

बाल न्याय र बाल अधिकार

सम्बन्धी फैसलाहरूको संग्रह

२०८७

केन्द्रीय बाल कल्याण समिति

हरिहरभवन, ललितपुर
नेपाल

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान

हरिहरभवन, ललितपुर
नेपाल

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह

२०८७

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान

हरिहरभवन, ललितपुर
नेपाल ।

प्लान नेपाल

केन्द्रीय बाल कल्याण समिति

हरिहरभवन, ललितपुर
नेपाल ।

संयोजक
माननीय जिल्ला न्यायाधीश महेन्द्रबहादुर कार्की

सम्पादक
माननीय जिल्ला न्यायाधीश नरिश्वर भण्डारी
अनुसन्धान अधिकृत श्रीकृष्ण मुल्मी

व्यवस्थापक
राजनकुमार के.सी.

सम्पादन सहयोगी
पुनम लाखे
समी मोक्तान
पत्रिका बस्नेत

कम्प्यूटर डिजाइन
विष्णुबहादुर बरुवाल

प्रकाशन सहयोग
प्लान नेपाल

सर्वाधिकार
राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, हरिहरभवन, ललितपुर, नेपाल।

प्रकाशन प्रति : ५००

मुद्रकः
फरम्याट प्रिन्टिङ प्रेस

मन्त्रव्य

बाल न्यायका सम्बन्धमा जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत एवं सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसलाहरूको संकलन र प्रकाशन केन्द्रीय बाल कल्याण समितिसँगको सहकार्यमा राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा मलाई अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

नेपालले बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई अनुमोदन गरेको र सोअनुरूप आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताको कार्यान्वयन गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ समेत जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ । उक्त महासन्धिको अनुमोदन एवं ऐन लागू भएपश्चात् नेपाल सरकार एवं सम्बन्धित निकायहरूबाट बालबालिकाको संरक्षण, सुरक्षा र सर्वाङ्गीण विकासको लागि धेरै प्रयासहरू पनि भएको पाइन्छ । यसै क्रममा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि एवं बालबालिका सम्बन्धी ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनलगायतका विषयहरू सार्वजनिक हित र सरोकारका विवादमार्फत तथा नियमित क्षेत्राधिकार अन्तर्गत समेत न्यायिक निरोपणको लागि सर्वोच्च अदालतसमक्ष आएका र सर्वोच्च अदालतले उक्त विवादहरूको न्यायिक निरोपण गर्ने क्रममा बाल न्याय सम्बन्धी विधिशास्त्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको तथ्य हाम्रो सामु प्रष्ट छ ।

बालबालिकाहरूको अपरिपक्व शारीरिक एवं मानसिक अवस्थाका कारण उनीहरूबाट विभिन्न अपराधजन्य कार्यहरू हुन सक्छन् । यस्तो अवस्थामा हाम्रो न्याय प्रणालीअन्तर्गत न्यायिक काम कारबाहीहरू गर्दा एवं कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूले बालबालिकाहरूलाई वयस्कलाई भन्दा फरक किसिमले व्यवहार गर्नुपर्ने हुन्छ । बालबालिकाहरूलाई दण्डात्मक रूपमा सजाय गर्ने भन्दा उनीहरूको सुधार र समाजमा पुनर्स्थापना गर्ने बाल न्याय प्रणालीको उद्देश्य हुनुपर्दछ । नेपालमा बाल न्याय प्रणालीको विकास प्रारम्भिक चरणमा नै रहेको छ । बाल न्याय समन्वय समितिले बाल इजलासको सुदृढीकरण र बाल न्याय प्रणालीलाई विकसित गर्दै लैजान विभिन्न नीतिगत एवं समन्वयको कार्यहरू गर्दै आएको छ । कानूनसँगको दुन्दूमा परेका बालबालिकाहरूको मुद्दाको कारबाही गर्न छुटै बाल इजलासको स्थापना सबै जिल्ला अदालतहरूमा गरिएको छ । राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान र केन्द्रीय बाल कल्याण समितिको सहकार्यमा न्यायाधीश, सरकारी बकील, कानून व्यवसायी, अदालतका कर्मचारीसमेतलाई लक्षित गरी बाल न्याय सम्बन्धी आधारभूत प्रशिक्षण कार्यक्रम संचालन भइसकेको छ । यसै क्रममा प्रस्तुत बाल न्याय सम्बन्धी फैसलाको संगालो नेपालमा बाल न्याय प्रणालीको विकासमा महत्वपूर्ण पाइला सावित हुनेछ । यसरी छोटो समयमा बाल न्याय प्रणालीको विकासमा भएका प्रयासहरू सकारात्मक दिशामा अधिकारहेको छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

अन्तमा, प्रस्तुत प्रकाशनबाट न्यायाधीश, कानून व्यवसायी, सरकारी बकील, प्रहरीलगायत बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्ति र संस्थाहरू लाभान्वित हुनेछन् भन्ने विश्वास लिई प्रकाशनको सफलताको कामना गर्दछु ।

(१८४३)
खिलराज रेग्मी

न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
अध्यक्ष, बाल न्याय समन्वय समिति ।

राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल
NATIONAL JUDICIAL ACADEMY, NEPAL

Ref. No.: -

मन्त्रालय

बाल न्याय प्रणाली नेपालको न्याय प्रशासनको सन्दर्भमा नौलो अवधारणा हो। त्यसो त संसारभरकै लागि पनि यो प्रणाली तप्ति पुरानो हैन। उमेर र स्वभावगत हिसाबले वयस्कहरू भन्दा बेलै रहने कुरालाई स्वीकरिएको भए पनि कानूनसंगको द्वन्द्वमा परी न्यायिक कारबाहीको सामाना गर्नुपर्दाको अवस्थामा बालबालिकाका हकमा अपनाउने कार्यविधि वयस्कहरूका हकमा अपनाइने कार्यविधि भन्दा सारै फरक थिएन। बालबालिकालाई कारबाईमा प्राधिकता दिने तथा सजायमा केही छुट दिने विषय बाहेक यिनीहरूलाई एउटा छुट वर्गको रूपमा हेरी समग्र न्याय प्रणाली नै छुट हुन्पने मान्यता राखिएको थिएन।

बालबालिका भविष्यका कर्णधार हुन्। यिनीहरू भोलिको निमित राष्ट्रियको निधि बन्ने कि भार बन्ने भन्ने कुरा धेरै हिसम्म बाल्यकालमा यिनीहरूलाई दिने शिक्षा, अवसर र बालावरणमा निर्भर गर्दछ। बालबालिकालाई कानूनसंगको द्वन्द्वमा आउन भनेको पनि उनीहरूलाई समयमा शिक्षादीक्षा लगायतका उपयुक्त अवसर र बालावरण दिन नसकेर पनि हो। बास्तवमा बाल्यकालमा अपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न हुनुमा बालबालिकाको आफ्नै व्यक्तिगत भन्दा पनि उसको परिवार, उपरिपरीको बालावरण र समाजको नूलो प्रभाव रहेको हुन्दछ। बालबालिकामा निहित अपरिपक्वता र बाल सुलभ स्वभावका कारण कठिपप्य अपराधिक क्रियाकलापमा उनीहरूको भूमिका केवल माध्यमको रूपमा रहेको हुन्दछ। यिनै पृष्ठमूमिमा आधारित भएर अहिले कानूनसंगको द्वन्द्वमा आउने बालबालिकाका हकमा छुट बाल न्याय प्रणालीको विकास भइरहेको छ।

सन् १९८९ मा संयुक्त राष्ट्रसंघबाट बाल अधिकार सम्बन्धी महासंिधि पारित भएपछि नेपाल पनि उक्त महासंिधिको पक्षराष्ट्र बनेको छ। महासंिधि मार्फत गरिएका प्रतिवद्वाहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने कम्भमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी भई बाल न्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०५३ समेत लागू भइसकेको अवस्था छ। सारै राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानबाट विभिन्न समूहका पदाधिकारी र अधिकृतहरूलाई संलिप गरी बाल न्याय सम्बन्धी प्रशिक्षण, गोष्ठी र अन्तर्किया कार्यक्रमहरू पनि संचालन गरिराएको छ। बाल न्याय प्रणालीको प्रबढ्दनका लागि राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानबाट “बाल न्याय चोत संयालो” पनि प्रकाशन भइसकेको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन र नियमावली समेत लागू भइसकेको केही वर्ष भइसकेको सन्दर्भमा यो प्रकाशन मार्फत हामी बालबालिका सम्बन्धी मुद्रामा भएका फैसलाहरू लिएर आएका छौं। आशा छ - यो प्रकाशनबाट बालबालिका संलग्न मुद्राहरूमा न्यायालिकी दृष्टिकोण बाहा पाउन र बाल न्याय प्रणालीको वर्तमान अवस्थाका बारेमा जानकारी हासिल गर्न मद्दत पुग्नेछ। बाल न्यायका दोषमा कार्यरत न्यायाधीश, कर्मचारी, कानून व्यवसायी र अन्य सरोकारबालाहुर सबै यसबाट लाभान्वित हुने विश्वास लिएको छु।

अन्तमा, बाल न्याय सम्बन्धी फैसलाहरूको प्रकाशन गर्न उत्तेजना प्रदान गरी मन्त्रव्य समेत दिन भएकोमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश एवं बाल न्याय समन्वय समितिका अध्यक्ष माननीय श्री खिलराज रेमीजुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। यो प्रकाशनको कार्यमा लाग्नुने प्रतिष्ठानका एकाकली सदस्यहरू, सम्पादक मण्डल लगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई बहाहरुको मेहनतको लागि धन्यवाद दिन चाहन्दू। प्रकाशनका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने ज्वान नेपालप्रति विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्दू र बाल न्यायका दोषमा राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानसंग निरन्तर सहकार्य गरी बाल न्यायको प्रबढ्दनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने केन्द्रीय बाल कल्याण समितिप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु।

(राष्ट्रिय
न्यायिक प्रतिष्ठान
मिलप्रसिद्ध शेष
नि. कार्यकारी विदेशक
राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान)

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय

केन्द्रीय बालकल्याण समिति
Central Child Welfare Board

हरिहर विवाद समिति
बाल अदालतपुर

पत्र संख्या : २०८५/०६७
चलानी नं. : ५४८

मिति २०८५। जारी

प्राक्कथन

बालबालिका सम्बन्धित ऐन, २०८५ मा बालबिज्ञाई सम्बन्धित मुद्दाको सुनुवाई बालअदालत वा बाल इजलाशबाट हुने व्यवस्था गरिएको छ। प्रभावकारी बालन्याय सम्पादनका लागि कानूनी, नीतिगत तथा प्रशासकिय जटिलतालाई सम्बोधन गर्न बालन्याय (कार्यविधी) नियमावली, २०८३ र बालबालिकाका निमित्त दशबर्षे कार्ययोजना बनाई लागु गरिएको छ। कानूनको विवादमा परेका बालबालिकाको मृद्दाहरु बालमैत्री बातावरणमा सुनुवाई गर्नका लागि हालसम्म २६ जिल्ला अदालतहरूमा बालइजलासको भौतिक पूर्वाधार विकास गरिनुका साथै तत् जिल्लाका प्रहरी कार्यालयहरूमा बालमैत्री अनुसन्धान तथा अवलोकन कक्षको स्थापना समेत गरिसकिएको छ। बालइजलाशको भौतिक पूर्वाधार तयार भएका जिल्ला अदालतमा सामाजिक कार्यकर्ता तथा बाल मनोविज्ञहरूलाई समावेश गरी मुद्दाको सुनुवाई गर्ने प्रकृयाको थालनी भइसकेको छ।

विगतवर्षहरूमा राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले केन्द्रीय बालकल्याण समितिसँगको सहकार्यमा बालन्यायका बारे न्यायाधीस लगायत अदालतका अधिकृतहरूसमेतको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने प्रशिक्षण, तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिसकेको छ। यस्ता कार्यक्रमहरूबाट लक्षित समूहको व्यवहारमा के कस्तो प्रभाव परेको छ भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त हुन सकेको थिएन। साथै बालन्यायका सन्दर्भमा अदालतबाट भएका महत्वपूर्ण फैसलाहरु पनि प्रकाशित भई सरोकारबालाहरुका वीचमा पुन सकेको अदालतबाट भएका महत्वपूर्ण फैसलाहरु पनि प्रकाशित भई सरोकारबालाहरुको संकलन र देखिएन। यहि कुरालाई मननगरी बालबालिकाहरुका मुद्दाका सन्दर्भमा भएका फैसलाहरुको संकलन र प्रकाशन गर्नु जरुरी छ भन्ने कुरालाई महसुस गरिएको हो। यसलाई परिपूर्ती गर्नका लागि बालन्यायका सम्बन्धमा अदालतबाट भएका फैसलाहरुको संगालो तयार गरी जनसमक्ष ल्याउने राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानको यो प्रयास सहानीय रहेको छ। यो संगालो अनुसन्धान अधिकारी, सरकारी वकील, न्यायाधीस, बालइजलासमा संलग्न रहने सामाजिक कार्यकर्ता तथा बालमनोविज्ञ, अदालतका कर्मचारीका साथै, अनुसन्धानकर्ता एवं कानूनका विद्यार्थीहरु लगायत बालन्यायको सन्दर्भमा सरोकार राख्ने सबैको लागि उपयोगी हुन्छ भन्ने ठानेको छ।

यस कार्यमा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने प्लान नेपाललाई धेरै धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै यस कार्यमा संलग्न रहने राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानका सम्पुर्ण टिमका साथै केन्द्रीय बालकल्याण समितिको तरफबाट राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानसँग सहकार्य र समन्वयको भूमिका निर्वाहकर्ता टीम लिडर श्री रोम थापा तथा बालन्याय समन्वय समितिका उपसचिव श्री शिशिर राज ढकाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु।

धर्मराज श्रेष्ठ
कार्यकारी निर्देशक

सम्पादकीय

वर्तमान समयमा विश्वभरि नै न्यायिक शिक्षालाई उच्च प्राथमिकताका साथ अघि बढाइएको छ । स्वतन्त्र, निष्पक्ष, व्यावसायिक रूपमा सक्षम र उत्तरदायी न्याय प्रणालीको स्थापनाको पूर्व शर्त न्यायिक शिक्षा हो । कानूनको शासनको स्थापना र मानव अधिकारको संरक्षण गरी जनताका हक अधिकारहरूको प्रत्याभूति गराउन व्यावसायिक रूपमा सक्षम, इमान्दार र प्रतिभायुक्त जनशक्ति चाहिन्छ । त्यसका लागि न्यायिक जनशक्तिलाई व्यावसायिक ज्ञान र सीप निरन्तर रूपमा दिई रहनुपर्दछ । न्याय र कानून सम्बन्धी सूचनाहरूको प्रवाह र अनुसन्धान गरी न्यायाधीशलगायत सम्पूर्ण न्यायिक जनशक्तिको व्यावसायिक दक्षतामा अभिवृद्धि गराउनु अनिवार्य हुन्छ । यसै वास्तविकतालाई मनन् गरी विश्वका अन्य मुलुकसरह नेपालमा पनि न्यायाधीश, सरकारी वकील, न्याय सेवाका अधिकृतहरू र कानून व्यासायीको व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले केही वर्षअघि मात्र राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानको स्थापना भै यसले कार्य गर्दै आइरहेको छ ।

प्रशिक्षण, अनुसन्धान र प्रकाशनका माध्यामबाट सम्पूर्ण न्यायकर्मीहरूको क्षमता एवं व्यावसायिक दक्षता विकास गर्ने उद्देश्यबाट राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले विभिन्न कार्यक्रमहरू अघि बढाइरहेको छ । कानून र न्यायसँग सम्बन्धित सूचनाहरूको पहुँच आफ्ना सरोकारवालाहरूलाई पुऱ्याउने लक्ष्य साथ प्रतिष्ठानले विभिन्न किसिमका सामग्रीहरूका प्रकाशन गरी सकेको र केही सामग्रीहरू प्रकाशोनमुख अवस्थामा रहेका छन् ।

प्रतिष्ठानले आफ्ना गतिविधिहरू संचालन गर्दा विभिन्न संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा पनि गर्दै आइरहेको छ । न्याय र कानूनसँग सम्बन्धित विषयमा प्रशिक्षण, कार्यशाला, गोष्ठी, प्रकाशन र अनुसन्धानका कार्यक्रम सञ्चालन गरी न्यायिक जनशक्तिको व्यावसायिक दक्षता एवं क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमा अन्य संस्थाहरूसँग प्रतिष्ठानको सहकार्य हुँदै आएको छ । यसै क्रममा केन्द्रीय बाल कल्याण समितिसँग प्रतिष्ठान स्थापना भएको दुई वर्षदेखि हाम्रो सहकार्य शुरू भएको हो । नेपालमा बाल न्यायको संस्थागत विकासको लागि केन्द्रीय बाल कल्याण समितिबाट २६ वटा जिल्ला अदालतहरूलाई लक्ष्य गरी बाल न्याय सुदृढीकरण कार्यक्रम सर्वोच्च अदालतसमेतको पहलमा लागू गरिएको छ । कानूनसँगको दुन्दूमा परी मुद्दा चलाई अदालतमा ल्याइएका बालबालिकाहरूलाई परम्परागत अदालती वातावरणबाट अलग राखी अनौपचारिक र मैत्रीपूर्ण वातावरणमा मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने उद्देश्यबाट बाल मैत्री इजलास स्थापना गरिएको हो ।

कानूनसँगको दुन्दूमा परेका बालबालिकाहरूको मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा न्यायाधीशहरू बढी नै संवेदनशील हुनुपर्दछ । बाल न्याय परम्परागत फौजदारी न्यायभन्दा फरक उपचारात्मक र विशिष्टीकृत प्रणाली भएकोले न्यायाधीशहरूमा बाल न्याय सम्बन्धी मूल्य र मान्यताहरूको ज्ञान अध्यावधिक हुन जस्ती हुन्छ । बालबालिकाहरूलाई सजाय गर्नेभन्दा पनि सुधार र पुनर्स्थापना गर्नु नै बाल न्याय प्रणालीको लक्ष्य हो । बालबालिकाहरूको सर्वोत्तम् हित त्यसबेला सम्भव हुन्छ, जब न्यायाधीशलगायतका न्यायकर्मीहरू बाल न्याय प्रति संवेदनशील हुन्छन् । नेपालले बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को अनुमोदन गरी सकेको र सोअनुरूप आफ्नो प्रतिवद्वताको कार्यान्वयन गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ समेत लागू भइसकेको छ । बाल न्यायको सम्बन्धमा नविन अवधारणाहरूको विकास भइरहेको वर्तमान अवस्थामा न्यायाधीशहरू बाल न्यायको क्षेत्रमा विकसित अवधारणाहरूबाट सुसुचित हुन सकेनन् भने बाल न्यायको सम्पादन प्रभावकारी र बालबालिकाको हितमा हुन सक्दैन ।

नेपालको परियेक्ष्यमा सर्वोच्च अदालतबाट बाल अधिकार र बाल न्यायको क्षेत्रमा धेरै महत्वपूर्ण फैसलाहरू भएका छन् । यसबाट बाल न्याय सम्बन्धी विधिशास्त्रको विकासमा एउटा आधारशिलाको स्थापना भएको छ । त्यसैगरी पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूबाट पनि बालबालिकाहरूको हितमा उत्कृष्ट फैसलाहरू भएका

छन् तर यतिले मात्रै सन्तोष लिने अवस्था भने छैन । बालबालिका सम्बन्धी प्रचलित कानून र नीतिहरू, बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, विशान्तर, पुनर्स्थापकीय न्याय, बाल र किशोरावस्थाको विकास, बालबालिकाहरूको वर्तमान अवस्था आदि विषयहरूमा न्यायाधीशहरू बढी सुसुचित र सबेदनशील हुनुपर्ने महसुस गरी २०६३ र २०६४ सालमा प्रतिष्ठानले केन्द्रीय बाल कल्याण समितिसँगको सहकार्यमा पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूलाई लक्षित गरी ६ वटा बाल न्याय सम्बन्धी प्रशिक्षण कार्यक्रम संचालन गरिसकेको छ ।

बाल न्याय प्रणालीको सुदृढीकरणलाई सहयोग पुऱ्याउन एवं बाल न्यायको क्षेत्रमा भएका उत्कृष्ट फैसलाहरू संकलन गरी राम्रा अभ्यासहरूबाटे न्यायाधीशहरू, कानून व्यावसायी, सरकारी वकील र सोसंग सरोकार राख्ने सबैलाई सुसुचित गर्ने उद्देश्यले बाल न्याय सम्बन्धी प्रस्तुत फैसलाको संगालो प्रकाशनमा त्याएका छौं । यो संगालो प्रकाशन गर्ने क्रममा हामीले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ लागू भएपश्चात् बालबालिकालाई विभिन्न कसुरमा प्रतिवादी बनाई दायर भएका मुद्दाहरूमा सर्वोच्च, पुनरावेदन एवं जिल्ला अदालतहरूबाट भएका फैसलाहरू संकलन गरिएको छ । जसमा पुनरावेदन अदालतबाट भएका फैसलाहरूको संख्या तुलानात्मक रूपमा कम रहेको छ । प्रस्तुत संगालोमा सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालतबाट भएका फैसलाहरूमध्ये सर्वोच्च अदालतबाट भएका सबै र मातहत अदालतबाट भएका मध्ये केही हामीलाई उत्कृष्ट लागेका फैसलाहरू प्रकाशन गर्ने प्रयास गरेका छौं । संकलित फैसलाहरू मध्ये सर्वोच्च अदालतबाट भएका २५ वटा, पुनरावेदन अदालतबाट भएका २ वटा र जिल्ला अदालतबाट भएका १६ गरी जम्मा ४३ वटा फैसला यसमा समावेश गरिएका छन् । उक्त फैसलाहरूबाट बाल अधिकार र बाल न्यायको सम्बन्धमा अदालतको न्यायिक दृष्टिकोण बारे जानकारी पाउन सकिनेछ ।

प्रस्तुत फैसला प्रकाशनमा बालबालिकाको गोपनीयताको हकलाई संरक्षण गर्न विशेष प्रयत्न गरिएको छ । सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल कानून पत्रिकामा प्रकाशित भइसकेका फैसलालाई जस्ताको तस्तै छापिएको छ । कतिपय फैसलाहरूमा जिल्ला अदालतबाटै पनि छुट्टै नाम राखी तयार गरिएको पनि पाइएको छ । कतिपय अवस्थामा आरोपित र पीडित बालबालिकाको बाबु आमाको नाम समेत परिवर्तन गरिएको छ ।

प्रस्तुत बाल न्याय सम्बन्धी फैसलाको संकलन र प्रकाशनको लागि राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानसँग सहकार्य गरी आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराई दिएकोमा प्लान नेपाल र केन्द्रीय बाल कल्याण समितिप्रति हामी आभारी छौं । केन्द्रीय बाल कल्याण समितिका कार्यकारी निर्देशक श्री धर्मराज श्रेष्ठ र टिम लिडर अधिवक्ता श्री रोम थापाले प्रतिष्ठानसँगको सहकार्यमा देखाउनु भएको तत्परता र सहयोगका लागि हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छौं । प्रतिष्ठानबाट बाल न्यायको क्षेत्रमा गरिएका कार्यक्रमहरू एवं यो प्रकाशनलाई मूर्तरूप दिन प्रतिष्ठानका तत्कालीन कार्यकारी निर्देशक श्री टोपबहादुर सिंह र हालका निमित्त कार्यकारी निर्देशक माननीय श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ, पुनरावेदन अदालतका माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई एवं माननीय जिल्ला न्यायाधीशहरू श्री राजेन्द्र खरेल र श्री दिपेन्द्र अधिकारीले पुऱ्याउनु भएको सहयोगप्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छौं । प्रकाशनको लागि आफ्नो मन्तव्य प्रकट गरी प्रकाशनको महत्व बढाई दिनु भएकोमा बाल न्याय समन्वय समितिका अध्यक्ष एवं सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मीज्युप्रति पनि हामी अत्यन्त आभारी छौं । त्यस्तै फैसला संकलन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने बाल न्याय समन्वय समितिमा कार्यरत उपसचित श्री शिशिरराज ढकालप्रति आभार व्यक्त गर्दछौं ।

अन्त्यमा यो प्रकाशनलाई मूर्तरूप दिन सहयोग गर्नु हुने प्रतिष्ठानका रजिस्ट्रार श्री नृपध्वज निरौला, लेखा प्रमुख श्री राजन कुमार के.सी., तथ्यांक अधिकृत श्री पारस पौडेल, सहयोगीहरू सुश्री पुनम लाखे, सुश्री समी मोक्तान, श्री विष्णुवहादुर बरुवाल र पत्रिका बस्नेतप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं ।

विषयसूची

क्र.सं.	पक्ष विपक्ष को नाम	अदालत र निर्णय मिति	पृष्ठ	कैफियत
१.	तिलोत्तम पौडेल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, २०५८।४।२५	१-५	बालबालिकाको संगठन दर्ता ।
२.	देवेन्द्र आले समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं समेत	सर्वोच्च अदालत, २०६१।१।२२	६-१२	बालबालिकाकालाई सामान्य कुटिपिट गर्ने व्यवस्था अमान्य
३.	अधिवक्ता टेक ताम्राकार समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय, सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, ०६।२५।३०	१३-२३	वादी जातिका बालबालिकाको जन्मदर्ता ।
४.	अधिवक्ता सविन श्रेष्ठ समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, ०६।२९।३०	२४-३६	सेना र प्रहरीका केटा भर्ना नियमावली अमान्य ।
५.	अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत	सर्वोच्च अदालत, ०६।२१।२१।७	३७-३९	वयस्क र बालबालिका प्रतिवादी भएका मुद्दा सामान्य अदालतबाट हेरिने ।
६.	अधिवक्ता मिरा ढुङ्गाना समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं समेत	सर्वोच्च अदालत, ०६।३।५।५	४०-४४	बालबालिका जन्मेपछि बाबुले पहिले र बाबु नभए मात्र आमाले नाम राख्न पाउने व्यवस्था कार्यविधिगत ।
७.	अधिवक्ता सन्तोषकुमार महतो विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, ०६।२।८।९	४५-५२	बाल अदालत स्थापना गर्ने कार्य शीघ्र अगाडि बढाउन निर्देशन ।
८.	अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत	सर्वोच्च अदालत, ०५।७।२।३	५३-५४	बाल इजलासको गठन ऐनको दफा ५५ अनुकूल ।
९.	अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली समेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, ०५।८।४।२३	५५-५७	बालबालिकालाई उमेर पुगेका कैदीसँग राख्ने र हतकडी लगाउने कार्य कानून विपरीत ।

१०. सोमप्रसाद पनेरुसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार समेत	सर्वोच्च अदालत, ५८-७३ ०६३४२५	कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र मानव अधिकार सम्बन्धी दस्तावेजहरु पाठ्यक्रममा समावेश गर्न आदेश।
११. विवेक चालिसे समेत विरुद्ध सत्यवती चालिसेसमेत	सर्वोच्च अदालत, ७४-८० ०६१६७	बालबालिकाको पहिलो संरक्षक आमा।
१२. शंकर लोहिया (नाम परिवर्तन) को हकमा आशिष अधिकारी विरुद्ध बाँके जिल्ला अदालत, नेपालगञ्ज समेत	सर्वोच्च अदालत, ८१-८२ ०५७१२२	बालक बन्दीलाई बाल सुधार गृहमा राख्नुपर्ने।
१३. रमेश खड्का (नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध श्री धनकुटा जिल्ला अदालत, धनकुटा समेत	सर्वोच्च अदालत, ८४-८७ ०५८११२८	बालकबन्दीलाई बाल सुधार गृह वा अनाथालय वा अभिभावकको जिम्मा लगाई राख्नुपर्ने।
१४. जय तामाड (नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालत, चौतारा समेत	सर्वोच्च अदालत, ८८-९० ०५८१४१०	बालसुधार गृह नभए स्थापना गरी त्यसमा राख्ने।
१५. श पहरीको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय, ललितपुर समेत	सर्वोच्च अदालत, ९१-९३ ०५८१४२९	कारागारको छुट्टै कोठालाई बालसुधार गृहको रूपमा मान्यता।
१६. र कुमार राईको हकमा अधिवक्ता तारादेवी खनाल विरुद्ध काठमाण्डौ जिल्ला अदालत काठमाण्डौ समेत	सर्वोच्च अदालत, ९४-९६ ०५८११०१२	धरौटी बुझाउन नसकेको भनी कारागारमा राखेको कानून विपरीत।
१७. रमा तामाड (नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता तारादेवी खनाल विरुद्ध श्री इलाम जिल्ला अदालत इलाम समेत	सर्वोच्च अदालत, ९७-९९ ०५८११०२२	कारागारबाट मुक्त गरी बाल सुधार गृहमा राख्ने।
१८. रमेश खड्का (नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार समेत	सर्वोच्च अदालत, १००-१०२ बालसुधार गृहबाट ०५८११२१३	कारागारमा पठाइएको।
१९. म चमारको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार समेत	सर्वोच्च अदालत, १०३-१०७ १६ वर्ष पुगेपछि ०५९४३	बालसुधार गृहको सुविधा नमिल्ने।

२०. गणेश स्याडतान (नाम परिवर्तन)को हकमा सर्वोच्च अदालत, सौभार्य शाह विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय ०६५।७।१८ बबरमहल काठमाडौं समेत	१०८-११०	धरौटी राख्न नसके बाल सुधार गृहमा थुनामा पठाउन नमिल्ने ।
२१. स राईको हकमा अधिवक्ता कल्याण के.सी सर्वोच्च अदालत, विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाण्डौ ०६६।६।२६ समेत	१११-११७	बालबालिका समिलित भएका सार्वजनिक अपराध मुद्दा प्र.जि.अ.ले हेर्न नमिल्ने ।
२२. ख श्रेष्ठको जाहेरीले श्री ५ को सरकार विरुद्ध सर्वोच्च अदालत, रामप्रसाद श्रेष्ठ ०५९।४।२३ समेत	११८-१२३	घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै नाबालक छोरीलाई करणी गरेको अनुमान गर्न नमिल्ने ।
२३. शिव न्हेमाफुकी (नाम परिवर्तन) को हकमा सर्वोच्च अदालत, निजको बाबु ऐ.ऐ. वस्ने वस्ने हरिभक्त न्हेमाफुकी विरुद्ध श्री ५ को सरकार ०६२।२।३० समेत	१२४-१२८	स.अ.मा पहिलोपटक बाल बन्द इजलास कायम ।
२४. नेपाल सरकार विरुद्ध दिपक तुलसी वाख्यो सर्वोच्च अदालत, ०६३।१०।८ समेत	१२९-१३८	पीडितको सामान्य सानो गल्लीलाई आधार बनाई प्रतिवादीलाई सफाई दिन नमिल्ने ।
२५. क कुमार चौधरी विरुद्ध ख कुमारी खाँ चौधरीको जाहेरीले नेपाल सरकार ०६४।२।२८ समेत	१३९-१४५	बालकलाई अर्थ दण्ड गर्न नमिल्ने ।
२६. मानप्रसाद खन्त्री (नाम परिवर्तन) विरुद्ध माया खातीको जाहेरीले श्री ५ को सरकार ०६।१।१२ समेत	पुनरावेदन अदालत, १४६-१४९	उमेरको निर्धारण ।
२७. राममाया (नाम परिवर्तन) को जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध जयराज खरेल समेत	जिल्ला अदालत, ०६।१।१।२३	उमेरको निर्धारण ।
२८. नेपाल सरकार विरुद्ध मणि पौडेल (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३।४।१५	बालसुधार गृहमा बसी सजाय भुक्तानी ।
२९. चमेली अधिकारी (नाम परिवर्तन) को जाहेरीले नेपाल सरकार समेत विरुद्ध दिनेश श्रेष्ठ (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३।४।१५	उमेरको निर्धारण र सजाय ।
३०. नेपाल सरकार विरुद्ध दिनेश श्रेष्ठ (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३।७।९	उमेरको निर्धारण र सजाय ।
३१. नेपाल सरकार विरुद्ध गणेश गुरुड (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३।९।२	महासन्धिको व्याख्या ।

३२. ग देवी यादवको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध घ महतो	जिल्ला अदालत, ०६५१४१२३	१८२-१८६ वालमनोविज्ञानवेत्ता र समाजसेवी सहितको बाल इजलास कायम ।
३३. प्र. ह. रामबहादुर काकीको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार विरुद्ध गोविन्द बहादुर मगर	जिल्ला अदालत, ०६६५१९८	१८७-१९० सजाय स्थगित र क्षतिपूर्ति भराउने ।
३४. छत्रबहादुर दर्जीको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध “क” बहादुर दर्जी	जिल्ला अदालत, ०६६७९	१९१-१९९ महासन्धिको व्याख्या र सरकारबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउने ।
३५. नेपाल सरकार विरुद्ध क रिजाल	जिल्ला अदालत, ०६६१०१९	२००-२०६ उमेर निर्धारण र क्षतिपूर्ति भराउने ।
३६. रन कुमारी पुनको जाहेरीले श्री ५ को सरकार विरुद्ध शंकर कार्की	पुनरावेदन अदालत, ०५५१०१२२	२०७-२०९ विहेवारीको कसूरमा पनि आधा सजाय गर्नुपर्ने ।
३७. लेखबहादुर प्रजाको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध राजन प्रजा (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३७१३	२१०-२१३ उमेर निर्धारण र कम सजाय ।
३८. खोम बहादुर घिमिरेको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध अनिता पोखरेल (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६३१२२९	२१४-२२६ महासन्धि र बालमनोविज्ञानको व्याख्या ।
३९. विष्णु भुसालको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध रमेश पोखरेल (नाम परिवर्तन)	जिल्ला अदालत, ०६४५१२७	२२७-२३२ महासन्धिको व्याख्या र सवारी ज्यानमा जरिवाना गरिएको ।
४०. रामबहादुर चौधरीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध भवानी परियार (नाम परिवर्तन) समेत	जिल्ला अदालत, ०६४११७	२३३-२३९ सर्वोत्तम हित र पुनर्स्थापकीय न्यायको व्याख्या ।
४१. सुरेन्द्र भेलेको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध अ लामा समेत	जिल्ला अदालत, ०६६१२२	२४०-२४३ संरक्षकको संरक्षणमा रही सजाय भुक्तान गर्ने ।
४२. सुन्दरी प्रजापतीको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध ल प्याठ समेत	जिल्ला अदालत, ०६६१२२	२४४-२४७ सजाय स्थगन ।
४३. स के.सी.(नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता प्रकाशमणी शर्मा समेत विरुद्ध मधुसुदन मुनाकर्मी समेत	जिल्ला अदालत, ०५९१२०	२४८-२५४ नावालकलाई हतकडी लगाउन नमिले र क्षतिपूर्ति भराउने ।

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रराज नारायण
सम्चत २०५७ सालको रि.पु.इ.नं. ... १७४

तिष्य: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

नवलपरासी जिल्ला प्रगति नगर गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ बस्ने प्रस्तावित जागृति बाल क्लब नेपालको तदर्थ समितिका अध्यक्ष वर्ष १७ को तिलोत्तम पौडेलनिवेदक

विरुद्ध

श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय सिंहदरवारसमेतविपक्षी

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) अन्तर्गत यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यसप्रकार छ :

बालबालिकाहरूको आधारभूत अधिकारको संरक्षण गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघ महासभावारा सर्वसम्मत रूपमा सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासंघ पारीत भएको र उक्त महासंघलाई नेपालले १४ सेप्टेम्बर सन् १९९० मा अनुमोदन गरेको छ । उक्त महासंघको धारा १५ मा बालबालिका आफैले संघ संस्था खोली त्यसको कार्यक्रममा सहभागी हुन पाउने स्वतन्त्रता उपभोग गर्न संगठन सम्बन्धी स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेको छ ।

निवेदकसमेतका व्यक्तिहरू मिली बालबालिकाहरूको आधारभूत अधिकारको रक्षा गर्न सामाजिक विसंगतिका विरुद्ध विभिन्न कार्यक्रमार्फत जनचेतना जगाई काम गर्ने उद्देश्यले आफैनै सक्रियतामा सम्बन्धित गा.वि.स.को सिफारिस साथ जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीमा मिति २०५४।७।४ मा जागृति बाल क्लब नामक संस्था दर्ता गर्न निवेदन दिएकोमा उक्त कार्यालयबाट नावालकहरूको नागरिकताको प्रमाणपत्र नभएकोले सोको अभावमा संस्था दर्ता गर्न कसरी सकिन्छ ? आवश्यक निर्देशनका लागि राय माग गरी गृह मन्त्रालयमा लेखी पठाएकोमा उक्त मन्त्रालयको मिति २०५४।१०।२१ को पत्रबाट मिति २०५४।१०।१५ को निर्णय अनुसार प्रचलित नेपाल कानूनले १६ वर्ष उमेर पूरा नभएकालाई नावालिग मानेको, त्यस्ता नावालक व्यक्ति कानूनको दृष्टिमा सक्षम नहुने हुँदा जागृति बाल क्लब दर्ता गर्न नमिले भन्ने लेखी आएकोले सो कुराको जानकारी जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीको मिति २०५५।७।१ को पत्रबाट गराइयो । उक्त जानकारीमा चित्त नबुझाई सो उपर संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४(घ) को स्यादभित्र गृह मन्त्रालयमा उजूर गरेकोमा उक्त मन्त्रालयको मिति २०५५।८।२२ को निर्णयअनुसार जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीको मिति २०५५।७।१ को पत्रबाट निवेदकलाई जानकारी गराइएको व्यहोरा नै कानूनसंगत भएको जानकारी दिइयो ।

बाल अधिकार सम्बन्धी महासंघ, १९८९ लाई नेपालले अनुमोदन गरिसकेपछि यो महासंघ पक्ष राष्ट्रहरूलाई बाध्यकारी हुन्छ । त्यस्तो सन्धि राष्ट्रिय कानूनसरह लागू हुने व्यवस्था नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ले गरेको छ । उक्त महासंघमा भएको बालबालिकाको संगठन सम्बन्धी स्वतन्त्रतालाई इन्कार गरिनु उक्त महासंघको विपरीत हुनुका साथै नेपाल अधिराज्यको सर्विधान, २०४७ को धारा १२(२)(ग) मा प्रत्याभूत हकको समेत

प्रतिकुल हुन्छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ तथा नियमावली समेतमा संस्था दर्ता गर्न नागरिक हुनुपर्ने प्रावधान छैन । निवेदक समेतका व्यक्तिहरूले उमेरको कारणले नागरिकता नपाएको हो । नागरिकताको प्रमाणपत्रको अभावमा अनागरिक भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने निर्णय गर्दा कानूनको कुन दफाले दर्ता गर्न नमिल्ने हो उल्लेख हुनुपर्छ । महासन्धिको धारा १५ अनुसार बालबालिकाहरूले आफ्नो संस्था दर्ता गर्न सक्ने अधिकारलाई कानूनको अभाव वा नागरिकताको अभाव वा अन्य कारणले संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने भन्न सन्धिको इमान्दारीसाथ पालना नगर्नु हो ।

गृह मन्त्रालयबाट निवेदक जस्तै १८ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरूबाटा संचालित बाल चेतना समूह नामक संस्थालाई २०५४९०१०२३ मा दर्ता गर्ने निर्णय गरी सोको निर्देशन मिति २०५४९०१०२५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंलाई दिएको, निवेदकको संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने निर्णय गर्दा सर्विधानको धारा ११ ब्दारा प्रदत्त समानताको हकको उल्लंघन हुन गएको छ । तसर्थे: नेपाल कानूनसँगरह हैसियत राख्ने बालबालिकाको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ प्रतिकुल भएको निर्णय आदेश, परिपत्र, निर्देशन समेतका कार्यबाट सर्विधानको धारा ११(१)(२) र धारा १२(२)(ग) तथा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१), संस्था दर्ता दर्ता ऐन, २०३४ को दफा १, २ ब्दारा प्रदत्त हकमा आधात पुगेकोले गृह मन्त्रालयको मिति २०५४९०१५ तथा २०५५०१०२२ एवं जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीको मिति २०५५०१७१ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशब्दारा बदर गरी निवेदक समेतको जागृति बाल क्लब दर्ता गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा परमादेश समेत जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा निवेदन माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०५५०१०२० को आदेश ।

निवेदकसमेत भएको जागृति बाल क्लब नामक संस्था दर्ताको माग गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीमा निवेदन परेकोले उक्त कार्यालयबाट यस मन्त्रालयको निर्देशन माग गरेकोमा उक्त संस्थाका पदाधिकारीहरूको उमेर १६ वर्षमुनि भएकोले नेपालको प्रचलित कानून बमोजिम नावालिग मान्युपर्ने र संस्था दर्ता भएपछि त्यस्तो संस्थाको कानूनी हैसियत व्यक्ति सरह हुने हुँदा त्यस्ता संस्थाका पदाधिकारीले प्रचलित ऐन नियमको पालना नगरेमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई दण्ड सजाय तथा कैदसमेतको व्यवस्था भएकोले नावालिग व्यक्तिहरू कानूनको दृष्टिमा सक्षम नहुने भएकाले उक्त संस्था दर्ता नगर्न लेखी पठाउने र निवेदकले उल्लेख गरेको बाल चेतना समूह नामक संस्थासमेत खारेज गर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट मिति २०५४९०१५ मा निर्णय भई सोको जानकारी सम्बन्धित कार्यालयहरूमा गरिएको हो । यसै विषयमा निवेदकले यस मन्त्रालयमा समेत उजूरी निवेदन गरेकोमा यस मन्त्रालयबाट मिति २०५५०१०१५ मा भएको निर्णय नै सदर भएकोले सोही व्यहोरा निवेदकलाई जानकारी गराइएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

निवेदक तिलोत्तम पौडेल समेतले जागृति बाल क्लब नाउँको संस्था दर्ता गरी पाउन विधान समेत राखी निवेदन गरेको र संस्था दर्ता गराउन चाहने व्यक्तिहरूको उमेर हेर्दा १६ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिका देखिँदा संस्था दर्ता गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा निर्देशनका लागि गृह मन्त्रालयमा लेखी पठाइएकोमा उक्त मन्त्रालयबाट मिति २०५४९०१०२१ को पत्रब्दारा नावालिग व्यक्तिहरू कानूनको दृष्टिमा सक्षम नहुने हुँदा उक्त संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने भनी लेखी आएकोले सोही अनुसार निवेदकलाई जानकारी गराइएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासी तथा सोही कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखित जवाफ ।

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९७९ को धारा १५ ले उमेर नपुगेका नावालकहरूलाई संगठन गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको र त्यस्तो स्वतन्त्रता उपभोग गर्न स्थापना गरिने संस्था दर्ता गर्न नपाउने भन्नु उक्त सन्धिको विपरीत मात्र नभई उक्त सन्धिको धारा १५ को व्यवस्था निष्क्रिय हुन जाने हुन्छ । तसर्थ नावालक व्यक्तिहरू कानूनको दृष्टिमा सक्षम नहुने भनी निवेदकको संस्था दर्ता नगर्ने भन्ने समेत प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालयको मिति २०५४१०१५ तथा २०५४८८८८२२ को निर्णय तथा पत्र र प्रत्यर्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको मिति २०५५७९१ को निर्णय समेत त्रूटिपूर्ण देखिएकोले उक्त निर्णय तथा तत्सम्बन्धी काम कारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशब्दारा बदर हुने ठहर्छ । निवेदकको जागृति वाल क्लव कानून बमोजिम दर्ता गरी दिनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा परमादेश समेत जारी गरिएको छ । माननीय न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खत्रीको रिट निवेदन खारेज गर्ने रायसंग सहमत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालको राय ।

प्राकृतिक व्यक्ति नै प्रचलित कानूनको नजरमा सक्षम सावालक ठानिए मात्र कानूनब्दारा तोकिएको दायित्व र काम कर्तव्य वहन गर्न सक्ने तथा प्रचलित अन्य नेपाल कानूनले १६ वर्ष मुनिका व्यक्तिलाई नावालिग मानी दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गर्न सक्षम भई नसकेको देखिएको र वाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १५(२) ले प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्था अनुकुल मात्र त्यस्तो संस्था दर्ता हुने कुरालाई स्पष्ट पारेको समेतबाट प्रचलित नेपाल कानूनले उमेर नपुगेको रिट निवेदकलाई संस्था दर्ता गर्ने अधिकार भएको भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदकको प्रस्तावित जागृति वाल क्लव दर्ता गर्न नमिल्ने भनी गरेको प्रत्यर्थीहरूको निर्णय बदर गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालको रायसंग सहमत नहुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खत्रीको राय सहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५७९१५२५ को आदेश ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विव्दान अधिवक्ताव्वय श्री एकराज भण्डारी तथा श्री लालबहादुर थापाले वाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई नेपालले १९९० मा अनुमोदन गरेको छ । उक्त सन्धिको धारा १५ ले बालबालिकालाई संगठित हुन पाउने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ । नेपालले अनुमोदन गरेको सन्धि संझौताको प्रावधान नेपाल कानूनसँग वाभिएकोमा वाभिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुने भनी नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ मा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ ले सो ऐनअनुसार संस्था दर्ता उमेर पुगेकाले मात्र गर्न सक्छन् भन्ने व्यवस्था गरेको छैन । नागरिकताले केवल राष्ट्रियता र उमेर प्रमाणित गर्ने काम गर्दछ । संस्था दर्ताको लागि निवेदन पर्न आएपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त ऐनको दफा ४(२) अनुसार छानीविन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा गृह मन्त्रालयको निर्देशनअनुसार संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने भनी सूचना गरेको कार्य त्रूटिपूर्ण हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालले राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फबाट विव्दान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रकुमार श्रेष्ठले वाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले भेला हुने, संगठित हुने, स्वतन्त्रता प्रदान गरेकोमा निवेदकले संस्था दर्ता गर्न खोजेकोले मागदावी भ्रामक छ । उक्त महासन्धिको धारा १५(२) ले धारा १५(१) को संगठन सम्बन्धी अधिकारको प्रयोगमा कानून बमोजिम प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने नै देखिन्छ । संस्था दर्ता गरेपछि उत्पन्न हुने दायित्व पूरा गर्न कुनै पनि व्यक्तिले प्रचलित राष्ट्रिय कानूनले तोकेको शर्त पूरा गरेको हुनुपर्छ । प्रचलित कानूनले १६ वर्ष उमेर नपुगेका व्यक्तिहरूलाई नावालक मानेको र नावालकले कानूनी दायित्व स्वतन्त्र रूपमा वहन गर्न नसक्ने हुँदा बालबालिकाको अधिकार पनि निजका आमाबाबु वा संरक्षक मार्फत मात्र प्रयोग हुन सक्छ । यसैले उमेर तथा नागरिकता समेतको आधारमा निवेदकको क्लव दर्ता गर्न नमिल्ने गरी भएका निर्णय तथा काम कारवाही बदर गर्नुपर्ने अवस्था

नभएकोले रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खत्रीको राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन जिकिर लिखित जवाफ तथा विव्दान कानून व्यवसायीहरूको वहस जिकिर समेत दृष्टिगत गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा रिट निवेदन माग दावी बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १५ ले बालबालिकाहरूको संगठन सम्बन्धी स्वतन्त्रता र शान्तिपूर्ण भेला हुने स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेको र उक्त महासन्धिलाई नेपालले समेत अनुमोदन गरिसकेकोले नेपाल कानून सरह मान्यता प्राप्त उल्लेखित महासन्धिव्दारा प्रत्याभूत अधिकार तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र (२) तथा धारा १२(२)(ग) व्यारा प्रदत्त अधिकार समेतको उल्लंघन गरी विपक्षीहरूले निवेदकको उमेर १६ वर्ष भन्दा कम भएकोले निवेदकले दर्ता गर्न खोजेको जागृति बाल क्लब नामक संस्था दर्ता गर्न इन्कार गर्ने गरिएको विपक्षीहरूको निर्णय तथा काम कारबाही बदर गरी संगठित हुने बाल अधिकार प्रचलन गराई पाउँ भन्ने मुल निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा प्रचलित कानूनले १६ वर्ष उमेर पूरा नभएकालाई नावालक मानेको, त्यस्ता नावालक व्यक्तिहरू कानूनको दृष्टिमा कुनै कार्य गर्न सक्षम हुन नसक्ने हुँदा संस्था दर्ता भएपछि त्यस्ता संस्थाका पदाधिकारीले प्रचलित ऐन नियमको पालना नगरेमा सृजना हुन सक्ने दायित्व वहन गर्न नसक्ने भएकोले निवेदकको संस्था दर्ता गर्न नमिल्ने जानकारी गराएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

रिट निवेदकको माग दावी र विपक्षीको लिखित जवाफमा लिइएका जिकिरहरू प्रचलित नेपाल कानून र कानून सरह मान्यता पाउने नेपाल पक्ष रहेको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ समेतको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आउँछ । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (The U.N. Convention on the Rights of the Child, 1989) लाई नेपालले १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरेको भए तापनि उक्त महासन्धि अनुमोदन गरेपछि संसदव्दारा निर्माण गरिएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा भएका व्यवस्थाहरू समान र एकै रूपको देखिन आउँदैन । तथापि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले बालबालिकाहरूको संस्था खोल्नलाई प्रतिबन्ध लगाएको पनि देखिदैन । कम उमेरको कारणले नावालक बालबालिकाहरूको हकहित संरक्षणका लागि निजहरूबाट गरिने व्यवहार र अपरिपक्वतावश हुन जाने अपराध सम्बन्धमा कानूनव्दारा विशेष व्यवस्था गर्नु बेगलै कुरा हो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ३ मा मौलिक हकको व्यवस्था गर्दा अन्य नागरिकको अपेक्षा बालबालिकाहरूको संरक्षण र विकासका लागि त्यस्तो विशेष व्यवस्था कानूनव्दारा गर्न सकिने परिकल्पना समेत गरिएको छ । बालबालिकाहरूको संरक्षण र विकासका लागि कानूनव्दारा गरिएका यस्ता विशेष व्यवस्थाको प्रयोजन नावालकहरूबाट गरिएको व्यवहारलाई नावालकहरूको प्रतिकुल कानूनी मान्यता हुन नसक्ने कारणले नावालक बालबालिका नागरिक नै हुँदैनन् भन्न मिल्दैन । कानूनको स्पष्ट वन्देजबाहेक नागरिकले उपभोग गर्न पाउने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६(२)(ग) व्यारा प्रदत्त संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रताको मौलिक हकबाट बालबालिकाहरूलाई नावालक रहेकै कारणले बन्धित गर्न मिल्दू भन्न सकिदैन । नेपालव्दारा अनुमोदित बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा १५(१) ले बालबालिकाहरूको संगठन खोल्ने अधिकार र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार सुनिश्चित गरेको देखिन आउँछ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) अनुसार नेपाल पक्ष रहेको उपरोक्त सन्धि प्रचलित नेपाल कानूनसँग बाझिएकै स्थितिमा पनि उपरोक्त सन्धिकै प्रावधान प्रभावकारी हुने देखिएकोले बालबालिकाहरूको संगठित हुने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारमा प्रतिबन्ध लगाउन मिल्ने देखिदैन । उपरोक्त महासन्धिका पक्षधर राष्ट्रहरूले त्यस्तो अधिकारको सम्मान गर्नुपर्ने निश्चित कर्तव्यसमेत रहेको देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा मिसिल संलग्न रहेको निवेदकव्दारा दर्ता

गर्न खोजिएको जागृति बाल क्लवको विधान, २०५४ मा के कस्ता प्रावधानहरू छन् र ती प्रावधानहरू प्रचलित नेपाल कानून अनुकूल छन् वा छैनन ? र ती प्रावधानमध्ये के कस्तो प्रावधान राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था, जनस्वास्थ्य एवं नैतिकताको संरक्षण वा अरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि आवश्यक प्रतिवन्ध लगाउनु पर्ने खालका छन ? हेरी बुझी उपरोक्त महासन्धिको धारा १६(२) अन्तर्गत संस्था दर्ता गर्ने निकायले कानून बमोजिम गर्न गराउन सक्ने नै देखिन्छ। उपरोक्त बमोजिमको काम कारवाही पूरा गर्ने तरफ नै नलागी प्रस्तावित संस्थामा संलग्न सदस्य बालबालिकाहरूको उमेर र नागरिकताको प्रश्न उठाई संस्था दर्ता नगर्ने गरी विपक्षी गृह मन्त्रालयले निर्णय गरेको पाइयो। बालबालिकाहरूको संगठनको दर्ताले कृत्रिम वा कानूनी व्यक्तित्व प्राप्त गर्ने हुनाले त्यस्तो कृतिम वा कानूनी व्यक्तिको लागि प्राकृतिक व्यक्ति सरह नागरिकता र उमेरको प्रश्न नहुने र वंशजको नाताले नाबालक पनि नेपालको नगारिक नै हुन सक्ने भएको र निजहरू सदस्य भई खडा भएको संगठनको नामबाट गरिने लेनदेन कारोबारको सम्बन्धमा उमेर पुगेका सक्षम व्यक्तिले प्रतिनिधित्व गर्न वाधा पर्ने कानूनी स्थिति समेत नरहनेमा निवेदकको संस्था नाबालक बालबालिकाको संस्था रहेकै कारणले दर्ता गर्न नमिल्ने गरी भएको विपक्षी गृह मन्त्रालयको मिति २०५४।१०।१५ को निर्णय र सो निर्णय जानकारी गराएको मिति २०५४।१०।२१ को पत्र तथा सो निर्णयको आधारमा निवेदकको जागृति बाल क्लव दर्ता गर्न नमिल्ने भन्ने जानकारी गराइएको विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय नवलपरासीको मिति २०५४।११ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशब्दारा बदर हुने ठहर गरेको हदसम्म माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालको राय मनासिव ठहर्छ। माथि लेखिएअनुसार निवेदकले दर्ता गर्न खोजेको जागृति बाल क्लव कानून बमोजिम उपयुक्त र मनासिव माफिकको शर्त बन्देज सहित सशर्त वा निशर्त जे जस्तो किसिमले दर्ता गर्नु गराउनु पर्ने हो सो गर्नु गराउनु भन्नी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्याधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

केदारनाथ उपाध्याय
न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं।

केदारनाथ आचार्य
न्यायाधीश

न्यायाधीश राजन्द्रराज नाख्वा

इति सम्वत २०५८ साल श्रावण २५ गते रोज ५ शुभम् ...।

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री चन्द्रप्रसाद पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी
आदेश

सम्बत् २०८९ सालको रिट नं. ५७

विषयः- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा २३ तथा ८८ (१) र (२) बमोजिम उत्प्रेरणायुक्त परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जी जारी गरी पाउँ ।

का.जि., चपली भद्रकाली गा.वि.स., वडा नं. २ घर भई यातना पीडित सरोकार केन्द्र (सिभिक्ट नेपाल) मा कार्यरत वर्ष ५२ को देवेन्द्र आले.....	१
धनकुटा जिल्ला, मूर्ति दुंगा गा.वि.स., वडा नं. ५ घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा. वडा नं. ३ बस्ने वर्ष ३१ को अधिवक्ता श्यामबाबु काफ्ले.....	१ निवेदक
का.जि., महाकाल गा.वि.स., वडा नं. ४ बस्ने वर्ष ४३ को डा. विदुर ओस्ती	१
सिन्धुली जिल्ला, दुधौली गा.वि.स., वडा नं. ४ घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. ३ बस्ने वर्ष ३० को अधिवक्ता सत्यनारायण अधिकारी	१

विरुद्ध

श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
श्री ५ को सरकार, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, काठमाडौं.....	१
श्री ५ को सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय	१
श्री संसद् सचिवालय.....	१ विपक्षी

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा २३ र ८८ (१) (२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र दायर हुन आएको प्रस्तुत रिटको तथ्य र आदेश यस प्रकार छः-

निवेदकमध्ये म देवेन्द्र आले १५ वर्षदेखि यातना विरुद्धको हक स्थापित गराउन सक्रिय यातना पीडित सरोकार केन्द्रमा कार्यरत रहेको, अधिवक्ताद्वय श्यामबाबु काफ्ले र सत्यनारायण अधिकारी विगत आठ वर्षदेखि कानून व्यवसायमा संलग्न रही विशेष गरी यातना विरुद्धको हक स्थापित गराउने कार्यमा कार्यरत रहेको र डा. विदुर ओस्ती यातना पीडित बालबालिकाहरूको उपचारमा संलग्न रहने गरेको कारणबाट बालबालिकाउपर हुने यातना र दुर्व्यवहार प्रति निवेदकको सार्थक सम्बन्ध रहेकोले सो विषयमा उपस्थित कानून र संवैधानिक प्रश्नको निराकरणको लागि यस अदालतमा निवेदन लिई उपस्थित भएका छौ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को प्रस्तावनाले प्रत्येक नेपाली नागरिकको मानवाधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ, जसमा विद्यालयस्तरमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू पनि स्वतः पर्ने प्रस्त छ । संविधानको धारा ८८(८) ले राज्यलाई बालबालिकाको हक हितको रक्षाको लागि आवश्यक कार्य गर्नुपर्ने दायित्व सुन्पेको छ । धारा १४(४) ले कुनै व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना नदिइने, अमानवीय, अपमानजनक व्यवहार नगरिने निश्चितता प्रदान गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०८८ को दफा ७ ले पनि बालबालिकामाथि यातनाजन्य, व्यवहार गर्न नहने व्यवस्थाको साथमा केही उन्मुक्ति प्रदान गरेको छ । तर विद्यार्थीहरूलाई शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षकहरूको

सेवा शर्तसमेतको व्यवस्था भएको शिक्षा ऐन, २०२८ तथा नियमावली, २०५९ ले विद्यार्थीमाथि हुने यातनाजन्य अपमानजनक, दुर्व्यवहार तथा अमानवीय किसिमको व्यवहारमा प्रतिबन्ध लगाउने र त्यस्ता कार्य हुन नदिने कुनै व्यवस्था गरेको छैन। यस अतिरिक्त नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार कानूनसरह लागू भएको बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि १९८९ को धारा १९ ले बालबालिकाहरू आफै आमा बाबु, अभिभावक वा अन्य व्यक्तिको हेचाहामा रहेको अवस्थामा पनि उनीहरूबाट हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको शारीरिक वा मानसिक चोट वा दुर्व्यवहार हेला वा उपस्थित व्यवहारलगायतका दुर्व्यवहार तथा शोषणबाट बालबालिकालाई जोगाउन राज्यले आवश्यक उपायहरू अपनाउनु पर्छ, भन्ने व्यवस्था गरेको छ। सोही महासन्धिको धारा २८(२) बमोजिम विद्यालयहरूमा बालबालिका माथि मानवीय मर्यादा अनुकूलका अनुशासन सम्बन्धी नियमहरू लागू गर्नुपर्ने र धारा ३७ बमोजिम बालबालिकालाई यातना वा अन्य कुनै क्रुर, अमानवीय वा होच्याउने खालको व्यवहार गर्न र सजाय गर्न पाइँदैन। त्यस्तै नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९८८ को धारा ७, मानवाधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र, १९४८ को धारा ५, तथा यातना र अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि १९८४ ले पनि कोही कसैलाई यातना दिन तथा निर्दयी, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार गर्न नपाउने प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ। तर विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिका उपरोक्त अधिकार उपभोग गर्नवाट बच्चित भएका छन्।

विद्यालयहरूमा बालबालिकाहरूलाई अनुशासनको नाममा दिइने यातना र दुर्व्यवहारलाई अन्त्य गरी विद्यालयलाई शिक्षा प्राप्तिको पवित्र मन्दिरको रूपमा अक्षुण राख्ने दायित्व विपक्षीहरूको हो तर विपक्षीहरू त्यसप्रति चासो लिई व्यवहारिक रूपमा कियाशील रहेको देखिँदैन। विद्यालयमा अध्ययनरत उपर बालबालिकाको लागि शारीरिक एवं मानसिक विकास तीव्र हुने समय भएकोले निजमाथि यातना तथा अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार भएमा त्यसबाट निजको कलिलो बाल मप्तिष्कमा नकारात्मक र दीर्घकालीन असर परी आफू, आफै नो परिवार र राष्ट्रलाई नै अपूरीय क्षति पुग्ने निश्चित छ। विद्यालयमा शिक्षकले सजायको नाउँमा कुखुरा बनाउने, कान समातेर उठ बस गराउने, घाँस खुवाउने, छात्रालाई नाई बनाउने जस्ता अमानवीय एवं अपमानजनक व्यवहार भइरहेको व्यवहारिक जीवनमा देखिएको छ। निवेदक कार्यरत रहेको संस्थाले गरेको एक अध्ययनरत विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकालाई गृह कार्य नगरेकोमा पाखुरा भाँचिने गरी पिटेको, सिलिङ्ग पञ्चामा भुण्डाएको, बलजफ्ती गुद्वारमा लौरो घुसारेको, चर्पी, गोदाम, कक्षा कोठामा थुनिएको लगायतका घटनाहरू घटेका र त्यसको कारण विद्यालय छोड्ने गरेको भन्ने पनि देखिएको छ। यसबाहेक Oxford University Press Karachi द्वारा प्रकाशित Human Development in South Asia, 1998 को पृष्ठ ८१ मा नेपालमा १४ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले शिक्षकको डरको कारणले विद्यालय छोडनु परेको तथ्य प्रकाशित भएको छ। नेपालले सन् २००२ मा संयुक्त राष्ट्र संघको बालअधिकार समितिमा पठाएको दोश्रो र तेश्रो संयुक्त आवधिक राष्ट्रिय प्रतिवेदनको सि. नं. २९२ मा नेपालमा विद्यार्थीहरूमाथि शिक्षकद्वारा शारीरिक सजाय दिने गरिएको तथ्य स्वीकार गरिएको छ। यस्तो हुनुमा बालबालिका, सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले प्रमुख भूमिका खेलेको छ। उक्त प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा आमा, बाबु, संरक्षक वा शिक्षकले बालको हितको लागि सामान्य पिटाई गर्न पाउने गरी छुट प्रदान भएको छ। छिमेकी राष्ट्रहरू पाकिस्तान भारतका केही प्रान्त, स्वीडेन, फिलिपिन्स, युगाण्डा, फिजी, केन्यालगायतका देशहरूले विद्यालय र विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूमाथि हुने यातना तथा दुर्व्यवहारसमेतमा रोक लगाइरहेका छन्। तर विपक्षीहरूले हाम्रो देशमा त्यसलाई सुधार गरी विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीमाथि हुने यातना तथा क्रुर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार रोक्न कुनै प्रयास नगरेको अवस्था विद्यमान छ।

अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम नेपाल पक्ष भएका महासन्धि तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश बाझिई देशका भविष्य बालबालिकाहरूको शिक्षा तथा यातना र दुर्व्यवहार विरुद्धको हक अधिकार कुण्ठित हुन गएको र सो व्यवस्थालाई बदर गरी पाउने अर्को कुनै प्रभावकारी कानूनी तथा संवैधानिक उपचारको व्यवस्था नभएकोले संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक व्यवस्था उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ । साथै विद्यालयभित्र र बाहिर विद्यार्थीमाथि हुने र भइरहेका सबै प्रकारका यातना, क्रुर, अमानवीय तथा अपमानजक व्यवहारलाई रोक्न प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा संविधानको धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम परमादेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश ।

यस सचिवालयलाई किन विपक्षी बनाइएको हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले रिट निवेदनमा कुनै कारण र आधार उल्लेख गर्नु भएको छैन । अस्पष्ट र भ्रामक रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमै खारेज भागी छ । संसद् सचिवालयले संसद्को काम कारबाहीलाई सुचारू रूपले संचालन गर्नमा सहयोगी भूमिकासम्म निर्वाह गर्ने हो । संसद्ले आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी व्यवस्थापन प्रक्रियाअनुरूप बनाइएको ऐनको सम्बन्धमा यस सचिवालयलाई अनाशयक रूपमा विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको संसद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयसमेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज भागी छ । के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विद्यायिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय भएकोले विधायिकाले बनाएको ऐनको विषयलाई लिएर यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने आधार नै नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखितजवाफ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ ले बालकप्रति क्रु वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्न नहुने व्यवस्था छ भन्ने उक्त दफाको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा बाबु आमा, परिवारका सदस्य, संरक्षक वा शिक्षकले बालबालिकाको हितको लागि हप्काएको वा सामान्य पिटाई गरेकोमा यस दफाको उल्लंघन गरेको मानिने छैन भनी व्यवस्था गरेको छ । दफा ७ को मूल व्यवस्थालाई नै वेवास्ता गरी प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा बालबालिकाकै हितको लागि गरिएको हप्काई वा सामान्य पिटाईलाई यातना तथा क्रु, अमानवीय तथा अपमानजक व्यवहार गर्न छूट दिइएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने होइन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को परिच्छेद २ मा बालकहरूको हक अधिकारको व्यवस्था, परिच्छेद ३ मा बालकहरूको संरक्षणको व्यवस्था, परिच्छेद ४ मा कल्याणकारी व्यवस्था, परिच्छेद ५ मा काममा लगाउने समग्र र विश्रामको व्यवस्था गरी बालबालिकालाई त्यस्ता क्रु, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार रोक्न विभिन्न कानूनी व्यवस्था भएको साथै त्यस्ता बालबालिकाको हक अधिकारको उल्लंघन भएमा सोही ऐनको दफा ५३ देखि ५७ सम्म दण्ड सजाय तथा त्यसको कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्थासमेत गरेकोले बालबालिकामाथि यातना र दुर्व्यवहार रोकी दोषीलाई कारबाही गर्ने छूटै कानूनको निर्माणको पहल हुन नसकेको भनी निवेदकले लगाएको आरोप तथ्यमा आधारित भएको देखिदैन । अतः निवेदकले दावी गरेबमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक व्यवस्था नेपाल पक्ष भएका महासंघी तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग बाझिएको अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३३ ले शिक्षकले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिताको व्यवस्था गरेको छ । शिक्षकहरूले आज्ञाकारिता, अनुशासन, सद्भावना, सहयोग, सदाचार, सहानुभूति, धैर्य र सच्चरित्रलाई मुख्य लक्ष्य सम्फन्नपर्ने व्यवस्था उक्त नियममा उल्लिखित छ । विद्यार्थीहरूमाथि हुने यातनाजन्य दुर्व्यवहार र अमानवीय कार्य रोक्न कानूनी व्यवस्था मात्र पर्याप्त न भई यसमा विद्यार्थी, शिक्षक, नागरिक समाज, अभिभावक सबैको सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । निवेदन पत्रमा निवेदकले औत्याएका विषयवस्तुहरू जायज नै देखिन्छन् । विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तरमा सुधार गर्नको लागि सामुदायिक विद्यालयको व्यवस्थापन, स्थानीय निकाय,

व्यवस्थापन समिति वा संस्थालाई तोकिएको आधारमा विद्यालयको व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुँदै आझरहेको छ, जसले गर्दा विद्यार्थीमाथि हुने अपमानजनक कार्यहरू केही हदसम्म रोकिएको पनि छ । रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा उल्लेख गरेका विषयहरू गंभीर प्रकृतिका र व्यावहारिक रूपमा यदाकदा भझरहेका घटना पनि हुन् । यस्ता खाले घटनाहरू नघटोस् भन्नको लागि यस मन्त्रालयमा विद्यालय निरीक्षणालयको व्यवस्था गरिएको, विद्यालय अनुगमन गर्ने कार्यमा तीव्रता ल्याइएको र समय समयमा शिक्षा ऐन र शिक्षा नियमावलीमा संशोधन गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान् अविधक्ता श्री अम्नी खरेलले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(४) ले कसैलाई पनि यातना नदिइने कुराको प्रत्याभूति गरेको छ । नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ५, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा ७, यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ र स्वयं बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले पनि बालबालिकालाई कुनै पनि किसिमको शारीरिक सजाय मात्र होइन अमानवीय, अपमानजनक तथा निर्मम व्यवहार गर्न नपाउनेसमेतका व्यवस्थाहरू गरेका छन् । त्यसको अतिरिक्त United Nations Rule for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, 1990 को नियम ६७, United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, 1985 को नियम १७, United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency, 1990 को दफा नं. ५४ ले समेत बालबालिकामाथि यातनाजन्य व्यवहार निषेध गरेको र यी प्रावधानहरूको पालना गर्न नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बाध्य भएको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश अमान्य हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । विपक्षी शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको लिखितजवाफबाट पनि निवेदकले उठाएको विवाद गंभीर प्रवृत्ति र व्यावहारिक रूपमा भझरहेका घटना हुन् भन्दै निवेदकले औल्याएको विषयवस्तुहरू जायज नै देखिन्छन् भनी निवेदन दावीलाई स्वीकार गरिएको अवस्थासमेत छ । मानसिक रोग विशेषज्ञका अनुसार कलिला बालबालिकालाई मानसिक र शारीरिक सजाय दिँदा उनीहरूको व्यक्तित्व विकासमा असर पर्ने, पढाई प्रति रूची घटने, निद्रामा चिच्चाउने, भक्सक्ने, अनायस मुटु ढुक्ढुक हुने, बढी निराश हुने भन्ने देखिएको छ । अनुशासनको नाउँमा दिइने शारीरिक एवं मानसिक सजायबाट सकारात्मक परिणामको सट्टा नकारात्मक परिणाम देखिने, बालबालिकामा रीस आवेग उत्पन्न हुने, आत्मसम्मानमा कमी आउने, प्रतिशोधको भावनामा वृद्धि हुने, समस्या समाधानको बाटोको रूपमा हिंसालाई अँगाले, विद्यार्थी र अभिभावकको बीचमा माया, ममता र विश्वासमा कमी आउने, भुठ बोल्ने प्रवृत्तिको विकास हुने जस्ता नकारात्मक असरहरू देखिई भोलिका दिनमा असल, सभ्य र सुशिक्षित नागरिक बन्ने र बनाउने राष्ट्रिय उद्देश्य नै पराजित हुन पुग्छ भन्ने विभिन्न अनुसन्धानबाट देखिएको छ । अप्ट्रेलिया, क्रोयसिया, साइप्रस, डेनमार्क, फिनल्याण्ड, जर्मनी, लाट्भिया, नर्वे, स्वीडेन, जिम्बाब्वे जस्ता देशहरूमा शारीरिक सजाय माथि कानूनद्वारा पूर्ण प्रतिबन्ध लगाएका छन् भने इजरायल, इटाली, क्यानाडा, जाम्बिया जस्ता देशहरूमा सर्वोच्च अदालतको आदेशबाटै शारीरिक सजायमा प्रतिबन्ध लगाएकोसमेत देखिन्छ ।

उपरोक्तानुसारको कानूनी र तथ्यगत स्थिति एकातिर देखिएको छ भने अर्कोतिर राज्यले बालबालिकामाथि हुने शारीरिक र मानसिक यातना एवं दुर्व्यवहारलाई सही रूपले नियन्त्रण गर्न सकेको छैन । शिक्षा ऐन, नियमावली तथा शिक्षकहरूको आचारसंहितामा समेत बालबालिकामाथि हुने यातना, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारलाई निषेध गरिएको देखिदैन । यातना शिक्षणको अनिवार्य तरिका होइन । बालबालिका ऐनको दफा ७ ले बालबालिका माथि हुने यातनालाई निषेध गरेको तर त्यसको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले सामान्य कुटपिट र हप्काईलाई छुट दिएको, सो प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश हटाउँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को उद्देश्य र अन्य मानव अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको अनुकूल हुने भएकोले सो प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा अमान्य र बदर गरी विद्यालयभित्र र बाहिरका बालबालिकामाथि भझरहेका शारीरिक सजाय एवं अन्य कुर, अमानवीय अपमानजनक व्यवहार वा सजाय वा दुर्व्यवहार रोक्न परमादेशलगायत उपयुक्त प्रभावकारी उपाय अवलम्बन

गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । सोही व्यहोरा समर्थित गरी विस्तृत विवरणसहितको निज अधिवक्तासहित निवेदक अधिवक्ता श्यामबाबु काफ्ले र विद्वान् अधिवक्ता श्री राजेन्द्र घिमिरेले संयुक्त रूपमा लिखित बहसनोटसमेत प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षीतर्फबाट विद्वान् उप न्यायाधिवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेलले कानून बन्नु र कुनै व्यवहारलाई निषेध गर्नु मात्र पर्याप्त हुनैन, सो कानूनको व्यावहारिक प्रयोगको स्थिति के छ, त्यसको आधारमा कुनै पनि क्रियालाई अदालतले सही वा गलत ठहच्याउनु आजको विधिशास्त्रीय मान्यता हो । निवेदकले जुन कुरालाई पूर्णतः निषेध गराउन खोज्नु भएको छ, त्यो कुरा व्यावहारिक रूपमा संभव भए नभएको कुरामा अदालतले ज्यादै ध्यान दिनुपर्छ । यातनाजन्य र अपमानजनक कार्य कसैले गरेमा निजउपर कानूनले छुट्टै सजायको समेत व्यवस्था गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५३-५७ सम्म दण्ड सजाय र त्यसको कार्यविधि तोकिएको छ । दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश व्यवहारिक प्रयोगको अवस्थालाई विचार गरेर रक्षा शिक्षाको लागि समावेश गरिएको हो । रक्षा शिक्षाको लागि केही गर्दा ज्यान मर्नेसम्मको क्रिया भएमा छूट पाउने फौजदारी कानूनको सिद्धान्त रहेकोसमेत स्थितिमा सामान्य कुटपीट वा हप्काइलाई समेत पूर्ण रूपमा निषेध गर्नुपर्छ भन्नुको कुनै आधार र तर्क रहदैन । धारा दद(१) ले संविधानसँग बाभिएको कानून बदर गराउन यस अदालतमा निवेदन दिन सकिन्छ, तर सन्धि ऐन, २०४७ सँग बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश बाभिएको भनी दावी गर्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा यस अदालतले विभिन्न यस्तै मुद्दाहरूमा आफ्नो दृष्टिकोण व्यक्त गरिसकेको छ । तसर्थे निवेदकको जिकिर सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिले औचित्यपूर्ण र कानूनसम्मत नहुँदा मागबमोजिम आदेश जारी नभई खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो र सोही व्यहोरा समर्थित हुने गरी बहसनोटसमेत पेश गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा उपरोक्त बहस बुँदामा ध्यान दिई निवेदकको निवेदन जिकिर, विपक्षीहरूको लिखितजवाफ, दुवै पक्षबाट पेश भएका बहसनोट र अन्य सम्बद्ध सामाग्रीहरूसमेत अध्ययन गरी हेदा यसमा निम्नलिखित प्रश्नहरूमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो ।

(१) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका मानवधिकार सम्बन्धी महासन्धिहरूको अनुकूल छ कि छैन ?

(२) निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले जारी गरिएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ मा बालकप्रति क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार गर्नु हुनैन, तर बाबु, आमा, परिवारको सदस्य, संरक्षक वा शिक्षकले बालकको हितको लागि हप्काएको वा सामान्य पिटाई गरेकोमा यस दफाको उल्लंघन गरेको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । निवेदकले सो व्यवस्थामध्ये बाबु, आमा, परिवारका सदस्य, संरक्षक वा शिक्षकले बालकको हितको लागि हप्काएको वा सामान्य पिटाई गरेकोमा क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार गरेको नमानिने भनी छूट प्रदान गरेको कुरालाई संविधान र नेपाल पक्ष भएका महासन्धिहरूको प्रतिकूल रहेको भनी बदर गर्न माग गरेको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(३) ले महिला, बालक वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्ति वा आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछिडिएको वर्गको संरक्षण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको र धारा २५(८) मा राज्यले बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हकहितको रक्षा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्ने सन्दर्भमा बालकहरूको हकहितको संरक्षणको लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी गरी २०५०।१। देखि सो ऐन लागू भएको देखिन्छ । सो ऐनको प्रस्तावनामा बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न वाच्छनीय भएको भनी उल्लेख भएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७

ले कुनै फौजदारी कसूरको अनुसन्धान, तहकिकात वा पूर्पक्षको सिलसिलामा वा कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन । त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानूनले निर्धारित गरेबमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ (धारा १४.४) भन्ने व्यवस्थाहरू गरेको छ । फौजदारी मुद्दाको कसूरमा पकाउ परेको वा थुनामा रहको व्यक्तिलाई समेत शारीरिक वा मानसिक यातना नदिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार नगरिने प्रत्याभूति संविधानले गरेको अवस्थामा कुनै किसिमका फौजदारी कसूर नलागेको वा थुनामा नरहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै किसिमको यातना वा निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गर्ने परिकल्पनासम्म गर्न सकिदैन । ऐउटा अनुसन्धान तहकिकत वा पूर्पक्षको निर्मित थुनामा रहेको व्यक्तिले प्राप्त गरेको त्यस्तो अधिकार सो बाहेका अन्य व्यक्तिलाई प्रत्याभूत हुन नसक्ने भन्न पनि मिल्दैन । यसबाट राज्यले व्यक्तिको यातनारहित र सम्मानपूर्ण जीवन व्यतित गर्न पाउने अवस्थाको सुनिश्चितता गरेको स्पष्ट हुन्छ । संविधान देशको मूल कानून हो । यसको मर्म र भावना विपरीत हुने गरी कुनै कानून निर्माण हुनु वा कुनै कार्य हुनु संविधानसम्मत हुदैन । संविधान प्रतिकुल बनेका कानूनहरू वा संविधानसँग बाभिने कानून बाभिएका हदसम्म संविधानको धारा १ ले अमान्य हुन्छन् ।

यस अतिरिक्त नेपाल सन्धि ऐन, २०४८ को दफा ९ ले नेपाल राज्यमाथि थप दायित्व थपिदिएको छ । सो ऐनको दफा ९(१) मा संसदबाट अनुमोदन सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल अधिराज्य वा श्री ५ को सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाभिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाभिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुनेछ, र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानूनसरह लागू हुनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको छ । नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ५, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा ७ बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १९, २८(२) र ३७ र यातना र अन्य क्रुर अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, १९८४ को धारा १ र ४ ले जुनसुकै प्रकारका यातना, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार र सजायलाई निषेध गरेको अवस्था छ । नेपाल राष्ट्र पक्ष भएका उपरोक्त सन्धिका व्यवस्थाहरूले सबै प्रकारका यातना, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहारलाई पूर्णतः निषेध गरेको स्थितिमा ती सन्धिका व्यवस्था प्रतिकुल हुने गरी कानून बन्नु उपयुक्त कानूनसम्मत हुदैन ।

आजका बालबालिका भोलिका भविष्य हुन् । तिनीहरूको सर्वाङ्गीण विकासको लागि राज्यले उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने हुन्छ । विकासको उपयुक्त वातावरण र यातनारहित सम्मानपूर्व जीवन व्यतित गर्दै आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्ने अवसर बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका परम आवश्यक तत्वहरू हुन् । विपक्षीहरूको लिखितजवाफले पनि सो कुरालाई स्वीकार गरेको छ । निवेदकतर्फबाट पेश गरिएका विभिन्न सन्दर्भ सामग्रीहरू यथार्थ रहेको अवस्थामा विद्यालयका शिक्षक वा अभिभावकहरूले अनुशासन कायम गर्ने नाउँमा बालबालिकालाई दिने विभिन्न प्रकारका यातना र सजायका कारण बालबालिकामा नकारात्मक असर पर्न जान्छ । व्यवहारिक जीवनमा बालबालिकामाथि यातनाजन्य, क्रियाकलापहरू भएका कतिपय घटनाहरूलाई निवेदकले यस अदालतको जानकारीमा ल्याउनु भएको अवस्था छ । त्यस्ता यातनाजन्य व्यवहार हुनु र गरिनु कानूनसम्मत र विवेकसम्मत हुदैन ।

विश्वव्यापी रूपमा पनि बालबालिकामाथि अनुशासनको क्रममा वा बालहितको नाउँमा दिइने शारीरिक सजायमाथि पूर्णतः प्रतिवन्ध लगाउने गरी कानून निर्माण गरी लागू भइरहेको पनि निवेदकद्वारा प्रेषित सामग्रीहरूबाट देखिएको छ । २००३ को अप्रिल १५ सम्ममा अमेरिकाका २७ राष्ट्रहरूले विद्यालयमा हुने शारीरिक सजायमा प्रतिवन्ध लगाएको देखिन्छ, भने अष्ट्रेलिया (१९८९), क्रोयसिया (१९९९), साइप्रस (१९९४), डेनमार्क (१९९७), फिनल्याण्ड (१९८३), जर्मनी (२०००), लाटभिया (१९९८), नर्वे (१९८७), स्वीडेन (१९९९), जिम्बाब्वे (१९९९) जस्ता देशहरूमा समेत शारीरिक सजाय माथि प्रतिवन्ध लगाइएको पाइन्छ । यसैगरी इजरायल (२०००), इटाली (१९९८) र क्यानाडा (२००४) मा सर्वोच्च अदालतको फैसलाहरू तथा जाम्बिया (२०००) र भारतको पश्चिम

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०६७

१२

बंगालमा त्यहाँका उच्च अदालतले समेत शारीरिक सजाय माथि प्रतिवन्ध लगाएको अवस्था समेत देखिएको छ । यी लगायत अन्य देशहरूमा समेत शारीरिक सजायलाई कानून निर्माणको माध्यमद्वारा र सरकारी निर्देशनसमेतको माध्यमद्वारा निषेध गरिएको तथ्य देखा पर्दछ । यसरी विश्वव्यापी रूपमा चलिरहेको शारीरिक सजाय वा यातना विरुद्धको अभियानमा नेपालसमेत अग्रसर नहुनु पर्ने कुनै कारण देखिदैन ।

अब दोश्रो र अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(४) र २५(८) को भावना नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा गरेको प्रतिवद्धताले सृजित गरेको सन्धिजन्य कानूनी दायित्व विश्वव्यापी रूपमा आइरहेका बालबालिकाउपर गरिने शारीरिक सजाय वा यातना विरुद्धको अभियान, बालबालिकाको समग्र व्यक्तित्व विकास गर्न राज्यले वातावरण सृजना गरिदिनपर्ने दायित्वसमेतको आधारमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित बाबु, आमा, परिवारका सदस्य, संरक्षक वा शिक्षकले बालकको हितको लागि हप्काएको वा सामान्य पिटाई गरेकोमा यस दफाको उल्लंघन गरेको मानिने छैन भनी उल्लेख गरेको प्रावधानमध्ये वा समान्य पिटाई गरेको..... ” अंश अनुचित, एवं नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(४) र २५(८) को भावना प्रतिकुल हुँदा सो अंश आजका मितिदेखि लागू हुने गरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(९) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिएको छ । बालबालिकामाथि भझरहेका र हुन सक्ने शारीरिक सजाय एवं अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय वा दुर्व्यवहार रोक्न उपयुक्त र प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । विपक्षीको जानकारीको लागि प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छौ ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत नरिश्वर भण्डारी (रा.प.ट्र.) ।

इति सम्बत् २०६१ साल पौष महिना २२ गते रोज ५ शुभम्.....।

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद पण्डित
माननीय न्यायाधीश श्री अर्जुनप्रसाद सिंह
आदेश
सम्वत् २०६० सालको रिट नं.१२१

विषय : परमादेश समेत ।

कन्वनपुर जिल्ला महेन्द्रनगर नगरपालिका घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १५ बस्ने दलित समुदायको उत्थानका लागि जनहित संरक्षण मञ्चका तर्फबाट अखिल्यार प्राप्त अधिवक्ता टेक ताम्राकार १	निवेदक
का.जि.का.म.न.पा. वडा नं १० बस्ने लैड्जिक न्यायका लागि जनहित संरक्षण मञ्चका तर्फबाट अखिल्यार प्राप्त अधिवक्ता शर्मिला पराजुली १	
जनहित संरक्षण मञ्च र आफ्नो तर्फबाट चितवन रत्ननगर नगरपालिका घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं १० बस्ने अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाई १	
जनहित संरक्षण आफ्नो तर्फबाट समेत का.जि.का.म.न.पा. कुलेश्वर बस्ने प्रकाशमणि शर्मा १	

विरूद्ध

श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबार १	विपक्षी
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार १	
श्री ५ को सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय १	
श्री ५ को सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय १	
श्री ५ को सरकार, शिक्षा, संस्कृति तथा पर्यटन मन्त्रालय, लैनचौर १	
श्री ५ को सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रालय, पुल्चोक १	
श्री ५ को सरकार, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार १	
श्री ५ को सरकार, आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय, सिंहदरबार १	
श्री ५ को सरकार, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय सिंहदरबार १	

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र धारा ८८(१) तथा (२) अन्तर्गत दर्ता भई पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यस प्रकार छ ।

निवेदक संस्था सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक न्यायमा जनताको पहुँच स्थापित गर्न आएको सामाजिक संस्था हो । सदियौं देखि छुवाछुत, भेदभाव, सामाजिक वहिष्कार एवं यौन सामाजिक हितको विवाद (Social Action Litigation) को रूपमा लिई संविधानको धारा ८८ अन्तर्गत निवेदन गर्न आएका छ्यौं ।

वादी समुदाय विक्रम सम्बतको चौधौं शताब्दीमा भारतको कुमाउ, गढवाल र अवध क्षेत्रबाट नेपाल प्रवेश गरी सल्यान मुसिकोट, जाजरकोटसमेतमा मूल रूपमा नाचगान र परम्परागत नाचगान र मनोरञ्जनको पेश संकटमा पर्न थालेपछि वादी समुदायका महिलाहरू आफ्नो परिवारको जिविकोपार्जनको लागि यौन व्यवसायमा लाग्न बाध्य भई सुदूरपश्चिम र मध्यपश्चिमका विभिन्न जिल्लामा छारिएर रहेका छन् । महिलाहरू देह व्यापारमा लागेको वादी समुदाय अपहेलित र निरीह भएका छन् । गरिबी, अशिक्षा सामाजिक वहिष्कारकै कारण यो समुदायका पुरुषहरू रोजगारीको अभावमा महिलाहरूलाई यौन व्यवसायमा लगाउन बाध्य छन् । बाध्यतावश लाग्न परेको देह व्यापार र उच्च वर्गबाट हुने शोषणबाट वादी महिलाहरूले जन्म दिने सन्तानको बाबुको

पहिचान हुन सक्दैन। परिणामस्वरूप त्यस्ता बच्चाहरूको जन्म दर्ता तथा नागरिकता प्राप्त हुन सक्दैन। जसबाट शिक्षाको अधिकारबाट पनि उनीहरू बन्चित हुन पुगेका छन्। वादी महिलाहरूलाई एकातर्फ देह व्यापारमा लागेको आरोपमा पकाउ गर्ने सार्वजनिक अपराधलगायतका मुद्दा चलाउने गरिन्छ, भन्ने अर्कोतर्फ निजहरूमाथि इच्छा दिईदैन। वादी समुदाय दलितमध्ये पनि सबभन्दा पिछडिएको अछुत जातिमा पर्दछ, भन्ने विभिन्न तथ्याङ्को आधारमा पनि यो समुदाय राष्ट्रिय मूलप्रवाहबाट बन्चित भएको स्पष्ट देखिन्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा सामाजिक न्यायलाई संविधानको अपरिवर्तनीय संरचनाको रूपमा स्वीकार गरिएको छ। त्यस्तै संविधानको धारा १(१) मा गरिएको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण विरुद्धको हकअन्तर्गत सम्मानपूर्ण एवं मानवोचित जीवन जिउन पाउने हक पनि अन्योन्याश्रित भएर रहन्छ। वादी समुदायलाई वैकल्पिक रोजगारीको अवसर प्रदान गरी बाध्यात्मक रूपमा देह व्यापारमा लाग्नुपर्ने परिस्थितिबाट मुक्त गर्न नसकिएकोले सामाजिक न्याय तथा सम्मानपूर्ण बाँच्न पाउने संवैधानिक हक निरर्थक भएको छ। पिछडिएको वर्गको रूपमा रहेको वादी समुदायका महिला र बालबालिकाको विकासको लागि संविधानको धारा ११ अनुसार प्रदान गर्नुपर्ने विशेष संरक्षण पनि राज्यले दिन सकेको छैन भने संविधानको धारा २५(१) अनुसार जनतालाई सामाजिक न्याय प्रदान गर्ने राज्यको नीति तथा धारा २६ अनुसार महिला वर्गको शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको व्यवस्था बालबालिकालाई शोषण हुन नदिई निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था, अनाथ बालबालिका र असहाय महिलासमेतको संरक्षण र उन्नतिको लागि शिक्षा स्वास्थ्यलगायत सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने राज्यको दायित्वसमेत वादी समुदायको हकमा पूरा हुन सकेको छैन। समाज कल्याण ऐन, २०४९ मुलुकी ऐनको गरिब कङ्गलको महल, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ शिक्षा (सातौं संशोधन) ऐन, २०५८ जस्ता विभिन्न कानूनमा रहेको बालबालिका, पिछडिएका वर्ग, अनाथ तथा असहाय महिलाहरूसँग सम्बन्धित कल्याणकारी कानूनी व्यवस्थाहरूको यथोचित कार्यान्वयन भएमा पनि वादी महिलाहरूको देह व्यापारमा लाग्नुपर्ने अवस्थामा केही परिवर्तन हुन सक्नेमा त्यस्तो कार्य पनि हुन सकेको छैन।

मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २२, २३, २५ मा राज्यले प्रत्येक नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा प्राप्ति, कामको छन्तौट स्तरीय एवं मानवोचित जीवनयापनको अधिकारलगायत वेरोजगारीबाट सुरक्षित हुन पाउने अधिकारको घोषणा गरिएको छ। आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि १९६६ को धारा ६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो जीवन धान्न सक्ने उचित कामको अधिकार प्रदान गरेको र धारा ११ अन्तर्गत राज्यले आफ्ना नागरिकलाई भोक्तव्य मुक्ति दिनुपर्ने प्रत्याभूति दिई गाँस, वास र कपासजस्ता आधारभूत आवश्यकता प्राप्त गर्ने अधिकार उपभोग गर्न सक्ने वातावरण निर्माण गर्नुपर्ने दायित्व सुन्धेको छ। त्यस्तै महिला एवं बालबालिकाहरू विरुद्ध हुने वेश्यावृत्तिको शोषणलाई दमन गर्ने उद्देश्यले ग्रहण गरिएको महासन्धि (Convention for the Suppression of the Traffic in Person and of the Exploitation of the Prostitution of Other 1951) को धारा १६ अनुसार राज्यले देह व्यापारबाट पीडित नागरिकहरूको पुर्नस्थापना एवं सामाजिक समायोजनका लागि उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरी सामाजिक आर्थिक रूपले शसक्तिकृत गर्नुपर्ने तथा धारा २० अन्तर्गत वेरोजगारीका कारण वेश्यावृत्तितर्फ उन्मुख हुन बाध्य महिलाहरूलाई वेश्यावृत्तिको खतराबाट रोक्न रोजगारी दिलाउनुपर्ने दायित्वसमेत सुन्धेको छ। त्यस्तै महिला विरुद्धका भेदभाव अन्त्य गर्ने उद्देश्यले ग्रहण गरिएको महासन्धि (Convention on the Elimination of All Forms of Discriminations Against Women, 1979) को धारा ११ ले वेरोजगारीको समस्या भोगिरहेका महिलाहरूलाई काम एवं सामाजिक सुरक्षाको अधिकार रहने व्यवस्था छ। नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(२) अनुसार बाध्यकारी हुने उल्लेखित सन्धि संझौताहरूको पालनासमेत राज्यतर्फबाट भएको छैन। यसर्थ बाध्यता एवं विवशतावश देह व्यापारमा पुनर्स्थापना कार्यक्रम मार्फत बाध्यात्मक वेश्यावृत्तिबाट मुक्त गरी सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्ने पाउने मौलिक हक प्रचलन गराउनुपर्ने दायित्व राज्यले वहन गर्नुपर्दछ।

संविधानको धारा ९ को उपधारा (२) मा नेपाल अधिराज्यभित्र फेला परेको पितृत्वको ठेगाना नभएको प्रत्येक नाबालक निजको बाबुको पत्ता नलागेसम्म वंशजको नाताले नेपालको नागरिक मानिने व्यवस्था छ। नेपाल

नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ३(४) मा पनि समान नागरिकता प्राप्तिबाट वन्चित हुनुपर्ने कुनै कारण छैन । तर पनि वादी समुदायका व्यक्तिहरू नागरिकताविहीन अवस्थामा रही नागरिकको हैसियतले उपभोग गर्न पाउनुपर्ने सामाजिक, अर्थिक तथा राजनैतिक अधिकार उपभोग गर्नेबाट बन्चित भएका छन् । बाबुको पहिचान हुन नसके पनि त्यस्ता बालबालिकालाई वंशजको आधारमा नागरिकता दिनुपर्ने स्पष्ट संविधानिक तथा कानूनी व्यवस्था भएकोले त्यस्ता बालबालिकाले जन्म दर्ता गर्न इन्कार गर्नु गैरसंवेदित तथा गैरकानूनी छ । यसैले व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को देहाय (क) मा जन्म दर्ता तथा मृत्युको सूचना परिवारको मुख्य व्यक्तिले र निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेका पुरुषहरूमध्ये जेठो व्यक्तिले दिनुपर्ने व्यवस्थाले बाबुको पहिचान नभएका बालबालिकाको जन्म दर्ता इन्कार गर्न मिल्दैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १० अनुसार पनि औपचारिक काम कारवाही तथा लिखतमा बाबु बाजेको नाम खुलाउनुपर्नेमा बाबुको पत्ता नलागेमा आमा र आमाको बाबुको नाम उल्लेख गर्न सकिने र बाबु आमा दुवै पत्ता नलागेमा निजलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बाबु आमा पत्ता नलागेको भनी लेख सकिने व्यवस्था गरेकोले पनि बाबुको पहिचान नभए पनि जन्म दर्ता तथा नागरिकताको प्रमाण पत्र लिने कानूनी हक सुरक्षित रहेको स्पष्ट हुन्छ । मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १५, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९६६ को धारा २४(३) अर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा १०(३) महिला अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९७९ को धारा ३(२) बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ७ समेतले विना भेदभाव जन्म दर्ता तथा नागरिकताको अधिकार उपभोग गर्न पाउने प्रत्येक व्यक्तिको हकलाई संरक्षित गरेको छ । यसैले वादी, समुदायका बालबालिकालाई बाबुको पहिचान नभएको भनी जन्म दर्ता तथा नागरिकताको अधिकारवाट बन्चित गर्न नमिल्ने हुँदा जन्म दर्ताको सूचना दिने सम्बन्धमा पुरुष र महिलावीच विभेदपूर्ण व्यवहार गरेको जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को देहाय (क) को व्यवस्था र बालकको नाम राख्ने उपदफा (१) संविधानको धारा ११ प्रतिकुल छन् ।

देह व्यापारमा लागेको भन्ने आधारमा वादी समुदायका महिलाउपर खानतलासी लिन मद्दा चलाउने एवं दण्डको भागिदार बनाउने तथा निजहरू विरुद्ध हुने यौनजन्य लिंगाले छुट पाई दण्डहीनताको स्थिति सृजना हुन दिनु संविधानको धारा ११ ले परिलक्षित गरेको सकारात्मक विभेद तथा संरक्षणको सिद्धान्त विपरीत हुन्छ । वादी समुदायका देह व्यापारमा लागेका महिलाहरूलाई पनि संविधानको धारा २२ अनुसारको गोपनीयताको हक तथा धारा १४(१) अनुसारको प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरे बापत सजायको भागी हुनुपर्ने हक प्राप्त हुन्छ । यसैले वेश्यावृत्तिमा लागेको भनी एकातर्फ वादी महिलाहरूलाई पकाउ गर्ने कानूनी कारवाही चलाउने तथा अर्कातर्फ निजहरूको इच्छा विपरीत यौन सम्पर्क राख्न वाध्य समानता, गोपनीयता एवं फौजदारी न्यायको हक अनुचित रूपमा अतिक्रमण भएको छ । मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, अभिसन्धिसमेतका आधारमा देह व्यापारमा लागेको भन्ने कारणले मात्र वादी महिला तथा बालबालिकाहरूलाई अन्य नागरिकसह समान कानूनी संरक्षण तथा व्यवहार प्राप्त गर्ने हकबाट बन्चित गर्न मिल्दैन ।

जाती-पातिको आधारमा गरिने छुवाछुत र सामाजिक दुर्यवहारलाई संविधानको धारा ११(४) र मुलुकी ऐन अदलको महलको १० नं. मा दण्डनीय बनाइ तापनि त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । वादी जाती पनि सामाजिक बहिष्कार छुवाछुतपूर्ण व्यवहारबाट पीडित छन् । संविधानको धारा ११(३) अनुसार पिछिडेका वादी समुदायको विकास र संरक्षणका लागि छुवाछुत र सामाजिक विभेदलाई अन्तर्य गर्न राज्यले कार्यकारी तथा विधायिकी सुधारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । वादी जातिलाई सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न पाउने हक उपभोग गर्न सक्षम तुल्याई सामाजिक, अर्थिक, न्यायको अनुभूत गराउनको लागि संविधानको धारा ८(१) र (२) अन्तर्गत निम्नलिखित जारी गरी पाउँ ।

(क) वादी समुदायमा रहेको बाध्यात्मक देह व्यापारबाट उनीहरूलाई मुक्त गरी सम्मानपूर्वक र मानवोचित जीवन जिउन सक्षम बनाउनको लागि वैकल्पिक रोजगारी एवं सामाजिक सुरक्षा, सीपमूलक तालीम

पूर्वाधारसहितको आवासलगायतका विषयहरूलाई समेट्ने गरी बादी समुदायको सामाजिक समायोजन तथा पुनर्स्थापना गर्नु भनी परमादेश जारी गरी पाउँ ।

- (ख) बादी समुदायका बालबालिकाको जन्म दर्ता एवं नागरिकता दिलाउन यथाशीघ्र प्रवन्ध गर्नु गराउनुका साथै जन्म दर्ता तथा नागरिकताका लागि आवेदन गर्न आएको खण्डमा पितृत्वको ठेगाना नलागेको भन्ने आधारमा इन्कार नगर्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउँ ।
- (ग) बादी महिला तथा बालबालिकामाथि गरिने यौन शोषण र हिंसा विरुद्ध समान कानूनी संरक्षण प्रदान गर्न तथा देह व्यापार गरेको भन्ने आधारमा मात्रै पकाउ गर्ने, खानतलासी लिने लगायतका कार्य नगर्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउँ ।
- (घ) बादी समुदायलाई छुवाछुत र जातीय विभेदको शिकार हुन नदिनका लागि छुवाछुत र जातीय विभेद विरुद्धको कानून कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने एवं आवश्यक सुधारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउँ ।
- (ड) प्रचलित कल्याणकारी कानूनी व्यवस्थाहरूबाट बादी समुदायसमेत लाभान्वित हुन सक्ने गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउँ ।
- (च) बादी समुदाय विरुद्ध विभेदपूर्ण व्यवहार गर्न प्रत्यक्ष परोस् रूपमा सहयोग पुऱ्याइरहेका जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता ऐन, २०३३ को दफा ४(१) एवं बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को व्यवस्था संविधानको धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाँझिएको हुँदा बाँझिएको हदसम्म अमान्य घोषित गरी पाउँ ।
- (छ) बादी समुदायले भोग्नु सम्पूर्ण समस्याको यथार्थ वस्तुस्थिति पत्ता लगाई न्याय निरोपणको लागि सहयोग पुऱ्याउन सरकारी तथा सम्बद्ध गैरसरकारी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूसमेत रहेको विशेषज्ञ समिति गठन गरी उक्त समितिले सुझाएवमोजिम आवश्यक आदेशहरूसमेत जारी गरी पाउँ ।

यसमा निवेदनको मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा नीतिहरू कुनै अदालतबाट लागू गरिने नभई देशको उपलब्ध श्रोत र साधनअनुसार कानून बनाई क्रमशः कार्यान्वयन गरिने व्यवस्था छ । मुलुकी ऐन, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, शिक्षा ऐन, २०२८, नेपाल नागरिकता ऐन, २०२०, जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने ऐन, २०३३, जीउमास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन २०४३ लगायतका कानूनहरूमा सामाजिक आर्थिक न्यायको लागि यथेष्ट व्यवस्था गरिएको छ । श्री ५ को सरकारले आफू पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी थुपै सन्धि महासमिक्षिका प्रावधानको कार्यान्वयनको लागि सक्रियता देखाएको छ । बादी जातिको सामाजिक सुरक्षा र उनीहरूको यथोचित विकासको लागि श्री ५ को सरकार क्रियाशील रहदै आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रिपरिषद्को सचिवालयको लिखितजवाफ ।

नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ३ को उपदफा (४) मा नेपाल अधिराज्यभित्र फेला परेको पितृत्वको ठेगान नभएको प्रत्येक नावालक बाबुको पत्ता नलागेसम्म वंशजको नाताले नेपालको नागरिक मानिने व्यवस्था छ । त्यसअनुसार नागरिकता मानन आएमा दिने गरिएको छ । बादी जातिका महिलाबाट जन्मेका सन्तान भएका कारणले मात्र कुनै पनि नेपालीलाई नागरिकता पाउनबाट बन्धित गरिएको छैन । बादी महिलाहरूलाई स्थानीय प्रशासनबाट अमानवीय कार्य भएको छैन । त्यस्तो भएको पाइएमा वा कानूनको प्रयोगमा विभेद गरेका पाइएमा कडा कारबाही गरिने छ । बादी जाति भएको कारण कानूनको समान संरक्षकत्व प्रदान गर्नमा विभेद गरिएको छैन । यसर्थ रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा कसैलाई पनि भेदभाव नगरिने तथा पिछडिएका जातिको सम्बन्धमा कानूनद्वारा विशेष सहुलियत एवं सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ (घ) (२) मा गरिबीको रेखामुनि रहेका दलित जनजाति र महिलालगायत अन्य विचार्थीलाई सामुदायिक विद्यालयमा निःशुल्क शिक्षा दिने व्यवस्था रहेको छ । समाज कल्याण ऐन, २०४९ को दफा ४ (च) मा पिछडिएको समुदाय वा वर्गको हितको निमित्त आवश्यक व्यवस्था गर्ने व्यवस्था छ भन्ने बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले पनि पिछडिएका वर्गका बालबालिकालाई विभिन्न सेवा सुविधा दिने व्यवस्था छ । नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ३(४) मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार वादी जातिका महिलावाट जन्मेका बाबुको ठेगान नलागेका बालबालिकाले वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त गर्न सक्ने भएकोले निराधार रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको एकै व्यहोराको छट्टा-छट्टै लिखितजवाफ ।

संविधानको धारा ११ ले सबै नागरिकलाई समान व्यवहार गरिने हक प्रदान गरेको हुँदा वादी समुदायको हकहितमा उपेक्षा भएको छ भन्नु मनोगत तर्क प्रस्तुत गर्नु मात्र हो । हरेक समुदाय वा वर्गलाई उनीहरूका हितको लागि समान दृष्टिकोणले साधन र श्रोतले भ्याएसम्म हितकारी कार्यहरू गरिएको छ । वादी समुदायलाई पनि कानूनको समान संरक्षण प्रदान गरिएको छ । वादी समुदायप्रति गरिएको कुन व्यवहार भेदभावमूलक भएको भन्ने स्पष्ट गर्न नसकिएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

देशको विभिन्न क्षेत्रमा पिछडिएका महिला, बालबालिका, असहाय, अशक्त, उपेक्षित, उत्पीडित वर्गको संरक्षण सम्बद्धन गर्न विभिन्न समिति, आयोग तथा प्रतिष्ठानजस्ता संस्थागत निकायहरू स्थापना गरी त्यस्ता निकायलाई आवश्यक पर्ने बजेट उपलब्ध गराई त्यसको मूल्याङ्कनसमेत गर्ने गरिएको छ । सरकारले नीतिगत निर्णय गर्दा पनि त्यस्ता वर्गको हितलाई ध्यान दिई समय-समयमा निर्देशनहरू दिईदै आएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ ले गरिब, अपाङ्ग, महिला, दलित र जनजाति विचार्थीलाई निःशुल्क शिक्षा तथा विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति दिइनुपर्ने व्यवस्था गरेकोले वादी जातिका मानिसले पनि त्यस्ता सुविधाहरू प्राप्त गर्न सक्छन् । शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११(६) अनुसार गठन हुने ग्रामीण शिक्षा समितिले पनि गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारको लागत राखी त्यस्ता परिवारका बालबालिकालाई शिक्षा दिलाउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ । यसर्थ रिट निवेदन मागवमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

संविधानद्वारा प्रदत्त नागरिकको हक अधिकारको संरक्षणको लागि विभिन्न ऐन कानूनहरू निर्माण गरिन्छ । संविधान तथा कानूनद्वारा संरक्षित हक हनन गर्ने गरी कुनै कार्य भएको भन्ने स्पष्ट जिकिर नलिई असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

वादी समुदायका महिलाहरूको संविधानद्वारा प्रत्याभूत हक अधिकारको हनन हुने गरी कुनै पनि कार्य नभएको र राज्यले आफ्नो साधन श्रोत र क्षमताले भ्याएसम्म निर्देशक सिद्धान्तअनुसार कार्य गर्ने भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

वादी जातिका व्यक्तिहरूले मौलिक हक अधिकारको सम्बद्धनको लागि प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको जस्तै प्रश्न र माग दावी लिई संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत दलित गैरसरकारी संस्था महसंघका अध्यक्ष दिलबहादुर विश्वकर्मासमेतले सम्वत् २०६० सालको रिट नं. ३२९२ मा छट्टै रिट निवेदन दायर गरेको भन्ने जानकारी हुन आएको र दुवै रिट निवेदनहरू एकै इजलासबाट एकै साथ निर्णय हुनु न्याय प्रशासनिक

दृष्टिकोणले उपयुक्त देखिँदा उक्त रिट निवेदनसमेत प्रस्तुत रिट निवेदनसँग साथै राखी पेश गर्नु भन्नेसमेत विशेष इजलासको मिति २०६०।।८।। को आदेश ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ को उपधारा (३) प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश र धारा २६ को उपधारा १० मा राज्यले ती धाराहरूमा उल्लेखितवर्गहरूको उत्थानको लागि उचित र विशेष व्यवस्था गर्ने उल्लेख भएको र निवेदनमा उल्लेख गरिएका विभिन्न कानूनमा समेत त्यस्ता वर्गहरूको हितको लागि राज्यले केही व्यवस्था गर्ने उल्लेख भएको सन्दर्भमा निवेदकले निवेदन पत्रमा उठाएका प्रश्नहरूको सम्बन्धमा वादी जातिको विद्यमान समस्या के कस्ता छन्? वादी जातिको समस्याको समाधान र उत्थानको निमित्त श्री ५ को सरकारद्वारा हाल के कस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्? वा गरिने भएका छन्? कुनै कार्यक्रम सञ्चालन भएको भए ती कार्यक्रमहरूको प्रभावकारीता कस्तो रहेको छ? यी सम्पूर्ण पक्षहरूको समष्टिगत अध्ययन गरी वादी जातिको उत्थान प्रभावकारी रूपबाट कसरी गर्न सकिन्छ? अध्ययन हुन आवश्यक हुँदा खास गरी निवेदनमा उल्लेख गरिएका विषयहरूमा महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको प्रतिनिधित्व रहेको समिति गठन गरी यो आदेश प्राप्त मितिले २ महिनाभित्र सो सम्बन्धमा अध्ययन गरी अध्ययन प्रतिवेदन पठाई दिनु भनी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयलाई लेखी पठाई अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि, नियमानुसार पेश गर्न भनेसमेत विशेष इजलासको मिति २०६१।१२।७ को आदेश।

उत्तर आदेशअनुसारको प्रतिवेदन पेश गर्न नभ्याएकोले अवधि थप गरी पाउँ भनी विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले निवेदन गरेअनुसार निवेदन मागअनरूप गर्न प्रत्येक महिनामा सम्पन्न कार्यको प्रतिवेदन यस अदालतमा बुझाउने गरी स्याद थप गर्ने गरी भएको मिति २०७१।४।२८ र २०७१।८।३ को विशेष इजलासको आदेश ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता श्री प्रकाशमण शर्मा, श्री टेक ताम्राकार, श्री राजुप्रसाद चापागाई तथा श्री रमा पन्त खरेलले वादी समुदाय छुवाछुत, भेदभाव, सामाजिक वहिष्कार एवं यौन शोषणको शिकार भएका छन् । वादी समुदायका महिलाहरूलाई वैकल्पिक रोजगारीको अवसर प्रदान गर्न नसकिएकोले देह व्यापार गर्ने पेशा गरी जीविकोपार्जन गर्न बाध्य छन् भने जन्म दर्ता नभएकै कारण उनीहरू नागरिकतावाट तथा शिक्षा दिक्षा तथा रोजगारीका अवसरवाट बन्चित भएका छन् । समाजले वादी समुदायलाई तल्लो वर्गको रूपमा लिएको कारण उनीहरू सामाजिक न्याय र सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न सकिरहेका छैनन् । उनीहरूले मानव अधिकारको न्यूनतम प्रत्याभूतिको समेत उपभोग गर्न पाएका छैनन् । वादी समुदायका महिला अन्य नागरिकसरह समान कानूनी संरक्षण तथा व्यवहार पाउने हकबाट समेत बन्चित छन् । यस अदालतबाट वादी जातिका समस्या तथा तिनको समाधानका लागि सरकारी तवरबाट संचालन भएका कार्यक्रमहरूसमेतको अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न, भएको आदेशअनुसार सरकारी निकायको समेत सहभागितामा तयार गरिएको प्रतिवेदनमा पनि वादी समुदाय र उक्त समुदायका महिलाहरूको उत्थान र विकासमा विद्यमान समस्या तथा तिनको समाधानको लागि अवलम्बन गरिनुपर्ने विषयका बारेमा सुझावहरू उल्लेख गरिएका छन् । उक्त प्रतिवेदनमा सरकारी पक्षको कुनै असहमति नभएकोले उक्त निवेदन कार्यान्वयन गर्न समय सीमासमेत तोकिनुपर्दछ । पितृत्वको ठेगान नभएको कारण वादी महिलाहरूबाट जन्मिएका सन्तानहरूको जन्म दर्ता हुन नसक्ने गरी भएको जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने ऐन, २०३३ को दफा ४(१)को व्यवस्थाले परिवारका जेष्ठ महिला र पुरुष सदस्यबीच विभेद गरेकोले उक्त व्यवस्था संविधानको धारा ११ सँग बाफ्निएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) ले पनि पुरुष र महिलाबीच असमान व्यवहार गरेकोले उक्त व्यवस्था पनि संविधानको धारा ११ सँग बाफ्निएको छ । यसर्थ: निवेदन मागवमोजिमको आदेश जारी गरिनुपर्दछ, भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी तर्फबाट विद्वान् सह न्यायाधिवक्ता श्री सप्रसाद गौतमले संविधान तथा कानूनले नेपाल अधिराज्यमा रहेका सबै धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति, पेशा व्यवसायका व्यक्तिहरूबीच राज्यले भेदभाव मूलक व्यवहार र समान कानूनी संरक्षण प्रदान गरेको छ । निजहरूबाट जन्मिएका सन्तानहरूलाई जन्म दर्ता गर्न तथा नागरिकता दिनबाट बन्चित गरिएको भन्ने

किटानीसाथ भन्न सकिएको छैन । ऐन कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरेको अवस्थामा उनीहरूको जन्म दर्ता हुने तथा नागरिकता प्रदान गर्न नमिल्ने हुँदैन । यस अदालतको आदेशअनुसार श्री ५ को सरकारको समेत सहभागितामा वादी समुदायको समस्याका बारेमा अध्ययन गर्न गठित समितिले दिएको प्रतिवेदनमा असहमति व्यक्त गर्नुपर्ने अवस्था नभएकोले वादी समुदायका महिलाहरूको हकहित संरक्षण तथा विकासको लागि उपयुक्त आदेश जारी भएमा आपत्ति नहुने भनी गर्नु भएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

आज निर्णय सुनाउनको लागि तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन माग दावी तथा निवेदक अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसमेतको आधारमा मूल रूपमा निम्नलिखित प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

- (१) जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (क) तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३ को दफा (३) को उपदफा (१) को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ सँग बाझिएको छ, छैन ?
- (२) पितृत्वको ठेगान नभएको भन्ने आधारमा वादी समुदायका बालबालिकालाई जन्म दर्ता गर्न तथा नागरिकता प्रदान गर्नबाट बन्चित गर्न मिल्दै, मिल्दैन ?
- (३) वादी समुदायलाई सम्मानपूर्वक एवं मानवोचित जीवन जिउन निवेदन पत्रमा उल्लेख गरिएका विषयमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले नेपाली जनतालाई सामाजिक, राजनैतिक एवं आर्थिक न्याय प्रदान गर्ने तथा प्रत्येक नागरिकको आधारभूत मानव अधिकार सुरक्षित गरी स्वतन्त्रता र समानताको आधारमा नेपाली जनताका बीच भ्रातृत्व र एकता कायम गर्नेसमेतको लक्ष्य लिएको संविधानको प्रस्तावनाबाट स्पष्ट हुन्छ । समतामूलक समाजको लक्ष्य हासिल गर्न संविधानको धारा ११ मा समानताको हकसम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यतालाई व्यवस्थित गरिएको छ । जसअनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बन्चित नगरिने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग जात जाति वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव नगर्ने, राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जातजाति वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव नगर्ने प्रत्याभूति प्रदान गरिएको छ । त्यस्तै गरी महिला, बालक, वृद्ध वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्ति वा आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको संरक्षण र विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने तथा कुनै पनि व्यक्तिलाई जाति-पातिका आधारमा छुवाछुतको भेदभाव नगरिने एवं सार्वजनिक स्थलमा उपस्थित हुन वा सार्वजनिक उपयोगका कुराहरूको प्रयोग गर्नबाट बन्चित नगरिने तथा त्यस्तो कार्य कानूनबमोजिम दण्डनीय मानिने उद्घोषणसमेत संविधानले गरेको छ । यसका अतिरिक्त राज्यको क्रियाकलाप र शासन व्यवस्थाको मुख्य मार्ग निर्देशकको रूपमा रहेको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूअन्तर्गत संविधानको धारा २५ को उपधारा (१) मा जतनाको जीउ धन र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी सामाजिक आर्थिक एवं राजनैतिक क्षेत्रलगायत राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी खुला समाजमा आधारित लोकत्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धि गर्नु राज्यको प्रमुख उद्देश्य हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ, भन्ने सोही धाराको उपधारा (३) मा सबै किसिमको आर्थिक एवं सामाजिक असमानता हटाई विभिन्न जात, जाति धर्म, भाषा, वर्ण र सम्प्रदायका बीच सामन्जस्य स्थापना गरी न्याय र नैतिकतामा आधारित सामाजिक जीवनको स्थापना र विकास गर्नु राज्यको सामाजिक उद्देश्य हुनेछ, भन्ने उल्लेख छ । त्यसको लागि राज्यले अवलम्बन गर्ने नीतिहरूअन्तर्गत संविधानको धारा २६ को उपधारा (२) मा विभिन्न धर्म, जात, जाति, सम्प्रदाय र भाषा-भाषीहरूका बीच स्वस्थ एवं सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध विकसित गरी सबैको भाषा, साहित्य लिपी कला र संस्कृतिको विकासद्वारा देशको सांस्कृतिक विविधता कायमै राखी राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरिएको छ, भन्ने उपधारा (१०) मा शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको विशेष व्यवस्था गरी आर्थिक तथा सामाजिक

रूपले पिछडिएका जनजाति र समुदायको उत्थान गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

संविधानमा उल्लेख गरिएका निर्देशक सिद्धान्तहरूमध्ये महत्वपूर्ण सिद्धान्त न्याय र नैतिकतामा आधारित स्वस्थ सामाजिक जीवनको स्थापना र विकास गर्नु पनि हो । न्यायपूर्ण व्यवस्थाबाट मात्र वास्तविक अर्थमा लोक कल्याणकारी शासन व्यवस्था संचालन हुन सक्छ । स्वस्थ र न्यायपूर्ण सामाजिक जीवनका लागि समाजका सम्पूर्ण सदस्यहरूका बीचका आपसी भातृत्व र एकता हुनु आवश्यक हुन्छ । धर्म, वर्ण, लिङ्ग जात-जाति वा त्यस्तै अन्य कुनै कुराको आधारको असमान तथा अपमानजनक व्यवहार हुने अवस्था रहेसम्म समाजमा सामन्जस्यता एवं साहिष्णुताको कल्पना गर्न सकिन्दैन । असमानता र शोषणमा आधारित सामाजिक व्यवस्थामा सामाजिक ऐक्यवद्धता (Social Solidarity) कायम हुन सक्दैन । स्वस्थ सामाजिक जीवनको विकासको लागि सामाजिक ऐक्यवद्धतामा आधारित समन्वयात्मक सामाजिक व्यवस्था अपरिहार्य हुन्छ, र त्यसको लागि असमानता र शोषणको उन्मूलन हुनु अति आवश्यक हुन्छ । यसले महिला बालबालिका र पिछडिएका वर्गको हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने कुराहरूलाई पनि राज्यको नीतिको रूपमा व्यवस्था गरिएको देखिन आउँछ । संविधानद्वारा परिलक्षित लोक कल्याणकारी शासन व्यवस्था, सबैलाई सामाजिक न्याय प्रत्याभूति रहेको समतामुलक समाज तथा वैयक्तिक स्वतन्त्रतालगायतका मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यताअनुरूपका मौलिक मानव अधिकारद्वारा प्रत्याभूत सम्मानपूर्वक एवं मानवोचित जीवनयापन गर्न पाउने आधारभूत हक अधिकारबाट नेपाल अधिराज्यको कुनै पनि नागरिक बन्चित हुनु हुँदैन ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ताहरूले नेपाल अधिराज्यमा बसोबास गर्ने वादी समुदायका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा व्यापक अध्ययन गरी निजहरूको जनजीवनमा देखिएका देह व्यापार, यौन शोषण, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, जन्म दर्ता, नागरिकता समान कानूनी संरक्षणको अभाव, कानूनको प्रयोगमा विभेद र छुवाछुत तथा जातीय विभेदजस्ता विविध समस्याहरूको बारेमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यका आम नागरिकका हकमा आकर्षित हुने संविधानद्वारा परिलक्षित गरिएको माथि उल्लेखित संवैधानिक प्रतिवद्धताहरू वादी समुदायका व्यक्तिहरूका मानवोचित एवं आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकमा देखा परेको आर्थिक, सामाजिक तथा राजनैतिक समस्याहरूको यथोचित निवारण गरिनु अति आवश्यक हुन्छ ।

यस पृष्ठभूमिमा निवेदनपत्रमा वादी समुदायका व्यक्तिहरूको मुलभूत समस्याको रूपमा उल्लेख गरिएको वादी महिलाबाट जन्मिएका बालबालिकाहरूको जन्म दर्ता सम्बन्धी माथि उल्लेखित पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदनपत्रमा जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (क) मा रहेको कानूनी व्यवस्थाको कारण परिवारका उमेर पुगेका महिला र पुरुषबीच असमान व्यवहार हुन गएको हुँदा उक्त व्यवस्था संविधाको धारा ११ सँग वांफिएको छ भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बन्चित नगरिने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात-जाति वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव नगरिने लगायतका समानताको हक सम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यतालाई अङ्गीकार गरिएको छ । संविधानमा व्यवस्थित समानताको हकसम्बन्धी उल्लेखित संवैधानिक व्यवस्थाको सन्दर्भमा रिट निवेदनमा समानताको हक विपरीत भनिएको जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ उपदफा (१) को खण्ड (क) मा रहेको व्यवस्था अध्ययन गर्दा उक्त व्यवस्था यसप्रकार रहेको देखिन्छ ।

“दफा ४ व्यक्तिगत घटनाको सूचना: देहायको अवस्थामा देहायको व्यक्तिहरूले व्यक्तिगत घटना दर्ता गराउनको लागि त्यस्तो घटना घटेको पैतीस दिनभित्र तोकिएबमोजिमको फाराम स्थानीय पंजिकाधिकारीको कार्यालयमा सूचना गर्नुपर्नेछ ।”

(क) जन्म तथा मृत्युको सूचना परिवारको मुख्य व्यक्तिले र निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेको पुरुषहरूमध्ये सबै भन्दा जेठो व्यक्तिले”

उल्लेखित कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा जन्म तथा मृत्युको सूचना परिवारको मुख्य व्यक्तिले र निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुरुषहरूमध्ये सबै भन्दा जेठो व्यक्तिले तोकिएको फारम भरी स्थानीय पंजिकाधिकारीको कार्यालयमा सूचना दिनुपर्ने देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा २ को खण्ड (घ) मा गरिएको परिवारको मुख्य व्यक्ति भन्नाले “परिवारको चाँजो-पाँजो मिलाउने वरिष्ठ व्यक्ति वा परिवारको पालनपोषण गर्ने व्यक्ति” भन्ने परिभाषा गरेको पाइन्छ । उक्त ऐन नेपाल अधिराज्यमा बसोवास गर्ने व्यक्तिहरूको जन्म मृत्यु विवाह सम्बन्ध विच्छेद तथा बसाईसराई जस्ता घटना दर्ता गरी प्रमाणपत्र वितरण गर्ने उद्देश्यले जारी भएको भन्ने ऐनको प्रस्तावनाबाट स्पष्ट हुन्छ । जन्म तथा मृत्युसम्बन्धी सूचना व्यवस्था पंजिकाधिकारीलाई कसले दिने ? भन्ने सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार परिवारको मुख्य व्यक्तिले दिन सक्ने देखिन्छ । सामान्यतया परिवारको मुख्य व्यक्ति भन्नाले उपस्थित भएको अवस्थामा पुरुष वा महिला जोसुकैले पनि स्थानीय पंजिकाधिकारीलाई जन्म र मृत्युको सूचना दिन सक्ने तर परिवारको मुख्य व्यक्ति अनुपस्थित भएको अवस्थामा भन्ने परिवारको उमेर पुगेका पुरुषहरूमध्ये सबैभन्दा जेठो व्यक्तिले मात्र त्यस्तो सूचना दिन सक्ने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थाले स्पष्ट रूपमा परिवारका महिला सदस्य र पुरुष सदस्यका बीच भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको देखिन आयो । त्यस प्रकारको असमान व्यवहार गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नुको पछाडि कुनै विवेकसम्मत आधार रहेकोसमेत देखिदैन । ऐनको उद्देश्यअनुसार जन्म, मृत्यु जस्ता घटनाहरू दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिने प्रयोजनका लागि परिवारको मुख्य व्यक्तिले त्यस्तो सूचना दिन सक्ने व्यवस्था गर्नु परिवारका पुरुष र महिला सदस्यहरूबीच समान व्यवहार गर्ने दृष्टिकोणबाट पनि तर्कसंगत हुने देखिन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएअनुसार जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ उपदफा (१) को खण्ड (क) मा जन्म तथा मृत्युको सूचना परिवारको मुख्य व्यक्तिले र निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेको पुरुषहरूमध्ये सबैभन्दा जेठो व्यक्तिले “भन्ने व्यवस्थामा रहेको पुरुषहरू मध्ये” भन्ने वाक्यांशले परिवारको महिला र पुरुष सदस्यबीच भेदभावमूलक व्यवहार गरेकोले उक्त वाक्यांश प्रावधानसँग बाझिएको भन्ने स्पष्ट हुन आयो । विवादित ऐन, संविधान आउनुपर्व निर्माण भई लागू भइरहेको कानून भएकोले उक्त ऐनको दफा ४(१) मा रहेका उक्त वाक्यांश पृथक्कीरणको सिद्धान्त (Doctrine of Severability) अनुरूप कानूनी व्यवस्थासँग छुट्ट्याई उक्त वाक्यांशहरूलाई संविधानको धारा १३१ अनुसार निस्कृत घोषित हुनुपर्ने देखिन आयो ।

त्यस्तै गरी निवेदनपत्रमा संविधानको धारा ११ विपरीत भएकोले अमान्य घोषित गरी पाउँ भन्ने दावी दिइएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३ को उपदफा (१) मा रहेको कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा उक्त व्यवस्था यसप्रकार रहेको देखिन्छ ।

“दफा ३ बालकको नाम राख्ने र जन्म मिति कायम गर्ने: (१) प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले, बाबु नभए आमाले र आमा पनि नभए परिवारका अन्य सदस्यले आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलनअनुसार बालकको नाम राखिदिनुपर्छ । बालकको बाबु-आमा वा परिवारको कुनै सदस्य जीवित नरहेकोमा वा पता नलागेकोमा बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बालकको नाम राखिदिनुपर्छ ।”

बालकको नाम राख्न पाउने अधिकारसँग सम्बन्धित उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार बालक जन्मेपछि, निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा निजलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बालकको नाम राखिदिनुपर्ने देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले प्रत्यक्ष वा स्पष्ट रूपमा बाबु, आमा वा परिवारका पुरुष र महिला सदस्यका बीच असमान व्यवस्था गरेको भन्न सकिने अवस्था रहेको देखिदैन । बालकको नाम राख्ने प्राथमिकता तोकदा बाबुलाई पहिलो प्राथमिकतासम्म दिएको देखिन आएकोले उक्त व्यवस्थालाई संविधानको धारा ११ मा व्यवस्थित समानताको हक विपरीत भएको मान्न मिलेन । यसर्थे उक्त व्यवस्था निवेदन मागबमोजिम बदर घोषित गरिरहन परेन ।

पितृत्वको ठेगान नभएको भन्ने आधारमा वादी समुदायका बालबालिकालाई जन्म दर्ता गर्न तथा नागरिकता प्रदान गर्नेबाट बन्चित गर्न मिल्छ, मिल्दैन ? भन्ने दोश्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९ को उपधारा (२) मा “नेपाल अधिराज्यज्यभित्र फेला परेको पितृत्वको ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक निजको बाबुको पत्ता नलागेसम्म वंशजको नाताले नेपालको नागरिक मानिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। उक्त संवैधानिक प्राविधानअनुरूप नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ३ को उपदफा (४) मा पनि नेपाल अधिराज्यज्यभित्र फेला परेको पितृत्वको ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक निजको बाबुको पत्ता नलागेसम्म वंशजको नाताले नेपालको नागरिक मानिने व्यवस्था गरिएको स्पष्ट हुन्छ। संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाअनुसार नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने संवैधानिक तथा कानूनी हकमा कसैलाई पनि बन्चित गर्नु संविधान तथा कानूनसम्मत हुन्दैन। पितृत्वको ठेगान नभएकोले जन्म दर्ता गर्न मिल्छ, मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा माथि पहिलो प्रश्नका दर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि परिवारको मुख्य व्यक्तिले वा निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेका सबैभन्दा जेठो व्यक्तिले दिएको सूचनाको आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको जन्म दर्ता हुन सक्ने भएकोले पितृत्वको ठेगान नभएको भन्ने मात्र कारणले त्यस्ता नाबालकहरूको जन्म दर्ता हुन नसक्ने अवस्था देखिएन।

निवेदनपत्रमा बाबुको ठेगान नभएकै कारणले वादी महिलाहरूबाट जन्म भएका नाबालकहरूको जन्म दर्ता गर्न र निजहरूले नागरिकता प्राप्त गर्न नसकेको भन्ने जिकिर लिएको परिप्रेक्ष्यमा माथि गरिएको विवेचनाबाट त्यस्तो गर्नु संविधान तथा कानूनसम्मत हुने नदेखिएकोले बाबुको ठेगान नभएको भन्ने मात्र कारणले वादी महिलाहरूबाट जन्मिएका बालबालिकाको जन्म दर्ता गर्ने पाउने कानूनी तथा नागरिकता प्राप्त गर्न सक्ने संवैधानिक तथा कानूनी हकबाट बन्चित नगरी त्यस्ता व्यक्तिले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी जन्म दर्ता तथा नागरिकताको लागि निवेदन गर्न आएको कानूनबमोजिम जन्म दर्ता गर्न तथा नागरिकता प्रदान गर्न नमिल्ने देखिँदैन।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा वादी समुदायलाई सम्मानपूर्वक एवं मानवोचित जीवन जिउन निवेदनपत्रमा उल्लेखित गरिएका विषयमा मागवमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने भन्ने महत्वपूर्ण प्रश्न समेत उठाइएको छ। त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदनपत्रमा उठाइएका प्रश्नहरूको सन्दर्भमा वादी जातीको विद्यमान समस्या के कस्ता छन् ? त्यस्ता समस्याको समाधान र वादी जातीको उत्थानको लागि श्री ५ को सरकाराद्वारा हाल के कस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका वा गरिने भएका छन् ? जस्ता सम्पूर्ण पक्षहरूको समष्टिगत अध्ययन गरी वादी जातिको उत्थान प्रभावकारी रूपबाट कसरी गर्न सकिन्छ ? भन्ने लगायत निवेदनमा उल्लेख गरिएका विषयहरूमा महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको संयोजनमा दलित आयोग, वादी जाती र तत् विषयसँग सम्बन्धित मन्त्रालयको प्रतिनिधित्व रहेको समिति गठन गरी अध्ययन गरी प्रतिवेदन पठाई दिन यस अदालतबाट मिति २०६१।२।७ मा आदेश भएको देखिन्छ। उक्त आदेशानुसार महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको संयोजकत्वमा स्थानीय विकास मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, सामुदायिक सहयोग समिति कैलाली, जनहित संरक्षण मञ्च, लैङ्गिक समताको मूल प्रवाहीकरण कार्यक्रमका प्रतिनिधित्वहरूसमेत रहेको समितिबाट वादी समुदायको वारेमा अध्ययन गरी तयार गरिएको प्रतिवेदनसमेत मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ। उक्त प्रतिवेदनसमेतको आधारमा माथि उल्लिखित तेश्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले वादी समुदायमा बाध्यात्मक देह व्यापारको ठूलो समस्या रहेकोले त्यसबाट उनीहरूलाई मुक्त गरी सम्मानपूर्वक तथा मानवोचित जीवन जीउन सक्षम बनाउन वैकल्पिक रोजगारी एवं सामाजिक सुरक्षा, सीपमूलक तालिम पूर्वाधारसमेतको आवासलगायतका विषयहरूमा आवश्यक व्यवस्था गरिनुपर्छ, भन्ने सम्बन्धमा प्रकाश पार्नु भएको छ। यस अदालतको आदेशानुसार तयार गरिएको वादी समुदायका वारेमा तयार गरिएको अध्ययन प्रतिवेदनले पनि वादी समुदायमा गरिबी तथा अशिक्षा व्याप्त रहेको, स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य, जन्म दर्ता तथा नागरिकता सम्बन्धी समस्या रहेको, छुवाछुत, जातिगत भेदभाव, वेरोजगारी, वासेवाससम्बन्धी समस्या समाधान हुन नसकेको, मानवअधिकारको प्रत्याभूति तथा उपभोग हुन नसकेकोलगायत सशस्त्र द्वन्द्व तथा राजनैतिक समस्या रहेको र त्यसको लागि श्री ५ को

सरकारले अपनाउनुपर्ने उपायका वारेमा समेत विस्तृत रूपमा सुझाव पेश गरेको उक्त निवेदन अध्ययन गर्दा स्पष्ट हुन्छ । यसैले श्री ५ को सरकारका सम्बन्धित निकायका प्रतिनिधिहरूसमेतले सर्वसम्मत रूपमा स्थीकार गरेका उक्त सुझावहरू कार्यान्वयन गरिएमा निवेदनपत्रमा माग दावी लिइएका माथि विवेचित मागवाहेका अन्य मागहरूसमेत पूरा हुने अवस्था रहेको देखिएकोले वादी समुदायका व्यक्तिहरूको समानुपातिक विकासको लागि उक्त प्रतिवेदन कार्यान्वयन गरिन आवश्यक देखिन आयो ।

माथि गरिएको विवेचनाको आधारमा प्रस्तुत निवेदनपत्रमा निम्नबमोजिमको आदेश जारी हुने ठहर्छ:

- (१) जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (क) मा रहेको “जन्म तथा मृत्युको सूचना परिवारको मुख्य व्यक्तिले र निजको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेको पुरुषपहरूमध्ये सबैभन्दा जेठो व्यक्तिले” भन्ने व्यवस्थामा रहेको “पुरुषपहरूमध्ये” भन्ने वाक्यांश संविधानको धारा १३१ अनुसार निष्कृत हुने ठहर्छ ।
 - (२) वादी समुदायका बालबालिकाहरूलागायत बाबुको ठेगान नलागेको सबै बालबालिकाहरूलाई बाबुको ठेगान नभएको भन्ने कारणले निजहरूको जन्म दर्ता गर्न इन्कार नगर्नु तथा त्यस्ता बालबालिकालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९ को उपधारा (२) तथा नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ३ को उपदफा (४) वर्मोजिम नेपालको नागरिकता प्रदान गर्न अविलम्ब आवश्यक व्यवस्था गरी त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई नेपाल नागरिकता प्रदान गर्न विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ ।
 - (३) वादी समुदायका समस्याको बारेमा अध्ययन गर्न यस अदालतको आदेशअनुसार श्री ५ को सरकारका सम्बन्धित निकाय तथा वादी समुदायका व्यक्ति तथा निजहरूको समस्याको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरिरहेका निवेदक जनहित संरक्षण मञ्चजस्ता संस्थासमेतको प्रतिनिधिहरू सहभागी भई वादी समुदायका व्यक्तिहरूका विद्यमान समस्या र त्यसको समाधानका लागि अपनाउनुपर्ने भनी सर्वसम्मत रूपमा पेश गरिएको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएअनुरूपका उपायहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा क्रमशः लागू गर्दै जानु र त्यसको जानकारी यस अदालतलाई समेत दिनु भनी विपक्षी श्री ५ को सरकारको नाममा निर्देशात्मक आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । उल्लेखित आदेश भएको व्यहोराको जानकारी विपक्षी श्री ५ को सरकारलाई दिन यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानसार ब्झाई दिन ।

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६२ साल भाद्र ३० गते रोज ५ शभम् ।

श्री सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री बद्रीकुमार बस्नेत
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
आदेश
सम्चत् २०८२ सालको विशेष रिट नं. ७१

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा ८८(१) र (२) बमोजिम संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौतासाग बाभिएको कानून अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ।

का.जि., का.म.न.पा., वडा नं. ११ स्थित माहिला, कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त साथै आफैनैतर्फबाट समेत अधिवक्ता सविन श्रेष्ठ। निवेदक

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार	१
कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
रक्षा मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
शाही नेपाली सेना, प्रधान कार्यालय, भद्रकाली	१
प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा ८८(१)(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः

प्रस्तुत निवेदन महिला र बालबालिकाको सरोकारको क्षेत्रमा काम गर्ने एउटा गैरसरकारी संस्थाको तर्फबाट संस्थागत आधारमा र व्यक्तिगत रूपमा समेत कानून व्यवसायी अधिवक्ता सविन श्रेष्ठले दायर गर्नु भएको रहेछ। उक्त संस्था महिला तथा बालबालिकाको मानव अधिकारको लागि एवं संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि उपचार मान्ने हक निवेदकलाई प्राप्त रहेको भन्नै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा ८८(१) अन्तर्गत संविधानसँग बाभिएको कानून बदर घोषित गराउन पाउने हक निवेदकलाई समेत प्राप्त छ भन्ने आधारमा सुरक्षा क्षेत्रमा तत्काल बहाल रहेका दुईवटा नियमहरू (पहिलो, सैनिक ऐन, २०१६ अन्तर्गत जारी भएको केटा भर्ना तथा सेवा शर्त नियमहरू, २०२८ र कोश्रो प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गत जारी भएको प्रहरी केटा भर्ना तथा सेवा शर्त नियमावली, २०८२ को संवैधानिकता एवं वैधानिकतामा प्रश्न उठाई प्रस्तुत निवेदन दायर हुन आएको पाइएको छ।

निवेदकले मूलतः नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिहरू, ऐच्छक आलेख, घोषणा पत्रहरू नेपाल सन्धि ऐन, २०८७ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा ११ मा व्यवस्थित समानताको हक, धारा २० मा व्यवस्थित शोषण विरुद्धको हक, धारा २६ अन्तर्गत व्यवस्थित राज्यको नीतिलगायतको आधारमा उपरोक्त नियमका व्यवस्थाहरू देशको संविधान एवं नेपाल अधिराज्यको संविधानले मान्यता दिएको अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी कानून प्रतिकुल भएको भन्ने जिकिर लिनु भएको छ, र उपरोक्त नियमहरू बदर घोषित गर्न माग गर्नु भएको छ।

निवेदकले उपरोक्त नियमहरूका विशेषताको चर्चा गर्दै तिनका आपत्तिजनक प्रावधानहरूलाई निम्नअनुसार औल्याएको पाइन्छ ।

केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ सैनिक ऐन, २०१६ को दफा १६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाइएको नियम हो । उक्त नियमहरूको नियम २ ले विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा केटा भन्नाले शाही नेपाली सेनाको केटा पदलाई जनाउने, नियम ४ ले भर्ना हुने योग्यतामा भर्ना हुने वर्षको वैशाख १ गते १५ वर्षको उमेर पूरा भएको, तर १८ वर्षको उमेर ननाघेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको, नियम ७ मा भर्ना गरिएका केटाहरूलाई सपथ ग्रहण गराउनुपर्ने र सो सपथको व्यहोरा हेदा निजलाई सशस्त्र कारबाहीमा समेत प्रयोग गर्न अनुबन्धित गरिएको देखिनुको साथै संगीन प्रकारको फौजदारी कसुर गरेका मानिसलाई पक्की दाखिल गराउने जस्तो अत्यन्त जोखिमपूर्ण काममा समेत प्रयोग गर्न र रगत भिजाइकन पनि निमकको सोभको गर्नुपर्ने भनी उल्लेख भएको, शारीरिक चोटपटक, अंगभंग वा मृत्यु भएमा उनीहरूले नेपाल कानूनबमोजिम सिपाहीले पाउनेसरहको अशक्तवृत्ति वा पारिवारिक वृत्ति पाउनेछ भनी उल्लेख गरी यी केटाहरूको ज्यानसमेत जोखिममा पर्न सक्ने भनी स्वीकार गरेको छ ।

यसैगरी प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाइएको नियम हो । उक्त नियमावलीको नियम २ ले विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा प्रहरी केटा भन्नाले सो नियमावली बमोजिम प्रहरी केटामा नियुक्त भएको व्यक्तिलाई सम्झनु पर्ने भनी परिभाषित गरिएको, नियम ४ ले प्रहरी केटामा भर्ना हुनको लागि भर्ना हुने वर्षको वैशाख १ गते १३ वर्ष पूरा भएको र १७ वर्ष ननाघेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको, नियम ९ ले प्रहरी केटाको काम कर्तव्यको व्यवस्था गर्ने क्रममा प्रहरी सेवाको भावनाले प्रेरित र्भई उच्च आदर्श र मनोवल बढाउने किसिमको कार्यमा अग्रसर हुने तथा प्रहरी तालिम केन्द्रले समय समयमा दिएको आदेश, निर्देश पालन गर्ने र लाए अहाएको जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने भनी तोकिएको, नियम ११ ले आफ्नो पदको कर्तव्यको सिलसिलामा शारीरिक चोटपटक, अंगभंग वा मृत्यु भएमा त्यस्तो प्रहरी केटाले प्रहरी जवानले पाउनेसरहको अशक्त वृत्ति वा पारिवारिक वृत्ति पाउने भनी जोखिममा पर्ने कुरालाई समेत स्वीकार गरेको र नियम ७ ले प्रहरी केटामा भर्ना भएको व्यक्तिले सावालकसरह प्रहरी नियमावली, २०३३ को अनुसूची (१) मा उल्लेख गरिएनुसारको सपथ ग्रहण गर्नुपर्ने समेतको व्यवस्था गरेको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ मा समानताको अधिकार प्रत्याभूत गर्दै बालबालिकासमेतको संरक्षण र विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने कुराको उल्लेख भएको, धारा २० को शोषण विरुद्धको अधिकारअन्तर्गत नावालकलाई जोखिमपूर्ण काममा लगाउन नपाउने व्यवस्था गरेको, धारा २८ को राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत उपधारा (८) मा बालबालिकाहरूको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हक हितको रक्षा गर्न राज्यले आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने भनी तथा उपधारा (९) ले अनाथ बालबालिकासमेतको संरक्षण र उन्नतिका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ भनी उल्लेख भएकोमा उपरोक्त संवैधानिक प्रावधानहरूको विपरीत बालबालिकाहरूलाई सशस्त्र निकायमा संलग्न गराउने नियमहरू बदर भागी छन् ।

त्यसैगरी बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १ ले बालबालिका भन्नाले १८ वर्षमुनिका व्यक्ति सम्झनु पर्ने, धारा ३८ को उपधारा (१), (२), (४) ले १५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई लडाईमा भाग लिन नपाउने, सशस्त्र सेनामा भर्ना नगर्ने तथा सशस्त्र संघर्षवाट बालबालिकालाई बचाउने भनी त्यसका पक्ष राष्ट्रहरूलाई दायित्व सुम्पेको छ । अन्तर्राष्ट्रीय श्रम संगठनको श्रम रोक लगाउने सम्बन्धी महासन्धि, १९९९ (सन्धि नं. १८२) को धारा ३ ले बालबालिकालाई उनीहरूको स्वास्थ्य, सुरक्षा र नैतिकतामा आंच पुग्ने प्रकृति वा खालको काममा लगाएमा निकृष्ट प्रकारको बाल श्रमको रूपमा परिभाषित गर्दै त्यस्तो कार्यमा लगाउन नपाउने

व्यवस्था गरेको र श्रम ऐन, २०४८ को दफा २१ अन्तर्गत २०६०।५।१ को नेपाल राजपत्रले बालबालिका कामदार वा कर्मचारीको मासिक न्यूनतम पारिश्रमिकको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैरी बाल श्रम (निषेधित र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को दफा ३ ले कसैले पनि १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेको बालकलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउनु हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

Rome Statute of the International Criminal Court, 1998 को धारा ८ ले कुनै पनि सशस्त्र दृढ़मा १५ वर्षभन्दा मुनिका बालकलाई सशस्त्र फौज वा समूहमा प्रयोग गरिएमा युद्ध अपराध हुने व्यवस्था गर्दै त्यस्ता बालबालिकालाई सशस्त्र निकायमा भर्ना गर्ने विरुद्धको दायित्व राज्यपक्षलाई सुनिष्पेको छ । त्यस्तै Cape Town Principles को Proposals for the Prevention of the Child Recruitment ले बालबालिकाहरूलाई सशस्त्र फौज वा समूहमा भर्ना नगर्ने सम्बन्धमा पारित विभिन्न प्रस्तावहरूमध्ये १८ वर्षको न्यूनतम उमेर नभई कुनै पनि प्रकारको सशस्त्र र सशस्त्र समूहमा कुनै पनि प्रकारले भर्ना गर्न नपाइने भनी स्पष्ट उल्लेख गरेको छ । नेपालले सेद्वान्तिक प्रतिवद्धता जनाइसकेको बाल अधिकार महासंघिको बालबालिकालाई सशस्त्र संघर्षमा प्रयोग सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २००० को धारा १ ले १८ वर्ष नपुगेको व्यक्ति सशस्त्र निकायमा भर्ना नगर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

अतः माथि उल्लेख गरिएअनुसार केटा (भर्ना तथा सेवाका शर्त) नियमहरू, २०२८ र प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवाका शर्त) नियमावली, २०४२ का प्रावधानहरू बालबालिका सम्बन्धी दस्तावेजका साथै नेपाल अधिराज्यको संविधानसँग बाझिएकोले उक्त बाझिएको असवैधानिक कानून नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८(१) वर्मोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी ऐ. ८(२) वर्मोजिम हाल त्यस नियमावली अन्तर्गत रहेका नाबालकहरूको बाल अधिकारको प्रत्याभूति गर्न परमादेशलगायतको जो चाहिने अन्य उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पुर्जीसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनको मुख्य भनाई देखिन्छ ।

उक्त निवेदनउपर प्रारम्भिक छलफलपृष्ठचात् यस अदालतबाट विपक्षीहरूसँग १५ दिन भित्र लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने आदेश भएको देखिन्छ ।

रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयसमेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजयोग्य हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ प्राप्त भएको छ ।

केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ अनुसार गरिने केटाहरू सैनिकको रूपमा नभई सैन्य तालिमहरू दिई योग्य सैनिक बनाउने भन्ने अवधारणामा आधारित छ । उक्त नियमहरूको नियम २ मा रहेको केटा शब्दको परिभाषा र नियम १० मा रहेको केटाले सैन्य तालिम पास गर्न सकेमा निजको उमेर १८ वर्ष पूरा भएपछि, निज केटाबाट शाही नेपाली सेनाको सिपाही हुनेछ र निजलाई सिपाहीसरहको तलब दिइनेछ भन्ने व्यवस्था रहेकोबाट यो अवधारणा स्पष्ट भल्कून्छ । प्रस्तुत नियमहरूको व्यवस्था ०५।१।०।१ सम्म मात्र प्रयोग गरिएको र त्यसपछि हालसम्म प्रयोग गरिएको छैन । हाल सो नियम सम्बन्धमा कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयसँग विचार विमर्श भइरहेको छ । तत्सम्बन्धमा सो मन्त्रालयले प्रस्तुत गर्ने लिखितजवाफबाटै स्पष्ट हुने हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको रक्षा मन्त्रालयको लिखितजवाफ देखिन्छ ।

मौजूदा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ हालसम्म बहाल रहे तापनि प्रहरी केटा भर्ना नगर्ने सिद्धान्तअनुरूप मिति २०५।२।५।५ देखि हालसम्म कसैलाई पनि प्रहरी केटामा नयाँ भर्ना नगरिएको र मिति

२०५२१२२९ देखि हालसम्म उपरोक्त प्रहरी केटाको दरबन्दीमा कोही कुनै पनि व्यक्ति बहाल नरहेको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ। यसै क्रममा केटा भर्नालाई पूर्ण रूपमा बन्द गर्न प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ अनुसार प्रहरी केटा भर्ना हुने श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दी संख्या १२५ मा प्रहरी केटाको सट्टा प्रहरी परिचर भर्ना गर्ने र यसैको कार्यार्थ प्रहरी केटा दरबन्दीलाई प्रहरी परिचर दरबन्दीमा स्थानान्तरण र समायोजन गर्नको लागि प्रहरी प्रधान कार्यालय अन्वेषण योजना महाशाखाको च. न. १९८ मिति २०६११२५ को पत्रद्वारा श्री गृह मन्त्रालयमा लेखी पठाई सकिएको र सोही अनुरूप गृह मन्त्रालयबाट च. न. ९३५ मिति २०६११२१० को पत्रद्वारा अर्थ मन्त्रालयमा समेत पत्राचार भइसकेको निवेदकले माग गरेबमोजिमको कार्य यस पूर्व नै शुरू भइसकेको हुँदा यस कार्यालयसमेत विरुद्ध दायर गरिएको रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखितजवाफ पाइन्छ।

केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ मा भएको व्यवस्था अनुसार १५ वर्षदेखि १८ वर्ष ननाधेकालाई केटा भर्ना गरी उनीहरूलाई पठनपाठन तथा सेवा सम्बन्धी ज्ञान दिलाई १८ वर्ष पुरोपछि स्तरयुक्त सिपाही बनाउने उद्देश्यअनुरूप सो व्यवस्था अपनाई आएकोले केटालाई बाल सैन्य भन्न नमिल्ने तर हालको समय, प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबमोजिम उक्त नियममा भएको व्यवस्था मेल नखाएकोले सो नियम खारेज गर्ने भनी मिति २०५१९०१ पछि केटा पदमा भर्ना लिन बन्द गरिएको र सोही व्यहोराको पत्र मिति २०६१५१२९ गते शाही नेपाली जंगी अड्डाबाट रक्षा मन्त्रालयमा पठाई यसबारेमा आवश्यक कारवाहीको लागि अनुरोधसमेत गरी सकिएकोले प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकले आवश्यक ज्ञान नै नलिई निजले काम गरिरहेको संख्याको साथै निज स्वयंकै सस्तो लोकप्रियता हासिल गर्ने उद्देश्यले सम्मानित अदालतको अमूल्य समय बर्बाद गर्न रिट दायर गरेको देखिन्छ। यसरी विपक्षी रिट निवेदकले सम्मानित अदालतसमक्ष रिट दायर गरेको मितिभन्दा अगावै रिट निवेदनमा माग गरिएको विषयमा शाही नेपाली अड्डाबाट तालुक अड्डामा कानूनी प्रक्रियाको लागि कार्य भई गरिसकेकोले विपक्षीको रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको शाही नेपाल जंगी अड्डाको लिखितजवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ।

मौजूदा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ हालसम्म बहाल रहे तापनि प्रहरी केटा भर्ना नगर्ने श्री ५ को सरकारको नीतिअनुरूप २०५२५१५ देखि हालसम्म कसैलाई पनि प्रहरी केटामा भर्ना नगरिएको र मिति २०५२१२२९ देखि हालसम्म उपरोक्त प्रहरी केटाको दरबन्दीमा कोही कुनै पनि व्यक्ति बहाल नरहेकोले औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ देखिन्छ, भने महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफमा यस मन्त्रालयबाट गर्नुपर्ने कुन कार्य नगरेको वा नगर्नुपर्ने कार्य गरेकोबाट त्यस्तो हुन गएको हो भन्ने केही कतै उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन। नियमावलीको तर्जुमा देखि लिएर कुनै पनि कार्यमा संलग्नता नै नरहेको यस मन्त्रालयलाई किन विपक्षी बनाइएको हो, सोसमेत केही भन्न सकेको अवस्था छैन। केवल विपक्षीहरूको संख्या बढाउने उद्देश्यले मनोगत तर्कमा आधारित भएर निवेदन दिइएको हुँदा रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने जिकिर गरिएको पाइन्छ।

अन्य विपक्षीहरू भन्दा पृथक रूपमा कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ देखिन्छ। जसमा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ को नियम ९ ले प्रहरी केटाको काम कर्तव्य उल्लेख गरेको र सो नियममा उल्लेखित काम कर्तव्य हेदा त्यस्तो प्रहरी केटाको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने, जोखिम हुने अवस्था देखिदैन। केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०२८ को व्यवस्था हेदा नियम १० ले केटामा भर्ना गरी तालिम पास गर्न सकेमा निजको उमेर १८ वर्ष पूरा भएपछि मात्र शाही सेनाको सिपाही हुने, नियम ११ ले तालिम पास गर्न नसकेमा निजलाई केटाबाट अवकाश दिने, नियम १२ ले निज सिपाही भएको मितिबाट मात्र निवृत्तिभरण र उपदानको लागि नोकरी गणना गरिने भन्ने व्यवस्था गरेकोले त्यसरी नियुक्त केटाको शारीरिक क्षमता वृद्धि गराउन तालिम दिइने र सिपाहीमा नियुक्तिको लागि योग्य बनाइने उद्देश्य रहेको देखिँदा

निजहरूलाई सैनिक वा प्रहरीको रूपमा सशस्त्र फौज वा सशस्त्र समूहमा भर्ना गरिएको हो वा सैनिक वा प्रहरीले निर्वाह गर्नुपर्ने काममा प्रयोग हुन सक्छन् भनी अनुमान गर्नु तर्कसंगत देखिदैन । यसरी केटाको रूपमा भर्ना गरी उनीहरूलाई तालिम दिइने, उच्च आदर्श र मनोबल बढाउने कार्यमा अग्रसर गराइने, खेलकुदको प्रतिस्पर्धामा संलग्न गराउने, शारीरिक क्षमता वृद्धि गरिने भएको र निजहरूको स्वास्थ्य सुरक्षा र नैतिकतामा आँच पुग्ने जोखिमपूर्ण काममा समेत संलग्न गराइने नभएकोले प्रस्तुत रिट खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

नवेदकको माग एवं विपक्षीहरूको लिखितजवाफहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने हुने आएको छ:

१. निवेदकले प्रस्तुत माग गर्न पाउनु हुने हो होइन ?
२. निवेदकले चुनौति दिनु भएका नियमहरू निष्कृत भइसकेको अवस्था छ वा छैन ?
३. उक्त नियमहरूका प्रावधानहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान र नेपाल कानूनको प्रतिकूल देखिन्छ वा देखिदैन ?
४. उक्त नियमहरूका व्यवस्थाहरू नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रतिकूल पाइन्छ वा पाइदैन ?
५. निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

प्रस्तुत रिटमा निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता सपना प्रधान मल्लले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २० को उपधारा (२) ले नाबालकलाई कुनै कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य कुनै जोखिमपूर्ण काममा लगाउन नपाउने गरी निषेध गरेको, धारा २८(८) मा राज्यले बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हक र हितको रक्षा गर्न आवश्यक अवस्था गर्नुपर्नेसमेत उल्लेख भएको, नेपाल पक्ष भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा २ ले १८ वर्षमुनिको व्यक्तिलाई बालबालिका भनी परिभाषित गरेको र धारा ३८ ले बालबालिकालाई लडाईमा भाग लिन नलगाउने, सशस्त्र सेनामा भर्ना नगर्ने तथा सशस्त्र संघर्षबाट बालबालिकालाई बचाउनु पर्ने दायित्व राज्यलाई सुमिप्पएको तथा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको श्रम रोक लगाउने सम्बन्धी महासन्धि, १९९९ (सन्धि नं. १८२) को धारा ३ ले बालबालिकालाई उसको स्वास्थ्य सुरक्षा र नैतिकतामा आँच पुग्ने प्रकृति वा खालको कार्यमा लगाउन नपाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०४२ तथा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवाका शर्त) नियमावली, २०४२ ले १८ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण काममा लगाउने गरी कानूनी व्यवस्था गरेकोले त्यस्तो व्यवस्था गर्ने नियमहरू संविधानको धारा १ र ८(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्छ भन्नेसमेतको बहस गर्नुभयो । निवेदकसमेत रहनु भएका अधिवक्ता सविन श्रेष्ठले विवादित नियमहरूबाट बालकको सर्वोत्तम हितको सिद्धान्त प्रतिकूल सुरक्षा निकायमा बालबालिकालाई संलग्न गराउने नियत राखिएको र उक्त नियमहरू संविधान एवं कानून तथा बालबालिका सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्भौता, त्यस सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख र घोषणापत्रहरू प्रतिकूल छन् । उक्त नियमहरू अद्यापि बहाल भइरहेकोले बदर घोषित हुनुपर्छ भनी माग गर्नु भएको छ ।

विपक्षी तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सप्रसाद गौतमले विवादित नियमहरू हाल कार्यान्वयनमा रहेका छैनन् । नेपाल अधिराज्यको संविधान र अन्य प्रचलित कानून एवं सन्धिसमेतको परिप्रेक्ष्यमा उक्त नियमावलीका व्यवस्था समसामयिक र अनुकूल नभएकोले खारेज गर्नेतर्फ प्रक्रिया अधिवितको अवस्था हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी नभई खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।

पहिलो प्रश्नको हकमा विचार गर्दा निवेदकले आफूले महिला तथा बालबालिकाको सरोकारको विषयमा खास गरेर उनीहरूको मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थालाई प्रतिनिधित्व गरेको र आफ्नो हकमा समेत प्रस्तुत निवेदन दिएको कुरा निवेदनमा सुरूमा नै प्रष्ट गर्नु भएको छ । बालबालिकाकै क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाको

प्रतिनिधित्व गरेको देखिएकोले निवेदक आफ्नो कार्य क्षेत्रसँग विल्कूलै असम्बन्धित विषयमा रिट निवेदन गन आएको भन्न मिल्ने देखिएन । प्रस्तुत निवेदन अमुक कार्य वा घटनालाई आपत्ति जनाई दर्ता हुन आएको नभई सैनिक ऐन, २०१६ तथा प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गत जारी भएको केटा भन्ना सम्बन्धी नियमहरूको संवैधानिकताको प्रश्न उठाई दर्ता हुन आएको देखिन्छ । कुनै पनि कानून वा नीतिको वैधानिकताको प्रश्न कुनै खास घटनाको कारणले उपस्थित हक उल्लंघनको प्रश्नभन्दा गम्भीर र व्यापक असरदायी हुन्छ । किनभने एउटा कानून वा नीतिको प्रयोगको अनेक अवस्थाहरू हुन्छन् कुनै कानून गैरसंवैधानिक भयो भने त्यसले कुनै खास व्यक्ति वा वर्गलाई भन्दा वढी परिमाणमा अवान्वित असरहरू उत्पन्न गर्दछन् । त्यसले गैरकानूनी बदर गराई माग्नु सार्वजानिक हित वा सरोकारको विषय हुन जान्छ । त्यस्तो सार्वजनिक सरोकारको विषयमा निवेदन ग्रहण गरी असंवैधानिक कानून बदर घोषित गर्न वा अन्य उपचारहरू दिन समेत संविधानको धारा दद(१) बमोजिम यो अदालतलाई अधिकारक्षेत्र प्राप्त भएको पनि छ ।

जहाँसम्म निवेदको व्यक्तिगत रूपमा कुनै हक हनन् भएको छैन भन्ने प्रश्न छ, सार्वजनिक हक सम्बन्धी वा कानून तै असंवैधानिक भयो भन्ने प्रश्नमा कुनै खास क्षति वा हक हनन्को स्थिति नभए पनि त्यस्तो प्रश्न सन्निहित रहेको निवेदन ग्रहण गरी यस अदालतले कतिपय निवेदनमा उपचार प्रदान गरेको छ । सार्वजनिक सरोकारको विषयमा र गैरसंवैधानिक कानून बदर गरी पाउन माग गरिएको विषयमा यस अदालतले धेरै पटक धेरै मुद्दामा व्यक्तिगत हानी नोक्सानी वा हक हनन्को प्रश्न बेगर तै निवेदन ग्रहण गरी उचित आदेश गरी आएको भई सार्वजनिक सरोकारको मुद्दा सम्बन्धी एउटा निश्चित विधिशास्त्र तै विकसित भइसकेको अवस्था हुँदा निवेदकले संस्थागत एवं व्यक्तिगत हैसियतमा दिएको प्रस्तुत निवेदनबाट निर्णय गर्न मिल्ने तै हुँदा निवेदकको खास हक हनन् भएको नदेखिएकोले निवेदन खारेज गरी पाउँ भनी यस सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफमा अभिव्यक्त जिकिरसँग सहमत हन सकिएन ।

अब दोश्रो प्रश्न विचार गरौं । रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, शाही नेपाल जंगी अड्डा, प्रहरी प्रधान कार्यालय समेतको लिखितजवाफमा निवेदकले निवेदन दायर गर्नु भन्दा अगावै बदर घोषित गर्न माग गरिएका नियमहरू खारेजीका लागि प्रकृया प्रारम्भ गरेको जिकिर लिइएको पाइन्छ । विपक्षी रक्षा मन्त्रालयले ०५९१०१९ देखि केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ प्रयोगमा नल्याइएको भनेको, विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयले मिति २०५८५१५ देखि हालसम्म प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ बमोजिम नयाँ केटा भर्ना नगरिएको, प्रहरी केटा भर्ना हुने भनी श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दी संख्या १२५ लाई प्रहरी परिचरमा रूपान्तरण गरी भर्ना गर्ने व्यवस्थाको लागि गृह मन्त्रालय एवं अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएको जिकिर लिएको पाइयो । यस्तै जवाफ गृह मन्त्रालयबाट समेत आएको र निवेदन औचित्यहीन रहेको भनाई उल्लेख गरेको पाइयो । त्यस्तै शाही नेपाल जंगी अड्डाले पनि मिति ०५९१०१९ पछि भर्ना लिन बन्द गरिएको र सोही व्यहोराको पत्र मिति २०६१५२९ गते रक्षा मन्त्रालयमा आवश्यक कारबाहीको लागि पठाइएको लिखितजवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

विपक्षीहस्तको उपरोक्त लिखितजवाफबाट सैनिक तथा प्रहरी दुवै क्षेत्रमा केटा भर्ना गर्ने कार्य हाल कायम नरहेको र उपरोक्त व्यवस्था नै खारेज गर्नेतर्फ कारबाही भएको भन्ने अवस्था भल्किएको छ र निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्ने अवस्था नरहेको जिकिर गरिएको पाइएको छ । विपक्षी शाही नेपाल जरी अड्डाले त विपक्षीहस्तले गरेको त्यस्तो प्रक्रयाको जानकारी नै नलिई सस्तो लोकप्रियता हासिल गर्ने उद्देश्यले अदालतको समय बर्बाद गर्न रिट निवेदन दिएको भन्ने हदसम्मको प्रतिक्रिया व्यक्त गरेको छ । यथार्थमा निवेदकले असंवैधानिक भनेका उपरोक्त नियमहरू अब अप्रयुक्त र निस्कृय भईसकेको अवस्था छ छैन तथा निवेदकले निरर्थक प्रयास गरेको हो होइन भन्नेतर्फ यस अदालतको ध्यान केन्द्रित हन स्वाभाविक भएको छ ।

विपक्षीहरू कसैको पनि लिखितजवाफले विवादित नियमहरू खारेज भइसकेको भन्ने देखिन आउदैन । बरू कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफमा अन्य विपक्षीहरूले भने भैं नियमहरू खारेज गर्न लागिएको कुराको जिकिर नगरिकन केटा भर्ना गर्नुको उद्देश्य प्रहरी वा सिपाहीको लागि योग्य बनाउनु हो । त्यसबाट केटाहरूमा जोखिम देखिदैन भनी नियमको बचाउ गरेको पाइन्छ । यसबाट नियमहरू तत्काल खारेजीतर्फ लगिएको भन्न मिल्दैन । नियम खारेज गर्ने पहल भएको छ भन्नु र नियम खारेज भइसकेको भन्नु फरक कुराहरू हुन् । यो निर्णय हुँदासम्म पनि विपक्षीले विवादित उपरोक्त नियमहरू खारेज भै सकेको र अब केटा भर्ना गर्ने कार्य कानूनद्वारा नै बन्द गरिएको भन्न सकेको पाइएको छैन । कानूनहरू खारेज नगरिएसम्म तत्काल धेरै क्रियाशील नवनाइए पनि आवश्यक परेमा क्रियाशील बनाई प्रयोगमा ल्याउन नसकिने अवस्था रहनन् । त्यस्तो स्थिति विद्यमान भएसम्म कानून निष्कृय भएको मान्न मिल्दैन । तसर्थ विपक्षीहरूले दिएको लिखितजवाफमा उल्लेख भए भै केटा भर्नाको पद्धति औपचारिक हिसाबले बन्द भएको वा अब पुनः प्रारम्भ गरिदैन भनी मान्न सकिने स्थिति देखिएन । यस्तो स्थितिलाई मध्यनजर राखेर बालबालिकालाई सुरक्षाक्षेत्रमा संलग्न गराउने तथा जोखिमपूर्ण काम लगाउने कुनै पनि प्रयासको विरुद्ध संयुक्त राष्ट्र संघको तत्वावधानमा भएको अनेकौं चरणको कार्यक्रमहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको प्रसंगमा पारित प्रस्ताव वा घोषित घोषणापत्रहरूको परिप्रेक्ष्यमा जागरूक भएर तदनुकूल नेपालको राष्ट्रिय दायित्वलाई समेत स्मरण गराउदै उपरोक्त नियमहरूको सम्बन्धमा सबैधानिकताको परीक्षण गराई मान्न निवेदकले गरेको प्रयासलाई अन्यथा रूपमा लिन र सस्तो लोकप्रियताको उद्देश्यले गरिएको निरर्थक प्रयासको संज्ञा दिन उपयुक्त देखिन आउदैन । सार्वजनिक सरोकारको विषयमा वा कानूनको वैधतामा प्रश्न उठाउने पाउने हक अन्य नागरिकलाई भएसरह निवेदकलाई पनि भएकोले आफ्नो हकको उपयोगलाई राज्यले नकरात्मक रूपमा नै प्रतिकृया जनाउनुपर्छ भन्ने पनि छैन । यस अर्थमा उपरोक्त विवादित नियमहरू निष्कृय भइनसकेको अवस्थामा त्यसको सबैधानिकताको परीक्षण नै हुनुपर्ने अवस्था नरहेको मान्न नमिल्ने र निवेदकले निरर्थक प्रयास गरेको ठान्न नमिल्ने देखिन आउँछ ।

अब तेशो प्रश्नतर्फ विचार गरौँ । यस प्रश्नको निराकरण गर्नु पूर्व सैनिक ऐन तथा प्रहरी ऐनअन्तर्गत जारी भएका सम्बन्धित केटा भर्ना सम्बन्धी नियमहरूको प्रावधानहरूको मुख्य मुख्य विशेषताहरूको सिंहावलोकन गर्न जरूरी हुन आउँछ ।

केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८, सैनिक ऐन, २०१६ को दफा १६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले बनाई २०२८।४।२४ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भई सोही मितिदेखि लागू भएको देखिन्छ । २०३४, २०३५ र २०४० मा संशोधन भएको उक्त नियमहरूमा संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ, परिभाषा, भर्ना समिति, भर्ना हुने योग्यता, संरक्षकको स्वीकृति, भर्ना, बदर, भर्ना भएका व्यक्तिले पाउने तलब, केटा सिपाही, अवकाश, उपदान र निवृत्तिभरण, अशक्तवृति, पारिवारिक वृति र अन्य सहलियत भन्ने शीर्षकअन्तर्गत तत्सम्बन्धी व्यवस्थाहरू उल्लेख हुनुको अतिरिक्त आफ्नो ज्यान र रगत भिजाइकै पनि निमकको सोझो गर्नेछु भन्नेसमेत व्यहोराको शर्तनामा र सपथसमेतको अनुसूचीको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । नियम ४ मा केटामा भर्ना हुनको लागि भर्ना हुने वर्षको वैशाख १ गते पन्थ वर्षको उमेर पूरा भएको तर अठार वर्ष नाथेको भनी उमेरको हद निर्धारण गरिएको र नियम १३ मा आफ्नो पदको कर्तव्य पालनको सिलसिलामा कुनै प्रकारको शारीरिक चोटपटक, अंगभंग वा मृत्यु भएका केटाले शाही नेपाली सेना सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सिपाहीले पाउनेसरहको अशक्त वृति वा पारिवारिक वृति पाउने समेतको व्यवस्था रहेको छ ।

प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले बनाई २०४।२।१ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरी २०४१ साल जेष्ठ १ गतेदेखि लागू भएको देखिन्छ । १ - १४ सम्म नियम रहेको उक्त नियमावलीमा संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ, परिभाषा, छनौट समिति, आवश्यक न्यूनतम योग्यता, संरक्षकको स्वीकृति, नियुक्ति, सपथ ग्रहण, नियुक्ति स्वतः बदर हुने अवस्था,

काम, कर्तव्य, तालिम, तलबभत्ता, रासन र अन्य सुविधा, उपदान र वचाउ शीर्षक राखी तत्सम्बन्धी व्यवस्था गर्दै प्रहरी नियमावली, २०३३ को अनुसूची १ मा दिएको ढाँचामा प्रहरी तालिम केन्द्रका समादेशकसमक्ष सपथ ग्रहण गर्नुपर्ने गरी तोकिएको छ । उक्त नियमावलीको नियम ४ मा भर्ना हुने वर्षको वैशाख १ गते १३ वर्ष पूरा भएको र १७ वर्ष ननाघेकोलाई प्रहरी केटामा भर्ना हुनको लागि उमेरको हद निर्धारण गर्दै नियम ११(३) मा आफ्नो पदको कर्तव्य पालनको सिलसिलामा कुनै प्रकारको शारीरिक चोटपटक, अंगभंग वा मृत्यु भएमा प्रहरी केटाले प्रहरी सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम प्रहरी जवानले पाउनेसरहको अशक्तवृति वा पारिवारिक वृति पाउने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ ।

माथि उल्लिखित नियमहरूको उक्त व्यवस्थाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को सन्दर्भमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २० को उपधारा (२) मा नाबालकलाई कुनै कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य कुनै जोखिमको काममा लगाउने छैन भन्ने उल्लेख छ । त्यस्तै धारा २६ को उपधारा (८) मा राज्यले बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उमीहरूको हक र हितको रक्षा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ, भनी राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत विशेष व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २ ले १६ वर्षको उमेर पूरा नगरेको बालबालिकालाई बालक भनी परिभाषित गरेको र दफा १८ ले बालकलाई निजको स्वास्थ्यमा प्रतिकुल प्रभाव पर्ने वा जीउ ज्यानमा खतरा पुग्न सक्ने विभिन्न काममा लगाउन नहुने व्यवस्था गरेको छ ।

केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ अन्तर्गत १६ वर्षमुनिको केटा भए भर्ना हुनेलाई संरक्षको स्वीकृति चाहिने, भर्ना भएको केटाहरूलाई शर्तनामा र शपथ ग्रहण गराइने (नियम ७), भर्ना भएका केटाले मासिक एक सय पचासका दरले न्यूनतम तलब पाउने, ६५ महिनाको अवधि पुरा भएपछि चारपटकसम्म ५५५ रूपैयाँका दरले तलबमा वृद्धि हुने र चौथौ ६ महिना महिना पछि १७० रूपैयाँका दरले अधिकतम तलब पाउने व्यवस्था गरेको छ (नियम ९) । आफ्नो पदको कर्तव्य पालनको सिलसिलामा कुनै प्रकारको चोटपटक, अंगभंग वा मृत्यु भएमा केटाले सिपाहीले पाउने सरहको असक्त वृति वा पारिवारिक वृति पाउने व्यवस्था पनि घोषित गरिएको देखिन्छ (नियम १३) केटाले गर्ने शर्तनामा यस प्रसंगमा अझ रोचक देखिन आउँछ । नियम ७ सँग सम्बन्धित अनुसूचीमा उर्दीको पालना गरी कवाज गर्ने, वाह्य आक्रमण र आन्तरिक गडवडी भएमा दिलोज्यान दिई मुलुकको सेवा गर्ने, गाथगादीमा खलल गर्ने मतलब राखेलाई सकेसम्म पक्की दाखेल गर्ने, नसके आफ्नो ज्यान र रगत भिजाइक्न पनि निमकको सोभो गर्नेछु, अठार वर्षका उमेर नपुग्दै नोकरी छाडेमा पनि अवकास पाउने उमेरको हदसम्म उर्दी भएका बखत हाजिर हुनेछ भन्ने जस्ता शर्तहरू समावेश भएको पाइन्छ । शपथ लिँदा निशान छुवाई धर्म भकाउने व्यवस्था कायम रहेको देखिन्छ ।

यसरी संरक्षकको स्वीकृति चाहिने अवस्थाको केटाको हकमा निशान छुवाई धर्म भकाई शपथ खुवाउने कुराको तार्किक महत्व कति होला ? विचारणीय छ, भन्ने त्यस्तो केटाले उर्दीको पालना गर्ने, वाह्य आक्रमण र आन्तरिक गडवडीको समयमा दिलोज्यान दिई सेवा गर्ने, गाथगादीमा खलल पुच्याउनेलाई पक्कने, ज्यान र रगत भिजाएर पनि निमकको सोभो गर्ने जस्ता शर्तनामाका कुराहरू बालबालिकाको लागि सुहाउँदो देखिन आउँदैनन् । राष्ट्रको सेवामा सबैको उत्तरदायित्व छ, भन्ने कुराको आफै भकाई महत्व भए पनि आफ्नो शारीरिक एवं मानसिक विकासको क्रममा रहेका बालबालिकाको लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ का व्यवस्थाहरू अनुरूपका पूर्वाधारहरू खडा गरी उपयुक्त अवसरहरू जुटाई व्यक्तित्व विकासको वातावरण दिनुपर्ने ठाउँमा शर्तनामाको प्रकृतिवाटै जोखिमपूर्ण कामहरू गर्नपर्ने अवस्थासहितको वातावरणमा केटाको रूपमा भर्ना गर्नु बालबालिकाको सर्वोत्तम

हितको सिद्धान्तअनुरूपको व्यवस्था मान्न सकिदैन। ज्यान र रगत भिजाएर भए पनि सेवा गर्ने प्रतिवद्धता र बाह्य आक्रमण र अन्तरिक गडवडी भएमा दिलो ज्यानले सेवा गर्ने कुराहरूले केटाहरूको जोखिमपूर्ण काममा प्रयोगको संभावनालाई इङित राद्दछ र सशस्त्र द्वन्द्वमा तिनीहरूको भूमिकाको सम्भावनालाई उक्त व्यवस्थाले इन्कार गरेको देखिन आउदैन। उक्त कुराहरू नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ११(२) अन्तर्गत बालबालिकाको हितको लागि चाल्न सकिने भर्नी व्यवस्था गरेको विशेष व्यवस्थाको समेत भावनात्मक रूपमा प्रतिकूल देखिन आउँदछ।

त्यस्तो व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा २०(२) मा उल्लेखित नाबालकलाई कुनै कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमका काममा लगाइने छैन भन्ने व्यवस्थासँग समेत विरोध पर्ने किसिमको देखिन्छ। उपरोक्त उल्लेखित नियमको दफा ९ मा उल्लेखित तलबको अंकले नै भर्ना भएको केटाको दयनीय अवस्था देखिन्छ। मानसिक एकसय पचास रूपैया तलब पाउने र ६६ महिनाको अन्तरालमा पाँच रूपैयाको दरले वृद्धि भई बढीमा एक सय सतरी रूपैयासम्म तलब पाउने गरी भर्ना गरिएको केटाको तलबमान अत्यन्त अस्वाभाविक तवरले न्यून भै विश्वमा नै निकृष्टतम उदाहरण बन्न सक्ने स्थितिको देखिन्छ। त्यसबाट केटाको शारीरिक एवं मानसिक कुनै पनि विकासमा सघाउ पुर्ने देखिन्न। यस्तो लज्जास्पद व्यवस्था संविधानले मान्यता दिएको स्वतन्त्रता, समानता र शोषण विरुद्धको हक लगायतका कतिपय हकहरूसँग नसुहाउँदो र विरोधभासपूर्ण देखिन आउँछ।

त्यस्तै गरेर प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ का व्यवस्थाहरूलाई पनि संवैधानिक व्यवस्था र बालबालिका सम्बन्धी ऐनको सन्दर्भमा हेर्दा प्रहरी केटामा भर्ना गर्दा सैनिकमा भन्दा फरक अझ १३ वर्ष पूरा भए देखि नै भर्ना गर्न सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। कतिपय अवस्थामा फौजदारी दायित्वबाट मुक्त गरिएको वा न्यून गरिएको उमेर समूहका यस्ता केटाहरूलाई भर्ना गर्दा शपथ गराइने, प्रहरी सेवाको भावनाले प्रेरित भई उच्च आदर्श र मनोवेदन देखाउने किसिमको कार्य गर्न अग्रसर हुने, आदेश निर्देश पालना गर्ने र लाए अह्नाएको जिम्मेवारी पूरा गर्ने जस्ता काम कर्तव्य सम्झाइएको पाइन्छ। उपरोक्त किसिमको कर्तव्य निर्वहन गर्दा प्रहरी केटाको शारीरिक एवं मानसिक विकासको अवस्थाले कसरी सघाउन सक्छ त्यो विचारणीय छ। प्रहरीको भन्दा आधा मात्रै तलब पाउने भएर पनि आदेश निर्देशहरू प्रहरीले सरह पालना गर्ने कर्तव्य तोकिएको अवस्थामा आदेश निर्देश कस्तो हुन्छ भन्ने कुरामा केटाले कस्तो काम गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने निर्भर हुन्छ। संगठनको कार्यको प्रकृति र आवश्यकतानुसार केटाले पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य उसको उमेर, शारीरिक अवस्था र मानसिक क्षमतासँग नमिल्दो हुन पनि सक्छ। त्यस्तो स्थितिले द्वन्द्वमा उनीहरूको प्रयोग हुन नसक्ने र जोखिम व्यहोर्न नपर्ने भनी निश्चित हुन सक्ने आधार उपरोक्त नियमहरूको परिप्रेक्ष्यमा पाउन सकिदैन।

यसरी माथि उल्लेखित सैनिक क्षेत्रका लागि भर्ना गरिने केटाहरूको सरहको स्थिति प्रहरी केटाको हकमा पनि लागू हुने देखिन्छ। तसर्थ उपरोक्त विवादित नियमहरू हाम्रो आफ्नै संवैधानिक व्यवस्था र बालबालिका सम्बन्धी ऐनको प्रावधानहरू एवं तिनको भावनाका प्रतिकूल देखिन आउँछ।

अब चौथौ प्रश्नमा विचार गराउँ। यो प्रश्न तेश्रो प्रश्नको सहयोगीको रूपमा पनि विचार गर्न सकिन्छ। तेश्रो प्रश्नमा नेपालको आफ्नो संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा विवादित नियमहरूको वैधानिकताको परीक्षण गरिएको छ। अब यस प्रश्नमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सन्दर्भमा पनि उपरोक्त नियमहरूको प्रावधानको सम्बन्धमा विचार गर्नु प्रासंगिक हुन आउँछ।

नेपाल पक्ष भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (The Convention on the Rights of the Child, 1989) को धारा १ मा १८ वर्षमुनिको मानिसलाई बालक भर्नी (For the purpose of the present Convention,

a child means every human being below the age of eighteen years unless, under the law applicable to the child, majority is attained earlier) परिभाषित गरिएको छ । सदस्य राष्ट्रको कानूनले कति वर्षको व्यक्तिलाई बालक मान्ने भनी छूटै रूपमा निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था सन्धिमा गरिएको भए पनि त्यस्ता व्यवस्था नसुहाउँदो ढंगले न्यूनतम बनाउन सकिन्न । प्रायशः मुलुकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिका व्यवस्थाअनुसार १८ वर्षमुनिको व्यक्तिलाई बालक मान्ने परिभाषालाई नै मान्यता दिई आएको पाइन्छ । अहिले विवादित नियमहरू दुवैले १३ वर्ष वा १५ वर्ष पुरेका व्यक्तिलाई समेत केटा भर्नाको लागि योग्य बनाएको छ, जुन नेपाल कानून तथा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा १ अन्तर्गत बालकको परिभाषा भित्र पर्दछ । सरकारी सेवामा प्रवेश गर्ने वा विवाह गर्ने उमेर वा निर्वाचन आदि धेरैजसो प्रयोजनको लागि १८ वर्षको व्यवस्था गरेको न्यूनतम उमेर तोकेको परिप्रेक्ष्यमा बालकको परिभाषा महासन्धिको धारा १ को अनुकूल तोक्ने काम नेपालमा अझै हुन सकेको छैन । उक्त महासन्धि तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले बालबालिकाको हितमा शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक एवं सामुदायिक विकासको क्षेत्रमा समानता, स्वतन्त्रता र बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको सिद्धान्तअनुकूल राज्य, परिवार र समुदायको दायित्वहरू संहितको विविध व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यसको अतिरिक्त गरिबी, बाल श्रम, द्वन्द्व आदिको कारणले बालबालिकामा पर्ने प्रभावलाई न्यून गर्न विभिन्न उपायहरूका लागि उपरोक्त सन्धि र कानूनले निर्देश गरेको पाइन्छ । एकातिर तदनुरूपको काम उत्साहजनक रूपमा हुन नसकेको भनी उक्त सन्धिअन्तर्गत स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय समितिसमेतले आलोचना गरेको पाइन्छ, भने अकातिर बालबालिकाको परिभाषाभित्र पर्ने व्यक्तिहरूलाई पनि सुरक्षा क्षेत्रमा भर्ना गर्ने र काममा लगाउने अभिप्राय भएका नियमहरू बहाल राखिएको देखिन आउँछ ।

सुरक्षा प्रयोजनको लागि बालबालिकालाई प्रयोग गरिने कार्यलाई संवेदनशील मुद्दाको रूपमा देशभित्र र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत हेरिने गरेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवले सन् २००५ को फेब्रुअरी ९ मा (S/2005/72) दिएको विशेष प्रतिवेदनले बाल शैन्य भर्ना गर्ने ११ मुलुकहरूको सूचीभित्र नेपाल पनि समावेश गरेको पाइन्छ । सुरक्षा परिषद्को सन् २००५ को जुलाई २५ को निर्णय नं. १६१२ ले सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाको प्रयोग गर्न नहुने प्रावधानको पालनाको लागि व्यापक अनुगमन र प्रतिवेदन प्रणालीको स्थापना गरेको देखिन आउँछ । विपक्षीहरूले केटा भर्ना गर्ने प्रणाली नै व्यवहारमा स्थगित गरिसकेको भनी लिखितजवाफ दिएको र त्यसलाई खण्डन गर्ने गरी कुनै तथ्याङ्ग निवेदकसमेतबाट आउन नसकेको स्थितिमा परिमाणात्मक निष्कर्ष निकाल सकिने देखिएन । तर यो समस्या रहेको अन्य मुलुकहरूको सूचिमा नेपाल समेत समावेश हुनु र द्वन्द्वग्रस्त परिस्थितिमा राज्यले बालबालिकाको प्रयोग कति गरेको छ, भन्ने भन्नुभन्दा पनि देशभित्र अनौपचारिक वा अन्य कुनै पनि ढंगले बालबालिकालाई प्रयोग हुन दिएको छैन वा भएको छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु महत्वपूर्ण हुन जान्छ । यस प्रयोजनको लागि कस्तिमा विवादित सुरक्षा क्षेत्रसँग सम्बद्ध केटा भर्ना गर्ने सम्बन्धी नियमहरूको उपस्थितिले कुन हदसम्म देशको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताको कार्यान्वयनलाई विश्वस्त बनाउनमा बाधा दिन सक्दछ, भन्ने कुरा महत्वपूर्ण छ । बालबालिकालाई सशस्त्र द्वन्द्वमा वा त्यससँग सम्बन्धित बलहरूमा कुनै किसिमले प्रयोग गर्न नदिने वा त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्नेलगायतको निश्चित नीतिहरू एवं कानूनहरूको प्रावधान गर्नु हाम्रो संविधानले अंगीकार गरेको राज्यको नीति र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको सदस्यताबाट श्रृजित दायित्व अनुकूल हुन जान्छ ।

यस सिलसिलामा एउटा विचारणीय कुरा के छ भने अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन अन्तर्गत निकृष्ट बाल श्रम सम्बन्धी महासन्धि, १९९९ (ILO Convention No. 182- Worst forms of Child Labour Convention, 1990) पारित गरिएको छ । उक्त महासन्धिको धारा २ ले अठार वर्ष नपुरेका सबै व्यक्तिहरूलाई बालबालिकाको रूपमा परिभाषित (For the purpose of this Convention, the term child shall apply to all persons under the age of 18) गर्दै धारा ३ को खण्ड (क) ले सशस्त्र संघर्षमा प्रयोग गर्न जवरजस्ती वा अनिवार्य रूपमा कुनै पनि बालबालिकालाई भर्ना गरिएमा वा ऐ को खण्ड (घ) ले तिनको स्वास्थ्य, सुरक्षा वा नैतिकतामा आँच

पुग्ने प्रकृतिको कार्यमा लगाएमा त्यो निकृष्ट प्रकारको बाल श्रम हुने भनेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको सदस्य भएका नाताले उक्त महासन्धिको पालना र कार्यान्वयन गर्नु नेपालको दायित्व हुन जान्छ। यसले अंगीकार गरेका मान्यतालाई न्यायको मान्य सिद्धान्तको रूपमा समेत हेर्न सकिन्छ। माथि नै उल्लेख गरिए भौं शारीरिक एवं मानसिक विकास भै नसकेको र आफ्नो स्वविवेकको उमेर पुगी नसकेको अवस्थामा बालबालिकालाई विवादित नियमहरूमा उल्लेखित शपथ र शार्तनामा सही गराई करीव डेढ सय रूपैया मासिक तलब दिई सुरक्षा क्षेत्रमा कुनै रूपमा काममा लगाउने कानूनी व्यवस्थाहरू अस्तित्वमा रहनु स्वयं उपरोक्त उल्लेखित महासन्धिको विरुद्धको कार्य देखिन आउँछ।

जहाँसम्म कर्ति वर्षको उमेरको लागि सुरक्षा बलमा वा सशस्त्र संघर्षको दौरानमा प्रयोग गर्न हुन्छ भन्ने प्रश्न छ, यो एउटा महत्वपूर्ण समसामायिक प्रश्न रहिआएको छ। बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३८ ले निम्नानुसारको व्यवस्था गरेको छ:

- (१) पक्षराष्ट्रहरू सशस्त्र संघर्षका सम्बन्धमा आफूहरूउपर लागू हुने बालबालिकासँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका नियमहरूको आदर गर्ने र आदर सुनिश्चित गर्ने प्रतिज्ञा गर्नेछन्। (States Parties undertake to respect and to ensure respect for rules of international humanities law applicable to them in armed conflicts which are relevant to the child)
- (२) पक्षराष्ट्रहरूले पन्थ वर्षको उमेर नपुगेका व्यक्तिहरूले युद्धमा प्रत्यक्ष भाग नलिने कुरा सुनिश्चित गर्न सबै सम्भव उपायहरू अपनाउनेछन्। (States Parties shall take all feasible measures to ensure that persons who have not attained the age of fifteen years do not take a direct part in hostilities)
- (३) पक्षराष्ट्रहरूले पन्थ वर्षको उमेर नपुगेका कुनै पनि व्यक्तिलाई आफ्ना सशस्त्र सेनामा भर्ना गर्ने छैनन्। पन्थ वर्ष उमेर पुगेका तर अठार वर्षको उमेर नपुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट भर्ना गर्दा, पक्षराष्ट्रहरूले वढी उमेरका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता दिन प्रयत्न गर्नेछन्। (States parties shall refrain from recruiting any person who has not attained the age of fifteen years into their armed forces, in recruiting among those persons who have attained the age of fifteen years but who have not attained the age of eighteen years, States parties shall endeavour to give priority to those who are oldest)
- (४) सशस्त्र संघर्षहरूमा गैरसैनिक व्यक्तिहरूलाई रक्षा गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून अन्तर्गतको आफ्नो दायित्वअनुसार, पक्षराष्ट्रहरूले सशस्त्र संघर्षबाट प्रभावित बालबालिकाको संरक्षण र हेरचाह सुनिश्चित गर्न सबै सम्भव उपायहरू अपनाउनेछन्। (In accordance with their obligations under international humanities law to protect the civilian population in armed conflicts, States parties shall take all feasible measures to ensure protection and care of children who are affected by an armed conflict)

उपरोक्त प्रावधानले पन्थ वर्षमुनिको बालबालिकालाई कुनै हालतमा पनि सशस्त्र संघर्षमा प्रयोग गर्न रोकेको पाइन्छ भने त्यसमाधिको उमेरको बालकलाई सशस्त्र संघर्षमा प्रयोग गर्न निर्देश गरेको भनी सम्भन पनि मिल्ने देखिन्न। किनभने सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाहरूको हकमा मानवीय कानूनको पालना गर्नु अनिवार्य मानिएको छ। यस सम्बन्धी बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गत बनेको इच्छावीन आलेख (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, 2000) जुन संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारण सभाबाट सन् २००० सालको मे महिनामा पारित भएको थियो, उक्त आलेखले बालबालिकाउपर सशस्त्र संघर्षबाट पर्ने गरेको तत्कालीन तथा दुरगामी प्रभावलाई मध्यनजर राखेर त्यस्तो संघर्षको सिलसिलामा बालबालिका प्रयोग हुनबाट बचाउने तथा सशस्त्र बलमा भर्ना हुने उमेर वढाई १८

वर्ष नपुगेकालाई भर्ना नगर्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्ने कुरासमेत समावेश गरिएको छ । उक्त इच्छाधीन आलेखको प्रावधान बालबालिका सम्बन्धी महासन्धिको अनुमोदन गरेको देश भएको नाताले त्यसको पालना र कार्यान्वयन गर्नु यसको व्यावहारिक प्रयोजनले समेत नेपालको लागि पनि महत्वपूर्ण छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघको स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिलाई मानव परिवारको सबै सदस्यहरूको अन्तर्निहित प्रतिष्ठा तथा समान र अंहरणीय अधिकारको आधार हो भन्ने कुरा मानेको र सोही आधारमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी भएको देखिन्छ । उक्त घोषणापत्रले बाल्यकालमा विशेष हेरविचार र सहायता जरूरी हुन्छ भन्ने घोषणा गरेको पाइन्छ भन्ने बालको पूर्ण र सन्तुलित विकासको लागि प्रेम, सुख र समझदारीको पारिवारिक बातावरण जरूरी हुन्छ भन्ने कुराको अठोट बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको प्रास्तावनामा नै सदस्य राष्ट्रहरूले स्वीकार गरेको पाइन्छ । महासन्धिका धाराहरू र तदअन्तर्गत जारी भएको इच्छाधीन आलेखले समेत बालबालिकालाई उचित र स्वाभाविक पारिवारिक बातावरणमा हुर्कन दिनुपर्ने मान्यतामा दृढ विश्वास प्रकट गरेको परिप्रेक्ष्यमा सदस्य राष्ट्रले तदनुकूल बाल विकासको लागि अनुकूल बातावरण सिर्जना गरिर्दिनुपर्नेमा जोखिमपूर्ण हिंसा वा सशस्त्र द्वन्द्वात्मक संघर्षको सिलसिलामा प्रयोग गर्ने वा प्रयोग हुन सक्ने सबै सम्भावनाहरूको विरुद्ध आवश्यक सतर्कतासहितको पहल गर्नु जरूरी हुन्छ । यसको अर्थ हुन्छ, राज्यले बालबालिकालाई सशस्त्र संघर्षमा कुनै रूपमा पनि प्रयोग गर्नु हुँदैन र अरुलाई प्रयोग गर्न दिनु हुँदैन । साथै राज्यले जोखिमपूर्ण संघर्षहरूमा राज्यको तर्फबाट प्रयोग गर्नुपर्ने सशस्त्र बलहरूमा पनि बालबालिकालाई कुनै रूपमा भर्ना गर्नु वा प्रयोग गर्नु हुँदैन भन्ने कुरा स्पष्ट देखिन आउँछ ।

उपरोक्त प्रश्नहरूको सन्दर्भमा गरिएको विश्लेषणहरूको आधारमा अब अन्तिम प्रश्न, अर्थात् निवेदकको मार्गाब्दोजिम विवादित केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ तथा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्तहरू) नियमावली, २०४२ असवैधानिक घोषित गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने विचार गर्नु परेको छ ।

माथि नै छलफल गरिए भै उपरोक्त दुवै नियमहरूका प्रावधानहरूबाट बालक अवस्थामा नै सुरक्षा बलमा भर्ना गर्ने र त्यस अवस्थामा उनीहरूको उमेर नसुहाउँदो शपथ र शर्तहरू मानी सो बमोजिम काम गर्नुपर्ने र शर्तको प्रकृतिबाट जोखिमपूर्ण काममा उनीहरूको प्रयोगको सम्भावना नियमको बनौटबाट इन्कार गर्न सकिने स्थिति नरहेको देखिन्छ । संविधानको धारा ११(२) ले प्रत्याभूत गरेको समानताको हक अरुलाई सरह उक्त नियमहरूअन्तर्गत भर्ना गरिएको केटाहरूको लागि पनि उपलब्ध हुनुपर्नेमा सुरक्षा बलमा भर्ना गरिएको कारणले स्वाभाविक रूपले बालकले उपभोग गर्ने पाउने हक सुविधा र व्यवहारहरूबाट बच्नेत हुनुपर्ने अवस्था आउने देखिन्छ, जुन धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले राज्यको उपर निर्देशित विशेष उपायहरूको आवश्यकताको प्रतिकूल हुने देखिन्छ । त्यस्तो स्थिति कायम रहनु वर्तमान संविधानको धारा २६(८) को व्यवस्थाको मर्मको समेत उपेक्षा गर्नु हुन जान्छ । त्यसको अतिरिक्त विवादित नियमहरूमा केटाहरूको लागि निर्धारित तलब (जसको चर्चा माथि गरिसकिएको छ) अत्यन्त न्यून अथवा छैन बराबर छ । त्यस्तो स्थिति शोषणको द्योतक हो भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो व्यवस्था वर्तमान संविधानको धारा २० मा व्यवस्थित शोषणविरुद्धको हकको प्रतिकूल हुने देखिन्छ ।

विवादित नियमहरू संविधानका विभिन्न प्रावधानहरूको विरुद्ध हुनुको अतिरिक्त नेपालको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को भावना विपरीत देखिन आएको छ । साथै माथि उल्लेख भए भै नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बमोजिम नेपाल कानूनले मान्यता दिएको नेपालले अनुमोदन गरेको वा सदस्य भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ र तदनुकूल बनेको इच्छाधीन आलेखको भावनासमेत विरुद्ध देखिन आएको स्पष्ट भएको छ ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०६७

३६

यस सम्बन्धमा विपक्षी शाही नेपाली जंगी अड्डाले विवादित नियमको व्यवस्था प्रचलित राप्तिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय कानूनसँग मेल नखाएको भनी स्वीकार गर्दै केटा भर्ना लिन बन्द गरिएको भनेको देखिन्छ । विपक्षी जंगी अड्डाबाट यस्तो धारणा आउनु सकारात्मक कुरा हो तथापि हाललाई केटा भर्ना लिने कार्य बन्द गरिएको भए पनि नियम खारेज भएको अवस्था नभएकोले कानूनको नजरमा केटा भर्ना गर्ने प्रणाली बन्द भएको मान्न नमिल्ने र केटा भर्ना गर्ने दुवै नियमहरू माथि उल्लेख भए बमोजिम संविधान बमोजिमका हकहरू एवं प्रावधानहरू विपरीत भई अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिको मर्म र भावनाअनुकूल नभएको पाइएकोले त्यस्तो नियमहरू बहालमा रहन दिन उपयुक्त नहुने हुनाले केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमहरू, २०२८ तथा प्रहरी केटा (भर्ना तथा सेवा शर्त) नियमावली, २०४२ नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम आजैदेखि बदर गरी अमान्य घोषित गरिएको छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत पठाई दिनु । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उपरोक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इजलाश अधिकृत : नरिश्वर भण्डारी

इति सम्वत् २०६२ साल मार्ग ३० गते रोज ५ शुभम।

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेण्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
आदेश

२०६२ सालको रिट नं. ६६^१

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश लगायत जो चाहिने आदेश जारी गरिपाउँ ।

नेपाल बालअधिकार संरक्षण सहयोग केन्द्र (क्यापकर्न) का महासचिव तथा अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली

निवेदक

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत। विपक्षी

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) र ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र यस अदालतको आदेश यसप्रकार छ ।

बालबालिकाको हितको लागि राज्यले संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार महासचिवलाई अनुमोदन गरेपछि र संविधानको धारा ११(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुसार बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ लागू भई कार्यान्वयनमा आएको छ । बालबालिकाको हितको निमित्त बनेको सो ऐन कार्यान्वयनमा ल्याउन बाधा पर्ने गरी केही दफाहरू आफैमा बाभिएका छन् । ती दफाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान र संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार महासचिवको धाराहरूसंग समेत बाभिएका छन् ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(१) ले अनुसन्धानको लागि बालबालिकालाई मुद्दा हेन्ने अधिकारीको स्वविवेकमा थुनामा पठाउन गरिएको व्यवस्था दफा ४२(२)(क) र संयुक्त राष्ट्रसंघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासचिवको धारा ३७(ख) संग बाभिएको छ । सोही ऐनको दफा ५०(२) को पहिलो हरफको सातौं शब्द दफा ४२(२)(ख) र ऐ. महासचिवको धारा ३७(ख) संग बाभिएको छ । त्यसै गरी दफा ५०(२) को दोश्रो वाक्यांश दफा १२(३) संग बाभिएको छ । दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्था बालबालिका बीच असमान हुने गरी संविधानको धारा ११(३) र सो को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश समेतसंग बाभिएको छ ।

तसर्थ बालबालिका ऐन, २०४८ को दफा ५० (१) को “को शारीरिक अवस्था, उमेर, कसूर गर्दाको परिस्थिति र थुनामा बस्नु पर्ने ठाउँलाई ध्यानमा राख्ना निजलाई थुनामा राख्नु उपयुक्त हुँदैन भन्ने कुरा मुद्दा हेन्ने अधिकारीलाई लागेमा” भन्ने अंश दफा ५०(२) को “निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसूर गर्दाको परिस्थिति, कसूर गरेको पटक आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्नु उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेन्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजायाँ तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा” सम्म र ५०(२) को “यसरी सजायाँ स्थगित

^१ ने.का.प. २०६२, निर्णय नं. ७६२७

गरिएकोमा सोही बालकले त्यसको एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसूर गरे बापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाँएमा सो समेत खापी एकैपटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हर्ने अधिकारीले आदेश दिन सम्बन्धे भन्ने अंश र दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको “तर बालकको साथै उमेर पुगेको व्यक्ति समेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने बाल अदालतले कारबाही र किनारा गर्ने छैन” भन्ने अंश समेत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ र संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिसंग बाभिएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर रहेछ ।

उपर्युक्त बमोजिमको जिकिर लिई परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको प्रारम्भिक सुनुवाई हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण सहितको लिखितजवाफ माग गर्ने मिति २०६२।१।२३ का आदेशानुसार विपक्षीहरू तर्फबाट देहाय बमोजिमको लिखितजवाफ पर्न आएको देखिन्छ ।

संसदले आफ्नो अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत व्यवस्थापन प्रक्रिया अनुरूप बनाएको ऐनको सम्बन्धमा यस सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाइएको हुँदा रिट खारेजयोग्य छ भन्ने संसद सचिवालयको र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(१) र (२) को व्यवस्थाबाट दफा ४२(२)(ख) को प्रावधान बमोजिम बाल सुधारगृहमा राख्न कुनै बाधा पर्ने देखिदेन । दफा ५०(१) र (२) को व्यवस्थाबाट बालबालिकाको समग्र हितमा कुनै प्रतिकूल असर नपर्ने भएबाट संविधान र महासन्धिको व्यवस्थासंग बाभिएको भन्न मिल्दैन । दफा ५०(२) सजाय स्थगित गरिएको भन्ने को मनसाय एक पटक सजाय पाइसकेको तर सजाय कार्यान्वयन गर्न स्थगित गरिएको अवस्थामा पुनः अपराध गरेमा माफी पाउने भन्न मिल्ने होइन । सो दफा १२(३) को मनसाय समेत त्यस्तो नरहेको, त्यसैगरी दफा ५५(२) मा “तर बालकको भनी राखिएको व्यवस्था न्यायिक दृष्टिकोणले उचित रहेको र यो अवस्थामा अन्य सामान्य अदालतबाट बालकको हकमा कारबाही र किनारा हुँदा समेत बाल बालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम नै हुने हुँदा दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ एवं संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार महासन्धिसंग बाभिएको भन्न मिल्ने होइन भन्ने कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ रहेको पाइयो ।

त्यसैगरी के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विधायिकाको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने विषय भएकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने अधार नभएको भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सोही मिलानको महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफ रहेछ ।

उपर्युक्त बमोजिमको रिट निवेदन जिकिर र लिखितजवाफ रहेको प्रस्तुत विवादमा निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण मैनालीले निवेदन जिकिर बमोजिमको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने र विपक्षी तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री स गौतमले निवेदनमा उल्लेख भएका कानूनी व्यवस्था संविधानसंग बाभिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रस्तुत गर्न भएको बहस जिकिर समेत सुनियो ।

उपर्युक्तानुसारको रिट निवेदन, लिखितजवाफ र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदनमा उल्लेख भएका कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर हुनुपर्ने हो ? होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले मूलतः बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) को माथि उल्लेख गरिए बमोजिमको केही अंश र दफा ५५ को (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश सोही बाल बालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२), नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ११(१) र ११(३) को

प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार महासभ्यिको धारा ३.१., ३४५, ३९ र ४० संग बाफिएको भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ ।

निवेदकले बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ ले बाल सुधारगृहको व्यवस्था गरी कस्ता कस्ता बालबालिकाहरू बाल सुधारगृहमा रहन्छन् वा पठाइनु पर्ने भन्ने व्यवस्था गरिएकोमा दफा ५०(१) ले मुद्दा होने अधिकारीको स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरिएकोले दफा ५०(१) को सो व्यवस्था दफा ४२(२)(क) समेतसंग र दफा ५०(२) सजायाँ थप गर्ने व्यवस्था सोही ऐनको दफा १२(२) संग बाफिएको भन्नी जिकिर तर्फ विचार गर्दा ती दुवै कानूनी व्यवस्थाको मनसाय र अर्थ अलगअलग रहेको देखिन्छ । ४२(२)(ख) ले बालसुधारगृहमा राख्ने व्यवस्थालाई दफा ५० को (२) ले क्लैब बन्डेज लगाएको वा ४२(२)(ख) विपरीत रहेको देखिन आएन । नेपाल अधिराज्यको सर्विधान, २०४७ को धारा ८८(१) ले एउटै ऐनको विभिन्न दफाहरू बाफिएको भन्ने अधारमा समेत विधायिकाव्दारा निर्माण गरिएको कानूनको न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको देखिदैन । सर्विधानसँग बाफिएका भन्नी जिकिर लिएको कानूनी व्यवस्थाको सम्म न्यायिक पुनरावलोकन हुने हो । तसर्थ यस सम्बन्धमा निवेदकले लिएको जिकिरका सम्बन्धमा अरू विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था नै देखिन आएन ।

जहाँसम्म निवेदकले सोही ऐनको दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नेपाल अधिराज्यको सर्विधान, २०४७ को धारा ११ र ११(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशसंग बाफिएको भन्ने जिकिर छ, सो तर्फ विचार गर्दा सो दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा- “तर बालकको साथै उमेर पुगेको व्यक्ति समेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने बाल अदालतले कारवाई र किनारा गर्ने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सो प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाले दफा ५५(२) “दफा २० को अवस्थामा बाहेक बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरू कारवाई र किनारा गर्ने अधिकार उपदफा (१) बमोजिम गठित बाल अदालतलाई हुने छ” भन्ने व्यवस्थाको अपवादको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त दफा ५५(२) को व्यवस्थाले मूलरूपले बालक वादी वा प्रतिवादी भएको फौजदारी मुद्दालाई संकेत गरेको देखिन्छ । बालकको हक प्रचलनको लागि दफा २० ले छौडै व्यवस्था गरी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सकिने व्यवस्था गरेबाट सो कुरा पुष्टि हुन आउँछ । सामान्य कानून अन्तर्गत चलेको कुनै मुद्दाको सम्बन्धमा जे जति जना व्यक्तिहरू संलग्न छन् ती सबैको एउटै अदालतबाट र एकै पटक निर्णय हुनुपर्ने सर्वमान्य सिद्धान्त हो । एउटै मुद्दाका व्यक्तिलाई, जहाँ विशेष कानून अन्तर्गत छुड्छुड्छु निकायमा छुड्छुड्छु किसिमले कारवाई किनारा गर्ने व्यवस्था गरिएको छैन, त्यहाँ एकै पटक सुनुवाई र निर्णय हुन व्यवहारिक र उचित हुन्छ । उमेर पुगेका व्यक्ति र बालबालिका समावेश भएको मुद्दा बालइजलासबाट सुनुवाई हुनु व्यवहारिक र कानूनको मनसाय अनुकुल हुन सक्दैन । बाल अदालतको गठन स्वभावैले पनि उमेर नपुगेका बाल बालिकाको सम्बन्धमा व्यवस्थित र शान्दर्भिक विषय हो । बाल अदालत र सामान्य अदालतले गर्ने काम कार्यवाही स्वभावैले फरक अवस्था र परिस्थितिमा हुने हो । तथापि बालक र उमेर पुगेका व्यक्तिको मुद्दा हेर्दा यथासम्भव बाल अदालतले अपनाउने गरेको अवधारण र व्यवस्था अनुरूप मुद्दा हेर्न बाधा पर्ने अवस्था पनि देखिदैन । यसरी बालकको साथै उमेर पुगेका व्यक्ति समेत संलग्न भएको कारणले त्यस्तो मुद्दा बाल अदालतले कारवाई र किनारा गर्ने छैन भन्नी गरेको उपरोक्त दफा ५५(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बालबालिका बीच विभेदकारी भई सर्विधानको धारा ११(३) तथा ११(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश प्रतिकुल रहेको भन्ने निवेदन जिकिर पुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । नियमानुसार गरी मिसिल बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति संवत् २०८२ साल चैत्र १७ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगिना सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेण्मी
आदेश

सम्बत् २०८७ सालको रिट नं. ४३

विषय : उत्प्रेषण परमादेश ।

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं ११ स्थित महिला, कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट अखिलयार प्राप्त भै आफ्नो तर्फबाट समेत अधिवक्ता मिरा दुंगाना	१	निवेदक
ऐ.ऐ.को तर्फबाट र आफ्नो तर्फबाट समेत अधिवक्ता विष्णु वश्याल	१	

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं	१	
कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय	१	
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	१	विपक्षी
कानून सुधार आयोग, जमल काठमाडौं	१	

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३८८(२) बमोजिम दायर भई पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनसमेतको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छः

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ एवं त्यसअन्तर्गतका सम्पूर्ण उपधाराहरूले समानताको अधिकारलाई प्रत्याभूत गरेको छ। मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासिन्धि, १९७९ समेतले महिलालाई पुरुषसरह समान अधिकार प्रदान गरी लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गरेको छ। यी महासिन्ध्यहरूसमेतलाई नेपालले अनुमोदन गरी सकेकोले नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ११) बमोजिम नेपाल कानूनसरह लागू हुने हुन्छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आएपछि बच्चालाई आमा-बाबु दुवैले भेटघाट गर्न पाउने, पालनपोषणको समान अधिकार एवं दायित्वको कानूनी व्यवस्था आएको भए पनि उक्त ऐनको दफा ३(१) मा बालकको नाम राख्ने सम्बन्धमा प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले, बाबु नभए आमाले र आमा पनि नभए परिवारका अन्य सदस्यहरूले आफ्नो धर्म संस्कृति र चलनअनुसार बालकको नाम राखिदिनुपर्छ भन्ने व्यवस्था छ। उक्त व्यवस्थाले बालकको जन्मपश्चात् आमालाई आफ्नो बच्चाको नाम राख्न पाउने अधिकारबाट बच्चित गर्न खोजी आमा बन्ने महिलालाई दोश्रो दर्जाको अभिभावक हो भने देखाएकोले भेदभावपूर्ण छ। उक्त प्रावधान राज्यद्वारा पितृसत्तात्मक सोच र परम्परालाई बढावा दिने खालको छ। आमा बन्ने महिलालाई दोश्रो दर्जाको अभिभावकको रूपमा स्थापित गरी महिलाको हकलाई संक्चित र नियन्त्रित गरेको छ। आमा बन्ने महिलालाई आफ्नो बच्चाको नाम राख्न पाउने पहिलो प्राथमिकता दिई विशेष व्यवस्था गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरेको बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ३(१) को प्रावधानले लिङ्गको आधारमा महिलामाथि भेदभाव गरेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्भूतौ तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ समेतले महिला वर्गलाई लिङ्गको साथै अन्य कुनै स्थितिको आधारमा पनि भेदभाव नगरिने प्रत्याभूत गरेको

मात्र नभई उनीहरूलाई पुरुषसरह समानस्तरमा ल्याउन आवश्यक सकारात्मक विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेकोमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को प्रावधान माथि उल्लेखित व्यवस्थासँग बाझिएकोले बाझिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ ।

बेइजिङ्ग कार्ययोजना सम्बन्धी सम्मलेन, १९९५ द्वारा पारित प्रस्तावमा नेपालले प्रतिबद्धता दर्शाई सकेको र बेइजिङ्ग अधिवेशनमा पनि नेपालले महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारमा भेदभावपूर्ण कानूनी व्यवस्थाहरू २००५ सम्ममा उन्मूलन गरी लैङ्गिक चेतनायुक्त कानूनी परिस्थिति निर्माण गर्ने प्रतिबद्धता जनाइसकेको र यसअघि सर्वोच्च अदालतले विभिन्न मुद्दामा महिला विरुद्ध भेदभाव एवं असमान व्यवहार गर्ने व्यवस्थालाई अमान्य घोषणा गरिआएको छ । आफ्नो ज्यान नै जोखिममा राखेर बालबच्चा जन्माएपश्चात् पनि बालक जीवित र स्वस्थ रहनको लागि आमाले आफ्नो स्तन पान गराउनुपर्ने, यसरी जन्मेको बालक पूर्णरूपमा आमामाथि नै निर्भर रहेरमात्र स्वस्थ जीवित रहन सबैसे स्थितिमा बच्चाको नाम राख्न पाउने पहिलो प्राथमिकता बाबुलाई दिई आमालाई दोश्रो दर्जाको अभिभावकको रूपमा राखेको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को व्यवस्था उपरोक्तानुसार महिलाको समानता, लैङ्गिक विभेद विरुद्धको अधिकार र महिलाको निर्णय गर्ने अधिकार विरुद्ध भएकोले उक्त प्रावधानलाई उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेशद्वारा बदर घोषित गरी समानताको सिद्धान्तमा आधारित आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भन्ने जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको नकलसमेत राखी म्याद सूचना पठाई लिखितजवाफ परे वा अवधि नाप्रेपछि नियमबमोजिम विशेष इजलासमा पेश गर्नु भन्ने २०६१।७।२४ को आदेश ।

के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विधायिका (संसद) को अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषय भएकोले विधायिकाले बनाएको ऐनको विषयलाई लिएर यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने आधार नै नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको अधिकारको विषय हुँदा विधायिकाद्वारा निर्मित ऐनमा रहेको विषयलाई लिएर यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण छैन । जहाँसम्म महिला र पुरुषबीच भेदभाव गर्न नहुने, महिला विरुद्ध भेदभाव एवं असमान व्यवहार गर्न नहुने भनी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको अनुमोदनपश्चात् राज्यपक्षबाट विभेदजन्य देखिएका ऐन कानूनहरूमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा उच्चस्तरीय समिति गठन भै सो समितिले पेश गरेअनुरूप विभेदपूर्ण देखिएका कानूनहरूको पुनरावलोकन गरी संशोधन गर्ने क्रममा रहेको हुँदा सन्धि महासन्धिको भावानाअनुरूपको दायित्व निर्वाह गरी नै रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को प्रावधान कुनै महिलाको हक अधिकारसँग सम्बन्धित प्रावधान नभई बालकप्रतिको कर्तव्य, जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व सम्बन्धी व्यवस्था हो । बालक जन्मेपछि आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलनअनुसार बालकको नाम राखी दिनुपर्ने पहिलो दायित्वसम्म त्यस्तो बालकको बाबुलाई तोकी दिनेसम्बन्धी उक्त व्यवस्थालाई विपक्षीले असान्दर्भिक रूपमा महिलाको हक अधिकारसँग गाँसी निवेदन दिएको देखिन्छ । एकातर्फ बालकको नाम आमाले राख्न पाउनुपर्ने सम्बन्धमा विपक्षीले समानताको अधिकारको प्रश्न उठाउनु भएको छ भने अर्कोतर्फ बाबुले न्वारान गरी बच्चाको नाम राखि दिएन भनी अदालतमा मुद्दा दिन पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा पनि विचार हुनुपर्ने देखिन्छ । बाबु वा आमाले नाम राखिदिएको नामका बालक जान्ने बुझ्ने भएपछि निजले व्यावहारिक र कानूनी प्रयोजनार्थ छुट्टै नाम राख्न सक्ने निजमा नै निहित

रहन्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को प्रावधानले अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूद्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा आधात नपारेको हुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने नेपाल कानून सुधार आयोगको लिखितजवाफ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को प्रावधानले बालबालिकाको हकहितको व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्थाले बालबालिकाको हकहितमा कुनै असर पारेको छैन । साथै लिङ्गको आधारमा बालबालिकावीच कुनै भेदभाव नगरेको हुँदा निवेदन जिकिर तर्कपूर्ण छैन । ऐनको उक्त दफा ३(१) मा बालकको नाम राख्ने काम धर्म, संस्कृति र चलनअनुसार हुने स्पष्ट उल्लेख गरेको, नाम राख्ने उत्तरदायित्वको क्रममा आमाभन्दा अगाडि बाबु पर्दैमा महिलाको विकास स्वतन्त्रता र अस्तित्वमा कुनै असर नपर्ने र यो व्यवस्थाले महिलालाई असमान गरेका, महिलाको हकमा आधात पारेको नभई बालकको नाम राख्ने सम्बन्धमा पुरुषलाई मुख्य दायित्वसम्म प्रदान गरेको हो । उक्त व्यवस्थाले अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिहरूसमेतद्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा कुनै आधात नपार्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ । नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक विद्वान् अधिवक्ता मीरा दुङ्गानाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को व्यवस्थाले बालकको जन्मपश्चात् आमालाई आफ्नो बच्चाको नाम राख्न पाउने अधिकारबाट बच्चित गरी आमा बन्ने महिलालाई दोश्रो दर्जाको अभिभावक हो भन्ने देखाएकोले भेदभावपूर्ण छ । महिलाले सन्तान जन्माउने, दुध खुवाउने जस्ता कार्य गरी आफ्ना सन्तानलाई हुक्काउने तर नाम राख्नचाहिँ बाबुलाई प्राथमिकता दिने कानून भेदभावपूर्ण छ । महिलाको निर्णय गर्ने अधिकारमा बन्देजसमेत लगाएको हुनाले सर्विधानको धारा ११ विपरीत रहेको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को भेदभावपूर्ण व्यवस्था उत्प्रेषण आदेशद्वारा बदर घोषित गरी समानतामा आधारित आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भन्ने आदेशसमेत जारी होस् भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय समेतकोतर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले सारभूत समानताको हिसाबले उक्त कानून भेदभावपूर्ण छैन । बच्चाको नाम बाबुले राख्नैमा बच्चाको हक अधिकारमा केही असर पर्दैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बालबालिकाको हकहितको संरक्षणको लागि आएकोले बच्चा जन्माउने आमाको अधिकारमा आधात पाच्यो भन्ने जिकिर नै कानूनसम्मत छैन । निवेदन जिकिरलाई स्वीकार गर्ने हो भने नाता कायम तथा न्वारान गराई पाउँ भन्ने मुद्दा तत्सम्बन्धी कानूनमा असर पुग्न जाने हुन्छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज होस् भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

रिट निवेदन तथा लिखितजवाफसमेतको अध्ययन गरी दुवै तर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेतलाई मध्यनजर गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

(क) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को व्यवस्था सारभूत रूपमा भेदभावपूर्ण छ छैन ।

(ख) निवेदन मागबमोजिम रिट आदेश जारी हुने हो होइन ?

पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकहरूले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को व्यवस्थाले आफूले जन्माएको बच्चाको नाम राख्न आमालाई दोश्रो प्राथमिकता र बाबुलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी महिलालाई भेदभाव गरेकोले त्यस्तो भेदभावपूर्ण कानून नेपाल अधिकाराज्यको सर्विधान, २०४७ को धारा ११ को समानताको हक तथा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिहरूका व्यवस्थासमेतको विपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी समानताको सिद्धान्तमा आधारित आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भन्ने आदेश जारी गराई माग्न प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखियो । निवेदकहरूले असंवैधानिक घोषित गराउन माग दावी गरेको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) हेर्दा निम्न प्रकारको व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

(क) प्रत्येक बालक जन्मेपछि निजको बाबु भए बाबुले, बाबु नभए आमाले र आमा पनि नभए परिवारका अन्य सदस्यले आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलनअनुसार बालकको नाम राखिदिनुपर्दछ । बालकको बाबु, आमा वा परिवारको कुनै सदस्य जीवित नरहेकोमा वा पता नलागेको बालकलाई पाल्ने व्यक्ति वा संस्थाले बालकको नाम राखिदिनुपर्दछ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐनअन्तर्गतको उपरोक्त प्रावधानले बालक जन्मेपछि निजको नाम राखिदिने सम्बन्धमा प्राथमिकता निर्धारण गरी दिएको पाइयो । प्राथमिकता क्रममा पहिले बाबु पर्न आई निज नभएमा मात्र आमालाई राखेकोले सो व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ तथा नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारमा भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासंघ १९७९, बालअधिकार सम्बन्धी महासंघ, १९८९ समेतका प्रावधानको विपरीत रहेको भन्ने निवेदकको भनाई रहेको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बन्चित नगरिने ग्यारेन्टी गर्दै ऐ । उपधारा (३) मा राज्यले नागरिकहरूका बीच वर्ण, लिङ्ग जात-जाति वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भन्ने उल्लेख गरिएको छ । नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसमेतको सुनिश्चितता राज्य पक्षले गर्ने उल्लेख छ । महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासंघ, १९७९ को धारा १ ले महिला विरुद्ध हुने भेदभावलाई परिभाषित गर्दै महिलाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अरू कुनै विषयसँग सम्बन्धित मानव अधिकार र स्वतन्त्रतालाई आफ्नो जे-जस्तो स्थिति रहेको भए पनि पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा उपभोग गर्न वा प्रयोग गर्न व्यवधान पार्ने वा त्यसको मान्यतालाई नै क्षति वा सुन्यकरण पार्ने उद्देश्य भएको, लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव वा बहिस्कार वा प्रतिबन्धलाई सम्भनुपर्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ । बालअधिकार सम्बन्धी महासंघ, १९८९ को धारा ७ मा बालबालिकालाई जन्म साथ दर्ता गरिने र जन्मेपछि उसले आफ्नो नाम राख्न पाउने, सम्भव भएसम्म आफ्नो बाबु-आमा थाहा पाउनेसमेतका अधिकारको प्रत्याभूति दिएको छ । उपरोक्त महासंघिका व्यवस्थाअनुसार महिला र पुरुषबीचको विभेदलाई पक्ष राष्ट्रहरूले हटाउदै लगी महासंघिका व्यवस्थाअनुकूलका कानूनहरू निर्माण गर्दै जानुपर्ने राज्यको दायित्व रहन जाने कुरामा विवाद हुँदैन ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको विवादको विषय बालबालिकाले आफ्नो नाम राख्न पाउने वा आफ्नो बाबु-आमा थाहा पाउने अधिकारको उल्लंघन भएको भन्ने होइन । बालबालिकाको नाम राख्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) ले बाबुलाई पहिलो प्राथमिकता क्रममा राखी आमालाई भेदभाव ग्यारो भन्ने हो । तथापि विपक्षीमध्येका महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफमा अन्य कुराको अतिरिक्त प्रकरण (३) मा महिला र पुरुषबीच भेदभाव गर्न नहुने गरी भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिको अनुमोदनपश्चात् राज्य पक्षक्षाट विभेदजन्य देखिएका कानूनहरूमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा उच्चस्तरीय समिति गठन भई सो समितिले पेश गरेअनुरूप विभेदपूर्ण देखिएका कानूनहरूको पुनरावलोकन गरी संशोधन गर्ने क्रममा रहेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन आउँछ । राष्ट्रको मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधान तथा आफू पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिहरू समेतको अनुकूल हुने गरी कानून निर्माण गर्ने, समयानुकूल संशोधन गर्ने काम विधायिकाको हो । सोही सिलसिलामा महिला तथा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिहरूसमेतका विपरीत रहेका विभेदजन्य ऐन कानून संशोधनको क्रममा रहेको भन्ने लिखित जवाफ रहेको सन्दर्भमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा महिला तथा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिहरूको विपरीतका प्रावधान रहेको भए संशोधनका क्रममा पर्न आउने नै हुन्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को प्रस्तावनाबाट बालबालिकाको हक्कितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्ने उद्देश्यले उक्त ऐन जारी भएको भन्ने देखिन्छ । बालबालिकाको हितसँग सम्बन्धित कुराहरू नै उक्त ऐनका सारभूत कुराहरू हुन् । तीबाहेकका अन्य कार्यविधिगत कुराहरूले ती सारभूत कुराहरूलाई खासै प्रभाव पार्ने हुँदैनन् । निवेदकहरूले भेदभावपूर्ण रहेको भनेको व्यवस्था बालक जन्मेपछि नाम राख्ने कुराको कार्यविधि व्यवस्थित गर्नेसम्मको लागि हो । यस्तै प्रकृतिको सम्बत् २०५८ को राख्ने रिट नं. ५७ रिट निवेदक रूप नारायण श्रेष्ठ विपक्षी कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत भएको

उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १०७ नं. मा भएको अदालतमा दिने फिरादपत्र प्रतिउत्तरपत्र, पुनरावेदनपत्र इत्यादिमा बाबु वा पतिको नाम लेख्नुपर्ने, अड्डावाट जारी हुने समाझान इतलायानामा म्याद आदिमा जसका नाउँमा जारी हुने यथासम्भव बाबु वा पतिको नाम खोली जारी गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था, अ.वं. ११० नं. को देहाय (१) मा अदालतबाट कसैका नाममा जारी भएको म्याद सो व्यक्तिलाई भेद नभए त्यसका उमेर पुरोका एकाघर जहानमा भरसक लोग्ने मानिसलाई नभए मात्र स्वास्नी मानिसलाई वुभाउने व्यवस्था भेदभावपूर्ण भएको भनी परेको रिट निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट उक्त कानूनी व्यवस्थाहरू कार्यविधि व्यवस्थित गर्ने परिचायात्मक प्रकृतिसम्मका प्रावधान भै यस्ता खालका सामान्य कार्यविधिगत कुराहरू कानून संशोधन हुँदा मध्यनजर राखी आवश्यकतानुसार संशोधन हुन सक्ने नै हुन्छ । यस्ता प्रावधानहरूले महिलावर्गको सारवान हक अधिकारमा कुनै प्रकारको प्रतिकूल असरसमेत पर्ने अवस्था नदेखिँदा उक्त प्रावधानलाई अमान्य घोषित गरिरहन नपर्ने भनी मिति २०५९।।।। मा सिद्धान्त कायम भैरहेको समेत देखिन आउँछ ।

अतः उपरोक्त उल्लेख भएअनुसार बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ का प्रावधानहरू बालबालिकाको हकहितसँग सम्बन्धित भएको र निवेदकहरूले अमान्य घोषित गराई माग्न जिकिर लिएको उक्त ऐनको दफा ३(१) को प्रावधान बालबालिकाको नाम राख्ने सम्बन्धमा कार्यविधि व्यवस्थित गर्ने कुरा परिचयात्मक प्रकृतिको हुने, यस्तो कुरा परिवारमा आपसी सल्लाह समझादारीबाट हुने व्यवहार प्रचलनको विषय रहेको तथा विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफमा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको अनुमोदनपश्चात् विभेदजन्य देखिएका कानूनहरूमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा उच्चस्तरीय समिति गठन भई सो समितिले पेश गरेअनुरूप विभेदपूर्ण देखिएका कानूनहरूको पुनरावलोकन गरी संशोधन गर्ने क्रममा रहेको भन्ने उल्लेख भएकोले निवेदकले जिकिर लिएको कानूनमा पनि समायानुकूल संशोधन हुन सक्ने अवस्थासमेत रहेकोले रिट निवेदन मागबमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) को प्रावधानलाई अमान्य घोषित गरिरहन परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल निमानुसार वुभाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्यायाधीश**न्यायाधीश**

इति सम्वत् २०८३ साल भाद्र १५ गते रोज ५ शुभम्।

सरोच्च अदालत, विशेष इंजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगिना सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गोरी ठकाल
आदेश

सम्वत् २०६१ सालको विशेष रिट नं. ६०

विषय:- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०८७ को धारा २३, ८८(१) अनुसारको आदेश तथा ८८(२) अनुसार परमादेशलगायतको उपर्युक्त आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ ।

महोत्तरी जिल्ला सुगा भवानीपट्टि गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई हाल का.जि., का.म.न.पा.वडा नं. १० निवेदक नयाँ वानेश्वर बस्ते वर्ष २७ को अधिकता सन्तोषकुमार महतो १

१७५

श्री प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् को कार्यालय, सिंहदरवार	१
श्री महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
श्री कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
श्री फैसला अनगमन शाखा, सर्वोच्च अदालत	१

बालबालिकाहरूको हकहितको संरक्षण गर्दै तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न गराउन विशेष कानूनको रूपमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ मिति २०५०।१९ बाट र बालबालिका नियमावली, २०५१ मिति ०५।१०।२ बाट लागू भएको छ । बालक वादी र प्रतिवादी रहेका विभिन्न मुद्दाहरूको मुद्दा हेर्ने अधिकारी तथा त्यस सम्बन्धी कार्यविधिको बारेमा बालबालिका ऐनको दफा ५५ मा व्यवस्था गरिएको छ । सो दफा ५५ को उपदफा (१) मा श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकताअनुसार बाल अदालतको गठन गर्ने, उपदफा (२) मा बालक वादी वा प्रतिवादी भएका मुद्दाको शुरू कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार बाल अदालतलाई हुने, उपदफा (३) मा बाल अदालतको गठन नभएसम्मको लागि मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुने, उपदफा (४) मा जिल्ला अदालतबाट हेरिने मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्नको निमित्त प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक एक बाल इजलास रहने, उपदफा (५) मा बाल इजलास गठन गर्दा श्री ५ को सरकारले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिने र त्यससी इजलास तोकदा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न सक्नेछ र उपदफा (६) मा बाल अदालत वा जिल्ला अदालतले मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि तोकिएवमोजिम हुने र त्यससी कार्यविधि नतोकिएसम्म संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को कार्यविधि अपनाउने भन्ने उल्लेख भएको छ । दफा ५५(१) बमोजिम बाल अदालतको गठन भई नसकेको अवस्थामा विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले उपदफा (४) र (५) बमोजिम ०५।७ साल बैशाख १ गते देखि लागू हुने गरी नेपाल अधिराज्यका सबै जिल्लाका जिल्ला अदालतहरूका जिल्ला न्यायाधीश रहेको बाल इजलासको व्यवस्था गरेकोले यो सूचना प्रकाशन गरिएको भन्ने व्यहोराको ०५।६।१।७।२८ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको छ । उक्त सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(५) र बालअधिकार सम्बन्धी महासंघिको धारा १२ र ४० सँग बाझिएको हुँदा संविधानको धारा ८८(१) अनुसार अमान्य घोषित गरी पाउन र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को उपदफा (१) बमोजिम बाल अदालतको गठन गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउन म नेपालको नागरिक र बालबालिकाको हक हित र सोकारसँग सार्थक सम्बन्ध रहेको आधारमा प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको छ ।

संविधानको धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा बालबालिकाहरूको संरक्षण र विकसका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने गरी संवैधानिक संरक्षण तथा मौलिक अधिकार बालबालिकालाई प्रदान गरिएकोमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(५) बमोजिम बाल इजलास गठन गर्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी र बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकसहितको इजलासको गठन गर्नुपर्नेमा ०५६९१२८ को सूचनाले जिल्ला न्यायाधीश मात्र रहने गरी बाल इजलास गठन भएकोले उक्त सूचना संविधानको धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को उपदफा (५) को प्रष्ट विपरीत भएको छ । त्यसैगरी नेपालले १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरी नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) बमोजिम नेपाल कानूनसरह लागू हुने बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १२ ले गरेको बालबालिकालाई असर गर्ने कुनै पनि न्यायिक वा प्रशासनिक कारवाहीमा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनको कार्यविधिमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा वा प्रतिनिधिद्वारा वा कुनै उचित निकायद्वारा सुनुवाई हुने विशेष अवसर प्रदान गरिनेछ भनी गरेको व्यवस्था तथा सोही महासन्धिको धारा ४०(३) ले पक्षराष्ट्रहरूले फौजिदारी कानून उल्लंघन गरेको भनी दोष लगाइएका, अभियुक्त बनाइएका वा उल्लंघन गरेको मानिएका बालबालिकाहरूको लागि विशेष रूपमा लागू हुने खालका कानूनहरू, कार्यविधिहरू, निकायहरू र संस्थाहरूको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गर्ने छन् भनी गरेको व्यवस्थासमेतको विपरीत भएको छ । तसर्थ बाल इजलास गठन सम्बन्धी सूचना धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य घोषित हुनुपर्छ ।

यस अदालत समक्ष बाल अदालत गठन गरी पाऊँ भनी निवेदक अधिवक्ता बालकृष्ण मैताली विरुद्ध महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयसमेत भएको संवत् २०५४ सालको रिट नं. २९८२ को परमादेश सम्बन्धी रिटमा विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले ०५६९१६ मा दिएको लिखितजवाफमा चाउँ नै बाल अदालतको स्थापना हुँदैछ भन्ने दारी प्रस्तुत भएको र सो रिटमा ०५७९२३ मा यस अदालतबाट निर्णय हुँदा प्रत्येक जिल्ला अदालतमा बाल इजलास खडा गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कारवाहीको थालनी भैसकेको र भौतिक एवं मानवीय पूर्वाधारको व्यवस्था भएपछि क्रमशः बाल अदालत गठन गर्ने कार्य प्राथमिकताका साथ हुने नै हुँदा रिट निवेदकले लिएको जिकिर खारेजभागी छ भनी रिट खारेज भएको थियो । यसरी विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले ०५६९१६ मा अदालतमा पेश गरेको लिखितजवाफ र ०५७९२३ को यस अदालतको आदेशमा उल्लेख भएबमोजिम बाल अदालत स्थापना भई सम्बन्धेमा ६ वर्षभन्दा बढीसम्म व्यतित हुँदा पनि ऐनको दफा ५५(१) अनुसार बाल अदालतको स्थापना नहुनुले विपक्षीले अदालतमा गरेको प्रतिवद्धता र यस अदालतको आदेशबमोजिम विपक्षीले वहन गर्नुपर्ने दायित्वबाट विमुख भएको अवस्था सिर्जना भएको छ । यसैगरी सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएका आदेशहरू सही रूपमा तथा छिटो कार्यान्वयन नभएको परिप्रेक्ष्यमा फैसला अनुगमन शाखाको गठन भएको छ । सो शाखाले अदालतबाट जारी भएको आदेशलाई मात्र कार्यान्वयन गर्ने नभै कुनै कारणबाट रिट खारेज भएको छ, सोसमेतको अध्ययन गरी सो पूरा गराउनुपर्ने दायित्वसमेत सो शाखाको हो । ०५७९२३ को यस अदालतको आदेशमा उल्लेख भएको कुरालाई अनुगमन शाखाले कार्यान्वयन गराउन सकेको भए म निवेदकले विपक्षीलाई कानूनले तोकेको कर्तव्य वहन गराउन रिट निवेदन लिएर आउनुपर्ने अवस्था आउदैनय्यो ।

अतः माथि उल्लेख भएअनुसार ०५६९१२८ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित बाल इजलास गठन सम्बन्धी सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य तथा बदर गरी पाऊँ । साथै बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५५(१) अनुसार बाल अदालतको गठन गर्नुपर्ने कर्तव्य तथा यस अदालतमा पेश गरेको लिखितजवाफ अनुरूपको प्रतिवद्धता हालसम्म पूरा गर्न नसकेकोले बाल अदालतको गठन गर्नु गराउनु भनी बाल अदालतको गठन नभएसम्मका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५५(५) अनुसार जिल्ला न्यायाधीश अतिरिक्त समाजसेवी वा बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकमध्ये कुनै एक जना विशेषज्ञसमेत रहने गरी मात्र बाल इजलास गठन गर्नु भनी अन्य विपक्षीहरूका नाउँमा तथा सम्मानित अदालतबाट भएका आदेशहरू सही

रूपमा कार्यान्वयन गराउनु भनी विपक्षी फैसला अनुगमन शाखा सर्वोच्च अदालतका नाउँमा संविधानको धारा दृढ(२) अनुसार परमादेश जारी गरी पाऊँ साथै प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका विषयवस्तु र यसले पार्न सक्ने असरलाई मध्यनजर राखी प्रस्तुत निवेदनउपर सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५क बमोजिम अग्राधिकार पाऊँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि अग्राधिकार दिई विशेष इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदकले दावी लिएको निवेदनमा यस महाशाखाको काम कारवाहीबाट निवेदकको कुनै पनि हक अधिकारको उल्लंघन नभएको र यस महाशाखाले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने निर्णय एवं आदेशको कार्यान्वयन तथा अनुगमनका कार्यहरू कानूनबमोजिम यथोचित रूपले सम्पादन भइरहेको हुँदा निवेदन जिकिरबमोजिम यस महाशाखाको नाउँमा आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । तसर्थ रिट खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको सर्वोच्च अदालत अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखाको लिखितजवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयसमेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को भावना र मर्मअनुरूप बाल इजलासको गठन गरिएको हो । बाल इजलास गठन गर्ने सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको स्वीकृतिका लागि कानून तथा न्याय मन्त्रालयमार्फत अनुरोध गरिएकोमा सर्वोच्च अदालतको ०५४९।२२ को पूर्ण वैठकको निर्णयबाट सहमति भएको भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको च.नं. ६८१ मिति २०५५।१०।३ को पत्र प्राप्त हुन आएको थियो । सर्वोच्च अदालतको स्वीकृतिअनुसार बालअधिकार सम्बन्धी महासंघिको भावना र मर्मबमोजिम नै बाल इजलासको गठन नेपाल अधिराज्यको पचहत्तरै जिल्लामा भई बालबालिका वादी र प्रतिवादी भएका मुद्दाको शुरू कारवाही र किनारा भइरहेकै छ । बाल इजलास गठन सम्बन्धी व्यवस्थाले रिट निवेदकले कुन कुन संवैधानिक र कानूनी हकमा आधात पुग्न गएको हो ? सो विषयमा रिटमा खुलाउन सक्नु भएको छैन । मनोगत तर्कमा आधारित भएर दायर भएको प्रस्तुत रिट खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को प्रत्येक उपदफालाई छुट्टाछुट्टै नहेरी समष्टी रूपमा हेरिनुपर्दछ । सो दफाको मुख्य आशय बाल अदालतको गठन हुनुपर्ने र त्यस्ता अदालतको गठन नभएसम्म बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरू कारवाही र किनारा जिल्ला अदालतले गर्ने र जिल्ला अदालतमा पनि सो प्रयोजनार्थ छुट्टै बाल इजलास रहने भन्ने देखिन्छ । त्यसैगरी उपदफा (५) मा श्री ५ को सरकारले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिई बाल इजलासको गठन विधि तोकेछ भन्ने व्यवस्थाका साथै त्यसरी इजलास तोक्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बालविशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न “सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था भएकोले उक्त बाल अदालत गठन नहुन्जेलसम्म मात्र जिल्ला अदालतमा बाल इजलास रहनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था रहेको छ । समाजसेवी, बालविशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकका सम्बन्धमा बाध्यात्मक व्यवस्था नगरिएकोले निजहरू रहने नहरने कुरा व्यावहारिकता समेतमा भर पर्दछ । बाल इजलास गठन गर्ने सूचना अस्थायी प्रकृतिको हो, स्थायी होइन । व्यावहारिक रूपमा हेर्ने हो भन्ने समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिक नेपाल अधिराज्यका सबै जिल्लामा प्राप्त हुन पनि गान्चो हुने हुनाले जिल्ला न्यायाधीश रहेको बाल इजलास गठन हुन उपयुक्त देखिन्छ । बालबालिका संलग्न रहेको विवादको उचित र प्रभावकारी सुनुवाईका लागि नै श्री ५ को सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयबाट बाल इजलास

तोक्ने कार्य भएको र सो इजलासद्वारा मुद्दाको सुनुवाई गर्दा कानूनबमोजिमको कार्यविधि अनुशरण गरिने नै हुँदा यस व्यवस्थावाट बालबालिकाको कुनै हकमा आधात पर्ने नभई संरक्षण प्रदान गर्ने हुँदा संविधान, कानून र बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिसमेतको प्रतिकूल भयो भन्ने निवेदन जिकिर तर्कपूर्ण र कानूनसम्मत देखिदैन । तसर्थ रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ । नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिटमा निवेदक स्वयं र निजका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेतले बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई १४ सेप्टेम्बर, १९९० (२०४७/५/२०) मा नेपालले अनुमोदन गरेपछि लागू भएको हो । सो महासन्धिले अन्य कुराका अतिरिक्त धारा १२ र ४० मा बाल अदालतसँग सम्बन्धित केही व्यवस्थाहरू गरेको छ । विशेष गरी धारा १२(२) ले बालबालिकालाई असर गर्ने कुनै पनि न्यायिक वा प्रशासनिक कारवाहीमा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनको कार्यविधिबमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा वा प्रतिनिधिद्वारा वा कुनै उचित निकायद्वारा सुनुवाई हुने विशेष अवसर प्रदान गरिनेछ भनी गरेको व्यवस्था र धारा ४० (३) ले फौजदारी कानून उल्लंघन गरेको भनी दोष लगाइएका, अभियुक्त बनाइएका वा उल्लंघन गरेको मानिएका बालबालिका लागि विशेष रूपमा लागू हुने खालका कानूनहरू, कार्यविधिहरू, निकायहरू र संस्थाहरूको स्थापना प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गर्नेछन् भनी त्यसका पक्ष राष्ट्रहरूलाई दायित्व सुमिप्को छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ ले बालबालिका पक्ष विपक्ष भएको मुद्दाहरूको कारवाही र किनारा गर्न छुट्टै बाल अदालतको स्थापना गर्ने कुराको प्रत्याभूति गरे पनि हालसम्म बाल अदालत स्थापना हुन सकेको छैन । ०५६९१२१२८ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी बाल इजलास गठन गरिएको भए पनि समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई त्यस्तो इजलासमा समावेश गरिएको छैन । त्यसैले त्यस्तो इजलास गठन नै त्रुटिपूर्ण छ । महासन्धिले छुट्टै निकायले छुट्टै कार्यविधि अपनाई बालबालिका सम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने भने पनि त्यसको मर्म विपरीत परम्परागत न्यायिक प्रणाली र कार्यविधिवाट नै बालबालिकाको मुद्दा हेने व्यवस्था अवलम्बन गरिनु बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको प्रतिकूल हो । बाल अदालत गठनका सम्बन्धमा २०५० सालदेखि कारवाही प्रारम्भ भएको भए पनि हालसम्म बाल अदालत गठन हुन सकेको छैन । बाल अदालत गठनका सम्बन्धमा परेको २०५४ सालको रिट नं. २९८२ मा चाँडै नै बाल अदालत गठन हुने भनी विपक्षीबाट लिखितजवाफ परी त्यसकै आधारमा रिट खारेज भएको अवस्थामा आजसम्म त्यसतर्फ कुनै कारवाही नगर्नुले कानूनबमोजिमको दायित्वबाट विपक्षी विमुख भएको मान्युपर्छ । सर्वोच्च अदालतको अनुगमन शाखाले पनि त्यसको प्रभावकारी अनुगमन गर्न सकेको छैन । तसर्थ बाल इजलासको गठन गर्ने ०५६९१२८ को सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश तथा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि को धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको उद्देश्य पूर्तिका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आएको हो । उक्त वाक्यांशसँग बाल इजलास गठन गर्ने महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको ०५६९१२८ को सूचना कसरी बाफ्कियो भन्ने कुरा निवेदनमा प्रष्टसँग उठाउन सकिएको अवस्था छैन । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ बमोजिम स्थापित हुनुपर्ने उचित निकायको प्रयोजनका लागि नै बाल इजलासको गठन गरिएको हो । सो गठन हुनु आफैमा महासन्धि र ऐनको व्यवस्था अनुकूल नै छ । बाल अदालत स्थापना हुनुपर्ने भन्ने विवाद पहिले यस अदालतमा आई ०५७१२३ मा निर्णय भएको हो । ऐनको दफा ५५ मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सर्वोच्च अदालतसँगको परामर्शअनुसार बाल अदालत स्थापना नभएसम्मको लागि बाल इजलास गठन गरिएको हो । बाल इजलासमा समाजसेवी वा बाल विशेषज्ञ रहनैपर्ने कानूनी बाध्यता छैन । देशको अवस्था हेर्दा त्यस्तो जनशक्ति उपलब्ध हुने स्थितिसमेत रहेको छैन । बाल अदालत स्थापना गर्नेतर्फ श्री ५ को सरकार प्रयत्नशील

विपक्षीतर्फबाट विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले संविधानको धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको उद्देश्य पूर्तिका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आएको हो । उक्त वाक्यांशसँग बाल इजलास गठन गर्ने महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको ०५६९१२८ को सूचना कसरी बाफ्कियो भन्ने कुरा निवेदनमा प्रष्टसँग उठाउन सकिएको अवस्था छैन । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ बमोजिम स्थापित हुनुपर्ने उचित निकायको प्रयोजनका लागि नै बाल इजलासको गठन गरिएको हो । सो गठन हुनु आफैमा महासन्धि र ऐनको व्यवस्था अनुकूल नै छ । बाल अदालत स्थापना हुनुपर्ने भन्ने विवाद पहिले यस अदालतमा आई ०५७१२३ मा निर्णय भएको हो । ऐनको दफा ५५ मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सर्वोच्च अदालतसँगको परामर्शअनुसार बाल अदालत स्थापना नभएसम्मको लागि बाल इजलास गठन गरिएको हो । बाल इजलासमा समाजसेवी वा बाल विशेषज्ञ रहनैपर्ने कानूनी बाध्यता छैन । देशको अवस्था हेर्दा त्यस्तो जनशक्ति उपलब्ध हुने स्थितिसमेत रहेको छैन । बाल अदालत स्थापना गर्नेतर्फ श्री ५ को सरकार प्रयत्नशील

रहेको छ । हाल जिल्ला न्यायाधीशकै अध्यक्षतामा इजलास गठन गर्ने व्यवस्था मनासिव र कानूनसम्मत हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपरोक्त बहस बुँदासमेतका सन्दर्भमा रिट निवेदन, लिखितजवाफ, सम्बद्ध कानून, बाल इजलास गठन सम्बन्धी सूचना तथा सो गठनको प्रक्रिया एवं यस अदालतबाट भएको फैसला समेत अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निम्न लिखित प्रश्नहरूमा निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो ।

- (१) बाल इजलास गठन गर्ने श्री ५ को सरकारको ०५६९१२८८ को सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सम्बन्धी एवं बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ सँग बाभिएको हो, होइन ?
- (२) निवेदकको मागवमोजिम परमादेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदकले श्री ५ को सरकार महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयद्वारा २०५६९१२८८ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित “श्री ५ को सरकारले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ बमोजिम २०५६ साल वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी नेपाल अधिराज्यका सबै जिल्लाका जिल्ला अदालतहरूमा जिल्ला न्यायाधीश रहेको बाल इजलासको व्यवस्था गरेकोले यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ” भन्ने सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ ले उपधारा (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को उपदफा (५) र बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १२ को उपधारा (२) र धारा ४० को उपधारा (३) को खण्ड (ख) समेतसँग बाभिएकोले संविधानको धारा दद(१) अनुसार अमान्य तथा बदर गरी पाऊँ भन्ने जिकिर लिनु भएको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ को उपधारा (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा महिला, बालक, वृद्ध वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्ति वा आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको संरक्षण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ । बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्ने उद्देश्य राखी संसदद्वारा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बनाइएको भन्ने सो ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन्छ । त्यसैगरी १४ सेप्टेम्बर १९९१ मा नेपालले अनुमोदन गरी लागू भएको बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले बालबालिकाको हकहितको विशेष संरक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । संविधानमा उल्लेख भएको बालबालिकाको विशेष संरक्षण वा विकास गर्ने सन्दर्भमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी भई लागू भएको र बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को अनुमोदन र सम्मेलन पनि बालबालिकाकै विशेष संरक्षणको लागि भएको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ मा सो ऐनअन्तर्गतका मुद्दा हेने अधिकारी र मुद्दाको सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधिका बारेमा उल्लेख भएको छ । त्यसको उपदफा (१) मा श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकताअनुसार बाल अदालतको गठन गर्नेछ । त्यस्तो अदालतको इलाका तथा मुकाम सोही सूचनामा तोकिदिए बमोजिम हुनेछ भनी उपदफा (३) मा बाल अदालत गठन नभएसम्मको लागि बालक बादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुनेछ र बाल अदालत गठन भएपछि जिल्ला अदालतमा दायर रहेका मुद्दा बाल अदालतमा सर्नेछ भनी उपदफा (४) र (५) र त्यसरी हेरिने मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्नका निमित्त प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक बाल इजलास रहनेछ सो इजलासको गठन विधि श्री ५ को सरकारले सर्वोच्च अदालतको परामर्श लिई तोक्ने र त्यसरी इजलास तोक्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । सोही दफाको उपदफा (६) ले मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि

तोकिएवमोजिम हुने र त्यस्तो कार्यविधि नतोकिएसम्म ती अदालतले संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को कार्यविधि अपनाउने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

यस्तै बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि १९८९ को धारा १२(२) मा बालबालिकालाई असर गर्ने कुनै पनि न्यायिक वा प्रशासनिक कारबाहीमा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनको कार्यविधिबमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा वा प्रतिनिधिद्वारा वा कुनै उचित निकायद्वारा सुनुवाई हुने विशेष अवसर प्रदान गरिनेछ भनी उल्लेख भएको छ । त्यस्तै सोही महासन्धिकै धारा ४० को उपधारा (३) मा पक्ष राष्ट्रहरूले फौजदारी कानून उल्लंघन गरेको भनी दोष लगाइएका, अभियुक्त बनाइएका वा उल्लंघन गरेको मानिएका बालबालिकाहरूको लागि विशेष रूपमा लागू हुने खालका कानूनहरू कार्यविधिहरू, निकायहरू र संस्थाहरूको स्थापना प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गर्ने छन् भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

निवेदकले हाल विवादमा ल्याउनु भएका उपरोक्त संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था एक आपसमा असंगतिपूर्ण देखिएका छैनन् । सबै व्यवस्था बालबालिकाको विशेष संरक्षण र विकासतर्फ नै लक्षित रहेको देखिन्छन् । त्यसमा कुनै विवाद रहन सक्दैन । २०५६१२२८ को श्री ५ को सरकारको सूचना बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ लाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा जारी गरिएको भन्ने देखिन्छ । सो दफाको प्रथम उद्देश्य बालबालिकाको मुद्दाको शुरू कारबाही र किनारा गर्न बाल अदालतको स्थापना गर्नु नै हो । सो स्थापना नहुञ्जेलसम्म तत्कालका लागि बाल इजलास गठन गरी त्यस्ता मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्न सकिने भनी सोही दफामा उल्लिखित कार्यादेश (mandate) र कार्यविधि बमोजिम बाल इजलास गठन गर्ने सूचना जारी गरी नेपाल अधिराज्यका सबै जिल्ला अदालतमा बाल इजलास गठन गरिएको भन्ने देखिएकोले बाल अदालत स्थापना नभएसम्मका लागि ऐनबमोजिम बाल इजलास गठन गर्ने उक्त सूचना समेत माथि उल्लिखित संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाहरू विपरीत रहेको भनी हाल मिल्ने अवस्था रहेको छैन । उपरोक्त आधारमा हेर्दा श्री ५ को सरकारले ऐनले दिएको अधिकारअन्तर्गत नै सर्वोच्च अदालतसंगको परामर्शमा बाल इजलास गठनसम्बन्धी सूचना जारी गरेको देखिएकोले त्यसलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश, बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १२(२) र ४०(३) र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ विपरीत भई बाभिएको भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

अब निवेदकको दोश्रो मागतर्फ विचार गर्दा निवेदकले विपक्षी श्री ५ को सरकारले बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५५(१) बमोजिम बाल अदालत गठन गर्नुपर्ने कर्तव्य तथा यस भन्दा अगाडि ०५४ सालमा परेको बाल अदालत गठन सम्बन्धी रिटमा लिखितजवाफ दिँदा उल्लेख गरेको प्रतिवद्वता हालसम्म पूरा नगरेको तथा बाल इजलास गठन गर्दा समाज सेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समेत समावेश नगरेकोले बाल अदालत गठन गर्न वा बालअदालत गठन नहुँदासम्म बाल इजलासमा समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकसमेत समावेश गर्न श्री ५ को सरकारको नाउँमा तथा अदालतका फैसलाको निरन्तर र सही अनुगमन गर्न सर्वोच्च अदालतकै फैसला अनुगमन शाखाका नाउँमा परमादेश जारी हुनुपर्ने भन्ने निवेदकको दोश्रो माग रहेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(१) मा श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यकताअनुसार बाल अदालतको गठन गर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । ऐनको मूलभूत लक्ष्य नै बाल अदालतको स्थापना गर्नुसमेत रहेको देखिन्छ । सो व्यवस्था लागू नभएकोले लागू गराउन परमादेश जारी गरी पाउँ भनी निवेदक अधिवक्ता बालकृष्ण मैनालीले महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गर्नु भएको २०५४ सालको रिट नं. २९८२ को रिटमा विपक्षी मन्त्रिपरिषद् सचिवालय र महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफमा भौतिक एवं मानवीय पूर्वाधारहरूको व्यवस्था भएपछि, क्रमशः

बाल अदालत गठन गर्ने कार्य प्रथमिकताका साथ हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने उल्लेख भएको भन्ने कुरालाई उल्लेख गर्दै हाल बाल इजलास गठन भैसकेको भन्नेसमेतका आधारमा रिट निवेदन खारेज हुने गरी ०५ अराड मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त रिटमा श्री ५ को सरकारबाट व्यक्त भएको प्रतिवद्वातासमेत हालसम्म कार्यान्वयनमा आउन सकेको पाइँदैन । ऐनले श्री ५ को सरकारलाई तत्कालको लागि भनी दिएको सुविधा सदाका लागि त्यही रूपमा रहिरहनुपर्छ भन्न चाँहि वाञ्छनीय हुँदैन । बालबालिकासम्बन्धी मुद्दाहरूको शुरू कारबाही र किनारा गर्न बाल अदालत गठन हुनुपर्ने कुरा ऐनको बाध्यात्मक व्यवस्था हो । यस दायित्वबाट श्री ५ को सरकार विमुख हुन सक्ने अवस्था छैन । श्री ५ को सरकारले पाउने सुविधा भनेको आवश्यकताअनुसार गठन गर्ने सक्ने हो, तर बाल अदालत नै गठन नगर्ने भन्ने चाँहि होइन । बाल अदालत गठन नभएसम्मका लागि गरिएको बाल इजलास स्थायी संरचना होइन । मूल संरचना अर्थात् बाल अदालततर्फ उन्मुख नभई बाल इजलास मात्र स्थापना गरी सरकारको कर्तव्य पूरा भएको मान्न मिल्दैन । यसतर्फ श्री ५ को सरकारको ध्यान जानुपर्छ । ऐनले नै बाल अदालत गठन गर्नुपर्ने कुरालाई प्राथमिकता क्रममा अगाडि राखिसकेको र सो गठन गर्नेतर्फ पाँच वर्ष अगाडि नै लिखित प्रतिवद्वातासमेत व्यक्त भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा बाल इजलास गठन सम्बन्धी अल्पकालीन प्रबन्धले श्री ५ को सरकारको सो दायित्व पूरा भएको मान्न मिल्दैन । त्यस्तै सर्वोच्च अदालतबाट मुद्दामा भएको अन्तिम निर्णय तथा रिट निवेदनका सन्दर्भमा जारी भएका आदेशहरूको कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी कार्यान्वयन गराउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने, भएका निर्णय वा अन्तिम आदेशको लगत राख्ने, मातहत अदालतबाट कार्यान्वयन हुनुपर्ने फैसलाको लगत राख्ने तथा समयमा फैसला कार्यान्वयन भए नभएको कुराको अनुगमन गर्ने कार्य सर्वोच्च अदालतको फैसला अनुगमन शाखाको हो । त्यस सम्बन्धी कार्य हाल अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा मातहतको निर्णय कार्यान्वयन शाखाले गर्ने भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ११५(१) को खण्ड (ड) को (इ) ले तोकेको छ । उक्त शाखाबाट पहिले बाल अदालत गठन सम्बन्धी रिटमा भएको आदेशको अनुगमन नगरेको कारणबाट निवेदक यो रिट निवेदन दर्ता गर्न आएको भन्नेसमेतको जिकिर रहेको छ । त्यसतर्फ यस अदालतको फैसला अनुगमन शाखा (हालको निरीक्षण तथा अनुगमन महाशाखा मातहतको निर्णय कार्यान्वयन शाखा) ले ध्यान दिनुपर्ने नै हुँच ।

त्यस्तै हाल गठित बाल इजलासमा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समेत समावेश गर्नुपर्नेमा जिल्ला न्यायाधीश मात्र रहने गरेकोसमेत त्रुटिपूर्ण रहेकोले समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समेत बाल इजलासमा समावेश गर्न भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्ने भन्नेसमेतको निवेदकको वैकल्पिक जिकिर रहेको छ । बाल इजलास गठन सम्बन्धी बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५५ को उपदफा (५) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा बाल इजलास तोक्दा जिल्ला न्यायाधीशको अतिरिक्त समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न समेत भनी उल्लेख गरेको पाइँएकोले बाल इजलासमा समाजसेवी, बाल विशेषज्ञ वा बाल मनोवैज्ञानिकलाई समावेश गर्न सक्ने व्यवस्था तजविजी प्रकृतिको देखिएको र जनशक्ति उपलब्ध भएसम्म समावेश गरिनुपर्ने विषय हुँदा तत्सम्बन्धमा केही बोल्नु पर्ने भएन ।

अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(१) मा उल्लेख भएअनुसार बाल अदालत स्थापना गर्नुपर्ने दायित्व श्री ५ को सरकारको नै देखिएकोले सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम बाल अदालत स्थापना गर्ने कार्य शीघ्र अगाडि बढाई त्यसको कारबाहीको जानकारी यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा मातहतको निर्णय कार्यान्वयन शाखालाई गराउनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

५२

कार्यालयसमेतका नाउँमा तथा बाल अदालत स्थापनासम्बन्धी कारवाहीको प्रभावकारी अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा मातहतको निर्णय कार्यान्वयन शाखाका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि फैसला अनुगमन शाखा बाहेकका अन्य विपक्षीहरूका हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र फैसला अनुगमन शाखा (अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा, सर्वोच्च अदालत) का हकमा सिधै पठाई दिनु । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छौ ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०८२ साल मार्ग ९ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत सर्युक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री उदयराज उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
आदेश
सम्वत् २०५४ सालको रिट नं.....२८८२

विषय :- परमादेश ।

नेपाल बाल अधिकार संरक्षण सहयोग केन्द्रका महासचिव तथा अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली.....१रिट निवेदक

विरुद्ध

श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय.....	१
श्री ५ को सरकार, महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	१
श्री ५ को सरकार, श्रम मन्त्रालय.....	१
श्री ५ को सरकार, शिक्षा मन्त्रालय.....	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/द८ (२) अन्तर्गत यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय आदेश यस प्रकार छ :-

बाल अधिकार सम्बन्धी महासचिव, १९८९ लाई नेपालले अनुमोदन गरिसकेको एवं बालबालिकाको हक अधिकारको संरक्षणको सम्बन्धमा वर्तमान संविधानले स्पष्ट व्यवस्था समेत गरिसकेको अवस्थामा सो प्रावधानलाई मूर्तरूप दिनका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ र बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१ निर्मित भई लागू भई सके तापनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ मा व्यवस्था भए मुताविक मुद्दा हेने अधिकारी मुद्दाको सम्बन्धमा अपनाईने कार्यविधि तथा दफा ५५ (१) अनुसार “बाल अदालत गठन गर्नुपर्ने र सो नभएसम्मको लागि मुद्दाको कार्यवाही किनारा गर्न प्रत्येक जिल्ला अदालतमा बाल इजलास रहने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ” भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख भइसकेको अवस्थामा सो ऐन जारी भएको चार वर्ष वित्तिसक्ता पनि बाल अदालत एंव बाल इजलास गठन हुन नसकेको कारणले गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ (१), (२), (३), (४), (५) ले प्रदान गरेको मौलिक हकको उपभोग गर्नबाट बालबालिकालाई पूर्णतः बन्देज लगाइएको एंव बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५, ७, १४, १५, १६, १७, १८ र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५ (१) विपरीत भएका र हुने कार्यउपर कानूनी उपचार लिन पाउने हकलाई समेत विपक्षीहरूबाट पूर्णतः बन्देज लगाइएकोले बाल अदालतको गठन गरी प्रत्येक जिल्ला अदालतमा बाल इजलास समेत तोक्नु भन्ने परमादेश समेत विपक्षीहरूको नाउँमा जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५४११२० को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको स्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलाशबाट मिति २०५४११२० मा भएको आदेश ।

श्री ५ को सरकार, कार्य विभाजन नियमावलीले बालबालिकाको तथा समाज कल्याण सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा एवं कार्यान्वयन लगायत बाल अदालत गठन गर्ने जस्ता कार्यहरू यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रअन्तर्गत पर्ने भनी नतोकिएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ

भन्ने समेत व्यहोराको श्रम मन्त्रालयका तर्फबाट सचिव कर्मवहादुर चन्द र शिक्षा मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव खेमराज रेमीले पेश गरेको एकै मिलानको छुट्टा-छुट्टै लिखितजवाफ ।

बाल इजलासको स्थापनाको सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतमा परामर्श गर्दा जिल्ला अदालतमा श्रोत र साधनको अपर्याप्तता र स्थापनासमेतको कारणबाट वर्तमान स्थितिमा बाल इजलाश गठन सम्बन्धी व्यवस्था अदालतबाट हुन सम्भव छैन र श्री ५ को सरकारले छुट्टै बाल अदालत गठन गरे आपत्ति नहुने व्यहोरा अवगत गराइएकोले यस मन्त्रालयबाट बाल अदालत स्थापना गर्न आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण भौतिक एवं मानवीय पूर्वाधारको सम्बन्धमा आवश्यक गृहकार्य भइरहेको एवं पारिवारिक अदालत र बाल अदालतको संगठनात्मक स्वरूप र कार्यक्षेत्र सम्बन्धमा विस्तृत प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि (SAARC LAW) सार्क ल नामक संस्थालाई जिम्मा दिईसकेको अवस्थामा प्रस्तृत रिट निवेदनको कुनै औचित्य नहुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालयका तर्फबाट का. मु. सचिव उर्मिला श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

श्री ५ को सरकारबाट प्रत्येक जिल्ला अदालतहरूमा बाल इजलास खडा गर्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतसँग परामर्शसमेत लिई आवश्यक कारवाहीको थालनी भइसकेको र भौतिक एवं मानवीय पूर्वाधारको व्यवस्था भए पछि क्रमशः बाल अधिकार गठन गर्ने कार्य प्राथमिकताका साथ हुने नै हुँदा औचित्यहीन प्रस्तुत व्यहोराको मन्त्रिपरिषद् सचिवालयका तर्फबाट सचिव श्रीराम पौडेलको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम आजको दैनिक पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेतको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम तुरुन्त बाल अदालत गठन गरी बाल इजलाश तोक्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य मागदावी भएकोमा प्रत्येक जिल्ला अदालतमा बाल इजलास खडा गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कारवाहीको थालनी भई सकेको र भौतिक एवं मानवीय पूर्वाधारको व्यवस्था भएपछि क्रमशः बाल अधिकार गठन गर्ने कार्य प्राथमिकताका साथ हुने नै हुँदा रिट निवेदकले लिनु भएको जिकिर खारेज भागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ रहेको समेत देखिन्छ । यस सम्बन्धमा मिति २०५६११२२८ खण्ड ४९ संख्या ५९ को नेपाल राजपत्रमा “श्री ५ को सरकारले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ बमोजिम २०५७ साल वैशाख १ गते देखि लागू हुने नेपाल अधिराज्यको सबै जिल्लाको जिल्ला अदालतहरूमा जिल्ला न्यायाधीश रहेको बाल इजलासको व्यवस्था गरेकोले यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ” भन्ने श्री ५ को सरकार, महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको सूचना प्रकाशित भई बाल इजलासको गठन भई सकेको देखिन्दा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट केही विचार गरिरहन परेन । खारेज हुने ठर्हछ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५७ साल जेष्ठ ३ गते रोज ३ शुभम्.....।

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगिना सिंह
बाट भएको आदेश

समवत् २०५६ सालको रिट नं.....३५०४

विषय : परमादेश समेत ।

नेपाल बाल अधिकार संरक्षण सहयोग केन्द्रका महासचिव एवं अधिवक्ता बालकृष्ण मैनाली १ निवेदक

विरूद्ध

श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार.....	१
प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्साल.....	१ विपक्षी
प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय ताप्लेजुङ समेत ७५ वटै जिल्ला प्रहरी का.....	१
प्रमुख, कारागार शाखा ताप्लेजुङ समेत (नेपाल भरका ७३ कारागार शाखा).....	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

नेपाल बाल अधिकार संरक्षण सहयोग केन्द्र नेपालमा रहेका बाल बालिकाहरूको अधिकार संरक्षणको लागि २०४८ साल देखि कार्यरत सामाजिक संस्था हो । यस केन्द्रले वन्दी तथा थुनुवा बाल बालिकाहरूलाई संयुक्त राष्ट्र संघिय बाल अधिकार महासंघ्य लगायत बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले प्रदान गरेका हक अधिकार संरक्षण गर्ने कार्यमा प्रतिवद्ध भै कार्य गर्दै आइरहेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ३ देखि दफा २० सम्मका १८ प्रकारका अधिकार नेपाली बालबालिकाहरूलाई प्राप्त छ । त्यसमध्ये बालबालिकाहरूलाई फौजदारी अभियोग लागेको अवस्थामा पनि कठोर सजाय दिन नपाउने कुराको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ मा व्यवस्था गरिएको छ, जसमा प्रचलित कानूनमा जुनुसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि बालकलाई नेल, हतकडी लगाउन, एकान्त कारावासमा राख्न वा कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा उमेर पुरोका कैदीको साथमा राख्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ । विपक्षीहरू मध्ये विपक्षी नं. ३ समेतले फौजदारी अभियोगको कसूर लागेका बालबालिकाहरूलाई मुद्दा सुनुवाई गरिने काममा त्याउने, लैजाने वा कारागार स्थानान्तरणको अवस्था लगायत विरामी पर्दा अस्पताल त्याउने लैजाने समयमा समेत बालबालिकाहरूलाई हतकडीको प्रयोग गरी दफा १५ को व्यापक उल्लंघन गरेका छन् । विपक्षी नं. ३ समेतबाट न्यायिक इजलासमा प्रवेश गराई मुद्दाको सुनुवाई गर्ने क्रममा समेत हतकडी लगाई राखिने गरिएको छ भने कारागारमा राख्दा ठूला कैदीहरूका साथमा समेत राखिने गरिएको छ । यसरी ऐनको पालना गर्नु पर्ने जिम्मेवारी लिएका नियकायहरूबाट ऐनको पालना नहुनु ऐन लगायत महासंघ्यको भावना विपरीत कार्य समेत भएको र सो को उपचारको लागि अन्य उपचारको बाटो नभएकोले सम्मानित अदालत समझ यो निवेदन लिई आउन बाध्य भएको छ । उपरोक्त कारणहरूले गर्दा फौजदारी कानूनको अभियोग लागेको कुनैपनि बालबालिकाहरूलाई न्यायिक तथा अर्धन्यायिक नियकामा त्याउँदा लैजाँदा वा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थानान्तरण गर्दा समेत बालबालिकालाई हतकडीको प्रयोग नगर्नु र खोर तथा कारागारमा राख्ना समेत ठूला कैदीहरूको साथमा नराख्नु भन्ने समेत विपक्षीहरूको नाममा परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ र साथै मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म फौजदारी कसूरको अभियोग लागेका बालबालिकाहरूलाई न्यायिक तथा अर्धन्यायिक नियकामा त्याउँदा लैजाँदा

वा कारागार खोरमा स्थानान्तरण गर्दा र विरामी भई अस्पताल ल्याउँदा लैजाँदा समेत हतकडी नलगाई ल्याउने लैजाने गर्नु र कारागार वा खोरमा राख्दा ठूला कैदीहरूको साथमा नराख्नु भन्ने अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी पाउँ । प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०८८ को दफा ५७ बमोजिम प्रस्तुत निवेदनको कार्यावाहीमा प्राथमिकता पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्न अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा सो जारी गरी रहन परेन भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

निवेदन माग दावी अनुसार फौजदारी अभियोग लागेका बालबालिकालाई हतकडी लगाउने, एकान्त कारावासमा राख्ने लगायतका कार्य गरिएको छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०८८ ले गरेका कानूनी व्यवस्थाको पालना गरिएको हुँदा आधारित रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ । कारागारमा थुनामा राखेको विषयमा प्रहरी प्रधान कार्यालयको कुनै प्रत्यक्ष नियन्त्रण रहदैन । यस कार्यालय र मातहतका कार्यालयले कैदको कुनै व्यवस्थापन नगर्ने भएको हुनाले यस कार्यालयसँग असम्बद्ध विषयमा दिएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस शाखाले कुनै पनि वालबालिकाको हक र अधिकारलाई हनन हुने कार्य नगरेको, अधिकार प्राप्त न्यायिक अर्धन्यायिक अड्डा अदालतबाट भएको आदेशको पालनामात्र गर्ने गरेको, यस शाखासँग कुनै पनि व्यक्ति वा बालबालिकाहरूलाई कानून विपरीत थुन छेक गर्ने अधिकार नभएको हुँदा भुठा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार शाखा ताप्लेजुङ समेत ५१ कारागार शाखाको एकै मिलानको लिखित जवाफ । निवेदन माग दावी भुठा हो । बालबालिका ऐन, २०८८ को भावना विपरीत हुने गरी अनुसन्धानको क्रममा न्यायिक तथा अर्धन्यायिक निकायका अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउँदा समेत नेल हतकडीको प्रयोग नगरी नावालकको मनोवल उच्च राख्ने किसिमवाट व्यवहार गरिएको, प्रहरी कार्यालयले कैदको कुनै व्यवस्थापन नगर्ने गरेको, कारागारमा थुनुवा राख्ने विषय समेत प्रहरी कार्यालयसँग सम्बन्धित नभएको हुँदा भुठा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय ताप्लेजुङ समेत ७४ जिल्ला प्रहरी कार्यालयको एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री बाल कृष्ण मैनालीले फौजदारी कानूनको अभियोग लागेको बालबालिकाहरूलाई न्यायिक तथा अर्धन्यायिक नियकायमा ल्याउँदा लैजाँदा वा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थानान्तरण गर्दा समेत हतकडीको प्रयोग नगर्ने, बालबालिकालाई खोर तथा कारागारमा नराखी बाल सुधार गृहमा राख्नु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था हुँदा हुँदै विपक्षीहरूले सो अनुसार नगरी बालबालिकालाई हतकडीको प्रयोग गर्ने गरिएको र कारागारमा ठूला कैदीको साथमा राखिने गरिएको हुँदा सो कानूनी व्यवस्था प्रतिकुलका कार्य नगर्नु नगराउनु भनी परादेश जारी हनु पर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो । त्यस्तै प्रत्यर्थी तर्फका विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्र कुमार श्रेष्ठले फौजदारी अभियोग लागेका बालबालिकाहरूलाई हतकडी लगाउने लगायतका गैर कानूनी कार्य नगरिएको साथै कुनै मुद्दाको सन्दर्भमा कुन बालबालिकालाई हतकडी लगाइएको भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख नगरिएको हुँदा भुठा एवं हचुवा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस समेत सुनी मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेदा निवेदन मागन अनुसारको आदेश जारी हनु पर्ने हो होइन सो विषयमा निर्णय गर्नु पर्ने हुनु आयो । निर्णय तर्फ विचार गर्दा यसमा फौजदारी अभियोग लागेका बालबालिकालाई न्यायिक अर्धन्यायिक नियकायमा लैजाँदा हतकडीको प्रयोग गर्ने गरिएको र कारागारमा राख्दा ठूला कैदीहरूको साथमा राख्ने गरिएको हुँदा सो अनुसार बालबालिकाहरूलाई

हतकडी नलगाई त्याउने लैजाने गर्नु र कारागारमा ठूला कैदीहरूको साथमा नराख्नु भन्ने परमादेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन माग दावी र बालबालिकाहरूलाई हतकडी लगाउने नगरिएको समेत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ । बालबालिकाको हक हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि १९८९ को अनुमोदन गरी सकेको र तदनुरूप बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्ने उद्देश्यबाट भई रहेको नेपाल कानूनमा संशोधन एवं परिमार्जन भै बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बनी तयार भएको देखिन्छ । ऐनद्वारा गरिएको व्यवस्थाको अक्षरशः पालन गर्नु सम्बन्धित निकायको दायित्व र कर्तव्य हुन जान्छ । ऐनद्वारा गरिएको व्यवस्था अनुरूप नभई निजहरू प्रति क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार हुनु, बाल सुधार गृहको व्यवस्था नभई अपराधिक क्रियाकलापमा लागेका, उमेर पुगेका कैदीहरूको साथमा राखिनु वा बालबालिकालाई हतकडी लगाउनु जस्ता किया गरिनु अवश्यमेव पनि ग्राहय वा कानून सम्मत मान्न सकिने हुदैन । लिखित जवाफको पृष्ठ हुने आधार प्रमाणको अभाव देखिन्छ तथा यस्तै बालबालिका सम्बन्धी प्रश्न समावेश भएको २०५७ सालको रिट नं. ३६८५ निवेदक केशव खड्काको हकमा आशिष अधिकारी विरुद्ध धनकुटा जिल्ला अदालत समेत भएको बन्दी प्रत्यक्षीकरण विषयमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) बमोजिम बाल सुधार गृह स्थापना गरी ऐन उपदफा (२) बमोजिम गर्नु पर्ने सो अनुरूप नभएमा ऐ दफा ४२(३) बमोजिम गर्नु पर्नेमा सो अनुरूप नगरी कारागारमा कैदको सजाय भोग्नु पर्ने गरी गरेको धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसिल खण्ड कानूनसँग नदेखिदा निवेदकलाई कारागार मुक्त गरी भै रहेको कानूनी व्यवस्था अनुसार गर्नु गराउनु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०५८।१।२।२।६ मा श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको नाममा परमादेश जारी भएको तथा २०५७ सालको रिट नं. ३३९० निवेदक बब्लु गोडियाको हकमा आशिष अधिकारी विरुद्ध बाँके जिल्ला अदालत समेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण विषयमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ को उप दफा (२) (क) ले कुनै कसुरको अभियोग लागि मुद्दाको तहकिकात वा पूर्पक्षको निमित्त प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा बस्नु पर्ने बालबालिका वाल सुधार गृहमा राखिने स्पष्ट व्यवस्था भैरहेको देखिएकोले मुलुकी ऐन, अ.व. १।८।२। नं. बमोजिम पूर्पक्षको लागि कारागार शाखामा थुनामा राखेको कानूनसँगत नदेखिदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निज बब्लु गोडिया थुनाबाट मुक्त हुने र निवेदकलाई प्रचलित कानून बमोजिम फौजदारी अभियोग लागि मुद्दामा पूर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु पर्ने अवस्थामा उक्त ऐनको दफा ४२(३) मा भएको व्यवस्था अनुसारको बाल सुधार गृहमा राख्नु राख्न लगाउने व्यवस्था गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०५७।१।२।४ मा श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय समेतका नाउमा परमादेश जारी भएको देखिन्छ ।

यसर्थ बालबालिकाको हक हितलाई ध्यानमा राखी तथा उक्त बालबालिका ऐन, २०४८ को व्यवस्था एवं यस अदालतबाट पहिले नै जारी भइ रहेको आदेश अनुरूपको व्यवस्था मिलाई गर्नु गराउनु भनी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको नाममा परमादेश जारी हुन्छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्याधिवक्ताको कार्यालय मार्फत पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५८ साल श्रावण २३ गते रोज ३ शुभम्.....।

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद पण्डित
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
आदेश

समवत् २०६९ सालको रिट नम्बर ३२१५

विषयः- परमादेश समेत।

असहाय नानीहरूको साथी (FNC) संस्था, ल.पु.जि.,ल.पु., उ.म.न.पा., वडा नं. ४ एकान्तकुनाको तर्फबाट अखिलायाप्राप्त सचिव सोमप्रसाद पनेरू	१
काठमाडौं स्कुल अफ ल, भक्तपुर दधिकोट - ९ मा कानून स्नातक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थी विवेक शर्मा पौड्याल	१
ऐ.ऐ.मा अध्ययनरत विद्यार्थी अभिलाषा रिसाल	१
ऐ.ऐ.मा अध्ययनरत विद्यार्थी कीर्ति थापा	१
ऐ.ऐ.मा अध्ययनरत विद्यार्थी सुरेश चापाराई	१

विरूद्ध

श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार	१
संसद् सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१
केन्द्रीय बालकल्याण समितिको कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र छ(२) अनुसार यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।

हामी रिट निवेदकमध्ये असहाय नानीहरूको साथी (Friends of Needy Children) (FNC) संस्था जि.प्र.का.ललितपुरमा द. नं. ७०२०५३०५४ बाट २०५३ सालमा दर्ता भई समाज कल्याण परिषद्सँग आवद्ध छ । निवेदक संस्था विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी दाता (Donor) बाट सामान्य सहयोग जुटाई नेपालका गरिख, असहाय तथा अभावग्रस्त बालबालिकाहरू (Needy Children) को सहयोग तथा आकर्स्मक उद्वार कार्यमा संलग्न रहनुका साथै विगत ५ वर्षदेखि दाङ्ग जिल्लाको थारू समाजमा व्याप्त “कमलरी” प्रथाअन्तर्गत घरेलु बाल श्रमिकका रूपमा ७ - ८ वर्षको उमेरदेखि अकार्को घरमा श्रम गर्न वाध्य बनाइएका बालिकाहरूको उद्वार तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम संचालन गरी आएको कारण घरेलु बाल श्रमिकहरूको पीडा र समस्याको पहिचान गरी समाधानका सम्भावित उपायहरूको अवलम्बन गर्ने क्रममा प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएका छौं र हामी अन्य रिट निवेदकहरू नेपालका बालबालिकाहरूको बालअधिकारको प्रचलन तथा घरेलु बाल श्रमिक सम्बन्धमा विशेष अध्ययनरत कानून संकायको विद्यार्थी हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयसँग सरोकार एवं गम्भीर अभिरूचि रहेको कारण

बालअधिकारको प्रचलनको लागि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) तथा धारा ११(३) को प्रतिवन्धात्मक खण्डसमेतको आधारमा धारा २३/८८(२) अन्तर्गत बालअधिकार जस्तो सार्वजनिक हक वा सरोकार (Public Interest) को विषयमा उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउन सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी प्रस्तुत रिट निवेदन गरेका छौं ।

बालबालिकाको आधारभूत अधिकारको संरक्षणको लागि संयुक्त राष्ट्र संघ महासभाद्वारा सर्वसम्मत रूपमा सन् १९८९ नोभेम्बर २० तारेखका दिन राष्ट्रसंघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि (Convention on the Rights of the Child) (CRC) पारित गरियो । उक्त महासन्धिका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको लागि राज्यले कानून निर्माण गर्ने क्रममा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१, बालबालिका (विकास तथा पुनर्स्थापना) कोष नियमावली, २०५३, र बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ (२०५७शः ७ बाट लागू) समेत जारी गरिएको हुँदा हाल यीनै ऐन तथा नियमहरू बालअधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील कानूनी प्रावधानको रूपमा विद्यमान रहेका छन् । यद्यपि उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूमध्ये बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ नेपालमा व्याप्त बाल श्रमको औपचारिक क्षेत्र (Formal Sector) खास गरी कानूनी रूपमा स्थापना र संचालन भएका प्रतिष्ठानहरूमा काम गर्ने १४ वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाहरूको हकमा मात्र आकर्षित हुने देखिन्छ । तर बाल श्रमको अनौपचारिक क्षेत्र (Informal Sector) मा ७ - ८ वर्षको उमेरदेखि नै घरेलु नोकर वा दासको रूपमा काम गर्न बाध्य बनाइएका अवोध बालबालिकाहरूको हकमा उल्लिखित (प्रचलित) कानूनी प्रावधान मौन रहेको छ । यसरी अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्न विवश बालबालिकाहरू ७ - ८ वर्षको उमेरदेखि आमा बाबुको संरक्षकत्वबाट विमुख गराई घरेलु नोकर वा दासको रूपमा कथित साहु महाजन, होटल वा अर्काको घरमा निकृष्ट बाल श्रमका लागि बाध्य गराइन्छ । यस कार्यबाट बालबालिकाहरूलाई उक्त महासन्धि (CRC) ले प्रत्याभूत गरेका खास गरी निम्नलिखित बालअधिकारको प्रत्यक्ष उल्लंघन भई राखेको अवस्था छ ।

- (क) महासन्धिको धारा २ ले प्रत्येक बालक वा उसका बाबु आमाको वा अभिभावकको जाति, रंग, लिङ्ग, भाषा, धर्मलगायत जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति आदि हैसियतको आधारमा भेदभाव नगरी समान प्रत्याभूति दिनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको छ । तर दाङ्ग, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कन्चनपुरलगायतका जिल्लाहरूमा बसोवास गर्ने थारू समाजमा व्याप्त कमलरी प्रथा जसमा ७ - ८ वर्ष देखिका बालिकाहरू हरेक “माधी” (माघे संक्रान्ति) का दिन आफै बाबु आमाबाट कथित साहु महाजनको घरमा घरेलु नोकर बस्न पठाइन्छ । सो वापत पशुधन किनबेच गरेसरह बालिकाहरूको अघोषित खरिद विक्री गरिन्छ । मोटामोटी अध्ययनको आधारमा उल्लिखित ५ जिल्लाहरूमा मात्र यस्ता कमलरीहरूको संख्या करिव १० हजार रहेको अनुमान गरिएको छ । यसको प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा यसै निवेदन साथ संलग्न भि.सि.डि (नेपाल टेलिभिजनबाट मिति २०६१/६१९ मा प्रसारित भएको) पेश गरेका छौं । प्रस्तुत सामग्रीको अवलोकनबाट विपक्षीहरूद्वारा यसप्रकारको निकृष्ट घरेलु बाल श्रम निषेध र पुनर्स्थापन गर्ने विषयमा कुनै चासो नदेखाएको पुष्टि हुन आउँछ ।
- (ख) महासन्धिको धारा ७, ९ र ११ द्वारा प्रदत्त बालबालिकालाई बाबु आमाबाट स्याहार पाउने अधिकार, बालबालिकाले सकेसम्म आफ्ना बाबु आमासँगै बस्न पाउने अधिकार, बाबु आमालाई प्रत्यक्ष र चाहेको बेलामा भेटघाट गर्न पाउने अधिकार एवं बालबालिकाको अवैध स्थानान्तरण गर्न नपाइने अधिकारको प्रचलन गराउन नेपालमा व्याप्त घरेलु बाल श्रमको परम्परागत कुरीतिको अन्त वा उल्मूलन नभएसम्म सम्भव हुने देखिदैन ।
- (ग) त्यसैगरी महासन्धिको धारा ३१, ३२, ३५ मा उल्लिखित बालबालिकाको आराम गर्ने, फुर्सद लिन पाउने, खेल र मनोरञ्जन गर्ने, स्वास्थ्य, शिक्षा एवं बाल विकासको हकको संरक्षण हुनुपर्ने, रोजगारीको न्यूनतम शर्त वा हद तोकिनुपर्ने र बालबालिकाको बेचिखिन वा सौदावाजी हुन नहुने जस्ता राज्य पक्षले पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य पालनातर्फ घरेलु बाल श्रमको विद्यमान अवस्थालाई हेर्दा विपक्षीहरूसचेत

रहेको देखिएनै। जबकि महासन्धिको धारा ३, ४ ले राज्यको अदालत, प्रशासन वा विधायिकाहरूले बालबालिकाको उच्चतम् हितलाई ध्यान दिने छन् र आवश्यक संरक्षण र स्थाहारको व्यवस्था गर्ने छन् र महासन्धिले दिएको अधिकारको कार्यान्वयनको लागि सबै उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक र अन्य उपाय अपनाउने छन् भनिएको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४ र ५ ले बालबालिका बाबु आमा वा संरक्षकबाट पालित पोषित हुने अधिकार राख्ने छन् भनिए तापनि घरेलु बाल श्रमको अवस्थालाई हेर्दा बालबालिकाको श्रमबाट बाबु आमा वा संरक्षकहरू नै पालित पोषित होइ आएको विपरीत अवस्था विद्यमान छ।

बाल अधिकारको संरक्षणको लागि सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प. २०५८ नि.न. ७०२० रि.पु.इ.नं. १७४) ले महासन्धि (CRC) का धाराहरूले सुनिश्चित गरेको, बाल अधिकारको संरक्षणमा सर्वोच्च अदालतको भूमिकालाई सकारात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको अवस्था छ भने हाम्रो समाजका कथित साहू महाजन मात्र नभई विशिष्ट वर्ग (Elite Group) मा कहलिएका राष्ट्रसेवक, विभिन्न पेशा व्यवसायका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरू तथा समाजसेवीले समेत बाल श्रमलाई सस्तो एवं सुविधाजनक सेवाको रूपमा घर घरमा भित्राई आफ्नो इज्जत र प्रतिष्ठाको विषय बनाई आएका परिप्रेक्ष्यमा कमलरीलगायत घरेलु बाल श्रमिकको मुक्ति र पुनर्स्थापनाको घोषणाले बाल अधिकारको प्रचलनमा महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याउने छ ।

विपक्षीहस्तबाट श्रम बजारको औपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने १४ वर्ष माथिका बालबालिकाको लागि बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ जारी गरी लागू गरिएको छ। तर अनौपचारिक क्षेत्रमा श्रम गर्न बाध्य बनाइएका १४ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको श्रम निषेध र पुनर्स्थापन गर्ने विषयमा कुनै निश्चित कानूनी व्यवस्था वा सरकारी कार्यक्रमसमेत घोषणा हुन सकेको छैन। बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को दफा ३ र ४ ले कसैले पनि १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालकलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउनु हुँदैन र बालकको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउनु हुँदैन भनिए तापनि सो कानूनी प्रावधान घरेलु बाल श्रमको लागि पर्याप्त आधार बन्न सकेको छैन। दास प्रथाको अवशेषको रूपमा रहेको कमलरी प्रथा र घरेलु बाल श्रमको सामाजिक अवस्थालाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा विपक्षीहस्तबाट निषेधित र मुक्त घोषित कर्मैया श्रमभन्दा कम नकारात्मक विषय हुन सक्दैन र बालबालिकाहरू कानूनको समान संरक्षणबाट बच्नित नै भएका छन्।

अतः बालअधिकार सम्बन्धी महासंघ, बालबालिका सम्बन्धी ऐन र नेपाल अधिराज्यको संविधानका उल्लिखित प्रावधानद्वारा सुनिश्चित गरिएका बाल अधिकार प्रचलनका लागि नेपालमा विद्यमान घरेलु बाल श्रमको निकृष्ट परम्परागत कुरीतिलाई कानूनी रूपमा निषेध गरी कमलरी प्रथालगायत १४ वर्षमुनिका घरेलु बाल श्रमिकलाई तत्काल मुक्त घोषित गर्नु र उनीहरूलाई पुनर्स्थापना गर्ने प्रयोजनका लागि राष्ट्रियस्तरमा कोष (*Fund*) को व्यवस्था गरी सामाजिक न्यायको दृष्टिले घरेलु बाल श्रमिकको बाल अधिकारको संरक्षण गर्न यथाशिद्ध उचित र पर्याप्त कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयक्त व्यहोराको निर्देशात्मक आदेश जारी गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका स्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।०४।२ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकहरूले यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार कारण यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट

निवेदन खारेज भागी छ । खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी श्री ५ को सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

रिट निवेदनकहरूले रिट निवेदनमा दावी लिएको विषयवस्तु कूनै ठोस तथ्यमा आधारित नभै केवल अखवारमा प्रकाशित सामाचार र संचार माध्यममा प्रशारित कार्यक्रम विशेषलाई मात्र आधार बनाई अनुमानित विषयवस्तु राखी रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । ठोस तथ्य र प्रमाण बेगराको कात्यनिक विषयमा आधारित रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी संसद् सचिवालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

बालबालिकाको हित र कल्याणका लागि श्री ५ को सरकारले आफ्नो श्रोत र साधनले भ्याएसम्म भरपुर प्रयास गर्दै आएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ र बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१ तथा बालबालिकासँग सम्बद्ध अन्य ऐन कानूनको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारका सम्बद्ध निकायहरू क्रियाशिल रहेका छन् । श्री ५ को सरकार र बालबालिकासँग सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग भएको सम्झौताअनुसार राष्ट्रिय कानूनमा तदनुरूप संशोधन र परिमार्जनसमेत हुँदै आएको सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदनको जिकिर औचित्यहीन भएकोले खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४ र ५ ले बालबालिका, बाबु आमा र संरक्षकबाट पालित पोषित हुने अधिकार राख्ने छन भनिए तापनि घरेलु बाल श्रमको अवस्थालाई हेर्दा बालबालिकाको श्रमबाट बाबु आमा वा संरक्षकहरू नै पालित पोषित हुँदै आएको विपरीत अवस्था विद्यमान छ भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा प्रत्येक बाबु आमाले आफ्नो आर्थिक अवस्थाअनुसार आफ्ना छोरा छोरीलाई पालित पोषित गर्दैनन् भन्नु मनोगत तर्क मात्र हो । निवेदकले कुन-कुन बाबु आमाले उक्त दफामा भएको अवस्था उल्लंघन गरेका छन् भन्ने कुरासमेत खुलाउन सकेको पनि देखिँदैन । त्यसैगरी कुन बाबु आमाले आफ्ना छोरा छोरीको पालनपोषणमा भेदभाव गरेका छन् सो करा पनि खुलाउन सकेको देखिँदैन । केवल कल्यनामा आधारित भएर रिट निवेदन दायर गरेको देखियो । नेपालसमेत पक्ष रही अनुमोदन भई सकेको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिका प्रावधानहरू क्रमशः लागू गर्न श्री ५ को सरकारको प्रतिवद्धता अनुरूप बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ लाई श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी लागू गरेको हुँदा उचित र पर्याप्त कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था भएन भन्नु मनोगत तर्क मात्र हो । यसरी विना आधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येको श्री ५ को सरकार महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ ले कमैया श्रमिकलाई मुक्त गरी सो ऐन प्रारम्भ भए पश्चात् कमैया श्रमिकको रूपमा राख्न नपाउने, कमैयाले लिएको ऋण तिर्नु नपर्ने, लिखत रद्द हुने बन्धक वा जमानत लिएको सम्पत्ति फिर्ता गर्नुपर्ने जस्ता व्यवस्था गरी कमैयाको पुर्नस्थापनको लागि आवश्यक संगठनात्मक व्यवस्थाको साथै कसैले कमैयाको रूपमा काममा लगाएमा सजायको समेत व्यवस्था गरी कमलरिया जस्ता कमैया श्रम उन्मुलनका सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गरेकोले कमलरिया निषेध गर्ने कानूनको अभाव छ भनी आधार बेगर दायर गरेको रिट निवेदन कानून र तर्कसंगत नदेखिँदा खारेज भागी छ खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी श्री ५ को सरकार कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

यस मन्त्रालयले बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ समेतको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा विभिन्न साफेदारहरू तथा सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागितामा बालश्रम निवारणका लागि राष्ट्रिय गुरुयोजना

तयार गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ । जसअनुसार पहिलो पाँच वर्षमा अर्थात् सन् २००९ सम्ममा सात किसिमका निकृष्ट खालका बालश्रम उन्मुलन गर्ने र अर्को पाँच वर्षमा अर्थात् सन् २०१४ सम्ममा सबै प्रकारका बाल श्रमलाई उन्मुलन गर्ने लक्ष्य लिई कार्यक्रम संचालन गरेको छ । जसअनुसार सात किसिमको निकृष्ट खालको बालश्रमहरू जस्तै- घरेलु बाल श्रमिक, बधुवा बाल श्रमिक, गलैचा उद्योगमा काम गर्ने बाल श्रमिक, बाल भरिया, खाते बालबालिका, पिण्डी कुट्टने बेचविखन र ओसारपसारबाट पीडित र उनीहरूका परिवारलाई लक्षित गरेर समयबद्ध कार्यक्रम (Time Bound Programme) संचालन गरिएको र तिनीहरूमा केन्द्रित भएर बाल श्रमिक रजिस्ट्रेशन गर्ने, औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा, सीप विकास Drop-in Centre, आयआर्जनमूलक कार्यक्रम, सचेतनामूलक कार्यक्रमलगायका कार्यक्रमहरू विभिन्न २२ जिल्लामा संचालन गरिएको छ ।

अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिकहरूको सम्बन्धमा श्रम ऐन तथा नियमावलीले समेट्न नसकेको परिप्रेक्ष्यमा विभिन्न फोरमहरूमा छलफल भई रहेको निकट भविष्यमै काठमाडौँमा ३ दिने राष्ट्रिय श्रम सम्मेलन आयोजना गरिएको र सोबमोजिम प्राप्त छलफल तथा सुभावहरूका आधारमा नीतिगत तथा कानूनी पूर्वाधारलाई अभ्यापक रूपमा समेट्ने सोचाई यस मन्त्रालयको रहेको हुँदासमेत रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येको श्री ५ को सरकार श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सुचिमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गीता पाठक संग्रहालय, श्री कृष्ण देवकोटा र श्री प्रकाश के.सी.ले घरेलु बाल श्रम सार्वजनिक जानकारीमा नआउने, लुकेको (Hidden), अदृश्य (Invisible) र कानूनी उपचारमाथि सहजे पहुँच हुन नसक्ने (Inaccessible) अनौपचारिक श्रम हो । Child workers in Nepal (CWIN) का अनुसार भण्डै १४% बालिकाहरूले आफूमाथि काम गर्न बसेका घरका पुरुष सदस्यहरू, उनीहरूका आफन्त, तथा साथीभाईहरूबाट यौन दुर्योगहार हुने बताएका छन् । यो तथ्याङ्क बालिकामाथि हुने दुर्योगहारको एउटा भलकसम्म मात्र हो । किनकि पर्दा पछाडिका बहुसंख्यक यस्ता घटनाहरू विभिन्न कारणवश प्रकाशमा नै आउदैनन् । अर्कोतर्फ नेपालको पश्चिमी क्षेत्रका विभिन्न जिल्लाहरू जस्तै- दाङ, बाँके, बर्दिया, कैलाली र कंचनपुरमा बसेओवास गरी आएको थारू समुदायका विपन्न परिवारले ७ - ८ वर्षदेखिका अत्यन्त कलिला बालबालिकाहरूलाई माघे संक्रान्ति (थारू जातिले मनाउने माघिप पर्व) मा जिल्लाका कथित साहु महाजन र सहरियाको घरमा नोकर बस्नका लागि पठाइने घरेलु श्रमिक बालिकाहरूलाई “कमलरी” भन्ने गरेको पाइन्छ ।

यसरी माघे संक्रान्तिको दिन ती बालिका अभिभावकहरू र बालिका लैजाने कथित साहु महाजनहरूका बीचमा अघोषित वा अलिखित वा अनौपचारिक सम्झौता हुने गरेको र त्यसमा दलालहरूसमेत सकृद हुने गरेको भन्ने देखिन्छ । अर्थात् पशुधन किनवेच गरेसरह बालबालिकाको अघोषित खरिद विक्री गरिन्छ ।

साथै बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को दफा ३(१) ले १४ वर्षमुनिका बालबालिकालाई कसैले पनि काममा लगाउन निषेध गरिएको छ । तर व्यवहारमा हेर्दा यसले औपचारिक क्षेत्र (Formal Sector) को बालश्रमलाई मात्र नियमित गर्ने गरी कानूनमा व्यवस्था गरियो । अनौपचारिक क्षेत्र (Informal Sector) मा काम गर्न बाध्य भएका वा बाध्य गराइएका बालबालिकाको अवैध, अमानवीय एवं निकृष्ट प्रकारका बालश्रम शोषण विरुद्ध उचित कानून तथा सबल संयन्त्रसमेतको विकास गरी प्रभावकारी रूपमा पूर्ण तवरबाट बालबालिकाको संरक्षण गर्न नसक्नु विपक्षीहरूको कमजोरी हो । जसबाट केवल बालबालिकामात्र पीडित नभै समग्र राष्ट्रलाई नै अपूरणीय क्षति (Irreparable Loss) पुरने अभिनिश्चित छ । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को

धारा २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, ११, १२, १३, १५, १९, २७, २८, ३१, ३२, ३४, ३५ र ३७ समेतका धाराहरूअनुरूप कानूनको कार्यान्वयन पनि भएको अवस्था छैन ।

साथै, उक्त महासन्धिसँग सम्बन्धित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ का सम्बन्धित प्रावधानहरूको पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन । तसर्थ, घरेलु बाल श्रमिकको बाल अधिकारको प्रचलन गर्न यथासिद्ध उचित र पर्याप्त कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी परमादेश लगायतको आदेश जारी हुनुपर्द्ध भनी बहस गर्नुभयो । साथै आफ्नो बहसलाई पनि समर्थित हुने गरी बहसनोट पनि प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ता श्री सप्रसाद गौतमले बालबालिकाको हकहित संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक एवं बौद्धिक विकास गर्न भनी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१ बालबालिका (विकास तथा पुनर्स्थापना) कोष नियमावली, २०५३ र बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ बनी व्यवहारिक रूपमा लागू भैसकेको विद्यमान अवस्था छ । बालश्रम (निषेध र नियन्त्रण गर्ने) ऐन, २०५६ को परिच्छेद २ ले बालकहरूको हकाधिकार सुनिश्चित गर्दै ऐनको दफा ३ को उपदफा १ ले कलिलो उमेरका बालकलाई काममा लगाउन नहुने भन्दै १४ वर्ष उमेर नपुगेका बालकलाई जुनसुकै काममा लगाउन (घरेलु काम) निषेध गर्नुका अतिरिक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (२) ले खतरनाक काममा लगाउन नहुने भनी कानूनी व्यवस्था गरेबाट कमलरी प्रथा लगायतका जुनसुकै बालश्रमलाई पनि निषेधित गरेको पाइन्छ । पुनः नेपालसमेत पक्ष रही अनुमोदन भई सकेको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिका प्रावधानहरू कमशः लागू गर्ने गरी नेपाल सरकारको प्रतिवद्धता भए अनुरूप समयसमयमा बालबालिका सम्बन्धी विभिन्न ऐन, नियमहरू निर्माण गरी लागू पनि भई रहेको अवस्थामा उचित र पर्याप्त कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था भएन भन्नु निवेदकहरूको जिकिर तथ्यपरक नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्द्ध भनी बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमीमा दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर र बहसनोटलाई समेत मध्यनजर गरी प्रस्तुत रिटमा उठाइएका विवाद समाधानको लागि मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने अवस्था देखिन आएको छः-

- (१) बालश्रम निषेध गर्ने सम्बन्धमा नेपालमा भएका कानूनी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि र मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले समेत निर्धारित गरे अनुसार छ, वा छैन ?
- (२) निवेदकको मागवमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो वा होइन ?

उपर्युक्त प्रथम प्रश्नको सम्बन्धमा निर्णय तर्फ विचार गर्दा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९, को धारा २, ३, ४, ५, ७, ९, ११, ३१, ३२ र ३५ समेतका प्रावधानहरू बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) तथा ११ (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशसमेतद्वारा सुनिश्चित गरिएका बाल अधिकार प्रचलनका लागि नेपालमा विद्यमान घरेलु बालश्रमको परम्परागत कुरीतिलाई निषेध र निर्मूल गरिएको छैन । कमलरी लगायत १४ वर्षमुनिका घरेलु बालश्रमिकलाई तत्काल मुक्त घोषित गर्नु र उनीहरूलाई पुनर्स्थापना गर्ने प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय स्तरमा कोषको व्यवस्था गरी खास गरेर दाङ, बाँके, बर्दिया, कैलाली र कन्चनपुर लगायतका जिल्लाहरूमा बसोवास गर्ने थारू समाजमा व्याप्त कमलरी प्रथामा १०,००० कमलरी भएकोले निर्मूल गराउन, घरेलु बालश्रमिकको बाल अधिकारको संरक्षण गर्न उचित र पर्याप्त कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका

नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त व्यहोराको निर्देशात्मक आदेश जारी गरी पाँँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन दावी भएको देखिन्छ ।

यसको प्रतिवादमा विपक्षीहरूबाट प्रचलित ऐन कानूनको कार्यान्वयन गर्ने दायित्व कार्यपालिकाको हो । कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ ले कमलरीया र यस्तै अन्य श्रमिकहरूलाई कमैया श्रमिकको रूपमा स्वीकारी बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को दफा ३(१) ले १४ वर्ष नपुगेका बालकलाई श्रमिकको रूपमा कहीं कतै पनि काममा लगाउन नहुने गरी निषेध गरेको छ । सबै Stakeholders को सहयोगमा बालश्रम निवारणको लागि गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ । अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिकहरूका सम्बन्धमा श्रम ऐन तथा नियमावलीले समेट्न नसकेको परिप्रेक्ष्यमा विभिन्न फोरमहरूमा छलफल भैरहेको छ । यस स्थितिमा निवेदकले निवेदनमा दावी लिएको विषयवस्तु कुनै ठोस तथ्यमा आधारित नभै केवल अखबारमा प्रकाशित समाचार र सचार माध्यममा प्रकाशित कार्यक्रम विशेषलाई आधार बनाई अनुमानित विषयवस्तु राखी दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरी पाँँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफ भै विवाद उत्पन्न भएको पाइन्छ ।

यस सम्बन्धमा विवेचना र विश्लेषण गर्दा बालबालिकाहरूको संरक्षण र विकास नै सर्वोपरि विकासको मुल आधार हो भन्ने वास्तविकताको आधारमा बालबालिकाको आधारभूत अधिकारको संरक्षणको लागि संयुक्त राष्ट्र संघ महासभाद्वारा सर्वसम्मत रूपमा सन् १९८९ नोभेम्बर २० तारेखका दिन राष्ट्र संघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासम्बिधान (Convention on the Rights of the Child), १९८९ (CRC) पारित भयो । उक्त महासम्बिधानलाई नेपालले सदस्य राष्ट्रको हैसियतमा १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरी सकेको छ । यसरी नेपालद्वारा अनुमोदित बाल अधिकार सम्बन्धी महासम्बिधानका प्रावधानहरूको तत्काल कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित राज्यले कानून निर्माण गर्ने क्रममा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात् तयार भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रस्तावनामा स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणालीको आधारमा कानूनी राज्यको अवधारणाअनुरूप न्यायको माध्यमद्वारा सबै नागरिकलाई राज्यले समान अवसर प्रदान गर्दै जाने क्रममा खास गरी बालबालिकाको हकहितको संरक्षणार्थ संविधानको धारा ११ मा समानताको हक, धारा १२ मा वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक, धारा २० मा शोषण विरुद्धको हकको व्यवस्था गरिएको छ । साथै, धारा २६ को उपधारा (८) मा “राज्यद्वारा बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हक र हितको रक्षा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ” र निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था क्रमशः गर्दै जानेछ” भनी राज्यद्वारा बालबालिकाको हकहितको सफल कार्यान्वयनको लागि प्रतिवद्वारासमेत व्यक्त भएको छ ।

त्यसैरागी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१, बालबालिका (विकास तथा पुनर्स्थापना) कोष नियमावली, २०५३ र बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ र कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ समेत जारी गरिएको हुँदा हाल यीनै ऐन तथा नियम बाल अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील कानूनी प्रावधानको रूपमा विद्यमान रहेका छन् ।

यसप्रकार बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २३ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) मा “बालकको बौद्धिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउने किसिमको शिक्षाको प्रवन्ध गर्ने” भन्ने प्रावधान रहेको छ । बालबालिकाको हकहित संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न भनी बालबालिका सम्बन्धी ऐन आएको छ । उपर्युक्त ऐनको दफा ४ को उपदफा (१) मा “बाबु आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थाअनुसार प्रत्येक बालकको पालनपोषण गर्नुको अतिरिक्त निजको शिक्षा, स्वास्थ्योपचार, खेलकुद तथा मनोरन्जनको सुविधाहरूको व्यवस्था पनि गर्नुपर्दै” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । ऐ. दफा ५ मा पालनपोषण आदिमा छोरा वा छोरी तथा छोरा छोरी वा छोरीमा भेदभाव गर्न नहुने भन्ने पनि व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत ऐनको परिच्छेद २ ले

बालकहरूको हकाधिकार सुनिश्चित गरेको पाइन्छ । यसरी ऐनहरू निर्माण भए पनि व्यवहारमा भने लागू भएको अवस्था देखिएन । ऐन र नियमका प्रावधानहरू केवल ऐनको दफामा मात्र सीमित रहेको कारण निवेदकहरू अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ । Law in book not in action भन्ने उद्धरण अनुरूप व्यवहारमा लागू नभएका कानूनको व्यवस्थालाई लिखितजवाफमा उल्लेख गर्दैमा बालश्रम लगायतका कमलरी प्रथा जस्ता नकारात्मक अवस्थाहरू विचमान भएको तथ्यलाई अन्यथा भन्न सकिएन ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐनको अतिरिक्त कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ आएबाट नेपालमा विद्यमान रहेको कमैया श्रम निषेध गर्ने, मुक्त कमैयालाई पुनर्स्थापना गर्ने आदि उद्देश्यले कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन बनी लागू भैरहेको अवस्था छ । अर्कोतिर उक्त ऐनको कार्यान्वयन हुन नसकी कमैयाहरूको स्थिति अभ दयनीय बनी उक्त दफा ४ र ५ अनुरूपसमेत संरक्षण र पालनपोषण गर्नुपर्नेमा जस्तोसुकै श्रम गर्न पनि बालबालिकाहरू बाध्य भएको अवस्था देखिन आएको छ । साथै, बालबालिकाको लागि बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को दफा ३ र ४ मा “कसैले पनि १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालकलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउनु हुँदैन र बालकको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउनु हुँदैन” भन्ने सो कानूनी प्रकृया घेरेलु बालबालिकाको लागि कार्यान्वयन हुन सकेको पाइदैन । उपर्युक्त स्थितिलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न गराउनको लागि CRC का प्रावधानहरू र यसको कार्यान्वयनको स्थितिमा पनि राज्य बहुतै सकृय हुनुपर्ने देखिन्छ । उक्त CRC को धारा २ ले प्रत्येक बालक वा उसका बाबु आमाको वा अभिभावकको जाति, रंग, लिङ्ग, भाषा, धर्म लगायत जातिय वा सामाजिक उत्पत्ति आदि हैसियतको आधारमा भेदभाव नगरी समान प्रत्याभूति दिनुपर्नेछ भन्ने प्रावधानहरू रहेको छ ।

महासन्धिको धारा ७, ९ र ११ द्वारा प्रदत्त बालबालिकालाई बाबु आमाको स्याहार पाउने अधिकार, बालबालिकाले सकेसम्म आफ्ना बाबु आमासँगै वस्न पाउने अधिकार, बाबु आमालाई प्रत्यक्ष र चाहेको बेलामा भेटघाट गर्न पाउने अधिकार एवं बालबालिकाको अवैध स्थानान्तरण गर्न नपाइने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी महासन्धिको धारा ३१, ३२ र ३५ मा उल्लिखित व्यवस्थाले बालबालिकाको आराम गर्ने, फूसद लिन पाउने, खेल र मनोरन्जन गर्ने, स्वास्थ्य, शिक्षा एवं बाल विकासको शोषण विरुद्धको हकको संरक्षण हुनुपर्ने, रोजगारीको न्यूनतम शर्त वा हद तोकिनुपर्ने र बालबालिकाको बेचविखन वा सौदावाजी हुन नहुने भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

राज्यले उक्त महासन्धिको प्रस्तावना समेतको सम्पूर्ण व्यवस्थाको कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको लागि CRC प्रस्तावनामा उल्लिखित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रीय महासन्धि (International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), १९६६ र अर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रीय महासन्धि (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) (ICESCR), १९६६ को सम्बन्धित व्यवस्थाहरूको पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । यी महासन्धिहरूको व्यवस्थाबाट समाजको सम्पूर्ण बालबालिकासहितको परिवारको विकासका लागि प्रत्याभूति दिइएको छ । खास गरेर ICESCR को धारा ११ अनुरूप राष्ट्रहरूले प्रत्येक व्यक्तिको पर्याप्त भोजन, लुगा तथा आवासको एवं परिवारको समेत पर्याप्त जीवनस्तरको तथा जीविकाको निरन्तर सुधारको अधिकारलाई प्रत्याभूति दिनुपर्ने दायित्व रहेको छ । साथै, यसै ICESCR को धारा १३ को उपधारा (१) को निम्न प्रावधानहरूको उल्लेखन पनि ज्यादै अपरिहार्य भएकोले यहाँ उद्धरण गरिएको छ ।

“The State Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to education. They agree that education shall be directed to the full development of the human personality and the sense of its dignity, and shall strengthen the respect for human rights and fundamental freedoms. They further agree that education shall enable all persons to participate effectively in a free society,

promote understanding, tolerance and friendship among all nations, all racial, ethnic or religious groups and further the activities of the United Nations for the maintenance of peace."

यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिको शिक्षाको अधिकारलाई स्वीकार गर्दछन् । मानवीय व्यक्तित्व तथा त्यसको प्रतिष्ठाको विकासतर्फ शिक्षा निर्देशित हुनेछ एवं शिक्षाले मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूप्रतितिको सम्मान सुदृढ गर्नेछ भन्ने कुरामा उनीहरू सहमत छन् । स्वतन्त्र समाजमा प्रभावकारी सहभागिता, सम्पूर्ण राष्ट्रहरू तथा जातिय, सामाजिक अथवा धार्मिक समूहहरूबीच समझदारी, सहनशीलता तथा मित्रता प्रवर्द्धन गर्न तथा संयुक्त राष्ट्र संघको शान्ति कायम गर्ने क्रियाकलापहरूलाई अघि बढाउन शिक्षाले सम्पूर्ण व्यक्तिलाई सबल बनाउने छ भन्ने कुरामा उनीहरू सहमत छन् ।

CRC को धारा ७ को उपधारा (२) मा बालबालिकाको अधिकारहरूसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कानून, सम्बन्धित (Relavent) उपर्युक्त महासन्धिसमेतका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भनिएको छ । धारा ६ को उपधारा (२) मा सम्भव भएसम्म अधिकतम हदसम्म बालबालिकाको अति जीवन र विकास (Survival and Development) सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको छ । Survival र Development अति जीवन (बढी भन्दा बढी बाँच्ने) र विकासको पूर्णतामा जीवनलाई आवश्यक भौतिक साधनको परिपूर्ति तथा शिक्षा एवं अन्य मनोवैज्ञानिक आवश्यकताहरूमा सूचनाको हक र बौद्धिक विकासमा शिक्षा पनि पर्दछन् । उपर्युक्त उल्लिखित ICESCR को धारा ११ र १३ मा परिवार सबैको, Standard of living को उत्तरोत्तर प्रगति (Upliftment), व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, मानव जीवनको मर्यादा समेतका बढी बाँच्न पाउने अधिकार एवं शिक्षाको अधिकार सबै समेटिएका छन् ।

साथै, CRC को धारा ४ मा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो श्रोतले भ्याएसम्म र आवश्यक भएको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको संरचनाभित्र बढी भन्दा बढी मात्रामा उपर्युक्तसमेतका सम्पूर्ण आवश्यकताको परिपूर्तिको उपायहरू अपनाउनु पर्नेछ भनी उल्लेख भएको छ । यस्तै ICESCR को धारा २ को उपधारा (१) अनुरूप पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्नो साधन श्रोतले नभ्याएमा विकसित राष्ट्रहरूसँग खास गरेर आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग र सहायता लिनु पर्छ र दिनुपर्छ भन्ने व्यवस्था भएको पनि पाइन्छ । CRC कै धारा ४२ र धारा ४४ को उपधारा (६) मा क्रमशः निम्न व्यवस्था भएकोमा सो अनुरूप हुनु पनि पर्ने हुन्छ ।

धारा ४२ "State parties undertake to make the principles and provisions of the convention widely known, by appropriate and active means, to adults and children alike" (पक्ष राष्ट्रहरूले महासन्धिका सिद्धान्तहरू र व्यवस्थाहरूलाई विस्तृत रूपले वयस्कहरू तथा बालबालिकाको जानकारीमा उचित र सकृय माध्यमद्वारा समान रूपले ल्याउने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

धारा ४४ को उपधारा (६) "State parties shall make their reports widely available to the public in their own countries." (पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्ना प्रतिवेदनहरू आफ्ना देशमा सर्वसाधारण जनतालाई व्यापक रूपमा उपलब्ध गराउने छन् ।

धारा ४३ (१) अनुरूप स्थापित संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी समितिले धारा ४४ अनुरूपको पक्ष राष्ट्रहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरूउपर धारा ४५ अनुसार समितिले विशिष्टिकृत संस्थाहरू, संयुक्त राष्ट्र संघीय बालकोष तथा अन्य संयुक्त राष्ट्र संघीय अंगहरूलाई तिनीहरूको कार्य क्षेत्रहरूमा परेको विषयहरूमा प्रतिवेदन पेश गर्न आमन्त्रण गरे पछि प्राप्त भएका प्रतिवेदनहरू, अनुरूपको जानकारीको आधारमा सुभावहरू र सामान्य सिफारिसहरू सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने व्यवस्था रहेको छ ।

उपर्युक्त बमोजिम समितिले पठाएको सुभाव र सिफारिसउपर पक्ष राष्ट्रहरूको टिप्पणी आएमा सो समेत संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभामा प्रस्तुत हुने व्यवस्था पनि रहेको छ । यस्ता उपर्युक्त उल्लिखित सम्पूर्ण प्रतिवेदनहरू, नेपाल कानून र CRC मा उल्लिखित बालबालिकाका अधिकारहरू तथा अन्य सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका दस्तावेजहरूको सम्बन्धित व्यवस्थाको शिक्षा र ज्ञानको पनि आवश्यकता हुन्छ । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारले CRC कै उपर्युक्त उल्लिखित धारा ४२ समेतको प्रावधानको अक्षरशः पालना गरी शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने अपरिहार्यता भएकोमा सो पनि कार्यान्वयन नभएको अवस्था छ । साथै कमैया (Bonded labour) प्रणाली कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८ द्वारा उन्मुलन भए पनि कार्यान्वयनमा प्रभावकारी भएको छैन । कमलरी प्रथा अझै विद्यमान रहेको पाइन्छ । कमलरी प्रथाको विद्यमानता रहेकोमा उन्मुलन र निर्मूल नभएको तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको एवं त्यसको उन्मुलन गर्ने विधि र प्रकृया प्रभावकारी रूपमा अवलम्बन नभएको समेत उपर्युक्त सम्पूर्ण उल्लेखनबाट प्रष्ट र सम्पुष्ट भएको छ ।

अब दोश्रो प्रश्न निवेदकको मागाबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने वा नमिल्ने के हो ? भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकहरूको मुख्य माग नेपाल अधिराज्यको दाढ, बाँके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर लगायतका जिल्लाहरूमा थारू समाजमा ७ - ८ वर्षदेखिका बालिकाहरूलाई माघे संक्रान्तिको दिन बाबु आमाबाट साहु महाजनको घरमा नोकर बस्न पठाइने कमलरी प्रथा व्यापक रूपमा प्रचलनमा रहेको भन्ने र त्यस्तो कमलरी प्रथामाथि उल्लिखित ५ जिल्लामा मात्र पनि कम्तिमा १०,००० रहेको भन्ने निवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

यस्तो कमलरी प्रथा CRC को धारा ३१, ३२ र ३५ तथा धारा ७, ९ र ११ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ समेतको विपरीत भएकोले त्यस्तो कमलरी प्रथाबाट पीडित १४ वर्षमुनिका घरेलु बालश्रमिकलाई मुक्त घोषित गरी उनीहरूको पुनर्स्थापनाको लागि कोष (Fund) समेतको व्यवस्था गर्नका लागि विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा उपर्युक्त आदेश जारी गरी पाऊँ भन्ने निवेदकको माग भएको पाइन्छ ।

सो सम्बन्धमा लिखितजवाफ हेर्दा विपक्षी श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफबाट घरेलु बाल श्रमिक, बधुवा बाल श्रमिक, गलैचा उद्योगमा काम गर्ने लगायतका बाल श्रमिकहरूलाई समयबद्ध कार्यक्रम (Time bound programme) संचालन गरिएको भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यस्तै, विपक्षी कानून मन्त्रालयको लिखितजवाफबाट सो सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था भैसकेको भन्नेसम्म मात्र उल्लेख छ ।

महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी मन्त्रालयको लिखितजवाफमा निवेदकहरूले कुन कुन बाबु आमाले बालबालिका सम्बन्धी कानूनको उल्लंघन गरे खुलाउन नसकेको भनेको र प्रत्येक बाबु आमाले आफ्नो आर्थिक क्षमताले भ्याएसम्म पालनपोषण गर्दछन् भनी २०६१ साल पौष महिनामा तत्कालीन सरकारको तर्फबाट लिखितजवाफ परेको अवस्था छ ।

उपर्युक्त विवादित तथ्य र कानूनी प्रश्नको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८ बनी २०५८ साल फाल्गुण ११ देखि नै लागू भएको देखिन्छ । ऐनको दफा २ मा कमलरी प्रथालाई कमैया श्रमिक मानी ऐन लागू भएपछि कमैया श्रमिकसमेत स्वतः उन्मुलन हुने व्यवस्था दफा ३ मा गरिएको छ । दफा ४ मा कमैया श्रमिक निषेध गरिएको प्रष्ट उल्लेख भएको छ । तर विपक्षी नेपाल सरकारको लिखितजवाफबाट निवेदनमा उठाइएका कुराहरू हाल प्रचलनमा नरहेको र fund सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नहुनुका साथै श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफमा उल्लेख गरिएको Time bound programme मा पनि कमलरी प्रथाबाट पीडितहरूका लागि कुनै व्यवस्था भएको देखिदैन । यसबाट ऐन लागू भै ऐनका साथसाथै CRC समेत नेपाल कानूनसरह लागू भए पनि कमलरीया प्रथा अझै प्रचलनमा नरहेको भन्ने देखिन आएन ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह २०६७

६८

कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ ले गरेको व्यवस्था र CRC ले गरेको व्यवस्था अन्तर्गत बालबालिकाको अधिकार संरक्षण गर्नु विपक्षी निकायहरूको कानूनी एवं संवैधानिक दायित्व र कर्तव्य हो । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६ नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता समेत हो ।

अतः कमलरी प्रथाले नेपालले हस्ताक्षर गरेको CRC को धारा ९, १४, १५, १८, १९, २८, २९, ३१ र ३२ समेतका धाराहरूले प्रदान गरेको अधिकारहरूको समेत हनन् हुने हुँदा कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

साथै, ऐनहरू बनाएर र ऐनमा व्यवस्था गर्दैमा हाम्रो नेपाल जस्तो परम्परागत रूढीवादी गरिबी, अशिक्षित, अज्ञानता भएको स्थितिमा पठनपाठनको सुविधा आदि उपलब्ध नहुने यावत कारणहरूले गर्दा ऐन र CRC को व्यवस्थाले मात्र बालश्रम निर्मूल हुन सक्छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन र CRC का Stakeholders अथवा Target group बालबालिका नै भएको हुँदा माथिबाट सरकारले Facilitate गर्ने र तलबाट Stakeholders नै आफ्नो अधिकारप्रति चनाखो एवं सजग हुन अति आवश्यक छ । तब मात्र CRC लगायतका बाल अधिकार संरक्षण गर्ने महासन्धिहरू एवं बालश्रम (निषेध र नियमित) गर्ने ऐन, २०५८ प्रभावकारी रूपले लागू हुन सक्छ ।

तसर्थ, नेपालले हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू खासगरी CRC, ICCPR र ICESCR जस्ता मानव जीवनका सबै अवस्थालाई समेट्ने अत्यावश्यकीय Convention हरू बालबालिकाको पाठ्यक्रममा नै समावेश गर्न उपयुक्त हुनेतर्फ विपक्षी मन्त्रिपरिषद् र शिक्षा मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्या.श्री बलराम के.सी.

उपरोक्त सहयोगी मा.न्या.को रायसँग सहमत हुँदै निर्देशात्मक आदेश जारी गर्ने सम्बन्धमा देहायको छुटै र थप राय व्यक्त गरेको छुँ ।

निवेदकको मुख्य माग नेपालको दाढ, बाँके, बर्दिया, कैलाली र कन्चनपुर लगायतको जिल्लाहरूमा बसोवास गर्ने थारू समाजमा प्रचलनमा रहेको कमलरी प्रथालाई निषेध गरी कमलरी प्रथाअन्तर्गत रहेका घरेलु बालश्रमिकलाई मुक्त घोषित गरी उनीहरूको पुर्नस्थापनाको लागि आवश्यक Fund को व्यवस्था गरी बाल अधिकारको संरक्षणको लागि कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्था गर्न नेपाल सरकारको नाममा परमादेशलगायतका आवश्यक आदेश जारी गरी पाऊँ भन्ने रहेछ ।

विपक्षी बनाइएको नेपाल सरकारको विभिन्न कार्यालयहरूमध्येमा श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयबाहेक अन्य विपक्षीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा निवेदकले उठाएको कुरातर्फ ध्यान नै नदिई Adversary litigation मा जस्तो गरी सो निवेदन खारेज गर्ने माग गरेको देखियो । तर प्रस्तुत निवेदन निवेदकको निजी स्वार्थ समावेश भएको Private Interest litigation नभई गरीबी, अज्ञानता र शिक्षाको अभावले गर्दा नेपालको परम्परावादी, रूढीवादी, कामको र जातजातिको आधारमा आधारित Discriminatory समाजमा व्याप्त विभिन्न कुप्रथाहरूमध्येको कमलरी प्रथाको अन्त्य गरी त्यस्तो कुप्रथाबाट पीडित बालबालिकाको हितको लागि यस अदालतलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम प्राप्त असाधारण अधिकारअन्तर्गत आवश्यक र उचित

आदेश जारी गरी पाउन माग गरिएको (Pro-bono publico) यो निवेदन कमलरी प्रथाबाट पीडित, अशिक्षित, गरीव र अज्ञानी सम्पूर्ण बालबालिकाको हितको लागि दायर भएको Social action litigation हो ।

संविधानको भाग ४ को राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू क्रमिक रूपले क्रमशः लागु गर्ने र खासगरी सो निवेदनसँग सम्बन्धित धारा २५(३), २६(८)(९) र (१०) तथा धारा ३ को मौलिक हकमध्ये खासगरी धारा २० को शोषण विरुद्धको हक हनन् हुन नदिने संकल्प बोकेको सरकारले यस्ता निवेदनहरूमा संविधानले दिएको नागरिकहरूको मौलिक हकको व्यवस्था र नेपालले अनुमोदन गरेको विभिन्न Human rights instrument हरूलाई ध्यानमा राखी यथार्थ कुराको लिखितजवाफ पेश गरी नागरिकहरूको मौलिक हक एवं मानव अधिकारको संरक्षण गर्नको लागि यस अदालतलाई सहयोग गर्नुपर्छ । संविधानको धारा ८८ (२) मा Narrow concept of locus standi लाई Widen गरी जोसुकै नेपाली नागरिकले निवेदन दिन पाउने गरी उक्त धारा ८८(२) मा locus standi लाई Widen गर्नुको उद्देश्य नै यही हो ।

Pro-bono publico को लागि परेको प्रस्तुत Social action litigation को निवेदनमा सरकारले Conservative र Narrow outlook ले लिखितजवाफ पेश गर्नु हुँदैन । सरकारको ध्यान नपुगेको वा श्रोत साधनको अभावलगायत अन्य कृतिपय कारणहरूले संविधान एवं Human rights instrument हरूले आफ्ना नागरिकहरूलाई प्रदान गरेको अधिकारहरू उपयोग गर्नबाट नागरिकहरू बन्चित हुनु परेको पनि हुन सक्छ । यसप्रकारका निवेदनहरूमा सत्यतय्य लिखितजवाफ पेश गरी अदालतलाई सहयोग गर्न कार्यपालिका कति पनि हिचिकचाउन हुँदैन । यस्ता Public interest litigation का निवेदनहरूमा यथार्थ कुराहरूको लिखितजवाफ पेश गरी अदालतलाई सहयोग गर्न कार्यपालिकाको संवैधानिक कर्तव्य र दायित्व पनि हो ।

सामाजिक, आर्थिकलगायत जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण समाजमा आधारित लोक कल्याणकारी व्यवस्था अभिवृद्धि गर्नु राज्यको प्रमुख उद्देश्य हुने, आर्थिक एवं सामाजिक असमानता हटाई विभिन्न सम्प्रदायबीच न्याय र नैतिकतामा आधारित स्वस्थ सामाजिक जीवनको स्थापना र विकास गर्ने, बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हक र हितको रक्षा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको विशेष व्यवस्थालगायतका अन्य आवश्यक व्यवस्था गरी आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पिछाडिएका जनजाति र समुदायको उत्थान गर्ने जस्ता Welfare state बनाउने सिद्धान्त र नीति वर्तमान संविधानको रहेको छ ।

यसको साथै मानिसलाई बेच-विखन गर्न, दास तुल्याउन, बाँधा बनाउन वा कुनै किसिमले निजको इच्छा विरुद्ध काम गराउन नपाउने गरी नेपालको प्रत्येक नागरिकलाई मौलिक हकको रूपमा शोषण विरुद्धको हक संविधानले प्रदान गरेको छ । राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूमध्येमा सो निवेदनको लागि धारा २८ को उपधारा (८) र (९) महत्वपूर्ण छन् । धारा २६ को उपधारा ८ को उद्देश्य बालबालिकाको शोषण हुन नदिने र बालबालिकाको हक र हितको रक्षा गर्नु हो भने उपधारा ९ को उद्देश्य राज्यले अनाथ बालबालिकाको संरक्षण र उन्नतिको लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्नु सरकारको संवैधानिक कर्तव्य हो । नेपालले Convention on the Rights of the Child, 1989 लाई १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गयो । उक्त मितिदेखि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ को व्यवस्थाले गर्दा उक्त Convention नेपाल कानूनसरह भैसक्यो ।

Convention on the Rights of the Child को धारा २७ को उपधारा (१) (२), धारा २८ को उपधारा १(८), धारा २९ को उपधारा १(१), धारा ३२ र ३६ महत्वपूर्ण छन् । बालशोषण निषेधको लागि CRC का उक्त धाराहरूले बालबालिकाहरूको शारीरिक र मानसिक विकास गर्ने, शिक्षा प्राप्त गर्ने, प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य रूपले निःशुल्क अध्ययन गर्न पाउने अधिकार प्रदान गर्दछ । साथै उक्त धाराहरूले बालकलाई व्यक्तित्व विकास गर्ने अवसर

पाउने, आर्थिक शोषण विरुद्धको हक र पढ्न पाउने अवसरबाट बन्चित हुन नपर्ने हक प्राप्त गर्नुका साथै तोकिएको उमेरभन्दा कम उमेरका बालबालिकालाई काममा लगाउन नहुने र काम गर्दा पनि तोकिएको समय र अवधिसम्म मात्र काममा लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ। Convention ले गरेका उक्त व्यवस्थाहरूलाई कानून र नीति बनाई लागू गर्ने प्रमुख कर्तव्य सरकारको हो।

संविधानले व्यवस्था गरेका नागरिकका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू र Convention on the Rights of the Child, 1989 विपरीत हुने कार्य गर्न त कुरै भएन बाल अधिकार सम्बन्धमा उक्त Convention ले गरेका सबै व्यवस्थाहरू र राज्य नीतिका निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई समेत समेट्ने गरी कानून बनाई लागू गर्ने संवैधानिक कर्तव्य पनि सरकारको नै हो। विषक्षी श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको र कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफबाट बालश्रम अन्त्य गर्नेतर्फ सरकारले केही कार्यक्रम २२ जिल्लाहरूमा संचालन गरेको भन्ने देखियो। यसका साथै बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५७ तथा कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ बनी लागू भएको भन्ने पनि देखियो। बाल हितको लागि केही Child Welfare Legislation बनेको देखिन्छ।

ती ऐनहरूको व्यवस्था र कार्यक्रम हेर्दा ती कार्यक्रम र ऐनहरूलाई light at the end of a long tunnel को रूप सम्ममा मात्र लिनुपर्ने देखिन्छ। कानून बनाएर मात्र पर्याप्त हुँदैन। खासगरी पीडित र शोषित बालबालिकाको सम्बन्धमा ऐनले कुनै कुरा निषेध गरेर र निषेध गरेको कार्य गरेमा सजाय हुने व्यवस्था गरेर मात्र बालबालिकाको शोषणको समस्या अन्त्य हुने होइन। कानून महत्वपूर्ण पूर्वाधार नै हो। यसमा विवाद हुँदैन र हुन सक्दैन पनि तर कानून सबै समस्या र व्यवस्थालाई समेट्ने पूरा कानून हुनुपर्छ। कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको साथै बालबालिका केन्द्रित प्रभावकारी आर्थिक योजनासमेत कार्यान्वयन हुन आवश्यक हुन्छ। तब मात्र Convention र संविधानको लक्ष्य र उद्देश्य पुरा हुन्छ।

कानूनकै कुरा गर्ने हो भने सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३, भिक्षा माग्ने (निषेध) ऐन, २०१८ र चन्दा ऐन, २०३० आदि केही ऐनलाई लिन सकिन्छ। सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन लागू भएको आज भण्डै ३० वर्षभन्दा बढी भै सक्यो होला। ऐन नागरिकहरूलाई विवाह व्रतबन्धमा अनावश्यक खर्च गरी आर्थिक स्थिति खराव नहोस, नागरिकहरूले अनावश्यक बोझ ऋण बोक्न नपरोस् भन्ने पवित्र उद्देश्यले नागरिकहरूको हितको लागि आएको ऐन हो।

उक्त ऐनले विवाह व्रतबन्धमा डाक्ने पाहुनाहरूको संख्या देखि लिएर दिइने दाइजो लगायतलाई नियन्त्रण गरेको छ। ऐनको मुख्य उद्देश्य अनावश्यक खर्च रोक्ने नै हो तर ऐन लागू भएको यतिका वर्ष वित्ति सक्यो साधारण नागरिकलगायत देशका उच्च ओहदामा बसेका Policy makers हरू, Beaureaucrats हरू, कानून लागू गर्न गराउने कर्तव्य र जिम्मा लिएका सुरक्षा निकायका उच्च अधिकारीहरू मात्र होइन न्यायपालिकाका न्यायमूर्तिहरूबाट पनि सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन पालना गर्नु त कता हो कता प्रहरी ऐनअनुसार कानून पालन गर्ने कानूनी कर्तव्य भएका प्रहरीको काठमाडौंको मुटुमा रहेको पुलिस क्लवमा कानूनलाई बेवास्ता गरी बोलाइएको कानूनी रूपले गैरकानूनी भोजको निम्तामा सम्मिलित हुने गरेको कुरा Judicial Notice मा लिने कुरा हो। यो देशमा सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन छ भनी Notice मा लिएको सम्म पनि देखिन्दैन। सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन नभएसरह गरी विवाह व्रतबन्ध र भोज सम्पन्न हुने गरेको कुरा यस अदालतले Judicial Notice मा लिने कुरा हो।

जबकी उक्त ऐनको प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गराउन पर्ने प्रमुख कर्तव्य सरकारको हो। तसर्थ केवल केही कानून बनाएर मात्र कमलरी प्रथा अन्त्य वा समाप्त हुँदैन। यसैगरी भिक्षा माग्न नहुने गरी कानूनले प्रतिबन्ध

लगाएको छ तर घर घरमा मात्र होइन सडक पेटीमा जतातै प्रहरीको सामु भिक्षा मार्ने कार्य खुलमखुला र व्यापक प्रचलनमा छ । यस्ता Decorative law हरू बन्नु मात्र काफी भएन की कार्यान्वयन हुनु महत्वपूर्ण कुरा हो ।

कमलरी प्रथाअनुसार ७ - द वर्षका बालबालिकाहरूलाई आफ्नै आमा बाबुले साहु महाजनलाई विक्री गरिन्छ, र घरेलु नोकरको काममा लगाइन्छ भन्ने निवेदकको मुख्य जिकिर छ । कमैया श्रम (निषेध गर्ने सम्बन्धी) ऐन, २०५८ को दफा २(ख) मा कमैया श्रमिकको परिभाषामा कमलरिया प्रथा पनि परेकोले र दफा ३ मा उक्त ऐन लागू भएपछि, कमैया श्रमिकको रूपमा काम गरेको व्यक्ति स्वतः कमैया श्रमिकबाट मुक्त हुनेछ भनेको हुदा नेपालमा कमलरीया प्रथा प्रचलनमा रहेको र कानूनतः मात्र कमलरीयाहरू मुक्त भएको भन्नेमा विवाद भएन । कानूनी रूपमा कमलरीया प्रथा अन्त्य हुनु र व्यवहारमा पनि सबैलाई चेतना आई व्यवहारमा पनि अन्त्य हुनु फरक कुरा हो ।

कानून बनाएर मात्र धेरै लामो समयदेखि परम्परागत रूपमा व्यापक प्रचलनमा रहेको कुनै प्रथा समाप्त भै हाल्दैन । यसको लागि सामाजिक व्यवहार सुधार ऐनको माथि उदाहरण दिई सकिएको छ । कानूनले मात्र समाजमा व्याप्त प्रचलन अन्त्य गरी हाल्दैन भन्न बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ लाई पनि लिन सकिन्छ । बाल श्रम (निषेध र नियमित) गर्ने ऐनको दफा ३ मा १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेका अर्थात् १५ वर्ष नद्दोएका बालकलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन नहुने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ, तर विभिन्न साना होटल तथा रेस्टुरेण्टहरूमा भाँडावर्तन माझ्ने, सफा गर्ने काममा, बस, मिनी बस आदि यातायातका साधनहरूमा खलासी र टिकट काट्ने काममा, ईट्टाभट्टाहरूमा र प्रायः घरघरमा भाँडा माझ्ने घरेलु नोकरचाकरको रूपमा १४ वर्षमुनिका बालकहरू व्यापक रूपमा काममा लगाइएको कुरा यस अदालतले Judicial Notice मा लिने कुरा हो ।

नेपाली समाज बढी परम्परावादी समाज हो । शिक्षाको अभाव, गरिवी, अज्ञानता, अशिक्षापन, बेरोजगारी, रूढीवादी कमलरी प्रथा जस्ता कुरीतिहरूको कारण हो । ठूला, धनी र परम्परादेखि उच्च जातका भनिएकाहरूले गरिव र तल्लो जातका भनिएकाहरूलाई थिचोमिचो गर्ने र काममा लगाउने सामान्य कुरा मानिन्छ । हाल आर्थिक रूपमा लागू सर्विधानको मौलिक हक्को व्यवस्था र अमेरिकाको सर्विधानको Bill of Rights, फ्रान्सको Rights of the Men वा Universal Declaration of Human Rights मा उल्लेखित All men and women are born equal भन्ने व्यवस्थाहरू समान हुन् । यी सबै व्यवस्थाहरू मानव जातिका Natural rights हुन् । तर बेरोजगारी, शिक्षाको अभाव, रूढिवादी परम्परा, गरिवी र अज्ञानताले गर्दा कमलरिया प्रथा व्यापक रूपमा भिजेको समाज र घरमा केही कानून बनाएर र सर्विधानले मौलिक हक्को व्यवस्था गर्दैमा मात्र त्यस्ता कुरीतिहरू पूर्ण रूपमा समाप्त हुन सम्भव हुदैन । पूर्ण कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको साथै शिक्षा, रोजगार, आर्थिक योजना आदि चौतर्फी कार्यक्रम, योजना, चेतना र ज्ञानबाट मात्र त्यस्तो सम्भव हुन्छ ।

सन् २००५ मा तथ्याङ्क विभागद्वारा प्रकाशित सन् २००१ को literacy rate हेर्दा नेपालमा ६ वर्ष उमेरभन्दा माथिका स्त्री पुरुष गरी कुल १९२५५८०८ जनसंख्यामध्ये पढन लेख्न दुवै नजान्नेको संख्या ७६५४२४४ देखिन्छ । त्यसमध्ये पढन लेख्न दुवै नजान्ने महिलाको संख्या पुरुषको भन्दा धेरै बढी ४९३४००७ देखिन्छ । निवेदकले उठाएको कमलरी प्रथाले व्याप्त विभिन्न जिल्लाहरूमध्ये नेपालगञ्जमा ६ वर्ष नाथेका ३२३५१३ मध्ये ११६६९१ ले पढन लेख्न नजान्ने र त्यसमध्ये पढन लेख्न दुवै नजान्ने महिला संख्या ६९४२१ देखिन्छ । यी तथ्याङ्कबाट हेर्दा कमलरिया प्रथाहरूबाट शिकार हुने नाबालिकाहरू कहिले शिक्षित हुने र कहिले आफ्नो हक्को लागि लडन सक्ने भन्ने प्रश्न खडा हुन्छ । यहाँ तथ्याङ्क नेपालगञ्जको मात्र उल्लेख गरियो तर तथ्याङ्क विभागबाट प्रकाशित तथ्याङ्कमा कमलरीया प्रथाहारूबाट प्रभावित अन्य जिल्लाहरूमा पनि शिक्षित महिलाको संख्या भण्डै भण्डै

समान देखिन्छ । यसको रोकथाम र अन्त्यको लागि सरकारको तर्फबाट सबै समस्या समेतै कानून निर्माण र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन, आर्थिक योजनाको साथै कमलरीया प्रथा जस्ता कुरीतिको अन्त्यको लागि त्यस्तो कुरीतिबाट शिकार बन्ने महिला बालबालिकाहरूको Empowerment तर्फ पनि सरकारले सोच्च आवश्यक हुन्छ । तबमात्र कमलरीया प्रथाको अन्त्य हुन सजिलो पर्छ ।

नेपालले Convention on the Rights of the Child, 1989 मा हस्ताक्षर गरी नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ को व्यवस्थाले गर्दा उक्त Convention नेपाल कानूनसरह लागू भएको कारण Convention विपरीतको कार्य गर्न नहुनुका साथै Convention अनुसार कानून बनाउनेलगायत अन्य आवश्यक कार्य गर्न नेपाल सरकारको कर्तव्य हो । कमलरी प्रथा कानूनतः अन्त्य भए पनि व्यवहारमा अन्त्य भएको भन्ने देखिँदैन । कमलरीया प्रथा अन्तर्गत ६-७ वर्षे नाबालक बच्चीहरू घरेलु नोकरको काममा लगाइने गरिन्छ, भन्ने निवेदन जिकिर छ । कमलरी प्रथा नियन्त्रण गर्ने कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, विना कानूनको घरेलु नोकर प्रथाको प्रचलन र संविधानको धारा २० को शोषण विरुद्धको हक एक आपसमा Mutually exclusive हुन् । ६-८ वर्षका नाबालक बच्चीहरूको Consumer भनेको समाजका धनी व्यक्तिहरू भन्ने देखिन्छ र कमलरीया प्रथा अन्तर्गत बाध्य भएर बस्तुपर्ने ती नाबालिक बच्चीहरू घरेलु नोकरको रूपमा रहेर काम गर्न पर्ने भन्ने देखिएकोले कमलरीया प्रथा पूर्ण रूपमा अन्त्य गर्न नेपाल सरकारले देहाय बमोजिमका कार्य गर्नु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी दिएको छ :

(१) वर्तमान बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५७ ले कमलरी प्रथा निषेध गरेको छ । तर १४ वर्षमुनिका नाबालिकलाई घरेलु नोकर राख्न प्रतिबन्ध लगाउने कानून बनेको देखिँदैन । घरेलु नोकर नै एक यस्तो काम हो जसमा कमलरी प्रथा मार्फत नाबालिक बच्चा बच्चीहरूलाई शोषण गरिन्छ । एकातर्फ बालश्रम निषेध गर्ने ऐनले कमलरीया प्रथा कानूनतः प्रतिबन्ध लगाएको छ, भने अर्कोतर्फ घरेलु नोकरसम्बन्धी कानूनको अभावले गर्दा नाबालिकहरू कमलरीया प्रथा अन्तर्गत नभए पनि घरेलु नोकरको व्यापक रूपमा काममा लगाइन्छ । यसले गर्दा बालश्रम निषेध चुहिने भाँडामा पानी भरे जस्तो भएको देखिन्छ । संविधानको धारा २० ले बालकलगायत प्रत्येक नागरिकलाई शोषण विरुद्धको हक ग्यारेन्टी गरेको देखिन्छ । घरेलु नोकरसम्बन्धी कुनै कानून नभएको कारण कमलरी प्रथा र घरेलु नोकर प्रथाले नागरिकहरूको संविधानको धारा २० ले दिएको शोषण विरुद्धको हक हनन् गरेको छ । यदि नाबालिकलाई घरेलु नोकरको रूपमा काममा लगाउन कानून बनाई Regulate नगर्ने हो भने चुहिने भाँडोमा पानी भरे जस्तो माथिबाट पानी भई जाने तलबाट चुहिनाले कहिले नभएर जस्तो कमलरीया प्रथा कानूनतः अन्त्य भए पनि नाबालिकहरू घरेलु नोकरबाट पीडित शोषित हुन्नेन् । कमलरी प्रथा अन्त्य गर्ने कानूनबाट मात्र कमलरी प्रथाको समाप्ति र बालबालिकाको शोषण अन्त्य हुँदैन । निवेदकको माग कमलरीया प्रथा अन्त्य गर्ने उचित कानूनी व्यवस्था गराउनु भन्ने आदेश गरी पाउँ भन्ने पनि हुँदा नेपालमा हालसम्म घरेलु नोकर सम्बन्धी कुनै कानून नभएकोले नाबालिकलाई घरेलु नोकरको रूपमा अर्थात् घरेलु नोकर सम्बन्धी काममा लगाउन पाउने नपाउने सम्बन्धमा कानून बनाई Regulate गर्न घरेलु नोकर सम्बन्धी कानून बनाउन आवश्यक देखिन्छ । कमलरीया प्रथाको अन्त्यको लागि मात्र होइन कि बालबालिकाको अन्य प्रकारले शोषण हुन नदिनको लागि र बालबालिकाको Convention ले दिएको हक र अधिकार सुरक्षित गर्न पनि आवश्यक कानून बनाउन पर्ने नेपाल सरकारको Treaty commitment हुनाले घरेलु नोकर सम्बन्धी कानून बनाउनु ।

(२) संविधानको मौलिक हक नेपाल कानून तथा Human Rights सम्बन्धी CRC, ICCPR र ICESCR लगायत करिपय महासन्धिले नेपालमा बालबालिकालाई करिपय अधिकारहरू प्रदान गर्दछ । संविधान र ऐन कानूनका कितावका ठेलीहरूमा तथा Human rights instrument मा लेखिएका हक र अधिकारका धाराहरूले मात्र बालबालिकाहरू शोषण मुक्त हुँदैनन् । यसका साथै बालबालिका सम्बन्धी बेलाबेलामा Resort र होटलहरूमा गरिने गोष्ठी वा त्यहाँ प्रस्तुत गरिने कार्यपत्र र गोष्ठीको समापनबाट मात्र पनि बाल शोषण समाप्त हुँदैन । जसको लागि हकको व्यवस्था गरिएको हो त्यस्ता हकहरूको हकदार बालकहरू आफ्नो हकको बारेमा ज्ञान

र सचेत हुन आवश्यक हुन्छ। हकका हकदार चाहिँ आफ्नो हकको बारेमा अनभिज्ञ रहने हो भने राज्यका तर्फबाट जतिसुकै योजना र ऐन कानून बनाए पनि आर्थिक कमजोरीका कारण आफ्नो इच्छा विपरीत बालबालिकालाई कमलरीया प्रथा लगायत घेरेलु नोकरको रूपमा काममा लगाई गरीबी र कुरीतिको शिकार हुन्छन्। सर्विधानको धारा २० ले इच्छा विपरीत काममा लगाउनुलाई शोषण मान्दछ जुन कुरा सर्विधान स्वयंले नै प्रतिबन्ध लगाएको छ। यस्तो महत्वपूर्ण हकसमेत हकका हकदारलाई जानकारी छैन। जबसम्म हकका हकदार आफु सचेत हुँदैनन् तबसम्म रूढिवादी र परम्परावादी हाम्रो समाजमा व्याप्त कमलरीया प्रथा घेरेलु नोकर जस्ता कुरीति अन्त्य हुन सक्दैनन्। निवेदकको माग प्रशासनिक व्यवस्था गरी पाउन आदेश जारी गरी पाऊँ भन्ने पनि हुँदा नावालक बच्चाहरूलाई पनि तलैबाट Empower गर्न, Convention on the Rights of the Child, International Covenant on Civil and Political Rights र International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights आदि जस्ता महत्वपूर्ण नावालक र मानव अधिकार सम्बन्धी Covenant र Convention हरू क्रमिक रूपले बालबालिकाको पाठ्यक्रममा समावेश गरी बालबालिकालाई पठनपाठन गराई आफ्नो मौलिक हक र मानव अधिकारका बारेमा सचेत गराउने वातावरण तयार गर्ने।

- (३) कमलरीया प्रथालागायत घेरेलु नोकर अशिक्षा, गरिबी रूढीवादी परम्परा, बेरोजगारी आदिको उपज हो। बालबालिकालाई यस्तो कुरीतिबाट मुक्त गरी बालबालिकालाई अधिकार सम्पन्न गरी आफ्नो बाबु आमाको इच्छा र स्वार्थअनुसार बाबु आमाको उद्देश्य पूर्तिको लागि शोषण हुन पुोका प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकार सम्बन्धी नेपाल कानून तथा Convention on the Rights of the Child ले दिएको अधिकार सम्पन्न गराउन कानून बनाउने लगायत कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी आवश्यक व्यवस्था गर्ने सरकारको Constitutional and treaty obligation हो। हाम्रो आर्थिक लागू सर्विधानको धारा ११ को उपधारा (३) मा बालबालिकाको संरक्षण र विकासको लागि आवश्यक र विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था छ। धारा २८ को उपधारा ८ अनुसार बालबालिकाको शोषण हुन नदिने र उपधारा ९ अनुसार बालबालिकाको उन्नतिको लागि आवश्यक नीति बनाई बालबालिकाको हितको रक्षा गर्ने कर्तव्य सरकारको हो। निवेदकको माग कमलरीया प्रथालागायत मुक्त बालबालिकाको पुनर्स्थापनाको लागि आवश्यक Fund को व्यवस्थासमेत गर्नु भन्ने आदेश गरी पाऊँ भन्नेसमेत छ। वास्तवमा कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन लागू भै दफा ३ अनुसार कमलरीया प्रथा स्वतः अन्त्य हुने भन्ने कानूनले व्यवस्था गरे पछि त्यसरी मुक्त नावालकहरूको Rehabilitate गर्न को लागि सर्विधानको धारा २६ को उपधारा ८ अनुसार सरकार आफैले आवश्यक व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने हो। तर लिखितजवाफबाट २२ जिल्लामा कार्यक्रम संचालन गरिको भन्ने वाहेक अरू केही देखिएन। तसर्थ धारा २६ को उपधारा ८ को व्यवस्था बमोजिम कमलरीया प्रथा लगायतबाट शोषण मुक्त भएका बालबालिकाको सुरक्षा र हितको लागि सरकारले धारा २६ को उपधारा (८) र (९) बमोजिमको आफ्नो सर्वैदानिक कर्तव्य र दायित्व पूरा गर्नु।

अतः कमलरीया प्रथा कानूनी रूपले मात्र मुक्त भए पनि घेरेलु नोकर अर्थात् Domestic Helper सम्बन्धी कानून नभएकोले हाल बालशोषण विरुद्ध कानून अपर्याप्त भएकोले बाल शोषण नियन्त्रण गर्न घेरेलु नोकरसम्बन्धी कानून बनाउनु, कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु CRC, ICCPR र ICESCR लगायत बाल अधिकार सम्बन्धी अन्य महत्वपूर्ण Convention हरू बालबालिकाको पाठ्यक्रममा समावेश गर्नु र कमलरीया लगायत अन्य शोषणबाट मुक्त बालबालिकाको हितको रक्षा र सामाजिक सुरक्षाको लागि योजना र नीति बनाई सर्विधानको धारा २८ को उपधारा (८) र (९) लगायतका आफ्नो सर्वैदानिक कर्तव्य पूरा गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मकको आदेश जारी गरी दिएको छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

बलराम के.सी.
न्यायाधीश

इजलास अधिकृत (रा. प. तृतीय) ठागन्न टटेल

इति सम्बत् २०६३ साल भाद्र २५ गते रोज १ शुभम्

पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.

फैसला

सम्बत् २०६९ सालको फौ.पू.इ.नं.१८२

मुद्दा :- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदकः काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स.वडा नं. ६ घर भै हाल का.म.न.पा.वडा नं. २९ सामाखुसी वस्ते नावालक विवेक चालिसे समेत

पुनरावेदक

विरुद्ध

विपक्षीः काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडानं. ६ वस्ते सत्यवती चालिसे समेत प्रत्यर्थी

पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७१०२७ को फैसला उपर परेको पुनरावेदनमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू वीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) अनुसार पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छः -

नेविनाथको नाती मणिराम चालिसेको छोरा का.जि.जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं ६ वस्ते शशिराम चालिसेसंग म मन्जुको मिति २०४५७१०२१ मा विवाह भै मिति २०४८७३१७ मा छोरा विवेक र मिति २०४९७३१४ मा छोरी विविका चालिसेको जायजन्म भयो । मेरो पति शशिराम चालिसे पागल हुनुहुन्छ । मलाई भुक्याई निज पागलसंग विवाह गरिएको थियो । केही वर्ष यता निज पुरै पागल भई घाँटी थिच्न समेत आई मिति २०५४११० गते विहान खान लाउन नदिई घरवाट निकाला गरी दिएकोले ज्याला मजदुरी गरी वाल वच्चाको शिक्षा दिक्षा गर्दै आइरहेकी छु । मिति २०५७६८ मा मेरो सासू समेतसंग जोरपाटी गा.वि.स. अध्यक्षको रोहवरमा छोराछोरी म मन्जु चालिसेसंग रही पालनपोषण गर्ने कागज समेत भएको छ । मेरो पति शशिराम चालिसेसंग सम्बन्धवीचछेद हुने ठहर्याई काठमाडौं जिल्ला अदालतवाट मिति २०५७८८१५ गते फैसला भएको छ । लोगनेस्वास्नीको महलको ३ नं. तथा वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१) बमोजिम वच्चावच्चीको संरक्षण गर्ने अधिकार म मन्जु चालिसेमा रहेको छ । यस्तैमा मिति २०५७८८२० गते विहान ९.०० वजे तिर वच्चाको मुख हेरौं र कागज पत्र समेत गराँ भनी प्रहरी चौकी वसुन्धरामा जाउँ भनी उपरोक्त विपक्षीहरू समेत आई नावालक विवेक र विविकालाई अपहरण गरी विपक्षी मध्येका दिवाकर चालिसे तथा सत्यवतीको घरमा गैरकानूनी वन्दी वनाई थुनामा राखिएको हुँदा आवश्यक खानतलासी पुर्जी समेत जारी गरी छोरा विवेक चालिसे र छोरी विविका चालिसेलाई विपक्षीहरूको गैरकानूनी थुनावाट मुक्त गरी दिनु भनी वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिम वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश जारी हुन नपर्ने कारण भए मिति २०५७८८२६१२ का दिन विपक्षी नं. १ र ४ का नाउँमा लिखित जवाफ

सहित नावालक विवेक र विविका चालिसेलाई यस अदालतमा लिई उपस्थित हुन र अन्य विपक्षीका नाउँमा लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद सूचना जारी गरी मिति २०५७ जाडा २६। २ का दिन नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७ जाडा २१ को आदेश । विपक्षीको रिट निवेदन भुट्ठा हो । नावालक विवेक चालिसे र विविका चालिसे आफ्नो पिता र हजुरआमासंग आफु जन्मेको घरमा वसेका छन् । २०५७ सालको दशैको छुट्टी भए सम्मको लागि वच्चा लान्छु भनी पछि सम्बन्धवीचछेदको फैसला समेत गराएको भन्ने सुनेको हो । विपक्षीले वच्चालाई अपरिचित ठाउँमा राखी यातना समेत दिएकोले भागेर घरमा आएको भन्ने सुनेका छौ । आफु जन्मेको घरमा पिता र हजुरआमासंग रहेको वच्चालाई वन्दी भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षीहरू रवि चालिसे, गीता चालिसे, प्रल्हाद चालिसे, रमा चालिसे, अच्युतराम चालिसे, सुरेन्द्र चालिसे, शंकरकुमार अधिकारी, विनोद चापागाईको संयुक्त लिखित जवाफ ।

विपक्षीको निवेदन भुट्ठा हो । विपक्षीलाई निवेदन दिने हकदैया छैन भने अर्कोतर्फ वच्चाको पिता तथा वडा प्रहरी कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको छैन । नावालक विवेक चालिसे र विविका चालिसे निजको पिता तथा हजुरआमा सत्यवती चालिसेको संरक्षणमा वसेकोले गैरकानूनी थुना र कब्जा भन्न मिल्दैन । विपक्षी मन्जुको र शशिराम चालिसेसंगको मिति २०५७।१।१५ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतवाट सम्बन्धवीचछेद हुने गरी फैसला भएको छ । मिति २०५४।१।१० देखि आफ्नो छोराछोरी र घर समेत छोडी माइतीमा समेत नवरी मनकामना मा.वि. जोरपाटीमा शिक्षक काम गर्ने श्याम मौर्य भन्ने केटासंग विपक्षीले विवाह गरी सकेकीले विपक्षीलाई यो निवेदन दिने हकदैया र अधिकार छैन । दशैको स्कूल छुट्टीको समयमा माइतीमा समेत नलगी वेपत्ता पारी वच्चाको पढाई समेत विगारेकोले वच्चा राजीखुसी र मन्जुरीले हाम्रो जिम्मामा आएका हुन् । विपक्षीको ज्यामी कामको आयस्ताले वच्चालाई पढाउन तथा पालनपोषण हुन सक्दैन । विवेक र विविका आफ्ना बाबु र एकाघरको हजुरआमा समेतको संरक्षक भएको अवस्थामा पोइल गएकी विपक्षीलाई नावालकको संरक्षक हुने हैसियत र अधिकार छैन । दुवै पक्षको रोहवरमा वच्चाको कागज गरी पाउँ र निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने विपक्षी सत्यवती चालिसे र दिवाकर चालिसेको लिखित जवाफ ।

२०५७ जाडा १९ मा विवाहको कुरा चली सोधपुछ गर्दा मैले विवाह गरें र मन्जु मेरी श्रीमति हुन भन्ने कुरा हामी १०, १२ जनाका वीचमा श्याम मौर्यले भनेका हुन् भन्ने समेतको जगन्नाथ देवकोटाले पुनरावेदन अदालतको आदेशानुसार गरेको वयान ।

निवेदकाको आफै निवेदन व्यहोरावाट २०५७ जाडा १५ मा आफ्नो लोग्नेसंग सम्बन्धवीचछेद गरी वसेको व्यहोरा उल्लेख छ । २०५८ जाडा ३० मा यस अदालतको संयुक्त इजलासमा छलफल हुँदा विवेक चालिसे र विविका चालिसेलाई इजलास समक्ष उपस्थित गराइएको, इजलासवाट निजहरूसंग जानकारी लिंदा आफूहरूलाई अपहरण नगरेको, आफ्नो घरमा हजुरआमासंग रहेको, स्कूलमा पढिरहेको समेत व्यहोरा इजलाशलाई अवगत गराइएको समेत तथ्य छ । अपहरण गरिएको भनिएको वच्चावच्ची आफ्नो घरमा आफै सम्पत्तिद्वारा पोषित छन् । घरमा बाबु पागल भए तापनि हजुरआमा सत्यवती चालिसेको संरक्षणमा रहेका हुन् र वच्चावच्ची स्कूलमा अध्ययन गरिरहेको अवस्था सरस्वती सेकेन्डरी स्कूलको रेकर्डवाट देखिएको हुँदा निवेदकको दावी बमोजिम अपहरण गरी बलजफ्ती वन्दी वनाई राखेको भन्न सकिने अवस्था नभएवाट वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने स्थितिको अभावमा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७।१।१०।२७ को फैसला ।

वन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिनु भन्दा अगावै वडा अध्यक्षको रोहवरमा २०५७।६।८ मा भएको हामीहरूको कागजवाट नावालक वच्चाहरू म संग रहेको पुष्टि हुन्छ । यसै गरी मैले दिएको २०५७।६।१० को सम्बन्धविच्छेदको

निवेदनमा नै वच्चाहरू म संग रहेको उल्लेख छ । मैले दिएको वन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको प्रकरण ३ वाट पनि सत्यवतीले २०५७।दा२०मा अपहरण गरी कब्जामा लिएको पुष्टि हुन्छ । नावालक वच्चाहरूको पिता पागल भएको कुरा विपक्षीहरू लगायत अदालत समेतले स्वीकार गरेको छ । सम्बन्धीचछेद भएपछि मुलुकी ऐन, लोगनेस्वास्नीको महलको ३(२) नं. अनुसार नावालक वच्चा पाल्ने अधिकार मलाई रहेको छ । यसैगरी वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ द को दफा ४ एवं २२ अनुसार नावालक वच्चाहरूको संरक्षण गर्न पाउने अधिकार आमामा रहेकोमा सम्बन्धीचछेद हुँदैमा पोइल गएको सम्झन मिल्दैन ।

वच्चाहरू हजुरआमा सत्यवती चालिसेसंग पहिलेदेखि नरहेको, २०५७।दा२० देखि विपक्षीहरूले वन्दी बनाउनु भन्दा अगाडिको मितिको स्कूलको सम्पूर्ण कागजपत्रहरू म संग रहेको फोटो कपी यसैसाथ पेश गरेकी छु । मेरो संरक्षण कब्जामा रहेका वच्चाहरूलाई विपक्षीहरूले बलजफ्ती आफ्नो कब्जामा लिई अपहरण गरेको कार्य नै गैरकानूनी वन्दी बनाएको पुष्टि हुन्छ । अतः : मेरो नावालक छोराछोरीहरू विवेक चालिसे र विविका चालिसेलाई बलजफ्ती म कानूनी संरक्षक आमाको सहमति विना कब्जा गरी वन्दी बनाएको हुँदा वन्दी नवनाएको ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७।०१।२७ को फैसला उल्टी गरी पाउँ भन्ने निवेदिकाको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मुलुकी ऐन लोगनेस्वास्नीको महलको ३ को देहाय २ मा पाँच वर्ष देखि माथिका नावालकलाई पोइल नगएको अवस्थामा आमाले आफै पाल्न चाहेमा निजैले र निजैले पाल्न नचाहेमा बाबुले पाल्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदिकाले आफैले पाल्ने चाहना व्यक्त गरेको स्थितिमा विपक्षी मध्येकी सत्यवतीको कब्जामा रहेका नावालकहरूले आफ्नी आमाको साथमा नवस्ने भनी इच्छा व्यक्त गरेको भन्ने प्रमाण समेतको अभाव रहेको स्थितिमा निवेदिकाको निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश विचारणीय हुँदा अ.वं. २०२ नं. वमोजिम छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई भिकाई आएपछि वा स्याद नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५९।।०६ को आदेश ।

बालबालिकाहरूलाई थुनछेक गरी वन्दी नवनाई शिक्षादिक्षा अध्ययन गरिरहेका वालवालिकाहरू कस्को संरक्षणमा राख्ने भनी निर्णय गर्ने विषयवस्तु पनि वन्दीप्रत्यक्षीकरणको विषयवस्तु भन्दा वाहिरको कुरा हो । यस्तो विवादको कुरालाई वन्दीप्रत्यक्षीकरणको कुरा भित्र नराखी शुरू जिल्ला अदालतवाट हेरिने मुद्दाको क्षेत्राधिकार भित्र राखेको पाइन्छ । यस्तो विवादको निष्कर्षमा पुग्न मुद्दाको अति सुक्ष्म प्रमाणहरू केलाई हेर्नुपर्ने अवस्था देखिंदा वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न मिलेन । रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश मनासिव ठहर्छ , पुनरावेदन जिकिर पुग्न सबैन भन्ने समेत माननीय न्यायाधीश श्री भैरवप्रसाद लम्सालको राय र मुलुकी ऐन लोगनेस्वास्नीको महलको ३ नं. को देहाय २ वमोजिम नावालक विवेक र विविकाको संरक्षणको अधिकार आमा मन्जुमा रहने हुँदा आमा मन्जु चालिसेको संरक्षणवाट हटाई निजहरूको हजुरआमाले आफ्नो संरक्षणमा राखेको कुरा गैरकानूनी देखिनाले निवेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय बदर भै विपक्षीहरूको नियन्त्रणवाट मुक्त गरी आमा मन्जु चालिसेको जिम्मा लगाई दिनु भन्ने वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । निवेदन खारेज हुने ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री भैरवप्रसाद लम्सालको रायसंग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली , २०४९ को नियम ३(१) (क) अनुसार पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला सिंह शिलुको छुटै राय सहितको २०६०।०१।२३।६ को फैसला ।

नियम वमोजिम पेशी सूचिमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक निवेदकर्तावाट विद्वान अधिवक्ता श्री सतीशकृष्ण खेरेलले नावालक छोराछोरीको संरक्षक मुलुकी ऐन लोगनेस्वास्नीको महलको ३ नं. ले मेरो पक्ष आमा मंजु चालिसे हुने भन्ने स्पष्ट छ । लोग्ने शशीराम पागल भएको

र ज्यान मार्ने सम्मको कार्य गरी मेरो पक्षलाई खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरे पनि आफ्नो बालबच्चाको संरक्षण गरेकी छु भनी मेरो पक्ष मन्जुले दिएको सम्बन्धी वीचछेद मुद्दामा प्रतिउत्तर लगाउंदा मेरो पक्षलाई संरक्षक नभएको वा संरक्षकले संरक्षण नगरेकोले विपक्षीले आफै संरक्षक हुन पाउँ भनेको अवस्था छैन । गाली वेइज्जती मुद्दाबाट मेरो पक्षको गाली वेइज्जती ठहर भएबाट मेरो पक्ष पोइल पनि नगएको र अर्को विवाह पनि नगरेको पुष्ट भैरहेको हुंदा मेरो पक्ष आमाको संरक्षकत्वबाट बच्चाहरू फिकर लान पाउने होइन । तसर्थं वन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला सिंह शिलुको राय सदर हुनुपर्छ भन्ने बहस गर्नु भयो । प्रत्यर्थीतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले बालबालिका संग सम्बन्धित विवाद बालबालिका ऐन, २०४८ लागू भइसकेको स्थितिमा सो ऐन बमोजिम गठन भएको जिल्ला अदालतले मात्र विवाद निरोपण गर्न सक्छ । बालबालिका ऐन, २०४८ लागू भएपछि लोगेस्वास्तीको महलको ३ नं. निष्प्रयोजित भएको छ । बालबालिका ऐन लागू भएको सन्दर्भमा सो ऐनले बालबालिकाको हित गर्नमा मात्र निर्दिष्ट गरेको र विपक्षी मन्जु चालिसेको आयश्रोत ज्यालामजदूरी मात्र भएकोले यी बालबालिकाको उचित पालनपोषण शिक्षादिक्षा हुन गाहो छ, जुन हजुरआमा सित रहेकोमा राम्रो हुन्छ । बाबु पागल भएपनि निजको पनि संरक्षक हजुरआमाले संरक्षकत्व प्रदान गरेको अवस्था छ, रिट क्षेत्रबाट प्रस्तुत विषयवस्तु हेर्न मिल्दैन । तसर्थं रिट खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय सदर गरेको माननीय न्यायाधीश श्री भैरवप्रसाद लम्सालको राय सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, शशीराम चालिसेसंग २०४५।१०।२१ मा विवाह भै २०४७ सालमा छोरा विवेक र २०४९ सालमा छोरी विविकाको जन्म भएको थियो । पति शशीराम चालिसे पागल भएको कारण मलाई घांटी थिच्ने कुटपिट गर्ने गरी मिति २०५४।१।१०गते घरबाट निकाली दिएकोले ज्याला मजदूरी गरी आफ्नो बाल बच्चाको शिक्षादिक्षा आफैले गरी आएकी छु । पतिसंग मेरो सम्बन्ध वीचछेद हुने ठहरी फैसला भएको पनि छ । यस्तैमा मेरो लोग्ने पट्टिबाट विपक्षीहरूको हुलले २०५७।८।२० गते मेरो नावालक छोराछोरीको अपहरण गरी सासू सत्यवती चालिसेको घरमा मलाई भेटघाट गर्न नदिई वन्दी बनाएकोले वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन माग दावी भएकोमा लिखित जवाफमा नावालक विवेक चालिसे र विविका चालिसे निजको पिता तथा हजुरआमा सत्यवती चालिसेको संरक्षणमा बसेकोले गैरकानूनी थुना र कब्जा भन्ने मिल्दैन । श्याम मौर्य भन्ने केटासंग विपक्षीले विवाह गरी सकेकीले विपक्षीलाई यो निवेदन दिने हकदैया छैन । दशैंको स्कूल छुट्टीको समयमा माईंतीमा समेत नलगी बेपत्ता पारी बच्चाको पढाई समेत विगारेकोले बच्चा राजीखुशी र मंजुरीले हाम्रो जिम्मामा आएका हुन् । विपक्षीको ज्यामी कामको आयस्ताले बच्चालाई पढाउन तथा पालनपोषण हुन सक्दैन । आफ्नो बाबु र एकाघरको हजुरआमा समेत संरक्षक भएको अवस्थामा पोइल गएकी विपक्षीलाई नावालकको संरक्षक हुने हैसियत र अधिकार नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत लिखित जवाफ रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दाबाट देहाय बमोजिमको विषयमा निर्णय गर्न तर्फ देखियो :-

- (१) बाबु आमाको सम्बन्धिविच्छेद भएको अवस्थामा विद्यमान नेपाल कानूनले नावालक छोराछोरीको पालनपोषण, रेखदेख र संरक्षणमा बाबु आमा मध्ये कसलाई प्राथमिक अधिकार प्रदान गरेको छ ?
- (२) सम्बन्धिविच्छेद भएको बाबु वा आमा मध्ये कुनै एकले नावालक छोराछोरीलाई बलजफ्ती कब्जामा लिई बाबु वा आमालाई भेटघाट गर्न नदिई आफ्नो नियन्त्रणमा राखेकोमा वन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी हुन सक्छ, सक्दैन ? र छोरा बुहारीको सम्बन्ध वीचछेद भएको अवस्थामा नाती नातीनीको संरक्षक हजुरआमा हुन पाउने वा नपाउने ?

पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, छोराछोरी हुने बाबु आमाको वैवाहिक सम्बन्ध विधिवत विच्छेद भएमा पाँच वर्ष मुनिका नावालकलाई पाँच वर्ष उमेर नपुगेसम्म आमाले आफैले पाल्न चाहेमा आमाले पाल्न पाउने, यदि आमाले पाल्न नचाहेमा मात्र बाबुले पाल्न पाउने व्यवस्था गरी आमाले पाल्न चाहेमा प्राथमिक अधिकार मुलुकी ऐन

लोगनेस्वास्नीको महलको ३ देहाय १ नं. ले आमालाई नै दिएको देखिन्छ। यसै गरी सम्बन्ध वीचछेद भई आमाले अर्को विवाह नगरेको अवस्थामा पनि आमाले नै पाल्न चाहेमा आमालाई नै छोराछोरी पाल्न पाउने प्राथमिक अधिकार सोही ऐनको ३ को देहाय २ नं. ले प्रदान गरेको देखिन्छ। बालबालिकाको हित संरक्षणको लागि बनेको विशेष ऐन बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ हो। उक्त ऐनको दफा २२ मा बाबु आमा मानसिक अशक्तताको कारण बालकको पालनपोषण तथा रेखदेख गर्न नसक्ने भएमा मात्र त्यस्तो बालकलाई पालनपोषणको लागि संरक्षकको नियुक्ति हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदिकाको पति मानसिक रोगले पीडित भै छोराछोरीको पालनपोषण तथा रेखदेख गर्न नसक्ने अवस्थामा भएको तर नावालकलाई जन्माउने आमा यी पुनरावेदिका मानसिक एवं शारीरिक रूपमा तन्दुरुस्त भएको मात्र होइन, आफूले जन्माएको दुवै छोराछोरीलाई पाल्न मानसिक एवं आर्थिकरूपले समेत सक्षम एवं प्रयत्नरत रहेको भन्ने देखिन आएको छ।

प्रस्तुत विवादमा नावालकहरूको बाबु शशीराम, आमा मन्जु र हजुरआमा सत्यवती भएकोमा विवाद देखिदैन। प्रचलित कानून अनुसार बालबालिकाको बाबु, आमा जीवित र तन्दुरुस्त भए सम्म अरूले संरक्षकत्वको अधिकार नपाउने र नावालकको पालनपोषण गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व पनि कानूनले बाबु आमालाई नै तोकी दिएको देखिन्छ। नावालकहरू पहिले आमा मंजु चालिसेको संरक्षकत्वमा रही शिक्षादिक्षा एवं पालनपोषण गरेको भन्ने प्रस्तुत मुद्दाको रिट निवेदन र मन्जु चालिसेले पति शशीरामसंग सम्बन्ध वीचछेदको मुद्दा दिंदा त्यसमा पनि नावालकहरूको निजले नै पालनपोषण संरक्षण गरेको भन्ने देखिन्छ। सो सम्बन्ध वीचछेद मुद्दामा पुनरावेदिकाको पति तथा नावालक छोराछोरीको बाबु शशीराम चालिसेको तर्फबाट प्रतिउत्तर दिन जोरपाटी गा.वि.स. को सिफारिश सहित छोरा शशीराम केही समयदेखि बहुलाएको कारण अ.वं. द३ नं.को सुविधा लिई पुनरावेदिकाको सासू तथा शशीराम चालिसेको आमा सत्यवती चालिसेले छोराको तर्फबाट प्रतिउत्तर लगाएकोले नावालकहरूको बाबु शशीराम चालिसे मानसिक रोग लागि बहुलाएको कारण छोराछोरीको पालनपोषण गर्न असमर्थ रहेको भन्ने देखिन्छ। मिति २०५७६१ द मा जोरपाटी गा.वि.स. को वडाध्यक्षको रोहवरमा भएको सम्बन्ध वीचछेदको कागजमा नावालकहरू आमा मन्जु चालिसेसंग वस्ने र छोराछोरीको पालनपोषण पुनरावेदिका आमाले नै गर्ने गरी प्रत्यर्थीको समेत मंजुरी भएको देखिन्छ। सम्बन्ध वीचछेद मुद्दामा मन्जु चालिसेले नावालकहरू आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको उल्लेख गरेकोमा त्यसमा शशीरामको संरक्षक बनी आमा सत्यवती चालिसेले प्रतिउत्तर लगाउंदा पनि नावालकहरूको संरक्षक मन्जु चालिसे होइन भनी उल्लेख सम्म गर्न सकेको देखिदैन र सो सम्बन्ध वीचछेद हुने ठहरी अन्तिम रहेको समेत मिसिलबाट देखिन्छ।

यिनै पुनरावेदिका मन्जु चालिसेले यिनै प्रत्यर्थी सत्यवती चालिसे समेत उपर म कसैसंग पोइल पनि नगएको र विवाह पनि नगरेकोताई पोइल गएको समेत भनी गाली बेइज्जती गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा लिखित जवाफ लगाएको भनी दिएको गाली बेइज्जती मुद्दामा गाली बेइज्जती गरेको ठहर भै सो पनि अन्तिम भएर रहेको उक्त गाली बेइज्जती मुद्दाहरूबाट देखिन आएको समेत छ। नावालक छोरा विवेक २०४७ सालमा र छोरी विविका २०४९ सालमा जन्मेका भनेबाट निजहरू ५ वर्ष भन्दा बढी उमेरका देखिन आएका छन्। मुलुकी ऐन लोगनेस्वास्नीको महलको ३ नं. को देहाय २ मा पाच वर्ष देखि माथिका नावालकलाई आमाले अर्को विवाह नगरेको अवस्थामा आमाले आफैले पाल्न चाहेमा निजैले र निजले पाल्न नचाहेमा वा आमाले अर्को विवाह गरेको अवस्थामा मात्र बाबुले पाल्नुपर्छ भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भइरहेको देखिन्छ। नावालक छोराछोरीलाई मेरो संरक्षकत्वमा पालनपोषण शिक्षादिक्षा गरी आएकोमा विपक्षीहरूले अपहरण गरी लगी बलजफ्ती बन्दी बनाएको भनी प्रस्तुत विवाद उठेको र उपरोक्त सम्बन्ध वीचछेद र गाली बेइज्जती मुद्दाहरू समेतबाट निज मन्जु चालिसे अद्यापि कोही कसैसंग विवाह नगरी रहे बसेको देखिन आएको स्थितिमा नावालकहरूको आमा मन्जु चालिसे प्राकृतिक र कानूनी संरक्षक (Natural & Legal Guardian) हुँदाहुँदै प्रत्यर्थी बजै नाताकी सत्यवती चालिसेले पुनरावेदिका मञ्जु चालिसेको नावालक छोराछोरीलाई आफ्नो आमाको संरक्षकत्वबाट वन्चित गरी जन्माउने आमालाई भेटघाट गर्न सम्म पनि नदिई घरमा सीमित गरी राखेबाट निज नावालक बच्चाहरूको कानूनले प्रदान

गरेको हिँड्डुल गर्न पाउने लगायतका स्वतन्त्रताको हक गैरकानूनी तरिकाले अपहरण भएको मात्र होइन, आफ्नो आमाको संरक्षकत्वबाट पालनपोषण हुन पाउने हकवाट समेत वन्चित हुन गएको देखिन्छ ।

अब दोश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, पुनरावेदिकाको छोराछोरीलाई सासू सत्यवतीले आमासंग भेट गर्न नदिने गरेको भन्ने प्रमाणित भएको छ । पुनरावेदिकाको छोरा विवेक २०४७ सालमा र छोरी विविका २०४९ सालमा जन्मेको भन्ने देखिन्छ । आज फैसला हुँदाको मिति सम्म पनि पुनरावेदिकाको छोराछोरी दुवै नावालक रहेको देखिन्छ । छोराछोरीलाई पठन-पाठनको लागि स्कूलमा पढाउन घर बाहिर पठाउने वाहेक सत्यवतीले आमा पुनरावेदिकासंग भेटघाट गर्न समेत नदिने गरेको भन्ने पुनरावेदिकाको आरोपमा लिखित जवाफमा सो खण्डन हुन् नसक्नुको साथै सुनुवाईको दिन कानून व्यवसायीको बहस पुरा भएपछि इजलास समक्ष पुनरावेदिका तथा निजको सासू दुवैसंग वास्तविकताको वारेमा जानकारी मारदा पुनरावेदिकाको छोराछोरीलाई आमासंग भेटघाट बन्द गरी घरमा सीमित गरी राख्ने गरेको भन्ने आरोपमा सासू सत्यवतीवाट कुनै खण्डन नभई सो हदसम्म पुनरावेदिकाको भनाइलाई स्वीकारै गरेको पाइयो ।

वन्दीप्रत्यक्षीकरणको प्रयोजनको लागि खान लाउन नदिई गैरकानूनीरूपले कानून विपरीत प्रहरीले नै थुनामा राखेको हुनुपर्छ भन्ने होइन । कसैलाई कसैले घरमा नजरवन्द राख्नु, इच्छा विपरीत कसैलाई कसैले कोही संग भेटघाट गर्न नदिई बन्धक बनाई आवत - जावत, हिँड्डुल, घुमफिर, ओहोर-दोहोर, वन्द गरी भेटघाट तथा हिँड्डुलको अधिकारमा सीमित गर्नु वा प्रतिवन्ध लगाउनु, House arrest वा कुनै क्षेत्रको Area वा टोल वा जिल्ला वा क्षेत्र आदिको हद तोकी कानून विपरीत ओहोर दोहोर हिँड्डुलमा लगाइएको प्रतिवन्धले पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदिकाको छोराछोरीलाई बज्यै नाताकी सत्यवतीले घरबाट स्कूल र स्कूलवाट घर आउने जाने स्वतन्त्रतामा मात्र सीमित गरी नावालक बच्चा एवं आमाको इच्छा विपरीत आमासंग भेटघाट गर्न र सो प्रयोजनको लागि हिँड्डुल गर्न पनि प्रतिवन्ध लगाएको भन्ने प्रमाणित भएको हुँदा पुनरावेदिकाको छोराछोरीको स्वतन्त्रतापूर्वक एवं आफ्नो इच्छानुसार हिँड्डुल गर्ने हकवाट वन्चित भएकोमा विवाद छैन ।

मेरो संरक्षकत्वमा पालन पोषण शिक्षादिक्षा गरिरहेका नावालक छोराछोरीलाई विपक्षीहरूले अपहरण गरी लगी घरमा वन्दी बनाएको भन्दै वडाध्यक्ष समेतको रोहवरमा नावालकहरूको मैले पालनपोषण समेत गर्ने गरी कागज समेत भएको र पालनपोषण समेत गरेको भन्ने समेत निवेदनमा उल्लेख गरेकोमा प्रत्यर्थीले सोलाई अन्यथा केही भन्न सकेको देखिदैन । सो कागजमा प्रत्यर्थी समेतको मंजुरी भएको देखिन्छ भने यिनै पुनरावेदिकाले पति शशीरामसंग सम्बन्ध वीचछेद मुद्दा दिंदा नावालक छोराछोरी आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको उल्लेख गरेकोमा सोमा शशीरामको संरक्षक बनी आमा सत्यवतीले प्रतिउत्तर लगाउंदा पनि नावालकहरूको संरक्षक मन्जु चालिसे होइन भनी उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन । तर व्यवहारमा नावालकलाई आमा पुनरावेदिकासंग भेटघाट गर्न नदिई घरमा राखेबाट पनि यी नावालकहरू आमा मन्जु चालिसेको संरक्षकत्वमा रही पालनपोषण शिक्षादिक्षा गर्न पाउने कानूनी हकवाट गैरकानूनी रूपवाट वन्चित हुनु परेको देखिन आएको हुँदा आमा मञ्जु चालिसेको मंजुरी विना निजको संरक्षकत्वमा रहेका नावालकहरूलाई विपक्षीले वलजफ्ती लिग राखेको र टेलिफोनबाट कुरा गर्न सम्म नदिने र स्कूलमा समेत आमालाई भेट गर्न नदिने अमानवीय कार्य भएको समेत देखिनाले निज नावालक छोराछोरीको स्वतन्त्रता सम्बन्धी हक अपहरण भएको देखिन्छ । यसरी व्यक्तिले व्यक्तिलाई लगी राखेकोमा व्यक्ति-व्यक्ति पक्ष, विपक्ष भएको विषय वन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट क्षेत्र भित्र पर्न आउने कुरा यसै अदालतको पूर्ण इजलासवाट प्रश्नाध्वज प्रधान विस्तृद्व भक्तध्वज प्रधान भएको (ने.का.प. २०५१, नि.नं. ४९५४, पृष्ठ ६०२) वन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटमा स्थापित भैरहेकोबाट प्रस्तुत विवादमा पनि वन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट क्षेत्र आकर्षित नहुने भन्न मिल्दैन ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह २०६७

८०

माथि गरिएको विवेचनावाट नावालक छोराछोरीको आमा मन्जु चालिसे निजहरूको संरक्षक देखिन आएको स्थितिमा आमा हुँदाहुँदै हजूरआमा सत्यवती चालिसेलाई संरक्षकत्वको अधिकार भएको भन्न मिलेन । संरक्षकत्व प्रदान गर्न पाउने अधिकार भएकी त्यस्ता नावालकरूको आमा मन्जु चालिसेको मंजुरी बेरार हजूरआमा सत्यवती चालिसेले नावालकहरूलाई निजहरूको आमासंग भेटघाट गर्न समेत नदिई आफ्नो घरमा लगिराखेको क्रियालाई गैरकानुनी कार्य मान्नु पर्ने हुन्छ ।

तसर्थ निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय बदर गरी नावालकहरू विवेक र विविकालाई बिपक्षीहरूको नियन्त्रणवाट मुक्त गरी आमा मन्जु चालिसेको जिम्मा लगाइदिने गरी वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला सिंह शिलुको राय सदर हुने ठहर्छ । विपक्षीले नावालक वच्चाहरू विवेक चालिसे र विविका चालिसेलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको रोहवरमा निवेदिका आमा मन्जु चालिसेलाई जिम्मा लगाइदिनु भनी फैसलाको प्रतिलिपि समेत साथै राखी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०६९ साल आश्विन ७ गते रोज ५ शुभम्।

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय व्यायाधीश श्री राजेन्द्रराज नाथ्या
माननीय व्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खड्गी
आदेश
सम्वत् २०५७ सालको रिट नं. ३३४०

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

जि.बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका घर भई हाल केन्द्रीय कारागार शाखा, बाँकेमा थुनामा रहेको शंकर निवेदक लोहिया (नाम परिवर्तन) को हकमा आशिष अधिकारी १

विरुद्ध

बाँके जिल्ला अदालत, नेपालगञ्ज	१
पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्ज	१
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
बाँके जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपालगञ्ज	१
केन्द्रीय कारागार शाखा, बाँके, नेपालगञ्ज	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) वमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।

म निवेदक शंकर लोहिया समेत उपर चोरीको ६ नं. को कसूर अपराध गरेको भनी ऐ को १४(४) वमोजिमको सजायको माग दावी गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) वमोजिम हुने भनी मिति ०५७५७२२ मा अभियोगपत्र दायर भएकोमा बाँके जिल्ला अदालतबाट म समेतलाई अ. वं. को ११८ नं. को देहायको २ अनुसार (ख) श्रेणीको सिधा खान पाउने गरी थुनामा राख्न आदेश भै म निवेदक हालसम्म थुनामा छु ।

म निवेदक वंशजको नाताले नेपाली नागरिक हुँ र मेरो उमेर हाल १४ वर्षको छ । मलाई थुनामा राख्नु पर्दा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) वमोजिम बन्दी गृहमा बस्न पाउन मेरो कानूनी हक रहे भएकोमा बाँके जि.अ. ले थुनामा राख्ने गरेको आदेशउपर पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा अ. वं. को १७ नं. वमोजिम निवेदन गरेकोमा सौ निवेदनमा कानूनवमोजिम गर्न भन्ने आदेश भयो । उत्त दुवै अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पाउन यो निवेदन प्रस्तुत गरेको छु । अभियोग प्रमाणित भएमा पनि मलाई उमेर पुगेको व्यक्तिलाई हुने सजयाको आधार सजाय अर्थात् ३ वर्ष मात्र कैद हुने र मुलुकी ऐन अ.वं. को ११८ नं. को देहाय (३) र (४) वमोजिम मबाट धरौट वा जमानत लिई मलाई थुनामा नराख्न पनि हुने कानूनी व्यवस्था छ । मलाई थुनामा नै राख्नुपर्ने अवस्थामा पनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) वमोजिम बाल सुधार गृहमा राख्नुपर्नेमा केन्द्रीय कारागार शाखा बाँकेमा थुनामा राखेको विपक्षीहरूमो काम कारबाहीबाट मेरो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आधात परेकोले विपक्षी अदालतको आदेशसमेत बदर गरी गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउँ भन्नेसमेत रिट निवेदन ।

यसमा निवेदकको मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? ३ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्न विपक्षीहरूका नाउँ सूचना जारी गरी पठाउने भन्नेसमेत यस अदालतको आदेश ।

यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै प्रयोजन नै नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेको लिखितजवाफ ।

निवेदकलाई चोरीको ६ नं. को कसुरमा ऐ. को १४(४) नं. अनुसार सजाय गरी पाउँ भनी डाका अभियोगमा यस अदालतमा अभियोगपत्र दर्ता भएको र थुनछेक गर्दा प्रमाणको मूल्यांकनबाट अ.वं. ११८ को देहाय २ को अवस्था विधमान भै पुर्पक्षको लागि थुनामा राखिएको र सो आदेशउपर अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावदेन अदालत नेपालगञ्जमा निवेदन दिएकोमा यस अदालतको आदेश समर्थन भै आएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत बाँके जिल्ला अदालतको लिखितजवाफ ।

यस मन्त्रालयबाट निवेदकलाई पकाउ गर्ने, थुनामा राख्ने आदेश नदिएको र निजको कुनै हक अधिकार हनन् नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ । निवेदकलाई बाँके जिल्ला अदालतले पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरेको आदेशउपर अ.वं. को १७ नं. बमोजिम यस अदालतमा निवेदन पर्न आएकोमा कैफियत माग भै संयुक्त इजलासमा पेश बब्लु गोडीयाको हकमा निजले अनुसन्धानमा १५ वर्ष र अदालतमा १४ वर्ष लेखाएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले हाल विचार गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा निजको हकमा पनि उक्त आदेशमा तत्काल कुनै परिवर्तन गर्न परेन कानूनबमोजिम गर्न भन्ने कानूनबमोजिम नै आदेश भै गएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत पुनरावदेन अदालत नेपालगञ्जको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत महामा निवेदक अधिवक्ता श्री अशिष अधिकारी अधिवक्ता श्री किशोर सिलबाल र अधिवक्ता श्री सुदिप गौतमले निवेदक १४ वर्षको नावालक हुँदा निजलाई कसूर प्रमाणित भएमा उमेर पुगेको व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ को उपदफा २(क) बमोजिम पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु पर्दा बाल सुधार गृहमा राख्नुपर्नेमा कारागार शाखामा थुनामा राखी निवेदकको कानूनी र संवैधानिक हक्समेत कुण्ठित हुन पुगेको छ । कारागार शाखामा विभिन्न प्रकारका कैदीहरू हुने र पेशेवार अपराधीसमेत कैदमा बस्ने हुँदा त्यस्तो कैदीहरूकाबीच नावालक बन्दीलाई थुनामा राख्दा मनासिव र शारीरिक रूपले खतरा उत्पन्न हुने भै ठूलो क्षति व्यहोनांपर्ने भएकोले शुरू र पुनरावदेन अदालतको आदेश बदर गरी कानूनले व्यवस्था गरेबमोजिम निवेदकलाई बाल सुधार गृहमा राख्नु र कारागारबाट मुक्त गरी दिनु भन्ने विपक्षी श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालयसमेतका नाउँमा मागबमोजिमको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने र विपक्षीको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठकले निवेदकले कसूर गरेको भन्ने तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट पुष्ट भएपछि अदालतले थुनामा राख्ने आदेश दिएको छ । निवेदक शंकर लोहियाले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमझ बयान गर्दा आफ्नो उमेर १५ वर्ष भनी लेखाएका र अदालतमा १४ वर्ष लेखाएका छन् । श्री ५ को सरकारले आवश्यकताअनुसार बाल सुधार गृहको स्थापना भै सकेको अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नभयो ।

उपर्युक्त बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नपर्ने के हो ? त्यसको निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो उमेर १४ वर्ष मात्र भएकोमा डाका मुद्राको अभियोगमा बाँके जिल्ला अदालतसमेतले पुर्पक्षका लागि बाल सुधार गृहमा राख्नुपर्नेमा कारागार शाखामा थुनामा राख्ने गरेको आदेश गैरकानूनी छ । मलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐनबमोजिम बाल सुधार गृहमा राख्नु कारागारबाट मुक्त गरी दिनु भनी विपक्षीका नाउँमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदक र निवेदकले डाकाको अभियोग दावीअनुसार

कसुर गरेको भन्ने तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट समर्थित भएकाले पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाइएको भन्ने विपक्षी बाँके जिल्ला अदातलसमेतको लिखितजवाफ भएको देखिन्छ ।

निवेदक शंकर लोहिया उपर चोरीको ६ नं. को कसुरमा ऐ को १४(४) को सजया हुन माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको र बाँके जिल्ला अदालतले थुनछको आदेश गर्दा निजको हकमा अ. वं. को ११८ नं. को देहाय (२) को अवस्था विधमान देखिँदा मुझ पुर्पक्षको लागि ख श्रेणीको सिधा खान पाउने गरी थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाउने भन्ने आदेश गरी थुनामा राखेको देखियो ।

मुलुकी ऐन प्रारम्भिक कथनको ४ न. ले विषय विषयमा छुट्टाछुट्टै बनेका कानूनमा लेखिए जतिमा सोही कानूनबमोजिम र सो कानूनमा नलेखिएकोमा यही मुलुकी ऐनबमोजिम गर्नपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा भएको व्यवस्थाअनुसार १६ वर्ष उमेर नपुगेका नाबालकको हकमा सोही ऐन लागू हुने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भैरहेको पाइन्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ को उपदफा २(क) ले कुनै कसुरको अभियोग लागि मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्षको निमित्त प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा बस्नुपर्ने बालकलाई बाल सुधार गृहमा राखिने स्पष्ट व्यवस्था भै रहेको देखिएकोले मुलुकी ऐन अ. वं. को ११८(२) बमोजिम पुर्पक्षका लागि कारागार शाखामा थुनामा राखेको कानून संगत देखिन आएन । त्यसरी असम्बद्ध ऐन लगाई कारागारमा थुनामा राख्ने गरेको बाँके जिल्ला अदालतको मिति ०५७५७२७ को आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको आदेशसमेत कानून सम्मत नदेखिँदा बदर भै बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निज शंकर लोहिया केन्द्रीय कारागार शाखा नेपालगञ्जको कारागारबाट मुक्त हुने ठहर्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) अनुसार श्री ५ को सरकारले आवश्यकता अनुसार बाल सुधार गृहको स्थापना गर्ने र ऐ को दफा ४२ (३) ले दफा ४२(१) अनुसार बाल सुधार गृह स्थापना नभएको अवस्थामा अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा सञ्चालन गरिएको बाल कल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रलाई श्री ५ को सरकारले त्यस्तो व्यक्ति वा निकायले स्वीकृति लिई अस्थायी रूपमा बाल सुधार गृहको रूपमा उपयोग गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था पनि भएको पाइन्छ । निवेदकलाई प्रचलित कानूनबमोजिम फौजदारी अभियोग लागी मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नुपर्ने अवस्थामा उक्त ऐनको दफा ४२(३) मा भएको व्यवस्थाअनुसारको बाल सुधार गृहमा राख्नु राख्न लगाउने व्यवस्था गर्न भनी विपक्षी बाँके जिल्ला अदालत र श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । निवेदकलाई कारागार शाखाबाट मुक्त गर्न भनी छुट्टै आदेश भै गई सकेकाले आदेशको जानकारी र कार्यान्वयनका लागि फैसलाको प्रतिलिपि श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयलाई समेतमा पठाई मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०५७ साल चैत्र २ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मण प्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
आदेश
सम्पत् २०८७ सालको रिट नं. ३६८४

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला धनकुटा डाँप बजार गा.वि.स बडा न.१ घर भई हाल कारागार शाखा, धनकुटामा थुनामा रहेको वर्ष १४ को रमेश खड्का (नाम परिवर्तन) को हकमा का.जि.का.म.न.पा बडा नं. १ नक्साल घर भई निवेदक कानून अन्वेषण तथा श्रोत विकास केन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित बन्दीहरूको लागि निःशुल्क कानूनी सहायता कार्यक्रममा कार्यरत अधिवक्ता आशिष अधिकारी.....^१

विरूद्ध

श्री धनकुटा जिल्ला अदालत, धनकुटा	१	विपक्षी
श्री पुनरावेदन अदालत, धनकुटा	१	
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार	१	
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनकुटा	१	
जिल्ला कारागार शाखा, धनकुटा	१	

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा दद(२) अनुसार यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं फैसला यसप्रकार छ :

रमेश खड्कासमेत उपर मु. ऐन चोरीको १ र ३ नं. को कसुरमा ऐ को १४(१) नं. बमोजिम सजायको माग दावी गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम हुन अभियोग पत्र दायर भएकोमा धनकुटा जिल्ला अदालतका जिल्ला न्यायाधीश रामकृष्ण खनालज्यूले निज प्रतिवादी रमेश खड्कालाई चोरीको १४(१) तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ दफा ११(३) बमोजिम कैद २२ दिन र रु. २८३७८।- जरिवाना ठहर्छ भनी २०५७शब्द फैसला गरी तपसिल खण्डमा जरिवाना लिई थुनाबाट छाडि दिने, नतिरे जरिवाना वापत कैद हुने हुँदा २०६०।२१४ गते सम्म कैदमा राखी २०६०।२१५ मा छाडिदिनु भनी कारागार शाखामा लेखी पठाउन लगत राख्नु भनी उल्लेख भएबमोजिम हाल निवेदक थुनामा रहेको छ । उक्त फैसलाउपर पुनरावेदन परी हाल विचारधीन छ ।

म निवेदक नेपाली नागरिक हुँ । हाल मेरो उमेर १४ वर्ष भयो । मलाई थुनामा नै राख्नुपर्ने भए पनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(ख) बमोजिम बालसुधार गृहमा बस्ने पाउने मेरो कानूनी हक हो, तर धनकुटा जिल्ला अदालतको उक्त फैसलाले म बालकलाई उमेर पुगेका पेशेवार एवं क्रुर अभियुक्त एवं अपराधी साथ रहन बस्न वाध्य गराएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम भनी मलाई आधा मात्र सजाय गरेको तर दफा ४२(२)(ख) बमोजिम कारागार जान नपर्ने सोतर्फ ध्यान नदिई कारागार पठाउने निर्णय गरेको त्रुटिपूर्ण छ ।

अतः धनकुटा जि.अ.को उपरोक्त फैसलाको तपसिल खण्डमा लेखिएको बाँकी जरिवाना रु. २६६०।४।- समेतको हकमा तिरे बसेको दिन कटाई जरिवाना लिई थुनाबाट छाडि दिने नतिरे सो सम्म जरिवाना वापत ३/३ वर्ष तीन महिना कैद गर्नु भनी कारागार शाखा, धनकुटामा लेखी पठाउन लगत राख्नु भन्ने फैसला उपरोक्तानुसार

गैरकानूनी एवं त्रुटिपूर्ण भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(१) द्वारा प्रदत्त निवेदकको मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले ऐ. धारा ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकिर ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले तीन दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको २०५७१२३ को आदेश ।

यस मन्त्रालयबाट निवेदकलाई पकाउ गर्ने, थुनामा राख्ने आदेश दिएको छैन । साथै निजको कुनै हक अधिकार हनन् नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

निवेदनमा उल्लेख गरेको मुद्दा फैसला हुँदाका विवतसम्म त्यस किसिमको बालसुधार गृहको स्थापना श्री ५ को सरकारले गरेको नपाइएको तथा त्यस्तो गृहको विकल्पको रूपमा अन्य व्यवस्था गरेकोसमेत नदेखिँदा निजलाई फैसलाबमोजिम लागेको जरिवाना तिर्न बुझाउन नसकेबाट सो जरिवाना वापत कैदको लागि प्रचलित कानूनबमोजिम निवेदकलाई कारागार शाखा, धनकुटामा फैसला कार्यान्वयनको लागि पठाइएको हो । निवेदकसमेतले यो ठाउँमा बालगृह स्थापना छँदा-छँदै कारागारमा पठाइयो भनी जिकिर लिन सकेको समेत देखिँदैन । उक्त फैसलाउपर यिनै निवेदकको पुनरावेदन अदालत धनकुटामा पुरावेदन परी विचारधीन अवस्थामा हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको धनकुटा जिल्ला अदालततर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

धनकुटा जिल्ला अदालतको कैद पुर्जी र थुनुवा पुर्जीअनुसार निवेदकलाई यस कारागार थुनामा राखिएको यस कार्यालयको नामको रिट खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी कारागार शाखा धनकुटाको लिखितजवाफ । धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसलाबमोजिम रिट निवेदक थुनामा रहेको भनी रिट निवेदनमा नै प्रष्ट पारिएको र रिट निवेदकको विरुद्ध खण्डमा यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाइए पनि निवेदनको पेटबोलीमा यस कार्यालयसँग सम्बन्धित कुनै कुरासमेत उल्लेख नभएको यस कार्यालयबाट निवेदकलाई थुनामा नराखिएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्नेसमेत प्रत्यर्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ । उक्त मुद्दामा धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर अर्को प्रतिवादी मन्दाकिनी भन्ने सुखरानी याखाको कारागार शाखा मोरङ्ग मार्फत पुनरावेदन परी अ. वं. २०२ नं. बमोजिम भ. फि. आदेश भएको तर यी निवेदक रमेश खड्काको यस अदालतमा पुनरावेदनसमेत नपरेको र निवेदकलाई यस अदालतको कुनै पनि आदेश निर्णय वा फैसलाले थुना कैदमा नराखिएको कारण यस अदालतसमेतलाई विपक्षी बनाइएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विद्वान् अधिवक्ता श्री किशोर सिलवाल, आशिष अधिकारी तथा सुदिप गौतमले जिल्ला अदालतबाट चोरी मुद्दामा भएको फैसलामा केवल १४ वर्षका नाबालक रमेश खड्कालाई उमेर पुगेको पेशेवार एवं क्रु अभियुक्त तथा अपराधीहरूका साथ कारागार शाखामा थुनामा राख्न लेखी पठाउने भन्ने उल्लेख गरी थुनामा राख्न पठाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(ख) ले प्रचलित कानूनबमोजिम कैदको सजाय पाएकोमा सो बमोजिम कैदमा जानुपर्ने बालकहरूलाई बालसुधार गृहमा राखिने छ भन्ने कानूनी व्यवस्थाको उल्लंघन मात्र होइन, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ समेतको वर्खिलाप भएको छ । यस्तो विषयमा यसै अदालतबाट २०५७ को रिट नं. ३३८० बालकको हकमा आशिष अधिकारी वि. बाँके जिल्ला अदालतसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा जेलबाट

मुक्त गरी बालसुधार गृहमा राख्न आदेश भएको छ । तसर्थ कानून विपरीत थुनामा राख्ने उक्त निर्णय तथा कार्य बदर गरी त्यसरी थुनामा नराखी गैरकानूनी थुनावाट मुक्त गरी पाउँ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रत्यर्थी कारागार शाखासमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता क्रषिराम दवाडीले बालसुधार गृह भईरहेको अवस्थामा कारागारमा थुनामा राखेको भनी निवेदनमा जिकिर लिन नसकेको र अदालतबाट भएको फैसलावमोजिम कानूनबमोजिम थुनामा राखेकोले रिट निवेदन खारेज होस् भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी दुगदिवी लिम्बुको जाहेरीले श्री ५ को सरकार, प्रतिवादी यी रिट निवेदक रमेश खड्कासमेत प्रतिवादी भएको नक्वजनी चोरी मुद्दामा प्रतिवादी रमेश खड्काले चोरी गरेकोमा २२ दिन कैद र जरिवाना रु. २९३७९।- सजाय हुने ठहरेको फैसलाको तपसिल खण्डमा सो कैद र नतिरे जरिवानासमेत वापत कैद गर्न कारागार शाखा धनकुटामा लेखी पठाउन लगत राख्नु भन्ने उल्लेख भएको रहेछ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(ख) समेतको वर्खिलाप गरी १४ वर्षको नाबालकलाई कारागार शाखामा थुनामा राखेको त्रुटिपूर्ण हुँदा सो निर्णय तथा कार्यसमेत बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणबाट मुक्त गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । रिट निवेदन तथा धनकुटा जिल्ला अदालतको फैसलासमेतबाट रिट निवेदक नाबालक भन्ने देखिन्छ । धनकुटा जिल्ला अदालतबाट उक्त चोरी मुद्दामा कसुरदार ठहरेका निवेदकलाई लागेको कैद र नतिरे जरिवानासमेत वापत कारागार शाखामा लेखी पठाई दिन लगत राख्ने गरी भएको फैसला व्यहोरा तथा सो बमोजिम ठेकिएको कैद पुर्जीबाट अरू पुगेको कैद थुनुवासरह कारागारमा कैदमा रहन गएको देखिन आयो । नेपाल पक्ष बनिसकेको संयुक्त राष्ट्रसघद्वारा पारित नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अभियान्ति १९६६ को धारा १०(३) मा “Juvenile offenders shall be segregated from adults and be accorded treatment appropriate to their age and legal status.” भन्ने उल्लेख भई बयस्कबाट अपराधी घोषित बालबालिकालाई अलग राखिनेसमेतका व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । त्यस्तै सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्र महासभाद्वारा पारित भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासभ्यिको धारा ३७ को देहाय (क) कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा अन्य क्रुरता, अमानवीय वा होच्चाउने खालको व्यवहार वा सजाय दिने छैन भनी राज्यले निश्चित गर्ने छ भन्ने उल्लेख गर्दै ऐ देहाय (ग) मा... खास गरेर स्वतन्त्रताबाट बच्न्यत बालबालिकालाई निजको सर्वोपरि हितको दृष्टिबाट अन्य आवश्यक भएमा बाहेक वयस्क व्यक्तिहरूबाट छुटै राखिने छ, भन्ने उल्लेख भई रहेको देखिन आउँछ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ ले बालबालिकाले कुनै अपराध गरेवापत कैदको सजाय पाएमा उमेर पुगेको कैदको साथमा राख्न नहुने उल्लेख गरी ऐ, दफा ४२(२)(ख) ले कानूनबमोजिम कैदको सजाय पाएको बालबालिकालाई बालसुधार गृहमा राखिनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । यस्तै सम्बन्धको २०५७ सालको रिट नं. ३३८० को निवेदक बब्लु गोडियाको हकमा आशिष अधिकारी विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा मुद्दाको पुर्पक्षको निस्ति नाबालकलाई कारागार शाखामा थुनामा राखेको त्रुटिपूर्ण भई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निवेदक थुना मुक्त हुने र पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नुपर्ने अवस्थामा पनि बालसुधार गृहमा राख्न लगाउने व्यवस्था गर्नु भनी प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालयसमेतका नाउँमा परमादेश आदेश जारी हुने ठहरी यसै अदालतबाट मिति २०५७१२२ आदेश भई रहेको देखिन्छ । उपरोक्त अन्तर्राष्ट्रिय अभियान्ति बालबालिका सम्बन्धी ऐन तथा प्रतिपादित नजिरसमेतले अरू वयस्कसरह कारागारमा बालबालिकालाई थुनामा वा कैदमा राख्न मिल्ने देखिएन । यसरी बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ४२(१) अनुसार श्री ५ को सरकारले आवश्यकताअनुसार बालसुधार गृहको स्थापना गर्ने र उक्त दफा ४२ को उपदफा ३ बमोजिम बालसुधार गृह स्थापना नभएको अवस्थामा अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा संचालन गरेको बालकल्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रलाई श्री ५ को सरकारले त्यस्तो व्यक्ति वा निकायको स्वीकृति लिई अस्थाई रूपमा बालसुधार गृहको रूपमा उपयोग गर्न सक्ने अवस्थामा निवेदक रमेश खड्कालाई सो अनुरूप थुनामा राखेको देखिन नआएबाट उक्त ऐनका प्रावधानहरूअनुरूप भएका भन्न मिलेन ।

अतः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ दफा ४२(१) बमोजिम बालसुधार गृह स्थापना गरी ऐ. उपदफा २ बमोजिम गर्नुपर्ने र सो अनुरूप नभएमा ऐ दफा ४२(३) बमोजिम गर्नुपर्नेमा सो अनुरूप नगरी कारागारमा कैदको सजाय भोग्नुपर्ने गरी गरेको धनकुटा जिल्ला अदालतको २०५७३६ को फैसलाको तपसिल खण्ड कानूनसंगत नदेखिँदा निवेदकलाई कारागारबाट मुक्त गरी भैरहेको कानूनी व्यवस्थाअनुसार गर्नु गराउनुपर्ने दायित्व श्री ५ को सरकारको भएकोले निवेदक रमेश खड्काको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) अनुरूप सो नभएमा ऐ. को दफा ४२(३) बमोजिम गर्नु गराउनु भनी विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कारागार शाखा धनकुटासमेतका नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। विपक्षीहरूको जानकारी लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश
बलराम

इति सम्वत् २०५८ साल वैशाख २८ गते रोज ६ शुभम्।

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगीना सिंह
आदेश
सम्बत् २०८८ सालको रि.नं ४०२२

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला सिन्धुपाल्चोक सिउल गा.वि.स. घर भै हाल कारागार शाखा सिन्धुपाल्चोकमा थुनामा रहेको निवेदक वर्ष १२ को जय तामाङ (नाम परिवर्तन) को हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी १

विरुद्ध

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालत, चौतारा	१
श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार	१ विपक्षी
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सिन्धुपाल्चोक, चौतारा	१
जिल्ला कारागार शाखा, सिन्धुपाल्चोक चौतारा	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३८(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।

म निवेदक समेत उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) अनुसार सजायको माग दावी लिई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम हुन भनी २०५७ फाल्गुण ९ गतेमा अभियोग पत्र दायर भएको थियो । मिति २०५७१११९ मा नै सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतका निमित्त न्यायाधीश भएको तहसिलदारले म समेतलाई अ.व. ११८(२) अनुसार पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न प्रत्यर्थी नं. ४ मा पठाउने आदेश गर्नु भएकोमा माननीय जिल्ला न्यायाधीशज्यूले २०५७११९ को निमित्त जिल्ला न्यायाधीशको आदेश सदर गर्दै मिति २०५८।२।१९ मा आदेश गर्नु भएको छ ।

मलाई थुनामा राख्नुपर्ने अवस्थामा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) बमोजिम बालसुधार गृहमा राख्नुपर्नेमा जिल्ला कारागार शाखा, सिन्धुपाल्चोकमा मलाई थुनामा राख्ने गरी गरिएको आदेश गैरकानूनी त्रुटिपूर्ण हुनका साथै बाल अधिकार एवं दण्डको सुधारात्मक प्रणालीमा सर्वमान्य सिद्धान्तसमेत विपरीत भई मेरो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पर्न आएको छ । जुन कुरा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को मर्म मान्यता भावना तथा सोही ऐनको दफा १५, ४२ को प्रतिकूल रहेको प्रष्ट छ । म जस्ता प्रसस्त नाबालकहरू कारागारभित्र कुर एवं पेशेवार अपराधीहरूका साथ नेपाल अधिराज्यभरि कै कारागारमा रहे भएको देखिएकोले सम्मानित अदालतबाट सम्पूर्ण जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतहरू एवं जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूलाई कुनै नाबालकहरूलाई कुनै अपराधको आरोप लागि अनुसन्धानको निमित्त वा अपराधमा दोषी प्रमाणित भई हिरासतमा राख्नुपर्ने वा कैदमा राख्नुपर्ने भएमा उमेर पुगेका व्यक्तिहरूलाई जस्तो कारागारमा नराखी बालसुधार गृहमा राख्नु भन्ने न्यायिक सचेतनापत्र (Judical Stricture) समेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको कारण देखाउ आदेश ।

न्यायिक निकायबाट मुद्दाको सुनुवाई सिलसिलामा ऐनबमोजिम आदेश भई न्यायिक हिरासतमा विपक्षी निवेदक रहनु भएको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

नावालक वा सावालकका सम्बन्धमा पनि अपराधको मात्राअनुसार थुनछेक गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहे भएको र कानूनबमोजिम अदालतको आदेश अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. ले गरेको कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी त्यसको विपरीत रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको लिखितजवाफ ।

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको च. नं. ९०४ मिति २०५७१११९ को पत्रानुसार थुनामा रहेको हो । गैरकानूनी रूपमा निजलाई थुनामा राखेको भन्ने जिकिर कपोलकल्पित हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने कारागार शाखा सिन्धुपाल्चोक चौताराको लिखितजवाफ ।

रिट निवेदकलाई यस कार्यालयबाट गैरकानूनी तरिकाबाट थुनामा नराखिएको हुँदा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुपाल्चोकको लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितका मिसिल कागजात प्रमाणहरूको अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट रहनु भएका द्वय विद्वान् अधिवक्ता आशिष अधिकारी र रामप्रसाद अर्थाले अभियोगपत्रबाट नै हाल थुनामा रहेको जय तामाड नावालक भन्ने देखिएको छ नावालक भन्ने अभियोग भएपछि बालबालिका ऐन, २०४८ को दफा ४२ बमोजिम बालसुधार गृहमा राख्नुपर्न बालबालिका ऐनको दफा १५ बमोजिम नावालकलाई कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा उमेर पुराङको कैदीको साथमा राख्न नहुने व्यवस्था छ । अभियोग लागेको नावालकको उमेरसमेतलाई ध्यानमा राखी थुनामा राख्न उपयुक्त हुँदैन भन्ने कुरा मुद्दा हरेन अधिकारीलाई लागेमा चाहिएको बखत उपस्थित गराउने शर्तमा निजको बाबु, आमा, नातेदार वा संरक्षकको जिम्मा लगाई वा सामाजिक संस्था वा बालसुधार गृहको जिम्मा लगाई मुहाको तहकिकात वा पुर्पक्ष गर्ने आदेश दिन सक्नेसमेत व्यवस्था ऐनको दफा ५० मा रहेको अवस्था हुँदा-हुँदै निवेदकलाई कारागार शाखामा थुनामा राख्ने गरी गरेको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी गैरकानूनी थुनावाट मुक्त गरी दिने आदेशका साथै न्यायिक सचेतनापत्र समेत जारी हुनुपर्छ भन्ने र विपक्षीको प्रतिरक्षार्थ उपस्थित हुनु भएको विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता ऋषिराम दवाडीले वादी दोर्जे तामाडको जाहेरीले श्री ५ को सरकार प्रतिवादी सोनाम तामाडसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मृतक बुद्ध तामाडलाई मार्ने संयोग पार्ने गरी समाउने जय तामाडसमेतलाई कानूनबमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दर्ता हुँदा निज जय तामाडसमेतलाई कानूनबमोजिम सजायको माग दावी लिई सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको हुँदा थुनामा राखिएको हो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ बमोजिमको व्यवस्था भई नसकेको हुँदा मागबमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी गर्नु भएको बहसलाई मध्यनजर राखी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुनेतर्फ विचार गर्दा, वादी दोर्जे तामाडको जाहेरीले श्री ५ को सरकार प्रतिवादी सोनाम तामाडसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जय तामाडलाई सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०५७१११९ को आदेशले पुर्पक्षको निमित्त कारागार शाखा सिन्धुपाल्चोक चौतारामा थुनामा रहेको देखियो । अभियोगबाट नै जय तामाडको उमेर १५ वर्ष उल्लेख भएको र निजको उमेर १५ वर्ष देखिएकोले

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरको संग्रह २०६७

९०

निजलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार हुन भनी अभियोग लगाएबाट १६ वर्ष उमेर नपुगेको व्यक्तिको सम्बन्धमा बालबालिका ऐन, ०४८ आर्कषक हुने अवस्था देखिन आयो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) ले श्री ५ को सरकारले आवश्यकतानुसार बाल सुधार गृहको स्थापना गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । ऐन लागू भईसकेपछि श्री ५ को सरकारको ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम बालसुधार गृहको स्थापना अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने कर्तव्य तोकेको देखिन आयो । निवेदन छलफलको क्रममा हालसम्म ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम बालसुधार गृहको स्थापना भई नसकेको भन्ने तथ्य सरकारी वकीलले वेच्चसमक्ष अवगत गराउनु भयो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन लागू भईसकेको लामो समयसम्म पनि ऐनले अनिवार्य रूपमा व्यवस्था गरेबमोजिम बालबालिकाको हक्कितको कार्यमा यथेष्ठ ध्यान पुगेको भन्ने अवस्था देखिन आएन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) ले उपदफा (१) बमोजिम स्थापना भएको बालसुधार गृहमा देहायका बालबालिकाहरूलाई राखिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको दफा ४२(२)(क) ले कुनै कसुरको अभियोग लागि मुद्दाको तहकिकात वा पुर्पक्षको निमित्त प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा राख्नुपर्ने बालक भनी तोकिएको स्थितिमा निवेदक जय तामाड १५ वर्षको भन्ने भनाई अभियोगपत्रमा नै भएपछि निवेदकलाई ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम कारागारमा नराखी ऐनले तोकेबमोजिमको बालसुधार गृहमा नै राख्नुपर्ने देखिन आयो । बालसुधार गृहमा राख्नुपर्ने बालकलाई कारागारमा राख्नु एकार्तफ कानूनसंगत देखिँदैन भने अर्कोतर्फ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को उद्देश्य पूरा हुनेसमेत देखिँदैन । निवेदन छलफलको क्रममा निवेदक केशव खड्काको हक्कमा आशिष अधिकारी विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयसमेत भएको वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदनमा सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०५८।१।२८ मा केशव खड्काको हक्कमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) र (३) बमोजिम गर्नु भनी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयका नाउँमा परमादेशसमेत जारी भएकोमा सरकारी वकीलको भनाई बमोजिम ऐनको दफा ४२(१) बमोजिम स्थापना हुनुपर्ने बालसुधार गृह सर्वोच्च अदालतले परमादेश जारी गरेपछि पनि अझै स्थापना भएको देखिन आएन । निवेदक जय तामाड १५ वर्षको बालक देखिएकोले निजलाई पुर्पक्षको निमित्त कारागार शाखा सिन्धुपाल्चोकमा राख्ने गरेको आदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) र बाल हक र हित विपरीत देखिँदा वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भई निवेदक जय तामाडलाई कारागारबाट मुक्त गरी दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमति छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५८ साल श्रावण १० गते रोज ४ शुभम्।

**श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
आदेश
२०५८ सालको रिट नम्बर ४०६९**

मुद्दा: बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला ललितपुर बडीखेल गा.वि.स.बडा नं. ८ पचमा घर भई हाल कारागार शाखा, नख्बु, ललितपुरमा थुनामा रहेको श पहरीको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी १ निवेदक

विरूद्ध

जिल्ला प्रहरी कार्यालय, ललितपुर	१
श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार	१
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुर	१
कारागार शाखा, नख्बु	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, दद(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ ।

म निवेदक श पहरी उपर जबरजस्ती कर्णी महलको ३ नं. अनुसार सजायको माग दावी लिई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सजाय होस् भनी मिति २०५८।१।५ मा अभियोग पत्र दायर भई ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१।८ गतेको आदेशले तत्काल प्राप्त प्रमाणावाट कसूरबाट देखिएको र अ.वं.११८ को देहाय २ को अवस्था विद्यमान भएकोले पछि ठहरे बमोजिम हुने गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ को उपदफा (२) बमोजिम सम्बन्धित बाल गृहमा राख्ने व्यवस्था गर्ने गरी, जिल्ला प्रहरी कार्यालय मार्फत पठाई दिने भनी आदेश भएकोमा मलाई उमेर पुगेको पेशेवर एवं क्रुर अभियुक्त अपराधीको साथ रहन वाध्य गराई मेरो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ तथा १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ र ४२ ले प्रदान गरेको अधिकारमा समेत आघात पर्न गएकोले मिति २०५८।१।२ गतेको गृह मन्त्रालयको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालयद्वारा भए गरेका सम्पूर्ण काम कारबाही र आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदक श पहरीलाई बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा कारागारबाट मुक्त गरी ललितपुर जिल्ला अदालतको आदेश बमोजिम बाल सुधार गृहमा राख्नु भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा दद(२) अन्तर्गत प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी पाउँ भन्ने यस अदालतमा पर्न आएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने सर्वोच्च अदालत एक न्यायाधीशको इजलाशको मिति २०५८।४।३ को आदेश ।

प्रतिवादी श पहरीलाई यस मन्त्रालयबाट पकाउ गर्ने थुनामा राख्ने आदेश दिइएको छैन । साथै निजको कुनै हक अधिकार हनन् गरिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरको च.नं. ४९७४ मिति २०५८।३।७ को पत्रबाट श पहरीलाई उमेर पुरोका पेशेवर एवं कुर अभियुक्त अपराधीका साथ रहन बस्न वाध्य नहोस् भन्ने हेतुले कारागार भित्रको छुटै कोठमा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार शाखाको लिखित जवाफ ।

नाबालक प्रतिवादी श पहरीलाई राख्न छुटै बाल गृहको व्यवस्था नभएकोले गृह मन्त्रालयबाट निर्देशन प्राप्त गरी बाल गृहको छुटै व्यवस्था नभएसम्म भैरहेको वन्दी गृहको एक कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी निजलाई राख्न यस जिल्ला अन्तर्गत कारागार शाखा नख्खुमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुर मार्फत राख्न पठाइएको हो । निजको सर्वीधानिक र कानूनी हक अधिकार हनन् हुने कुनै काम कारबाही यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ । नाबालक प्रतिवादी श पहरीलाई बाल गृहको छुटै व्यवस्था नभएसम्म वा निज १६ वर्षको उमेर नपुगेसम्म भैरहेको वन्दी तथा कैदी गृहको एक कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी निज र यस्तै बाल वन्दीहरू राख्ने व्यवस्था गर्ने भनी भएको निर्णय अनुसार श पहरीलाई नख्खु कारागारको छुटै एक कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी राख्न पठाइएको हो । निजलाई पेशेवर एवं कुर अपराधीका साथ राखिएको छैन । नख्खु कारागारको कम्पाउण्ड भित्र रहेको छुटै कोठामा व्यवस्थित तरिकाले राखिएको हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम आजको दैनिक पेशी सूचिमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता आशिष अधिकारीले बालबालिका ऐन, २०४८ को ४२(२)क) तथा दफा १५ समेतले बालबालिकालाई कारागारमा थुनामा राख्न निषेध गरेको अवस्थामा जर्वजस्ती क्रूर एवं पेशेवर अभियुक्त साथ बस्न वाध्य गराइएको हुँदा वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनाबाट मुक्त गरी बाल सुधार गृहमा राख्नु भन्ने आदेश जारी गरी पाउँ भनी गर्नु भएको बहस र विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय समेतका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता भरतमणी खनालले बाल सुधार गृहको व्यवस्था नभएसम्मका लागि वन्दी गृहको एक कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी निजलाई सोही कोठामा बेग्लै राखिएको हुँदा रिट जारी हुने होइन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी हेर्दा माग बमोजिम आदेश जारी हुने हो वा होइन, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, निवेदक उपर जवरजस्ती करणीको महलको ३ न.को सजायको माग दावी लिई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) समेतको आधार लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा थुनछेक गर्दा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट अ.वं. ११८ को देहाय २ को अवस्था देखाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) बमोजिम बाल गृहमा राख्ने व्यवस्था गर्ने गरी आदेश भएकोमा भै रहेको वन्दी तथा कैदी गृहकै एउटा कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी थुनामा राखिएबाट सर्विधानको धारा ११ तथा १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ र ४२ ले प्रदान गरेको कानूनी हकमा समेत आधात पुगेको हुँदा वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनाबाट मुक्त गरी अदालतको आदेश बमोजिम बाल सुधार गृहमा राख्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन रहेको पाइन्छ । बाल वन्दीहरूलाई राख्ने व्यवस्था गर्न मिति २०५८।३।१२ मा निर्णय भएको भनी गृह मन्त्रालय सिमा अध्यगमन तथा स्थानीय प्रशासन शाखाबाट च.नं. १८०१ मिति २०५८।३।१२ को पत्रबाट लेखी आएको हुँदा आदेशानुसार अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको २०५८।३।७ को पत्रबाट लेखी आएको र बाल गृहको छुटै व्यवस्था नभएसम्मको लागि कारगारको कोठालाई नै बाल गृहको रूपमा प्रयोग गर्दै आएको भनी लिखित जवाफ पेश हुन आएको देखिन्छ । जवरजस्ती करणी मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५८।३।८ को थुनछेको आदेशबाट यी रिट निवेदकलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) बमोजिम सम्बन्धित बाल गृहमा राख्ने व्यवस्था गर्नु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय मार्फत पठाई दिनु भन्ने आदेश भए

बमोजिम निज नावालकलाई १६ वर्षको उमेर नपुगेसम्म भै रहेको वन्दी गृहको १(एक) कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गरी बाल वन्दीहरूलाई राख्ने निर्णय भै सोही अनुसार थुनामा राखिएको पाइन्छ । अदालतमा मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा रहेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । अनधिकृत निकायबाट थुनामा राखिएको भन्ने पनि निवेदन जिकिर छैन । सक्षम निकायबाट कानून बमोजिमको प्रकृया पूरा गरी थुनामा राखेको अवस्था छ । बाल गृहमा राख्नु पर्नेमा बाल गृहको व्यवस्था भै नसकेको अवस्थामा कारागारको एक कोठालाई बाल गृहको रूपमा राखिएको अवस्था विद्यमान देखिन्छ । छुट्टै बाल गृहमा नराखी कारागारको एक कोठालाई नै बाल गृहको रूपमा राखिएकोलाई गैर कानूनी थुना हो कि त भन्नलाई पनि अधिकार प्राप्त निकायबाट कानून बमोजिमको निर्दिष्ट प्रकृया पूरा गरी थुनामा राखिएको प्रष्ट छ । कानून बमोजिम बाहेकको थुना नदेखिएको अवस्थामा त्यस्ता थुनालाई कानून बमोजिमको थुना नै भन्नु पर्दछ । कानून बमोजिमको थुनामा राखिएको अवस्थामा वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था हुँदैन ।

बाल गृहको छुट्टै व्यवस्था नभएसम्म कारागारको कुनै कोठालाई बाल गृहको रूपमा प्रयोग गर्ने गरी गृह मन्त्रालयबाट लेखिएको पत्रको आधारमा निवेदकलाई कारागार शाखाको छुट्टै कोठामा बाल गृहको रूपमा राखिएको कामलाई गैर कानूनी थुना भन्न मिल्दैन । कारागारको एक कोठामा राख्नेमा निजको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ तथा १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले प्रदान गरेको कानूनी अधिकारमा समेत आधात पर्न गएको अवस्था नहुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५८ साल श्रावण २९ गते रोज २ शुभम्।

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मण प्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री चन्द्रप्रसाद पराजुली
बाट भएको आदेश
सम्चत् २०५८ सालको रिट नम्बर २५

विषयः बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला काभे पलान्वोक नमवुद्ध गा.वि.स.घर भै का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. १५ मा डेरा गरी बस्ने हाल कारागार शाखा काठमाण्डौमा थुनामा रहेको वर्ष १२ को र कुमार राईको हकमा का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ३२ मैतिदेवी घर भै कानून अन्वेषण तथा स्रोत विकास केन्द्र (सेलर्ड) अन्तर्गत संचालित बन्दीहरूको लागि निशुल्क कानूनी सहायता कार्यक्रममा कार्यरत अधिवक्ता तारादेवी खनाल (प्र.प्र.नं. १०५६१) १

निवेदक

विरुद्ध

काठमाण्डौ जिल्ला अदालत काठमाण्डौ	१
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौ	१
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, कारागार शाखा, काठमाण्डौ	१
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, काठमाण्डौ	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३८(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः -

म निवेदक र कुमार राई वंशजको आधारमा नेपाली नागरिक हुँ । मेरो उमेर १२ वर्ष भयो, मलाई थुनामा नै राख्नु पर्ने भएपनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) बमोजिम बाल सुधार गृहमा बस्न पाउने मेरो कानूनी हक रहे भएको स्पष्ट छ । म समेत ज्यान सम्बन्धी महलको १७(२) नं.बमोजिम कसरु अपराध गरेकोले सोही दफाको १७(२) नं.बमोजिम सजाय हुन साथै अभियुक्त र कुमार राईलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिम उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने भनी मिति २०५८ साल श्वावण १५ गते काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर भएको थियो । का.जि.अ.का.मा.न्या.गिरीश कुमार शर्माले मिति २०५८.४.१६ मा थुनछेको आदेश गर्दा अ.वं. ११८ दफा ५ र १० को अवस्था विचार गर्दा प्र.र कुमार राईबाट नगद रु. १५,०००/- धरौटी वा जेथा जमानत दिए लिई तारेखमा राख्न कारागार शाखा काठमाण्डौमा पठाउने भनी आदेश गर्नु भएको छ ।

१६ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र वौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०५८ जारी भएको हो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) (क) ले कुनै कसरुको अभियोगका लागि तहकिकातको पुर्णक्षको निमित्त प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा बस्नु पर्ने बालकहरूलाई बाल सुधार गृहमा राखिने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ अनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने छन् भन्ने र धारा ११(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले बालकहरूको हकहितका निमित्त विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । म नावालकबाट धरौटी माग गर्नु नै अन्यायपूर्ण छ । धरौटी दिन नसकेको भनी कारागारमा पठाउनु पनि अन्यायपूर्ण एवं गैर कानूनी छ । बाल सुधार गृहमा पठाउनु पर्नेमा थ'नामा राख्ने गरी भएको

काठमाण्डौ जिल्ला अदालतको २०५८।४।१६ गतेको आदेश गैर कानूनी एवं त्रुटिपूर्ण हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी गैर कानूनी थुनावाट मुक्त गरी वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी बाल सुधार गृहमा बस्न पाउने गरी मेरो संवैधानिक एवं कानूनी हक्को संरक्षण एवं प्रचलन गराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूका नाउँमा कानून बमोजिम म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमानुसार गरी पेश गर्नु । साथै निवेदक र कुमार राईले उमेरको जाँच गराउने आदेश अनुसार अस्पतालबाट उमेर जाँच गराएको प्रतिवेदन तथा निवेदक अध्ययन गर्ने विद्यालयबाट निजको विद्यालयमा भर्ना गर्दा जन्म मिति उल्लेख भएको रिकर्ड समेत झिकाई नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

विपक्षी निवेदक जिल्ला अदालतको अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट मुद्दाको सिलसिलामा न्यायिक पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने आदेश भए बमोजिम थुनामा राखिएको भन्ने कुरा निज विपक्षीको रिट निवेदनबाट प्रष्ट भएको र सक्षम न्यायिक निकायबाट मुद्दाको सुनुवाईको सिलसिलामा ऐन बमोजिम आदेश भै न्यायिक हिरासतमा रहेको हुँदा आधारहिन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको कुराको पुष्ट्याई भएबाट पछि बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई अ.व. १२१ नं. बमोजिम थुनुवा पुर्जि दिई ख श्रेणीको सिधा खान पाउने गरी हाललाई अ.व. ११८ नं.को देहाय २ बमोजिम थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने भन्ने आदेश पर्चा भई थुनामा रहेको मिसिलबाट देखिंदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाण्डौ जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

निवेदकको उमेर सम्बन्धी विवाद विचाराधिन रहेको देखिएको स्थितिमा निजले आफ्नो उमेर १६ वर्ष भन्दा कमको हो भन्ने भनाई सम्मलाई तथ्ययुक्त प्रमाण मान्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचिमा ची पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय आशिष अधिकारी तथा रामप्रसाद अर्यालले काठमाण्डौ जिल्ला अदालतले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी र कुमार राई समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा नाबालक देखिएका निज प्रतिवादी निवेदक र कुमार राईलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)(क) समेतको विपरीत हुने गरी धरौट लिने र सो तिर्न नसक्दा पुर्पक्षको लागि कारागार शाखामा थुनामा राख्न पठाएको त्रुटीपूर्ण छ । व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता पनि कानून बमोमिज मात्र अपहरण हुन सक्नेमा उक्त ऐन तथा यस अधि यसै अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको विपरीत हुने गरी थुनामा राख्न पठाएको र यस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरूमा अभियुक्त वा दोषी नाबालकलाई बाल सुधार गृहमा राख्न भनी भएको आदेशको पालना समेत प्रत्यर्थहरूबाट नभएको हुँदा विपक्षीहरूका नाउँमा न्यायिक टिप्पणी (Judicial Stricture) समेत जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रत्यर्थ श्री ५ को सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता टीका बहादुर हमालले जिल्ला अदालतको आदेशले निवेदकलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा धरौट दिन नसकि पुर्पक्षका लागि थुनामा राखेको हो । थुनछेको क्रममा निजको उमेर १४ वर्ष भन्दामुनिको हो भन्ने स्पष्ट आधार प्रमाण केही देखिएको छैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज होस् समेत भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

उपर्युक्त वहस जिकिर समेत सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा शेरमान महर्जनको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी निवेदक र कुमार राई समेत भएको कर्तव्य जन मुद्दामा निवेदक उपर मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिम सजाय हुनेमा १४ वर्ष उमेरको देखिएको हुँदा आधा सजाय हुन माग दावी लिई काठमाण्डौ

जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर भएको रहेछ । काठमाण्डौ जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दामा भएको थुनछेकको क्रममा तत्काल प्राप्त प्रमाणवाट निवेदक दोषी देखिएको भनी निवेदकबाट रु.१५,०००/- पन्थ हजार धरौट वा सो बराबरको जेथा जमानत दिए तारेखमा राखी दिने नदिए थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाई दिने भन्ने समेत मिति २०४८।४।१६ मा आदेश भएको देखिन आउँदछ । सो आदेश बमोजिम निवेदकले धरौट तिर्न बुझाउन नसकेपछि निवेदक कारागार शाखामा थुनामा रहेको देखिन्छ । उक्त आदेश तथा काम कारवाही बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२)क) समेतको विपरीत भएको भनी प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । अदालत समक्ष गरेको बयानमा निवेदकले आफ्नो उमेर १२ वर्ष भनी उल्लेख गरेको मिसिल संलग्न निजको बयानबाट देखिन्छ । यस अदालतबाट भएको आदेश बमोजिम निवेदक अध्ययन गर्ने थीतामाता उच्च माध्यमिक विद्यालय विजयश्वरी काठमाण्डौको २०५८।।३।६ को प्राप्त पत्रमा विद्यालयको अभिलेख अनुसार निजको जन्म २०४४।।१।६ गते भएको भन्ने र चिकित्सा शास्त्र अध्ययन संस्थान महाराजगंज क्याम्पसको २०५८।।१।६ को प्राप्त पत्र समेतबाट निवेदक र कुमार राई १४ वर्ष मुनिको भन्ने देखिन आएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २(क) अनुसार सोहँ वर्ष उमेर नपुगेकालाई बालक भनी परिभाषित गर्दै दफा ११(२) मा बालकको उमेर दश वर्ष वा सो भन्दा माथि र चौध वर्ष भन्दा कम रहेछ भने निजलाई कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिना सम्म कैद हुने व्यवस्था भई रहेको देखिन्छ । काठमाण्डौ जिल्ला अदालतले निवेदकसंग धरौट माग गर्दा ज्यान सम्बन्धी १७(२) नं. अनुसार पाँच वर्ष कैदको आधार २½ वर्ष कैद हुन सक्ने अवस्था भएको भन्ने आधारमा निजसंग रु.१५,०००/- धरौटी माग गरेको र सो बुझाउन नसकेका निवेदकलाई थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाएको पाइयो । निवेदक उपरोक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा २०५८।।३।२५ मा पकाउ परी थुनामा रहेको भई दावी बमोजिम कसूरदार ठहर भएमा हुन सक्ने अधिकतम कैद ६ महिना कारागारमा थुनामा वसी सकेको देखिन आयो । साथै बालक देखिएको निवेदक राज कुमार राईलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) (क) अनुसार बाल सुधार गृहमा राख्नु पर्ने कानून व्यवस्था भई रहेको र सम्वत् २०५७ सालको रिट नं ३६८५ निवेदक केशव खड्काको हकमा आशिष अधिकारी विपक्षी धनकुटा जिल्ला अदालत समेत भएको वन्दी प्रत्यक्षीकरण परमादेश मुद्दा (फैसला) मिति २०५८।।१।२८ मा मुद्दाको पुर्पश वा कैद थुनाको सन्दर्भमा बालकलाई बाल सुधार गृहमा राख्नु भनी परमादेश जारी भई कारागारमा थुनामा राख्न पठाएको त्रुटिपूर्ण भई वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश समेत जारी भई रहेको देखिन आएबाट काठमाण्डौ जिल्ला अदालतको २०५८।।४।१६ को निवेदकलाई धरौट बुझाउन नसके कारागार शाखामा थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) र ऐ. दफा ४२(२)क) समेतको विपरीत देखिंदा सो आदेश र सो बमोजिमका काम कारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भई वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निवेदक र कुमार राईलाई थुनाबाट मुक्त समेत गरी दिने ठहर्छ । निवेदकलाई उक्त मुद्दामा थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी आज छुट्टै आदेशद्वारा लेखी पठाई सकिएकोले त्यस तर्फ अस्त्र केही लेखी रहन परेन । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश**उक्त रायमा म सहमत छु ।****न्यायाधीश****इति सम्वत् २०५८ साल माघ २ गते रोज ३ शुभम् ।**

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी
आदेश

सम्वत् २०५८ सालको रिट नं. २१

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

इलाम जिल्ला सोयाड गा.वि.स. घर भई हाल कारागार शाखा इलाममा थुनामा रहेकी रमा तामाङ (नाम परिवर्तन) को हकमा का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ३२ मैतीदेवी घर भई कानून अन्वेषण तथा निवेदक श्रोत विकास केन्द्र (सेलर्ड) अन्तर्गत संचालित बन्दीहरूको लागि निःशुल्क कानूनी सहायता कार्यक्रममा कार्यरत अधिवक्ता तारादेवी खनाल.....^१

विरुद्ध

श्री इलाम जिल्ला अदालत इलाम	१
श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार	१ विपक्षी
श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय, इलाम	१
श्री जिल्ला कारागार शाखा, इलाम	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा दद(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यस प्रकार छ ।

म निवेदिका रमा तामाङलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. को कसुर अपराध गरेको भनी सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा उमेर १४ वर्ष भएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ द को दफा ११(३) बमोजिम उमेर पुगेका अन्य प्रतिवादीलाई भएको सजायको आधा सजाय गरी कैद वर्ष १० हुने भनी इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७१०२२ मा भएको फैसलाअनुसार हाल म इलाम कारागारमा थुनामा रहेको छुँ । उक्त मुद्दा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०५८३२१ मा सुरू फैसला सदर भएको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ मा समानताको हकको व्यवस्था गरी उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार बालकहरूको हितको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्थाअनुसार बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ द को निर्माण गरिएको छ । उक्त ऐनको दफा ४२(२)(ख) मा प्रचलित कानूनबमोजिम कैदको सजाय पाएमा सो बमोजिम कैदमा जानुपर्ने बालकहरूलाई बालसुधार गृहमा राखिने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार मलाई थुनामा नपठाई बालसुधार गृहमा पठाउनुपर्नेमा अन्य प्रतिवादीसरह थुनामा राख्ने गरी भएको उक्त फैसलाबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ द को दफा ४२(२)(ख) द्वारा व्यवस्थित कानूनी हकमा समेत आघात पर्न गएको छ ।

अतः इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०५७१०२२ को फैसलाको तपसिल खण्डमा लेखिएको १० वर्ष कैद हुने ठहरेकोले निज प्रतिवादीलाई मिति २०५७३२१ गतेदेखि प्रहरी हिरासतमा बसेको यस अदालतको २०५७४१२४ को आदेशअनुसार निज प्रतिवादी कारागारमा बसेको देखिएकोले प्रहरी हिरासतमा बसेको मिति २०५७३२१ देखि

नै लागू हुने गरी मिति २०८७।३।३० सम्म कैदमा राखी सोको भोलिपल्ट थुनावाट छुटाई दिन लगत कसी निज प्रतिवादीका नाममा कैद म्याद ठेकी पठाई दिनु भन्ने फैसला गैरकानूनी एवं त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा संविधानको धारा दद(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमअनुसार गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०५८।५।१८ को आदेश ।

रिट निवेदनबाट सक्षम न्यायिक निकायबाट मुद्दाको सुनुवाईको सिलसिलामा ऐनबमोजिम आदेश भई न्यायिक हिरासतमा राखिएको देखिएकोले रिट निवेदन आधारहीन हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) ले श्री ५ को सरकारको आवश्यकताअनुसार बालसुधार गृहको स्थापना गर्नेछ भनी कानूनी व्यवस्था गरेकोमा सो बमोजिम बालसुधार गृहको हालसम्म स्थापना नभएको र सोही दफाको उपदफा ३ बमोजिम श्री ५ को सरकारले सोको वैकल्पिक व्यवस्था गरेको जानकारी यस अदालतलाई प्राप्त हुन नथाएको अवस्थामा प्रचलित कानूनअनुरूप प्रतिवादीलाई स्कल छाउन नमिलि कारागार पठाउनुको विकल्प नरहेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई लागेको कैद भक्तान गर्न कारागार शाखामा कैद ठेकी पठाउने गरी फैसला भएको हो । त्यसअनुसार थुनामा राख्न पठाउने गरी भएको कार्य गैरकानूनी नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको इलाम जिल्ला अदालतको लिखितजवाफ ।

इलाम जिल्ला अदालतको आदेशबाट कैद ठेकी रमा तामाङ थुनामा बसेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, इलामको लिखितजवाफ ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदिकाको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री आशिष अधिकारीले निवेदिकाको उमेर १३ वर्ष भएको भन्ने निजको बयानबाट देखिन्छ । सो कुरा खण्डन हुने गरी कुनै प्रमाण वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा निवेदिकालाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) अनुसार श्री ५ को सरकारद्वारा स्थापित बालसुधार गृहमा वा त्यस्तो बालसुधार गृह स्थापना नभएको भए निजी तवरबाट संचालित बालसुधार गृहमा राखिनुपर्नेमा अन्य प्रतिवादीसरह कैदमा राख्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा निवेदन मागबमोजिम सो फैसला बदर गरी निवेदिकालाई बालसुधार गृहमा राख्नु भनी परमादेशसमेतको आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत र विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले निवेदिकालाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२ अनुसार बालसुधार गृहमा राख्ने गरी आदेश भएमा आपत्ति नहुने भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूद्वारा प्रस्तुत उल्लेखित बहस जिकिरतर्फसमेत दृष्टिगत गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो । यसमा प्रचलित कानूनबमोजिम कैदको सजाय पाएका बालकहरूलाई श्री ५ को सरकारद्वारा स्थापित बालसुधार गृह वा त्यस्तो बालसुधार गृह नभए अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा स्थापित बालसुधार गृहमा राख्न पठाउनुपर्ने भन्ने बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) को कानूनी व्यवस्था विपरीत निवेदिकालाई अन्य प्रतिवादीसरह थुनामा राख्ने गरी भएको इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१०।२२ को फैसला बदर गरी निवेदकलाई

थुनाबाट मुक्त गरी बालसुधार गृहमा राख्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

इलाम जिल्ला अदालतबाट श्री ५ को सरकार विरुद्ध यी रिट निवेदिका रमा तामाङ्समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मिति २०५७१०।२२ मा भएको फैसला अध्ययन गर्दा फैसला तपसिल खण्डमा निज प्रतिवादी १६ वर्ष भन्दामुनिको बालक भएको देखिन आएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १३(३) अनुसार अन्य प्रतिवादीलाई हुने सजाय आधा १० कैद सजाय हुने ठहरेकोले निज प्रतिवादी प्रहरी हिरासतमा बसेको मिति २०५७।३।३१ देखि लागू हुने गरी मिति २०६७।३।३१ सम्म थुनामा राखी सोको भोलिपल्ट थुनाबाट छोडि दिन निजका नाममा कैद ठेकी लगत कस्नु भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ मा १६ वर्ष नपुगेका बालबालिकाले कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा निजहरूलाई उमेर पुगेका व्यक्तिहरूका साथमा राख्न नहुने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा ४२(२) को खण्ड (ख) प्रचलित कानूनबमोजिम कैदको सजाय पाएकोमा सोबमोजिम कैदमा जानुपर्ने बालकलाई सोही दफाको उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले स्थापना गरेको बालसुधार गृहमा राखिनुपर्ने त्यस्तो बालसुधार गृहको स्थापना नभएको अवस्थामा अन्य व्यक्ति वा निकायद्वारा संचालन गरेको बालकत्याण गृह, अनाथालय वा केन्द्रलाई श्री ५ को सरकारले त्यस्तो व्यक्ति वा निकायको स्वीकृति लिई अस्थाई रूपमा बालसुधार गृहको रूपमा उपयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । रिट निवेदिका रमा तामाङ्सको उमेर १६ वर्ष भन्दा कम देखिरहेको अवस्थामा उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार श्री ५ को सरकारद्वारा स्थापना बालसुधार गृह वा त्यस्तो बालसुधार गृह नभएमा अन्य निकायद्वारा संचालित बालसुधार गृहमा राख्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी निजलाई उमेर पुगेका अन्य प्रतिवादीसरह थुनामा राख्नु भन्ने उल्लेखित इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१०।२२ को फैसलाको तपसिल खण्ड कानूनसंगत नदेखिँदा उक्त अंश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ ।

यस्तो विषयवस्तु समावेश भएको सम्बत् २०५७ सालको रिट नं. ३६८५ निवेदक केशव खड्काको हकमा अधिवक्ता आशिष अधिकारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०५८।१।२८ मा १६ वर्षभन्दा कम उमेरका निवेदक केशव खड्कालाई कारागारबाट मुक्त गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(१) वा (३) बमोजिम गर्नु भनी श्री ५ को सरकारको नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहरी निर्णय भईसकेको र सो आदेशमा असहमत हुनुपर्ने अवस्थामा समेत विद्यमान रहेको देखिन आएन । यसर्थ निवेदिका रमालाई कारागारबाट मुक्त गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४२(२) को खण्ड (ख) अनुसार दफा ४२ को उपदफा (१) वा (३) बमोजिमको बालसुधार गृहमा राख्नु भनी विपक्षी श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालय कारागार शाखा इलामका नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

प्रधानन्यायाधीश

उपयुक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०५८ साल माघ २२ गते रोज ६ शुभम्।

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त ईजलास
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मण प्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्ण कुमार वर्मा
बाट भएको आदेश
संवत् २०८८ सालको रिट नम्बर.....६०

विषय : बन्दिप्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला धनकुटा डाँडावजार गा.वि.स वडा नं.१ घर भै हालकारागार शाखा, काठमाडौंमा थुनामा रहेको रमेश खड्का (नाम परिवर्तन) कोहकमा कानून अन्वेषण तथा विकास केन्द्र (सेलर्ड) मा कार्यरत निवेदक अधिवक्ता आशिष अधिकारी १

विरुद्ध

श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार.....	१	
कारागार व्यवस्थापन विभाग, बानेश्वर.....	१	
कारागार शाखा, जगन्नाथ देवल, काठमाडौं.....	१	विपक्षी
बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति, सानोठिमी, भक्तपुर.....	१	

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ र दद(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ ।

म निवेदक रमेश खड्का २०५७ सालको रिट नं.३६८५ को बन्दि प्रत्यक्षीकरण मुदामा २०५८।१।२८ को सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेश बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनकुटाको पत्रबाट मलाई बाल सुधाररगृह सानोठिमी भक्तपुरमा राखिएको थियो । सोही बाल सुधार गृहबाट म निवेदक नजिकैको विद्यालयमा कक्षा ८ मा अध्ययनरत छु । वार्षिक परिक्षा आउँदो चैत्र महिनामा हुदैछ । श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय कारागार व्यवस्थापन विभागको च.नं. २०५८।१।६९० को जिल्ला प्रशासन कार्यालय भक्तपुरलाई रमेश खड्का २०५८।१।२७ गतेबाट १७ वर्षमा प्रवेश गरेको जानकारी हुन आएकोले निजलाई बाल बन्दिको सुविधा दिन मिल्ने नदेखिएकोले निज खड्कालाई कारागार शाखा, जगन्नाथ देवल काठमाडौंमा सुरक्षासाथ पठाई सहयोग गरी दिन अनुरोध छ भनी सो को वोधार्थ कारागार शाखा, काठमाडौं र धनकुटा, युसेफ नेपाल, सानोठिमीलाई दिइएको छ । सो पत्रानुसार मलाई बाल सुधार गृहबाट निकाली कारागार शाखा काठमाडौंमा थुनामा राखिएको छ । किन कारागारमा लिएको भनी बुझदा बालबालिकाहरूलाई बालसुधार गृहमा राख्ने सम्बन्धमा भएको सम्भौता पत्रको दफा ४ बमोजिम गरिएको भनेर जवाफ दिईयो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ ले अयोग्यता वा पटक कायम नहुने भनी उल्लेख गरी राखेको सन्दर्भमा ऐनमा कतै नभएको उमेर १६ वर्ष पुरा भएपछि कैद भक्तान नभए पुनः सम्बन्धित कारागारमा सुरक्षासाथ फिर्ता लैजाने भनी गरिएको सम्भौता गैर कानूनी दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को भावना र मर्म विपरीत छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट गृह मन्त्रालय समेतका गाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर भै सकेको अवस्थामा समेत मलाई कारागारमा पठाउने निर्णय संविधान र बालबालिका सम्बन्धी ऐनको व्यवस्था विपरीत भएको छ । विपक्षीहरू बीच भएको सम्भौताको दफा ४ तथा सो आधारमा लेखेको पत्र र सोपत्रका आधारमा मलाई कारागारमा राख्ने गरेको कार्य तथा निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी गैर कानूनी थुनाबाट मुक्त गरी बाल

सुधार गृहमा बस्न पाउने सवैधानिक एवं कानूनी हक्को संरक्षण एवं प्रचलन गराई गाउँ भन्ने समेत रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? मिति २०५८।१।२० का दिन लिखित जवाफ र बन्दी लिइ आउनु भनी सूचना पठाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको एक न्यायाधीशको ईजलासबाट भएको आदेश ।

निवेदक रमेश खड्कालाई नक्वजनी चोरी मुद्दामा धनकुटा जिल्ला अदालतबाट कैद दिन २२ र जरिवाना रु. २९३७९।- सजाय वावपत २०५८।१।१५ देखि २०६०।१।४ सम्म कैदमा राखिछ छाडी दिने भनी कैदी पुर्जी दिएको देखिन्छ । थुनुवा पुर्जीमा निजको उमेर १४ वर्ष पनि उल्लेख गरिएको छ । निज २०५८।१।१३ मा १६ वर्ष उमेर पुर्गी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले दिएको परिभाषा भित्र नपर्ने स्वत सिद्ध छ । उक्त ऐनको दफा ४२ बमोजिम निज केशव खड्कालाई निजको उमेर १६ वर्ष नपुगोसम्म बालसुधार गृहमा राखिएको र हाल उमेर पुगेको कारणबाट मात्र केन्द्रीय कारागार काठमाडौंमा चलान गर्ने आदेश दिइएको हो । तसर्थ सम्झौता कानून विपरीत नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखत जवाफ ।

रमेश खड्कालाई बुझाउन त्याएका वखत बुझी लिन हुन भनी कारागार व्यवस्थापन विभागको पत्रद्वारा आदेश भएको र निजलाई इलाका प्रहरी कार्यालय, ठिमीको पत्रसाथ बुझाउन त्याएकोले भद्रबद्दी गृहमा हाल थुनामा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने कारागार शाखा जगन्नाथ देवलको लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदक केशव खड्काले कक्षा ८ मा पढी रहेको र निजको परीक्षा २०५८ फाल्गुण २३ गते देखि सञ्चालन हुने भएको तथ्य निज र निजका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले अनुरोध गरेकोले सो सम्बन्धमा यथार्थ व्यहोरा बुझी व्यहोरा साँचो भए परीक्षा नरोकिने व्यवस्था गरी सम्पूर्ण व्यहोरा खुलाई पठाउन कारागार शाखा, जगन्नाथ देवललाई लेखि जवाफ आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतबाट मिति २०५८।१।२० मा भएको आदेश ।

यस मन्त्रालयबाट निजलाई पकाउ गर्ने र थुनामा राख्ने आदेश दिइएको छैन । साथै निजको कुनै हक अधिकार हनन नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउ भन्ने समेत गृह मन्त्रायको लिखित जवाफ ।

यस शाखा अन्तर्गत भद्रबद्दी गृहमा बन्दी रहेका रमेश खड्का यसै कारागारबाट मिति २०५८।१।२।४ गते देखि सञ्चालन हुने परीक्षामा सहभागी हुने व्यवस्था मिलाईएको व्यहोरा अनुरोध छ, भन्ने कारागार शाखा काठमाडौंको २०५८।१।२७ मा यस अदालतलाई संवोधन गरी लेखेको पत्र व्यहोरा ।

नियमानुसार दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक रमेश खड्काका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता आशिष अधिकारीले मेरो पक्ष विद्यालय जाने आउने गरी रहेको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐनको मनसाय अनुसार काम भै रहेको थियो । बाल सुधार गृहमा राखिएको नाबालकलाई उमेर पुगेपछि कारागारमा पठाउनु पर्दछ, भन्ने व्यवस्था कुन कानूनमा व्यवस्था गरिएको छ, कारागार शाखाले देखाउन सकेको छैन । बाल सुधार गृहमा रहेको बालकलाई वयस्क भएपछि कारागारमा लैजाँदा दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त विपरीत हुन पुगदछ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ ले १६ वर्ष नपुग्दै गरेको अपराधमा पटक कायम नहुने व्यवस्था गरेको छ । छिमेकी देश भारतमा बाल सुधार गृहमा राखिएको बालक वयस्क भै सकेपछि पनि थप दुर्वर्ष सम्म बाल सुधार गृहमै राख्न सकिने व्यवस्था भएको पाइन्छ । यही आधारमा भारतको अदालतहरूबाट पनि बाल सुधार गृहमा बसेको व्यक्तिलाई कारागारमा पठाउन नहुने भन्ने मान्यतालाई पालना

गर्दै आई रहेका छन् । कारागार शाखालाई वर्षको निक्यौल गर्ने र ऐनमा नभएको व्यवस्था बाहिर गएर सम्भौता गर्ने अधिकार नभएकोले रिट जारी हुनुपर्दछ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै गरी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट सरकारी सह न्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्र प्रसाद पाठकले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलामा केवल नावालकलाई कारागारमा राख्न हुदैन । बाल सुधार गृहमा राख्ने सम्म भनिएको छ । ऐनको दफा २ मा बालकको परिभाषा गरिएको छ । नावालक भएसम्म सुधार गृहमा राखिने हो । यदि नावालक वयष्क भएपछि पनि वाल सुधार गृहमा राख्ने हो भने सो गृह वयस्क सुधार गृहमा परिणत हुनेछ । यस अवस्थामा नावालक पनि सो सुविधावाट वचित हुनुपर्ने हुन्छ । कारागार ऐन, २०१९ ले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बाहेकका व्यक्तिहरूलाई कारागारमा राख्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐनमा स्पष्ट नभएपछि वयस्क व्यक्तिलाई कारागारमा नै राख्न पर्दछ । सम्भौता कारागार ऐन अनुसार गरिएको हुँदा कानूनी र वैध छ । यस स्थितिमा कारागारमा पठाउने गरेको कार्य कानून सम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उक्त वहस जिकिर एवं मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी माग बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो होइन ? सो विषयमा निर्णय दिनु परेको छ । तत्सम्बन्धमा विचार गर्दा बालबालिका सम्बन्धी ऐन र सर्वोच्च अदालतको आदेश समेतको आधारमा बाल सुधार गृहमा राखिएको रमेश खड्कालाई कारागारमा थुनामा राख्ने कार्य संविधान, ऐन र अदालतको आदेश समेतको विपरीत हुँदा बदर गरी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा र १६ वर्षको उमेर पुगी वयस्क भै सकेपछि बाल सुधार गृहबाट कारागारमा राख्ने गरी गरिएको कार्य कानून सम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने लिखित जवाफ व्यहोरा भएको पाइयो ।

यसमा निवेदक रमेश खड्कालाई २०५६९१०२३ देखि प्रहरी हिरासतमा रही धरौट दाखिल गर्न नसकी थुनामा रहेको भन्ने धनकुटा जि.अ.बाट मिति २०५७९३६ मा भएको फैसलाको तपसिल खण्डमा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो तपसिल खण्डमा निवेदकलाई म्यादी कैद दिन २२ र ३ वर्ष ३ महिना जरिवाना वापतको कैद ठेक्ने गरेको देखिन्छ । दण्ड सजायको ३८ नं. अनुसार नावालकलाई जरिवाना वापत कैदमा राख्नु पर्दा उमेर पुगेकोलाई हुने कैदको आधारमा नबढने गरी कैद ठेक्नु पर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त दफामा जरिवाना वापत थुनामा राख्दा ४ वर्ष भन्दा बढी थुनामा राख्न हुदैन भन्ने उल्लेख भएको पाइदा नावालकलाई जरिवाना वापत कैद गर्नु पर्दा ४ वर्षको आधा २ वर्ष मात्र कैद हुने व्यवस्था उक्त दफाले गरेको देखिन्छ । यसरी हेदा निवेदक २०५६९१०२३ देखि कैदमा बसेको देखिएबाट सो मिति देखि आजसम्म जरिवाना वापत २ वर्ष १ महिना थुनामा बसी सकेको देखिदा कानूनले थुनामा बस्नु पर्ने अवधि भन्दा बढि अवधि व्यतित भएपछि पनि थुनामा रहेको देखिएबाट निवेदक रमेश खड्कालाई राखिएको थुना गैर कानूनी देखिदा निजलाई थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी कारागार शाखा, जगन्नाथ देवल काठमडौंको नाउमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई जानकारीको निमित्त पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

ईतिसम्बत् २०५८ साल चैत्र १३ गते रोज ३ शुभम्.....

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
आदेश
सम्वत् २०५८ सालको रिट नं. १०४

विषयः वन्दी प्रत्यक्षीकरण लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी गैर कानूनी थुगाबाट मुक्त गराई पाउँ।

जिल्ला रूपन्देही वेतकुझ्या गा.वि.स.वडा नं. ४ घर भै हाल कारागार शाखा रूपन्देहीमा थुनामा रहेको म चमारको हकमा कानून अन्वेषण तथा श्रोत विकास केन्द्र (सेलर्ड) मा कार्यरत अधिवक्ता आशिष निवेदक अधिकारी १

विरूद्ध

श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार	१
गृह मन्त्रालय कारागार व्यवस्थापन विभाग बानेश्वर	१
कारागार शाखा रूपन्देही	१
बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति, सानोठिमी भक्तपुर	१
युसेप (UCEP) नेपाल, सानोठिमी भक्तपुर	१
रूपन्देही जिल्ला अदालत, भैरहवा	१
जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, रूपन्देही भैरहवा	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ,

म निवेदक म चमारलाई २०५८ सालको स.फौ.नं. ३३४ को कर्तव्य ज्यान मुद्दामा श्री रूपन्देही जिल्ला अदालतको २०५८/१२१ को आदेश बमोजिम पुर्पक्षको निमित्त जिल्ला कारारगार शाखा रूपन्देहीमा थुनामा राखिएकोमा मैले बयान गर्दा १५ वर्ष भएको जन्म दर्ता प्रमाणपत्र अदालतमा पेश गरेको थिए । नावालक भएकै कारणले कारागार शाखा र बाल सुधार गृह सानोठिमीको प्रयासमा मलाई बाल सुधार गृह सानोठिमीमा राखिएको थियो । सो मुद्दा रूपन्देही जिल्ला अदालतमा चल्दैछ । श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय कारागार व्यवस्थापन विभागले च.न.९४३ मिति २०५९/१२२ बाट १७ वर्षमा प्रवेश गरेको जानकारी हुन आएकोले निजलाई बालवन्दीको सुविधा दिन मिल्न नदेखिएकोले निज चमारलाई कारागार शाखा रूपन्देहीमा सुरक्षासाथ पठाई सहयोग गरिदिनु हुन आदेशानुसार अनुरोध छ भनी सो पत्रमा वोधार्थ कारागार शाखा रूपन्देही युसेप नेपाल सानोठिमीलाई दिइएको छ । सो पत्रानुसार हाल मलाई बाल सुधार गृहबाट भिकी कारागार शाखा रूपन्देहीमा थुनामा राखिएको छ ।

सो सुधार गृहबाट निकाली किन कारागारमा लिएको भनी बुझ्दा विपक्षी विभाग र युसेप नेपाल वीच २०५८/१५ मा कारागारमा वन्दी रहेको बालबालिकाहरूलाई बाल सुधार गृहमा राख्ने सम्बन्धमा भएको

सम्झौता पत्रको दफा ४ बमोजिम गरिएको भनी जवाफ दिइयो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ ले अयोग्यता वा पटक कायम नहुने भनी उल्लेख गरी राखेको सन्दर्भमा ऐनमा कतै नभएको “उमेर १६ वर्ष पुरा भएपछि, कैद भुक्तान नभए पुनः सम्बन्धित कारागारमा सुरक्षासाथ फिर्ता लैजाने” भनी गरेको सम्झौता गैर कानूनी र दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को भावना र मर्म विपरीत छ । सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा नावालकलाई कारागारमा नराखी बाल सुधार गृहमा राख्न भनी पटक पटक परमादेश समेत जारी भएको अवस्थमा अदालतबाट कसूर ठहर भएकै अवस्थामा पनि ऐनले दिएको सुविधाबाट बन्चित गर्न नमिल्नेमा मेरो उमेर बढाएर कारागारमा पठाउने गरेको कार्य त्रुटीपूर्ण छ ।

अतः नावालकको सुविधा एक पटक प्रदान गरी बाल सुधार गृहमा राखी सकेकोमा १६ वर्षको उमेर पुरा भएपछि पुनः कारागारमा फर्काउने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा विपक्षीहरू बीचको २०५८।८।१५ को सम्झौताको दफा ४ तथा सो आधारमा कारागारमा फिर्ता पठाउनु भन्ने लेखेको पत्र र सो पत्रको आधारमा मलाई कारागारमा राख्ने गरेको कार्य तथा निर्णय उत्प्रेषणको अदेशद्वारा बदर गरी गैर कानूनी थनाबाट मुक्त गरी बाल सुधार गृहमा बस्न पाउने संवैधानिक एवं कानूनी हक्कको संरक्षण एवं प्रचलन गराई पाउँ भन्ने समेत रिट निवेदन ।

यसमा निवेदन माग बमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? कारण भए सबुद प्रमाण सहित आदेश प्राप्त भएका मितिले ७ दिन भित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलाशबाट भएको आदेश ।

विपक्षी निवेदक म चमारलाई कर्तव्य ज्यान मद्दामा रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट पुर्पक्षको लागि कारगार शाखा रूपन्देहीमा राखिएकोमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम निज बाल भएको कारण बाल सुधार गृहमा राखिएको थियो । निजले रूपन्देही जिल्ला अदालतमा मिति २०५८।८।१ मा आदेश हुँदा आफ्नो उमेर १५ वर्ष भएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्र अदालतमा पेश गरेबाट नै निज २०५९।८।२ मा १६ वर्ष पुरा भै १७ वर्ष लागेकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को परिभाषा भित्र नपरेकोले यस यस विभाग र युसेप नेपाल बीच मिति २०५८।८।१५ मा सम्पन्न संझौता बमोजिम यस विभागको २०५९।१।३० को पत्रद्वारा सुरक्षा साथ कारागार शाखा रूपन्देहीमा पठाइएको हो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ को मनसाय बालकले गरेको अपराधको कारण निजले भविष्यमा प्राप्त गर्ने कुनै सुविधाका लागि अयोग्यता वा पटक कायम नहुने र उमेर पुरोपछि दफा ४२ को सुविधा उपभोग गरी सुधार गृहमा बसी रहन पाउने नहुँदा निज निवेदकलाई उमेर पुरोको कारण मात्र कारागारमा चलान गर्न आदेश दिइएको हुँदा सम्झौता कानून विपरीत नभएकोले रिट खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

श्री ५ को सरकार मन्त्री परिषद्बाट मिति २०५७।९।२४ मा स्वीकृति भएको बाल सुधार गृह संचालन कार्यविधि, २०४७ बमोजिम युसेप नेपाल र महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको मिति २०५७।९।१२ को सम्झौता बमोजिम युसेप नेपालको कम्पाउण्ड भित्र बाल सुधार गृह स्थापना भै सोको प्रशासकमा सुरज दाहाललाई मन्त्रालयबाट नियुक्त भएपछि बाल सुधार गृह युसेप अन्तर्गत नभै एक स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा रहेको छ । बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति र श्री ५ को सरकार कारागार व्यवस्थापन विभाग बीच २०५८।८।१५ मा भएको सम्झौता बमोजिम कारागार व्यवस्थापन विभागले विपक्षी म चमारलाई बाल सुधार गृहमा पठाए बमोजिम राखिएको हो । सो सम्झौताको दफा ४ बमोजिम कारागार व्यवस्थापन विभागले जुन व्यक्ति बालबन्दी छ, सो सावालक भै सकेपछि कारागारमा फिर्ता पठाएको हुँदा सो मा यस युसेप नेपालको कुनै संलग्नता नभै हचुवाको भरमा दिएको रिट निवेदन गैर कानूनी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने युसेप नेपालको लिखित जवाफ । युसेप नेपालको कम्पाउण्ड भित्र रहेको बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति र श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय कारागार व्यवस्थापन विभाग बीच भएको २०५८।८।१५ को सम्झौतामा उल्लेखित सर्त बमोजिम निवेदक

तत्काल नावालक भएको कारणले यस गृहमा राखिएको हो । उक्त सम्झौताको सर्त नं. ४ मा बाल सुधार गृहमा राखिएका बालबालिकाको उमेर १६ वर्ष पूरा भएपछि पनि कैद भक्तान नभए पुनः सम्बन्धित कारागारमा फिर्ता लैजाने जिम्मेवारी श्री ५ को सरकार कारागार व्यवस्थापन विभागको भए बमोजिम सो विभागको च.नं.९४३ मिति २०५९।१।३० को पत्रानुसार म चमारलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय भक्तपुर मार्फत कारागार शाखा रूपन्देहीमा फिर्ता पठाई दिनु भनेको अवस्थामा यस गृहले फिर्ता गर्नुपर्ने दायित्व हो । यस गृहमा कारागार व्यवस्थापन विभागले बाल बन्दी उपलब्ध गराउने र फिर्ता लैजाने कार्य पनि उसैले गर्ने र पालन पोषण गर्ने अधिकार मात्र यस गृहको हुँदा यस गृहको उक्त कार्यले निवेदकको कुनै हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति सानोठिमी भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयबाट विपक्षी उपर २०५८।१।३० मा दायर भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा रिट निवेदकले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा आफ्नो उमेर १५ वर्ष भनेकोमा बयान लेख्ने क्रममा १६ वर्ष लेखेको भन्ने उल्लेख गरी यस कार्यालयबाट विपक्षी बनाई रिट दिएकोमा निजले आरोपित कसूरमा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष सावित रही गरेको बयानमा आफ्नो उमेर १६ वर्ष उल्लेख गरेको र निजको उमेर बढाई लेख्नुपर्ने कुनै कारण र औचित्य नभएको, अदालतमा इन्कारी बयान गर्दा घटी उमेर लेखाए पनि इन्कारी बयानलाई पुष्टी गर्ने विश्वासनीय प्रमाण नभएको र अदालतमा विचाराधीन कर्तव्य ज्यान मुद्दामा विवादित अवस्थामा रहेको निज विपक्षीको उमेरको प्रश्न समेत सोही मुद्दाबाट निरोपण हुने हुँदा रिटबाट निजको उमेरको विषयको प्रवेश गरी हेर्न नमिल्ने भै यस कार्यालयबाट विपक्षीको कुनै हक अधिकारमा हनन नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय रूपन्देहीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकलाई रूपन्देही जिल्ला अदालतको च.नं.६।९।३ मिति २०५८।१।५ को पत्रद्वारा पुर्पक्षको लागि थुनामा राखिएकोमा कारागार व्यवस्था विभाग र बाल सुधार गृह (युसेफ) वीच २०५८।१।५ मा भएको सम्झौता बमोजिम निजलाई १६ वर्ष पुरा नभएको बालक भएको आधारमा बाल सुधार गृह (सानोठिमी) भक्तपुरमा १६ वर्ष उमेर नपुगुञ्जेलसम्मको लागि राख्ने र १६ वर्ष उमेर पुरा गरी सकेपछि पुनः साविक बन्दी गृहमा फिर्ता हुने गरी २०५८।१।५ मा पठाईएको थियो । निज १६ वर्ष पुरा गरी १७ वर्ष लागेको हुँदा कारागार व्यवस्थापन विभागको पत्रानुसार पुनः यस कारागारमा फिर्ता भै हाल थुनामा छन् । नियम कानून विपरीत त्यसरी पठाउने र ल्याउने काम यस कारागारले नगरी केवल आदेशानुसारको पालना गरी पठाई पुनः ल्याईएको हो । यस कार्यालयबाट विपक्षीको कुनै हक अधिकारमा हनन गरेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिल्ला कारागार कार्यालय रूपन्देहीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदक समेत उपर प्रतिवादी कायम गरी दायर हुन आएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यी प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा आफ्नो उमेर १६ लेखाएको, सोही उल्लेख गरी अभियोग दावी लिएकोमा मिति २०५८।१।१ मा यस अदालतबाट निजलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने आदेश भए उपर निजले अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत बुटवलमा निवेदन गरेकोमा सम्मानीत अदालतबाट कैफियत माग भै मिति २०५८।३।४ मा यस अदालतको थुनछेक आदेश सदर भएको र निवेदकले यस अदालतको मिति २०५८।३।१ को थुनछेकको आदेशले आफ्नो के कुनै हक हनन भयो सो स्पष्ट खुलाउन नसकेको र यस अदालतको आदेशबाट निजलाई सुधार गृहबाट कारागार मार्फत गरेको नभै निजको हक अधिकार हनन नभएको हुँदा यस अदालतको आदेश कानून सम्मत नै हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने रूपन्देही जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचिमा चढी निर्णयार्थ इजलाश समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री किशोर सिलवाल र श्री आशिष अधिकारीले बाल सुधार गृहमा राखिएको

बालकलाई १६ वर्ष उमेर पुरा भएपछि कारागारमा फिर्ता पठाउन सक्ने अधिकार ऐनले विपक्षीहरूलाई प्रदान गरेको छैन । बालकलाई दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त अनुसार सुधार गृहमा राखिएकोमा १६ वर्ष उमेर पुरा भएको भनी पुनः कारागारमा फिर्ता गर्दा दण्डको सुधारात्मक सिद्धान्त विपरीत हुन्छ । विपक्षी विभागलाई बालकको उमेर नियौल गर्ने अधिकार नभएको कैद भक्तान नभएमा कारागार शाखामा फिर्ता गर्न सक्ने सम्भौता गर्ने अधिकार नहुँदा एकपटक सुधार गृहमा राखिएको बालकलाई निकाली पुनः कारागारमा राख्ने गरेको निर्णय तथा कार्य विपक्षीहरूले गरेको सम्भौताको दफा ४ कानून विपरीत हुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्छ भनी तथा विपक्षी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिकारी श्री ब्रजेश प्याकुरेलले कारागार व्यवस्थापन विभाग र बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समितिका वीच भएको सम्भौता बमोजिम निवेदकको उमेर १६ वर्ष पुरा भै १७ वर्ष लागेको हुँदा कारागारमा फिर्ता पठाइएको हो । निज १७ वर्षका वयस्क भै नावालक नरहेको र बालबालिका सम्बन्धी ऐनले १६ वर्ष पुरा नभएको व्यक्तिलाई बालबालिकाको परिभाषा भित्र राखेकोले १६ वर्ष पुरा भएको व्यक्ति वयस्क हुने हुँदा त्यस्तो व्यक्तिलाई बाल सुधार गृहमा राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था नहुँदा रिट निवेदन दावी खारेज हुनुपर्छ भनी तथा बाल सुधार गृह सानोठिमी तथा युसेफ नेपालको तर्फबाट विद्वान अधिकारीद्वय श्री माधव बास्कोटा तथा श्री सुरज अधिकारीले निवेदकले एक तर्फ गैर कानूनी थुना हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशबाट थुना मुक्त गरी पाउँ भन्नु हुन्छ भने अर्को तर्फ कारागारबाट भिकी सुधार गृहमा राख्ने आदेश गरी पाउँ भनेबाट माग दावी अस्पष्ट छ । बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समिति र कारागार व्यवस्थापन विभागको सम्भौता बमोजिम १६ वर्ष उमेर पुरा भएको निवेदकलाई कारागार व्यवस्थापन विभागको पत्रानुसार सुधार गृहबाट भिकी कारागारमा राखिएको हो । बालकलाई राख्ने सुधार गृहमा उमेर पुरोको व्यक्तिलाई राख्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस जिकिर सुनि रिट निवेदन सहित मिसिल समेत अध्ययन गरी आज निर्णय सुनाउन पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन भनी निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम बाल सुधार गृहमा राखिएको म चमारलाई विपक्षी कारागार व्यवस्थापन विभाग र बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समितिका वीच भएको मिति २०५८/९/१५ को सम्भौता बमोजिम १६ वर्ष पुरा भएको भन्ने आधारमा बाल सुधार गृहबाट भिकी कारागारमा थुनामा राख्ने गरेको कार्य संविधान, ऐन समेत विपरीत हुँदा बदर गरी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश समेत जारी गरी बाल सुधार गृहमा राख्नु भनी आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन तथा निवेदकलाई बाल बन्दीको रूपमा बाल सुधार गृहमा राखिएकोमा १६ वर्ष पुरी वयस्क भै सकेपछि बाल सुधार गृहबाट भिकी कारागारमा राख्ने गरेको कार्य कानून सम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

यसमा निवेदक म चमारलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दाको सिलसिलामा भएको रूपन्देही जिल्ला अदालतको थुनछेको आदेश बमोजिम कारागार शाखा रूपन्देहीमा थुनामा राखिएकोमा श्री ५ को सरकार कारागार व्यवस्थापन विभाग र बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समितिका वीच मिति २०५८/९/१५ को कारागारमा बन्दी जिवन विताई रहेका बालबालिकाहरूलाई बाल सुधार गृहमा राख्ने सम्बन्धमा भएको सम्भौतापत्रको प्रकरण नं. ४ मा बाल सुधार गृहमा राखिएको बालबालिकाको उमेर १६ वर्ष पुरा भएपछि पनि कैद भक्तान नभए पुनः सम्बन्धित कारागारमा सुरक्षा साथ फिर्ता लैजाने व्यवस्था बमोजिम कारागार व्यवस्थापन विभागले यी निवेदकलाई बालक भएको हुँदा कारागारबाट भिकी बाल सुधार गृहमा राख्न पठाएको देखिन्छ । निवेदकलाई सो अवस्थामा बाल सुधार गृहमा पठाउँदा यी निवेदक तत्काल बालक रहेको आधार लिएको पाइन्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आउनुको उद्देश्य बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र वौद्धिक विकास गर्ने उद्देश्य रहेको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा २ को परिभाषाको खण्ड (क) मा बालक भन्नाले १६ वर्ष

उमेर पुरा नगरेको बालबालिका सम्झनु पर्दछ भन्ने उल्लेख भएबाट उक्त ऐनमा भएको प्रावधानहरू १६ वर्ष उमेर पुरा नगरेको बालबालिकाहरूको लागि हुन भन्ने सम्झनु पर्ने हुन्छ । उक्त ऐनको समग्र अध्ययन गर्दा बाल सुधार गृहमा १६ वर्ष उमेर पुरा नगरेको बालबालिका १६ वर्ष उमेर नपुगदासम्म मात्रै रहने सक्ने तर कसूर अपराध गर्दाको अवस्थामा बालक भै कैद भुक्तान नहुँदै वयस्क अर्थात् १६ वर्ष पुरा गरी १७ वर्ष लागी सकेपछि कैद भुक्तान नहुँदासम्म बस्न पाउने भनी अर्थ गर्ने मिल्ने देखिन आउदैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बालबालिकाको हक्कहित तथा संरक्षण गर्न व्यवस्था भएको हुँदा सोमा भएको व्यवस्थाहरू १६ वर्ष उमेर पुरा नभएको बालबालिकाहरूलाई नै लागु हुने हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ ।

निवेदकले अदालतमा लेखाएको जन्म मितिको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन दिंदाका विवर निजको उमेर १६ वर्ष पुरी सकेको देखिन्छ । यसरी १६ वर्ष पुरी सकेका निवेदक बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २ (ख) ले गरेको बालबालिकाको परिभाषा भित्र पर्ने नहुँदा उक्त ऐनको दफा ४२ (१) को सुविधा पाउन सक्ने देखिदैन । अतः निवेदक म चमार कर्तव्य ज्यान मुद्दाको पुर्णक्षको सिलसिलामा थुनामा बस्नु पर्ने व्यक्ति भएको कुरामा अन्यथा नदेखिंदा कारागार व्यवस्थापन विभाग तथा बाल सुधार गृह व्यवस्थापन समितिको वीचको सम्झौता बमोजिम कारागार व्यवस्थापन विभागको पत्रानुसार यी निवेदक मिति २०५९।१।२ देखि १७ वर्षमा प्रवेश गरी वयस्क भएको आधारमा बाल सुधार गृह सानोठिमीबाट कारागार शाखा रूपन्देहीमा फिर्ता पठाएको कार्यलाई गैर कानूनी भन्न मिल्ने देखिन आएन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ मा कुनै कसूरको अभियोग लागी थुना वा कैदमा वसी कैद भुक्तान गर्नुपर्ने नाबालकलाई निजको उमेर १६ वर्ष पुरा भएपछि पनि बाल सुधार गृहमा नै राख्नु पर्द्द भन्ने व्यवस्था भएको समेत नदेखिंदा निवेदक म चमारलाई बाल सुधार गृहबाट निकाली कारागार शाखा रूपन्देहीमा फिर्ता पठाउने सम्बन्धमा भएको निर्णय तथा कारागार व्यवस्थापन विभाग र युसेप नेपालका वीच भएका सम्झौताबाट निवेदकको हक अधिकारमा असर परेको नदेखिंदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५९ साल भाद्र ३ गते रोज २ शुभम्।

**श्री सर्वोच्च अदालत संयुक्त ईजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
बाट भएको आदेश ।
रिट नं.....२०८५-WH-०००८**

विषय : बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला सिन्धुली घर भै हाल बाल सुधार गृह सानोठिमी भक्तपुरमा रहेको वर्ष १२ को गणेश स्याडतान (नाम परिवर्तन)को हकमा सौभाग्य शाह.....^१ निवेदक

विरुद्ध

जिल्ला प्रशासन कार्यालय बबरमहल काठमाडौं.....	^१	विपक्षी
बाल सुधार गृह सानोठिमी भक्तपुर.....	^१	

नेपाल अन्तरीम संविधान २०८३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ ।

प्रतिवादी वर्ष १२ को गणेश स्याडतानले चुनदेवी मन्दिरमा रहेको ३ वटा पानस चोरी गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा २ को (ज) र (भ) अनुसारको कसुर अपराध गरेको हुँदा सोही एनको दफा ६(१) बमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोग लगाई निज गणेश स्याडतानबाट मु.ऐ.अ.व.११८(५) अनुसार रु.२००००- धरौटी लिने र दिन नसके थुनामा राख्ने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति ०६५४५१८ को आदेश बमोजिम धरौटी दिन नसकी निजलाई बाल सुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुरमा राखिएको कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०८३ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, नागरिक अधिकार ऐन, २०२० को दफा १२ को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक प्रतिकूल हुनका साथै बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (२) मा उल्लेखित बालकको उमेर दशवर्ष वा सो भन्दा माथि र १४ वर्ष भन्दा कम रहेछ, भने निजलाई कानून बमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा हप्काई, सम्फाई बुझाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसुर हेरी ६ महिना सम्म कैद हुन्छ, भन्ने व्यवस्थाको समेत प्रतिकूल हुँदा उपरोक्त बमोजिम निज नाबालक गणेश स्याडतानलाई जरिवाना हुन नसक्नेमा निवेदकलाई धरौटी मागेको र धरौटी तिर्न नसकी बाल सुधार गृहमा थुनामा राख्ने कार्य असंवैधानिक रहेको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०८३ को धारा १०७(२) बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरण जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी गैर कानूनी थुनाबाट मुक्त गराई पाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन जिकीर रहेछ ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक तिन दिन भित्र लिखित जवाफ साथ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलाशबाट भएको आदेश ।

प्र. गणेश स्याडतान समेतले मिति २०६५।५।१ गते राती २ बजेको समयमा का.जि.का.म.पा. वडा नं.४ चुनदेवी स्थित पञ्चकन्या मन्दिरमा रहेको ३ वटा पानसचोरी गरेकोले निज उपर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को (ज) र (झ) अनुसारको कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १ अनुसार सजायको दावी लिई अभियोग पत्र साथ यस कार्यालयमा उपस्थित गराइएकोमा थुनछेको आदेशद्वारा प्रतिवादीबाट रु. २०००।- धरौट माग भई तोकिएको धरौट रकम दिन नसकेकोले बालसुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुरमा पठाइएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस सुधार गृहको के कस्तो काम कारवाहीले निजहरूको के कस्तो सबैधानिक हक अधिकारमा आधात परेको हो नखुलाई विना कारण यस सुधार गृहलाई विपक्षी बनाएबाट प्रारम्भक रूपमै यस सुधार गृहको हकमा रिट निवेदन खारेज भागी छ । नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय र कारागार व्यवस्थापन विभागसँग भएको सम्झौताको आधारमा युसेप नेपालद्वारा सञ्चालित यस गृहमा उक्त सम्झौता अनुसार कानून बमोजिम थुना वा कैदमा बस्नुपर्ने बालबालिका बस्ने गरेको र उल्लेखित बालकको हकमा जि.प्र.का. काठमाडौंको मिति ०६५।५।१८, मि.नं.४६३ को पत्रको आधारमा कारागार नियमावली, २०२० को नियम ४(ख) समेतको आधारमा सुधार गृहमा राखिएको हुँदा यस सुधार गृहको हकमा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने बाल सुधार गृहको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम आजको पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री राम प्रसाद अर्याल र यमुना भट्टराईले बालबालिका सम्बन्धी ऐनले १४ वर्ष भन्दा कम उमेरको बाल बालिकाले कुनै अपराध गरेमा सम्झाई बुझाई गर्नु पर्नेमा धरौट माग गरी सो दिन नसकेको भनी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले बाल सुधार गृहमा थुनामा राख्न पठाएको त्रुटीपूर्ण छ । उक्त कार्य गैर कानूनी हुँदा निवेदकले सो थुनाबाट मुक्त हुनुपर्दछ भनी र विपक्षी तर्फबाट विद्वान सरकारी उपन्यायाधिवक्ता श्री लोकजंग शाहले निवेदकलाई पानस चोरी गरेको विषयमा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा धरौट दिन नसकेको कारण बाल सुधार गृहमा राखिएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्ने होइन भनी गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सूनियो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो ।

यसमा रिट निवेदक १२ वर्षको उमेरको भएको र बालबालिका सम्बन्धी ऐनले साधारण चोरीको कसूरमा सम्झाई बुझाई सम्म गर्नु पर्नेमा निज उपर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा, २(ज) र (झ) अनुसारको कसूर कायम गरी ऐ.को दफा ६(१) अनुसारको सजायको दावी लिई अभियोग दायर गरी रु. २०००।- (दुई हजार) धरौट माग गरिएकोमा सो दिन नसकी बाल सुधार गृह सानोठिमीमा थुनामा पठाउने गरी भएको विपक्षीहरूको कार्य गैर कानूनी हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी उक्त गैर कानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य जिकिर रहेकोमा रिट निवेदक प्रतिवादी गणेश स्याडतानले चुनदेवी स्थित पञ्चकन्या मन्दिरमा रहेको ३ वटा पानस चोरी गरेकोले निज उपर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को (ज) र (झ) अनुसारको कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा ६(१) अनुसारको सजायको दावी लिई थुनछेको आदेश हुँदा माग गरिएको रु. २०००।- धरौट रकम दिन नसकेकोले बाल सुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुरमा पठाइएको भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

रिट निवेदक उपर ३ वटा पानस चोरी गरेको भनी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन अन्तर्गतको अभियोग लगाइएको र निजको उमेर १४ वर्ष भन्दा कम रहेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन,

२०४८ को दफा ११(२) ले दस वर्ष वा सो भन्दा माथि र चौधवर्ष भन्दा कम उमेरको रहेछ भने निजलाई जरिवाना हुने अपराधमा सम्भाई बुझाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । बालबालिकाहरूको शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताको कारण अपराधमा संलग्न रहन सक्ने भएकोले बालबालिकाले गर्ने अपराधलाई विशेष प्रकृयाद्वारा निगरानी एवं संरक्षण गर्नु पर्ने र बाल बालिकाको हक हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग गर्नु राज्यको दायित्व भित्र पर्ने विषय हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०८३ को धारा १२(२) ले कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भन्ने सारभूत रूपमा मौलिक हकको व्यवस्था गरी वैयक्तिक स्वतन्त्रताको र्यारेण्टी गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३(१) ले सार्वजनिक वा निजामती, कल्याणकारी, सामाजिक संस्थाहरू, अदालतहरू, प्रशासनिक यन्त्रहरू वा विधायिकाहरू सबैले बालबालिकाहरूसँग सम्बन्धित काम कुरा गर्दा बालबालिकाको उच्चतम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस प्रकार उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्था परिपालना र अन्तराष्ट्रिय महासंघिको मार्गदर्शनलाई राज्यका निकायहरूले अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्नु पर्ने हुन्छ । बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्ने उद्देश्य लिई प्रादुर्भाव भएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले व्यवस्था गरे अनुरूपको प्रक्रिया नअपनाई प्रत्यर्थीहरूबाट केही सार्वजनिक अपराध तथा सजाय ऐन अन्तर्गतको अपराधमा धरौट दिन नसकेको कारण भन्दै बाल सुधार गृहमा बन्दीको रूपमा पठाइएको भन्ने देखिन आयो ।

वस्तुतः यसरी बाल बालिका सम्बन्धी उक्त विशेष ऐन, २०४८ को दफा ५० मा प्रचलित कानून बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको तहकिकात गर्नु पर्ने बालकको सम्बन्धमा मुद्दा हेने अधिकारीले थुनछेक आदेश गर्दा विचार गर्नु पर्ने कार्याविधि र प्रक्रिया उल्लेख गरिएको पाइन्छ । धरौट माग गर्दा दिन नसकेकोमा उक्त दफा आकर्षित पनि नहुने र बालसुधार गृहमा थुनामा राख्न पठाउन सकिने पनि हुदैन । त्यसैले पूर्णक्ष निमित्त माग गरेको धरौट दिन नसकेको बालकलाई थुनछेको प्रयोजनको निमित्त थुनाको विकल्पको रूपमा बाल सुधार गृहमा बन्दीको रूपमा पठाउन सक्ने व्यवस्था नभएकोमा निवेदकलाई बाल सुधार गृहमा थुनामा राखेको कार्य गैर कानूनी हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा उक्त सुधार गृहबाट मुक्त गरी निज बालकलाई निजको अभिभावक जिम्मा लागाई दिने ठहर्छ । सम्बन्धित कार्यालयको जानकारीको लागि यसै आदेशको १ प्रति लेखी पठाई फाईल नियम बमोजिम गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश**उक्त रायमा म सहमत छु ।****न्यायाधीश****इजलास अधिकृत : हरिहर पौड्याल****इति संवत् २०८५ साल कार्तिक १८ गते रोज २ शुभम्.....। .**

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
आदेश
सम्वत् २०६६ सालको रिट नं.- WH-००२४

विषय- बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

जिल्ला रामेछाप, कास्तीमडाँडा गा.वि.स. वार्ड नं. ७ घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. धापासी हेपाली हाइटमा बसे भई मुद्दा पुर्पक्षको लागि भनी केन्द्रीय कारागार जगन्नाथ देवलमा थुनामा रहेको ल राईको छोरा स राईको हकमा निवेदक इन्टरनेशनल लिगल फाउन्डेशनमा कार्यरत अधिवक्ता कल्याण के.सी १

विरुद्ध

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाण्डौ	१
ऐ.का कार्यालय प्रमुख, प्र.जि.अ. श्री भोला प्रसाद सिवाकोटी	१
केन्द्रीय कारागार, जगन्नाथ देवल, काठमाण्डौ	१

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

स राईको उमेर १४ वर्षको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २ (क) अनुसार निज नावालक हुन् । उक्त ऐनको दफा ४२(२) (क) अनुसार नावालकताई बाल सुधार गृहमा वा दफा ५० बमोजिम निजको संरक्षक अभिभावकको जिम्मा लगाई मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्छ । ऐ. ऐनको दफा ५५(२) ले बालबालिका सम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नभएकोमा निज स राईलाई उमेर पुगेका अन्य थुनुवा कैदीहरूसँग थुनामा राखिएको छ । तसर्थ प्र.जि.अ. बाट भएको आदेश बमोजिम राखिएको थुना गैर कानूनी छ ।

निज स राईलाई महानगरीय प्रहरी वृत्त महाराजगंजका प्रहरीबाट २०६६/६७/१० गते पकाउ गरी दशैंको विदा भन्दै थुनी २०६६/६७/१६ गते सम्म थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्षको लागि विपक्षी नं. १ समक्ष उपस्थित गराउँदा, त्यहाँबाट क्षेत्राधिकारनै नभएपनि वाल सुधार गृहमा राखी मुद्दाको अनुसन्धान गर्न निर्देशन दिएको हुँदाहुँदै पनि निजलाई प्रहरी हिरासतमा राखी २०६६/६७/२० गते केही सावजनिक अपराध मुद्दाको अभियोग पत्र विपक्षी नं. १ मा दर्ता भै निजको वयान लगायतका कार्य सम्पन्न भै विपक्षी नं. २ बाट रु. ५०००/- (पाँच हजार) नगदी वा जेथा जमानत माग भएकोमा निजले उक्त जमानत दिन सक्ने अवस्था नभएको हुँदा मुद्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न वालसुधार गृह भक्तपुरमा २०६६/६७/२० गते पत्रद्वारा पठाइयो । उक्त बाल सुधार गृहमा ठाउँ अभाव भएकोले फिर्ता भई २०६६/६७/२१ देखि संरक्षकको जिम्मा नलगाई विपक्षी नं. ३ मा अन्य बन्दी सँगै गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिएको छ ।

बालबालीका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(२) ले “बालकको साथै उमेर पुरोका व्यक्ति संलग्न भए बाहेकको अवस्थामा बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरू कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार उपदफा (१) बमोजिम गठित बाल अदालतलाई हुनेछ” भन्ने प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, केही

सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ भन्दा पछि आएको ऐन हो । उक्त बालवालिका ऐनले प्र.जि.अ. लाई बालकल्याण अधिकारी र जिल्ला बालकल्याणकारी समितिको अध्यक्ष वा सदस्यको रूपमा मात्र सिमित गरेको छ । सर्विधानको धारा २४(३) ले प्रत्याभूत गरेको मुद्दा हेतु अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्नेमा बालवालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५५(२), (३),(४) बमोजिम बाल अदालत वा इजलाशमा प्रस्तुत गरी आदेश बमोजिम मात्र थुनामा राख्नु पर्नेमा प्र.जि.अ. को आदेशले थुनामा राखिएको हुँदा उक्त थुना सर्विधानको धारा १२(२), २२(२),(३) २४(५),(९), बालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५,५०,५०(१),५५(२), सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९, को नियम ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, बाल अधिकार सम्बन्धी महासंघीको धारा ३(१), ३७(ख) (घ), ४०(२) (ख) (१)(३) समेतको विपरीत भएको हुँदा सोही आधारमा बन्दी प्रत्यक्षीकरण लगायत जो चाहिने आदेश वा पूर्जी जारी गरी निज स राईलाई गैर कानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउँ । साथै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३२ अनुसार सुनुवाई हुने मिति तोकी उक्त मितिमा बन्दीलाई पनि उपस्थित गराउने अन्तरकालिन आदेश समेत गरी थुना मुक्त गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा निवेदन माग बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी नावालक स राईलाई किन गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गर्नु नपर्ने हो ? थुनामुक्त गर्नु नपर्ने कुनै मनसिव आधार र कारण भए खुलाई सबुद प्रमाण सहित २०६६/६/२६ गते दिनको १०.०० बजे बन्दी नावालकलाई लिखित जवाफका साथ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत यस अदालतमा उपस्थित गराउनु भनी विपक्षीका नाउँमा म्याद जारी गरि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

प्रहरी प्रतिवेदन जाहेरीले बादी नेपाल सरकार प्रतिवादी स राई भएको केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाण्डौको मि.न. ३७७ मिति २०६६/६/२९ को पत्रानुसार निज स हाल यस कार्यालय अन्तर्गत केन्द्रिय कारागारमा थुनामा रहिथाएका छन् । अधिकार प्राप्त अधिकारीको आदेशबाट थुनामा राखिएको यस कार्यालयका हकमा उक्त रिट निवेदन खारेजयोग्य भएकोले खारेज गरी पाउन अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवल काठमाण्डौको लिखित जवाफ ।

प्रहरीको प्रतिवेदनले बादी नेपाल सरकार प्रतिवादी स राई भएको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा अनुसन्धानका क्रममा पकाउ गरी स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा १५(२) बमोजिम २०६६/६/१० गते बाट लागु हुने गरी १० दिनको म्याद थप भएकोमा २०६६/६/२० मा स.मु.स. ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र भै अभियोग पत्र साथ पेश भएका अभियुक्तलाई थुनछेक आदेश हुँदा रु.५०००/- (पाँच हजार) धरौटी माग भएकोमा तोकिएको धरौटी दिन नसकेकोले थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न वालसुधार गृह सानोठिमी भक्तपुरमा पठाएकोमा स्थान अभाव भएको कारणले फिर्ता पठाएको हुँदा कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा थुनामा राख्न पठाएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाण्डौ समेतको तर्फबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलाश समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पवन कुमार जैसवाल र अधिवक्ता श्री कल्याण के.सी. ले बालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५(२) ले बालकको साथै उमेर पुगेका व्यक्ति संलग्न भए बाहेकको अवस्थामा बालक बादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरू कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सोही दफाको उपदफा (१) बमोजिम गठित बाल अदालतलाई मात्र हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको हुँदा बालकल्याणकारी अधिकारी भएको प्र.जि.अ.ले बालवालिकाको संरक्षण गर्नु पर्नेमा यस्तो क्षेत्राधिकारविहिन मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा बालवालिका सम्बन्धी विशेष ऐनको ठाडै उल्लंघन भएको छ । तसर्थ प्रमुख जिल्ला अधिकारीको क्षेत्राधिकार विहिन आदेशले गैर कानूनी थुनामा रहेका स राईलाई

वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनामुक्त गरिनु पर्छ भनी गर्नु भएको वहस तथा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाण्डौ समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उप-न्यायाधीवक्ता श्री शंकर बहादुर राईले सार्वजनिक अपराधको मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको अनुसूची भित्रको मुद्दा भई सरकारवादी मुद्दा भएको र त्यस्तो मुद्दा हेर्ने अधिकार केही सार्वजनिक अपराध (सजाय नियन्त्रण) ऐन अन्तर्गत प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भएको हुँदा निज स राईलाई केही सार्वजनिक अपराधको मुद्दामा मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा रु.५०००।- धरौटी माग भएकोमा निजले धरौटी जमानत दिन नसकी वालसुधार गृहमा राख्न पठाएकोमा स्थान अभावको कारण फिर्ता भएको हुँदा कारागारमा थुनामा राख्न पठाइएको हो । यस्ता सार्वजनिक अपराध गर्ने व्यक्तिलाई त्यतिकै समाजमा छाडिँदिँदा शान्ति खलबल्याउने भएकोले समाजमा शान्ति सु-व्यवस्था कायम गर्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कर्तव्य अन्तर्गत निज स राईलाई थुनामा राख्नु परेको हो । अतः उल्लेखित तथ्यको आधारमा प्रस्तुत रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो ।

उल्लेखित वहस समेत सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिटमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

- (१) प्रस्तुत रिटमा उल्लेख भएको वारी नेपाल सरकार र प्रतिवादी स राई भएको सार्वजनिक अपराधको मुद्दा हेर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई छ वा छैन ?
- (२) निवेदकको माग अनुसार रिट जारी गरी स राईलाई थुनामुक्त गर्नु पर्ने हो होइन ?
- (३) उल्लेखित मुद्दा र त्यस्तै प्रकृतिका मुद्दाका सम्बन्धमा अन्य केही आदेश जारी गर्नु पर्ने हो वा होइन ?

यसमा पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, निवेदक स राईउपर केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ को अपराधमा निवेदक उपर सार्वजनिक अपराधको मुद्दा दायर भएको भन्ने देखियो । मुद्दा हेर्न तोकिएको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले पुर्पक्षको लागी निज सँग रु. ५०००।- धरौटी माग गरेको भन्ने देखिन्छ, तर निजले रु.५०००।- धरौटी नदिएको कारण निजलाई थुनामा राखिएको भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । निवेदक निज स राईको उमेर १४ वर्षको नावालक भएको भन्ने देखिन्छ । केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ को दफा ५ मा उक्त ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा शुरू कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई हुनेछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको कारण स राई उपरको सार्वजनिक अपराधको मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष दायर भएको र सो मुद्दामा पुर्पक्षको लागी धरौटी माग गर्दा धरौटी दिन नसकेको नदिएको कारण थुनामा राख्न पठाउने भन्ने आदेश भएको देखिन्छ । तर यी निवेदकले वालवालिका ऐन अन्तर्गतको उक्त मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको क्षेत्राधिकार भित्र पर्दैन र त्यसरी हेरि गरेको आदेश गैर कानूनी भएको भनी रिट निवेदनमा जिकिर लिएको देखिन्छ ।

केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चल्ने मुद्दा हो । निवेदक उपर चलेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा निवेदक एक जनालाई मात्र प्रतिवादी बनाई निवेदक एक जना विरुद्ध मुद्दा चलेको भन्ने देखियो । १६ वर्ष नपुगेको नावालक एक जना उपर मात्र फौजदारी मुद्दा चलेकोमा साधारण अदालतले त्यस्तो नावालक उपरको मुद्दा हेर्न सक्छ सक्दैन ? अर्थात प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा हेर्दा १६ वर्ष नपुगेको नावालक एक जना मात्र प्रतिवादी भएको केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको मुद्दा, प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्र exercise गरी त्यस्तो मुद्दा हेर्न सक्छ सक्दैन ? सो हेर्ने पर्ने हुन आयो । सो सम्बन्धमा नावालक एक जना मात्र प्रतिवादी भएको केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, अन्तर्गतको मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले शुरू कारवाही र किनारा गर्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा उक्त वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ (१)(२)(३)(४) को कानूनी व्यवस्था हेर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । उक्त व्यवस्था यस प्रकार छ :-

दफा ५५: मुद्दा हेर्ने अधिकारी र मुद्दाको सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधि :-

- (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरि आवश्यकता अनुसार बाल अदालतको गठन गर्नेछ ।
- (२) दफा २० को अवस्थामा बाहेक बालक वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दाको शुरू कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार उपदफा (१) बमोजिम गठित बाल अदालतलाई हुनेछ । तर बालकको साथै उमेर पुरोको व्यक्ति समेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने बाल अदालतले कारबाही र किनारा गर्ने छैन ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम बाल अदालतको गठन नभए सम्मको लागि उपदफा (२) बमोजिम को मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई हुनेछ ।-
- (४) उपदफा(३) बमोजिम जिल्ला अदालतबाट हेरिने मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्नको निमित्त प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक एक बाल इजलाश रहनेछ ।

केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ सम्वत २०२७६९९ देखी लागू भएको देखिन्छ । सो ऐन अन्तर्गतका अपराधमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीका सम्बन्धमा दफा ५ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हेर्नेछ भनी उक्त ऐनले नै मुद्दा हेर्ने तोकिएको छ । मुद्दा हेर्ने अधिकारी र अदालतका सम्बन्धमा “राजपत्रमा सूचना प्रकाशीत गरी तोकिने” व्यवस्था सम्म पनि नगरी मुद्दा हेर्ने अधिकारी समेत तत्कालीन विधायिकाले ऐनमानै तोकी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई मुद्दा हेर्ने अधिकारी तोकिएको देखिन्छ । केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन मिति २०२७६९९ बाट लागू भएको देखिन्छ । ऐन लागू हुँदा २०२७ सालमा नेपालले Convention on the Rights of the Child, १९८९ (CRC) लगायत मानव अधिकार सम्बन्धी Core Convention कुनैमा पनि नेपाल पक्ष बनेको थिएन । International Convention on Civil and Political Rights, १९६६ मा पनि नेपाल पक्ष थिएन । Universal Declaration on Human Rights, १९४८ (UDHR) मात्र पारित अवस्थामा थियो । केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ लागू हुँदा, नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ समेत पनि लागू भएको थिएन । यसका साथै त्यती बेला अर्थात केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ लागू हुँदा नेपालमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ पनि लागू थिएन ।

केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ लागू हुँदा २०२७ सालमा नेपालको संविधान, २०१९ लागू थियो । २०१९ सालको उक्त संविधान हेर्दा भाग ३ मा मौलिक हकको व्यवस्था गरी धारा ७१ मा सर्वोच्च अदालतलाई असाधारण अधिकार प्रदान गरे पनि धारा १७ मा सार्वजनिक हितका लागि मौलिक हकको प्रयोगमा बन्देज लगाउन सक्ने व्यवस्था गरी कुनै पनि ऐनको प्रस्तावनामा धारा १७ को उपधारा २ को खण्ड (क) देखि खण्ड (च) सम्मका कुराहरू लेखिएमा धारा ९ देखि धारा १६ सम्मका हकहरू स्वतः नियन्त्रित हुने व्यवस्था थियो । विचारणीय र महत्वपूर्ण कुरा के छ भने २०१९ सालको उक्त संविधानले तत्कालीन धारा ६८ को सर्वोच्च अदालतलाई धारा ७१ ले असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रदान गरेपनि वर्तमान संविधानको धारा १०७ (१) को Judicial Review of Legislation को अधिकार र धारा १०० को जस्तो न्यायको मान्य सिद्धान्त Apply गर्न सक्ने अधिकार सम्म पनि लिखित रूपमा प्रदान गरेको थिएन । उल्लेखित संवैधानिक व्यवस्था, नेपालले ICCPR १९६६ र CRC १९८९ जस्ता Core Human Rights Convention हरूमा पक्ष नभएको र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को व्यवस्था पनि नभएको हुँदा त्यतिबेलाको संवैधानीक संरचना र नेपाल कुनै International Community समक्ष कुनै Treaty Obligation समेत नगरेको, नभएको अवस्थामा केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ अन्तर्गत प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दा हेर्ने व्यवस्था Valid Legislation हुन गयो तर वर्तमान अवस्थामा बालबालिका उपर चलेको त्यस्तो मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हेर्न सक्दैन । नेपालले Convention on the Rights of the Child, १९८९ मिति १४ सोक्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरेको देखिन्छ । अनुमोदन गरेको मिति देखि नेपाल, सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार उक्त महासंघिका प्राविधानहरू नेपाल कानून सरह लागू गर्न वाध्य हुन्छ । दफा ९ अनुसार नेपालले अनुमोदन गरेका कुनै Convention र नेपाल कानून बाफिएमा नेपाल

कानून स्वतः अमान्य भै Convention का प्रावधानहरू लागू हुन्छन् । वालवालिका उपरको फौजदारी मुद्दा हेर्न अधिकारको सम्बन्धमा Convention on the Rights of the Child, १९८९ (CRC) को धारा ४०(२)(b) (ii) (iii) उल्लेखनीय र महत्वपूर्ण देखिन्छ । उक्त व्यवस्था यस प्रकार छ :-

- (ii) *TO be informed promptly and directly of the charges against him or her, and to have legal or other appropriate assistance in the preparation and presentation of his or her defence.*
- (iii) *To have the matter determined without delay by a competent, independent and impartial authority or judicial body in a fair hearing according to law, in the presence of legal or other appropriate assistance and, unless it is considered not to be in the best interest of the child, in particular, taking into account his or her age or situation, his or her parents or legal guardians.*

खण्ड (iii) विशेष महत्वपूर्ण छ । खण्ड (iii) मा वालवालिका उपरको मुद्दा हेर्न competent, independent and impartial अधिकारी हुनुपर्ने वा Judicial body हुनुपर्ने भन्ने स्पष्ट उल्लेख छ । प्रमुख जिल्ला अधिकारी नेपाल प्रशासन सेवाको निजामती कर्मचारी भन्नेमा विवाद हुँदैन । नेपाल सरकारको निजामती कर्मचारी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ अन्तर्गत गठित निजामती कर्मचारी वा Force को सदस्य हो । संवैधानिक भाषामा भन्दा निजामति कर्मचारीलाई Permanent Executive भनिन्छ । निजामति कर्मचारीको काम, मन्त्री परिषदलाई, जसलाई Political Executive भनिन्छ, उसलाई सल्लाह दिने र उसले बनाएको नीति लागू गर्नु हो । निजामति कर्मचारी हामी कहाँ मात्र होइन हामीले केही हद सम्म Legacy बोकेको बेलायतमा पनि Independent मानिन्दैन, Neutral मानिन्छ । विभिन्न राजनीतिक दलले सरकार बनाउने हुँदा निजामति कर्मचारीहरू Neutral मात्र हुन्छ ।

साविकको कानूनमा भएको अष्टप्रति हटाउन वा त्यसमा परिमार्जन गर्न वा परिवर्तित नयाँ व्यवस्थालाई आत्मसात गर्न वा कुनै विशेष व्यवस्था गर्न वा कुनै वर्ग समुदाय आदिको समुचित व्यवस्था गर्न तै साविकको ऐनमा संशोधन गरिन्छ वा नयाँ ऐनको निर्माण गरिन्छ । यस्ता नयाँ ऐनले विद्यमान कानूनले समेट्न नसकेका व्यवस्थालाई थप पूर्णता दिएको हुन्छ वा आवश्यकता अनुसार नयाँ व्यवस्था गरेको हुन्छ । यस्ता नयाँ ऐनले विद्यमान दुस्कृतिलाई हटाउने लक्ष्य लिएको हुन्छ र ऐनको निश्चित रूपमा पालना गर्नु सबैको कर्तव्य हो । उक्त ऐनले दिएको विशेष संरक्षण वा उन्मुक्तिको अवस्थामा बाहेक अरु कसैले ऐनको प्रावधानको पालना गर्न नपर्ने उन्मुक्ति पाउन सक्दैन । यो कानूनी राज (Rule of law) को मान्य सिद्धान्त हो ।

उल्लेखित वालवालिका सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा वालवालिकाको लागि विषेश संरक्षण गर्न नेपालले अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा जनाएको प्रतिवद्धता र Child Rights Convention मा नेपालको आवद्धता अनुरूप वालवालिकाको सर्वोत्तम हितको संरक्षण गर्न नेपालमा विधायिकाले वालवालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ विशेष ऐनको रूपमा बनाई कार्यान्वयनमा त्याएको देखिन्छ । उक्त विशेष ऐनको उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाले वालवालिकाको संरक्षण र सर्वोत्तम हितमा विशेष जोड दिई छुडै वाल अदालतको गठनको व्यवस्था गरेको छ । उक्त अदालतको गठन नभए सम्मको लागि प्रत्येक जिल्ला अदालतमा एक एक वाल इजालशको गठन हुने व्यवस्था समेत गरी ऐनको दफा ५५ (२) अनुसार वालवालिका मात्र समावेश भएको मुद्दा वाल अदालत वा वाल इजालाश बाट मात्र शुरू कारबाही र किनारा गर्ने विषेश व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त उपदफा (२) मा प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश थपी वालको साथै उमेर पुरेको व्यक्ति समेत संलग्न भएको मुद्दाको सम्बन्धमा भने वाल अदालतले कारबाही र किनारा हुन सक्ने गरी क्षेत्राधिकारलाई अभ बढी स्पष्ट पारेको देखिन्छ ।

फौजदारी मुद्दा हेतु काम शुद्ध न्यायिक काम हो । फौजदारी मुद्दामा Fair Trial का मान्य सिद्धान्तहरू लागू गरी न्यायीक मन लगाई प्रमाणको मुल्याङ्कन र विवेचना गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष भएर निर्णय गर्नुपर्छ । त्यसैले ICCPR र CRC जस्ता Convention मा पक्ष बनेको र लिखित संविधान भएको राष्ट्र जहाँ मौलिक हकको व्यवस्था भएको छ, त्यहाँ निजामी कर्मचारीले फौजदारी मुद्दा हेतु भन्ने कुरा आउदैन । संवैधानिक व्यवस्था अनुसार हिजो सम्म Valid भएको कानून संवैधानिक व्यवस्था परिवर्तन भए पछि अब त्यही कानून Valid रहन सक्दैन । केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ को दफा ५ को मुद्दा हेतु व्यवस्था यसको उदाहरण हो । केही सार्वजनिक (अपराध नियन्त्रण) ऐन, २०२७ को दफा ५ को १६ वर्ष नपुगेको नावालक अभियुक्त भएको मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हेतु व्यवस्था आज वर्तमान संविधानको धारा २४(३), CRC को धारा ४० (२) (ii) (iii) र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ र वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ अनुसार आजका मितिवाट १६ वर्ष नपुगेका नावालक मात्र पक्ष वा विपक्ष भएको (सावालक समावेश नभएको) मुद्दा हेतु अधिकार Prospective Overruling गरी अमान्य गरिरिदैएको छ ।

प्रस्तुत रिटमा उल्लेख भएको केही सार्वजनिक मुद्दामा प्रस्तुत रिटका निवेदक स राई मात्र प्रतिवादी भएको र निजको उमेर १४ वर्षको रहेको भन्ने देखिएवाट वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को परिभाषा खण्ड अनुसार निज बालक भएको भन्नेमा विवाद देखिएन । यसरी निज बालक मात्र प्रतिवादी भएको अवस्थामा माथि उल्लेखित वालवालिका सम्बन्धी ऐन को कानूनी व्यवस्था अनुसार उक्त मुद्दाको शुरू कारवाही र किनारा वाल अदालत वा वाल इजलाशबाट मात्र हुनुपर्ने हुन्छ । तसर्थ प्रस्तुत रिटमा उल्लेखित प्रतिवादी यी निवेदक स राई मात्र प्रतिवादी भएको केही सार्वजनिक अपराध मुद्दाको कारवाही र किनारा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गर्न मिलेन । त्यस्तो वालवालिका मात्र वादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दा हेतु अधिकार वाल अदालत वा वाल इजलाशलाई मात्र हुने कानूनी व्यवस्था हुँदा, त्यस्तो मुद्दा हेतु अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई हुँदैन ।

तसर्थ प्रस्तुत रिटमा उल्लेख भएको वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यिनै रिट निवेदक भएको भनेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट रु. ५००००- (पाँच हजार) धरौटी मागेको आदेश बदर गरिरिदैएको छ । यसरी वालवालिकाको मुद्दा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हेतु नपाउने भएकोले उक्त मुद्दा आजै काठमाण्डौ जिल्ला अदालतमा सारीदिएको छ ।

अब दोस्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, यी निवेदक स राईलाई केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा प्रहरी द्वारा पकाउ गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १५ (२) वमोजिम म्याद थप गरि मुद्दाको अनुसन्धान पश्चात प्रहरी प्रतिवेदन साथ विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दा दायर गरेको भन्ने कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ बाट देखिन्छ । यसरी कुनै पनि अपराधमा आरोप गरी कुनै निकाय समक्ष चलाइएको मुद्दामा मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी प्रमाणहरूको मुल्याङ्कन र विवेचना गरी न्याय निरोपण गर्नु पर्ने हुन्छ र त्यस्तो न्याय निरोपण गर्ने व्यवस्था विद्यमान ऐनले गरेको छ भने उक्त व्यवस्थालाई समुचित र प्रभावकारी मानी त्यसको अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । विद्यमान कानूनले यस्तो उपचारको व्यवस्था गरे भएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारको प्रयोग गर्दैन र गर्नु पनि हुँदैन । कुनै कानूनी हकको प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नभएमा, संविधानले व्यवस्था गरेका मौलिक हकको हनन भएमा वा नेपालले प्रतिवद्धता जनाएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रीय सन्धिले व्यवस्था गरेका न्युनतम मानव अधिकारको हनन् भएको अवस्थामा सो को उपचारको लागि उक्त धारा १०७ (२) को असाधारण अधिकार क्षेत्रको प्रयोग हुने हो । प्रस्तुत मुद्दामा यी निवेदक उपर केही सर्वजनिक अपराध मुद्दाको अभियोग दायर भएको भन्ने देखिएको र पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा विवेचना गरिएको उल्लेखित वालवालिका सम्बन्धी ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्था अनुसार यी निवेदक वालक स राई मात्र प्रतिवादी भएको उक्त सार्वजनिक अपराध मुद्दाको शुरू कारवाई र किनारा सम्बन्धीत वाल अदालत

वा जिल्ला अदालतमा रहेको वाल इजलाशबाट हुने देखिएको र सोही अदालतबाट मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन र विवेचना गरी न्याय निरोपण हुने नै हुँदा प्रस्तुत रिटबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । तसर्थ निवेदक माग बमोजिम बन्दीलाई थुनामुक्त गर्नु भनी विपक्षीको नाममा रिट जारी गर्न मिलेन । सो हदसम्म प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

त्यसै गरी तेसो तथा अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा सबै बाल इजलाश गठन भएको जिल्लामा आजबाट बालबालिका मात्र सम्मिलित मुद्दा माथि विवेचना भए अनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हेर्न नपाउने हुँदा त्यस्ता प्रकृतिको बालबालिका मात्र सम्मिलित (सावालक सम्मिलित नभएका) मुद्दा बाल इजलाश गठन भएका जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष मुद्दा विचाराधीन रहेको हुन सक्ने देखिएकोले त्यसरी विचाराधीन रहेका भए सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सारी बाँकी काम कारबाही र किनारा गर्नको लागि परिपत्र जारी गर्नु भनी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको नाममा यो निर्देशन जारी गरिदिइएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरू तथा नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयलाई दिई रिट दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गर्नु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृतः-उपेन्द्र प्रसाद गौतम
कम्प्युटर गर्ने :- निर्मला भट्ट

इति संवत् २०८६ साल असोज २६ गते रोज २ शुभम्.....।

पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
फैसला

संवत् २०८८ सालको फौ.पु.ई.नं. - १५, १६^३

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी ।

ख श्रेष्ठको जाहेरीले श्री ५ को सरकार

पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

जि.मोरड हरैचा गा.वि.स.बस्ने रामप्रसाद श्रेष्ठ

प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

ऐ.ऐ. बस्ने रामप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदक
प्रतिवादी:

विरुद्ध

ख श्रेष्ठको जाहेरीले श्री ५ को सरकार

प्रत्यर्थी
वादी

यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५८।२।११ को फैसलामा माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा एवं ठहर यसप्रकार छ :-

मेरा बाबु रामप्रसाद श्रेष्ठले मलाई २०५३।१।२।१०, ०५४ साल श्रावणको पहिलो हप्ता तथा ०५।४।४।३० का दिन समेत घरमा अन्य मानिस नभएको मौका पारी कोठामा लडाई जबरजस्ती करणी गर्न भएको सो कुरा अन्यत्र भनिस् कराइस् भने मारी दिन्छु भनी डरत्रास देखाएको निजको कार्य मलाई सहन नभई भागी गाउँलेको सहारा लिई जाहेर गर्न आएकी छु, कानून बमोजिम कारबाही गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

मिति ०५।४।५।४ को घटनास्थल मुचुल्का मिसिल सामेल रहेको ।

मिति २०५४।५।४ को प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षण गरेको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र हरैचाको पत्र ।

म आफ्नो श्रीमतीसंग मनमोटाव भएको कारण सन्तुष्टी नभएर बेला बेलामा उत्तेजित भई छोरी ख श्रेष्ठलाई मिति ०५।३।१।२।१० र ०५।४।४।३२ गते करणी गरेको हुन् । ०५४ साल श्रावणको पहिलो हप्तामा भने करणी गरेको होइन । मेरो शरीर परीक्षण गर्दा देखिएका विर्य रोहरू मैले करणी गर्दा नै लागेको हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्र. रामप्रसाद श्रेष्ठले मौकामा गरेको बयान कागज ।

मिति ०५४४३१ गते दिउंसो रामप्रसाद मेरो घरमा आई मलाई समाती लडाउन लाग्दा म कराएपछि, मलाई छोडी गएका हुन र ख श्रेष्ठलाई निजका बाबुले जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा ख ले मलाई बताएकी हुन् भन्ने समेत व्यहोराको टिकाकुमारी श्रेष्ठले मौकामा गरेको बयान ।

२०५३ साल चैत्र वा २०५४ साल वैशाखमा हो पीडित ख श्रेष्ठलाई घाउ खटिराको सुइ औषधि गर्न मलाई बोलाएकोले म निजको घरमा जाँदा घरको कोठामा प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठको छोरी ख लाई ओछ्यानमा लडाई राखेको देखेको हुँ, भन्ने मौकामा कागज गर्ने राजकुमार श्रेष्ठले गरेको कागज ।

छोरी ख श्रेष्ठलाई रामप्रसाद श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको जस्तो लाग्दैन । गाउँलेहरूको ललाई फकाइमा लागेर जाहेरी दिन लगाएका हुन भन्ने समेत व्यहोराको पीडितको आमा गोमादेवी श्रेष्ठले मौकामा गरेको ठाडो कागज ।

श्रावण महिनामा ख श्रेष्ठ मेरो घरमा आई हजुरआमा मलाई बुवाले करणी गर्दै भनेर भनेको छ भनि बताएपछि मैले तत्कालै निजको आमालाई बोलाई तिम्रो पतिले छोरी ख लाई अनैतिक व्यवहार गर्दै अरे, कुरा कै हो ? भनी सम्झाएको हुँ । करणी गरेको आफ्नो आँखाले देखेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको बेदकुमारी श्रेष्ठले मौकामा गरेको ठाडो बयान ।

मिति ०५४५१६२ को वस्तुस्थिति मुचुल्का मिसिल सामेल रहेको ।

अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षण रिपोर्ट, मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूले गरेको ठाडो कागज, प्रतिवादीको साविती बयान कागज, पीडितको शारीरिक परीक्षण रिपोर्ट वस्तुस्थिति मुचुल्का समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आफ्नै वर्ष ९ कि छोरी ख श्रेष्ठलाई विभिन्न डरत्रास देखाई प्रलोभनमा पारी जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको १ नं. को विपरीत कसूर अपराध गरेको हुँदा निजलाई ऐ. ऐनको ३ र ४ नं. र ऐ. महलको २ नं. बमोजिम हाडनातामा करणी गरेको हुँदा हाडनाता करणीको महलको १ नं. बमोजिम हुने सजाय समेत थप गरी निजलाई सजाय गरी पाउन र ऐ. ऐनको १० नं. बमोजिम नावालिका पीडित ख श्रेष्ठलाई प्रतिवादीको आधा अंश दिलाई भराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

२०५३ साल चैत्र महिनामा साइकलले छोरीको खुटा काटेको थियो । निजको घाउ ड्रेसिङ गरिरहेको अवस्थामा राजकुमार पनि कोठामा एकासि पसे र छोरीलाई रामप्रसादले करणी गर्यो भनि हल्ला गरेको हो ? मैले करणी गरेको होइन । प्रहरीले मलाई लाठीले हिकाई आफू खुसि लेखेको कागजमा सहि गराएका हुन, घाउ चोट अस्पतालमा जांच गराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.रामप्रसाद श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान ।

यस्मा प्रतिवादीले कसूरमा इन्कार रही अदालतमा बयान गरेता पनि अनुसन्धान अधिकारी समक्ष साविती बयान गरेको, निज उपर किटानी जाहेरी परेको, ठाडो कागज गर्ने बेदकुमारी श्रेष्ठ समेतको अदालतमा भएको बकपत्रबाट जाहेरी पुष्टि हुन आएको, पीडितको योनीमा चोटपटक देखिनुका साथै योनिको हाइमेन च्याटिएको र प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षणबाट निजको शारीरमा करणीका लक्षणिक चिन्हहरू देखिएको र त्यस्ता चिन्हहरू यो यस्तो कारणले लागेका हुन् भन्न प्रतिवादीले नसकेबाट प्रतिवादीले पीडितलाई करणी गरेको पुष्टि हुन आएको र प्रतिवादीले आफ्नो जिकिर पुष्टि गर्न सकेको नपाईदा निर्देष रहेछन् भन्न मिलेन । अभियोग माग दावी बमोजिम प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आफ्नो नौ वर्षकी बालिका छोरी पीडित ख श्रेष्ठलाई जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. समेत बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र प्रतिवादीको आधा अंश पीडित ख श्रेष्ठलाई दिलाई भराई दिने ठहर्छ भन्ने शुरू मोरङ्ग जिल्ला अदालतको ०५४१२१६ को फैसला ।

मेरो प्रहरीमा भएको स्वेच्छा विरुद्धको बयानलाई प्रमाणमा ग्रहण गरी अदालतको बयानलाई मान्यता नदिई जबरजस्ती करणी भए नभएको एकीन हुन नसकेको रिपोर्ट समेतलाई प्रमाणमा ग्रहण गरी कसूरदार कायम गरी सजाय गरेको शुरू फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदन ।

हाडनाता भित्रको जबरजस्ती करणी भन्ने स्थापित भएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. बमोजिम हुने सजायमा हाडनाता करणीको महलको १ नं. बमोजिम सजाय थपी सजाय गन्पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म शुरूको फैसला उल्टी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट पु.वे.अ. विराटनगरमा परेको पुनरावेदन ।

मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आफै नावालिका छोरी पीडित ख श्रेष्ठलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने पुष्टि हुन आएकोले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनै पर्दछ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने अवस्था भएन । प्रस्तुत जबरजस्ती करणी मुद्दामा हाडनाता भित्रको जबरजस्ती करणी भै हाडनाता करणी गर्ने र जबरजस्ती करणी गर्नेको महल समेतमा उल्लेख भएको माथिल्लो सजाय १० वर्ष कैद गर्ने गरी निर्णय भएकोले वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर समेत कानूनसंगत देखिएन । प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैद गरी आधा अंश पीडितलाई भराई दिने ठहराएको शुरू मोरंग जिल्ला अदालतको २०५४१९१९६ को निर्णय सदर हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५४१९१९० को पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला ।

प्रतिवादी उपर मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महल र हाडनाता करणीको महलमा उल्लेखित कसूर अपराध गरेको ठहर गरी सजायको मागदावी गरिएकोमा जबरजस्ती करणीको महल बमोजिम मात्र सजाय गरी हाडनाता करणी तर्फ सजाय नगरेको हुँदा उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरू अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने समेत वादी श्री ५ को सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन । मलाई सफाई दिनुपर्नेमा कसूर अपराध गरेको ठहर गरी पु.वे.अ. विराटनगरबाट भएको इन्साफ उल्टी गरी अभियोग दावीबाटे सफाइ पाउँ भन्ने समेत प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती कारणीको १ र ३ नं.को कसूरमा ऐ. को ३ नं. अनुसार कैद वर्ष १० सजाय भै ऐ. को १० नं. अनुसार प्रतिवादीको आधा अंश समेत दिलाउने भराउने कार्य गरेको शुरूको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव ठहर्छ । मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको २ नं. अनुसार प्रतिवादीलाई हाडनाता करणीतर्फ सजाय गर्न पर्दछ की भन्नलाई हाडनाता करणी तर्फको मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा समावेश भएको नदेखिएकोले वादी श्री ५ को सरकारले सो तर्फ दावी गरे पनि निर्णय गर्न मिल्ने नदेखिंदा सो हदसम्म वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । मा.न्या. श्री टोपबहादुर सिंहज्यूले प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसलासँग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्न भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालको राय ।

प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिनुपर्नेमा सो गरेको ठहराई निजलाई सजाय गर्ने गरेको शुरूको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको देखिएन । आरोपित कसूरबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको नठहरेको अवस्थामा हाडनाता करणीको अपराधतर्फ विचार गन्पर्ने देखिएन । प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको ठह-याई सजाय गर्ने गरेको सहयोगी मा.न्या. श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालयको रायसँग सहमत हुन नमिलेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)क) अनुसार पूर्ण इजलासमा पेश गर्न भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री टोपबहादुर सिंहको राय ।

नियम वमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक श्री ५ को सरकारका तर्फबाट का.मु नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद प्रसाईले शुरू जाहेरी दरखास्तमा पीडितले करणी गरेको हजूरआमा नाताकी वेदकुमारीलाई भनेको व्यहोरा उल्लेख गरेकी छन्, सो कुरा वेदकुमारीको बकपत्रले समर्थन गरेको छ। पीडितको योनी परीक्षणबाट हाइमेन च्यातिएको र चोटपटक लागेको भन्ने उल्लेख भएको छ। साइकलबाट चोट लागेको भन्ने हो भने बाहिरी चोट लारनु पर्ने त्यो छैन। पीडितले गरेको इन्कारी बयानलाई प्रमाणित गर्ने कुरा प्रतिवादीले दिन सकेको छैन। प्रतिवादीले आँखा र पैतालामा कुटीपट गरेको भनेकोमा जांच परीक्षणमा Physical Assult भनि देखिएको छ, जसले त्यो कुरालाई समर्थन गर्दैन। सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादीले आफ्नी छोरीलाई करणी गरेको पुष्टि भैरहेको हुँदा अभियोग माग दावी वमोजिम सजाय हुनुपर्छ र माननीय न्यायाधीश श्री लक्षणप्रसाद अर्यालको राय सदर हुनुपर्छ भनि वहस प्रस्तुत गर्न भयो। प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री वगला रेग्मी, श्री वीरेन्द्रप्रसाद जयसवाल तथा श्री रामप्रसाद अर्यालले जाहेरी दरखास्त दिंदा प्राकृतिक संरक्षक हुँदाहुँदै वडाध्यक्षको रोहवरमा दिएको हुँदा यस्तो जाहेरीले कानूनी मान्यता पाउँदैन। पीडितको शारीरिक जांच गर्दा जबरजस्ती करणीबाट नै हाइमेन च्यातिएको हो भन्न सकेको छैन। यो मुद्दामा चर्चमित व्यक्ति कोही छैन। प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षण गर्दा Physical assault भनी देखाएको र त्यो अन्यथा प्रमाणित भएको अवस्थामा प्रहरीमा भएको बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। प्रतिवादीले बारदात गराएको कुरा कहिंबाट पनि पुष्टि नभएको हुँदा प्रतिवादीले सफाइ पाउनु पर्छ भनि प्रस्तुत गर्न भएको वहस समेत सुनियो।

उपर्युक्त व्यहोराको वहस सुनी पिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आफ्नै छोरी वर्ष ९ कि ख श्रेष्ठलाई करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १ नं. को विपरीत कसूर अपराधमा ऐ.को ३ र ४ नं. अनुसारको सजाय र ऐ. को २ नं. वमोजिम हाडनातामा करणी गरेको हुँदा हाडनाता करणी महलको १ नं. अनुसार थप सजाय समेत गरी साथै जबरजस्ती करणी महलको १० नं. अनुसार पीडितलाई प्रतिवादीको आधा अंश दिलाई भराई पाउनका लागि माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा शुरू मोरड जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर गरी निजलाई जबरजस्ती करणी महलको २ र ३ नं. तथा हाडनाता करणीको १ नं. समेत वमोजिम कैद वर्ष १० सजाय हुने र प्रतिवादीको आधा अंश पीडित ख श्रेष्ठले दिलाई भराई पाउने ठह-याई फैसला भएको। उक्त फैसला उपर वादी श्री ५ को सरकारको र प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन पर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट शुरूको इन्साफ सदर हुने ठहरी फैसला भएकोमा सो फैसला उपर दुवै पक्ख्ले यस अदालतमा समेत पुनरावेदन दिएकोमा निर्णयार्थ संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) वमोजिम प्रस्तुत मुद्दा यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडित भनिएकी वर्ष ९ कि ख श्रेष्ठले आफूलाई बाबु रामप्रसाद श्रेष्ठले मिति २०५३१२१० मा र सो पछि श्रावण महिनाको पहिलो हप्तामा, त्यसपछि २०५४४३२ का दिन समेत पटक पटक करणी गरेको भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०५४४४ मा ईलाका प्रहरी कार्यालय हरैचामा जाहेरी दरखास्त दिएकी र पीडित नावालक भएकीले सो जाहेरी दरखास्त हरैचा वडा नं. ९ का वडा अध्यक्ष प्रेमकुमार श्रेष्ठ संरक्षक भै मेरो रोहवरमा जाहेरवाला नावालक पीडित ख श्रेष्ठले बताए वमोजिम लेखि लेखाई सहिछाप गरेको भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरी संरक्षकको नाताले निज प्रेमकुमार श्रेष्ठले हस्ताक्षरको सहि समेत गरेको देखिन्छ। मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको महलको २४ नं. मा जुनसुकै कुरामा भएपनि सोहबर्ष नपुगेका नावालकको र कागज लिनु वा गराउनु पर्दा उसको संरक्षक वा हकवाला नराखी कुनै कागज लिनु गराउनु हुँदैन, सोहबर्ष नपुगेको भए पनि ज्यानमारा, चोरी वा करणी गर्ने, गर्न लाउने मानिसको अद्वावाट कागज गराउनु पर्दा भने संरक्षक वा हकवाला भए निजलाई राखी नभए उसैको मात्र कागज गराउनु पनि हुँच्च भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा १६ वर्ष नपुगेका नावालकको जुनसुकै

व्यहारेको कागज गराउंदा उसको संरक्षक वा हकवाला राखेर मात्र गराउनु पर्ने त्यस्ता नावालकको संरक्षक वा हकवाला नराखी गराएको कागजले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने तर ज्यानमारा वा जबरजस्ती करणी गर्ने, गर्न लगाउने व्यक्ति १६ वर्ष नपुगेको भएपनि अड्डावाट त्यस्तो व्यक्तिको कागज गराउनु पर्दा संरक्षक वा हकवाला भए निजलाई राखी नभए उसैको मात्र कागज गराएको भए पनि त्यस्तो कागजले कानूनी मान्यता पाउने देखिन्छ । यसवाट ज्यान मार्ने, चोरी र करणी गर्ने गर्न लाउने व्यक्ति स्वयं नावालक रहेको अवस्थामा मात्र संरक्षक वा हकवाला नभए उसैको मात्र कागज गरे गराए पनि त्यस्तो कागजले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्ने देखिन्छ । तर त्यस्तो अपराध गर्ने गर्न लाउने बाहेकका अन्य नावालकका हकमा भने संरक्षक वा हकवाला नराखी गरे गराएको कागजले कानूनी मान्यता पाउने देखिएन । प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा जाहेरवाली ख श्रेष्ठ नावालिका देखिएको र निज करणी गर्ने गर्न लाउने कारणी व्यक्ति नभई पीडित पक्ष रहेको देखियो । यस्तो पीडित नावालिकाको कागज गराउंदा अनिवार्य रूपमा हकवाला वा संरक्षक राखी कागज गराएको भए मात्र त्यस्ता कागजले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्ने हुन्छ । आमा बाबु कोसां साथमा बसेको १६ वर्ष नपुगेको नावालकको हकमा आमा बाबुलाई नै संरक्षक वा हकवाला मान्यपर्ने हुन्छ । जाहेरवाली पीडितको आमा बाबु मध्ये बाबुलाई आरोपित कसूरको कसूरदार अभियुक्त मानी जाहेरी दिएको भए पनि निज पीडितकी आमा सो जाहेरी दिदाका अवस्थामा संरक्षक बसी सहिछाप गरेको देखिएन । यसरी जाहेरवाली पीडितको आमा बाबु मध्ये संरक्षक आमा हुँदाहुँदै बडा अध्यक्ष संरक्षक भै जाहेरी दरखास्त दिनुपर्ने कारण मिसिल संलग्न कागजातवाट समेत खुल्न आउदैन । कानूनले तोकिदिएको नाताको मानिस संरक्षक नवसी उनाउ मानिस बडा अध्यक्ष संरक्षक बसेको त्यस्तो कानूनले मान्यता नै प्राप्त गर्न नसक्ने जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही चलेको देखिन्छ ।

पीडित ख श्रेष्ठले मौकामा त्यस्तो किटानी जाहेरी दिएकोमा अदालतमा आई बकपत्र गर्दा जाहेरी दरखास्तमा भएको सही आफैनै भएपनि आफूले लेखाएको होइन कसले लेखे थाहा छैन भनि इन्कार गरेको देखिन्छ । उता प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष आरोपित कसूरमा सावित रहि बयान गरेको भएपनि अदालतमा पूर्ण इन्कार रहेको देखियो । जाहेरी दरखास्तमा थाहा पाउने व्यक्ति भनिएको राजकुमार श्रेष्ठले मौकामा कागज गर्दा २०५३ साल चैत्रको वा २०५४ सालको कुरा हो रामप्रसाद श्रेष्ठको छोरी ख श्रेष्ठलाई घाउ खटिरा आएको हुँदा औषधी गर्न मलाई बोलाएका थिए । म उक्त घरमा जांदा घरको कोठामा प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले छोरी ख लाई ओछ्यानमा लडाई राखेको देखेको हुं हाल चर्चामा आएको विषय भने मलाई थाहा भएन । अगाडि भने मैले देखेको हुं भनि कागज गरेको देखिन्छ भने निजले अदालतमा आई प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आफैनै छोरी ख श्रेष्ठलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसम्म हल्ला सुनेको हुं मैले देखेको होइन । प्रहरीमा भएको कागज मैले व्यहोरा भनेर लेखाई सहिछाप गराएको होइन भनि बकपत्र गरेको पाइन्छ । यसरी प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा चश्मदित भनिएका मानिस राजकुमार श्रेष्ठको मौकाको कागज वारदात भएको भनिएको मिति भन्दा धेरै अधिको प्रसंगका सम्बन्धमा भएको र सो व्यहोरा पनि निजको अदालतमा भएको बकपत्रबाट विवादास्पद देखिएको हुँदा त्यस्तो विवादास्पद भनाईलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने समेत देखिएन । जाहेरीमा करणी गरेको कुरा आमा र साहिली हजरआमा देवकुमारी श्रेष्ठलाई पीडितले भनेकी भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख भएतापनि मौकामा कागज गर्दा पीडितकी आमा गोमादेवी श्रेष्ठले छोरीले केही भनेकी छैनन् जबरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्दैन भनेकी र वेदकुमारीले पीडितले आफूलाई भनेकी र सो कुरा निज पीडितकी आमालाई वताएकी भन्नेसम्म खुल्न आउँदै । यस बाहेक प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने सम्बन्धमा कुनै विश्वसनीय तथा ठोस प्रमाण भएको देखिन आउदैन । कोशी अंचल अस्पतालबाट पीडित ख श्रेष्ठलाई जांच गरी पठाएको रिपोर्टबाट पीडितको योनीको Hymen Rupture भएको कुरालाई प्रमाणको आधारको रूपमा लिएको भएपनि निज पीडितको खुटा साइकलले काटी औषधी उपचार समेत गरेको भन्ने मिसिलबाट खुल्न आएको र साइकल चढ्ने मानिसको पनि Hymen Rupture हुन सक्ने अवस्था भएबाट साथै करणीको कारणबाट मात्र Hymen Rupture हुन्छ नै भन्न पनि नसकिने हुँदा सो Hymen Rupture भएको लाई नै बलियो आधार प्रमाण मान्न मिल्ने स्थिति प्रस्तुत मुद्दामा देखिन आउदैन । बाबुले नै आफ्नो त्यसमा पनि नावालक छोरीलाई

जबरजस्ती करणी गर्ने कुरा एक किसिमले स्वभाविक समेत देखिँदैन । त्यसमा पनि प्रतिवादीकी श्रीमती तथा पीडितकी आमा घरमा नै हुँदाहुँदै छोरीलाई नै जबरजस्ती करणी गर्नुपर्ने आवश्यकता एवं अवस्था पनि असामान्य नै मान्नुपर्ने हुन्छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहर गर्न पर्याप्त प्रमाण समेत भएको अवस्था नदेखिएकोले प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्याएको मान्या । श्री टोपबहादुर सिंहको राय मनासिव ठहर्छ । वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अरूपा तपसिल बमोजिम गर्न ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहरेकाले निज प्रतिवादी हाल थुनामा रहेको देखिएकोले आजै यस इजलासबाट निजलाई अन्य मुद्दामा थुनामा राख्नु नपर्ने भए थनाबाट छाडिएन्तु भनि छिटो संचार साधनद्वारा सम्बन्धित कारागारमा लेखि पठाई दिनु भनि छुटै आदेश भएकोले सो तर्फ केही गरिरहनु परेन १

प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहरेकाले शुरू मोरङ्ग जिल्ला अदालतको फैसलाको देहाय १ र २ मा निज प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १० (दश) थुनामा राख्नु भनी राखिएको लगत र प्रतिवादी रामप्रसाद श्रेष्ठको आधि अंश पीडितलाई दिलाई दिन अंश सर्वशब मुचुल्का गर्न भनि राखिएको लगत समेत कायम नरहने हुँदा उक्त देहाय १ र २ मा राखिएको लगतहरू कटा गरी दिनु भनि शुरू मोरङ्ग जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु २

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ३

न्यायाधीश

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति संवत् २०५९ साल श्रावण २३ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इंडिया माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेण्मी माननीय न्यायाधीश श्री शारदा थ्रेष्ठ फैसला

सम्वत् २०६१ सालको फौ.पु.नं. ३८३०

मुद्दा:- जबरजस्ती करणी ।

भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स घर भै हाल बालसुधार गृह सानोठिमी भक्तपुरमा रहेको शिव पुनरावेदक न्हेमाफकी (नाम परिवर्तन) को हकमा निजको बाब ऐ.ऐ. बस्ने बस्ने हरिभक्त न्हेमाफकी १ प्रतिवादी

१८

श्री ५ को सरकार १ प्रत्यर्थी वादी

सुरु तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीशः-
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीशः-
(२) मा.न्या.श्री मध्यसदनलाल श्रेष्ठ

मा.न्या. श्री प्रेमप्रसाद सिलवाल
(१) मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१।२४ को फैसला उपर प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छः-

मिति २०५९.६.२५ को दिन समयमा हाम्रो घरमा सपरिवार खेतमा आएको मौका पारी भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने शिव न्हेमाफुकीले मेरो छोरी वर्ष ९ की नयना (नाम परिवर्तन) लाई जबरजस्ती करणी गरी वेहोस अवस्था पारेको र हाल छोरीको शिक्षण अस्पतालमा उपचार भइरहेकोले निजलाई पकाउ गरी कारबाही गरी पाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त ।

वेडमा तन्ना खस्याड-खुसुड भएको र सोही वेड अगाडि वावियाको सुकुल रहेको, सो सुकुलको एक ठाउँमा रगत लागेको जस्तो टाटा संकेको जस्तो देखिएको भन्ने घटनास्थल प्रकृति विवरण मूचल्का ।

मिति, २०५९दा२५ गतेका दिन नयना छुँकालाई मैले मेरै घरको तल्लामाथि लगी सुकुलमा सुताई जबरजस्ती करणी गर्दा निजको योनीबाट रगत बर्गी निज बेहोस भएको हन भन्ने प्रतिवादी शिव त्वेमाफकीको बयान ।

जवरजस्ती करणी गरेको कारणबाट नयना छुँकाको योनी च्यातिएको भन्ने शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्ज काठमाडौंको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०५९.६.२५ गते शिव न्हेमाफुकीले मलाई अम्बा दिने प्रलोभनमा पारी निजको घरको तल्लामाथि कोठमा लगी एकवटा अम्बा दिई सुकुलमा सुताई मलाई जबरजस्ती करणी गर्दा मेरो योनीबाट रगत आई रगत वगी म बेहोस भएको हो भन्ने पीडित वर्ष ९ की नयना छँकाको कागज ।

मिति २०५९।।।।। २५ गते म मेरो पसल भक्तपुर जिल्ला च्यामासिंहमा रहेको अवस्थामा उक्त दिनको २:३० बजे वर्ष ९ की नयना छुँकालाई बेहोस अवस्थामा बोकी त्याएकोले निजको योनीबाट रगतसमेत बगेको देख्ना निजमाथि करणी भएको शंका लागेको र बेलुका पसल बन्द गरी भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स वडा नं. ८ मेरो घरमा जाँदा नयना छुँकालाई शिव न्हेमाफुकीले जबरजस्ती करणी गरी बेहोस पारेको अवस्थामा फेला पारी उपचारको लागि शिक्षण अस्पताल काठमाडौंमा लगेको भन्ने सुनी थाहा पाएको भन्ने चन्द्रबहादुरले गरेको कागज ।

पीडित नयनाको कागज एवं जाहेरवालालगायत बफिएका व्यक्तिहरूको कागज व्यहोराबाट र परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत मिति २०५९।।।।। २५ गते शिव न्हेमाफुकीले पीडित नयना छुँकालाई अम्बा दिने प्रलोभनमा पारी घरको तल्लामाथि कोठामा लगी एकबोट अम्बा दिई सुकुलमा सुताई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने देखिन आएकोले प्रतिवादी शिव न्हेमाफुकीको उक्त कार्य मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसरु अपराध देखिँदा निजलाई सोही महलको ३ नं अनुसार सजाय गरी सोही महलको १० नं बमोजिम आधा अंश सर्वस्व गरी पीडित नयना छुँकालाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

पीडित नयना छुँका मकहाँ खुर्पा लिन आयो, मैले दिएर पठाएँ । नयना र श्रद्धा अम्बा टिप्पै थिए । म पनि अम्बा टिपेको ठाउँमा गाएँ । मलाई उनीहरूले अम्बा टिप्प भने । मैले सकिदन भनी जवाफ दिएँ, केही अम्बा खाए । मलाई टाउको दुखेकोले माथि चोटामा गई सुतें । १० मिनेटपछि नयना र सुजन चोटामा आयो मैले गाली गरी पठाई दिए, टाउको दुखेकोले औषधी त्याई खाएँ । मैले नयना छुँकालाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन । मेरो उमेर १५ वर्षको मात्र हो । पीडित र पीडितको परिवारले कुन उद्देश्यले यस्तो उजुरी दिए मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शिव न्हेमाफुकीको अदालतमा भएको बयान ।

प्रतिवादीलाई पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल पुर्णकको लागि थुनामा राखी काम कारबाही गर्नु भनी अदालतको आदेश ।

जाहेरीमा लेखिएको व्यहोरा साँचो हो । जाहेरीमा लागेको सहीछाप मेरो हो । धान काटी रहेको अवस्थामा मेरो बच्चालाई शिव न्हेमाफुकीले करणी गरेको हुनाले सो जाहेरी दिएको हो भन्ने व्यहोराको जाहेरवालाको अदालतमा भएको बकपत्र ।

मलाई शिव न्हेमाफुकीकै घरमा जबरजस्ती करणी गरेको हो । मिति २०५९।।।।। २६ मा प्रहरीमा गरेको मेरो कागजको व्यहोरा ठीक हो र त्यो कागजमा भएको हस्ताक्षर सही मेरो हो भन्ने व्यहोराको पीडित नयना छुँकाको अदालतमा बकपत्र ।

नयना छुँकाको बाबुले नयना छुँकालाई बेहोस अवस्थामा स्ट्रेचरमा बोकेर त्याएको र नयना रगताम्मे थियो भन्ने व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने चन्द्रबहादुरले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अस्पतालमा नयना छुँकालाई भेट्न जाँदा विरामीले शिव न्हेमाफुकीले मलाई बलात्कार गरेको हो भन्ने सुनेको व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने कृष्णप्रसादले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०५९।।।।। २५ मा प्रतिवादी शिव न्हेमाफुकी १४ वर्ष नपुगेको र १३ वर्ष पूरा गरिसकेको देखिन्छ भन्ने शिक्षण अस्पताल काठमाडौंको उमेरसम्बन्धी प्रतिवेदन ।

घटनास्थलबाट वरामद भएको परालको चकटी र पीडित नयना छुँकाको शरीरबाट निकालिएको रगतको परीक्षण गरी पठाई दिनु भन्ने जिल्ला प्रहरी भक्तपुरको पत्रानुसार केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको रिपोर्टमा रगत O (ओ) ग्रुपको देखिएको मानिसको रगत भएको एवं "It could not be confirmed due to inconclusive result" भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

प्रतिवादीको उमेर १६ वर्ष पुगेको विद्वान्हरूको बहसमा सहमत हुन सकिएन । तसर्थ प्रतिवादीले वर्ष ९ को नयना छुँकालाई जबरजस्ती करणी गरेको देखिनाले जबरजस्ती करणी महलको १ नं को कसुरमा उमेर पुगेकालाई जबरजस्ती करणीको ३ नं. बमोजिम कैद वर्ष १० हुनेमा प्रतिवादी १६ वर्ष मुनि १४ वर्षमाथिको देखिनाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा ३ बमोजिम कैद वर्ष ५ हुने ठहर्छ । जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको हकमा आउने अंशबाट आधा अंश पीडित नयना छुँकालाई दिलाई दिनुपर्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६०।५।१५।२ को फैसला । प्रतिवादीलाई शुरू अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा नाबालक मानी दावीभन्दा कम सजाय गरी भएको शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । शुरू अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरी पाउँ भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन ।

शुरू जिल्ला अदालतको मलाई ५ वर्ष कैद र आधा अंश दिलाउने गरी भएको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदकले नयनालाई करणी गरेको होइन । अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको कथित सावितिको भरमा दोषी ठहर गर्न मिल्दैन । प्रहरीको दवाव परेर गरेको हुँदा उक्त साविति स्वेच्छापूर्वक भएको होइन । प्रस्तुत मुद्दा सरकारवादी फौजदारी मुद्दा भएकोले उक्त मुद्दामा प्रमाणको भार विपक्षी वादीमा रहेको हुन्छ । शुरूको फैसला बदर गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिनाले सोको जानकारी दिने प्रयोजनार्थ पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पाटन तथा वारेसमा रहेका पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षसमेतलाई पुनरावेदन पत्रको प्रतिलिपिसमेत राखी पेशीको सूचना दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने आदेश ।

यसमा प्रतिवादीलाई करणीको १ नं. को कसुरमा सोही ऐनको दफा ३ बमोजिम उमेर पुगेकालाई हुन सक्ने कैद वर्ष १० को आधा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा ३ बमोजिम कैद वर्ष ५ हुने ठहर्याई जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको अंशको आधार अंश पीडित नयना छुँकालाई दिलाई दिने गरी भएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१।२४ को फैसला ।

अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको सावितिलाई प्रमाणमा लिई दोषी ठहर गरेको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ विपरीत रहेको, नाबालकको मुद्दा बाल इजलासबाट सुनुवाई नभएको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ प्रतिकूल फैसला भएको, फौजदारी मुद्दामा दावी प्रमाणित गर्ने भार वादीमा रहनेमा प्रतिवादीले आफू निर्दोष रहेको प्रमाण पुऱ्याउन नसकेको भन्ने आधारमा फैसला भएको, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणले करणी भएको भन्न नसकेको र मेरो उमेर १४ वर्षभन्दा कम रहेकोमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिम वाढीमा ६ महिना कैद हुनुपर्नेमा ५ वर्ष कैद र आधा अंश दिलाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग दावीको कसुरबाट सफाई पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीबाट पेश भएको उमेरसम्बन्धी प्रमाणमा भिन्नता देखिएको र शुरू जिल्ला अदालतकै मिति २०५९।द।२४ को आदेशानुसार निजको उमेर यकिन गर्न अस्पताल जाँच गराउँदा त्रि. वि. महाराजगञ्ज क्याम्पसको मिति २०५९।९।१५ को पत्रानुसार पुनरावेदकको उमेर १३ वर्ष पूरा १४ वर्ष ननाथेको भनी लेखी आएको अवस्थामा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) ले प्रतिवादीलाई ६ महिना कैद हुन सक्ने व्यवस्था गरेको देखाएको अवस्थामा सोही ऐनको दफा ११(३) अनुसार ५ वर्ष कैद र आधा अंशसमेत भराई पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ फरक पर्ने, देखिँदा अ. व. २०२ नं. बमोजिम छलफलको निमित्त महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।९।१९।६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत जबरजस्ती करणी मुद्दा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १०ख तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४९(१) एवं सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को दफा ६७क अनुसार बाल इजलास कायम गरी सुनुवाई गरियो । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री आशिष अधिकारी र श्री रामप्रसाद अर्यालले पीडितको स्वास्थ्य जाँच सम्बन्धमा लेखेको त्रि. वि. शिक्षण अस्पतालको पत्रमा Rape को Conclusion दिन नसकेको, प्रतिवादीको जाँचबाट पनि सो सम्बन्धमा कुनै संकेत वा चिन्ह फेला नपरेको र अदालतको आदेशानुसार जाँच हुँदा प्रतिवादीको उमेर १३ वर्ष पूरा भई १४ वर्ष नपुगेको भन्ने उल्लेख भएबाट पनि प्रतिवादीलाई ५ वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी भएको शुरू अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर हुनुपर्छ भनि बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी वादी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सप्रसाद गौतमले वादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको सावितिको अन्य सबुद प्रमाणबाट पुष्टि भैरहेको स्थितिमा अदालतमा भएको निजको इन्कारी बयानको आधारमा प्रतिवादीले सफाई पाउन नसक्ने, निजको उमेर १५ वर्ष भनी निज स्वयंले लेखाएकोमा विद्यालयको प्रमाणपत्रले समेत सो कुरा पुष्टि गरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्नुभयो । वादी प्रतिवादीतर्फका विद्वान्हरूको बहस जिकिर समेत सुनी मिसिल संलग्न अन्य सबुद प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गर्दा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको १ नं. कसुरमा ऐ. ३ नं. तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम कैद वर्ष ५ हुने ठहराएको शुरू फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मिलेको छ छैन निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी शिव न्हेमाफुकीले पीडित नयना छुँकालाई आफ्नो घरको तलामाथिको कोठामा लगी भईमा ओछ्याएको सुकुलमा सुताई जबरजस्ती करणी गरेको र करणी गर्दा नयना छुँकाको योनीबाट रगत बगेको कारण नयना छुँका बेहोस भएको भनी पीडित नयना छुँका स्वयंले प्रहरीमा कागज गरेको तथा जाहेरवालाले समेत सोही व्यहोरा उल्लेख गरी यी प्रतिवादी उपर किटानी जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ । पीडित एवं जाहेरवालाले अदालतमा आई बकपत्र गर्दासमेत सो व्यहोरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको पाइन्छ । अर्केतर्फ प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको सावित बयान तथा पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन एवं घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का तथा घटनास्थलमा पाइएको रगत मानव रगत रहेको भन्ने प्रतिवेदनसमेतका प्रमाणहरूबाट जाहेरीमा उल्लेख भएवमोजिम उक्त जबरजस्ती करणीको वारदात प्रमाणित भएको अवस्था देखिन्छ । प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानमा करणी गरेकोमा इन्कार रहेको भए पनि निजको इन्कारीलाई पुष्टि गर्ने अन्य कुनै आधार प्रमाण पेश हुन सकेको पाइन्न । तर निजले प्रहरीमा गरेको सावितीलाई जाहेरवाला तथा पीडितको प्रहरीमा भएको कागज एवं अदालतमा भएको बकपत्रले पुष्टि गरिरहेको छ । त्यसैगरी जाहेरवाला एवं पीडितको प्रतिवादीसँग अन्य कुनै रिसइवी समेत नरेहेको स्थितिमा निजहरूको भनाईलाई अन्यथा मान्युपर्ने अवस्था पनि देखिन्दैन । साथै पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का एवं चन्द्रवहादुरसमेतका व्यक्तिहरूले गरेको कागज एवं बकपत्रसमेतले प्रतिवादीले अभियोग दावीबमोजिमको कसुर गरेको भन्ने जाहेरवाला र पीडितको भनाईलाई समर्थन गरिरहेको पाइन्छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीले अभियोग दावी बमोजिम मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १ नं. को कसुर गरेको देखिन आयो ।

जहाँसम्म प्रतिवादीको उमेर १३ वर्ष पुगेको र १४ वर्ष ननाघेको भन्ने परीक्षण रिपोर्टको आधारमा निजको उमेर कायम गरिनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिरको कुरा छ । प्रतिवादीले पेश गरेको विद्यालयको सर्टिफिकेटमा निजको उमेर १५ वर्ष पुगी १६ चलिरहेको देखिने र निजले अदालतमा बयान गर्दा समेत आफ्नो उमेर १५ वर्ष देखाई बयान गरेको स्थितिमा निजको उमेर १४ वर्ष ननाघेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

तसर्थ, प्रतिवादीको उमेर १४ वर्ष पुगी १६ वर्ष नपुगेको भन्ने आधारमा निजलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा सोही महलको ३ नं. बमोजिम कैद वर्ष १० सजाय हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय कैद वर्ष ५ (पाँच) र जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको हकमा आउने अंशबाट आधा अंश पीडित नयना छुँकालाई दिलाई दिने ठहराई शुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।।।४ को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसलाको जानकारी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई दिनू । साथै प्रस्तुत मुद्दाको कागजातको प्रतिलिपि माग्न आएमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६७ (क) बमोजिम गर्नु । मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत :- राजेन्द्र थापा

इति सम्बन्धी २०६२ साल जेष्ठ ३० गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फैसला

सम्पत् २०५८ सालको फौ.पु.नं. २७६१

मुद्दा : जवरजस्ती करणी ।

नेपाल सरकार ^१ पुनरावेदक वादी
भक्तपुर जिल्ला भ.प.न.पा.वडा नं. १ बस्ने दिपक तुलसी वाख्यो	^१ प्रत्यर्थी प्रतिवादी

अधि निर्णय गर्ने:

- भक्तपुर जिल्ला अदालत
पुनरावेदन अदालत पाटन
- जि. न्या. श्री शुष्मालता माथेमा
 - मा. मु. न्या. श्री मीनबहादुर रायमाझी
 - मा. न्या. श्री भूपद्वज अधिकारी

पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५६१२२४ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको मुद्दा दोहोच्याई हेरी पाउँ भनी पर्न आएको निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अन्तर्गत निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

मिति २०५४।८।८ गतेका दिन म र मेरी श्रीमती काममा गएको मौका पारी मेरो छोरी केशरी माक (नाम परिवर्तन) मात्र घरमा बसेको अवस्थामा दिपक तुल्सी वाख्यो मेरो घरको बैठक कोठामा आई ढोका बन्द गरी मेरो नाबालक छोरी केशरी माकलाई पलङ्गमा सुताई गुप्ताङ्गमा समेत खेलवाड गरी जबरस्ती करणी गरेको मेरो छोरोले बहिनी रोएको सुनी किन रोएकी भनी घरतर्फ आउदै गर्दा निज दिपक तुल्सी वाख्यो भागी गएको भनी मेरो छोरा र छोरीले भनी थाहा पाई यो जाहेरी दरखास्त दिन आएको छ । निज दिपकलाई प्रकाउ गरी कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५४।८।१० मा परेको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०५४।८।८ गतेको दिन दिउँसो म एकलै बसी रहेको अवस्थामा दिपक तुल्सी वाख्यो आई मेरो कटू तानी तल भारी दिएकोले मलाई लाज लागि कटूमाथि तानी बसे । निजले मलाई बसेको ठाउँबाट मसमेत सुत्ते विस्तरामा उचालेर लगी मेरो कटू खोली आफ्नो पाईन्ट र भित्रको कटूसमेत धुँडासम्म भारी निजले आफ्नो लिङ्ग मेरो योनी तथा पिसाव फेर्ने ठाउँमा घुसार्न थालेकोले मैले निजलाई के गरेको यस्तो? नगर भनी रून कराउन लाग्दा निजले मेरो योनीमा लिङ्ग दली छिराउन खोजी रहेका थिए । मेरो योनी दुखेकोले म रोई कराई चिच्चाई रहेको थिए । केही बेरपछि निजले मेरो योनीमा लिङ्गबाट चिप्लो सेतो पदार्थसमेत भारी मलाई सोही ठाउँमा छोडी निज दिपक तुल्सी वाख्यो भागी गएका हुन् । केही बेरपछि मेरो दाजु आएर किन रोएको भनी सोधेकोले

मैले दाजुलाई दिपकले मलाई करणी गरेको कुरा बताई दिएको थिएँ । साँझ मेरो आमा आएकोले दिउँसो दिपक तुल्सी वाख्योले मलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा सबै बताई दिएको थिएँ । निजले करणी गर्दा मेरो योनीमा हालसम्म पनि दुखी रहेको र केही सुन्निएको पनि छ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित वर्ष ६ की केशरी माकले मिति २०५४।दा११ मा प्रहरीमा गरेको कागज ।

भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका बडा नं. ११ मा रहेको जाहेरवालाको घर, सो घरको माथिल्लो तल्लाको पश्चिमतर्फ रहेको दुईवटा भूयाल, सो भूयालको बीचमा पलङ्गको भूयाल खुल्ला रहेको, पलङ्गमा बच्चाले लगाउने कपडा यत्रत्र छरिएको अवस्थामा भएको, प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योले केशरी माकलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने देखाई दिएको मिति २०५४।दा११ को घटनास्थल मुचुल्का ।

म घरमा बैनी केशरी माकलाई मात्र छाडेर दालमोठ किनेर आउन भनी बाहिर गएर केही बेरपछि म घरतर्फ आउदै गर्दा निज बहिनी चिच्याएको सुनी किन रोएकी रहिछन् भनी म घरमा आई सोधपूछ गर्दा निज बहिनीले दिपक तुल्सी वाख्यो आएर मलाई करणी गरेर भागी गयो । मेरो पिसाब फेर्ने ठाउँमा दुखेकोले रोएको हुँ भनी बताइन् । घरतर्फ आउँदा निज दिपक मेरो घर तर्फबाट आफ्नो घरतर्फ गई रहेको पनि देखेको थिए भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको दाजुले प्रहरीमा मिति २०५४।दा१५ मा गरेको कागज ।

प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योलाई जाँच्दा शरीरमा कुनै पनि घाउ नभएको, कुनै पनि दाग कट्टमा पनि नभएको, लिङ्गको वरिपरि कुनै चोटपटक नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५४।दा११ को परीक्षण प्रतिवेदन पत्र । कन्या जाली च्यातिएको र छाला खुइलिएको, योनीद्वार रातो र सुन्निएको भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित केशरी माकको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मैले केशरी माकलाई विस्तरामा सुताई उत्तानो पारी मेरो उत्तेजित लिङ्गलाई निजको योनीमा छुवाई दल्दा लिङ्ग योनी भित्र नढिरेको र केशरी माक ऐया ऐया भनी रून कराउन चिच्याउन थालेकीले मैले लिङ्गबाट वीर्यसमेत नभारी निजलाई ३/४ मिनेट मात्र जबरजस्ती करणी गरी छाडेको, भागी गएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको दिपक तुल्सी वाख्योले प्रहरीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०५४।दा८ गतेका दिन भक्तपुर नगरपालिका बडा नं. ११ बस्ने दिपक तुल्सी वाख्योले ऐ बस्ने जाहेरवालाको छोरी वर्ष ६ की केशरी माकलाई घरमा कोही नभएको मौकामा ललाई फकाई जबरजस्ती करणी गर्दा निज केशरी माक रूने कराउने चिच्याउने गर्न थालेकीले निजको दाजु बाहिरबाट आफ्नो घर आउँदा निज दिपक तुल्सी वाख्योले केशरी माकलाई करणी गर्न छाडि भागी गएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको श्यामकृष्ण कायस्थसमेतका मानिसहरूले लेखाई दिएको मिति २०५४।दा२३ को वस्तुस्थिति मुचुल्का । प्रतिवादीले आफ्ले कसुर गरेको कुरालाई स्वीकार गर्दै बयान गर्नुको साथै बुझिएका मानिसले गरेका कागजसमेतबाट प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्यो श्रेष्ठले केशरी माक दिउँसो घरमा एक्सै भएको मौका पारी घरभित्र गई खाटमा लगी आफ्नो लिङ्ग पीडित केशरीको योनीमा घर्षण गराई पीडितलाई ३, ४ मिनेटसम्म जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ को नं. को कसुर अपराध गरेको हुँदा सोही महलको ३ नं. अनुसार सजाय गरी पाउँ र जबरजस्ती करणीको १० नं. अनुसार प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योको आधा अंश सर्वश्व गरी पीडित केशरी माक श्रेष्ठलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

केशरी माकलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन । उक्त वारदात घटना भयो भनेको दिन म घरमा नभै छालिङ्ग गा.वि.स.मा आफ्नो खेतमा गएको थिएँ । जाहेरवालासँग पहिला भगडा भएको रिसइवीले जाहेरी दिएका हुन् । प्रहरीमा बयान गर्दा मलाई कुनै किसिमबाट पढी-बाची नसुनाई सही गराएको हो । अभियोग माग दावीबमोजिम

मैले कुनै किसिमको कसुर अपराध नगरेको हुँदा आरोपित दावीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

पीडित केशरीको डाक्टरी जाँच रिपोर्टसमेतबाट यी प्रतिवादी कसुरदार होइनन् भन्न सकिने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट प्रतिवादी कसुरदार देखिएकोले पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अ.वं. ११८ को देहाय (२) बमोजिम थुनामा राख्नु भन्नेसमेत व्यहोराको थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादीको साक्षीले प्रतिवादी मिलान र मौकामा प्रहरीमा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले वादी मिलान हुने गरी अदालतमा गरेको बकपत्र साथै पीडित केशरी माकले वादी श्री ५ को सरकारलाई समर्थन हुने गरी गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

अदालतको आदेशानुसार बुझिएको मेडिकल अधिकृत डा. भुवन शर्माले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ । पीडितले मौकामा कागज गर्दा आफ्नो योनीमा प्रतिवादीको लिङ्गबाट सेतो चिप्लो पदार्थ भरेको भनेकोमा शारीरिक परीक्षणबाट सोको पुष्टि हुन सकेको छैन । २०५४।८।८ गते दिनको १.०० बजे जवरजस्ती करणीको वारदात भएको नै शंकास्पद देखिन आई वारदात पुष्टि हुन सकेको पाईएन । अतः केशरी माकलाई जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने अभियोगबाट प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योले सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला ।

पीडितको उमेर, योनी जाँचबाट देखिएको घा चोटको अवस्था, यसको गार्मीयता तथा Alibi वारेको प्रमाणको भार नपुगेको विषयसमेतलाई विचार नगरी भएको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रहेको, मिति २०५४।८।८ को वारदातका सम्बन्धमा मिति २०५४।८।१० मा जाहेरी परेको, जाहेरीमा उच्चोग गरेको भनेको, करणी गरेको भन्न नसकेको, चिकित्सकको प्रतिवेदनमा योनी सुनिएको र कन्या जाली च्यातिएको भन्ने देखिए पनि परीक्षण गर्ने डाक्टरले बकपत्र गर्दा सम्भावनासम्म व्यक्त गरेको देखिन्छ । तत्काल देख्ने भनेको पीडितको दाजुको बकपत्र र प्रहरीमा गरेको कागज स्वयंमा बाझिएको अवस्था छ । पीडित भनिएकी केशरीको बकपत्र, जाहेरी दरखास्त र डाक्टरको जाँच प्रतिवेदन एक आपसमा बाझिएको अवस्थामा जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने अभियोग दावी नपुग्ने ठहराई भएको सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१।२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५६।१।२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९, १०, १८ र ५४ समेतको गंभीर कानूनी त्रुटी गरिएको छ । पीडित केशरी माकको शरीर परीक्षण गरी मिति २०५४।८।११ मा दिएको प्रतिवेदनमा कन्या जाली च्यातिएको, योनीमा खोसिएको घाउ भएको तथा Vulva सुनिई रातो भएको भन्ने उल्लेख छ । शारीरिक परीक्षण गरी राय व्यक्त गर्ने चिकित्सकले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा बकपत्रको स.ज. १० र १२ मा पीडित केटीको मानसिक स्थितिसमेतको आधारमा उल्लेखित चोट लिङ्गको धक्काबाटै हुन सकदछ भनी थप पुष्टि हुने गरी लेखाई दिएको बकपत्रलाई प्रमाणमा नलिई भएको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ को त्रुटि रहेकोले बदरभागी छ । जाहेरवालाले आफ्नो छोरीलाई प्रतिवादीले करणी गरेको भनी दिएको जाहेरीको समर्थनमा अदालतमा आई बकपत्र गरेको अवस्था छ । पीडितको उमेर ६ वर्षको भन्ने स्पष्ट हुँदा त्यस्तो नाबालकले उमेर पुगेको व्यक्तिसरह खुला इजलासमा आफ्नो कुरा भन्न नसक्नु अस्वाभाविक हुँदैन । प्रतिवादीले आफ्नो कटू तानी लिङ्ग दलेको कुरालाई अदालतमा गरेको बकपत्रमा उल्लेख गर्दा-गर्दै समुच्चा बकपत्रको मूल्याङ्कन नगरी भएको

फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटि गरिएको छ। प्रतिवादी मौकामा सावित छन्। अदालतमा पीडितको बाबुसँग वालीनको पानी प्रयोग गरेको विषयमा रिसइवी रहेको भनी इन्कारी बयान गरेको भए पनि त्यतिकै भरमा छोरीको इज्जतमाथि प्रश्न उठ्ने गरी भुट्टा जाहेरी दिएको अनुमान गर्न मिल्दैन। मौकामा घटना थाहा पाउने पीडितका दाजुको प्रहरीसमक्षको कागजलाई प्रमाणमा नलिइएको फैसलासमेत प्रमाण ऐन, २०३१ प्रतिकूल बदरभागी छ। ६ वर्षको बालिकाको मन्त्जुरी लिई जवरजस्ती करणीको पुष्टि भई रहेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी शुरुवाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणी महलको १ न. को व्याख्यासम्बन्धी गंभीर कानूनी त्रुटि हुँदा मुद्दा दोहोच्याई हेरी उक्त फैसला बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन पत्र।

यसमा सम्बन्धित सुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिलसमेत भिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको मिति २०५७दा७ को आदेश।

यसमा ६ वर्षकी नाबालिक पीडित केशरी माकले अदालतमा वकपत्र गर्दा प्रतिवादीले पिसाव फेर्ने ठाउँमा घुसाई दिएको भनी वकपत्र गरेको, मौकामा थाहा पाउने पीडितका दाजुले वहिनी रोएको सुनी जाँदा प्रतिवादी भागेको र फोहोर गरेको भनी पीडितले भनेको भनी वकपत्र गरेको र चिकित्सकको जाँच प्रतिवेदनबाट समेत योनी सुनिएको भन्ने उल्लेख भई रहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अन्तर्गत मुद्दा दोहोच्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्नेसमेत यस अदालतबाट मिति २०५८दा८२४ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता श्री शरदकुमार खड्काले वारदात घटेको तथ्य स्थापित भएको छ, छैन भन्ने कुरा मुख्य हो, वारदातको विषयमा कसले के भनेको छ भन्ने कुरा गौण हो। पीडित केशरी माकको योनी सुनिएको, कन्या जाली च्यातिएको भन्ने शारीरिक जाँच प्रतिवेदन भई सोको समर्थनमा चिकित्सकले वकपत्रसमेत गरेको अवस्था छ। पीडितको मौकाको बयानबाट प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरेको तथ्य पुष्टि भएकै छ। ६ वर्षको उमेरकी पीडितले अदालतमा आएर सबै कुरा भन्न सक्ने अवस्था हुँदैन। मौकामा घटना देख्ने पीडितका दाजुले गरेको कागज र वकपत्र तथा जाहेरी दरखास्त र जाहेरवालाको वकपत्रमा सामान्य कुराहरू फरक पदैमा वारदात नै नभएको भन्न मिल्दैन। समयान्तरमा भए गरिएका कागजमा देखिएको सानो तिनो फरकलाई महत्व दिई मुख्य प्रमाणलाई नै अन्यथा गरेको त्रुटिपूर्ण छ। प्रतिवादी अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष सावित छन्। अदालतमा एलिवीको जिकिर लिए पनि सोको पुष्टि हुन सकेको छैन। प्रतिवादीले वारदात भएको समयमा छालिङ्गमा रहेको भनेकोमा साक्षीले सूर्य विनायक भनेका छन्। दुवै ठाउँबाट वारदात स्थलसम्म पुग्न असम्भव नहुँदा एलिवीको जिकिर खनिद्दित भई रहेको छ। जाहेरवालाको आफ्नो नाबालक छोरीको इज्जतमाथि प्रश्न उठ्ने गरी प्रतिवादीउपर भुट्टा जाहेरी दिनुपर्ने कारणसमेत प्रतिवादीले बयानमा खुलाउन सकेको छैनन्। तसर्थ, प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भई अभियोग दावी बमोजिम सजाय ठहर गरिनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल र विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरेशकुमार थापाले मिति २०५४दा८ को वारदाताको सम्बन्धमा ३ दिनपछि १० गते मात्र जाहेरी परेको छ। ढोका बन्द गरी जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने जाहेरी दरखास्त, पीडितको कागज र मौकामा घटना देख्ने भनिएका दाजुको भनाईबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। मुख थुनेको, कट्टु च्यातिएको, सेतो चिल्लो पदार्थ भारेको भन्ने कुरा कहीं कतैबाट प्रमाणित भएको पाइँदैन। जाहेरवाला घटनाको प्रत्यक्षदर्शी होइनन्। जाहेरीमा जवरजस्ती करणी गरेको भन्न नसकी खेलवाड गरेको भन्नेसम्म उल्लेख छ। दाजुले प्रहरीमा कागज गर्दा

प्रतिवादी गई रहेको देखेको भनेकोमा अदालतमा वकपत्र गर्दा धक्का दिएर गएको भनेका छन् । ६ वर्षकी बच्चीको हाइमन् च्यातिएको भए रगत आउनुपर्ने हुन्छ । मौकामा पीडितको योनी हेनै दाजु र बाबुले त्यस्तो असामान्य अवस्था देखेदैनन् । हाइमन् च्यातिएको भनी प्रतिवेदन दिने चिकित्सकले अदालतमा वकपत्र गर्दा करणी भएको भनी यकिन साथ भन्न नसकी संभावनासम्म व्यक्त गरेको अवस्था छ । यसरी वादी पक्षले शंकाराहित तवरले दावी प्रमाणित गर्न नसकेको स्थितिमा प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहराई भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर गरिनुपर्दछ भन्नेसमेत वहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लेखित वहस जिकिर मनन् गरी पुनरावेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा अभियोग दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको शुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पूर्ण सम्म हो, होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा पीडित वर्ष ६ की केशरी माक घरमा एकलै भएको मौका पारी प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणी महलको १ नं. को कसुर अपराध गरेको हुँदा सोही ३ नं. अनुसार सजाय गरी १० नं. वमोजिम प्रतिवादीको आधा अश सर्वश्व गरी पीडितलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत वादी पक्षको मुख्य अभियोग माग दावीमा प्रतिवादीले मौकामा आरोपित कसुरमा सावित भई तथा अदालतमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । सुरुले अभियोग दावी पुग्न नसक्ने ठहराई प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिई गरेको इन्साफ पुनरावेदन अदालतबाट सदर गरिए उपर वादी पक्षको तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्ने निवेदन पर्न आएको रहेछ । पीडितको मौकाको बयान र अदालतसमक्षको वकपत्र, घटनाबारे तत्काल थाहा पाउने पीडितका दाजुको मौकाको भनाई र वकपत्र, जाहेरी दरखास्त र जाहेरवालाको वकपत्र, हाइमन् च्यातिएको भनी मौकामा पीडितको शारीरिक जाँच गरी प्रतिवेदन दिने चिकित्सकले अदालतमा गरेको वकपत्रसमेतबाट प्रतिवादीले पीडित केशरी माकलाई जवरजस्ती करणी गरेको तथ्य पुष्टि भई रहेकोमा मौकाको कागज र वकपत्रमा देखिएको सामान्य भिन्नतालाई प्रधानता दिई प्रमाणको समग्र मूल्याङ्कन नगरी प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत वादी पक्षको मुख्य निवेदन जिकिरमा आधारित रही यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेतै निस्सा प्रदान भएको अवस्था विद्यमान रहेको पाइयो ।

यसमा मिति २०५४। दा८ का दिन जवरजस्ती करणीको वारदात भएको भन्ने कुरा नै शंकास्पद देखिन आई वारदात पुष्टि हुन नसकेको भन्नेसमेत आधारमा सुरुले प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर गरिएको देखिंदा प्रथमतः अभियोग दावी बमोजिमको जवरजस्ती करणीको वारदात भएको हो, होइन? भन्ने विषयमा नै विवेचना गर्नुपर्ने देखियो। त्यस सम्बन्धमा निरोपण गर्न जाहेरी दरखास्त, पीडितको भनाई, मौकामा वारदात स्थलमा पुग्ने पीडितको दाजुको मौकाको कागज र वकपत्र तथा पीडितको शारीरिक जाँच प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदन दिने चिकित्सकले अदालत उपस्थिति भई गरी दिएको वकपत्र जस्ता मिसिल संलग्न स्वतन्त्र र प्रत्यक्ष प्रमाणहरूको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आउँछ। उक्त प्रमाणहरूमध्ये पनि पीडितको भनाई र निजको मौकाको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन यस सन्दर्भमा प्रमुख देखिएका छन्। पीडित भनिएकी वर्ष ६ की केशरी माकको मौकाको कागज हेर्दा मिति २०५४। दा८ गतेका दिन निजका बाबु-आमा कामका लाइ घर बाहिर गएका, पीडित र निजको दाजु स्कुल जान भनी सूर्य विनायक पुरादा गाडी छुटी सकेकोले घरैमा फर्केर आई बसेको, दिउँसो दाजु पसल गएको अवस्थामा पीडित घरको भृत्यालमा एकत्र बसी रहेको थिएँ भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। पीडितले गरेको उक्त कागजमा प्रतिवादी दिपक तुलसी वाख्यो म बसेको ठाउँमा आएर केही नभनी मैले लगाएको कहूँ तानी तल झारेकोले मलाई लाज लागी कहूँ माथि तानेर बस्दा निजले सो ठाउँबाट उचालेर हामी सुन्ने गरेको खाटमाथि ओछ्यानमा लगेर जवरजस्ती लडाई मेरो कहूँ खोलेर निजले आफ्नो लिङ्ग मेरो योनी तथा

पिसाव फेर्ने ठाउँमा घुसार्न थालेकोले म के गरेको यस्तो नगर भनी रून कराउन थाल्दा निजले मेरो योनीमा आफ्नो लिङ्ग दली योनीमा छिराउन खोजी रहेको थिए । मेरो योनी दुखेकोले म रोई कराई चिच्याई रहेको थिए । केही वेरपछि निजको लिङ्गबाट मेरो योनीमा चिप्लो सेतो तरल पदार्थसमेत लागेको थियो, त्यसपछि निजले मलाई छाडि गएका हुन भन्नेसमेत व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ । निज पीडित केशरी माकले अदालतमा गरेको वकपत्रको स.ज. ५ मा “उक्त मितिमा म भयालमा वसी राखेको बेला दिपक तुलसी वाख्यो आई कटू फुकाली पिसाव गर्ने ठाउँमा घुसारी दिएको हो” भनी मौकामा निजमाथि जवरजस्ती करणीको वारदात भएको भनी गरेको कागजको समर्थन गरी दिएको पाइन्छ ।

पीडित बालिकाले बाल सुलभ शैली र भाषामा घटनापूर्वको स्थितिदेखि घटना हुँदाका अवस्था एवं तत्पश्चातका कुराहरूसमेत सविस्तार वर्णन गरेको पाइन्छ । निर्दोष रूपमा बालिकाले गरेको वर्णनमा खास कुनै विराधाभाष देखिन्न र बालिकाले घटना वर्णनको क्रममा कुनै भ्रम, विस्मृति वा अन्दाज प्रस्तुत गरेको पनि देखिन्दैन । प्रतिवादीको सम्बन्धमा निजले व्यक्त गरेको कुराबाट प्रतिवादीउपर कुनै दुरग्रह व्यक्त गरेको पनि देखिन्न । यसरी सहज र स्वाभाविक रूपले प्रतिवादीले निजउपर गरेको काम र व्यवहारको सम्बन्धमा व्यक्त गरेको भनाईलाई अविश्वसनीय मान्यपर्ने कारण देखिन आएको छैन । पीडित सजना माकको शारीरिक जाँच गरी मिति २०५४।८।११ मा दिएको प्रतिवेदनमा “The hymen is ruptured with laceratio. The vulva is red and swollen” भन्ने उल्लेख भई उक्त प्रतिवेदन दिने डा. भुवन शर्माले अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरेको वकपत्रको स.ज. १ मा केशरी माक मानसिक रूपमा डराएको थियो । उसको योनीको भल्वा सुनिएको थियो । भल्वाको पछाडिपट्टिको भाग (फोरसेट) रातो थियो । भल्वाभित्र हाइमन अलिकति च्यातिएको थियो भन्नेसमेत उल्लेख गरी स.ज. १२ मा उक्त अवस्था लिङ्गको धक्काबाट हुन सक्ने भनी लेखाएको देखिन्छ । शारीरिक परीक्षण गर्ने डाक्टरले दिएको उपरोक्त अभिव्यक्तिबाट पीडितको योनीमा प्रतिवादीले आफ्नो लिङ्गद्वारा धततिविक्षण पारेको देखिन आएकोले जवरजस्ती करणीको कसुरको प्रयोजनको लागि हुन सक्ने सबै कार्य गरेको देखिन आएको छ । यसका अतिरिक्त घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, वारदात स्थलमा तत्काल पुग्ने पीडितका दाङुको मौकाको कागज र अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रमा तत्काल प्रतिवादी घटनास्थलबाट निस्कैदै गरेको देखेको र वहीनीलाई सोध्दा दिपक तुलसी वाख्योले फोहोर गन्यो भनेकी भनी व्यहोरा लेखाएको पाइन्छ । उक्त भनाईबाट प्रतिवादीको वीर्य करणीको सिलसिलामा स्खलित भएकोसमेत देखिन्छ । पीडितका बाबु जाहेरवाला घटनाका बारेमा प्रत्यक्ष जानिफकार नभए पनि पछि प्राप्त जानकारीका आधारमा आफ्नी छोरिलाई प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरेको भनी दिएको किटानी जाहेरी दरखास्तको समर्थन गर्दै अदालतसमक्ष बकपत्र गरेको समेत पाइन्छ । मिसिल संलग्न उपरोक्त सबुद प्रमाणहरूबाट अभियोग माग दावी अनुरूप जवरजस्ती करणीको वारदात घटेको भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा स्थापित भई रहेको देखियो । ६ वर्षको नाबालिका पीडितको मौकाको कागज र अदालतको वकपत्रमा केही फरक देखिनु अस्वाभाविक होइन । प्रतिवादीले आफू घरमा वसी रहेको अवस्थामा आई कटू फुकाली पिसाव गर्ने ठाउँमा घुसाई दिएको भनी अदालतमा जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने मुल तथ्य फरक नपर्ने गरी वकपत्र गरेको देखिन्छ । उक्त शब्दहरू स्पष्ट छन् । मन्जुरीले पनि उक्त कार्य गर्न नसकिने कानूनी अवस्था छ । उक्त कार्य भएको ठाउँ र समयको तपसिल कहिलेकाहीं दुरुस्त वर्णन गर्न नसकिने प्रकृतिको हुन सक्छ । तर कुनै कार्य भए वा नभएको ठहर गर्न त्यस्ता कुराहरूको सहायक वा गौण महत्व हुन्छ । मुलत: आरोपित मुख्य तथ्यको सम्बन्धमा निश्चयात्मक भनाई आए वा नआएको हेनुपर्ने हुन्छ । जाहेरी दरखास्त र जाहेरवालाको अदालतमा भएको वकपत्र, पीडितको मौकाको कागज र अदालतको वकपत्र तथा सागर माकको मौकाको कागज र अदालतको वकपत्रमा देखिएको सामान्य फरक (Minor inconsistency) लाई प्रधानता दिई मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणको समग्र मूल्याङ्कन नगरी वारदात नै स्थापित नभएको ठहराई भएको सुरुको सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा त्रुटिपूर्ण देखिन आयो ।

पीडित वा साक्षीको रूपमा प्रस्तुत गरिने बालबालिकाको परीक्षणको क्रममा देखिन सक्ने अन्तरविरोधहरू कृतिम र प्रायोजित रूपमा आउने गरिएको प्रयासको फलस्वरूप भन्दा बालबालिकाको साक्षी परीक्षण गर्दा अपनाउनुपर्ने विशेष सर्तकता र उपयुक्त प्रणाली अनुपनाउनुको परिणामस्वरूप हुने गरेको पाइन्छ । हाम्रो न्याय प्रणालीमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन नियमको छुटै व्यवस्था भई बाल न्यायको पृथक अवधारणालाई अंगीकार गरिएको भए पनि बालक पक्ष वा विपक्ष रहेको अवस्थामा गर्नुपर्ने सोधपुछ वा साक्षी परीक्षणको हरेक चरणमा देखिउनुपर्ने संवेदनशीलता र तद् अनुरूप कार्य प्रक्रियाको व्यावहारिक रूपान्तरणको अभावले न्यायिक प्रक्रियामा तिनीहरूको योगदान अपेक्षित मात्रा र स्तरमा हासिल गर्न नसकिएको कतिपय अवस्थाहरू दिनहुँ जस्तो देख आइन्छ । बालबालिकासँग गरिने सोधपुछ वा साक्षी परीक्षण जस्तो अनुसन्धान वा न्यायिक प्रक्रियामा जारी हुनुपर्ने नियम निर्देशिकाहरू र सोको सही कार्यान्वयनको लागि उपयुक्त वातावरणसहितको कार्यकक्षको अभावमा बालबालिकाले आफ्ना जो भएका सत्य-तथ्य कुराहरू सही रूपमा भन्न नसक्ने र भनेका कुराहरूको पनि सही रूपमा लेखवद्द वा प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने अवस्थाहरू रहन्छन् । भौतिक र अभौतिक वातावरणीय कमजोरीको कारणबाट उजागर गर्नुपर्ने वा गर्न सकिने कुराहरू गर्न नसकिएको र बालबालिकाको हितको प्रतिकूल हुने देखिएका कतिपय व्यवहारहरू न्यायिक प्रक्रियामा यथापि वहाल रहेकोसमेत देखिन आउँछ । यी कुराहरूको निराकरणको लागि बाल न्यायको आधारभूत दर्शन न्यायिक प्रक्रियामा तिनको समाविष्टी र व्यावहारिक प्रयोगको स्थिति सुनिश्चित गर्नको लागि कानूनी, भौतिक एवं वातावरणीय प्रयासहरू गर्नुपर्ने अनिवार्यता महसुस भएको छ । जसको लागि अदालत स्वयं अनि कानून कार्यान्वयनको तहमा रहेका विभिन्न निकायहरू एवं व्यवसायीहरू एवं सरकारको प्रतिवद्दता र व्यावहारिक प्रयास अपेक्षित छन् । प्रस्तुत मुद्रामा साक्षी परीक्षणको क्रममा के कसरी प्रॱ्णन सोधियो, सो सम्बन्धमा बालिकाको समझदारी के रह्यो, सान्दर्भिक कुराको पुनः स्मरण गराइयो गराइएन आदि जस्ता कतिपय कुराहरूको प्रयासको स्थिति अज्ञात छ । तथापि मुल रूपमा निजले व्यक्त गरेको कुराको उसको स्मरण शक्ति र प्रस्तुतिमा विरोधाभाष देखिने कुनै कुरा भक्लेको छैन । यस्ता कुराहरूलाई विशेष रूपले शतक्तापूर्वक हेनुपर्ने मुख्य कुरा के हो भने बालबालिकाले अरूका दवाव वा बहकाउ वा भुलवस कुनै कुरा प्रतिकूल रूपमा व्यक्त गरेको छ वा छैन भन्ने हो । प्रस्तुत विवादमा पीडित बालिकाले प्रारम्भमा गरेको कागज र पछि गरेको वकपत्रको अन्तरवस्तुका आधारभूत कुराहरूमा संगति देखिएकोले बालिकाको वकपत्रको प्रमाणिक महत्वलाई गौण बनाएर मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिएन ।

बालबालिकाले कुनै प्रश्नको परिणाम र प्रकृति रामोसँग नबुझने गरी गरिएको बाल अमैत्रीपूर्ण परम्परागत अदालती प्रणाली अनुरूपको जिरहमा व्यक्त भएको सानो तिनो कुरालाई मुल आधार लिनु भनेको अभियुक्तउपर कठोर फौजदारी दायित्व रहने जवरजस्ती करणी जस्तो अपराध वा त्यसमा पनि ६ वर्षको अवोध नाबालिकामाथि गरिएको नृसंस र बर्बरतापूर्ण अपराधबाट अपराधीलाई उन्मुक्ति दिनुसरह हो । यसो गर्दै जाने हो भने अपराधीलाई सजाय दिलाउने र समाजलाई अपराधबाट जोगाउने फौजदारी न्याय प्रशासनको आधारभूत मूल्य, मान्यता र उद्देश्य नै परास्त हुन जान्छ । मौकामा घटनास्थलमा पुग्ने पीडितको दाजुले मौकाको कागजमा निज प्रतिवादीलाई आफ्नो घरबाट गई रहेको भनेको तथा अदालतमा वकपत्र गर्दा आफूलाई धक्का दिई गएको भनेको कुरा सामान्य भिन्नता भए पनि उक्त दुवै भनाईले प्रतिवादीको घटनास्थलको उपस्थितिलाई समर्थन नै गरेको पाइदा ११ वर्ष उमेरको व्यक्तिले समयान्तरमा गरेको कागजमा लेखाएको उल्लिखित सामान्य फरकलाई अन्यथा अर्थ गर्नु उचित देखिएन ।

मिति २०५४।दा.दा. को वारदातको सम्बन्धमा सोही १० गते ढिलो गरी जाहेरी दरखास्त दिएको र जाहेरवालाले जवरजस्ती करणी भएको भनी किटानी रूपमा उल्लेख नगरी उद्योगसम्मको अवस्था देखाएको भनी प्रतिवादीलाई सफाई दिन आधार ग्रहण गरिएको पुनरावेदन अदालतको ठहर बुँदालाई प्रतिवादीतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताले वहसको क्रममा प्रमुखताको साथ उठाउनु भएको छ । कुनै पनि अपराध घटित भएको सूचना शिश्रातीशिघ्र सम्बन्धित निकायमा दिइनु फौजदारी मुद्राको अनुसन्धान तहकिकातको लागि ज्यादै नै महत्वपूर्ण विषय हो ।

समयमा दिएको जाहेरी दरखास्तबाटै वारदात स्थलको सुरक्षा, अपराध गर्ने व्यक्तिको खोजी वा पकाउमा तदारूकता तथा अपराधसँग सम्बन्धित चिज, वस्तु वा दशी प्रमाणको संरक्षण र संकलनमा समेत सहयोग पुग्न जाने हुन्छ । जसबाट अन्ततः पर्याप्त प्रमाणद्वारा आपराधिक कार्यको पुष्टि हुन जाने हुँदा फौजदारी न्यायको लक्ष्य प्राप्तिमा सुगमता आउँछ । यसको लागि कुनै एक पक्षको भूमिका मात्र पर्याप्त नहुँने हुँदा राज्य, नागरिक समाज र सम्बन्धित अपराधबाट पीडित व्यक्ति वा समुदाय सबै पक्षको सक्रिय र सचेत भूमिका अपेक्षित रहन्छ । घटित अपराधको वारदात स्थल सुरक्षा गरी त्यस्को सूचना तत्काल सम्बन्धित निकायमा दिई हाल्नुपर्छ भन्ने कुराको ज्ञान समाजका सबै सदस्यलाई गराउनु राज्यको दायित्व हो भने सो अनुरूप अपराधको सूचना तत्काल दिनु सचेत नागरिकको कर्तव्य पनि हो । तर राज्य वा समाजमा विद्यमान् आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक भेदभाव र चेतनाको स्तर जस्ता तत्वहरूले यस विषयमा प्रत्यक्ष र परेक्ष दुवै रूपमा प्रभाव पारी रहेकै हुन्छ । यूरोप र अमेरिकाजस्ता पश्चिमा मुलकहरूको सामाजिक अवस्था र हाम्रो जस्तो समाजको चेतनाको स्तर र अवस्थामा उस्तै सजगता र सक्रियताको अपेक्षा गर्न सकिन्न । यस्तो अवस्थामा हाम्रो फौजदारी न्याय प्रशासन संचालन गर्दा हाम्रै सामाजिक पृष्ठभूमिलाई आत्मसात् गर्नुपर्दछ । आफ्नो सामाजिक पृष्ठभूमिलाई नजरअन्दाज गर्न निश्चय पनि यथार्थ न्यायको लागि व्यावहारिक र उपयुक्त हुँदैन ।

समयमा नै जाहेरी दरखास्त दिनुपर्ने मान्यताभित्र अपराध अनुसन्धानमा सहायक हुने माथि उल्लेखित घटनास्थलको सुरक्षा, अपराधी पकाउ गर्ने कार्य, अपराधसँग सम्बन्धित चिज वस्तु वा दशी प्रमाण नष्ट हुने अवस्था रोकी अपराध सिद्ध गर्ने तत्वहरूको बचावट वा संरक्षण जस्ता प्रमुख विषय सन्निहीत रहेको हुन्छ । यती हुँदाहुँदै पनि जाहेरी दरखास्त यती घण्टा वा दिनभित्र दिई सक्नुपर्ने भनी यान्त्रिक तबरबाट गणना गरी कठोरतापूर्वक निर्धारण गरिने हदम्याद जस्तो विषय भने होइन । अपराधको प्रकृति समाजको चेतनाको स्तर, भौगोलिक अवस्था, पीडितको पारिवारिक पृष्ठभूमि, कसुरको पीडा, पीडित भएर परेको पीडित उपर नै धार्मिक वा सामाजिक कुसंस्कारको परिणामस्वरूप पीडितलाई नै दारी बनाउने प्रवृत्तिको फलस्वरूप कसुरको जाहेर गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुरामा नै दुविधा हुने मनोवैज्ञानिक दबाव (Psychological Stress) जस्ता तत्वहरूले यसमा प्रभाव पारी रहेका हुन्छन् । प्रस्तुत विवादमा मिति २०५४।। दिउँसो १.०० बजेको समयमा घटना घटेको अवस्था छ । उक्त समयमा वारदात स्थलमा पीडित वर्ष ६ की केशरी माक, निजका वर्ष ११ का दाजु तथा स्वयं प्रतिवादीको मात्र उपस्थिति रहेको अवस्था छ । पीडितका बाबु-आमा खेती किसानीबाट बेलुकी अबेर घरमा फर्केको भन्ने पनि जाहेरवाला, पीडित र निजका दाजुको वकपत्र समेतबाट खुल्न आएकै छ । दिनभरि खेतमा काम गरी थकित मुद्रामा बेलुकी अबेर घर आएका पीडितका बाबु-आमाले भोलिपल्ट ९ गतेका दिनमात्रै अधिल्लो दिनको वारदातबाटे स्पष्ट हुन सक्ने अवस्थालाई नकार्न मिल्दैन । एक दिन ढिलो गरी परेको जाहेरीबाट सम्बद्ध प्रमाणहरू नष्ट भई संकलन गर्न नसकिने अवस्था रहेको देखिएन । यस्तो समग्र स्थितिको विश्लेषणबाट द गतेको वारदातलाई लिएर १० गते परेको जाहेरी ढिलो गरी गरेको भनी अन्यथा निष्कर्षमा पुग्न सकिने स्थिति प्रस्तुत मुद्दामा देखिएन ।

जहाँसम्म जवरजस्ती करणीको वारदात भएको भनी जाहेरी दरखास्तमा किटानी उल्लेख नभएको भन्ने भनाई छ, जाहेरी दरखास्त सिर्फ अपराधको वारदात वा घटना घटेको भन्ने कुराको आधिकारिक निकायमा दिइने जानकारी वा सूचना मात्र हो । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३(१) मा अनुसूची - १ मा लेखिएको कुनै पनि अपराध भएको, भैरहेको वा हुन लागेको छ भन्ने कुरा थाहा पाउने व्यक्तिले तत्सम्बन्धी अपराधबाटे आफूसँग भएको वा आफूले देखे जानेसम्मको सबुद प्रमाण खुलाई यथाशिष्ट सो कुराको लिखित दरखास्त वा मौलिक सूचना नजिकको प्रहरी कार्यालयमा दिनुपर्ने छ भन्नेसमेतको कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । भैरहेको उक्त कानूनी प्रावधानबाट घटी सकेको अपराधको सम्बन्धमा मात्र नभई घटी रहेको वा घटने संभावना भएको अपराधको सम्बन्धमा समेत थाहा पाउनेले जाहेरी दरखास्त दिनुपर्ने देखिँदा जाहेरी दरखास्त स्वयंमा अपराध पुष्टि गर्ने प्रमाण होइन । जाहेरवाला घटनाको पीडित हुनुपर्ने वा घटना प्रत्यक्ष देखेको व्यक्ति नै हुनुपर्ने कानूनी

अनिवार्यतासमेत नहुँदा अपराधवारेको सम्पूर्ण तथ्य जाहेरी दरखास्तमा नै उल्लेख भएको हुनुपर्दछ भनी मान्न मिल्ने अवस्था पनि हुँदैन । जाहेरी दरखास्त अपराधको प्रथम सूचना मात्र भएको हुँदा जाहेरीमा कुनै कुरा उल्लेख नहुँदैमा अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त अन्य प्रमाणबाट पुष्टि भएको तथ्यलाई अन्यथा ठहर गर्नु सैद्धान्तिक, व्यावहारिक र कानूनी सबै दृष्टिकोणबाट उचित हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा जाहेरवाला पीडितका बाबु भए पनि घटनाका प्रत्यक्षदर्शीसमेत होइनन् । उनले सुनेको भरमा जाहेरी दिएका छन् । जाहेरी दरखास्तमा परेको कुनै एउटा शब्दबाट करणीको उद्योग गरेको भन्ने जस्तो भान पर्न गएको देखिए पनि समग्र जाहेरी दरखास्तको भाव हेर्दा जवरजस्ती करणी कै घटना भएको भन्ने नै देखिन्छ । जाहेरवालाको अदालतसमक्षको वकपत्रबाट सो कुरा अभ रूपमा समर्थित भएको देखिँदा जाहेरी किटानी नभएको भन्ने अवस्था पनि देखिएन ।

जहाँसम्म प्रतिवादीले जाहेरवालाले निजउपर रिसइवीले भुट्टा उजुर गरेको भन्ने प्रश्न छ, त्यसतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले अदालतसमक्ष इन्कार रही गरेको बयानमा मुख्यतः जाहेरवालासँग १, २ महिना अगाडि बाल्टीनको पानी भिकी गोडा धोएको विषयमा भगडा परेको रिसइवीबाट भुट्टा जाहेरी दिएको भनेको छ । बाल्टीनबाट पानी भिकी गोडा धोएको विषयमा १, २ महिना अगावै परेको सामान्य भनाभन र वादविवादको विषय एकातिर प्रमाणित छैन भने अर्कोतिर उक्त कुरालाई लिएर रिसइवी साँधी आफ्नो नावालिक छोरीको भविष्यमाथि खेलवाड हुने र चरित्रमाथि दाग लाग्ने गरी हाम्रो जस्तो सामाजिक परिवेशमा पीडितका बाबु जाहेरवालाले नभएको कुरा रची कात्पनिक र भुट्टा जाहेरी दिएको भन्ने प्रतिवादीको भनाई सर्वथा प्रतितलायक देखिन आएन ।

जहाँसम्म प्रतिवादीको आफू वारदात स्थलमा नभएको छालिङ्गमा खेत जोत्न गएको भनी अन्यत्रावस्था (Alibi) को जिकिर लिएको प्रश्न छ, प्रस्तुत वारदात भएको जाहेरवालाको भक्तपुर जिल्ला भ.प.न.पा. वडा नं. ११ स्थित घर र प्रतिवादीको उक्त दिन खेत जोतेको भनेको भक्तपुरकै छालिङ्ग भन्ने स्थान अस्वाभाविक रूपमा टाढा रहेको भने देखिन नआई सजिलैसँग आवजजावत गर्न सकिने अवस्थाको देखिन्छ । त्यसमा पनि प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा वारदातका दिन घर नजिकैको श्रीकृष्ण त्वान्जुको सूर्य विनायकको खेत जोत्न गएको भनेको र प्रतिवादीले साक्षीको रूपमा उपस्थित गराएका निज श्रीकृष्ण त्वान्जुले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रमा समेत सूर्य विनायकमा नै खेत जोतेको कुरा उल्लेख गरी वकपत्र गरेबाट प्रतिवादीको अदालतसमक्षको उक्त बयान आफै साक्षीको वकपत्रबाट खन्डित भई रहेको देखिँदा वारदातको दिन वारदात स्थलमा नगाई दिन भरी छालिङ्गमा खेत जोतेको भन्ने प्रतिवादीको अन्यत्रावस्थाको जिकिर विश्वासनीय देखिन आएन । त्यस्तो अविस्वासनीय र प्रमाणित नभएको अन्यत्र गएको भन्ने जिकिरका भरमा प्रतिवादी घटनास्थलमा नभएको भनी मान्न सकिने अवस्था नहुँदा अन्यत्रावस्थाको जिकिर खन्डित भएको स्थितिमा प्रतिवादीउपरको अभियोग थप खम्बीर भएको देखियो ।

तसर्थ प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी, पीडितको घटनाको सविस्तार वर्णन गरी प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरेको भनी मौकामा गरेको कागजको पुष्टि हुने गरी अदालतमा गरेको वकपत्र पीडितको कन्या जाली च्यातिएको, योनीको भल्वा सुनिएको रातो भएको भन्ने शारीरिक परीक्षणबाट प्राप्त प्रतिवेदन, सो प्रतिवेदन दिने चिकित्सकले उक्त प्रतिवेदन पुष्टि हुने गरी अदालतमा आई वकपत्र गरेको समेतका मिसिल संलग्न अभियोग दावी पुष्टि हुने यथेष्ठ र आधारभूत प्रमाणको विद्यमानता रहँदा-रहँदै घटनाका प्रत्यक्षदर्शी र पीडितसमेत नरहेका जाहेरवालाको जाहेरी र वकपत्रमा पाइने सामान्य भिन्नता (Minor Inconsistency) लाई प्रधानता दिई सबुद प्रमाणको गलत मूल्याङ्कन गरी प्रतिवादीलाई सफाई दिने ठहराईको सुरुको निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५६१२४ को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिएको हुँदा उल्टी हुन्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीले अभियोग दावी बमोजिम मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणी महलको १ नं. विपरीतको कसुर गरेको ठहर्छ । प्रतिवादीको उमेरसमेतको अवस्थालाई विचार गर्दा निजलाई मुलुकी ऐन तत्काल प्रचलित जवरजस्ती करणी

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

१३८

महलको ३ नं. बमोजिम कैद वर्ष द सजाय हुने ठहर्छ । सोही १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको आधा अंश सर्वश्व गरी पीडितलाई यसै मुद्दाबाट तपसिल बमोजिम गरी भराई दिनु ।

तपसिल

यसमा अभियोग दावी नपुर्ने ठहराएको सुरुको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भई आरोपित कसुर गरेको ठहरी प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योलाई मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीका महलको ३ नं. बमोजिम कैद वर्ष द सजाय हुने ठहरेकाले वेर्लजु रहेका प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योलाई लागेको कैदको लगत कसी निज पुर्णक्षको लागि थुनामा बसेको अवधि कटाई वाँकी कैद असुल-उपर गर्नु भनी सुरु अदालतमा लगत पठाई दिनु १

प्रतिवादीले पीडित केशरी माकलाई अभियोग दावीबमोजिम जवरजस्ती करणीको गरेको ठहरी जवरजस्ती करणी महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी दिपक तुल्सी वाख्योको आधा अंश सर्वश्व गरी पीडितलाई भराई दिने ठहरेकोले पीडित केशरी माकलाई अदालतबाट फिकाई प्रतिवादीको अंश भाग यकिन गरी रोक्का राखी निजको भागमा परेको आधा अंश पीडित केशरी माकलाई दिलाई भराई अड्डैबाट चलनसमेत चलाई दिनु भनी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु २

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ३

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत (शा.अ.)
नारायणप्रसाद सुवेदी

इति सम्वत् २०८३ साल माघ द गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ठकाल

फैसला
सम्बन्ध २०५८ सालको फौ.पु.नं. २७७४

मुद्दा :- हाडनाता जवरजस्ती करणी ।

जिल्ला सुनसरी औरावनी गा.वि.स. वडा नं. ७ वस्ते क कुमार चौधरी

पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

जिल्ला सुनसरी औरावनी गा.वि.स. वडा नं. ७ वस्ते ख कुमारी खाँ चौधरीको जाहेरीले नेपाल सरकार

प्रत्यर्थी
वादी

पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०५८।१।०७ मा भएको फैसला उपर प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः-

मिति २०५८।१।२४ गते दिनको अ. १३:०० बजेको समयमा क कुमार चौधरीले मलाई तिम्रो बाखाले विउ खायो भनी हल्ला गरेकोले म करिव ५०० फिट खेत तर्फ गए । बाखाले विउ खाँदै गरेको देखि धपाउन जाँदा एकान्त स्थानमा बासभाङ्ग नजिक पुगे पछि निज क कुमारले मलाई समाती मेरो मुखमा तौलियाले थुनी गालामा कुटी बोलिस भने मारी दिन्छु भनी मलाई भुँईमा लडाई कुटपिट गरी वेहोस पारी जवरजस्ती करणी गरी सकेपछि इश्वरवती थरूनीले देखि हल्ला गर्दा तौलिया र किताब छाडी गएको कुरा पछि होस आए पछि थाहा पाँए । निज मेरो तिनपुस्ता भित्रको दाजु भएकोले म बहिनी नाबालिकालाई हाडनाता पारी जवरजस्ती करणी गरेकोले कानून बमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत मिति २०५८।१।३१ को जाहेरी दरखास्त पत्र ।

मिति २०५८।१।२४ गते दिउसो चरनमा छाडेका गाई वस्तु हेँदै जाँदा वडा नं. ७ मा पर्ने बाँसभाङ्ग नजिकमा तुलारामको छोरा क कुमार चौधरीले नटीलालको छोरी ख कुमारी खाँलाई भुँईमा लडाई जवरजस्ती करणी गर्दै गरेको देखि कराउन लाज लागी रहेको अवस्थामा सोही घटनास्थल नजिक शालिकराम चौधरीको दोकानमा गै सुनाई त्यहाँबाट निज र केटाकेटी समेत लिई आउँदा क कुमार भागी सकेको जाहेरवाली रोही रहेकी थिईन भन्ने समेत इश्वरवती थरूनीले प्रहरीमा गरेको ठाडो कागज ।

ओरावनी गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थितमा पर्ने पानालाल चौधरी र रघुलाल चौधरीको संयुक्त रूपमा रहेको बासभाङ्गबाट क कुमार चौधरीले पीडित जाहेरवालीलाई जवरजस्ती विउ धान खेत देखि बासभाङ्ग सम्म धिसाँदै लगी मिति २०५८।१।१४ गतेको दिन अ. १ बजेको समयमा जवरजस्ती करणी गरेको घटनास्थल विवरण ठिक छ भन्ने समेत मौकाको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

जवरजस्ती करणी मुद्दामा अभियुक्त जिल्ला सुनसरी औरावती गा.वि.स. बडा नं. ७ बस्ने तुलाराम चौधरीको छोरा क कुमार चौधरीलाई खोज तलास गर्दा फेला नपरेको भन्ने प्रहरी चौकी औरावनीको पत्र ।

जाहेरीमा उल्लेखित मिति २०५५।१।२४ गते दिनको १ बजेको समयमा जाहेरवाली पीडित ख कुमारी खाँलाई प्रतिवादी क कुमार चौधरीले जवरजस्ती करणी गरेको देखेका हैं । निज प्रतिवादी क कुमार र पीडित ख कुमारी ३ पुस्ता भित्रका दाजु बहिनी नाताका हुन् । वारदात भए देखि निज क कुमार गाउँ घर छाडी भागी हिडेका छन् भन्ने समेत व्यहोराको रौदी खाँ चौधरी समेतले गरेको सरजमिन मुचुल्का ।

मिति २०५५।१।२४ गते दिनको १ बजेको समयमा बाखाले धानको वित्र खायो भनी क कुमारले हल्ला गरेकोले बाखा धपाउन उक्त ठाउँमा जाँदा निज क कुमारले मलाई समाई मुखथुनी कराईस भन्ने मारी दिन्छु भनी लडाई जवरजस्ती करणी गरे भन्ने जाहेरी र गाई वस्तु हेर्न जाँदा क कुमारले पीडितलाई भुईमा लडाई करणी गर्दै गरेको देखि लाज लागी अन्य व्यक्ति समेतलाई लिई घटनास्थलमा जाँदा भागी गएका भनी प्रत्यक्षदर्शी इश्वरवतीको कागज भएको र सोही अनुसार इश्वरवतीले वताएको कुरा सुनी घटनास्थल तरफ जाँदा भागी हिडेका र निजहरू ३ पुस्ता भित्रको दाजु बहिनी भएका भन्ने समेत सरजमिनीका सियाराम चौधरी समेतले लेखाई दिएका र पीडितको शारिरीक परीक्षणमा पनि योनीको भागमा रातो दाग देखिएको भन्ने उल्लेख भएकोले निज क कुमारले ३ पुस्ता भित्रको बहिनी नाताको नावालक पीडितलाई जवरजस्ती करणी गरेको सिद्ध हुन आएकोले निज महेश कुमार चौधरीलाई जवरजस्ती करणीको १ र २ नं. तथा हाडनाता करणीको २ को देहाय १ नं. विपरीत कसूरमा जवरजस्ती करणीको ३ नं. र हाडनाता करणीको २ नं. अनुसार थप सजाय समेत गरी ऐ. को १० नं. अनुसार आधा अंश पीडितलाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने समेत अभियोग पत्र ।

जाहेरीमा उल्लेख गरे अनुसार मिति २०५५।१।२४ गते ख कुमारी खाँलाई मैले जवरजस्ती करणी गरेको होइन छैन । उक्त दिन आफूले अध्ययन गर्ने गरेको सरस्वती मा.वि. औरावनी पढ्न गै दिउसो ११ बजे घर आई भरदिन घरमै छु । जाहेरवालीको बडा बाबुले मेरो हजुरबुबा परशुराम खाँलाई कुटपिट गरेकोमा घा जाँच केश फाराम गराएकोले उजुर गछन भन्ने डरले म उपर भुट्ठा उजुर दिएको मात्र हो । इश्वरवती तथा सियाराम समेतले किन त्यसरी भुट्ठा कुरा लेखे लेखाए मलाई थाहा छैन । मेरो जन्म मिति २०४२।१।१० मा भएको हो । विद्यालयको रेकर्ड अनुसारको प्रमाण पत्र पेश गरेको छु । तसर्थ मैले जवरजस्ती करणी गरेको पनि होइन र पीडित जाहेरवाली मेरी बहिनी नाताकी व्यक्ति समेत होइन । भुट्ठा जाहेरी उजुरीबाट अलग फुर्सद पाउँ भन्ने समेत मिति २०५५।४।२८ गते तामेल भएको ७० दिने म्याद भित्र अदालत समक्ष प्रतिवादी क कुमार चौधरीले गरेको बयान ।

जाहेरी दरखास्तमा कुटपिट गरी जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने उल्लेख छ । शरिरमा चोट पटक नदेखिएको, प्रतिवादी कसूरमा इन्कार रहेका, जाहेरवालाको जाहेरी प्रत्यक्षदर्शी इश्वरवतीको कागज तथा सरजमिनका मानिसहरूको भनाई मिल्दो जुल्दो नदेखिएको र प्रतिवादीको उमेर समेत १३ वर्षको देखिन आएकोले तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट अपराध कसूर गरेको हुन सक्ने अवस्था विद्यमान हुँदा अ.वं. ११८ को ५ अनुसार रु. २२,०००-नगद धरौट वा सो वापत जेथा जमानत दिए पूर्पक्षका लागि तारेखमा र सो दिन नसके थुनामा राख्ने भन्ने मिति २०५५।५।१९ को निमित्त जिल्ला न्यायाधीशको हैसियतले श्रेस्तेदारले गरेको थुनछेको आदेश ।

उक्त आदेश अनुसार प्रतिवादी क कुमार चौधरीले जेथा जमानत दिई पूर्पक्षका लागि तारेखमा रहेका ।

निमित्त जिल्ला न्यायाधीशको हैसियतले श्रेस्तेदारले मिति २०५५।५।१९ मा गरेको आदेश मिलेकै देखिदा पुर्नविचार गर्दा कुनै परिवर्तन गरी रहनु परेन । कानून बमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०५५।७।२७ को जिल्ला न्यायाधीशको आदेश ।

आदेशानुसार जाहेरवाली (पीडित) ख कुमारी खाँ थारू, प्रहरीमा ठाडो कागज गर्ने इश्वरवती थरूनी, सरजमिनका व्यक्तिहरू रौदी खाँ, सियाराम चौधरी, श्यामप्रसाद चौधरी र टिकाराम चौधरी समेत जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय मार्फत भिकाई र प्रतिवादीका साक्षीहरू गतकराम, करिलाल र परशुराम खाँ समेतलाई प्रतिवादी मार्फत भिकाई वकपत्र भएको रहेछ । पीडित जाहेरवाली ख कुमारी खाँ र प्रतिवादी क कुमार चौधरी समेतका वीचमा नाता सम्बन्धमा सरजमीन गर्ने आदेशानुसार मिति २०५६।७।२६ मा सरजमिन मुचुल्का भै आई मिसिल सामेल रहेको ।

मिति २०५६।७।२६ को गाउँ सरजमीन उपरको वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी क कुमार चौधरी समेत भएको स.फौ. नं. ३०९ को मुद्दा साथ रहेको ।

प्रतिवादी उपर किटानी जाहेरी परेको वस्तुस्थित तथा मौकामा बुझिएका व्यक्ति तथा जाहेरवाली समेतले अदालतमा उपस्थित भै अभियोग तथा जाहेरी समर्थन हुने गरी वकपत्र गरेको, योनीमा रक्तायुक्त र रातोपन (Congestion and redness over volvo vaginal post and slightly oozing) भन्ने देखिएको, वारदात भन्दा ७ दिन पछि मात्र परीक्षण गरिएकोले सुक्रिकट समेत फेला पर्ने अवस्था नभएको समेतबाट अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादीले जवरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ । प्रतिवादी र पीडित ३ पुस्ता भित्रकै नाता भित्रका रहेका कुरा समेत मिसिल प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिन्छ । जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको राय समेतबाट वारदात हुँदाको अवस्था प्रतिवादीको उमेर १२ देखि १४ वर्ष वीचको रहेको देखिएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) ले प्रतिवादीलाई ६ महिना कैद सजाय हुने, दण्ड सजायको ११(क)(२) नं. बमोजिम प्रतिवादीले रूपैयाँ दिन मञ्जुर गरे १ महिनाको रु. ७५०।- का दरले रु. ४५,०००।- बुझाए बुझी व्यहोरा जनाई कैदको लगतकट्टा हुने । प्रतिवादीले उमेर १४ वर्ष भन्दा कम भएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐनले प्रतिवादीलाई अन्य सजाय नहुने हुँदा आधा अंश पीडितलाई दिलाई पाउँ भन्ने अभियोग दावी प्रस्तुत मुद्दामा पुग्न सक्दैन भन्ने समेत सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५७।७।५ को फैसला ।

प्रतिवादीले हाडनाता भित्र जवरजस्ती करणी गरेको तथ्य शुरू फैसलाले स्थापित गरेको, समाजमा कलंक हुने गम्भिर प्रकृतिको मुद्दामा दण्ड सजायको ११क प्रयोग गरेको मिलेको छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) ले सजायमा छुट पाउने भएतापनि आर्थिक दायित्व वहन गर्न नपर्ने व्यवस्था नगरेको, जवरजस्ती करणीको १० नं. मा पीडितलाई राहत स्वरूप क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिएको, जवरजस्ती करणी गरेको तथ्यलाई स्थापित गरे पछि उक्त १० नं. को व्यवस्था अनुसार अनिवार्य रूपमा आधा अंश दिलाउनु पर्नेमा नदिलाएको शुरू फैसला बदर भागी हुँदा बदर गरी शुरू अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादी थुनामै बस्नु पर्ने तथा आधा अंश दिनु पर्ने गरी फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन ।

यसमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) को कैद वा जरिवानाको सजाय हुने अपराधको सम्बन्धमा भएको प्रावधानलाई जवरजस्ती करणीको १० नं. को पीडितलाई अंश भराउने जस्तो क्षतिपूर्तिको हकमा पनि आकर्षित गरी गम्भिर कानूनी त्रुटी गर्दै शुरूबाट भएका फैसला फरक पर्ने देखिदा अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ बमोजिम विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०५७।१।८ को आदेश ।

प्रतिवादी क कुमार चौधरीले जाहेरवाली ख कुमारी खाँ थारूलाई जवरजस्ती करणी गरेको ठहर गरेको शुरू फैसला उपर पुनरावेदन नपरेकोले अन्तिम भै बसेको छ । यसले कुनै स्वास्थी मानिसलाई जवरजस्ती करणी गरेमा त्यस्तो करणी गर्नेको आधा अंश सर्वश्व गरी त्यस्तो स्वास्थी मानिसलाई दिलाई दिनु पर्दछ भन्ने स्पष्ट र बाध्यात्मक व्यवस्था कानूनले गरेको अवस्थामा प्रतिवादीले जाहेरवालीलाई जवरजस्ती करणी गरेको ठहरे पछि

जवरजस्ती करणीको १० नं. आकर्षित हुने कुरामा दुईमत छैन । जवरजस्ती करणीको १० नं. को व्यवस्थालाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ सँग जोडी प्रतिवादीको आधा अंश पीडितलाई दिलाई दिनु नपर्ने भनी क्षतिपूर्ति सरह दिनु पर्ने आधा अंश दिनु पर्ने दायित्वबाट प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिने गरी शुरुवाट जुन फैसला भएको छ, सो फैसलालाई उपयुक्त मान्न सकिने अवस्थाको छैन । हाडनाता भित्रको सम्बन्ध पर्ने पीडित जाहेरवालीलाई जवरजस्ती करणी गर्ने प्रतिवादी क कुमार चौधरीको आधा अंश सर्वस्व गरि पीडित ख कुमारी खाँ थारू लाई दिलाई दिनुपर्ने ठहर्छ सो हदसम्म शुरू सुनसरी जिल्ला अदालतको इन्स्पाफ त्रुटी पूर्ण हुँदा केही उल्टी हुन्छ भनी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०५८।१०।७ मा भएको फैसला ।

पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला त्रुटी पूर्ण छ मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. को व्याख्या पुनरावेदन अदालतले जुन ढंगले गरेको छ, त्यो व्याख्या कानून व्याख्याको सिद्धान्त विपरीत छ । पुनरावेदन अदालतको फैसलाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) को व्याख्यामा राज्यले अपराधीलाई गर्ने सजायमा बालबालिका देखिन आए निजलाई हुने सजायमा केही छुट दिने सम्मको व्यवस्था हो भनी राज्य र व्यक्तिलाई कानूनले असमान प्रावधान राखिएको भनी गलत व्याख्या गरिएको छ । कानूनको प्रभाव जो सुकैलाई पनि समान ढंगले लागू हुन्छ । कानूनले कसैलाई छुट दिएतापनि प्रस्तुत मुद्दामा व्याख्या गरे अनुसारको छुट दिने मनसाय कानून निर्माताको होइन । मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको व्यवस्था सामान्य कानूनी व्यवस्था हो भने बालबालिका सम्बन्धी ऐनले गरेको व्यवस्था विशेष ऐनले गरेको व्यवस्था हो । विशेष ऐनले गरेको व्यवस्था स्पष्ट हुँदा हुँदै प्रस्तुत मुद्दामा सामान्य कानूनको व्यवस्था आकर्षण हुने होइन । पीडित मीनकी कुमारी खाँ चौधरी नावालक नै रहेको परिस्थितिमा पीडितलाई दिइने क्षतिपूर्तिका कुरामा बालबालिका सम्बन्धी ऐन लाग्दैन भन्ने कुरा ऐनमा छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐनमा भएको स्पष्ट व्याख्यालाई भावनात्मक ढंगले पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिलेको छैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ११(२) लाई अपव्याख्या गरी प्रतिवादीको आधा अंश पीडितलाई क्षतिपूर्ति वापत दिने गरी गरेको फैसला नावालकको हकमा कानूनले तोके बमोजिमको दायित्व भन्दा वाहिरको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने परिस्थितिको शृजना भएकोले सो आर्थिक दायित्वबाट उन्मुक्ति दिलाउन पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी न्याय पाउँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी क कुमार चौधरीलाई जवरजस्ती करणीको महल अन्तरगत सजाय गरी उक्त महलको १० नं. अनुसार पीडितलाई आधा अंश समेत भराई दिने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसलामा चित्त नवुभाई प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ । निज प्रतिवादीको उमेर १२ देखि १४ वर्ष सम्मको रहेको भन्ने निजको डाक्टरी जाँच प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ मा बालबालिकाले अपराध गरेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन बमोजिम हुने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन भाग १ को प्राकथनमा पनि विषय विषयमा छुटा छुटै वनेको कानूनमा लेखिए जतिमा सोही कानून बमोजिम नै हुने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी महासन्धिमा नेपालले हस्ताक्षर गरी उक्त सन्धि लागू समेत भैसकेको परिप्रेक्षमा बालबालिका सम्बन्धी ऐनले गरेको व्यवस्था बमोजिम नगरी मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महल अन्तर्गतको सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिदा छलफलको निमित्त महान्याधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार गरि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१।४ को आदेश ।

नियम बमोजिम आजको मुद्दा पेशी सुचिमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय रेवतप्रसाद खेरेल र महेश्वरप्रसाद चौधरीले राज्यले नै नावालकलाई जरिवाना हुने कुनै आपराध गरेमा हप्काई सम्भाई बुझाई गर्ने भनी छुट दिएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम नावालाकको आधा अंश सर्वस्व गरी

पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिने गरि भएको फैसला विधायिकाबाट निर्मित कानून विपरीत भएको हुँदा आधा अंश सर्वस्व गरि पीडितलाई दिने गरि गरेको फैसला नमिलेकोले सो हदसम्म उल्टी हुनु पर्दछ भनी र प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री अमृतवहादुर वस्नेतले यी पुनरावेदकले हाडनातामा जवरजस्ती करणी गरे सम्बन्धमा भएको फैसला उपर पुनरावेदन गरेको अवस्था छैन । निज प्रतिवादीलाई आर्थिक दण्ड नगरी पीडित नावालीकालाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिनको लागि प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी दिलाई दिने गरी कानून बमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट निर्णय भएको हो । पीडित नावालिकाको दीर्घकालीन रूपमा असर पर्ने भएकोले कानूनमा भैरहेको व्यवस्था बमोजिम नै पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी पीडितलाई दिलाई दिने गरी भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सनियो ।

आज निर्णय सुनाउने मिति तोकी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिले सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, मिति २०५५७१.१२४ गते दिनको १.०० बजे दाजु नाताका क कुमार चौधरीले बहिनी नाता पर्ने नावालिका ख कुमारी खाँलाई हाड नातापारी जवरजस्ती करणी गरेकोले कानून बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी परेको जाहेरीको आधारमा आवश्यक छानवीन गरी निज क कुमार चौधरीले ३ पुस्ता भित्रकी वहिनी नाताकी नावालक पीडितलाई जवरजस्ती करणी गरेको सिद्ध हुन आएकोले निजलाई जवरजस्ती करणीको १ र २ नं. तथा हाडनाता करणीको २ नं. को देहाय १ नं. विपरीत कसूरमा जवरजस्ती करणीको ३ नं. र हाडनाता करणीको २ नं. अनुसार थप सजाय समेत गरि ऐ.को १० नं. अनुसार आधा अंश पीडित जाहेरवालीलाई दिलाई पाउँ भन्ने अभियोग पत्रको आधारमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरू जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीले पीडित वालवालिकालाई जवरजस्ती करणी गरेको ठहराई वालवालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा ११ (२) बमोजिम गरेको सजायमा पुनरावेदन अदालतबाट केही उल्टी गरी जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडित वालवालिकालाई प्रतिवादीको अंशबाट आधा अंश सर्वस्व गरि क्षति पुर्ति दिलाई दिने ठहराई गरेको फैसला उपर चित नवुभाई प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

अब प्रतिवादी नावालक क कुमार चौधरीले जाहेरवाली पीडित ख कुमारी खाँ थारू चौधरीलाई जवरजस्ती करणी गरेको हुन वा होइनन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी क कुमार चौधरीले शुरू जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा जवरजस्ती करणी गरेको ठहराई फैसला भै सकेपछि सो फैसला विरुद्ध जवरजस्ती करणी गरेको होइन भनी पुनरावेदनसम्म नगरेका र पुनरावेदन अदालतबाट शुरू जिल्ला अदालतले जवरजस्ती करणी ठहराई गरेको इन्साफ सदर गर्दै पीडितलाई जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको आधा अंश समेत सर्वस्व गरी भराई दिने गरि भएको फैसलामा जवरजस्ती करणी गरेको कुरामा चित बुझाई सो सम्बन्धमा यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा समेत कुनै जिकिरै नलिएको हुँदा निज क कुमार चौधरीले पीडित नावालिका ख कुमारी खाँलाई जवरजस्ती करणी गरेको कुरामा कुनै विवाद रहेन ।

पुनरावेदकले आफ्नो पुनरावेदनमा जवरजस्ती करणी गरेको कुरा स्वीकार गरी सो बमोजिम हुने कैदको सजायमा चित बुझाई बसेको र आर्थिक रूपमा जरिवाना हुने सजाय सम्बन्धमा चित नवुभाई पुनरावेदन पर्न आएको अवस्थामा यी पुनरावेदक प्रतिवादी क कुमार चौधरी डाक्टरको सर्टिफिकेट र स्कुलको रेक्डबाट अपराध गर्दाको अवस्थामा १४ वर्ष मुनिको भन्ने देखिएवाट निजलाई अपराध गरेवापत सजाय गर्दा वालवालिका सम्बन्धी ऐन अनुसारको सजाय लागू हुने हो वा मुलुकी ऐनमा भएको व्यवस्था लागू हुने हो सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, मुलुकी ऐन, भाग १ प्रारम्भिक कथनको ४ नं. ले “विषय विषयमा छुट्टा छुट्टै वनेका कानूनमा लेखिए जतिमा सोही कानून बमोजिम र सो कानूनमा नलेखिएकोमा यहि मुलुकी ऐन बमोजिम गर्नु पर्दछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था

भएवाट के स्पष्ट हुन आउदछ भने कुनै विषयका सम्बन्धमा विशेष कानून बनेको छ, भने त्यस सम्बन्धमा विशेष कानून नै लागु हुन्छ। प्रस्तुत मुद्राका पीडित र प्रतिवादी दुवै नावालक भएको हुँदा निजहरूको हकमा मुलुकी ऐन लागु नभई बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ मा भएको व्यवस्था लागु हुन्छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २(क) मा ‘बालक’ भन्नाले सोहू वर्षको उमेर पुरा नगरेको बालबालिका सम्बन्धमा पदद्वय भन्ने उल्लेख भएवाट पनि प्रस्तुत मुद्राका प्रतिवादी क कुमार चौधरीको हकमा निजले गरेको जवरजस्ती करणीको अपराधमा मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. लागु नभई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) लागु हने देखिन्छ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलाबाट पीडित नावालिका ख कुमारी खाँलाई नावालक प्रतिवादी क कुमार चौधरीले जवरजस्ती करणी गरेको ठहर गरी निजको आधा अंश सर्वस्व गरि पीडितलाई दिलाई दिने ठहराई गरेको इन्साफमा आधा अंश सर्वस्व गर्ने कार्य जरिवाना भित्र पर्दछ वा पर्दैन र राज्यले बालबालिकालाई दिएको कानूनी सुविधा यी प्रतिवादीले पाउन सक्ने हुन वा होइनन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अपराधका सम्बन्धमा समाजशास्त्रीहरूको र फौजदारी कानूनको दण्डको सिद्धान्त अनुसार समाजको अपराध प्रति जस्तो धारणा हुन्छ, त्यसै अनुसार दण्ड प्रणाली पनि संचालित हुन्छ। आज संसारमा विभिन्न किसिमका दण्ड प्रणाली प्रयोग भै सकेको भएता पनि सबै तिर एकरूपताका साथ प्रयोगमा छैनन्। कुनै पनि मुलुकको दण्ड विधान हेर्दा त्यो मुलुकको अपराध प्रति रहेको धारणा पनि बुझ्न सकिन्छ। अपराध नियन्त्रण गर्ने कार्यमा राज्यको दुईवटा भूमिका उल्लेखनीय हुन्छ। पहिलो अपराध नियन्त्रण गर्न कानूनको प्रभावकारी प्रशासन गर्नु, दोश्रो कुनै व्यक्ति कानून भङ्ग गर्न अग्रसर भैटियो भन्ने उसलाई दण्ड दिन।

अपराधीलाई अपराध गरे वापत गरिने विभिन्न दण्डहरू मध्ये आर्थिक दण्ड पनि एक हो । यस दण्डमा कसूरदारलाई कसूर गरे वापत तोकिएको रकम बुझाउन वाध्य गर्नु अर्थ दण्ड वा जरिवाना हो । पीडितलाई कसूरदारले पुऱ्याएको क्षतिको आर्थिक पूर्ति गर्नु क्षतिपूर्ति हो । सर्वस्व प्रणाली पनि अर्थ दण्ड वा जरिवानाकै ऐउटा नमूना हो । अर्थ दण्ड प्रणाली अरू दण्ड प्रणाली भन्दा व्यापक रूपमा प्रचलित दण्ड प्रणाली हो । अल्लारे युवकले गरेको अपराधमा निरपेक्ष दायित्वसँग (Strict Liability) सम्बद्ध अपराधमा र सम्पत्ति सम्बन्धी अपराधमा यो दण्डको प्रयोग व्यापक रहेको छ । सर्वस्व गर्नु पनि एक प्रकारको आर्थिक दण्ड हो । यसमा सामान्यतया अपराधीको सम्पूर्ण सम्पत्ति सरकारले जफत गर्दछ । यस्तो आर्थिक दण्डबाट अपराधीले आर्थिक दवाव र अपमान व्यहोरात्मक पर्ने हुन्छ । यसै कारणले पनि सर्वश्व गर्ने व्यवस्थाले समाजबाट लोकप्रियता गमाउन्न गएको छ ।

आधुनिक समाज अपराध तथा अपराधी प्रति वढ़ी नरम छ। भूल गर्नु मानिसको स्वभाव हो। सुधैने मौका दिनु पर्दछ। सबै व्यक्ति सधै समाजको निमित्त उत्तिकै खतराजनक हैनन्। समाजमा बाल, युवक र बृद्ध सबै रहने हुँदा आज बाल अपराधको समस्या विकसित तथा अविकसित सबै देशरूमा व्याप्त छ। बाल अपराधको सिधा सम्बन्ध बालकका आमा बाबुको सोचाई र काम गराई, परिवारको आर्थिक स्थिति, बालकले पाएको शिक्षा, छर छिमेक र संगतको सामूहिक प्रभाव परेको हुन्छ। बालकद्वारा प्रचलित फौजदारी कानूनको उल्लंघन गर्नु बाल अपराध हो। यो परिभाषा अपनाउँदा बालक र बयस्कले गर्ने कार्यमा कुनै विभेद रहदैन। बयस्कले जुन कार्य गर्दा अपराध ठहरिन्छ त्यही कार्य बालकले गर्दा बाल अपराध ठहरिएता पनि सजाय निर्धारण गर्दा बालक र बयस्कलाई एउटै धरातलमा राखिएको छैन। बालबालिकाले गरेको अपराधिक दायित्व निर्धारण गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ ले बालबालिकाको उमेरलाई ३ वर्गमा विभाजन गरेको छ। उक्त दफाको उपदफा (१) मा कानून बमोजिम अपराध गर्ने कुनै व्यक्ति दश वर्ष भन्दा कम उमेरको बालक रहेछ भने निजलाई कुनै प्रकारको सजाय हुन सक्दैन, त्यसै गरी दफा ११(२) मा बालकको उमेर दश वर्ष भन्दा माथि १४ वर्ष भन्दा कम रहेछ भने निजलाई कानून बमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेसा हप्काई सम्भाई बुझाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसरू हेरी ६ महिना सम्म कैद हुन्छ भन्ने उल्लेख गरेको छ। यो अवस्थामा सबै बालबालिकामा के गर्न हन्दू, के गर्न हैनन भन्ने विवेक आई सकेको हैनन। त्यसैले आफले गरेको

कामको परिणाम र परिणती थाहा नपाई गरेको बालबालिकाको कार्यलाई वयस्कलाई सरह कठोर सजाय दिन उपयुक्त नहुने भएकोले नै सुधार मुलक दण्ड प्रणाली अपनाउने कानूनको महसुस भै बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आएको हो । प्रस्तुत ऐनको दफा ११ को उपदफा (२) ले कृनै पनि बालकले जरिवाना हुने अपराध गरेकोमा हप्काई बुझाई र कैद हुने अपराध गरेमा कसूर हेरी ६ महिना सम्म कैद हुन्छ भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेकोमा प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी क कुमार चौधरीको स्कुलको रेकर्ड र डक्टरको उमेर परीक्षण प्रतिवेदनबाट १२-१४ वर्ष सम्मको उमेर भएको भन्ने उल्लेख भएबाट निजले पीडित ख कुमारी खाँ चौधरीलाई जवरजस्ती करणीको अपराध गरेको कुरा प्रमाणबाट पुष्टि भएता पनि आर्थिक जरिवाना हुने कृनै दण्ड गर्न कानूनतः मिल्दैन ।

पुनरावेदन अदालतले आफ्नो फैसलामा प्रतिवादी क कुमार चौधरीले पीडितलाई जवरजस्ती करणी गरेको कुरा पुष्टि भएपछि जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. अनुसार पीडितको अशबाट आधा अंश रोक्का राखी सर्वश्व गरी पीडितलाई दिलाई दिनु भन्नी गरेको इन्साफ सम्बन्धमा पुनरावेदकले आफ्नो पुनरावेदनमा लिएको जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी अपराध गर्दाका अवस्थामा १२-१४ वर्षको उमेर भएको हुँदा निजलाई कानूनले नै अर्थ दण्ड गर्नु हुँदैन भनी छुट दिई रहेको अवस्थामा सर्वश्व जस्तो अर्थ दण्डको एउटा नमूनालाई प्रयोग गरी कानून विपरीत क्षतिपूर्ति दिलाई दिने बहानामा अर्थ दण्ड गर्न मिल्दैन । सर्वस्व गर्नु पनि एक प्रकारको आर्थिक दण्ड हो । सामान्यतया फौजदारी न्याय प्रणालीमा क्षतिपूर्तिको प्रमूख स्थान हुँदैन । त्यसैले प्रतिवादीले पीडित ख कुमारी खाँ चौधरीलाई जवरजस्ती करणी गरेको कुरा पुष्टि भै बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ११(२) अनुसार ६ महिना सम्म कैदको सजाय हुने गरेको इन्साफ मनासिव देखिन्छ । निज प्रतिवादीलाई जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको अशबाट आधा अंश सर्वश्व गरी पीडित जाहेरवाली ख कुमारी खाँलाई दिलाई दिने गरी गरेको इन्साफ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) मा भएको कानूनी व्यवस्थाको मनसाय विपरीत भएको देखिन्छ ।

तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी क कुमार चौधरीले पीडित ख कुमारी खाँलाई जवरजस्ती करणी गरेको ठहराई शुरू जिल्ला अदालतबाट भएको इन्साफ सदर गरेको हाद सम्म उक्त पुनरावेदन अदालत विराटनगरको इन्साफ सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी क कुमार चौधरीको मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम आधा अंश सर्वश्व गरी पीडित ख कुमारी खाँलाई दिलाई दिने ठहराई गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको इन्साफ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (२) को विपरीत भएको हुँदा उल्टी हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको इन्साफ केही उल्टी हुने ठहराई फैसला भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसलाको तपसिल खण्डको देहाय (१) र (२) बमोजिम राखिएको दायरीको लगत कट्टा गरी दिनु भनी शुरू जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतमा लगत दिनु १

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु २

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६४ साल जेष्ठ २८ गते रोज २ शुभम्।

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरिशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री हरिगाँव भट्टराई
बाट भएको फैसला
सम्वत् २०८७ सालको स.फौ.पु.नं. ६९३ र ८५७
नि.नं १५७, १५८

मुद्दा :- जवरजस्ती करणी ।

भ.पु.जि.दुवाकोट गा.वि.स.बस्ने मानप्रसाद खत्री (नाम परिवर्तन) पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

माया खातीको जाहेरीले श्री ५ को सरकार प्रत्यर्थी
वादी
माया खातीको जाहेरीले श्री ५ को सरकार पुनरावेदक

विरुद्ध

भ.पु.जि.दुवाकोट गा.वि.स. बस्ने मान प्रसाद खत्री प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको सर्काप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ ।

मिति २०५७दा११ गतेका दिन प्रतिवादी मान प्रसाद खत्रीले मेरो नाबालिका छोरी वर्ष ४ को रमा खाती (नाम परिवर्तन) लाई कोठामा लगी जवरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीउपर जवरजस्ती करणीको महलअनुसार कारवाही गरी पाउँ भन्ने माया खातीको जाहेरी दरखास्त ।

वर्ष ४ को रमा खातीलाई जाँच गर्दा निजको योनी सुनिनएको, योनीदेखि मलद्वारसम्म रातोपना देखिएको, कन्या जाली च्यातिएको, निजलाई जवरजस्ती करणी भएको छ भन्ने समेत परोपकार श्री ५ इन्द्रराज्य लक्ष्मीदेवी प्रसुती गृह विकास समितिको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०५७४११ गतेका दिन तेजराज राईको घरमा टि. भी. हेरी रहेको थिएँ । घरमा बस्ने मानप्रसाद खत्री पनि टि.भी. हेरी रहेको र निजले मलाई काखमा लिएर बसेका थिएँ । त्यसपछि निज मानप्रसाद खत्रीले मलाई आऊ पापा दिउँला मेरो कोठामा जाउँ भनी लिएर गाई मलाई निजको विस्तरामा सुताए र मेरो योनी हेरी निजले आफ्नो लिङ्ग मलाई खेलाउन लगाई केही बेरपछि निजको लिङ्ग दहो भएपछि, मेरो योनीमा राखी जोडीभित्र धकेल्न खोजेपछि, मलाई अति नै दुखेकोले म रोई कराई गर्न लागेँ । निजले मलाई नरोऊ पापा किनी दिउँला भनेको र मलाई दुखी नै रहेकोले केही बेरपछि निज मानप्रसाद खत्री बाहिर गए । म पनि बाहिर निस्कैदा मेरो मम्मीले फेला पारी सकेपछि मेरो मम्मीलाई सबै कुरा बताएको हुँ भन्नेसमेत पीडित वर्ष ४ की रमा खातीले गरेको कागज ।

मिति २०५७।४।११ गतेको दिन मेरो सानु बुबा तेजराज राईको घरमा टि.भी. हेरी रहेको अवस्थामा जाहेरवालाकी छोरी वर्ष ४ की रमा खातीलाई काखमा लिएर केहीबेर टि.भी. हेरेको थिएँ । सो बेला मेरो लिङ्ग उत्तेजित हुन गएकाले निज सुप्रतिष्ठा खालीलाई आऊ मेरो कोठामा पापा खान जाऊ भनी मैले बोकेर लगी कोठाको ढोकामा छेस्किन लगाई विस्तरामा राखेँ । मैले लगाएको पाइन्ट खोली मेरो लिङ्ग पीडित बच्चीलाई खेलाउन लगाएँ । त्यसपछि निज रमा खातीलाई विस्तरामा सुताई निजले लगाएको कहु खोली उत्तानो पारी आफ्नो लिङ्ग निजको योनीमा जोडेँ । लिङ्ग योनीभित्र पसाल्न लागदा निज रमा खाती रून कराउन थालेकोले अरू मानिसले थाहा पाउलान् भनी छाडी दिएको हुँ भन्नेसमेत अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी मानप्रसाद खत्रीले गरेको बयान ।

भ.पु.जि. दुवाकोट गा.वि.स. स्थित तेजराज राईको सिमेन्ट ईंटाले बनेको उत्तर मोहडा भएको भुईतले घर रहेको, सो घरको मुलढोकावाट भित्र प्रवेश गरी हेर्दा उक्त पूर्वतर्फको कोठामा टि.भी. रहेको सो कोठादेखि दक्षिण पश्चिमको कोठामा प्रवेश गरी हेर्दा एउटा खाट रहेको खाटमा तन्नासहित सिरानी रहेको भन्नेसमेत घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०५७।४।११ गतेका दिन म जाहेरवालाको घरबाहिर बसी रहेको थिएँ । त्यहाँ रमा खाती तेज राईको घरवाट रुदै निस्किएकी र निजको आमा जाहेरवालाले के भयो भनी सोध्दा पिसाव गर्ने ठाउँ दुख्छ । दिशा बस्दा पनि दुख्छ भनी बताएकीले निज रमा खातीलाई तेज राईको घरमा बस्ने मान प्रसाद खत्रीले नै जबरजस्ती करणी गरेकोमा मलाई विश्वास लागदछ भन्नेसमेत पुष्पा दाहाल समेतले लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का । वारदात हुँदाका खत्र पीडितले लगाएको भनिएको कपडाहरूमा रगत तथा वीर्य देखिँदैन भन्नेसमेत केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

अभियुक्त प्रतिवादी मानप्रसाद खत्रीले मुलकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसारको कसुर अपराध भएको देखिँदा सोही महलको ३ नं. अनुसार कारवाही भै सजाय हुन र ऐन १० नं अनुसार र पीडितलाई प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी दिलाई भराई दिनु हुनसमेतको अभियोग माग दावी लिई पक्राउमा परेको प्रतिवादीलाई अभियोग साथ पेश गरेको छ भन्नेसमेत अभियोग पत्र ।

म मिति २०५७।४।१० गते ज्वरो आएको कारणले विहान ९-१० बजेतिर अस्पतालमा गएको थिएँ । सो दिन म अस्पतालमै वसेँ । भोलिपल्ट ५-६ बजे मात्र घरमा आएको छु । मलाई अस्पतालमा गै पाएको कागज पत्र मसँग छ । सो कागज आवश्यक परे पेश गर्न सक्छु । मैले जाहेरवालाकी छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी दिएको जाहेरीको बारेमा मलाई केही थाहा छैन । मैले रमालाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मानप्रसाद खत्रीले अदालतमा गरेको बयान ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेवमोजिम हुने गरी हाल प्रस्तुत पुर्पक्षको लागि अ. ११८(२) नं. बमोजिम थुनामा राख्न अ.वं. १२१ बमोजिम थुनुवा पुर्जी दिई कारागार शाखामा पठाउनु भनी मिति २०५७।४।४ को अदालतको थुनछेक आदेश ।

जाहेरवाला माया खाती, पीडित रमा खाती र पीडित रमा खातीलाई परीक्षण गर्ने डा. सुधा शर्माले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

प्रतिवादी मानप्रसाद खत्रीले जाहेरवालीको ४ वर्षकी छोरी रमा खातीलाई जबरजस्ती करणी गरी ज.क. को १ नं. विपरीतको कसुर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही महलको ३ नं. बमोजिम कैद वर्ष ६ हुनेमा

निज प्रतिवादी अपराध हुँदाको अवस्था १५ वर्षको नावालक देखिनाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा ३ बमोजिम उमेर पुगेको व्यक्तिलाई हुने सजायले आधा कैद वर्ष ३ हुने ठह्रछ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६१।।।१४ को भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला ।

शुरूको फैसला चित बुझेन । वारदात भएको अधिल्ला दिन विरामीको उपचार गर्ने वीर अस्पताल इमरजेन्सीमा गएको र अस्पतालको परीक्षणपश्चात् उक्त दिन अस्पतालमा नै भर्ना भई वारदात भएको दिन ५:०० बजे डिस्चार्ज भै घर फर्केको भन्ने कुरा अस्पतालको टिकट एवं कार्ड समेतले पुष्टि गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्ष असर गर्ने सक्ते त्यस्तो अकाद्य प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन नभएको शुरूको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ६, १४ र ५४ तथा मुलुकी ऐन अ.वं. १८४ (क) बमोजिम त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुरावेदन जिकिर ।

प्रतिवादीको उमेर सम्बन्धमा दुवै बेगला-बेगलै विद्यालयबाट पेश भएको सर्टिफिकेटमा उमेर फरक परी विरोधाभाषपूर्ण देखिन आएपछि प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरेको उमेरलाई नै प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी फैसला गर्नुपर्नेमा पछि पेश हुन आएका विरोधाभाषपूर्ण कागजलाई प्रमाणमा लिई प्रतिवादीलाई कम सजाय गर्ने गरेको शुरूको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम हैदैसम्म सजाय गरी पाउँ भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर ।

यस अदालतको ठहर

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी वादी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री लक्ष्मीराम हुँगानाले प्रतिवादीले पीडित रमालाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने वारदात ठहर गरी सकेपछि अपराधको गाम्भीर्यतालाई विचार गरी हैदैसम्म १० वर्ष कैद सजाय गर्नुपर्नेमा सो नगरी ६ वर्ष मात्र कैद गरेको मिलेन, हैदैसम्म सजाय हुनुपर्दछ भनी र प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता दिनेश थापाले प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्ष असर गर्न सक्ने मेरो पक्षले वीर अस्पताल इमरजेन्सीमा स्वास्थ परीक्षण गराई अस्पताल भर्ना भएको टिकट एवं भर्ना कार्डको मूल्याङ्कन नै नगरी अभियुक्त करार गरी सजाय गर्ने गरेको शुरू फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकिर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा अभियोग दावी ठहर गरी सजायसमेत गर्ने गरेको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको छ छैन ? र वादी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा प्रतिवादीले ४ वर्षकी रमा खातीलाई जबरजस्ती करणी गरी मूलकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. अनुसारको कसुर अपराध गरेको हुँदा प्रतिवादीलाई सोही महलको ३ नं. अनुसार सजाय गरी ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी पीडितलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दावी भएकोमा शुरूले अभियोग दावी ठहर गरी प्रतिवादीलाई ६ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरी प्रतिवादी वारदातको समय १५ वर्षको नावालक हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम ३ वर्ष कैद हुने ठहर्याएको फैसलाउपर वादी श्री ५ को सरकार र प्रतिवादीसमेतको पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो । निर्णयतर्फ गर्दा प्रतिवादी मानप्रसाद खत्रीले आफ्नो ४ वर्षकी छोरी रमा खातीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा निजलाई कारवाही गरी सजायसमेत गरी पाउँ भनी पीडितकी आमाले प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ । उक्त जाहेरी दरखास्तलाई समर्थित गरी रमा खातीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष कागज समेत गरी दिएको र जाहेरवाली स्वयंम अदालतमा उपस्थिति भई आफ्नो जाहेरीलाई समर्थन गर्ने गरी बकपत्र गरेको

देखिन्छ । पीडितको योनी सुन्निएको र योनीदेखि मलद्वारसम्म रातोपना देखिएको, कन्या जाली च्यातिएको र निजलाई जबरजस्ती करणी भएको भनी परोपकार श्री ५ इन्द्रराज्यलक्ष्मीदेवी प्रसुती गृह विकास समितिको परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भई आएको देखिएको र त्यस तथ्यलाई स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सकले अदालतमा उपस्थिति भई बकपत्र गरी समर्थित समेत गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी स्वयंमले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा वारदातलाई स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ भने अदालतमा बयान गर्दा आरोपमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । अदालतमा इन्कारी बयान गर्दा प्रहरीमा भएको बयान प्रहरीले कुटपिट गरेकोले सावित भै बयान गरेको भनी जिकिर लिएको छ । तर प्रतिवादीले आफूलाई कुटपिट गरी वाध्य गराई सावित गराएको भनी घा जाँच गराउन सकेको पाइदैन । अदालतमा आई इन्कारी बयान गरेर मात्र पुर्वैन । त्यस्तो इन्कारी वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट समर्थित समेत हुनुपर्दछ । तर प्रतिवादीले त्यस्तो सबुद प्रमाण गुजार्न सकेको अवस्था पनि देखिदैन ।

यसरी मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले अभियोग माग दावीबमोजिम पीडित रमा खातीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा निर्विवाद रूपमा पुष्ट हुन आयो । जहाँसम्म प्रतिवादीले वारदात घटेको अधिल्लो दिन आफू विरामी भै उपचार गराउन वीर अस्पताल इमरजेन्सीमा गएको र स्वास्थ्य परीक्षणपछि उक्त दिन अस्पताल भर्ना भै घटना घटेको दिन ५ बजे मात्र घर गएको हुँदा वारदातमा आफ्नो संलग्नता नभएकोले सजाय पाउनुनपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर छ, त्यसतर्फ विचार गर्दा वीर अस्पतालको मिति २०६०।१०।४ को पत्रबाट प्रतिवादीको २०५।७।४।।१० मा इमर्जेन्सीमा दर्ता भएको तर भर्ना रजिष्ट्ररमा दर्ता भएको नदेखिएको भनी उल्लेख भई आएकोबाट प्रतिवादीको उक्त जिकिर पत्यारलायक देखिन आएन । त्यस्तै वादी श्री ५ को सरकारले प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा आफ्नो उमेर १८ वर्ष भनी उल्लेख गरेको हुँदा अपराधको गम्भीरतालाई मध्यनजर राखी प्रतिवादीलाई हैदैसम्म सजाय हुनुपर्द भनी पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ । प्रतिवादीले प्रहरीमा बयान गर्दा आफ्नो उमेर १८ वर्ष भनी उल्लेख गरे पनि अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो उमेर १५ वर्षको भनी उल्लेख गरेको र प्रतिवादीको उक्त कथनलाई मिसिल संलग्न सर्टिफिकेटले समर्थित समेत गरेको अवस्थामा प्रतिवादीको उमेर १५ वर्ष हो भनी मान्नुपर्ने नै देखिन आउँदा वादी श्री ५ को सरकारको उक्त जिकिरसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

अतः अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर अपराधमा सोही महलको ३ नं. बमोजिम ६ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरी प्रतिवादी वारदात भएको अवस्थामा १५ वर्षको नावालक देखिएकोले वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १।३ बमोजिम प्रतिवादीलाई ३ वर्ष मात्र कैद सजाय हुने ठहन्याएको शुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।३।१४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठह्छ । वादी श्री ५ को सरकारको र प्रतिवादीको समेत पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसला भएको जानकारी पु.वे.स.व. कार्यालय पाटनलाई दिनु दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६१ साल पौष २ गते रोज ६ शुभम्.....।

काठमाडौं जिल्ला अदालत

इजलास

माननीय जिल्ला न्यायाधीश डा. हरिवंश त्रिपाठी

फैसला

सम्बत् २०८०।०६।१ सालको स.फौ नं. १३६/७०८

निर्णय नम्बर १८०

मुद्दा:- जबरजस्ती करणी ।

चितवन जिल्ला कुमरोज गा.वि.स घर भई का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१४ गाडखेल डेरा गरी बस्ने वर्ष १३ की राममाया(नाम परिवर्तन) को जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार १ वादी

विरुद्ध

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं १४ बस्ने वर्ष ३६ को जयराज खरेल १ प्रतिवादी
ऐ.ऐ. बस्ने वर्ष १४ को कमल खरेल (नाम परिवर्तन) १

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ एवं मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको महलको २९ नं. अनुसार यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।

जयराज खरेल (नाम परिवर्तन) को घरमा घरेलु काम जस्तो भाँडा माझने, लुगा धुने, खाना बनाउने, भुई पुछ्ने काम गर्न पर्दथ्यो । करिव डेढ दुई महिनापछि, म नावालक जाहेरवालीलाई विपक्षी जयराज खरेलको छोरा विपक्षीमध्ये कमल खरेलले कोही नभएको शौकामा मलाई समात्न आउने र मैले के गरे भन्दा मलाई लछार-पछार गरी उसको कोठामा लगी सुताएर मेरो कट्टसमेत खोलेर मलाई बलात्कार गरे । म रोई-कराई गर्दा मेरो मुख थुनेर कुट्टिट गर्ने गर्दथ्यो । विपक्षीमध्येको जयराज खरेलले म नावालक जाहेरवालीलाई पहिलो पटक डेरामा दिउँसो ट्रावाइलेटमा नुहाई रहेको अवस्थामा मलाई बोलाएर ढाडमाडी देउ भने । मैले विपक्षीको ढाड माडी दिए । त्यसपछि म बाहिर निस्कन लागदा निजले मलाई एकासी तानेर ट्रावाइलेटमा नै पछाडिबाट समातेर भइमा लडाई मेरो दुवै हात बेस्सरी समातेर निजको खुट्टाले मेरो दुईवटै खुट्टा च्याप्प थिचेर मेरो लुगा फुकाली बलात्कार गरे । म रोए कराए । तर निजले मलाई छोडेन्त र बलात्कार गर्दै रहे । यो क्रम दुई तीन दिन बिराएर भई नै रह्यो । अन्तिम पटक मिति २०५१।१४।१५ गते बाबु छोरा दुवैले मलाई बलात्कार गरेका हुन् । यसरी म नावालक जाहेरवालीलाई विपक्षीहरू बाबु र छोराले पटक-पटक बलात्कार गरी मेरो यौन शोषण गर्दै आएको हुनाले आफैले आप्नो जाहेरी दिन आएको छु भन्नेसमेत व्यहोरा भएको राममायाको जाहेरी दरखास्त ।

जयराज खरेल र कमल खरेललाई पक्राउ गरी दाखिला गर्न ल्याएको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन । मैले जाहेरवालीसँग जबरजस्ती करणी गरेको छैन र उक्त जाहेरवालीको गर्भ रहेको बच्चा मेरो होइन । कहीँ कतैबाट उक्त शिशुको जन्म पश्चात् मेरो करणी वीर्यबाट रहेको गर्भ ठहरे म कानूनबमोजिम सहन मन्जुर छु भन्नेसमेतको प्रतिवादी जयराज खरेलले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरी दिएको बयान ।

घरमा निज जाहेरवाली चन्द्रमाया दुराई र म मात्रै भएको अवस्थामा मलाई करणी गर्न मन लागेकोले मैले निजलाई बोलाई खाटमा पल्टाई निजको कट्टु खोली मैले मेरो कट्टु पनि खोली निज माथी चढी मेरो लिङ्ग निजको योनीमा घुसाएँ, मैले निजको स्तनसमेत समाई करणी गरेको हो । मैले पटक-पटक जबरजस्ती करणी

गर्दा यसरी नै गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोरा भएको प्रतिवादी कमल खरेलले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरी दिएको बयान ।

राममायालाई हामी आमा-बाबुले प्रतिवादी पदमराज खरेलको घरबाट छुटाई आफ्नो घरमा लगी सके पश्चात् छोरीको पेट ठूलो देखी छोरीलाई के भएछ भनी मैले श्रीमतीलाई सोध्न लगाएँ, त्यसपछि जाहेरवाली छोरीले जयराज खरेल र निजको छोरा कमल खरेलले जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी बताएपछि मैले निज १३ वर्षकी मेरा अबोध बालिकामाथि यस्तो कुकर्म भएको थाहा पाएकोले निजलाई पुन काठमाडौं त्याए । थापाथलीस्थित अस्पतालमा समेत जँचाई शरीरको परीक्षण गराउँदा निज जाहेरवाली छोरी गर्भवती भएको कुरा प्रमाणित भएकोले मैले छोरीलाई लिएर जाहेरी दरखास्त दिन आएको छु भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली राममायाको बाबुले गरी दिएको कागज ।

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. १४ बुद्धमार्गस्थित पूर्वतर्फ हिरा राउतको पक्की घर पश्चिम कलांकी मन्दिर जाने बाटो, उत्तर बाफल जाने कच्ची बाटो, दक्षिण मोहन सर भन्नेको पक्की घर यति चार किल्लाभित्र स्थित पश्चिम मोहडा भएको रंगाले रातो सेतो रंगाको प्रतिवादी जयराज खरेलको पक्की घर भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०५९ साल पुष १६ गते राममायालाई लगी चितवनस्थित घरमा गयौँ । घरमा गएपछि, मेरो छोरीले आमा मलाई पेट दुख्यो भनिन्, त्यसपछि, मेरो श्रीमानले पनि छोरीको पेट राम्ररी हेर, के भएछ भनी पछि, मैले भाक्रीकोमा लगी देखाउँदा भाक्रीले तपाईंको छोरी गर्भवती भएकी छिन् भनेको हुँदा मलाई अविवाहित छोरी कसरी गर्भवती भइछन् भनी अचम्म लाग्यो र मैले छोरी राममायालाई फकाएर लाज नमानिकन भन तिमीलाई कसरी यस्तो भयो भनी सोध्दा निज छोरीले जयराज खरेलको डेरामा र घरमा बस्दा पटक-पटक गरी २०५९ साल पुष १४१५ गतेसम्म जयमराज खरेल र निजको छोरा कमल खरेलले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा यस्तो हुन गएको हो भनी भन्दा थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली राममायाको आमा तथा बुझिएका राजकुमार गुरुङको र शान्ती दराईले एकै मिलानको गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी जयराज खरेलले १३ वर्ष उमेर भएकी नाबालिका जाहेरवालीलाई जोरजुलुम गरी गराई धम्काई लोभ लालचा दिई अनुचित प्रभावमा पारी पटक-पटक जबरजस्ती करणी गरेको र प्रतिवादी कमल खरेलले पटक-पटक करणी गरेको भनी सावितीसमेत भएकोले निज प्रतिवादी जयराज खरेल र कमल खरेलले आफ्नो घरमा घरेलु काम गर्ने नाबालिकालाई आफ्नो घरमा राखेको अवस्थामा निज जाहेरवालीको उमेर र बाध्यताको फाइदा उठाई पटक-पटक जबरजस्ती करणी गरी जाहेरवालीको गर्भसमेत रहन गएको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादी दुई जयराज खरेल र कमल खरेलले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. ३(२) नं. को कसुर अपराध गरेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ३(२) नं. को कसुर अपराध गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी निज बालिका करणीको लागि असक्त तथा निज गर्भवती महिलासमेत भएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूले ऐ. महलको ३ क नं. अनुसार थप सजाय हुनसमेत अनुरोध गरिन्छ । प्रतिवादी कमल खरेलको परीक्षण प्रतिवेदन समेतबाट १४ वर्षको भन्ने देखिँदा निजको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) आकर्षिक हुनसमेत अनुरोध गरिन्छ । साथै मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १० नं. अनुसार निज प्रतिवादीहरूको आधा अंश सर्वश्व गरी निज पीडितलाई भराई दिन हुन समेतको माग दावी लिइएको छ, भन्नेसमेत व्यहोराको वादी श्री ५ को सरकारको अभियोगपत्र ।

मैले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन छैन । निज जाहेरवाली हाम्रो घरमा काम गर्न बसेकी हो । निजले मलाई आफ्नो स्तन समाउन लगाउने र मज्जा आउँछ, भनी करणीसमेत गर्न लगाउने गर्दथिन । म आफै

निजलाई करणी गर्न नगर्इ निज आफै मलाई करणी गर्न लगाउँदथिन । ५ मिनेटसम्म म निजको योनीमा करणी गर्दथे । २,३ पटक करणी गरेको हो । जाहेरी व्यहोरा भुट्ठा हो । साँझतिर करणी गर्दथे । बुवाले गरे नगरेको मैले थाहा पाइन् । भदौतिर अन्तिम पटक गरेको हो । निजको पेटमा बच्चा छ भन्ने सुनेको थिए । कस्को हो थाहा छैन । मैले जबरजस्ती करणी गरेको होइन निजले नै करणी गर्न लगाएको हुँदा करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कमल खरेलले यस अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाली २०५८ साल माघ २८ गते देखि २०५९।।।।। गतेसम्म मेरो घरमा बसेकी हुन् । मैले पछि थाहा पाएअनुसार मेरो साँझको डिउटी हुँदा बच्चाहरू घरमा नभएको अवस्थामा निज भागी गइछन् । राती घरमा आएपछि छोराहरूले भने । भोतिपल्ट निज जाहेरवाली तलब लिन भनी आएकी र मैले पहिले नै तलब दिई सकेको हुँदा दिइन्न । निज हामी घरमा नहुँदा पटक-पटक घर छाडी भिनाजु भन्ने कहाँ जाने गरेकी रहिछन् । मैले जबरजस्ती करणी गरेको भए छ महिनासम्म किन चुप लागी बसे । त्यस समयमा निजका दाङु, बुवा र भिनाजुसमेत म कहाँ आउथे । यदि मैले यस्तो गरेको भए त्यसै समयमा भन्नुपर्ने थियो । मैले जाहेरवालीलाई केही गरेको छैन । मउपर भुट्ठो आरोप लगाएको हो । जाहेरी भुट्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोरा प्रतिवादी जयराज खरेलले यस अदालतमा गरेको बयान ।

मैले प्रतिवेदनमा दिएअनुसार निजको उमेर १२ देखि १४ वर्षभित्रको पाएको छु । मिति २०५९।।।।। मा कमल खरेल भन्ने व्यक्तिको शारीरिक जाँच गरी उमेर सम्बन्धी राय दिएको छु । कुनै पनि व्यक्तिको उमेर थाहा पाउनको लागि निजको शारीरको विकासवय एकताका लक्षणहरू, दाँतको विकास र हड्डीमा पाइने विकासका लक्षणहरू अध्ययन गरिन्छ । माथिका पहिलो २ ग्रूपमा पाइएका लक्षणहरूलाई मुख्य आधार मानिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको डा. हरिहर वस्तीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

म हाल उहाँकै घरमा बसिरहेको छु । भेटघाट हुन्छ । निज मेरो कोठामा आउनु हुन्थ्यो । मसँग खास कुरा हुँदैनन्थ्यो । अनुचित कार्य गरेको सम्बन्धमा केही कुरा गरेकी थिएन । मैले थाहा पाएसम्म जाहेरवालीलाई राम्रो गर्नु हुन्थ्यो । उहाँ राम्रो जस्तो लाग्छ । उहाँ राम्रो आचरणको हुनुहुन्छ । त्यस्तो कसुर गरे जस्तो लाग्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जयराज खरेलका साक्षी प्रेम अधिकारीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी जयराज खरेलको होटलको द्यूरी हुँदा होटलमा काम गर्ने फुर्सद नहुँदा कहिले घरमा आउनु हुन्न थियो । कमल ९:०० बजेपछि विद्यालय जाने गर्दथे । जाहेरवालीलाई कुट्टिपिट गरेको मलाई थाहा छैन । एक दिन निज जाहेरवाली घरबाट चावी लिएर भागेकोले यस्तो नगर्न भनी सम्भाई बुकाई गरेकोसम्म थाहा छ । निज प्रतिवादी सरल स्वभावका आचरण भएका व्यक्ति हुन् । निजले दावीअनुसारको कसुर गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जयराज खरेलका साक्षी गिरी पाण्डेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मलाई बाबु छोरा दुवैजनाले त्यस्तो कार्य गर्न आउने भएकोले म एक दिन फुपुको घरमा गएको थिएँ । पछि हर-हिसाव गर्न आउँदा मलाई निजले कुट्टिपिट गरी नाकको फुली पनि हराई दिएको हो । १०।।।।। दिनपछि मलाई लिन मेरा बुवा-आमा आउनु भयो । मलाई १४।।।।। पटकसम्म बाबु छोराले अनुचित कार्य गरेको हो र म पुसको १६ गते घर गाएँ । जयराज खरेल र कमल खरेलले मलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो । प्रतिवादी कमलराजले विहान भुजा पकाउने बेलामा र स्कुल जाने बेलामा मलाई समाती उसको बेडमा लाने अनि पेन्टी खोल्ने, सुताउने, यसो किन गरेको म तिम्रो बुबालाई भनी दिन्छु भन्दा यसो भन्यो भने म मारी दिन्छु भन्ने । प्रतिवादी जयराज खरेल रातिको १०:०० बजेतिर आउने मलाई मुख थुन्ने, पिट्ने गर्दथे, उ आफै पेन्टी खोल्ने, मैले नदिँदा मेरो दुवै खुट्टा बाँधी बलात्कार गर्ने गर्दथे भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालीको यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

कमलराज खरेलको सिमन परीक्षण प्रतिवेदन सिनियर ल्याब टेक्निसियन धर्मवहादुर वानियाले परीक्षण गरी भन्तु भएको हो । त्यसमा भएको सही निज धर्मवहादुर वानियालाई खटाई निर्देशनसम्म दिएको हुँ । उक्त परीक्षण गर्ने कार्यमा उसैको संलग्नता भएकोले उ नै यसको जिम्मेवारी हुन्छ । परीक्षण गर्दा कुनै समस्या आएमा मात्र हामी परीक्षणमा सामेल हुन्छौं । परीक्षण रिपोर्ट हेरेर ठीक छ भनी पठाई दिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको वीर्य परीक्षण गर्ने डा. चन्द्रिकादेवी श्रेष्ठले यस अदालतमा गरेको वकपत्र ।

डा. चन्द्रिका श्रेष्ठको आदेश बमोजिम मैले परीक्षण गरेको हो । उक्त परीक्षणमा स्पारमाटाजोआ ३५० मिलियम प्रति मिलिलिटरमा सक्रिय मोटाइल ७५ प्रतिशत, नचले १० प्रतिशत र अलि-अलि मात्र चले १५ प्रतिशत भएको परीक्षणबाट देखिएको हो । डब्ल्यु. वि. सि. ५ देखि १० र आर.वि.सि. ३-५ सम्म पर हाइपावर फिल्ड देखिएको हो । सक्रिय शुक्रकिट जुन महिलाको डिम्वाशयमा गर्भधारणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने कुरा जनाउँछ । यो सरदर ७०-८० प्रतिशतसम्मको मात्रा हुनुपर्दछ । त्यो भन्दा कम भए गर्भधारण हुन सक्ने संभावना कम हुन्छ । सामान्य शुक्रकिटको परीक्षण गर्दा सेतो रक्त कोषिका र रातो रक्त कोषिका साथै इफिथिलियम सेलको उपस्थित हुँदैन । सामान्यतया गर्भधारणको लागि आवश्यक पर्ने संख्या ४ करोड भन्दा तल (४० मिलियन) को संख्यालाई इन फर्टिलिटिमा राखिन्छ । यस आँकडामा हिसाब गर्दा खेरि ८० मिलियनदेखि १५० मिलियन र सोभन्दा माथिको संख्यालाई Normozoospermia भनिन्छ । र ८० मिलियनभन्दा तलको संख्यालाई Oligozoo permia भनिन्छ । तापनि यो संख्याले गर्भधारण गर्न सक्छ । सामान्यतया १२ वर्षबाट शुरू भएर १४ वर्षमा शुक्रकिट विकसित भएर आएको हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.व. ११५ नं. बमोजिम झिकाई बुझिएका त्या. टे. धर्मवहादुर वानियाले यस अदालतमा गरेको वकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियमानुसार साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाशसमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता शंकर खत्रीले र जाहेरवाली तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू त्रय चण्डेश्वरी तण्डुकार, शशि अधिकारी र अनिता चापागाईले तथा प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता लभकुमार मैनाली र हरिचन्द्र सुवेदीले गरेको वहससमेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा वर्ष १३ की जाहेरवाली नावालक राममायालाई प्रतिवादी जयराज खरेलले र निजका छोरा प्रतिवादी कमल खरेलसमेतले पटक-पटक जवरजस्ती करणी गरेको हो होइन ? निज प्रतिवादीहरूलाई जवरजस्ती करणीको महलको १ र ३(२) नं. को कसुरमा ऐ ३(२) नं. अनुसार सजाय गरी ऐ ३ नं. अनुसार थप सजायसमेत हुनुपर्ने हो होइन भन्नेबारे निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

जाहेरवाली अ. वर्ष १३ की राममाया प्रतिवादी जयराज र कमल खरेलको घरमा मिति २०५८।१०।२७ पछि घरेलु काम गर्न भनी वसी आएकोमा करिब ढेढ दुई महिनापछि, निज प्रतिवादी जयराज खरेलका छोरा प्रतिवादी कमल खरेलले घरमा कोही नभएको मौका पारी निजलाई समाई लछार-पछार गरी कोठामा लगी सुताएर निजको कट्टू खोली निजलाई बलात्कार गरेको र सो भन्दापछि पनि मौका पारी पटक-पटक जवरजस्ती बलात्कार गर्ने गरेको त्यस्तै निजको बुबा जयराज खरेलले ट्वाइलेटमा नुहाई रहेको अवस्थामा ढाड माडिदेऊ भन्ने निहुँमा निज जाहेरवालीलाई भित्र बोलाई निजलाई एककासी तानेर ट्वाइलेटमा नै भुईमा लडाई निजको खुद्दाले जाहेरवालीको दुई तिरै खुद्दा च्यापेर थिचेर बलात्कार गरेको र सो भन्दापछि पनि निजका छोराहरू सुती सकेपछि राति करिब १०।११ बजेतिर प्रतिवादी जयराज खरेल जोहरवालीको कोठामा आई पटक-पटक बलात्कार गर्ने गरेकोमा २०५९।१६ मा आफ्नो बुबा भेटन आउँदा निजसँग घर गएपछि “तिमो पेट ठूलो छ के भयो ?” भनी निजकी आमाले निजलाई सोधा निजले आमालाई सबै कुरा बताएको र निजलाई प्रतिवादीहरूले त्यसरी पटक-पटक

बलात्कार गरेको हुँदा जबरजस्ती करणीको महलअनुसार निजहरूलाई सजाय गरी पाउँ भन्ने राममायाले दिएको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही उठान भएको पाइन्छ ।

प्रतिवादीहरूमध्येका कमल खरेलले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा जाहेरवाली राममाया निजको घरमा काम गर्न बस्दाको अवस्थामा निजलाई पटक-पटक जबरजस्ती करणी गरेको हुँ, घरमा कोही नभएको अवस्थामा ३ पटक एक साता विराएर जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भनी करणी गर्दाको काम क्रियालाई सिलसिलेवार खुलाई कसुर गरेमा सावित भएको देखिन्छ । यस अदालतमा बयान गर्दा जाहेरवालीलाई पटक-पटक जबरजस्ती करणी गरेको कुरामा प्रतिवादी कमल खरेल सावित भए पनि उक्त करणी निजले जबरजस्ती गरेको नभई जाहेरवालीले नै निजलाई बोलाई करणी गर्न दुरूत्साहन गरी उत्प्रेरित गरेकोले करणी गर्ने गरेको हुँ भनी सामान्य रूपमा बयानमा फरक पारी करणी गरेको भुल तथ्य स्वीकार गरेको देखिन्छ । तर सोहृ वर्षमुनिको स्वास्नी मानिसलाई उसको मंजुरी लिई वा नलिई जुनसुकै स्वास्नी मानिसको मन्जुरी नै भए पनि जबरजस्ती करणीको कसुर कायम हुन्छ त्यस्तो नावालकको मंजुरीलाई कानूनी मान्यता नहुने देखिन्छ । यी जाहेरवालीको उमेर १३ वर्षको देखिन आएकोले प्रतिवादी कमल खरेलले यस अदालतमा बयान गर्दा जाहेरवालीको मंजुरी र दरूत्साहनमा निजलाई करणी गरेको हुँ भनी निजले लिएको जिकिर प्रयोजनहीन देखिन आई निजले सोबाट कुनै राहत वा छुट पाउन सक्ने अवस्था देखिन्न । परोपकार श्री ५ इन्द्रराज्यलक्ष्मी देवी प्रसूती गृह विकास समितिका कन्सल्टेन्ट डा. सुधा शर्माले गरेको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनअनुसार “जाहेरवालीको कन्या जाली च्यातिएको र निजको अन्दाजी २६ हप्ताको गर्भ रहेको अवस्था देखिन्छ ।” भन्नेसमेत उल्लेख भएको र जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयको मिति २०८०।१।२।२० को पत्रसाथ दाखिल भएको परोपकार श्री ५ इन्द्र राज्यलक्ष्मी देवी प्रसूती अस्पतालको जन्म प्रमाणपत्र ९।३। हेर्दा निज जाहेरवाली राममायाबाट कन्या शिशुको जन्मसमेत भएको देखिँदा निजको जबरजस्ती करणी भएमा विवाद देखिन्न । अतः प्रतिवादी कमल खरेलमाथि किटानी जाहेरी दरखास्त परेको, निजले जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी जाहेरवालीले यस अदालतमा उपस्थित भई गडाउ गरी बकपत्र गरेको तथा निज प्रतिवादी कमल खरेलले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा यस अदालतमा समेत आरोपित करणीको कसुर गरेको सावित भै बयान गरेको देखिँदा निजले अभियोगपत्र दावीबमोजिम जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३(२) नं. को कसुर गरेको ठहर्छ ।

अर्को प्रतिवादी जयराज खरेलउपरको अभियोग दावीबारे विचार गर्दा निजले समेत जाहेरवालीलाई पटक-पटक जबरजस्ती करणी गरेको र त्यसरी जबरजस्ती करणी गर्दा जाहेरवालीलाई जोरजुलुम गरी डराई, धम्काई लोभ लालच दिई अनुचित प्रभावमा पारी उपरोक्तबमोजिम जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी जाहेरवालीले जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरेको र यस अदालतमा समेत उपस्थित भई निजलाई गडाउ गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । तर निज प्रतिवादी जयराज खरेलले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा र यस अदालतमा समेत बयान गर्दा पीडित जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन भनी कसुर गरेमा पूर्णतया इन्कार रही बयान गरेको छ । निजको छोरा प्रतिवादी कमल खरेलले जाहेरवालीसँग जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी निजबाट थाहा भएको हो भन्नेसमेत बयानमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । अर्को सहअभियुक्त प्रतिवादी कमल खरेलले प्रहरीमा र यस अदालतमा समेत बयान गर्दा यी प्रतिवादी जयराज खरेललाई पोल गरेको पाइदैन । बुवा जयराज खरेलले जबरजस्ती करणी गर्नुभयो भएन मैले देखिन भनी निजले प्रहरीसमक्षको बयानमा लेखाएको देखिन्छ । प्रतिवादी जयराज खरेलले जाहेरवालीलाई पटक-पटक करणी गरेको भन्ने जाहेरवालीको दावी जिकिर भएकोमा आरोपित करणी वारदात भएको भए सोबारे सो अवधिभित्र जाहेरवालीले कहीँ कतै कसैलाई सोबारे भनेको वा जानकारी गराएको अवस्थासमेत देखिदैन । उपरोक्त अवस्थामा जाहेरवाली आफ्नो फुपाजुको घरमा गएको अवस्था पनि मिसिलबाट देखिन आउँछ । तर प्रतिवादी जयराज खरेलले निजमाथि जबरजस्ती बलात्कार गरेको भए सोबारे आफ्नो फुपाजुलाई अवगत गराउन पर्याप्त मौका र अवसर दुँदा-हुँदै पनि निजले आफ्नो फुपाजुलाई पनि मौकामा अवगत गराएको अवस्था देखिदैन । उक्त अवधिमा जाहेरवालीले विरोध गरे वा प्रतिकार गरेको देख्ने, सुन्ने कुनै

छरछिमेकी वा प्रत्यक्षदर्शी साक्षीसमेतको पूर्णतया अभाव रहेको अवस्था देखिन आउँछ । जाहेरवालीको किटानी जाहेरी दरखास्त र वकपत्रलाई प्रतिवादी जयराज खरेलको हकमा पुष्ट्याई गर्ने कुनै पनि स्वतन्त्र विश्वसनीय प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको पाइँदैन । जाहेरवालीको भनाईलाई मात्र कसुर कायम गर्न मूल प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । त्यसमा पनि आरोपित प्रतिवादीमध्येका प्रतिवादी कमल खरेल प्रहरीमा र यस अदालतमा समेत आफूले जाहेरवालीलाई करणी गरेमा सावित भै बयान गरेको देखिँदा जाहेरवालीको जाहेरी र वकपत्रलाई मात्र प्रतिवादी जयराज खरेलका विरुद्ध एवं मात्र निर्णायक प्रमाण मानी अन्य स्वतन्त्र प्रमाणको अभाव देखिएको अवस्थामा निज विरुद्धको अभियोग दावी कायम गर्न न्यायोचित हुन सक्दैन । तसर्थ प्रतिवादी जयराज खरेलले आरोपित अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ ।

जहाँसम्म प्रतिवादी कमल खरेलले यस अदालतमा बयान गर्दा निजको करणी गर्दा निजको लिङ्गबाट कुनै पदार्थ स्खलन नभएको भन्ने जिकिरको सवाल छ सोबारे निजले प्रहरीसमक्षको बयानमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी जाहेरवालीलाई पटक-पटक करणी गर्ने गरेको हुँ भन्ने मात्र लेखाएको देखिँदा सो जिकिरको सन्दर्भमा निजको बयानमा एक रूपता देखिँदैन । निजको वीर्य परीक्षण गर्ने वीर अस्पतालका टेक्निसियन धर्मबहादुर वानियाले यस अदालतमा गरेको वकपत्र हेर्दा १२ वर्षको उमेरबाट प्रजनन् शक्ति भएको शुक्रकिट वीर्यमा जन्मिन शुरू भै १४ वर्षको उमेरमा शुक्रकिट विकसित भएर आउने र ७० प्रतिशतदेखि ८० प्रतिशत सक्रिय शुक्रकिटाणु महिलाको डिम्बाशयमा प्रवेश गरे गर्भधारण हुने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । निज त्याव टेक्निसियनले प्रतिवादी अनुप खरेलको वीर्य परीक्षण गरेको मिति २०६०।६।२५ को Semen Analyses Report हेर्दा निजको वीर्यमा ७५ प्रतिशत सक्रिय शुक्रकिटाणु रहेको भनी राय व्यक्त गरेको देखिँदा प्रतिवादी कमल खरेलको वीर्यबाट गर्भधारण हुन सक्ने भनी वैज्ञानिक परीक्षणसमेतबाट पुष्टि भएको पाइन्छ । अर्थात प्रजनन् क्षमता सम्पन्न वीर्य शक्ति यी प्रतिवादी कमल खरेलसँग रहे भएकोमा विवाद देखिन्न । अतः त्यस्तो सक्रिय र क्रियाशिल शुक्रकिटाणु सहितको वीर्य शक्ति भएको यो प्रतिवादी कमल खरेलले पटक-पटक जाहेरवालीलाई करणी गर्दा निजको लिङ्गबाट वीर्य स्खलन भएन होला भनी अनुमान गर्न नमिले हुँदा निजले अदालतमा लिएको सो सम्बन्धी इन्कारी जिकिर सो हदसम्म विलकूलै पत्यारलायकको देखिँदैन । तसर्थ जाहेरवाली राममायाबाट १ मई २००३ का दिन परोपकार श्री ५ इन्द्रराज्यदेवी प्रसूती अस्पतालमा जन्मेकी शिशु कन्या (Female child) यीनै प्रतिवादी कमल खरेलको करणी वीर्यबाट जन्मेको हो भन्ने देखिन आउँछ ।

जबरजस्ती करणीको आरोपित कसुर प्रतिवादी कमल खरेलले गरेको ठहरी फैसला भएकोमा निजको उमेर डाक्टरको प्रतिवेदनअनुसार १२ वर्षदेखि १४ वर्ष वीचको संभवत १३ वर्षको हाराहारीमा देखिने भन्ने उल्लेख भएको हुँदा निजको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को देहाय (२) अनुसार कैद महिना छ (६) हुन्छ । उक्त कैदको अवधि निजले ऐ ऐनको दफा ५०(२) अनुसार आधिकारिक बाल सुधार गृहमा बसी भुक्तान गर्ने समेत ठहर्छ । साथै प्रतिवादी कमल खरेलको अंश हकको सम्पत्तिबाट जाहेरवालीले जबरजस्ती करणीको १० नं. अनुसार आधा अंश सर्वस्व गरी पीडितलाई भराई दिनेसमेत ठहर्छ । अभियोगपत्रमा जबरजस्ती करणीको महलको ३ क नं. अनुसार थप सजायको माग दावीसमेत भएकोमा प्रतिवादी कमल खरेल १४ वर्षभन्दा कम रहेको देखिन आई निजलाई कानूनबमोजिम हुन सक्ने अधिकतम् कैद ६ महिना हुने ठहरी सकेकोले यसको माग दावीको पूर्वावस्था विद्यमान नभएकाले सो हदसम्मको अभियोग दावीसमेत पुग्न सक्दैन । सो ठहर्नाले तपसिलका कलमहरूमा तपसिलबमोजिम गर्ने गरी आजै यस अदालतबाट अ.वं. १८६ नं. बमोजिम फैसला गरी दिएँ ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी जयराज खरेलले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहरी फैसला भएको निज प्रतिवादी जयराज खरेल पुर्णक्षका लागि थुनामा रहेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई अन्य मुद्दामा

थुनामा राख्नु नपर्ने भए यस मुद्दामा निजलाई थुनावाट छाडिदिनु भनी सम्बन्धित कारागार शाखामा लेखी पठाई दिनु	१
माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम प्रतिवादी कमल खरेलले जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३(२) नं. अनुसार कसरु गरेको ठहरी निज प्रतिवादी कमल खरेललाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को देहाय (२) अनुसार ६(६) महिना कैद हुने ठहरी फैसला भएकोले उक्त कैदको अवधि निजले ऐ. ऐ. को दफा ५०(२) अनुसार बालसुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुरमा बसी भुक्तान गर्नुपर्ने देखिँदा निजलाई लागेको कैद उक्त बालसुधार गृहमा राखी असुलउपर गर्नु भनी लगत दिनु	२
प्रतिवादी कमल खरेलको आधा अंश भाग जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. अनुसार सर्वस्व गरी जाहेरवाली रामायालाई दिलाई भराई दिने ठहरी फैसला भएको हुँदा प्रतिवादीका बाबु जयराज खरेलको यस अदालतमा मिति २०६०।३।१९ मा कागज गर्दा खुलाएअनुसार जयराज खरेलको नाउँमा दर्ता रहेको कलंकी ५ क. कि.नं. ११७९ नं. पु. ०-५-०-० को घरजग्गा र निजको आमा मैना खरेलको नाउँमा रहेको चितवन जिल्ला कुमरोज गा.वि.स. वडा नं. ८ मा रहेको करिव १-१ को आधा कट्ठामा बनेको घरसमेतबाट पाँच भागको एक भाग जयराज खरेलको अंश भाग छुट्याई सो एक भागलाई पुनः तीन भाग लगाई तीन भागको एक भाग कमल खरेलको अंश भाग छुट्याई सो एक भागको आधाको अंश भाग सर्वस्व गरी जाहेरीवालीलाई दिलाई भराई दिनु भनी लगत दिनु	३
प्रतिवादी कमल खरेल बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(१) बमोजिम चाहिएका बखत उपस्थित गराउने गरी आमाले बुझी जिम्मा लिएकोमा फैसला हुँदाका बखत रूजु हाजिर रहेको नदेखिँदा यो इन्साफमा चित नवुभके सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) अनुसार ७० दिनभित्र पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी प्रतिवादी कमल खरेललाई पुनरावेदन म्याद दिनु	४
यो इन्साफमा चित नवुभके वादी श्री ५ को सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) अनुसार ७० दिनभित्र पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्नु भनी फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी पुनरावेदन म्याद दिनु	५
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल पुनरावेदन परे पुनरावेदन अदालतमा र पुनरावेदन नपरे अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु	६
सरोकारवालाले फैसलाको नक्कल माग्न आएमा नियमानसार गरी सारी सराई नक्कल दिन	७

अतिरिक्त जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६१ साल वैशाख २३ गते रोज शभम्

**श्री चितवन जिल्ला अदालत
इजलास
माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
फैसला
सम्वत् २०६९ सालको स. फौ. नं. १९२३**

मुद्दा : जबरजस्ती करणी ।

नेपाल सरकार १ वादी

विरुद्ध

चितवन जिल्ला रत्ननगर न.पा. वडा नं. १ वस्ते मणी पौडेल (नाम परिवर्तन) १ प्रतिवादी

ऐ को प्रमाण	ऐ को प्रमाण
साक्षी	साक्षी
कागज	कागज

अदालतबाट बुझेको
साक्षी

कागज

प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण यसप्रकार छः

मिति २०६९।।।। गते दिनको १५:०० बजेको समयमा प्रतिवादी मणी पौडेलले मेरी वर्ष ९ की नातिनीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कानूनबमेजिम कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त । चितवन जिल्ला रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. १ स्थित प्रतिवादीको घरको पश्चिमतर्फको कोठामा पीडितलाई यी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

२०६९।।।। गते दिनको १५:०० बजेको समयमा प्रतिवादी मणी पौडेलले निजको घर अगाडिको बाटोमा मलाई समाती आफनो घरको कोठाभित्र लगी चुक्कुल लगाई मलाई जबरजस्ती भुईमा लडाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्ने व्यहोराको पीडितले गरी दिएको कागज ।

मैले केही समय अगाडि अङ्ग्रेजी फिलिम हेरेको थिएँ । त्यसपछि मलाई करणी गर्ने मन लाग्न थाल्यो । यसै क्रममा मिति २०६९।।।। गतेका दिउँसो १५:०० बजेको समयमा पीडित मेरो घर अगाडिको बाटोमा हिँडिरहेको अवस्थामा समाती मेरो घरकोठाभित्र लगी कोठा बन्द गरी विभिन्न प्रलोभन र डर धाक देखाई पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मणी पौडेलले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको वयान कागज ।

प्रतिवादी मणी पौडेलले जाहेरवालीको नातिनीलाई मिति २०६९।।।। गते दिनको १५:०० बजेको समयमा प्रतिवादीले आफना घर कोठा भित्र लगि जबरजस्ती करणी गरेका हुन भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस सुधिर कुमार ढकाल समेतको कागज ।

प्रतिवादी मणी पौडेलले २०८१।१।१९ गते दिउँसो १२:०० बजेको समयमा नजिकै घर अगाडि बाटोमा जाहेरवालीकी नातिनीलाई समाई आफ्नो घर कोठा (आफू सुन्ने कोठा) भित्र लगी कोठामा चुक्कुल लगाई पीडितलाई विभिन्न लोभ लालच एवं डर धाक देखाई भईमा लडाई जबरजस्ती करणी गरेको वारदात सप्रमाण पुष्ट हुन आएकोले प्रतिवादी मणी पौडेलको सो कार्य मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको १ नं. अनुसारको कसुर अपराध भएको हुँदा निज प्रतिवादी मणी पौडेलले मौकामा पेश गरेको भिसोदय माध्यमिक विद्यालय पदमपुर चितवनले प्रमाणित गरी पठाएको बारेको मिति २०८१।१।२० को पत्र र भरतपुर अस्पतालले प्रतिवादीको शारीरिक जाँच गरी पठाएको पत्रसमेतबाट यी प्रतिवादी मणी पौडेलको उमेर १५ वर्षको देखिँदा निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय १ नं. बमोजिम हुने सजायमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय हुनुका साथै मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं बमोजिम प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी पीडितलाई दिलाई भराई पाउन प्रतिवादी मणी पौडेललाई यसै साथ पेश गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र माग दावी ।

२०८० साल चैत्र २८ गते भाई प्रभाकरले केरा अंगुर त्यायो । उसले पीडितलाई बोलायो अनि मलाई सेक्स गर्न दे मैले फलफुल दिन्छु भनेर उसलाई भाईले भन्यो । मैले भाईले फलफुल खाएपछि मेरो कोठामा मलाई सेक्स गर्न देऊ भनेपछि निज पलङ्गमा सुती फ्रक फर्काई । कटू लगाएकी थिईन् । मैले पाइन्ट लगाएको थिएँ । मैले चेन मात्र खोलैँ । पाइन्ट खोलिन । अण्डरपेन्ट इलास्टिकवाला थियो । साईडबाट लिङ्ग निकाली पीडितको योनी (पिसाव गर्ने ठाउँ) मा लिङ्ग दलैँ । भित्र पसेन । मेरो लिङ्ग नपसेपछि म उठे र भाई प्रभाकरले पाइन्ट खोल्यो । उसले पनि पीडितको योनी (पिसाव गर्ने ठाउँ) मा पसायो । उसले ३।४ मिनेटसम्म पसाउने झिक्ने गन्यो । चुप लागेर पीडित सुती रहिन । भाईले सेक्स गर्न लागेपछि म बाहिर आएँ । मैले करणी गर्दा बाहिर मानिसहरू थिए । जबरजस्ती भए कराउँथी । जबरजस्ती गरेको होइन । मैले पीडितको राजीखुसीले सेक्स गरेको हो । सेक्स गर्दा मलाई सजाय हुन्छ भन्ने कुरा मलाई पहिला थाहा थिएन । त्यसैले मलाई सजाय नहोस् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मणी पौडेलले यस अदालतमा गरेको वयान ।

यसमा प्रतिवादी चुक्ता भई सकेको, प्रतिवादीले साक्षी नराखेको हुँदा वादी पक्षका जाहेरवाला पीडित तथा मौकामा कागज गर्ने मानिसलाई वकपत्रका लागि झिकाई वुझी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति ०८।१।२।८।२ मा भएको आदेश ।

२०८१ साल बैशाख ५ गते हामीहरूको टोलमा धेरै मानिस जम्मा भएका रहेछन् । विहान अं. ११ बजेको थियो होला । केको भीड होला भनेर म पनि सो ठाउँमा जाँदा चाँदनीले मलाई विस्कुट, चक्कलेट दिन्छु भनेर फकाएर मणीले जबरजस्ती करणी गन्यो भन्थिन र बालिकालाई अगाडि त्याएर सोद्धा मणीले मैले करणी गरेको हो भनेर भन्यो । मेरो चिचारमा मणीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्दै भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी कागज गर्ने सुधीरकुमार ढकालले यस अदालतमा बकेको वकपत्र ।

यकिन मिति थाहा भएन । म मेरो हजुरआमाको घरमा वसी पढ्ने काम गर्दै । नजिकैको घरमा टेलिफोन आयो । टेलिफोन भएको घरको मान्छेले दिदीको टेलिफोन आएको छ बोलाई दे भनेकाले म दिदीलाई बोलाउन जाँदा मणीले मलाई हातमा समाती उसको घरमा लग्यो । घरभित्र कोठामा लगी मलाई खाटमा सुन्न लगायो । मैले नाई-नाई के गर्न लागेको भनेँ । नकरा यहीं थुनी दिन्छु भनी मेरो मुख थुनी दियो । अनि उसले लगाएको पाइन्ट फुकाली आफ्नो तुरी ठाडो पारी मेरो पिसाव गर्ने योनीमा धक्केल थाल्यो । मलाई दुख्यो । चल्ने छद्मपटाउने गर्दा मेरो मुखको रूमाल खुसिक्यो । अनि म चिच्याउँदा मेरो ममीले थाहा पाउनु भएपछि मणी भाग्यो । मेरो पिसाव गर्ने कुरो साहै दुख्यो । ऐले पनि दुखी रहन्छ । मणी र प्रभाकर भन्नेले पनि पैला-पैला खेल्दा मलाई त्यसै गर्दथ्यो ।

मलाई जबरजस्ती करणी गर्दा कसैले पनि देखेको थिएन भन्नेसमेत व्यहोरा पीडितले यस अदालतमा उपस्थित भई बकेको बकपत्र ।

म मेरो मेडिकल अफिसबाट मिति २०६१ साल वैशाख ३ गते घर गएँ । नजिकै मेरो नातिनी रोएको आवाज आयो । किन रोएको भनेर नानीलाई नै हकारे । नानीले मणीले खेल्दा खेल्दै मेरो हातमा समारी आफ्नो घरको कोठामा लग्यो, अंकमाल ग-यो, म्वाई खाई चुम्बन ग-यो, अनि खाटामा सुतायो र सुताएपछि पाईन्ट खोली आफ्नो तुरी निकाली मेरो पिसाव गर्ने कुरी योनीमा घुसाच्यो र घुसार्दा-घुसार्दै दुख्यो म रून पुगें, भनी नानीले भनेकीले पैन्टी कट्टू खोली हेर्दा निजको योनीको छेउमा रगत थियो । योनी रातो थियो । योनीको भाग सुन्निएको थियो । मैले नानीको योनी धोई सफा गरी तेल लगाई दिएँ । समाजले सोद्वा पुष्करले जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भनी भनेको हुँदा मलाई विश्वास लाग्दै करणी गरेको चाही भैले देखेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालीले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

पीडित र काजलको शरीर जाँच्ने कार्य मैले गरेको हुँ । मैले जाँच्ने क्रममा पीडितको शरीरमा कुनै चोटपटक र निलडामका चिन्हहरू भेटिन । सोही आधारमा प्रतिवेदन गरेको हुँ । कन्या जाली च्यातिएको या नच्यातिएको भन्ने कुरा खुला आँखाले हेरेर नै छुट्ट्याइन्छ । कन्या जाली नच्यातिकन योनीमा लिङ्ग प्रवेश हुन सक्दैन । रुख चढादा, साइकल चलाउँदा वा शारीरिक सम्पर्क गर्ने क्रममा लिङ्ग योनीमा पसाउने कार्य गर्दा कन्या जाली च्यातिन्छ । एक्सरेको रिपोर्टको आधारमा उमेर खुलाउने हो, डा. राममणि सेढाईको रिपोर्टमा उल्लेख भएअनुसार मणी पौडेलको उमेर १५ देखि १६ वर्षको देखिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको डा. लोकवहादुर सेढाईले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

एक्सरे अस्पतालको प्रविधिद्वारा गरेको रेडियोग्राफरले गरेको, रिपोर्टहरू मैले गरेको हुँ । उमेर निर्धारण गर्दा १५ देखि १६ वर्षभित्र पर्ने देखिए तापनि यस्तो उमेरमा मानिसको वंशानुगत वृद्धि क्रम (२) हर्मानल ततो ग्रोथ हर्मोन, भाईड वाईड, हर्मोन, घाँटीभित्रको थाईलाईट ग्रन्थीबाट निक्लने विशेष तत्व यी दुवै कारणले वोन एजिङ देखिए तापनि प्राकृतिक उमेर समूह निर्धारण गर्न सक्ने, सकिने अवस्था अगावै हड्डिमा परिपक्वता देखिन सकिने भएकाले एक्सरे फिल्मबाट १ / २ वर्ष र त्योभन्दा बढी उमेर देखिन सक्छ । दैनिक गरिने कडा परिश्रम आदिसमेतले हड्डीको वृद्धिदर उक्त समूहभित्र परे तापनि निजको उमेर उक्त समूहभन्दा कम समूहमा पर्दैन भन्न सकिन्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको एक्सरे रिपोर्ट तयार गर्ने डा. राममणि सेढाईले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

मिति याद भएन । पीडित केटा केटीलाई भरतपुर ठानामा लगेको चाहीं मलाई थाहा छ । केटाकेटीको र उनीहरूको बाबु आमाको नाउँ मलाई थाहा छैन । प्रस्तुत मुद्दामा के-के भयो त्यो पनि मैले देखेको हैन । घटना मुचुल्का मेरो रोहवरमा भएको पनि होइन । यो विषयमा केही थाहा छैन । हरिवहादुर थापाले भरतपुर जाउँ भन्यो । भरतपुर ठानामा आई सही गरेको हुँ । मलाई हतार थियो । पढ्दै नपढी हेँदै नहेरी सही गरेको हुँ र के व्यहोरा थियो थाहा भएन । सही गरी हिँडेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणको मानिस दामोदर रिजालले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

मिति याद भएन । जाहेरवाली र मणी पौडेलको घरनजिक एउटा घुस्ती छ । त्यो घुस्तीको आड छेउमा मेरो बसोबास छ । त्यहाँ ४५ जना भुरा केटाकेटी खेलेको देखेको हुँ । अन्य के-के भो अथवा भएन । केटाकेटीबीच जबरजस्ती करणी भयो वा भएन । मैले केही देखेको छैन । मलाई केही पनि थाहा छैन । आँखाले नदेखेको कुरामा शंकाको भरमा यो घटना भयो भन्न सकिन्दैन । को को केटा खेले मलाई याद भएन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरीको सबुद प्रमाण खण्डमा लेखिएकी अर्मुनी साहले यस अदालतमा बकेको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा अ. व. २९ नं. र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भै बुझिएसम्मका प्रमाणबाट निर्णय गरी दिए हुने भएकाले वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिकारी र प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भुपेन्द्रजंग पौडेल र विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री पासाङ्ग लामाले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरियो । यसमा प्रतिवादीले जाहेरवालीकी ९ वर्षीया नातिनीलाई जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. द्वारा निषेधित कसुर गरेकाले प्रतिवादीलाई सोही महलको ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीको उमेर १५ वर्षको देखिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम गरी प्रतिवादीको आधा अंश सोही महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दावी लिइएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नउपर विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

(क) प्रतिवादी र पीडित उमेर कति वर्षको हो ?

(ख) प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरको हुन होइनन् र निजलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुने नहुने के हो ?

मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको ३ नं. र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ ले गरेको कानूनी प्रावधानअनुसार जबरजस्ती करणी सम्बन्धी कसुरमा सजाय गर्दा पीडित र पिडक दुवैको उमेरले तात्त्विक महत्व राख्दछ । मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रतिवादी र पीडितको उमेरमा विविधता देखिएकाले प्रारम्भिक रूपमा सोको निरूपण गर्नुपर्ने भई पहिलो प्रश्नउपर प्रतिवादीको उमेर कति वर्ष हो ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सुरु जाहेरी दरखास्तमा निजको उमेर १६ वर्ष भनी उल्लेख गरिएको छ । अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा निजले आफ्नो उमेर १५ वर्ष भनी लेखाएका छन् र अभियोगपत्रमा पनि सोही १५ वर्ष उल्लेख भएको छ । मिसिल संलग्न रहेको Angles World School ले मिति २०६११९१३ मा लेखेको पत्रमा प्रतिवादीले जन्म मिति २०४८३३२ उल्लेख भएको देखिँदा वारदातको मितिमा प्रतिवादीको उमेर १२ वर्ष १० महिना जति भएको देखिन्छ । तर भिमोदय माध्यमिक विद्यालयको मिति २०६११९२० को पत्रमा प्रतिवादीको जन्म मिति २०४८३३२ उल्लेख भएको र निजले यस अदालतमा वयान गर्दा आफ्नो उमेर १३ वर्ष लेखाएको देखिँदा प्रथमतः यस मुद्दाको प्रयोजनार्थ प्रतिवादीको उमेर कति हो भनी ठम्याउनुपर्ने देखिन आयो । उल्लेखित विभिन्न लिखतमा प्रतिवादीको जन्म मिति पृथक भएकोले निजलाई परीक्षण गरी उमेर यकिन गरी पठाई दिन भरतपुर अस्पताल विकास समितिमा लेखि पठाउँदा निजको उमेर १५-१६ वर्षको उमेर समूहभित्र पर्ने भनी सो अस्पतालबाट लेखी आएको परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको देखिँदा माथि जे जस्तो विभिन्न उमेर उल्लेख भए तापनि निज प्रतिवादीको आधिकारिक उमेर यस मुद्दाको सन्दर्भमा वारदात समयमा १५ देखि १६ वर्ष बीचको मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

अब पीडितको उमेर सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा निजको उमेर ९ वर्ष उल्लेख गरिएको छ । मौकामा गरेको कागजमा पनि ९ वर्ष नै उल्लेख छ । अभियोग पत्रमा सजायको माग दावी गर्दा पनि ९ वर्ष नै कायम गरिएको छ । तर प्रतिवादीले यस अदालतमा वयान गर्दा पीडितको उमेर ११ वर्ष (स. ज. ११) उल्लेख गरेकाले पीडितको उमेर परीक्षाणार्थ पठाउँदा निज १० देखि १२ वर्ष बीच रहेको देखिन्छ भनी महेन्द्र आदर्श चिकित्सालयको प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको देखिँदा यस मुद्दाको प्रसंगमा पीडितको उमेर १० वर्षदेखि १२ वर्ष बीचको मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

अब प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको हुन होइनन् ? भन्ने प्रस्तुत मुद्दाको मुल प्रश्नमा विचार गर्दा मिसिल संलग्न रहेको पीडितका शारीरिक परीक्षणबाट निजको शरीरमा चोटपटक, डाम नदेखिएको, कन्या जाली

नच्यातिएको भन्ने उल्लेख भएकाले पीडितको कन्या जाली नै नच्यातिएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको बारदात नै घटेको मान्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्छ भनी निजतर्फबाट रहनु भएका विद्वान् अधिवक्ताले बहस जिकिर लिनु भएको छ । पीडितको उपरोक्त व्यहोरामा उल्लेख भएको परीक्षण प्रतिवेदन र विद्वान् अधिवक्ताले उठाउनु भएको बहस जिकिरतर्फ विचार गर्दा जबरजस्ती करणीको बारदात ठहरिने पीडितको कन्या जाली च्यातिएको हुनैपदछ भनी सम्भन्न सिद्धान्तः मिल्ने देखिँदैन । यस सम्बन्धमा *Modi's Medical Jurisprudence and Texicology, 23rd Edition* को पृष्ठ ८९७ हेर्दा “To constitute the offence of rape, it is not necessary that there should be complete penetration of the penis with the emission of semen and the rapture of hymen. Partial penetration of the penis within the labia majora or the vulva or pedenda, with or without the emission of semen, or even an attempt is quite sufficient for the purpose of law” भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा जबरजस्ती करणीको बारदात हुन कन्या जाली च्यातिएको हुनुपर्ने, वीर्य स्खलन भएको हुनुपर्ने, योनीमा लिङ्ग पूर्ण रूपले प्रवेश गरेको हुनुपर्ने भनी अर्थवोध गर्न मिल्ने नदेखिँदा पीडितको कन्या जाली नच्यातिएकै आधारमा जबरजस्ती करणीको बारदात भएको छैन भनी कानूनी निष्कर्ष निकालन प्रस्तुत मुदामा मिल्ने देखिँदैन । विशेषज्ञ डा. लोकबहादुर सेठाईले यस अदालतमा गरेको वकपत्रमा आशिक लिङ्ग प्रवेश गरेको अवस्थामा कन्या जाली च्यातिन नच्यातिन दुवै सबछ भनी उल्लेख गरेकोले पनि कन्या जाली च्यातिनै पर्ने अनिवार्यता देखिएन ।

मिसिल संलग्न रहेको सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी विचार गर्दा आरोपित कसुर गरेकोमा सावित भई प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गरेका छन् । यस अदालतमा वयान गर्दा पनि प्रतिवादीले पीडित चाँदनी अधिकारीलाई करणी गरेकोमा सावित छन् । तर जबरजस्ती गरेको नभई निजको राजीखुसीले गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. हेर्दा सोहङ वर्षमुनिकालाई उसको मञ्जुरी लिई वा नलिई जुनसुकै व्यहोरासँग करणी गरे पनि जबरजस्ती करणी ठहर्छ भन्ने उल्लेख भएको र माथि विवेचना गरिएबमोजिम पीडितको उमेर १० देखि १२ वर्षको देखिँदा निजको सहमतिबाटै करणी गरे पनि कानूनतः त्यस्तो करणीलाई जबरजस्ती करणीकै संज्ञा दिनु पर्ने देखियो ।

यस अतिरिक्त पीडितले मौकामा गरेको कागजमा यी प्रतिवादीले आफूलाई समाती तानेर निजको घर पछाडि भन्याड निजिको कोठाभित्र लगी ढोका बन्द गरी चुकुल लगाई मेरो दुवै हात समाती जबरजस्ती खाट भुईमा समेत सुताई जबरजस्ती करणी गरेको भनी आफ्नो व्यहोरा लेखाई दिएकी र सोही व्यहोरा उल्लेख गरी यस अदालतमा समेत वकपत्र गरेको देखिन्छ । मौकामा दिएको किटानी जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा मिलानकै वकपत्र जाहेरवालीले पनि गरेको देखियो ।

अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम पीडितउपर करणी भएको देखिएको, आरोपित कसुर गरेकोमा प्रतिवादी प्रहरीसमक्ष सावित भएको, राजीखुसीले करणी गरेको भनी यस अदालतमा वयान गरे पनि त्यस्तो करणीलाई कानूनले नै जबरजस्ती करणीको रूपमा परिभासित गरेको, पीडित र जाहेरवाली दुवैले यस अदालतमा प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको स्थापित हुने गरी वकपत्र गरेको समेतका माथि विवेचित आधार प्रमाणावाट प्रतिवादी मणी पौडेलले आरोपित कसुर गरेको ठहर्छ । मिसिल संलग्न रहेको उमेर परीक्षण प्रतिवेदनबाट पीडितले उमेर १० देखि १२ वर्ष र प्रतिवादी मणी पौडेलको उमेर १५ देखि १६ वर्ष बीचको भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं बमोजिम प्रतिवादीलाई ७ देखि १० वर्ष कैद हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम प्रतिवादीको उमेर १५ देखि १६ वर्ष बीचको भएकोले निजको उमेरलाई मध्यनजर गरी निजलाई साबालकलाई हुने सजायको आधार अर्थात् तीन वर्ष ६ महिना कैद प्रतिवादी मणी पौडेललाई हुने ठहर्छ र प्रतिवादीको अंशबाट आधा अंश जबरजस्ती करणीको महलको १० नं बमोजिम पीडितको उमेर १० देखि १२ वर्ष बीचको देखिँदा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने हदसम्मको अभियोग दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ । अरूपा तपसिलबमोजिम गर्ने गरी आज यो मुद्दा मु. ऐन अ.वं. १८६ बमोजिम फैसला गरी दिएँ ।

तपसिल

प्रतिवादी मणीके माथि ईन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम कसुर गरेका ठहरेकाले निज प्रतिवादीलाई मु ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम ७ देखि १० वर्ष कैद हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम निजको उमेर १५ देखि १६ वर्ष बीचको भएकोले साबालकलाई हुने सजायको आधा अर्थात् ३ वर्ष ६ महिना कैद हुन्छ। निज प्रतिवादी मिति २०६१।१।५ गतेदेखि प्रहरी हिरासतमा रही यस अदालतमा मिति २०६१।१।२।२ का आदेशानुसार बाल सुधार गृह, सानोठिमी, भक्तपुर मुद्दा पुर्पक्षको निमित्त रहेकोले प्रहरी हिरासतमा रहेकै मितिदेखि कैद कट्टी मिनाहा दिई लगत कसी १

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम प्रतिवादीको अंशबाट आधा अंश मु ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई भराई दिने ठहरेकाले पीडितको संरक्षक जाहेरवालीले मिति २०६२।१।५।२ मा र प्रतिवादीको संरक्षक आमाले मिति २०६२।१।५।४ मा सम्पत्ति र अंशियारको विवरण खुलाई गरेको कागजअनुसार यी प्रतिवादीको मुल ३ अंशियार हुँदा ३ भाग लगाई ३ भागको १ भागलाई २ भाग गरी २ भागको १ भागलाई ६ भाग लगाई ६ भागको १ भाग प्रतिवादी मणीको भागमा पर्न आउनेलाई २ भाग गरी २ भागको १ भाग निज पीडितको भागमा पर्न आउने जग्गा रोकका राख्न सम्बन्धित मा.पो.का.लाई लेखी पठाई पुनरावेदनको अवस्था नाघेपछि उल्लेखित आधा अंश भराई पाउँ भनी पीडितको दरखास्त पर्न आए निज पीडितको भागमा पर्न आउने जग्गा निज पीडितको नाउँमा दा. खा. दर्ता गरी दिनु भनी सम्बन्धित मा.पो.का.लाई लेखी पठाई दिनु २

यस अदालतको इन्साफमा चित्त नवुभें ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत, हेटौडामा पुनरावेदन गर्न जानु होला भनी बाल सुधार गृह भक्तपुरमा रहेका प्रतिवादीलाई फैसला सुनाई निस्सा यस अदालतमा दिनु होला भनी बाल सुधार गृहमा लेखी पठाई दिनु र इन्साफमा चित्त नवुभें ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत, हेटौडामा पुनरावेदन गर्नुहोला भनी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय चितवनलाई फैसला भएको जानकारीसमेत लेखी पठाई दिनु ३

सरोकारवाला व्यक्तिले फैसलाको नक्कल मार्न आए नियमानुसार लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल दिनु ४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ५

माननीय न्यायाधीशज्यूले बोली टिपाएवमोजिम
फैसला कम्प्युटर गर्ने फॉटवाला ना.सु. बाबुकृष्ण
कुमाल

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६३ साल श्रावण महिना १५ गते रोज ३ शुभम।

**मोरङ्ग जिल्ला अदालत, विराटनगर
इजलास
मननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री नवराज उपाध्याय
फैसला**

**समवत् २०६२ सालको फौ.नं.२७-०६२-०००८४-९८५
निर्णय नं. :- ९६५**

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी ।

वादीको नाम, थर, वतन
जि.मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वस्ते
चमेली अधिकारी (नाम परिवर्तन) को
जाहेरीले नेपाल सरकार १

प्रतिवादीको नाम, थर, वतन
जि.मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वस्ते रामबहादुर श्रेष्ठको छोरा
दिनेश श्रेष्ठ (नाम परिवर्तन) १

प्रमाण :
साक्षी
कागज

प्रमाण
साक्षी
कागज

अदालतबाट बुझेको
साक्षी
विना सुवेदी
डम्भरकुमारी आचार्य
कागज

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अ.वं. २९ नं. समेत बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छः-

मिति २०६२।१।१ गतेका दिन घरका ठूलो मान्छे नभएका र मेरी छोरी वर्ष ४ कि निशा अधिकारी(नाम परिवर्तन)लाई घरमा छाडी म जंगल गाएकी थिएँ । घरमा आई पुगदा मेरी छोरीलाई वर्ष १८ को दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको थाहा पाई छोरीलाई कोशी अंचल अस्पताल विराटनगरमा लगी जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङ्गमार्फत शरीर जाँचसमेत गराएको हुँदा प्रमाण लगाई निज दिनेश श्रेष्ठउपर कानूनी कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

दिनेश श्रेष्ठले चक्केट दिन्छ, ऐसा यता आऊ भन्दै मलाई उसको कोठामा लगेर खाटनेर पुरोपछि, मलाई बोकी खाटमा राखी मलाई सुतायो अनि मेरो कटू तल भारेर उसले पनि कटू खोलो । म माथि चढेर उसको तुरी दरो पारेर मेरो तुरीमा लगाई जबरजस्ती ठेलेर दुखायो, ऐया नसमात भनी रुदै दिनेश उठो, अनि म उठेर गएँ । सो वबो ममी पनि आइपुग्नु भएकाले अनि आमालाई भनै भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाबालिका निशा अधिकारीले गरेको कागज ।

पथरी गा.वि.स. बडा नं. १ स्थित रमेश श्रेष्ठको घरमा दिनेश श्रेष्ठ सुन्ने बस्ने कोठाको खाटमा जबरजस्ती करणी भएको भनी देखाएको घटनास्थल मुचल्का ।

निशा अधिकारीको शरीर जाँच गर्दा Laceration on the clebt of the labia.... भएको भन्नेसमेत कोशी अञ्चल अस्पतालबाट प्राप्त पत्र ।

मलाई चकलेट दिन्छु भन्दै खाटमा राखी मलाई करणी गर्ने दिनेश श्रेष्ठ यही हो भनी निशा अधिकारल दिनेश श्रेष्ठलाई चिनी खनाखत गरेको कागज ।

मेरो घरमा ठूला मान्छे वनभोजमा गएका, म स्कूल गएको फर्कि आउँदा घरमा निशा अधिकारी मात्र थिइन । म स्कूलबाट आई आफ्नो कोठामा पसी खाटमाथि बसी स्कूलको ड्रेस कपडा खोल्दै गर्दा निशा अधिकारी दिनेश दादा भन्दै चल्दै खाटमा चढी लडीवुडी गर्दा उसले लगाएको कट्टु तल भरो त्यसो हुँदा उसको तुरी (योनी) देखियो, त्यो देखेपछि, मलाई करणी गरौं गरौं जस्तो भयो र मेरो लिङ्ग उत्तेजित भई आएपछि निशालाई खाटमा सुताई मेरो उत्तेजित लिङ्ग निजको योनीमा लगाई अं. २ मिनेट जति ठेले, निशालाई दुखेछ, उ रूदै उठेर वाहिर निस्की । त्यसपछि, मैले केही गरिन । उसले आमालाई भनिछ । अनि जाहेरवाली चमेली अधिकारीले मलाई २, ३ भापड हिर्काइन । हामी एउटै घरमा बस्ने भएकाले चिनजान छ । यो घटना भएको हो । म २०४८ साल जेष्ठ २२ गते जन्मेको, कक्षा ९ मा पढ्दछ भनी प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले अभिभावकको रोहवरमा गरेको बयान कागज ।

मान्छे हेर्दा सानो, पत्यार लागदो नदेखिने, कक्षा ९ मा पढने यस्तो गर्दा गल्ती हुन्छ हुँदैन भनेर राम्ररी छुट्याउन सक्ने अवस्थामा नभएको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठ आफै निशा अधिकारी माथि जबरजस्ती करणी गरेको हुँ गल्ती भयो भनेर स्वीकार गरी सकेको हुँदा निज दिनेश श्रेष्ठले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्यो । त्यसकारण कानृतवर्मोजिम कारवाही होस भनी बझिएका डम्बर कमारी आचार्यले गरेको कागज ।

दिनेश श्रेष्ठले बच्चीलाई जबरजस्ती करणी गरेछ । बच्चीको रगत पनि आएको थियो । मैले तातोपानीले सफा गरी दिएँ भनी चमेली अधिकारीले भनिन् । दिनेश श्रेष्ठलाई पनि के भयो ? भन्दा मैले गल्ती गरेर माफ गरी दिनुहोस् भनेकोले यो घटनाको वारेमा चर्चा भयो । निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बमिएका रामबहादुर खत्रीको कागज ।

दिनेश श्रेष्ठले मेरो छोरीलाई जबरजस्ती करणीको अपराध गरेछ । छोरीको योनीबाट रगत आई रहेको, छोरी कराई रहेकी थिइन । मैले तातोपानीले सफा गरी दिएँ भनेर पीडितको आमाले भन्नुभयो । प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको हो । निजलाई कानूनवमोजिम कारावाही हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएको विना सुवेदीको कागज ।

घटना भएपश्चात् मैले पीडित वच्चीलाई के भयो ? नानी भनी सोधें निजले मलाई दिनेश दादाले करणी गय्यो भनी करणी गरेको कुरा बताइन । वच्चीलाई यस्तो कार्य गर्नेलाई कारवाही गरिनुपर्दछ । घटनाको सम्बन्धमा पीडितको आमा चमेली अधिकारीलाई बुझदा वच्चीको तत्काल रगत समेत निस्कको थियो भनेको हुँदा दिनेश श्रेष्ठले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुराको विश्वास लाग्यो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका रमबहादुर खत्रीको कागज ।

दिनेश श्रेष्ठको प्रमुख कन्सल्टेण्ट अर्थोपेडिक सर्जन अधिकृत डा. शिवप्रसाद अधिकारी तथा वरिष्ठ कन्सल्टेण्ट रेडियोलोजिष्ट डा. आनन्दप्रसाद आचार्यले जाँच गरी पठाउँदा एकसे विभिन्न अंगबाट निजको उमेर ११ देखि १३ वर्षसम्मको देखिन्छ भन्ने कोशी अञ्चल अस्पतालको पत्र ।

रामबहादुर श्रेष्ठ मेरो साईलो भाई हो । निजको चल अचल सम्पति एक कट्टा घडेरी छ, अरू सम्पति छैन । सो सम्पत्तिको अंशियार निजका २ वटा श्रीमती ४ भाई छोरासमेत उक्त सम्पत्तिको अंशियार जम्मा द जना छन् । दिनेश श्रेष्ठ जेठो छोरा हो, निज हाल ९ कक्षामा पढ्दै छ, एस.एल.सी परीक्षा दिनको लागि स्कूलमा उसको उमेर बढाएर लेखेको हो, निजको जन्म मिति र खास उमेर चै २०४८ साल जेष्ठ २२ गते हो भन्नेसमेत व्यहोराको खड्गबहादुर श्रेष्ठको कागज ।

रामबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठ समेत ४ भाई छोरा, एक छोरी, २ वटी श्रीमती भएको थाहा छ, रामबहादुर श्रेष्ठ जम्मा द जना परिवार भै जम्मा द जना अंशियार भएको थाहा छ, निज दिनेश श्रेष्ठ, इन्द्रपुर - ९ मा उसको घर गाउमा १ वर्षअघि त्यस्तै वदमासी काम गरेकोले त्यहाँवाट भगाई पथरीमा ल्याई राखी पढाएको अरे भन्ने थाहा पाई सुनेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको आमा चमेली अधिकारीको कागज । जाहेरी दरखास्त, पीडित निशा अधिकारीको कागज, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट, प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठको साविती बयान कागज एवं बुझिएका मानिसहरूको कथनसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले मिति २०६२१९१८ गते दिउसो अं. ३:०० बजेको समयमा जि. मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित रमेश श्रेष्ठको घरमा डेरा गरी बसेकी जाहेरवाली चमेली अधिकारीको नाबालक छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारीलाई घरको कोठाभित्रको खाटमा प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको १ नं. विपरीतको कसुर अपराधमा ए. महलको ३(१) बमोजिम सजाय गरी ऐ. को १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको अंश भागबाट आधा अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले मिति २०६२१०११ मा गरेको बयान ।

वारदात भएको भनिएको मिति समयमा म उक्त ठाउँमा थिइन । त्यो समयमा म स्कूलमा अध्ययन गरी रहेको थिएँ । मैले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन । मलाई किन यस्तो अभियोग लगाएको हो ? मलाई थाहा छैन । भुद्धा अभियोगका आधारमा मलाई सजाय हुने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले मिति २०६२१०११ मा गरेको बयान ।

मिति २०६३३१९१ का आदेशानुसार वादी पक्षका साक्षी विना सुवेदी, डम्बर कुमारी आचार्य तथा पीडित निशा अधिकारी र जाहेरवाली चमेली अधिकारीले बकेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ३०, ३१ अनुसार साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिकर्ता श्री शम्भु गौतम तथा जाहेरवालातर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता डिल्लीप्रसाद दाहालले प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले जाहेरवालीको नाबालिका छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको मिसिल संलग्न रहेका किटानी जाहेरी, बुझिएका मानिसहरूको मौकामा तथा अदालतमा गरेको बकपत्र तथा पीडित निशा अधिकारीले गरेको मौकाको कागज तथा अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भई रहेको हुँदा निज प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीउपरको अभियोग दावी पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वादी नेपाल सरकारले यी प्रतिवादी विरुद्ध जाहेरवालीकी नाबालक छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारीलाई यी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेकाले मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. वर्खिलाप कसुर गरेको हुँदा सोही ऐनको ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग माग दावीमा प्रतिवादीले अदालतमा आई बयान गर्दा मैले आरोप लागे अनुसार जबरजस्ती करणीको कसुर अपराध गरेको छैन, म स्कुल गएको छु । मैले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी नगरेको हुँदा, नगरेको काममा किन बात लगाए ? मलाई थाहा छैन । म वारदात स्थल काकाको घरमा नै गएको छैन । मेरो खास जन्म २०४८ सालमा नै हो भनी आरोपित कसुरमा पूर्णतः इन्कार गरी बयान गरेको प्रस्तुत मुद्दामा वादीले प्रतिवादी विरुद्ध लगाएको यो अभियोग स-प्रमाण स्थापित भएको छ, छैन ? भनी हेर्दा जाहेरवाली चमेली अधिकारीले दिएको शुरू जाहेरीमा छोरी रूदै अत्तालिदै आएको देखि के भयो ? भनी सोध्दा बालिकाले रूदै आफूमाथि भएको अभद्र व्यवहार अंकित गर्दै दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको संकेत गरेकाले छोरीको गुप्ताङ्ग हेर्दा छाला पिल्सएको, योनीबाट रगत पक्ष भएको हुँदा उपचार गर्न विराटनगर त्याई उपचार गरी जाहेरी दिन आएकी छु भनी दिएको जाहेरीबाट यो मुद्दाको अनुसन्धान शुरू भएको देखिन्छ ।

पीडित नाबालिका वर्ष ४ की निशा अधिकारीले अनुसन्धानमा आमाको रोहवरमा गरेको कागजमा दिनेश दादाले चक्लेट दिन्छु भनी बोलाई जाँदा, खाटमा सुताई मेरो कटू तल तानेर खुद्दा सम्म भारी उसले पनि कटू खोलेर म माथि चढी उसको तुरीले मेरी तुरीमा दरो दरो बनाएर ठेल्यो । मलाई दुख्यो । म ऐया भन्दै नसमात, नसमात भन्दै रूदै गर्दा दिनेश उठी गयो, म कोठावाट निस्की आउँदा ममी पनि आई पुग्नु भएको रहेछ । ममीले सोध्दा बताएँ । मेरो तुरीमा घाउ भै रगत आएको छु भनी लेखाएको पनि देखियो भने कोशी अञ्चल अस्पतालबाट निशा अधिकारी पीडितको शरीर परीक्षण गरी दिएको प्रतिवेदनमा Laceration on the eletter of the labia (bilateral) vulval sent for persence for spermatozoa not seen लेखी आएकोसमेतबाट यी पीडित निशा अधिकारीको योनीमा घाउ भएको कुरा डाक्टरी परीक्षणबाट प्रमाणित हुन आयो । अनुसन्धानमा बुझिएका डम्बरकुमार आचार्य, रामबहादुर खत्री, विना सुवेदी र बमबहादुर खत्रीले कागज गर्दा हाम्रो रोहवरमा प्रतिवादीले गल्ती गरें मिलाई दिनुपन्यो भनेकाले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा विश्वास लाग्छ भनी लेखाङ्गेको र यी प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा म आफ्नो कोठामा स्कूलको लुगा फेर्दै थिएँ । निशा मेरो कोठामा आई मसँग चली लडीबुडी गर्दै खटियामा खेल्दा मैले निशाको कटटु तल भारे, मैल उसको तुरी देखेपछि मलाई करणी गर्न मन लागेर मैले लगाएको कपडा तलसारी मेरो लिङ्ग योनी (तुरी) मा लगाई ठेलें भित्र पसेन । निशाले पनि मलाई हातले ठेलेकोले मैले छाडि दिएँ । निज रूदै गइन, मलाई चमेलीले २, ३ थप्पड हिर्काइन भनी निशालाई करणी गरेको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

यो अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीले गरेको स्वीकारेक्ति, स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित भएको छु छैन त भनी हेर्दा पीडित निशा अधिकारीले आमाको रोहवरमा गरेको वकपत्र हेर्दा मलाई दिनेशले आमाको खाटमा लगेर मलाई सुताएर मेरो कटटु मात्र खोली उसले पिसाव फेर्ने निकाली हल्लिई हल्लिई इशारा गरेर देखाउदै मेरो बुनु (पिसाव फेर्ने ठाउँमा) ठेल्दै दुखायो । म रोएँ । मेरो पिसाव फेर्नेबाट रगत आएको थियो र घाउ पनि भएको थियो भनी वकी लेखाएको देखिन्छ । यी नाबालक चचीले घटना भएको ७ महिनापछि पनि आफूलाई परेको पिडाँको बोध गरी बडो सजिलो गरी उसको पिसाव फेर्ने मेरो पिसाव गर्ने ठाउँमा ठेल्दै दुखायो भन्ने व्यहोराले करणी गरेको अवस्था नै पुष्टि हुनको साथै यी बालिकाले नभए नगरेको फुट्टा वा बनावटी कुरा व्यक्त गर्ने सम्भावना करिव करिव सुन्यमा रहेको स्थितिलाई ध्यानमा राख्दा यी पीडित बालिकाको भनाई जो अदालतको न्यायाधीशसमक्ष व्यक्त भएको छु । त्यसले प्रमाणको ठूलो महत्व राख्ने हुँदा यी बालिकाको भनाईले प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको साविती बयान समर्थन गरेको नै देखियो ।

तत्काल घटनामा पुरने जाहेरवालीले वकपत्र गर्दासमेत जाहेरीलाई पूर्ण रूपले समर्थन गरी वकपत्र गरेको देखिन्छ, भने अनुसन्धानमा कागज गर्ने डम्बर कुमारी आचार्य, विना सुवेदीले पनि अधि अनुसन्धानमा व्यक्त गरेको कृतालाई समर्थन गर्दै प्रतिवादी ले बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा नै व्यक्त गरेका र डाक्टरले दिएको बालिकाको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनबाट पनि निज बालिकाको योनीमा घाउ भएको देखिन आएको समेतका यी स्वतन्त्र प्रमाणहस्तबाट प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको साविती बयान समर्थन हुनको साथै वादी नेपाल सरकारले लगाएको अभियोगसमेत स-प्रमाण स्थापित भएको नै देखियो ।

यसरी स-प्रमाण स्थापित भएको कसुरमा इन्कार गर्ने प्रतिवादीले इन्कारीलाई प्रमाणित गर्ने कुनै साक्षी सबुत पेश दाखिला गर्न नसकेको केवल इन्कारीको भरमा मात्र कसुरदार होइन रहेछन् भन्न ठहर गर्न नमिल्ने भएकाले प्रतिवादीको जिकिर मनासिव भएन। अतः यी प्रतिवादीले पीडित वर्ष ४ कि निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरी आरोपित कसर अपराध गरेको ठहर्छ।

अब यी प्रतिवादीलाई के कति सजाय हुन्छ भनी विचार गर्दा यी प्रतिवादीले बयान गर्दा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतको बयानमा आफ्नो उमेर १४ वर्ष लेखाएको, निज अध्ययन गर्ने स्कूल पञ्चायत उच्च मा.वि. पथरी मोरङ्गका पत्रबाट जन्म मिति २०४८।२२ लेखिएकोबाट १६ वर्ष पुगीसकेको देखिने र डाक्टरले जाँच गरी उमेरबारे दिएको प्रतिवेदनमा ११ देखि १३ वर्ष भनी उल्लेख भएको र यस अदालतबाट थुनछेको आदेश हुदा यी प्रतिवादीको उमेर १४ वर्ष मात्र कायम गरी बालसुधार गृहमा पठाउने गरी भएको आदेशउपर विपक्षको कुनै निवेदन पनि नआएको समेतका प्रमाणबाट यी प्रतिवादीको उमेर वर्ष १४ पुगेको नै कायम हुने देखिन्दा सोहीअनुसार सजाय तोक्नुपर्ने भएकोले यी प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. ले कैद वर्ष १० हुनेमा १६ वर्ष नपुगेको १४ वर्ष पुगेको हुँदा, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले त्यसको आधा कैद वर्ष ५ (पाँच) मात्र हुन्छ । अंश खुली आएको नदेखिन्दा खुलेको अवस्थामा प्रतिवादीको आधा अंशसमेत पीडितलाई दिलाई दिनु भनी अरूपमा तपसिलबमोजिम हुने गरी अ.वं १८८ न. अनुसार यो फैसला गरी दियाँ ।

तपसिल

प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठके, माथि ठहर खण्डमा लेखिए अनुसार मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको ३(१) नं. ले १० वर्ष कैद हुनेमा निज १६ वर्षमुनिको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले सोको आधा ५ वर्ष कैद हुन्छ । निज प्रतिवादी मिति २०६२९१२५ देखि प्रहरी हिरासतमा रहेको तथा यस अदालतको मिति २०६२९१०११३ का आदेशले बालसुधार गृहमा बसेको हुँदा प्रहरी हिरासतमा बसेको मितिबाट कैद कट्टा हुने गरी निजको हकमा कैद वर्ष ५ को लगत कसी कैद स्याद ठेगी बालसुधार गृह, सानोठिनी भक्तपुरमा लेखी पठाई असल गर्न ।

प्रतिवादीको अंश खुली आएका बखत प्रतिवादीको आधा अंश पीडित निशा अधिकारीलाई दिलाई दिन..... २

यस इन्साफमा चित्त नवुझे सरकारी मुद्रा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६ अनुसार ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पुनरावेदन लाग्छ, भनी वादी पक्ष जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, मोरङ्ग र प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठलाई अ.वं १९३ नं. बमेजिम पुनरावेदनको स्पाद दिन.....

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

१६८

नक्कल माग गर्ने सराकारवालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु ४

प्रस्तुत मुद्राको दायरी लगत कटाई मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ५

यो पाना ६ को फैसला मा.जि.न्या.ज्यूले
टिपाएबमेजिम तयार गर्ने ना.सु. हरिप्रसाद रेग्मी
कम्प्यूटर सेटिङ गर्ने टा.ख. श्रीकान्त निरौला ।
फाँट : फौजदारी ख

जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्वत् २०८३ साल कार्तिक १९ गते रोज १ शुभम् ।

मोरङ्ग जिल्ला अदालत, विराटनगर

इजलास

मननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री नवराज उपाध्याय

फैसला

सञ्चत् २०८२ सालको फो.न.३७-०६२-०००८४-९४५

निर्णय नं. :- ९६५

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी ।

वादीको नाम, थर, वतन
 जि.मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वस्ने
 चमेली अधिकारी (नाम परिवर्तन) को
 जाहेरीले नेपाल सरकार १

प्रमाण :
 साक्षी
 कागज

प्रतिवादीको नाम, थर, वतन
 जि.मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वस्ने रामबहादुर श्रेष्ठको छोरा
 दिनेश श्रेष्ठ (नाम परिवर्तन) १

प्रमाण
 साक्षी
 कागज

अदालतबाट बुझेको
 साक्षी
 विना सुवेदी
 डम्वरकुमारी आचार्य
 कागज

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अ.वं. २९ नं. समेत बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ:-

मिति २०६२।१।१ गतेका दिन घरका ठूलो मान्छे नभएका र मेरी छोरी वर्ष ४ कि निशा अधिकारी(नाम परिवर्तन)लाई घरमा छाडी म जंगल गएकी थिएँ । घरमा आई पुगाद मेरी छोरीलाई वर्ष १८ को दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको थाहा पाई छोरीलाई कोशी अंचल अस्पताल विराटनगरमा लगी जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङ्गमार्फत शरीर जाँचसमेत गराएको हुँदा प्रमाण लगाई निज दिनेश श्रेष्ठउपर कानूनी कारबाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

दिनेश श्रेष्ठले चक्केट दिन्छु, ऐसा यता आऊ भदै मलाई उसको कोठामा लगेर खाटनेर पुगेपछि मलाई बोकी खाटमा राखी मलाई सुतायो अनि मेरो कटू तल भारेर उसले पनि कटू खोलो । म माथि चढेर उसको तुरी दरो पारेर मेरो तुरीमा लगाई जबरजस्ती ठेलेर दुखायो, ऐया नसमात भनी रुदै दिनेश उठो, अनि म उठेर गएँ । सो वबो ममी पनि आइपुग्नु भएकाले अनि आमालाई भन्नै भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाबालिका निशा अधिकारीले गरेको कागज ।

पथरी गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित रमेश श्रेष्ठको घरमा दिनेश श्रेष्ठ सुत्ते वस्ने कोठाको खाटमा जबरजस्ती करणी भएको भनी देखाएको घटनास्थल मुचुल्का ।

निशा अधिकारीको शरीर जाँच गर्दा Laceration on the clebt of the labia.... भएको भन्नेसमेत कोशी अञ्चल अस्पतालबाट प्राप्त पत्र ।

मलाई चकलेट दिन्छु भन्दै खाटमा राखी मलाई करणी गर्ने दिनेश श्रेष्ठ यही हो भनी निशा अधिकारल दिनेश श्रेष्ठलाई चिनी खनाखत गरेको कागज ।

मेरो घरमा ठूला मान्छे वनभोजमा गएका, म स्कूल गएको फर्कि आउँदा घरमा निशा अधिकारी मात्र थिइन । म स्कूलवाट आई आफ्नो कोठामा पसी खाटमाथि वसी स्कूलको ड्रेस कपडा खोल्न्है गर्दा निशा अधिकारी दिनेश दादा भन्दै चल्न्है खाटमा चढी लडीबुडी गर्दा उसले लगाएको कट्टा तल भरो त्यसो हुँदा उसको तुरी (योनी) देखियो, त्यो देखेपछि मलाई करणी गरौं गरौं जस्तो भयो र मेरो लिङ्ग उत्तेजित भई आएपछि निशालाई खाटमा सुताई मेरो उत्तेजित लिङ्ग निजको योनीमा लगाई अं. २ मिनेट जति ठेले, निशालाई दुखेछ उ रूदै उठेर वाहिर निस्की । त्यसपछि मैले केही गरिन । उसले आमालाई भनिछ । अनि जाहेरवाली चमेली अधिकारीले मलाई २, ३ झापड हिर्काइन । हामी एउटै घरमा बस्ने भएकाले चिनजान छ । यो घटना भएको हो । म २०४८ साल जेष्ठ २२ गते जन्मेको, कक्षा ९ मा पढ्दछु भनी प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले अभिभावकको रोहवरमा गरेको बयान कागज ।

मान्छे हेर्दा सानो, पत्यार लाग्दो नदेखिने, कक्षा ९ मा पढ्ने यस्तो गर्दा गल्ती हुन्छ हुँदैन भनेर राम्ररी छुट्याउन सक्ने अवस्थामा नभएको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठ आफै निशा अधिकारी माथि जबरजस्ती करणी गरेको हुँ गल्ती भयो भनेर स्वीकार गरी सकेको हुँदा निज दिनेश श्रेष्ठले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा विश्वास लाग्यो । त्यसकारण कानूनबमोजिम कारवाही होस् भनी बुझिएका ढम्वर कुमारी आचार्यले गरेको कागज । दिनेश श्रेष्ठले बच्चीलाई जबरजस्ती करणी गरेछ । बच्चीको रगत पनि आएको थियो । मैले तातोपानीले सफा गरी दिएँ भनी चमेली अधिकारीले भनिन् । दिनेश श्रेष्ठलाई पनि के भयो ? भन्दा मैले गल्ती गरें माफ गरी दिनुहोस् भनेकोले यो घटनाको वारेमा चर्चा भयो । निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएको बिना सुवेदीको कागज ।

दिनेश श्रेष्ठले मेरो छोरीलाई जबरजस्ती करणीको अपराध गरेछ । छोरीको योनीबाट रगत आई रहेको, छोरी कराई रहेकी थिइन । मैले तातोपानीले सफा गरी दिएँ भनेर पीडितको आमाले भन्नुभयो । प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको हो । निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएको बिना सुवेदीको कागज ।

घटना भएपश्चात् मैले पीडित बच्चीलाई के भयो ? नानी भनी सोधें निजले मलाई दिनेश दादाले करणी गन्यो भनी करणी गरेको कुरा बताइन । बच्चीलाई यस्तो कार्य गर्नेलाई कारवाही गरिनुपर्दछ । घटनाको सम्बन्धमा पीडितको आमा चमेली अधिकारीलाई बुझ्दा बच्चीको तत्काल रगत समेत निस्केको थियो भनेको हुँदा दिनेश श्रेष्ठले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुराको विश्वास लाग्यो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका रमबहादुर खनीको कागज ।

विद्यालयको रेकर्ड अनुसार दिनेश श्रेष्ठको जन्म २०४६।२।२२ गते भएको हो भनी पञ्चायत उच्च मा.वि. पथरीबाट प्राप्त पत्र ।

दिनेश श्रेष्ठको प्रमुख कन्सल्टेण्ट अर्थोपेडिक सर्जन अधिकृत डा. शिवप्रसाद अधिकारी तथा वरिष्ठ कन्सल्टेण्ट रेडियोलोजिष्ट डा. आनन्दप्रसाद आचार्यले जाँच गरी पठाउँदा एकस्रे विभिन्न अंगबाट निजको उमेर ११ देखि १३ वर्षसम्मको देखिन्छ भन्ने कोशी अञ्चल अस्पतालको पत्र ।

रामबहादुर श्रेष्ठ मेरो साईलो भाई हो । निजको चल अचल सम्पत्ति एक कट्टा घडेरी छ, अरू सम्पत्ति छैन । सो सम्पत्तिको अंशियार निजका २ वटा श्रीमती ४ भाई छोरासमेत उक्त सम्पत्तिको अंशियार जम्मा द जना छन् ।

दिनेश श्रेष्ठ जेठो छोरा हो, निज हाल ९ कक्षामा पढ्दै छ, एस.एल.सी परीक्षा दिनको लागि स्कूलमा उसको उमेर बढाएर लेखेको हो, निजको जन्म मिति र खास उमेर चै २०४८ साल जेष्ठ २२ गते हो भन्नेसमेत व्यहोराको खड्गबहादुर श्रेष्ठको कागज ।

रामबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठ समेत ४ भाइ छोरा, एक छोरी, २ वटी श्रीमती भएको थाहा छ, रामबहादुर श्रेष्ठ जम्मा द जना परिवार भै जम्मा द जना अंशियार भएको थाहा छ, निज दिनेश श्रेष्ठ, इन्द्रपुर - ९ मा उसको घर गाउमा १ वर्षअघि त्यस्तै वदमासी काम गरेकोले त्यहाँवाट भगाई पथरीमा ल्याई राखी पढाएको अरे भन्ने थाहा पाई सुनेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको आमा चमेली अधिकारीको कागज । जाहेरी दरखास्त, पीडित निशा अधिकारीको कागज, पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट, प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठको साविती बयान कागज एवं बुझिएका मानिसहरूको कथनसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले मिति २०६२९१९ गते दिउसो अ. ३:०० बजेको समयमा जि. मोरङ्ग पथरी गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित रमेश श्रेष्ठको घरमा डेरा गरी बसेकी जाहेरवाली चमेली अधिकारीको नाबालक छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारलाई घरको कोठाभित्रको खाटमा प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको १ नं. विपरीतको कसुर अपराधमा ए. महलको ३(१) बमोजिम सजाय गरी ऐ. को १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको अंश भागबाट आधा अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२९०११ को अभियोगपत्र ।

वारदात भएको भनिएको मिति समयमा म उत्त ठाउँमा थिइन । त्यो समयमा म स्कूलमा अध्ययन गरी रहेको थिएँ । मैले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन । मलाई किन यस्तो अभियोग लगाएको हो ? मलाई थाहा छैन । भुट्टा अभियोगका आधारमा मलाई सजाय हुने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले मिति २०६२९०११ मा गरेको बयान ।

मिति २०६३३९१ का आदेशानुसार वादी पक्षका साक्षी विना सुवेदी, डम्वर कुमारी आचार्य तथा पीडित निशा अधिकारी र जाहेरवाली चमेली अधिकारीले बकेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ३०, ३१ अनुसार साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिकर्ता श्री शम्भु गौतम तथा जाहेरवालातर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता डिल्लीप्रसाद दाहालले प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठले जाहेरवालीको नाबालिका छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको मिसिल संलग्न रहेका किटानी जाहेरी, बुझिएका मानिसहरूको मौकामा तथा अदालतमा गरेको बकपत्र तथा पीडित निशा अधिकारीले गरेको मौकाको कागज तथा अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भई रहेको हुँदा निज प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीउपरको अभियोग दावी पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वादी नेपाल सरकारले यी प्रतिवादी विरुद्ध जाहेरवालीकी नाबालक छोरी वर्ष ४ की निशा अधिकारीलाई यी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेकाले मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. वर्खिलाप कसुर गरेको हुँदा सोही ऐनको ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग माग दावीमा प्रतिवादीले अदालतमा आई बयान गर्दा मैले आरोप लागे अनुसार जबरजस्ती करणीको कसुर अपराध गरेको छैन, म स्कूल गएको छू । मैले निशा अधिकारीलाई जबरजस्ती करणी नगरेको हुँदा, नगरेको काममा किन बात लगाए ? मलाई थाहा छैन । म वारदात स्थल काकाको घरमा नै गएको छैन । मेरो खास जन्म २०४८ सालमा नै हो भनी आरोपित कसुरमा पूर्णतः इन्कार गरी बयान गरेको प्रस्तुत मुद्दामा वादीले प्रतिवादी विरुद्ध लगाएको

यो अभियोग स-प्रमाण स्थापित भएको छ, छैन ? भनी हेर्दा जाहेरवाली चमेली अधिकारीले दिएको शुरू जाहेरीमा छोरी रूदै अत्तालिदै आएको देखि के भयो ? भनी सोध्दा बालिकाले रूदै आफूमाथि भएको अभद्र व्यवहार अंकित गर्दै दिनेश श्रेष्ठले जबरजस्ती करणी गरेको संकेत गरेकाले छोरीको गुप्ताङ्ग हेदां छाला पिल्सिएको, योनीबाट रगत पक्ष भएको हुँदा उपचार गर्न विराटनगर त्याई उपचार गरी जाहेरी दिन आएकी छु भनी दिएको जाहेरीबाट यो मुद्दाको अनुसन्धान शुरू भएको देखिन्छ ।

पीडित नाबालिका वर्ष ४ की निशा अधिकारीले अनुसन्धानमा आमाको रोहवरमा गरेको कागजमा दिनेश दादाले चक्केट दिन्छु भनी बोलाई जाँदा, खाटमा सुताई मेरो कटू तल तानेर खुट्टा सम्म भारी उसले पनि कटू खोलेर म माथि चढी उसको तुरीले मेरी तुरीमा दरो दरो बनाएर ठेल्यो । मलाई दुख्यो । म ऐया भन्दै नसमात, नसमात भन्दै रूदै गर्दा दिनेश उठी गयो, म कोठाबाट निस्की आउँदा ममी पनि आई पुग्नु भएको रहेछ । ममीले सोध्दा बताएँ । मेरो तुरीमा घाउ भै रगत आएको छ भनी लेखाएको पनि देखियो भने कोशी अञ्चल अस्पतालबाट निशा अधिकारी पीडितको शरीर परीक्षण गरी दिएको प्रतिवेदनमा Laceration on the eletter of the labia (bilateral) vulval sent for persence for spermatozoa not seen लेखी आएकोसमेतबाट यी पीडित निशा अधिकारीको योनीमा घाउ भएको कुरा डाक्टरी परीक्षणबाट प्रमाणित हुन आयो । अनुसन्धानमा बुझिएका डम्वरकुमार आचार्य, रामबहादुर खत्री, विना सुवेदी र वमबहादुर खत्रीले कागज गर्दा हाम्रो रोहवरमा प्रतिवादीले गल्ती गरें मिलाई दिनुपन्यो भनेकाले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा विश्वास लाग्छ भनी लेखाइएको र यी प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा म आफ्नो कोठामा स्कूलको लुगा फैर्दै थिएँ । निशा मेरो कोठामा आई मसँग चली लडीबुडी गर्दै खटियामा खेल्दा मैले निशाको कटटु तल भारे, मैल उसको तुरी देखेपछि मलाई करणी गर्न मन लागेर मैले लगाएको कपडा तलसारी मेरो लिङ्ग योनी (तुरी) मा लगाई ठेलें भित्र पसेन । निशाले पनि मलाई हातले तेलेकोले मैले छार्डि दिएँ । निज रूदै गइन, मलाई चमेलीले २, ३ थप्पड हिर्काइन भनी निशालाई करणी गरेको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

यो अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीले गरेको स्वीकारोक्ति, स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित भएको छ छैन त भनी हेर्दा पीडित निशा अधिकारीले आमाको रोहवरमा गरेको वकपत्र हेर्दा मलाई दिनेशले आमाको खाटमा लगेर मलाई सुताएर मेरो कटटु मात्र खोली उसले पिसाब फेर्ने निकाली हल्लिई हल्लिई इशारा गरेर देखाउदै मेरो बुनु (पिसाब फेर्ने ठाउँमा) ठेल्दै दुखायो । म रोएँ । मेरो पिसाब फेर्नेबाट रगत आएको थियो र घाउ पनि भएको थियो भनी बकी लेखाएको देखिन्छ । यी नाबालक बच्चीले घटना भएको ७ महिनापछि पनि आफूलाई परेको पिडाँको बोध गरी बडो सजिलो गरी उसको पिसाब फेर्ने मेरो पिसाब गर्ने ठाउँमा ठेल्दै दुखायो भन्ने व्यहोराले करणी गरेको अवस्था नै पुष्टि हुनको साथै यी बालिकाले नभए नगरेको झुट्टा वा बनावटी कुरा व्यक्त गर्ने सम्भावना करिव करिव सुन्यमा रहेको स्थितिलाई ध्यानमा राख्दा यी पीडित बालिकाको भनाई जो अदालतको न्यायाधीशसमक्ष व्यक्त भएको छ । त्यसले प्रमाणको ठूलो महत्व राख्ने हुँदा यी बालिकाको भनाईले प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको साविती बयान समर्थन गरेको नै देखियो ।

तत्काल घटनामा पुग्ने जाहेरवालीले वकपत्र गर्दासमेत जाहेरीलाई पूर्ण रूपले समर्थन गरी वकपत्र गरेको देखिन्छ भने अनुसन्धानमा कागज गर्ने डम्वर कुमारी आचार्य, विना सुवेदीले पनि अधि अनुसन्धानमा व्यक्त गरेको कुरालाई समर्थन गर्दै प्रतिवादी ले बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा नै व्यक्त गरेका र डाक्टरले दिएको बालिकाको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनबाट पनि निज बालिकाको योनीमा घाउ भएको देखिन आएको समेतका यी स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको साविती बयान समर्थन हुनको साथै बादी नेपाल सरकारले लगाएको अभियोगसमेत स-प्रमाण स्थापित भएको नै देखियो ।

यसरी स-प्रमाण स्थापित भएको कसुरमा इन्कार गर्ने प्रतिवादीले इन्कारीलाई प्रमाणित गर्ने कुनै साक्षी सबुत पेश दाखिला गर्न नसकेको केवल इन्कारीको भरमा मात्र कसुरदार होइन रहेछन् भन्न ठहर गर्न नमिले भएकाले प्रतिवादीको जिकिर मनासिव भएन। अतः यी प्रतिवादीले पीडित वर्ष ४ कि निशा अधिकारीलाई जवरजस्ती करणी गरी आरोपित कसुर अपराध गरेको ठहर्छ।

अब यी प्रतिवादीलाई के कति सजाय हुन्छ भनी विचार गर्दा यी प्रतिवादीले बयान गर्दा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतको बयानमा आफ्नो उमेर १४ वर्ष लेखाएको, निज अध्ययन गर्ने स्कूल पञ्चायत उच्च मा.वि. पथरी मोरङ्गका पत्रबाट जन्म मिति २०४६श.२२ लेखिएकोबाट १६ वर्ष पुगीसकेको देखिने र डाक्टरले जाँच गरी उमेरबारे दिएको प्रतिवेदनमा ११ देखि १३ वर्ष भनी उल्लेख भएको र यस अदालतबाट थुनछेकको आदेश हुदा यी प्रतिवादीको उमेर १४ वर्ष मात्र कायम गरी बालसुधार गृहमा पठाउने गरी भएको आदेशउपर विपक्षको कुनै निवेदन पर्न नआएको समेतका प्रमाणबाट यी प्रतिवादीको उमेर वर्ष १४ पुरेको नै कायम हुने देखिँदा सोहीअनुसार सजाय तोक्नुपर्ने भएकोले यी प्रतिवादीलाई जवरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. ले कैद वर्ष १० हुनेमा १६ वर्ष नपुरेको १४ वर्ष पुरेको हुँदा, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले त्यसको आधा कैद वर्ष ५ (पाँच) मात्र हुन्छ। अंश खुली आएको नदेखिँदा खुलेको अवस्थामा प्रतिवादीको आधा अंशसमेत पीडितलाई दिलाई दिनु भनी अरुमा तपसिलबमोजिम हुने गरी अ.वं १८६ नं. अनुसार यो फैसला गरी दियाँ ।

तपसिल

प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठके, माथि ठहर खण्डमा लेखिएअनुसार मुलुकी ऐन, जवरजस्ती करणीको ३(१) नं. ले १० वर्ष कैद हुनेमा निज १६ वर्षमुनिको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले सोको आधा ५ वर्ष कैद हुन्छ। निज प्रतिवादी मिति २०६६श.१२५ देखि प्रहरी हिरासतमा रहेको तथा यस अदालतको मिति २०६६श.१०१११३ का आदेशले बालसुधार गृहमा बसेको हुँदा प्रहरी हिरासतमा बसेको मितिबाट कैद कट्टा हुने गरी निजको हकमा कैद वर्ष ५ को लगत कसी कैद म्याद ठेगी बालसुधार गृह, सानोठिनी भक्तपुरमा लेखी पठाई असुल गर्नु १

प्रतिवादीको अंश खुली आएका बखत प्रतिवादीको आधा अंश पीडित निशा अधिकारीलाई दिलाई दिनु २

यस इन्साफमा चित नवुभेसरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६ अनुसार ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पुनरावेदन लाग्छ भनी वादी पक्ष जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, मोरङ्ग र प्रतिवादी दिनेश श्रेष्ठलाई अ.वं १९३ नं. बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिनु ३

नक्कल माग गर्ने सराकारबालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु ४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कटाई मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ५

यो पाना ६ को फैसला मा.जि.न्या.ज्यूले
टिपाएबमोजिम तयार गर्ने ना.सु. हरिप्रसाद रेमी
कम्प्यूटर सेटिङ्ग गर्ने टा.ख. श्रीकान्त निरौला ।
फाँट : फौजदारी ख

.....
जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६३ साल कार्तिक १९ गते रोज १ शुभम्।

श्री रूपन्देही जिल्ला अदालत
इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णकमल अधिकारी
फैसला
समवत् २०८३ सालको स.फौ. नं. १७३ नि.नं. ८३

मुद्दा:- जवरजस्ती करणी ।

नेपाल सरकार.....	१
साक्षी :-	
जाहेरवाला.....	१
पीडित पम्फा गुरुङ(नाम परिवर्तन).....	१
देख्ने सुन्ने ननमाया गुरुङ.....	१
सिद्धिमान श्रेष्ठ, गणेशमान श्रेष्ठ, विमला वि.क.समेतका मानिसहरू.....	

कागजः-

घटानास्थल प्रकृति मुचुलका.....	१
परीक्षण प्रतिवेदन समेतका कागजात.....	१

विरुद्ध

जिल्ला रूपन्देही ब.न.पा. वस्ते गणेश गुरुङ(नाम परिवर्तन).....	१
--	---

प्रतिवादी

साक्षी:-

जीतबहादुर गुरुङ.....	१
नेतन गुरुङ.....	१

कागजः-

जन्म दर्ता प्रमाण पत्र फोटो कपि

अदालतबाट बुझेको साक्षी:-

जीतबहादुर गुरुङ-१ ननमाया गुरुङ-१

तुलमाया गुरुङ-१ गणेशमान श्रेष्ठ-१

पम्फा गुरुङ-१

कागजः-

नगरपालिकाको नाम दर्ता फाराम

फोटोकपि-१

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मु. ऐन अ. वं. २९ नं. बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्राको संक्षिप्त विवरण यसप्रकार छः-

मिति २०६३।२।१० गते साँझ मेरो छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई गणेश गुरुङले आफै घरमा सुताई जवरजस्ती करणी गरेको हुँदा कानूनवमोजिम गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

बु.न.पा. १५ वेलवास स्थित पूर्व भलवहादुर गुरुङको घर, पश्चिम भालु खोला, उत्तरमा भीम गुरुङको घर, दक्षिणमा ठाडो खोल्सा तथा लक्ष्मी वि.क.को घर यती चार किल्लाभित्र रहेको पूर्व मोहडाको फुसले छाएको घर, उक्त घरमा पार्टेसन नगरी एउटै हल रहेको उक्त घरको भित्र पूर्वतर्फको दिवाल नजिक गणेश गुरुङ सुन्ने गरेको विस्तारासहितको खाट सोही खाटमा पम्फा गुरुङलाई गणेश गुरुङले जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

पम्फा गुरुङ र गणेश गुरुङको शारीरिक परीक्षण गरी दिनु हुन भनी लुम्बिनी अंचल अस्पताल बुटवललाई लेखेको पत्र ।

मिति २०६३।२।१० गते अ. बजेको समयमा जाहेरवालीको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई मेरो घरमा लगी म सुन्ने विस्तारामा सुताई निजले लगाएको मेडडी माथि सारी कटू खोली मेरो उत्तेजित लिङ्ग निकाली निजको योनीमा घ्रषण गरी योनीको प्वालमा छिराउन खोज्दा निज पम्फा गुरुङ रूने कराउने गरेकोले छोडी दिएको हुँ । निजले सो कुरा आफ्नो आमालाई बताएकीले मिति २०६३।२।११ गते जाहेरवालीसमेतले मलाई समाई दाखिला गराएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश गुरुङको वयान कागज ।

पम्फा गुरुङको शारीरिक परीक्षणबाट Attempted Rape भएको देखिन्छ, गणेश गुरुङको शारीरिक परीक्षणबाट लिङ्ग घ्रसण भएको कुनै लक्षण देखा नपरेको दाया कानमा चोट भएको भन्ने ल. अ. अस्पताल बुटवलको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६३।२।१० गते स्कुलबाट आई भोला गणेश गुरुङको घरमा राखी हजुर आमाले बाखा चराउन लगेकोले हजुरआमासँग वसी घरमा जान ४:३० बजेतिर गणेश गुरुङको घरमा आउँदा निज गणेश गुरुङले मलाई ललाई-फकाई गरी घरभित्र विस्तारामा लगी सुताई कपडा खोली आफ्नो लिङ्ग निकाली मेरो योनी वरीपरी घसार्ने र भित्र घुसाउन खोजे म रून कराउन लागेकोले छोडी दिए घरमा गई आमालाई उक्त कुरा बताएकी हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको पम्फा गुरुङले गरेको कागज ।

मिति २०६३।२।१० गते साँझ ५ बजे गणेश गुरुङले जाहेरवालाको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई आफ्नो घरभित्र लगी जवरजस्ती करणी गरे भन्ने सोही दिनको राती थाहा पाएको हुँ । मिति ०६।२।११ गते निज गणेश गुरुङलाई समाई सोधपुछ गर्दा उक्त कुराहरू स्वीकार गरेको थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको तुल्सीबहादुर गुरुङले गरेको कागज ।

मिति ०६।२।१० गते जाहेरवालीको छोरी पम्फा गुरुङलाई गणेश गुरुङले ललाई फकाई गरी आफै घरभित्र लगी आफू सुन्ने विस्तारामा सुताई करणी गरे भन्ने थाहा पाएको हुँ । निज गणेश गुरुङलाई सोधपुछ गर्दा आफूले पम्फा गुरुङलाई करणी गरेको कुरा स्वीकार गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको ननमाया गुरुङले गरेको कागज ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

१७६

मिति २०८३।२।१० गते प्रतिवादी गणेश गुरुङले जाहेरवालीको छोरी पम्फा गुरुङलाई ललाई फकाई गरी आफै घरभित्र विस्तारामा जवरजस्ती करणी गरे भन्ने कुरा थाहा पाएको हुँ। मिति ०६।३।२।११ गते निज गणेश गुरुङलाई सोधपुछ गर्दा उक्त कुरा स्वीकार गरेका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको सिद्धिमान श्रेष्ठको कागज ।

मिति २०८३।२।१० गते प्रतिवादी गणेश गुरुङले जाहेरवालीको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई जवरजस्ती करणी गरे भन्ने थाहा पाएको हुँ निज गणेश गुरुङलाई सोधपुछ गर्दा आफूले जाहेरवालीको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई करणी गरेको कुरा स्वीकार गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको गणेशमान श्रेष्ठले गरेको कागज ।

मिति ०६।३।२।१० गते गणेश गुरुङले जाहेरवालीको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई जवरजस्ती करणी गरेका हुन् भन्ने कुरा थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको विमला वि.क. ले गरेको कागज ।

जाहेरवालाको छोरी वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई प्रतिवादी गणेश गुरुङले जवरजस्ती करणी गरी मु. ऐन जवरजस्ती करणीको १ नं. विपरीत ३(१) नं. बमोजिम कसुर अपराध गरेको देखिएकोले ऐ. ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ. महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी गणेश गुरुङको आधा अंश सर्वश्व गरी पीडितलाई भराई पाउने माग दावीसहितको अभियोगपत्र माग दावी ।

मैले जाहेरीबमोजिम जाहेरवालीको छोरी पम्फा गुरुङलाई जवरजस्ती करणी गरेको होइन । किन मलाई त्यस्तो जाहेरी दिए थाहा छैन । म गाँउ घरमा नभै ठूली आमाको घर मंगलापुरमा थिएँ । त्यसैले अभियोग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश बहादुर गुरुङले यस अदालतसमक्ष गरेको वयान ।

प्रतिवादी उक्त दिन मंगलापुरमा थियो । सो घटनामा नहुँदा कसुर गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी जीतबहादुर गुरुङको वकपत्र ।

मिति २०८३।२।१० गते छोरी रूँदै घरमा आईन । किन रोएको भनी सोध्दा गणेश गुरुङको घरमा भोला लिन जाँदा गणेशले विस्तारामा पल्टाएर म माथी चढ्यो । म अद्या अद्या भनी रूँदा मेरो मुख थुनेर पिट्यो भनिन् । हिंडदा नमिले गरी खुट्टा बड्याउदै आएकी थिइन् । कपडा खोली निजको योनीमा हेदा रातै भई विमिराहरू निस्केका थिए । सुन्निएको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालीले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्र ।

गणेश गुरुङले मलाई विस्तारामा सुतायो । लुगा खोली दियो । डेस कटू खोली दियो र म माथि चढ्यो । त्यसपछि म रोएँ । मेरो हात र सु (पिसाव) गर्ने ठाँउमा दुख्यो र म रोएँ । म रोएपछि गणेश गुरुङ त्यहाँबाट भाग्यो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित पम्फा गुरुङले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्र ।

भोला लिन भनी गणेशको घरमा जाँदा तिलकले पम्फालाई विस्तारामा सुताएर करणी गरेको हो । उक्त कुरा पीडित पम्फाले रूँदै भनेकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको ननमाया गुरुङ र प्रतिवादी गणेश गुरुङको घरमा भोला राखेको भोला लिन जाँदा गणेशले जवरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको गणेशमान श्रेष्ठको वकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

मिति २०८३।३।२९ का पुनरावेदन अदालत बुटवलका आदेशानुसार प्रतिवादी नाबालक देखिएको हुँदा बाल सुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुरमा पुर्पक्षका लागि राखिएको देखिन आयो ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिकर्ता श्री यदुनाथ शर्माले प्रतिवादी आरोपित कसुर गरेकोमा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष सावित रही वयान गरेको, सो वयान किटानी जाहरी, मौकामा पीडितले गरी दिएको कागज, बुझिएका मानिसहरूको कागज तथा अदालतसमक्ष निजहरूको किटानी वकपत्रसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट प्रमाणित भएको छ । हालै मुलुकी ऐनमा भएको संशोधनले जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. मा गरेको स्पष्टीकरण सम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातसँग जोडेर हेदा आरोपित कसुर स्थापित भई रहेको छ । तसर्थ अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादी तिलक गुरुङलाई सजाय हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस तथा प्रतिवादी गणेश गुरुङका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिकर्ता श्री शिवप्रसाद गौडेलले प्रतिवादीउपरको अभियोग दावीबाटै यी प्रतिवादीको कसुरमा संलग्नता नरहेको स्पष्ट छ । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणवाट (Attempted Rape) उल्लेख भएकोमा करणीको अभियोग लाग्नुले नै प्रतिवादीले आरोपित कसुर नगरेको कुरा पुष्टि भई रहेको छ । जाहेरवानी आफू प्रत्यक्षदर्शी होइनन् । निजले जाहेरीमा ५ बजेतिर पम्फा गुरुङको कागजमा ४:३० बजेतिर र अन्य बुझिएका मानिसले ४ बजेतिर करणी भएको भनी उल्लेख गरेबाट समयमा विविध खाले उल्लेख हुनुले प्रतिवादीउपरको आरोप विश्वसनीय छैन । करणी गरेको भनेको वारदातमा पीडितको साथबाट वारदात पुष्टि हुने दशी बरामद हुन सकेको छैन । स्वास्थ्य परीक्षणमा Hymen Intact हुनु, वीर्य नपाइनु, घा चोट निलडाम नहनु जस्ता कुराहरूले प्रतिवादीको इन्कारी वयानलाई पुष्टि गरी रहेको अवस्था छ । वारदातका दिन यी प्रतिवादी अन्यत्रै रहेको कुरा निजकै साक्षीबाट समर्थन गरी सफाई दिई रहेको अवस्था छ । प्रमाण ऐन, २०३१ दफा २५ अनुसार प्रमाणको भार पुऱ्याउन नसकेको हुँदा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी तिलक गुरुङलाई सफाई हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

यसमा उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेदा प्रतिवादी गणेश गुरुङ उपर मिति २०६३/२०७० का दिन पम्फा गुरुङलाई जबरजस्ती करणी गरे उपर जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ, १० नं. बमोजिम पीडितलाई आधा अंश दिलाई पाउँ भन्नेसमेतको अभियोग दावी लिइएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा पम्फा गुरुङलाई खाटमा पल्टाई उत्तेजित लिङ्ग निजको योनीमा राखी घर्सन गरी प्वालमा छिराउन लागदा रून कराउन लागेकाले करणी गर्नबाट छोडी घरतर्फ पठाएको थिएँ भनी लेखाएकोमा अदालतसमक्ष गरेको वयानमा मिति ०६/२०१९ गतेका दिन मंगलापुर गाउँको हुँदा वारदात मिति ०६/२०१० का दिन मैले पम्फा गुरुङलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन । के कारणले जाहेरी दिएका हुन् थाहा छैन, सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेतको व्यहोरा लेखाई दिएको देखिन्छ । पीडित र प्रतिवादीको स्वास्थ्य परीक्षण भई प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको र सो प्रतिवेदनमा अन्य कुराका अतिरिक्त स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा Attempted Rape देखिन्छ भनी उल्लेख भएको छ ।

यसरी उपर्युक्त उल्लेखित बहस, अभियोगपत्र, प्रतिवादीको वयान तथा स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनसमेतलाई हेदा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा निम्न कुराहरूलाई स्पष्ट पार्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

१. जबरजस्ती करणीलाई कानूनी रूपमा कसरी परिभाषित गरिएको छ ?
२. जबरजस्ती करणी वा उच्योग (Rape or Attempted Rape) के हो स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सकले यकिन गर्ने विषय हो वा अदालतले निर्णय गर्नुपर्ने विषय हो ?

सर्वप्रथम पहिलो बुँदातर्फ हेर्दा जबरजस्ती करणीको सम्बन्धमा हाप्तो काननी व्यवस्थातर्फ हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । यस सन्दर्भमा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. लाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ ले उक्त महलको १ नं. मा गरेको संशोधित व्यवस्थालाई उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ । जसमा “.....१६ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्दै” भन्ने व्यवस्था गर्दै सोही नं. को स्पष्टीकरण (ग) मा “योनीमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश भएको रहेछ भने पनि यस नम्वरको प्रयोजनको लागि करणी गरेको मानिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

यस विषयलाई अझ स्पष्ट पार्न Modi's Medical Jurisprudence and Toxicology (Twenty Second Edition, p. 495) मा गरिएको परिभाषालाई प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक छ । उक्त Jurisprudence मा यसरी उल्लेख भएको पाइन्छ “.....to constitute the offence of rape, it is not necessary that there should be complete penetration of penis with emission of semen and rupture of hymen. Partial penetration of the penis within the labia majora or the vulva or pudenda with or without emission of semen, or even an attempt at penetration is quite sufficient for the purpose of law.” त्यस्तै Black's Law Dictionary (Seventy Edition, p. 1267) ले “.....the common law crime of rape required at least a slight penetration of the penis into the vagina.....”

यसरी उपर्युक्त उल्लेखनबाट हामी यो निस्कर्षमा पुग्न सक्छौ कि जबरजस्ती करणी हुनको लागि योनीमा लिङ्ग अलिकति मात्र पनि प्रवेश गरेको छ र त्यहाँ वीर्य स्खलन भएको छैन, फिल्ली सही हालतमा छ, भने पनि त्यसलाई जबरजस्ती करणी मान्नुपर्ने हुन्छ ।

अब दोश्रो बुँदातर्फ विचार गर्दा जबरजस्ती करणी भएको हो होइन, के कस्तो अवस्थालाई जर्वजस्ती करणी वा उद्योग मान्ने हो सो सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्नुपर्ने देखिएको छ । मिसिल संलग्न लुम्बिनी अंचल अस्पतालको मिति ०६३२०१२ च. नं. ११८५ को पत्र साथ प्राप्त स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा अन्य कुराका अतिरिक्त पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा Attempted Rape देखिन्छ भनी उल्लेख भएको छ । अभियुक्तउपर के कस्तो कसरु स्थापित हुने हो भन्ने कुराको निर्णय दिने अधिकार अदालतलाई मात्र छ । स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सकले परीक्षणका क्रममा देखिएका घा चोट, निलडाम, दाग, चिन्ह वीर्य आदि कुराहरूलाई हेरी जाँची परीक्षण गरी देखिएका कुरा उल्लेख गर्नुपर्नेसम्म हो । तर त्यसो नगरी पीडितमाथि भएको कसरुको सन्दर्भमा चिकित्सक आफैँ निस्कर्षमा पुग्न कानून र न्यायको रोहमा मिल्ने विषय होइन । पीडितमाथि भएको कसरुको सम्बन्धमा अनुसन्धानको क्रममा स्वास्थ्य परीक्षण गर्न पठाएकोमा चिकित्सकले परीक्षण गरी देखिएका दाग, खत, घाउ, निलडाम, चिन्ह आदि उल्लेख गरी दिइएको प्रतिवेदनलाई हेरी उक्त प्रतिवेदनका अतिरिक्त संकलित अन्य सबुद प्रमाण समेतलाई मूल्यांकन गरी अदालत निष्कर्षमा पुगेर निर्णय दिने विषय हो ।

जाहेरी दरखास्त समेतका कागजातबाट यी प्रतिवादी गणेश गुरुङले वर्ष ५ की पम्फा गुरुङलाई जबरजस्ती करणीको कसरु गरेकोमा अभियोगपत्र दायर भएकोमा प्रतिवादीको उमेर सम्बन्धमा बुटवल नगरपालिकाको च. नं. ४३०७ मिति ०६३२०१४ को पत्र साथ प्राप्त मिति ०५३२०१५ द. नं. ३६९ को जन्मदर्ता प्रमाणपत्रबाट यी प्रतिवादी गणेश गुरुङ १६ वर्ष नपुगेका नाबालक देखिएको हुँदा पीडित र प्रतिवादी दुवै नाबालक देखिएका छन् । अब प्रस्तुत मुद्दमा पीडित र प्रतिवादीको उमेर, मिसिल संलग्न प्रवितवादीको व्यान, पीडित तथा प्रमाण साक्षीहरूको वकपत्रसमेतका कागजातहरूलाई केलाई विश्लेषण गरी हेर्दा मूलभूत रूपमा निम्न विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

१. प्रतिवादी गणेश गुरुङले आरोपित कसुर गरेको हो होइन ?
२. कसुर गरेको हो भने निजउपर कस्तो सजाय हुनुपर्ने हो ?

उपर्यंत उल्लेखित पहिलो बुँदाको सन्दर्भमा मिसिल संलग्न कागजातलाई अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा गणेश गुरुङले छोरी पम्फा गुरुङलाई जबरजस्ती करणी गरेको, योनीमा पीडा र मर्म पर्न गाई रुदौ कराउदै आएको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी जाहेरी दरखास्त परेको प्रस्तुत मुदामा पीडित पम्फा गुरुङले प्रहरी समक्ष कागज गर्दा “..... विस्तारामा लगी सुताई मेरो कपडा खोली दिई आफ्नो लिङ्ग निकाली मेरो योनी वरीपरी घसाने र भित्र घुसाउन खोजे मलाई दुखेकाले रून कराउन लागेकोले छोडी दिए.....” भनी लेखाई दिएकी र निजले अदालत समक्ष घटनाक्रमलाई उल्लेख गर्दै “ गणेश गुरुङले मलाई विस्तारामा सुतायो । लुगा खोली दियो । डेस, कटु खोली दियो र म माथि चढ्यो । त्यसपछि म रोएँ । मेरो हात र सु (पिसाव) गर्ने ठाउँमा दुख्यो र म रोएँ । म रोएपछि गणेश गुरुङ त्यहाँबाट भाग्यो ” भन्नेसमेतको व्यहोराको वकपत्र गरेकी छिन् । त्यस्तै, जाहेरवालीले वकपत्रमा “..... गणेश गुरुङले विस्तारामा पल्टाएर ममाथि चढ्यो । ऐया ऐया भनी रुँदा मेरो मुख थुनेर पिट्यो भनिन । हिँडन नमिल्ने गरी खुटा बझयाउदै आएकी थिइन् । कपडा खोली हेर्दा निजको योनीमा रातै भई स-साना विमिरा निस्केका थिए । योनी सुन्निएको थियो....” भन्नेसमेतको व्यहोरा लेखाई दिएको अवस्था छ, भने बुझिएका ननमाया गुरुङले प्रहरीसमक्ष गरेको कागजमा उल्लेख गरेअनुरूप यी प्रतिवादीले कसुर गरेको कुरा स्थापित गर्न मद्दत मिल्ने गरी प्रतिवादीले पीडितलाई करणी गरेको हो योनीमा घाउ र अली-अली सुन्निएको थियो भन्नेसमेतको वकपत्र गरेकी र अर्का बुझिएका गणेश श्वेषले यी प्रतिवादीले करणी गरेको कुरा पीडितले आफ्नो आमालाई भनेपछि थाहा पाएको भनी वकपत्र गरी दिएबाट प्रतिवादीले कसुर गरेको पुष्टि भै रहेको देखिन्छ ।

पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणवाट Labia, Majoria abrasion and redness in lower vagina भन्ने उल्लेख छ, देखिएको छ । जाहेरवालीले वकपत्र गर्दा हिँडन नमिल्ने गरी खुटा बझयाउदै आएको थिइन । कपडा खोली हेर्दा रातै भई योनी सुन्निएको थियो भनी उल्लेख गरेको अवस्था छ । पीडितले गरेको कागजमा लिङ्ग योनीको वरीपरी घसाने र घुसाउन खोजे मलाई दुखेको भनी लेखाएकोमा वकपत्रमा म माथि चढ्यो सु गर्ने ठाउँमा दुख्यो आदि-आदि कुराहरू लेखाई दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी स्वयं अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा उत्तेजित लिङ्ग योनीमा घर्सन गरी लिङ्ग प्वालमा छिराउन लाग्दा निज रून कराउन थालेपछि करणी गर्न छोडेको भनी लेखाई दिएको देखिन्छ ।

यसरी पीडितको मौकाको कागज तथा वकपत्र आफैमा कसुर स्थापित गर्ने पर्याप्त आधार बनेको छ । त्यसमा अन्य उल्लेखित आधार प्रमाणले पीडितका भनाईलाई अभ्य बलियो बनाएको छ । उक्त वयान र उल्लेखित वकपत्र तथा स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन व्यहोराले एकापसमा जबरजस्ती करणी भएको कुराको पुष्टि गरी रहेको छ ।

जहाँसम्म प्रतिवादी तर्फका विद्वान् अधिवक्ताले बहसको कममा अभियोगपत्र जबरजस्ती करणी भनी ल्याइएको छ । तर त्यहाँ वारदात भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने गरी दशी प्राप्त हुन सकेको छैन । वीर्य स्खलन भएको छैन । Hymen Intact छ । घाउ चोट छैन । यस अवस्थामा कसुर स्थापित हुन सबैन भनी जिकिर लिनु भएको छ । त्यसतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी स्वयंले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयानमा योनीमा घर्सन गरी लिङ्ग प्वालमा छिराउन खोज्दा रून काराउन थालेकीले वीर्य भर्न नपाउदै छाडि दिएको भनी भनेको सो वयान वकपत्रसमेतबाट पुष्टि भई रहेको अवस्था देखिन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएको जबरजस्ती करणी सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था एवं परिभाषाले यसका लागि लिङ्ग केही मात्र प्रवेश गरेको छ भने पनि करणी मान्युपर्ने हुन्छ । त्यहाँ वीर्य भनै पर्ने अनिवार्यता हुदैन । प्रतिवादी स्वयंले वीर्य भर्न नपाउदै छोडेको भनी वयान गरेको कुरालाई माथि उल्लेखित परिभाषासँग जोडेर हेर्दा अन्यथा भन्ने ठाउँ देखिन्दैन । ५ वर्षकी अवोध बालिका जसलाई करणी बारेमा जान्ने त परे जावस् यौन अङ्गबारे समेत अनभिज्ञ रहेकी हुन्निन भन्दा अत्युक्ति नहोला त्यस्ता बालिका स्वभावैले वयस्क उमेरको नजिक-नजिक पुगी सकेको यी प्रतिवादीको विश्वासमा पर्नु अन्यथा थिएन । करणी गर्न लागदा रूनु कराउनु नै अन्तिम सहारा हुनु स्वाभाविकै हो । जुन कुरा निजको वकपत्रबाट देखिएको मात्र होइन, प्रतिवादी स्वयंको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको वयानले समेत देखाई रहेको छ । यस अवस्थामा अत्यन्तै कलिली बालिकाले प्रतिरोध गर्न नसक्नु स्वाभाविक हुन्छ, त्यहाँ घा चोटको उपस्थिति भएन भन्नु मनासिव देखिन्दैन । प्रतिवादीले अदालतसमक्ष वयानमा इन्कारी हुदै आफ्नो साक्षीबाट प्रमाणित गराउने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

तर आफू अन्यत्रै भएको (Alibi) को जिकिर लिनु मात्रै पर्याप्त होइन । त्यसको पुष्टि हुनुपर्दछ । ५ वर्षकी अत्यन्तै कलिलो बालिकालाई करणी गरे भनी अनाहकमा यी प्रतिवादी उपर अभियोग लाग्नुपर्ने कारणबारे प्रतिवादीले उल्लेखसम्म पनि गर्न सकेका छैनन् । कसैले पनि विना कारण आफ्नो छोरीलाई जोडेर अरुउपर कसुर स्थापित गर्न खोज्दू भन्ने कुराको कल्पनासम्म पनि गर्न सकिन्दैन । विश्वास लायक हुनै सक्दैन । घटनाक्रमको बारेमा अनुसन्धान तथा अदालतमा समेत प्रतिवादीउपर गढाउ गरी प्रस्तुत गरिएका प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले लिएको जिकिर खाम्भर हुन सकेको छैन । अभियोगबाट उन्मुक्ति दिने अवस्था देखिन्दैन । तसर्थ यसरी उपर्युक्त उल्लेखित आधार प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादीउपरको आरोपित कसुर प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार प्रमाणित हुन सकेको छैन भनी प्रतिवादीतर्फका विद्वान् अधिवक्ताले लिनु भएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । अतः संकलित सबुद प्रमाणसमेतबाट यी प्रतिवादी गणेश गुरुङले अभियोग माग दावीबमोजिम जबरजस्ती करणीको महलको १ र ३(१) नं. को कसुर गरेको ठहर्छ ।

अब दोश्रो बुँदातर्फ विचार गर्दा उपर्युक्त उल्लेखित आरोपित कसुर गरेको ठहरेको हुँदा निज प्रतिवादी गणेश गुरुङलाई के कस्तो सजाय हुनुपर्ने हो त्यसतर्फ निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो । यी प्रतिवादीउपर अभियोगपत्र दायर हुँदाको अवस्थामा वर्ष १७ भनी उल्लेख भई दायर भएकोमा प्रतिवादीले यस अदालतमा वयान गर्दा आफू नावालक भएको जिकिर लिई यस अदालतको आदेशानुसार प्राप्त पञ्जिकाधिकारीको कार्यालबाट मिति ०५९१९१५ मा दिइएको जन्मदर्ताको प्रमाणपत्रमा जन्म मिति ०४दा३५ उल्लेख भई रहेबाट वारदात हुँदाको अवस्थामा निज १६ वर्षभन्दा कम उमेरको नावालक भएको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले माथि उल्लेख भएबमोजिम जबरजस्ती करणी महलको ३(१) को कानूनी व्यवस्था अनुरूप को कसुरमा १० वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहर भएको छ । उक्त ३(१) नं. ले १० वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैदको व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीको उमेरको अवस्थालाई यहाँ विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस सन्दर्भमा “..... बालबालिकाको गिरफ्तारी, थुना वा कैद कानूनअनुरूप हुनेछ र अन्तिम उपायको रूपमा र सबभन्दा कम समर्चित समयावधिको लागि मात्र प्रयोग गरिनेछ,” भनी बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३७(ख) ले गरेको व्यवस्थालाई प्रस्तुत मुद्दामा मनन् गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । आरोपित कसुर गर्ने यी प्रतिवादीले करणी गर्दा पीडित पम्फा गुरुङ रून कराउन थालेकीले वीर्य स्खलन नहुदै छोडी दिएको फकाई घरतर्फ पठाएको कुरा मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको छ ।

पीडित हिँडेरै घरमा पुरोकी छन् । यस अवस्थामा प्रतिवादीको कसुरको मात्रा र उल्लेखित महासन्धिले गरेको व्यवस्थालाई समेत विचार गर्दा माग दावीबमोजिम न्यूनतम हदको सजाय हुनु मनासिव देखिन्छ । तसर्थ जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. बमोजिम १० वर्ष कैद ठहर हुनेमा निज प्रतिवादी गणेश गुरुङको जन्म ०४दा३५ मा भएको देखिँदा निजलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम ५ वर्ष कैद

हुने ठहर्छ साथै करणी गरेको ठहरेकाले निज प्रतिवादीको अंशबाट पीडित पम्फा गुरुङले जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम आधा अंश पाउने ठहर्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

प्रतिवादी गणेश गुरुङके माथि इन्साफ खण्डमा मु. ऐन जबरजस्ती करणीको १ नं. विपरीत ऐ. ३(१) नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा १० वर्ष कैद ठहर हुनेमा, निज नावालक देखिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (३) बमोजिम ५ वर्ष कैद हुने ठहरी फैसला भएकाले कैदको हकमा निज प्रतिवादी गणेश गुरुङ मिति २०६३/२११ देखि प्रहरी हिरासत र यस अदालतका २०६३/३७ का आदेशानुसार पुर्णकालिक लागि कारागार कार्यालय रूपन्देही तथा कारागार कार्यालय रूपन्देहीको मिति २०६३/४/२३ को च. नं. १३३ को पत्रले बाल सुधार गृह सानो ठिमी चोक भक्तपुरमा रहेको देखिँदा हिरासतमा रहेको मिति २०६३/२११ देखि लागू हुने गरी ५ वर्ष कैद लगत कसी नियमानुसारको कैदी पूर्जी बाल सुधार गृहमा पठाई दिनु..... १
प्रतिवादी गणेश गुरुङ के माथि इन्साफ खण्डमा करणी गरेको ठहरी फैसला भएकाले निजको भागको अंश रोकका राखी जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम आधा अंश पीडित पम्फा गुरुङलाई कानूनबमोजिम दिलाई दिनु..... २

माथिको इन्साफमा चित्त नवुभेसरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६ को म्याद ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत बुटवलमा पुनरावेदन गर्नुहोला भनी प्रतिवादी गणेश गुरुङ र जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयका नाउँमा पुनरावेदनको म्याद दिनु..... ३

नक्कल माग्ने सरोकारवालालाई नियमानुसारको दस्तुर लिई नक्कल सारी सराई दिनु..... ४

दायरीको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत मुद्दाको सक्कल मिसिल अभिलेख फाँटमा बुझाई दिनु..... ५

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०६३ साल पौष १२ गते रोज ४ मा शुभम्....।

मोरङ्ग जिल्ला अदालत
ईजलास
माननीय न्यायाधीश मीम कुमार ओम्पा
फैसला
उपस्थिति
१. मनोविज्ञानवेता श्री विना कोइराला
२. समाजसेवी श्री अरुणा काफ़ले
दाना. २७-०६३-००९८९ निर्णय नं. २०

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी ।

जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर उप-महानगरपालिका वार्ड नं. १६ दरैया बस्ने ग देवी यादवको जाहेरीले वादी वादी नेपाल सरकार १

विरुद्ध

सुरेन्द्र महतोको छोरा जिल्ला सिपोल किसनपुर थाना मौजा गाउँ भारत घर भई हाल जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर १६ दरैया स्थित विन्देश्वर महतोको घरमा काम गर्न बसेको वर्ष १४ को घ महतो १ प्रतिवादी

प्रमाण :

साक्षी :

कागज :

प्रमाण :

साक्षी :

कागज :

अदालतबाट बुझेको

साक्षी

प्रशान्त कुमार महतो १

उदिचन यादव १

पवित्रा देवी यादव १

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा अ.वं. २९ नं. बमोजिम यसै अदालतको क्षत्राधिकार भित्रको रही प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य तथा व्यहोरा निम्नानुसार छ :

जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर १६ स्थितमा पर्ने सुनसरी जिल्ला मोरङ्ग जिल्लाको सिमानामा पर्ने कशलिया नदी पूर्व ऐ मा पर्ने ऐ बस्ने भैरव प्रसादको अ. ५ विगाह क्षेत्रफल भएको उखु खेत पश्चिम नदीको किनारा उत्तर ऐ बस्ने नदीको किनारा उत्तर ऐ बस्ने सिंहदासको दालवारी लगाएको खेत दक्षिण, ऐ मा पर्ने प्रताप शर्माको उखु वारी भएको खेत यति चार किल्ला भित्रमा पर्ने अ. ५ विगाह क्षेत्रफल भएको भैरव प्रसाद को ८ फिट अग्लो उखु खेत भएको उक्त उखु वारी चारैतिर घना बाक्लो भएको सो उखु वारी भित्र पसी हेदा वीचमा अ. ४ फिट लम्बाई चौडाई भएको उखु नभएको खाली जमिन भई भुइमा भारपात पलाएको भुई माडिएको देखिएको प्रतिवादी घ महतोले जवरजस्ती करणी गरेको भनी पीडित च कुमारी यादवले देखाएको मिति २०८३।०६।२२ को घटनास्थल चार किल्ला विवरण ।

मिति २०६३।०६।२१ गते विहानै उठी म जुटमिलमा कामको खोजीमा गए र १० बजे तिर घरमा आउँदा छोरी च कुमारी यादव बाखा चराउन गई सकेकी थिईन सोही दिन साँझ ५ बजे बाखा चराई छोरी घरमा आईन सदा भैं बाखा ढिलो घरमा लिई आएकी र किन ढिलो आएको भनी सोधपुछ गर्दा छोरी केही नबोली घरभित्र पसी सुती । म पनि गई छोरीको जिउ छाम्दा ज्वरो आएको तातो भएकाले खाना नखाई सुती । म पनि काम धन्दा सकी छोरीसँग सुते, रातमा छोरीले दुख्यो, पोल्यो भनी रोई कराई गरी भोली विहान २०६३।०६।२२ गते राती किन रोएको के मा दुख्यो पोल्यो भनी सोधखोज गर्दा निजले लगाएको सुरुवालमा रगत लागी सुकेको । कसरी रगत लाग्यो भनी छोरीलाई सोधनी गर्दा छोरी रूदै म बाखा चराउन गएको बेला घ महतोले मलाई हातमा समाई ऊखुवारी भित्र लगी मुख थुनी भुईमा लडाई जवरजस्ती करणी गन्यो भन्दा मैले थाहा पाई छोरीले लगाएको सुरुवाल खोली भन्दा मैले थाहा पाई छोरीले लगाएको सुरुवाल खोली गुप्ताङ्ग हेर्दा रातो भई रगत पानी बरेको देखी जवरजस्ती करणी गरेको विश्वास भई घ महतो बसेको घरमा गई घ खोई भनी सोधदा प्रदिप छैन भन्ने जवाफ पाएको हुँदा निज प्रतिवादी घ महतोले एकान्त ठाउँमा पारी मेरो छोरी वर्ष ९ कि च कुमारी यादवलाई जवरजस्ती करणी गरेको हुँदा पीडित छोरीसँग बुझी शारिरिक परीक्षण गरी प्रतिवादीलाई पकाउ गरी कानून बमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्ने पीडितको आमा ग देवी यादवले दिएको २०६३।०६।२२ को जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६३।०६।२१ गते विहान अ. ९:३० बजेतिर सँदा भै म बाखा चराउनको लागि बाखा लिई गएको थिए सो अवस्थामा घरमा आमा थिईनन्, सोही दिन साँझ ४ बजेको समयमा गाउँकै घ के कहाँबाट म भएको ठाउँमा आई मलाई जवरजस्ती हातमा समाई उखुवारी भित्र लगि मुख थुनी कयाक कुरुकपारी भुईमा लडाई पूर्व टाउको, पश्चिम खुट्टापारी मैले लगाएको सुरुवाल खोली निजले लगाएको हाफ पेन्ट खोली उत्तेजक भई लिङ्ग ठाडो पारी मेरो योनीमा रगडुदा मेरो योनी दुखी रून कराउन नदिई जवरजस्ती लिङ्ग मेरो योनी भित्र पसायो एक पटक मात्र करणी गन्यो । योनी दुखी रगत बग्यो, म रोए त्यसपछि घ महतो के कहाँ गयो मलाई घ महतोले करणी गरेको हो भन्ने व्यहोराको पीडित च कुमारी यादवले गरेको मिति २०६३।०६।२३ को कागज ।

मिति २०६३।०६।२१ गते विहान अ. १० बजेको समयमा गाईलाई घाँस काट्न भनी मेरो मालिक विन्देश्वर महतोको खेतमा गएको थिए । पीडित च कुमारी यादवले मेरो बाखा हेरी दे भनी मलाई बोलायो, म गए, बाखा रेखदेख गरेपछि सो ठाउँमा कोही पनि मानिस थिएन, एकान्त ठाउँ थियो । च कुमारी यादव पनि एकलै थिई । मलाई भित्रबाट करणी गर्न मन लागि मैले हात समाई तान्दै नजिकको उखु बारीमा लगी पीडितले नमान्दै मैले भुईमा जवरजस्ती लडाई मुख थुनी टाउको पूर्व खुट्टा पश्चिम पारी पीडितले लगाएको कटु खोली मैले पनि हाफ पेन्ट खोली उत्तेजित भई पीडितका योनीमा लिङ्ग जवरजस्ती पसाई एक पटक करणी गरेको हुँ र मैले करणी गर्दा योनीबाट रगत आएन र वीर्य स्खलन भएन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी घ महतोले मिति २०६३।०६।२७ मा गरेको बयान कागज ।

पीडित च यादवको कोशी अञ्चल अस्पतालबाट स्वास्थ परीक्षण भई प्राप्त भएको स्वास्थ परीक्षण रिपोर्ट ।

पीडित च यादवले वारदातको बेला लगाएको भनिएको सुरुवालमा रगत लागि सुकी टाटो देखिएको हुँदा उक्त रगत लागेको कपडा परीक्षण गर्नका लागि उक्त सुरुवालको टुक्रा काटी कटिङ्ग खामबन्दी गरी पठाइएको भन्ने समेत व्यहोराको मुचुल्का ।

मिति २०६३।०६।२१ गतेका दिन निज प्रतिवादी घ महतो घाँस काट्न भनी उखुवारीतर्फ गएका हुन्, सो दिन जाहेरवालाको छोरी च कुमारी यादवलाई जवरजस्ती करणी गरेको कुरा जाहेरवालीले भन्दा थाहा पाएको हो ।

मैले समेत बुझ्दा प्र. घ महतोले च कुमारी यादवलाई जवरजस्ती करणी गरेको रहेछ, भन्ने व्यहोराको विन्देश्वर प्रसाद महतोले मिति २०६३।०७।०२ मा गरेको कागज ।

प्रतिवादी घ महतोको उमेर जाँच गर्दा निजको उमेर १४ वर्ष देखि १६ वर्ष सम्मको देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको कोशी अञ्चल अस्पतालका चिकित्सकबाट उमेर परीक्षण गरी पठाएको प्रतिवेदन ।

मिति २०८३०८२१ गते दिनको समयमा घरमा थियो । ऐ, २२ गते विहान द बजे जाहेरवाली ग देवी यादवको छोरी वर्ष ९ की च कुमारी यादवलाई विराटनगर-१६ स्थित उखुवारीमा प्र. घ महतोले जबरजस्ती करणी गरेको सुनी पीडित च कुमारी यादवलाई हेर्दा करणी गरेको जस्तो लाग्यो भन्ने व्यहोराको एकै मिलानका उदीचन यादव समेतले गरेको मिति २०८३०७१४ को बस्तुस्थिति मुचुल्का ।

उल्लेखित प्रतिवादी घ महतोलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ (१) नं. बर्खिलापको कसूरजन्य कार्यमा ऐ जबरजस्ती करणीको महलको ३ (१) नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीको आधा अंश समेत सर्वस्व गरी ऐ महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई दिलाई पाउन समेत मागदावी लिइएको छ । यसमा पकाउ प्रतिवादीले आफ्नो उमेर १५ वर्षको भनी बयानमा खुलाएको र निजका उमेर परीक्षण भई आएको रिपोर्टले समेत प्रतिवादीको बयानमा उल्लेखित उमेरसँग मेल हुने प्रकृतिको रहेको देखिंदा प्रतिवादीको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (३) आकर्षित हुने अवस्था देखिएकोले बलबालिका ऐन, २०४८ को दफा ११ (३) बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मैले अभियोग दावी बमोजिम करणी गरेको होइन छैन । मलाई करणी गर, यहाँ चढ भनेर त्यो केटीले भन्यो अनि मैले गरेको हो । केटीको नाम म जान्दिन, मैले एक पटक करणी गरेको हो । जबरजस्ती गरेको होइन भन्ने कुरा होइन । त्यसै केटीले गर भनेकोले गरेको हो, जबरजस्ती नगरेकोले सजाय हुने होइन । अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा पनि मैले जबरजस्ती गरेको भनिन त्यसै झुझ्ला लेख्नुभयो भन्ने समेत व्यहोराको प्र. घ महतोले मिति २०८३०७१९ म अदालतमा गरेको बयान कागज ।

आरोपित प्रतिवादीले आफ्नु विज्याईलाई स्विकार गरिसकेको र सुधारगृहमा राखी सुधिने मौका प्रदान गरेकोमा अभिभावकसँग रहेर सुधिने मौका समेत दिनुपर्ने देखिन्छ भनी मनोविज्ञानवेत्ता एवं समाजसेवीको राय ।

जाहेरवाला एवं घटनास्थल मुचुल्काका मानिसहरूले उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ ।

अदालतको ठहर

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ३० र ३१ बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा चढी ईजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत जबरजस्ती करणी मुद्दामा अभियोग दावी बमोजिम यी प्रतिवादीले कसूर गरेको हो कि होइन र दावी बमोजिम सजाय हुने हो की होइन ? भन्ने कुराको निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यी प्रतिवादीले बाखा चराउन गएको मौकामा उखु बारीमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको भनी वारदातको भोलीपल्ट भनेको हुँदा निजको गुप्ताङ्ग हेर्दा सुनीई रातो पानी बगेको देखिंदा कारवाही गरी पाउँ भनी जाहेरी परी यी प्रतिवादी उपर मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको ३(१), १० र पीडक १५ वर्षको हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सजाय होस भनी अभियोगपत्र पेश भएको रहेछ ।

बादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान स.जि.न्या.व. शम्भु गौतमले यी प्रतिवादी अदालतमा आई बयान गर्दा र अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा समेत कसूरमा सावित भई बयान गरेको पीडित एवं

जाहेरवालीले वकपत्र गर्दा समेत आफूले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागजलाई समर्थन गर्दै वकपत्र समेत गरी दिएको अवस्था हुँदा दावी बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

प्रतिवादी पक्षको प्रतिउत्तरको लागि कानून व्यवसायी नभएको ।

अब निर्णय तर्फ विचार गर्दा- प्रस्तुत मुद्दा इंजलासबाट सुनुवाई भई निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा बाल मनोवैज्ञानीक विना कोइराला सामाजिक कार्यकर्ता अरूणा काफ्लेले आरोपित प्रतिवादी नाबालक घ महतोले आफूले गरेको विभाईलाई कौतुहल बस गरेको स्कार गरी सकेको, निजको शारिरीक स्वास्थ स्थिति पूर्ण स्वास्थ्य नै देखिएको र अदालतबाट सुधार गृहमा राखी निजलाई सुधने अवसर प्रदान गरेकोले सुधार गृहमा गरेको उसको क्रियाकलापलाई आधार मान्दै अब पनि सुधारगृहमा पठाउने वा अभिभावकसँग रहेर सुधने मौका दिनुपर्ने देखिन्छ, भनी प्रतिवेदन पेश गर्नु भएको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा म र पीडित बाखा चराउन गएको अवस्थामा एकान्त स्थानमा कोही नभएको हुँदा मलाई करणी गरेको हो भनी बयान गरेको छन् भने अदालतमा आई बयान गर्दा करणी गरेको कुरालाई स्वीकार गर्दै पीडितले नै चढ भनेकोले एकपटक करणी गरेको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । तर पीडित ९ वर्षको उमेरको देखिंदा निजको इच्छाले नै करणी गर भन्ने भनाई मिल्दो देखिवैन । पीडित च कुमारी यादवले अदालतमा आई वकपत्र गर्दा आफूले अधिकारी समक्ष गरेको कागजलाई पुष्टि गर्दै मेरै मुख्यमा मेरै अण्डरवियर कोची मेरो पिसाव फेर्ने ठाउँमा आफ्नो लिङ्ग प्रवेश गराएपछि मेरो पिसाव फेर्ने ठाउँवाट रगत आएपछि प्रतिवादी भागी गएको हो, भनी वकपत्र गरी दिएको देखिन्छ । साथै जाहेरवाली ग देवी यादवले समेत आफूले अनुसन्धान हुने क्रममा गरेको कागजलाई पुष्टि गर्दै यी प्रतिवादीले आफ्नो छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी वकपत्र गरेको देखिन्छ । उपरोक्त प्रमाणको आधारमा यी प्रतिवादीले यी पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा पुष्टि हुन आयो । तसर्थ यी प्रतिवादीले अभियोग दावी बमोजिम कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्रतिवादी घ महतोलाई यी पीडित ९ वर्षकी भएकी हुँदा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. ले १२ वर्ष कैद हुनेमा प्रतिवादी घ महतो १५ वर्षको देखिंदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) नं. ले आधा कैद वर्ष ६ (छ) हुने र प्रस्तुत वारदात २०६३०६२१ को देखिदा ऐ को १० नं. ले यी प्रतिवादीले आधा अंश सर्वस्व हुने हुँदा पीडितले प्रतिवादीबाट भराई पाउने समेत ठहर्छ । सो ठहर्नाले अरूपमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

प्रतिवादी घ महतोके माथी इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम निज प्रतिवादीले जबरजस्ती करणीको महल १ र ९ नं. बमोजिमको कसूर अपराध गरेको ठहरेकाले निजलाई सोही महलको ३(१) नं. ले १२ वर्ष कैद हुनेमा निज प्रतिवादी १५ वर्षको देखिंदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (३) ले आधा सजाय हुनेमा ६ वर्ष कैद र जबरजस्ती करणी गरेको महलको १० ले प्रतिवादीको आधा अंश सर्वस्व गरी पीडितले भराई पाउने ठहरेकाले निज प्रतिवादी मिति २०६३०६२३ गते देखि प्रहरी हिरासतमा रही यस अदालतको मिति २०६३०७१९ को आदेशले पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको देखिंदा निजलाई लागेको कैद प्रहरी हिरासतमा बसेकी मिति २०६३०६२३ देखि मिति २०६९०६२३ सम्म कैदवर्ष ६ बालसुधार गृहमा राखी मिति २०६९०६२४ गतेबाट छाडी दिनु भनी कैद म्याद ठेगी बालसुधार गृह भक्तपुरमा लेखी पठाई दिनु १

माथी इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पीडितले प्रतिवादी प्रदिप महतोबाट जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. ले प्रतिवादीको भागमा पर्ने आधा अंश पीडितले भरीपाउने ठहरेकाले उक्त प्रतिवादीको आधा अंश भराई पाउँ भनी प्रतिवादीको यसै सरहदको जेथा देखाई ऐका म्यादभित्र दरखास्त दिए प्रतिवादीबाट पीडितलाई उक्त अंश दिलाई दिनु २

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०६७

१८६

यो फैसलामा चित नवुभे कानूनका म्याद ७० दिनभित्र पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीलाई स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा २६ बमोजिम ७० दिने पुनरावेदनको म्याद दिनु.....३

प्रस्तुत मुद्दा फैसला भएको जानकारी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय मोरङ्गलाई पत्र लेखी पठाई दिनु.....४

सरोकारवालालाई नियमानुसार नक्कल दिनु.....५

को लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख फाँटमा बुझाईदिनु६

यो पाना ५ को फैसला जिल्ला न्यायाधीशज्यूको

निर्देशन बमोजिम तयार गर्ने

ना.सु. मोहन आचार्य, कम्प्युटर सेटिङ्ग
गर्ने टा.ना.सु. मन्जु देवान ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६५ साल श्रावण २३ गते रोज ५ शुभम.....।

श्री कपिलवस्तु जिल्ला अदालत
फौजदारी - इजलाश
माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री नीलकण्ठ उपाध्याय
फैसला
संवत् २०८६ सालको मुद्दा नं.१६२/६८-०६५-००७८
नि.नं.५७

वादी

प्र.ह. राम बहादुर कार्कीले प्रतिवेदनले नेपाल सरकार.....
 प्रमाण
 साक्षी :
 कागज :

प्रतिवादी

जिल्ला कपिलवस्तु गा.वि.स.कोपवा वडा नं.७ भण्डा खुटेनी बस्ने गोविन्द बहादुर मगर...१
 ऐ.ऐ.बस्ने लक्ष्मण नेपाली.....१
 ऐ.ऐ.बस्ने विशाल नेपाली.....१

प्रमाण :

साक्षी :
 कागज :

अदालतबाट बुझेको

साक्षी :
 कागज :
 मुद्दा : जवरजस्ती करणी ।

प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

मिति २०८६/१/३० गतेका दिन अं. १६ बजेको समयमा जिल्ला कपिलवस्तु गा.वि.स.कोपवा वडा नं.७ भण्डा खुटेनी बस्ने ओमप्रकाश भट्टराईकी छोरी वर्षकी (काल्पनिक नाम) उर्मीला भट्टराई^१ लाई ऐजन मोतिपुर-३ स्थित खेतमा गोविन्द बहादुर मगर, लक्ष्मण नेपाली र विशाल नेपाली समेतले जवरवस्ती करणी गरेको भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी प्रतिवेदन ।

मोतिपुर-३ स्थित खेतमा पूर्व, पश्चिम र उत्तर भग्नु थारूको खेत, दक्षिण पानीको नहर यती चार किल्ला भित्र खाली खेतको अग्लो कान्लोको कृनामा भारपातहरू मडारिएको, संघर्षका चिन्ह एवं घसीएका डामहरू रहेको, पीडितलाई करणी गरेको भनिएको घटनास्थलको विवरण ठिक छ भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का । पीडितको शारिरीक जाँच गर्दा यौनाङ्गको भित्री भागको पर्दा (फिल्ली) च्यातिएको भन्ने समेत व्यहोराको शारीरिक जाँच प्रतिवेदन ।

वारदात मितिको दिन म समेत भई गाई भैसी चराउन भनी वारदातस्थल तर्फ गएकोमा वारदातस्थल नजिकै गाई भैसी चर्न छोडी दिई हामीहरू एक आपसमा एकले अर्कोलाई काँधमा बोक्ने खेल खेल्दै मैले नविन वि.क.लाई काँधमा बोक्दा पीडित उर्मीलाले मलाई पनि बोक भनेपछि मैले निजलाई काँधमा बोकी सोही दिनका करिव १६ बजेतिर वारदात स्थलमा लगी पीडितलाई कट्टु खोल लगाई मैले समेत कट्टु खोली कही वेरसम्म

◆ काल्पनिक नाम राखिएकै फैसला प्राप्त भएको ।

करणी गरेपछि, विशाल नेपालीले करणी गरेको र निजले केही वेर करणी गरेपछि, अन्तमा लक्ष्मण नेपालीले करणी गरे पश्चात् हामी सबै गाई भैसी लिई घरमा आई पुनः चौर तिर खेल्न गएकोमा पछि, पीडितको आमाले थाहा पाएपछि, हामीहरूलाई सोधा पहिला इन्कार गर्यौ तर पछि, स्वीकार गरेका हौ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगरले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान कागज ।

प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगरकै भनाईलाई स्वीकार गर्दै पीडितलाई पालैपालो जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विशाल नेपाली र लक्ष्मण नेपालीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको अलग अलग बयान कागज ।

वारदात मिति र समयका दिन म समेत गाई भैसी चराउन वारदातस्थल तर्फ गएकोमा वारदातस्थल नजिकै गाई भैसी चर्न छोडी एक आपसमा काँधमा बोक्ने खेल खेलेकोमा प्रतिवादी गोविन्द मगरले नविन वि.क.लाई काँधमा बोकेका थिए, सोही क्रममा मैले मलाई पनि बोक भनेकीमा प्रतिवादीले मलाई काँधमा बोकी वारदातस्थलमा लगी कट्टु खोल्न लगाई तीनै जनाले पालैपाले मलाई करणी गरेका हुन भन्ने समेत व्यहोराको पीडित (काल्पनिक नाम) उर्मिला भट्टराईले गरेको कागज ।

प्रतिवादी एवं पीडितको वकाईलाई स्वीकार गर्दै बुझिएका नविन वि.क.ले गरेको कागज ।

मिति २०८६।१।३० गतेका दिन गाई गोरू चराउन गएकी (काल्पनिक नाम) उर्मिला भट्टराईलाई प्रतिवादीहरूले जवरवस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा निज पीडित घरमा आई बताएकी हुँदा थाहा पाएका हौ भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका दुर्गा प्रसाद खनाल समेतले लेखाईदिएको व्यहोरा ।

मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, प्रतिवादीहरूको बयान कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूको भनाई समेतका आधार प्रमाणहरूबाट मिति २०८६।१।३० गतेका दिन दिउँसो ३ बजेको समयमा प्रतिवादीहरूले उर्मिला भट्टराई (काल्पनिक नाम) लाई जवरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको १ नं. विपरीतको कसुर गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरू गोविन्द बहादुर मगर, लक्ष्मण नेपाली र विशाल नेपालीलाई ऐजनको ३(१) नं. ब.मोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगरको उमेर १४ वर्ष रहेको देखिदाँ निजलाई बाल बालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ब.मोजिम, प्रतिवादी विशाल नेपालीको उमेर ११ वर्ष र लक्ष्मण नेपालीको उमेर १३ वर्ष रहेको देखिदाँ निजहरूलाई ऐजनको दफा ११(२) ब.मोजिम सजाय गरी जवरजस्ती करणीको महलको १० नं. ब.मोजिम पीडितलाई प्रतिवादीहरूबाट क्षतिपूर्ति समेत भराई पाउँ भन्ने अभियोग दावी ।

घटनाका दिन हामी प्रतिवादीहरू र पीडित समेत चारै जना गाई चराउन गएका वखत खेल खेल्दै गर्दा गोविन्द बहादुरले उर्मिला भट्टराई (काल्पनिक नाम) लाई काँधमा बोकी खेतको आली मुनी कान्लोमा खडा गरी पहिला गोविन्दले करणी गरे त्यसपछि, मैले र अन्तमा लक्ष्मणले करणी गरेको हुन, मैले करणी गर्दा उर्मिलाले कुनै प्रतिवाद गरेकी होइनन, खुशीसाथ करणी गर्न दिएकी हुन, गाई बाच्छा बाखा पाठाहरूले एकले अर्कोमाथि चढेको देखेको हुँदा के कस्तो हुन्छ, भनी खेल खेलेको हो, मैले आफ्नो लिङ्गलाई उर्मिलाको योनीको बाहिर बाहिर मात्र खेलाई ढुलाएँ, भित्र प्रवेश गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विशाल नेपालीले गरेको बयान ।

घटनाका दिन पीडित र हामी प्रतिवादीहरू चारै जना गाई चराउन गएका वखत खेल खेल्दै गर्दा गोविन्द बहादुरले उर्मिला भट्टराई (काल्पनिक नाम) काँधमा बोकी खेतको आली मुनी कान्लोमा खडा गरी पहिला गोविन्दले करणी गरे त्यसपछि, विशालले र अन्तमा मैले करणी गरेको हो, कस्तो हुन्छ भनी खेल खेलेको हो, मैले आफ्नो लिङ्गलाई

उर्मीलाको योनीको बाहिर बाहिर मात्र खेलाई डुलाएँ, भित्र प्रवेश गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्षण नेपालीले गरेको बयान ।

घटनाका दिन पीडित र हामी प्रतिवादीहरू चारै जना गाई चराउन गएका वस्तु खेल खेल्दै गर्दा मैले उर्मीला भट्टराई (काल्पनिक नाम) लाई काँधमा बोकी खेतको आली मुनी कान्तोमा खडा गरी पहिला मैले करणी गरे, त्यसपछि विशालले र अन्तमा लक्षणले करणी गरेको हो, मैले आफ्नो लिङ्गलाई उर्मीलाको योनीको बाहिर बाहिर मात्र खेलाई डुलाएँ, भित्र प्रवेश गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगरले गरेको बयान ।

आदेशानुसार निज प्रतिवादीहरूलाई आ-आफ्ना अभिभावकका जिम्मा दिईएको ।

घटनाको जानकारी पाएपछि प्रतिवादीहरूलाई पकाउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवेदक प्र.ह.राम बहादुर कार्कीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूले मेरो छोरीलाई जवरजस्ती करणी गरे होलान जस्तो मलाई लाग्दैन भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला ओमप्रकाश भट्टराईले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू लक्षण नेपाली र विशाल नेपालीले जवरजस्ती करणी गरे जस्तो लाग्दैन भन्ने समेत व्यहोराको निज प्रतिवादीहरूका साक्षी विष्णु भण्डारीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा अ.वं. २९ र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ ले यसै अदालतको अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने र बुझिए सम्मका प्रमाणबाट मुद्दा किनारा गरिदिए हुने भै बादी पक्षबाट विद्वान सहायक जिल्ला न्यायाधीवक्ता शिव शंकर प्रसाद चौधरीको र प्रतिवादीहरूका तर्फबाट बकालत मञ्चका प्रतिनिधि विद्वान अधिवक्ता ओम प्रकाश अर्यालको बहस सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगर, लक्षण नेपाली र विशाल नेपालीले उर्मीला भट्टराई (काल्पनिक नाम) लाई जवरजस्ती करणी गरेकोले मुलुकी ऐन जवरजस्ती करणीको ३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगरको उमेर १४ वर्ष रहेको देखिदा निजलाई बाल बालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम, प्रतिवादी विशाल नेपालीको उमेर ११ वर्ष र लक्षण नेपालीको उमेर १३ वर्ष रहेको देखिदाँ निजहरूलाई ऐजनको दफा ११(२) बमोजिम सजाय भै जवरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेछ । यसमा अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय हुने हो होइन भन्ने तर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी गोविन्द बहादुर मगर, लक्षण नेपाली र विशाल नेपालीले उर्मीला भट्टराई (काल्पनिक नाम) लाई जवरजस्ती करणी गरेकाले प्रतिवेदन साथ पेश गरेको भन्ने प्र.ह.रामबहादुर कार्कीको प्रतिवेदन रहेछ । पीडितको शारीरिक जाँच हुँदा यौनाङ्गको भित्री फिल्ली च्यातिएको भनी उल्लेख रहेछ । अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा प्रतिवादीहरूले आफूहरूले पालैपालो करणी गरेको भनेका रहेछन् । अदालतमा बयान गर्दा विशाल नेपालीले गाई बाच्छा वाखा पाठा चढेको देखेको हुँदा कस्तो हुँदो रहेछ भनी खेलेको भनेका छन् । गोविन्द बहादुर मगरले उर्मीलाले आफै कट्टु खोलेकी हुँदा करणी गरे जस्तो गरेको हो भनेका रहेछन् । लक्षण नेपालीले बयान गर्दा मैले करणी गर्दा भित्र पसेन बाहिर बाहिर मात्र खेलाएको हुँ भनेका रहेछन् । बादी प्रतिवादीका साक्षीहरूले पनि प्रतिवादीहरू र पीडित गाई हेर्न जाने

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

१९०

हुँदा खेलेका होलान भनेका रहेछन्। यसरी हेर्दा प्रतिवादीहरूले पीडितलाई करणी गरेको देखियो। पीडित नावालिका रहेकी र प्रतिवादीहरू गोविन्द बहादुर मगर वर्ष १३ पुरा भै १४ वर्ष नपुरोको र लक्ष्मण नेपाली १३ वर्षको र विशाल नेपाली ११ वर्षको भै सबै नावालक हुँदा जवरजस्ती करणीमा जवरजस्ती करणीको महलको ३(१) ले १० वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैदको सजाय हुने अवस्था विद्यमान रहेको परिप्रेक्ष्यमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) ले ६(छ) महिनासम्म कैद हुन सक्ने देखिन्छ, तर यी प्रतिवादीहरूको मनसाय, बालसुलभता, निष्कलङ्घ, नढाटी, स्वच्छ, रूपमा बयान गरेका हुँदा उक्त दफाले ३/३ (तीन/तीन) महिनाका दरले कैद सजाय हुने ठहर्दछ। साथै यी प्रतिवादीहरूको निष्ठलता र बालसुलभकियतालाई समेत विचार गर्दै हाललाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम सजाय स्थगित राखी दिने समेत ठहर्दछ। जवरजस्ती करणीको १० नं.बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट जनही रु.५००१-का दरले क्षतिपूर्ति समेत भराई दिने ठहर्दछ। अरू तपसिल बमोजिम गर्ने गरी अ.व.१८६ नं. बमोजिम आज यो मुद्दा फैसला गरी दिएँ।

तपसिल

१. यसमा माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम प्रतिवादीहरू गोविन्द बहादुर मगर, लक्ष्मण नेपाली र विशाल नेपालीलाई ३/३ (तीन/तीन) महिनाका दरले कैद सजाय हुने र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम उक्त सजाय स्थगित राखी दिने समेत ठहरेकोले सोही बमोजिमको लगत कसी नियमानुसार गर्नु.....^१

२. पीडित उर्मिला भट्टराई (काल्पनीक नाम) ले प्रतिवादीहरू गोविन्द बहादुर मगर, लक्ष्मण नेपाली र विशाल नेपालीबाट जनही रु.५००१- का दरले क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने ठहरेकोले पुनरावेदनको अवस्था नाघेपछि ऐनका म्याद भित्र भराई पाउँ भनी पीडित उर्मिला भट्टराई (काल्पनीक नाम) को निवेदन परे नियमानुसार गरी प्रतिवादीहरूबाट भराई दिनु.....^२

३. यो फैसलामा चित नबुझे ७० दिन भित्र श्री पुनरावेदन अदालत बुटवलमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीहरूलाई र फैसलाको जानकारी सहितको पुनरावेदन म्याद जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय कपिलवस्तुलाई दिनु.....^३

४. सरोकारवालाले नक्कल मार्गे नियमानुसार सारी सराई दिनु.....^४

५. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु.....^५

मा.जि.न्या.ज्यूले टिपाए बमोजिम
कम्प्युटर गर्ने ना.सु.खुम बहादुर बोहरा

जिल्ला न्यायाधीश

संवत् २०६६ साल भाद्र १८ गते रोज ५ मा शुभम्.....

इलाम जिल्ला अदालत
बाल इजलास
माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री उमेशराज पौड़्यालबाट भएको
फैसला*
उपस्थिति
समाजसेवी श्री उत्तम पौडेल
बाल मनोवेता श्री शर्मिला शर्मा
२०६६ सालको बाल बिज्याई दर्ता नं.६४ र नं.१८-०६५-००६७६
नि.नं.१

मुद्दा : जबरजस्ती करणी सम्बन्धी बाल बिज्याई ।

बादी

जिल्ला इलाम गोदक गा.वि.स वार्ड नं.६ बस्ने
छत्रबहादुर दर्जीको जाहेरीले नेपाल सरकार...।
ऐ.को साक्षी :-
ऐ.को प्रमाण :-

बाल बिज्याईकर्ता

जिल्ला इलाम गोदक गा.वि.स वार्ड नं.१ बस्ने कानूनसँग
द्वन्द्वमा परेका बालक “क” बहादुर दर्जी.....।
ऐ.को साक्षी :-
ऐ.को प्रमाण :-

अदालतबाट बुझेको

साक्षी : प्रमाण :
कानून व्यवसायी

बादी तर्फबाट

जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री कृष्णमोहन कोइराला

कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका बालक तर्फबाट

अधिवक्ता यामप्रसाद लिम्बु

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५५ को उपदफा (३)
र (४) तथा मुलुकी ऐन अ.ब.२९ नं.समेतले यस अदालतको बाल इजलासको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत रहेको
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र यस अदालतको ठहर यसप्रकार छ :-

मिति २०६६।१९ गतेका दिन वर्ष १५ को “क” बहादुर दर्जीले कोकोमा सुतिरहेकी वर्ष-३ की बालिकालाई बाल
बलात्कार गरेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।१० गते प्रहरी चौकी आइवारेमा छत्रबहादुर दर्जीले दिएको
निवेदन ।

मेरी वर्ष -३ की नातिनीलाई सानै देखि हामीले हेरचार गर्दै आएकोमा मिति २०६६।१९ गते जाहेरवालाको
श्रीमती बारीमा काम गर्न गएको, मैले नातिनीलाई कोकोमा सुताई सिलाई कटाई गरी बाहिर सिकुवामा
बसिरहेको बेला “क” बहादुर दर्जी सधै भै आई भान्जी के गर्दैछ भनी सोधी मैले भित्रै सुतिरहेकी छ भनेपछि
अन्यायी घरभित्र पसी नातिनी रोएको सुनी के भएछ भनी म भित्र पस्दा निज “क” बहादुर दर्जीले बच्चाको
कपडाले टाउको तथा जीउमा छोपी नातिनीलाई धमाधम करणी गरिरहेको देखेर मैले निज “क” को लिङ्गमा

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०६७

१९२

समाती हारगुहार गरी छिमेकीलाई देखाएपछि निज “क” बहादुर दर्जी भागी गएको भन्ने समेत व्यहोराको छत्रबहादुर दर्जीले मिति २०६६।२।११ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय इलाममा चढाएको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला इलाम गोदक गा.वि.स.वार्ड नं.६ का छत्रबहादुर दर्जीले घरमा नानीको कोको रही सो कोकोमा वर्ष ३ की बालिका सुताईरहेको अवस्थामा मिति २०६६।२।१९ गते ऐ.ऐ. बस्ने वर्ष १५ को “क” बहादुर दर्जीले जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।२।११ को घटनास्थल मुचुल्का ।

फरार प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीलाई निजकै गाउँघरमा लुकीछिपी बसिरहेको अवस्थामा फेला पारी कानून बमोजिम पकाउ गरिएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।२।११ को प्र.स.नि लिलाबहादुर गुरुङ भन्ने समेतको प्रतिवेदन सहितको पकाउ पूर्जी तथा थुनुवा पुर्जी मिसिल सामेल रहेको ।

“क” बहादुर दर्जीको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा करणी गरेको कुनै लक्षण नपाइएको भन्ने समेत व्यहोराको च.नं.२८६ मिति ०६।२।१२ को र पीडित बालिकालाई करणी गरेको सामान्य लक्षण पाइएको भन्ने समेत व्यहोराको च.नं.२८७ मिति ०६।२।१२ को इलाम अस्पताल, इलामको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट पठाएको पत्र ।

म वर्ष १५ को भएको र मैले मिति २०६६।२।९ गते जाहेरवालाको घरमा गई जाहेरवालाको नातिनीलाई खेलाई कोकोमा सुताई मलाई करणी गर्न मन लागी मेरो लिङ्ग उत्तेजित भई कोकोमा नै रहेको बर्कीतै मेरो टाउको छोपी निजलाई कोकोबाट केही वर आफूलिर तानी निजको कालो सानो कटु खोली मेरो लिङ्ग बाहिर निकाली निजको योनीमा मेरो लिङ्ग दलदाल गरी जवरजस्ती करणी गर्दै गरेको अवस्थामा बालिका रोएकोले हजुरवुवाले थाहा पाई गलाई पक्री मेरो लिङ्ग समेतमा समाती कुटपीट गरेको हो । यसभन्दा अगाडि एकपटक गाइको वाढीलाई करणी गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको बाबु डाक बहादुर दर्जीको रोहबरमा कानूनसँग ढन्दमा परेका बालक “क” बहादुर दर्जीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष मिति ०६।२।१७ मा गरिदिएको बयान कागज ।

घरपरिवारमा कोही नभएको बेलामा वर्ष ३ की बालिकालाई कोकोमा सुतिरहेको अवस्थामा “क” बहादुर दर्जीले जवरजस्ती करणी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्दै । निज प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जी गाउँघरमा रहँदा बस्दा निकै फटाहा स्वभावका व्यक्ति हुन् भन्ने समेत व्यहोराको चन्द्रबहादुर सुनुवारले मिति २०६६।२।२६ गते अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको कागज ।

हामी काम गर्न गएको समयमा मेरी छोरीलाई प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीले कोकोमा सुतिरहेको अवस्थामा कपडाले मुख छोपी करणी गरिरहेकोले समात्न खोज्दा भागेको भनी जाहेरवाला ससुरा छत्रबहादुर दर्जीले सुनाएको हाल मेरी छोरी वर्ष ३ की बालिका दिशापिसाव गर्दा रगत समेत जाने गरेको र विरामी भएकोले निज प्रतिवादीले करणी गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको अर्जुन सुब्बाले मिति २०६६।२।३० गते अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको कागज ।

मिति ०६।२।९ गते म ज्याला मजदुरी गर्न गएको समयमा प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीले छोरीलाई कोकोमा सुतिरहेको अवस्थामा करणी गरिरहेको देखि समातेको भनी बुवा छत्रबहादुरले सुनाएकोले नानीलाई हेर्दा योनी रातो रही हाल दिशापिसाव गर्दा रगत समेत बग्ने गरेकोले निज प्रतिवादीले करणी गरेकै हो भन्ने समेत व्यहोराको शान्ता सुब्बा लिम्बूले मिति २०६६।२।३० गते अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरिदिएको कागज ।

प्रतिवादीले पहिलादेखि नै गाउँमा गाई भैसी समेतलाई करणी गरेको सुनेको, जाहेरवालाको नातिनीलाई निजले कोकोमा सुतिरहेको अवस्थामा करणी गरेकोले निजको लिङ्ग समातेको भनी जाहेरवालाले भनेकोले गई हेर्दा निजको लिङ्ग

उत्तेजित भई रातो अवस्थामा रही पीडित रोइरहेको, हाल पीडितको दिसा पिसाब गर्दा रगत समेत आउने गरेकोले निज प्रतिवादीले पीडित नावालिकालाई करणी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

“क” बहादुर दर्जीको जन्ममिति २०५३।३।२८ रहेको भन्ने स्थानीय पंजिकाधिकारीको कार्यालय, गोदक इलामको मिति ०६।३।१९।२६ द.न. ३९४ को जन्मदर्ताको प्रमाण पत्र तथा निजको जन्ममिति २०५३।३।२८ रहेको भन्ने च.न. ७ मिति २०६६।३।२ को श्री नारायण मा.वि. गोदक इलामको पत्र समेत मिसिल सामेल रहेको ।

१२ वर्ष ५ महिना ११ दिनको उमेर रहेको प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ९ क.न. बमोजिमको रीत प्रकृयाबाट सोही महलको १ न. बमोजिम जबरजस्ती करणीको बाल विज्याईँ (कसूर) गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा ३१) न. बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिम १० वर्ष पूरा भएको १४ वर्ष पूरा नभएको उमेरको बालबालिकाले प्रचलित कानून बमोजिम कैदको सजाय हुने कसूर (विज्याईँ) गरेमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद सजाय गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाले सोही बमोजिम सजाय हुन तथा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० न. बमोजिम क्षतिपूर्ति कसूरदारबाट पीडितलाई भराईँदिन समेतको मागदावी लिई वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत गरिएको अभियोग पत्र ।

बालिकाको आमा घरमा नभई खेताला गएको र बाबु अर्जुन लिम्बू काम गर्न गाउँ गएको बेला मलाई खेलाईदिनु भनेकोले म बालिकाको घरमा गई बालिकालाई बोकी कोकोमा हाली बोराको कोकोबाट छेउमा तानेर म उभिएर मेरो पेन्तु खोली बालिकाको कट्टु खोले र मेरो ढहो पिसाब फेर्ने बालिकाको पिसाब फेर्ने ठाउँमा वरिपरि दले । दल्दादन्वै छत्र अंकल आईपुगेर मलाई पिसाब फर्ने तिङ्गमा समातेर शरीरको जतातै मुड्कीले कुटे । अनि भोलिपल्ट पुलिसले पकेका हुन् । मलाई दल्न मन लागेर पिसाब फेर्ने बालिकाको पिसाब फेर्नेमा दलेको मात्र हो, छिराइन । अनुसन्धान अधिकारी समक्षको बयान व्यहोरा मेरो ठीक सत्य हो । कानून बमोजिम होस् भन्ने समेत व्यहोराको बाल विज्याईँकर्ता कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका बालक “क” बहादुर दर्जीले यस अदालतमा गरि दिएको बयान कागज ।

बालविज्याईँ गर्ने प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीको विज्याईँ गर्दाको उमेर, पारिवारिक/सामाजिक परिवेश र मनोसामाजिक, मनोगत पक्षलाई मध्यनजर राख्दा थुनछेक प्रयोजनका लागि हाल कारागारमा बुझाउन उपयुक्त नदेखिएको, बाल सुधार गृहको समेत उपलब्धता नभएको र प्रतिवादीको अभिभावक समेत उपस्थित नभएको हुँदा निज प्रतिवादीलाई बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने जिल्ला बाल कल्याण समिति इलामको समन्वयमा सूचिकृत संस्थाको रोहबरमा प्रतिवादीका अभिभावकलाई जिम्मा लगाई मुद्राको तहकीकात एवम् पुर्पक्ष गर्न उपयुक्त हुने भन्ने समेत व्यहोराको समाजसेवी उत्तम पौडेल तथा बाल मनोविज्ञ शर्मिला शर्माले यस अदालतमा पेश गरेको संयुक्त राय प्रतिवेदन ।

बालविज्याईँकर्ता (कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका बालक) को संरक्षक अदालतमा उपस्थित कोही नदेखिँदा खोजी भएका बखत यस अदालतमा उपस्थित गराईँदिने गरी निजको संरक्षकको जिम्मा लगाउन जिल्ला बाल कल्याण समिति इलाममा पठाईदिनु भन्ने यस अदालतको आदेशानुसार निज कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका बालकलाई जिल्ला बाल कल्याण समिति इलाममा पठाई मुद्रा पुर्पक्ष भएको ।

प्रतिवादीले मेरी छोरी वर्ष ३ की छोरीलाई जबरजस्ती करणी गरी म समेतले उपचार गर्न अस्पताल लगेको हो । हाल पनि छोरीले पेट दुख्यो भनेर पटक पटक भनी रहन्छन् । योनी रातो भई सुन्निएको र प्रतिवादी आफैले

जबरजस्ती करणी गरेको भनेकोले थाहा पाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको पीडितको बाबु अर्जुन सुव्वाले यस अदालतमा गरी दिएको बकपत्र ।

जाहेरी व्यहोरा ठीक हो । मैले देख्दा प्रतिवादी “क” दर्जीले आधा छोपिएर मेरी नातिनीलाई कोक्रोमा करणी गरी रहेको थियो र मैले प्रतिवादीको लिङ्ग समाती छिमेकी बोलाई प्रतिवादीलाई लिएर गएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला छत्रबहादुर दर्जीले यस अदालतमा गरि दिएको बकपत्र ।

म घटना भईसकेपछि घटनास्थलमा पुरोको र प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा स्वीकारेको भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थितिका मानिस राजेन्द्र भूरेलले यस अदालतमा गरि दिएको बकपत्र ।

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट प्रतिवादी नाबालक “क” बहादुर दर्जीले पीडित वर्ष ३ की नाबालिकालाई जबरजस्ती करणी गरी बाल बिज्याइँ गरेको कुरा स्थापित भएको र उक्त बिज्याइँमा कानूनी दायित्व स्थापित गर्ने सन्दर्भमा निज प्रतिवादीको आर्थिक एवम् सामाजिक अवस्था, पारिवारिक क्रियाकलाप, आफूले गरेको कार्यको परिणामको बारेमा परिपक्व ज्ञानको अभाव आदि अवस्था विद्यमान रहने हुँदा कानूनद्वारा निर्धारित कैदको मापदण्डभित्र प्रवेश गर्दा समेत सुधारात्मक पढ्दति नै कानूनी उपचार देखिदा निज प्रतिवादीलाई पारिवारिक सम्पर्क एवम् जिल्लामा बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने सघ संस्थालाई सहयोगीको भूमिका निर्वाहको लागि अनुरोध गर्न र निज प्रतिवादीबाट पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति भराईदिन उपयुक्त हुने देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको समाजसेवी उत्तम पौडेलले यस इजलास समक्ष प्रस्तुत गर्नु भएको लिखित राय ।

प्रतिवादी “क” बहादुर दर्जीले पीडित बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि भएको भए पनि घटना घटाउने सम्मको तत्कालको अगाडि र पछाडिको परिस्थिति र स्थिति, निजको शारिरिक, मानसिक तथा संवेदात्मक स्थिति, पारिवारिक पृष्ठभूमि, बालको हुकाईको इतिहास, बालकप्रति परिवार र समाजको दृष्टिकोण, बालकको इच्छा, चाहना, मनोभावनागत अवस्था, मनोसामाजिक समस्या, उत्प्रेरक तत्व र निजको सामाजिक, आर्थिक अवस्था सम्मको अध्ययन र विश्लेषण गर्दा निज प्रतिवादीले बिज्याइँपूर्ण कार्य गर्नुको पछाडि पारिवारिक, आर्थिक अवस्था र बालकको बृद्धि र विकास हुने अवस्थामा देखिने नयाँ नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्ने जिज्ञासा, सिक्ने उत्सुकता र उत्प्रेरक तत्वको कारण नै जिम्मेवार देखिएकोले घटना र परिणामप्रति सचेत हुन नसकी गरेको यस्तो बिज्याइँपूर्ण कार्यमा निज प्रतिवादीलाई कानूनले तोकेको कैदमा भन्दा पनि सुधारात्मक उपचारको व्यवस्थाको साथै निजलाई शिक्षा हासिल गर्न सक्ने वातावरणको सिर्जना गरिदिनु पर्ने भन्ने समेत व्यहोराको बालमनोविज्ञ शर्मिला शर्माले यस इजलास समक्ष प्रस्तुत गर्नु भएको लिखित राय ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको कारवाहीको क्रममा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालक तथा निजको बिज्याइँपूर्ण कार्यबाट पीडित हुन पुरोकी नाबालिकाको वास्तविक नाम गोप्य राखी परिवर्तित नामबाट मुद्दाको कारवाही गरिनु पर्नेमा कारवाहीको क्रममा त्यसरी वास्तविक नाम गोप्य राखिएको अवस्था नदेखिएकोले यस अदालतबाट आजै हुने फैसलामा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालकको वास्तविक नामको सट्टा परिवर्तित नाम “क” बहादुर दर्जी उल्लेख गरी र पीडितलाई आवश्यकतानुसार पीडित नाबालिका, बालिका वा पीडित मात्र उल्लेख हुने गरी कानून बमोजिम फैसला तयार गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको आजै यस अदालतबाट भएको आदेशानुसार काल्पनिक नाम राखी फैसला तयार गरिएको ।

ठहर

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा बुझिए सम्मका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको आधारबाट छिमी किनारा गरिदिए हुने भएकोले वादी नेपाल

सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री कृष्णमोहन कोइरालाले गर्नु भएको बहस तथा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री यामप्रसाद लिम्बूले गर्नु भएको बहस र कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालक र निजको अभिभावक बाबुले गरेको छलफल समेत सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात तथा सम्बन्धित राष्ट्रिय कानून तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा रहेका सन्धि सम्झौता र बाल इजलासका सहयोगी सदस्यद्वय बालमनोविज्ञ श्री शर्मिला शर्मा र समाजसेवी श्री उत्तम पौडेलले पेश गर्नु भएको लिखित राय समेतको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले आरोपित विज्याइँ गरेका हुन् होइनन् ? हुन् भने के कति सजाय हुन् गरिनु पर्ने र पीडित बालिकालाई के कति क्षतिपूर्ति दिलाउन उपयुक्त हुन्छ ? सो कुराको नै मुख्य रूपमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यस सन्दर्भमा विचार गर्दा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले ३ वर्षकी नाबालिका पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्दै उक्त विज्याइँमा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकको विज्याइँ गर्दाको अवस्थाको उमेर १२ वर्ष ६ महिना ११ दिन देखिएको भन्ने आधारमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) अनुसारको सजाय गरी उक्त विज्याइँ गर्ने बालकबाट पीडितलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. अनुसारको क्षतिपूर्ति समेत भराईदिन समेतको मागदावी लिई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा अभियोग पत्र दायर हुन आएको पाइन्छ । कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले मौकामा अनुसन्धानको क्रममा आफ्नो बाबु डाकबहादुर दर्जीको रोहबरमा बयान गर्दा एवम् यस अदालतमा बालकको तर्फबाट प्रतिरक्षा गर्न उपस्थित विद्वान अधिवक्ता यामप्रसाद लिम्बूको रोहबरमा बयान गर्दा समेत आरोपित विज्याइँ गरेको कुरामा पूर्ण रूपबाट सावित भई बयान गरेको देखिन्छ । पीडितको हजुरबुबा छत्रबहादुर दर्जीले मौकामा दिएको जाहेरी तथा यस अदालत समक्ष गरेको बकपत्र समेतमा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालक उपर आरोपित विज्याइँ गरेको भनी किटानी रूपमा पोल गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी पीडितको बुबा अर्जन सुव्वा तथा आमा शान्ता सुव्वा समेतले मौकाको कागज एवम् यस अदालतको बकपत्र समेतमा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले आरोपित विज्याइँ गरेको भनी किटानी रूपमा पोल गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी बुझिएका राजेन्द्र भर्तेलले यस अदालतमा बकपत्र गर्दा पनि “क” बहादुर दर्जीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा निज आफैले स्वीकार गरेको भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । पीडितको मौकाको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन हेदा पीडितको योनी सामान्य सुन्निएको र रातो अवस्थामा रहेको, निजलाई करणी गरेको सामान्य लक्षण पाइएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी मिसिल सामेल रहेका सम्पूर्ण कागज प्रमाणबाट कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले पीडितलाई वारदात मिति समयमा जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आएको देखिदा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. बमोजिमको जबरजस्ती करणीको विज्याइँ गरेको ठहर्छ ।

अब उक्त अनुसारको विज्याइँ गर्ने यी बालकलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत अभियोग पत्रमा उक्त अनुसारको विज्याइँ गर्ने यी बालकलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिमको सजायको मागदावी लिईएको देखिन आएको छ । अभियोग पत्रमा मागदावी लिईएको उक्त दफा ११(२) लाई हेदा “बालकको उमेर १० वर्ष वा सो भन्दा माथी र १४ वर्ष भन्दा कम रहेछ भन्ने निजलाई कानून बमोजिम जरीवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा हफ्काई सम्झाई बुझाई र कैद हुने कसुर गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुन्छ ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यस इजलासका सहयोगी सदस्य बालमनोविज्ञ शर्मिला शर्माले कानूनसँगको द्वन्द्वमा परेका यी बालक “क” बहादुर दर्जीको पारिवारिक, आर्थिक अवस्था कमजोर भएको कारण आफ्नो पढाई छाडी गोदक स्थित श्रेष्ठ होटलमा काम गर्न थालेको र त्यहाँ काम गर्दा उसले असल कुराहरू सिक्क पाउने वातावरण सृजना हुन नसकी निज खराब वातावरणीय प्रभावमा परेको कारण बालशुलभ जिज्ञासा परिपूर्तिका लागि बालिका मार्थि विज्याइपूर्ण कार्य गरेको हुँदा उसलाई कानूनले तोकेका कैद भन्दा पनि सुधारात्मक व्यवस्थाको साथै निजलाई शिक्षा हासिल गर्न सक्ने वातावरण सृजना गरिदिनु पर्ने भन्ने राय प्रस्तुत गर्नुभएको देखिन्छ । त्यसैगरी यस बाल इजलासकै सहयोगी

सदस्य समाजसेवी उत्तम पौडेलले बालबालिकाहरूलाई आफुले गरेको कार्यको आत्मबोध गर्ने स्मरण क्षमता एवम् कार्यको परिणामको बारेमा परिपक्व ज्ञान नहुने हुँदा उनीहरूको विज्याइलाई कानूनद्वारा नै क्षमायोग्य मानेर सुधारात्मक प्रकृयाद्वारा उपचार गर्ने परिपाटी निर्धारण गरिएको हुने हुँदा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालकलाई निजले गरेको विज्याइँको मात्रा अनुसार सजाय गर्ने हाम्रो कानूनी व्यवस्थालाई अवलम्बन गर्दा पनि बालकको उच्चतम हित उसको परिवार एवम् समाजसँगको सम्पर्क नटुटोस् भन्ने कुरालाई विचार गरी लामो समयसम्म आफ्ना अभिभावक (बुबाआमा लगायतका नाता कुटुम्ब) बाट टाढा राख्नु भन्दा पनि पारिवारिक सम्पर्क नटुट्नेगरी तोकिने सजाय भुक्तान गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउन जिल्लामा बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने सघ संस्थालाई सहयोगीको भूमिका निर्वाहको लागि अनुराध गर्ने र विज्याइँपूर्ण कार्यबाट पीडित भएकी नाबालिकाको मनोसामाजिक अवस्थालाई विचार गरी विज्याइँपूर्ण कार्य गर्ने बालक “क” बहादुर दर्जीबाट पीडितलाई यी बालिकालाई उचित क्षतिपूर्ति भराईदिन उपयुक्त देखिएको भनी राय प्रस्तुत गर्नु भएको पाइन्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ को धारा ३(१) मा सार्वजनिक एवम् निजामती कल्याणकारी सामाजिक संस्थाहरू, अदालतहरू, प्रशासनिक यन्त्रहरू वा विधायिकाहरू सबैले बालबालिकासँग सम्बन्धित काम कुरा गर्दा बालबालिकाको उच्चतम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको पाइन्छ । बालबालिकाको बेचिखिन, बाल बेश्यावृत्ति र अशिल्ल चित्रण विरुद्ध बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धीको ऐच्छिक प्रलेख, २००० को धारा ८(१) को खण्डा (छ) मा राज्य पक्षले पीडित बालबालिकाहरूको सम्बन्धमा फैसला गर्दा वा उनीहरूलाई क्षतिपूर्ति दिने गरी आदेश दिँदा वा निर्णय गर्दा अनावश्यक ढिलासुस्ती नगर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भन्ने सोही प्रलेखको धारा ८(३) मा राज्य पक्षले बालबालिकाहरूलाई उपचार दिने काम गर्दा आफ्नो फौजदारी न्याय प्रणालीले उनीहरूको सर्वोत्तम हितलाई मुख्य रूपमा ध्यान दिने कुराको प्रत्याभूति दिनेछन् भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी अल्प बयस्क न्याय प्रशासनको लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (बेझिङड नियमावली) को नियम १४(२) मा बालबालिका सम्बन्धी मामिलाको कारवाही प्रक्रिया समेत बालबालिकाको सर्वोत्तम हित अनुकूल रहने र त्यस्ता कारवाही प्रकृयाका बालबालिका स्वतन्त्रतापूर्वक सहभागी हुन पाउने र आफ्ना कुरा व्यक्त गर्ने पाउने सुझबुझपूर्ण वातावरणमा सञ्चालन हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । बाल अधिकार सम्बन्धी उक्त महासन्धी, १९८९ लाई नेपालले १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरेको पाइन्छ । यसरी नेपाल उक्त महासन्धीको पक्ष राष्ट्र भएको हुँदा सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार उक्त महासन्धीका प्रावधानहरू कानून सरह लागू हुने र कुनै नेपाल कानून उक्त महासन्धीसँग वाभिएको भएमा उक्त महासन्धीको व्यवस्था नै मान्य हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

यस परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतको यस इजलासको पनि प्रस्तुत मुद्दाको निरूपण गर्दा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालक “क” बहादुर दर्जी तथा निजको विज्याइँपूर्ण कार्यबाट पीडित हुन पुगेकी बालिका दुवैको उच्चतम हीत के कसरी हुन्छ र गर्न सकिन्छ ? भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखी विद्यमान कानूनी व्यवस्था र अन्तराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता समेतको आधारमा सजाय तथा क्षतिपूर्ति तोक्नुपर्ने कुरामा विवाद रहेन । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ को धारा ३७ को खण्ड (ख) मा कुनै पनि बालबालिकालाई गैर कानूनी वा अनूचित तवरले तिनको स्वतन्त्रताबाट बच्चित गरिने छैन र बालबालिकाको गिरफ्तारी, थुना वा कारावास कानून अनुकूल तवरबाट हुनेछ र सम्भव भएसम्म छोटो, उपयुक्त समयको लागि र अन्तिम रूपमा मात्र अपनाइने कुराको राज्य पक्षले निश्चित गर्नेछन् भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन आयो । उक्त प्रावधानलाई हेदा बालबालिकालाई कैदको सजाय तोक्दा सम्भव भएसम्म छोटो र उपयुक्त समयको लागि मात्र तोक्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन आयो । त्यसैगरी बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ को धारा ९ को उपधारा (१) मा व्यवस्थित प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हीत भनेको निजलाई निजको आमाबाबुबाट अलग नगरिनु हो भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । त्यसैले त उक्त धारा ९(१) मा बालबालिकाको सर्वोत्तम हीतका लागि निजलाई निजको आमाबाबुबाट अलग राख्नु आवश्यक छ भन्ने कुरा सम्बन्धित कानून र कार्य विधि अनुरूपको सक्षम

अधिकारीहरूले निर्णय गरेमा बाहेक कुनै पनि बालबालिकालाई बावुआमाको इच्छा विरुद्ध अलग नगरिने भनी पक्ष राष्ट्रले निश्चित गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको देखिन्छ । अन्तराष्ट्रिय सन्धि सम्भौताहरूले व्यवस्था गरेका ती प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्दै बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ११ मा नेपाल कानून बमोजिम अपराध ठहरीने कुनै बालक १० वर्ष भन्दा मुनीको रहेछ भने निजलाई कुनै प्रकारको सजाय नहुने, निजको उमेर १० वर्ष भन्दा माथि र १४ वर्ष भन्दा मुनीको भएमा कानून बमोजिम कैद हुने कुनै अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुने र १४ वर्षभन्दा माथि र १६ वर्ष भन्दा मुनिको भएमा उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा मात्र सजाय हुने व्यवस्था गरेको देखिन आयो । प्रस्तुत मुद्दाका यी बालकले जुन विज्याइँपूर्ण कार्य गरेको ठहर भएको छ, सोही कार्य उमेर पुगेका व्यक्तिले गरेको भए मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. अनुसार १० वर्ष देखि १५ वर्षसम्म कैदको सजाय हुने अवस्था रहे भएकोमा यी बालकले उक्त विज्याइँपूर्ण कार्य गरेको अवस्था निजको उमेर १४ वर्ष भन्दा मुनी रहेको कारण निजको आमाबाबुवाट निजलाई लामो समयसम्म अलग राख्दा निजको उच्चतम हित प्रतिकूल हुने कुरालाई मध्यनजर गरी कानूनद्वारा नै अर्थात् बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ११(२) अनुसार कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैदको मात्र सजाय गर्न सक्नेगरी यस अदालतलाई तजविजी अधिकार प्रदान गरेको देखिन आयो । छलफलको क्रममा इजलासमा उपस्थित यी बालकको आचरण निज मौकामा पक्राउ परी आउँदाको अवस्थामा भन्दा निकै सुधार भएको कुरा इजलासमा उपस्थित निजका बाबु डाक बहादुर दर्जी र सहयोगी बालमनोविज्ञ समेतले व्यक्त गर्नु भएको देखिन्छ । यस अदालतबाट यी बालकलाई मुद्दा पुर्पक्षको लागि निजको बाबुलाई नै जिम्मा लगाएको देखिन आएको छ । त्यसरी पुर्पक्षको क्रममा रहँदा यी बालकलाई जिल्ला बाल कल्याण समिति जस्ता बाल कल्याण कार्यमा संलग्न रहेका संस्थाहरूको सहयोगमा बाल मनोविज्ञबाट अनुगमन गरी निजलाई सुधार गर्न प्रयास गरिएको र सोही अनुरूपमा निजको आचरण व्यवहार सुधार भएको भन्ने कुरा सहयोगी बालमनोविज्ञ र समाजसेवीबाट जानकारी हुन आएको छ, र हाल निजले आफनो अध्ययन कार्य शुरू गरेको भन्नेपनि देखिन आयो । यस्तो स्थितिमा यी बालकलाई निजको बाबुबाट अलग गरी निजले पुनः शुरू गरेको अध्ययन कार्यलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी सजाय तोक्न निजको उच्चतम हितलाई दृष्टिगत गर्दा उपयुक्त नहुने र निजमा आएको सुधारलाई दृष्टिगत गर्दा मौका अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी हिरासतमा बसेको जति दिन कैद गर्दा पनि न्यायको मकसद पुरा हुनुको साथै बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले गरेका प्रावधानहरूले समेटेको भावना अनुकूल हुनुको साथै प्रचलित नेपाल कानूनको मकसद समेत पुरा हुने हुँदा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालक “क” बहादुर दर्जीलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) अनुसार प्रहरी हिरासतमा बसेको जति दिन २५ कैदको सजाय हुने ठहर्छ ।

बादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत अभियोग पत्रमा पीडितलाई कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी बालक “क” बहादुर दर्जीबाट मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १० नं. अनुसार क्षतिपूर्ति भराईदिन माग दावी लिएको समेत देखिन्छ । यस बाल इजलासका सहयोगी समाजसेवी उत्तम पौडेलले आफ्नो लिखित रायमा पीडितमा पर्न गएको मनोसामाजिक अवस्थालाई विचार गरी उचित क्षतिपूर्ति भराईदिनु पर्ने भनी राय प्रस्तुत भएको पाइन्छ । अभियोग पत्रमा दावी लिइएको मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं.लाई हेर्दा “कसैले कुनै महिलालाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहरेमा अदालतले त्यसी महिलालाई भएको शारीरिक एवम् मानसिक क्षति विचार गरी मनासिब ठहराए बमोजिमको क्षतिपूर्ति कसूरदारबाट भराईदिनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ बालबालिकाको हक हितसँग सम्बन्धित अन्य अन्तराष्ट्रिय स्तरमा रहे भएका व्यवस्थाहरू एवम् बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले गरेका व्यवस्थाहरू समेतलाई दृष्टिगत गर्दा बालबालिका रहे भएको कारणबाट मात्र कानून बमोजिम तिर्न बुझाउनु पर्ने क्षतिपूर्तिको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था रहे भएको देखिन आएन । तर पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने यी बालक १४ वर्ष भन्दा कम उमेरको नाबालक देखिन आएको छ । यी बालकले यस अदालतमा गरेको बयानलाई हेर्दा यी बालकको अभिभावक बाबुसँग त्यस्तो कुनै जग्गा सम्पति रहेको नभई यी बालकलाई अभिभावक बाबुले भारी बोकी कमाई ल्याएर पालनपोषण गर्ने गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिदा तोकिएको क्षतिपूर्ति तिर्न बुझाउन सक्ने पारिवारिक

हैसियत पनि यी बालको रहे भएको देखिन आएन । बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ को व्यवस्थालाई हेर्दा यी बालक १४ वर्ष भन्दा कम उमेरको देखिँदा यी बालकले शारीरिक श्रम गरेरै भए पनि तोकिएको क्षतिपूर्ति बुझाउन पर्ने पाउने अवस्था रहेको नदेखिदा यी बालकले शारीरिक श्रम गरेरै भए पनि तोकिएको क्षतिपूर्ति बुझाउन पर्ने भन्नी भन्न सकिने अवस्था पनि रहे भएको देखिएन । यस्तो स्थितिमा यी बालकबाट पीडितलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. अनुसार क्षतिपूर्ति भराईदिने गरी फैसला गर्ने हो भने उक्त फैसला कार्यान्वयन हुन सक्ने अवस्था नरही निरर्थक बन्न पुग्ने अवस्था देखिन आयो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २२ को उपधारा (३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको शोषण विरुद्धको हक हुनेछ । यस्तो शोषणजन्य कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानूनले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्ति दिइनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानले प्रत्याभूत गरेको उक्त हक अनुसार शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि शोषण गरिएको बालबालिकाले क्षतिपूर्ति पाउने कुरालाई राज्यद्वारा सुरक्षित गरिएको देखिन आयो । बालबालिकाको बेचविखन, बाल बेश्यावृत्ति र अशिल्ल चित्रण विरुद्धको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको ऐच्छिक प्रलेख, २००० को धारा ८(१) को खण्ड (छ) मा बालबालिकालाई क्षतिपूर्ति दिनेगरी आदेश निर्णय गर्दा अनावश्यक ढिलासुस्त नगरीकन क्षतिपूर्ति दिने पाउने सक्ने अवश्यक प्रबन्ध राज्य पक्षले मिलाउनु पर्ने व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ । यसरी संविधान, कानून एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूमा रहेका व्यवस्था समेतबाट क्षतिपूर्ति पाउने हक सुरक्षित भएका यी पीडित बालिकालाई तत्कालै प्राप्त हुने सक्ने गरी क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराईदिनु पर्नेमा माथि विवेचना गरीए अनुसार कार्यान्वयन हुन नसक्ने अवस्थामा रहेको कानूनसँगको द्वन्द्वमा परेका यी बालकबाट क्षतिपूर्ति भराईदिने गरी फैसला गरिदिने हो भने यी पीडित बालिकाको उच्चतम हित हुन सक्दैन र त्यसरी बालिकाको उच्चतम हित नहुने गरी आदेश निर्णय गर्नु भनेको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको विपरीत कार्य गर्नु हुन जाने हुन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ को खण्ड (३) मा राज्य पक्ष भएको अन्तराष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने राज्यको दायित्व रहे भएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानमा रहेको उक्त प्रावधान अनुसार बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को नेपाल पक्ष राष्ट्र भएकोले उक्त महासन्धिको व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने व्यवस्था मिलाउने दायित्व नेपाल सरकारको पनि रहे भएको पनि देखिन आयो । अतः बालबालिकाको उच्चतम हितलाई ख्याल राखी कार्य गर्नुपर्ने बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने प्रयोजनार्थ नेपालको अन्तरिम संविधानले क्षतिपूर्ति पाउने हक सुरक्षित गरिएकी पीडित बालिकालाई कानूनद्वारा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने दायित्व रहे भएका व्यक्ति नावालक भई माथि विवेचना गरीए अनुसार त्यस्तो क्षतिपूर्ति दिन असक्षम भएकोले निजको तर्फबाट पीडित बालिकालाई अदालतले तोके बमोजिमको क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने यथोचित प्रबन्ध मिलाईदिने दायित्व नेपाल सरकारले लिनुपर्ने तै देखिन आयो । उक्त अनुसारको दायित्व निर्वाहको लागि नेपाल सरकारले कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालकले तिन बुझाउन पर्ने रकम निजलाई सहयोग स्वरूप उपलब्ध गराएको अवस्थामा मात्र पीडित बालिकाले संविधान, कानून र अन्तराष्ट्रिय दस्तावेज अनुसार पाउनु पर्ने क्षतिपूर्ति विना ढिलाई यथा समयमा पाउने सक्ने देखिन आयो । नेपाल सरकारको तर्फबाट विभिन्न किसिमका द्वन्द्वबाट पीडित भएका वा जोखिममा परेका विभिन्न व्यक्तिहरूलाई विभिन्न किसिमका राहत, आर्थिक सहयोग वा क्षतिपूर्ति समेत उपलब्ध गराउदै आएको यस अदालतको जानकारीमा रहेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९२ को खण्ड (३) मा अदालतबाट भएको फैसला वा आज्ञापि अनुसार नेपाल सरकारले व्यहोनु पर्ने रकम सञ्चित कोषबाट व्ययभार हुने व्यवस्था रहेको देखिदा त्यस्तो रकमलाई बेजेट विनियोजन भईहरनु पर्ने अवस्था पनि देखिन आएन । अतः विज्याई गर्ने नावालक र पीडित बालिका दुवैको उमेर, अवस्था र पीडित बालिकालाई पर्न गएको शारीरिक एवम् मानसिक क्षति समेतलाई विचार गरी यस अदालतबाट पीडित बालिकाले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १०

न अनुसार पाउने क्षतिपूर्ति रु.१०,०००-(दशहजार रूपैयाँ) निर्धारण गरिएको छ। मुलूकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं.अनुसार तोकिएको क्षतिपूर्ति रु.१०,०००-(दशहजार रूपैया तिन बुझाउन पर्ने दायित्व भएका थी बालक “क” बहादुर दर्जीको तर्फबाट पीडित बालिकालाई माथि विवेचना गरिए अनुसार यथासमयमै क्षतिपूर्ति पाउने प्रबन्ध मिलाउने दायित्व र सो प्रयोजनका लागि कानूनसँग द्वन्द्वमा परेको बालकलाई सहयोग गर्ने दायित्व समेत नेपाल सरकारले लिनुपर्ने भएकोले कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका थी बालक “क” बहादुर दर्जीको नामबाट यस अदालतको धरौटी खातामा जम्मा हुनेगरी उक्त क्षतिपूर्ति रकम रु.१०,०००- नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त गरी पीडित नाबालिकालाई भराईदिने ठहर्छ। अन्य कुरामा तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका बालक “क” बहादुर दर्जीलाई प्रहरी हिरासतमा बसेका जति दिन २५ कैद हुने ठहरेकोले कैद असूल भईसकेको देखिदा लगत जनाई असूल जनाउनु.....^१

कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका थी बालकको नामबाट यस अदालतको धरौटी खातामा जम्मा हुने गरी क्षतिपूर्ति रुकम रु.१०,०००- नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त गरी पीडितलाई भराईदिने ठहरेकोले जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय इलाम मार्फत फैसलाको प्रतिलिपी समेत साथै राखी नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयमा लेखी पठाई उक्त रकम रु.१०,०००- अर्थ मन्त्रालयबाट यस अदालतमा प्राप्त हुन आएपछि यथाशिघ्र पीडित नाबालिकालाई भराईदिनु.....^२

प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत इलाममा पुरावेदन गर्नु भनी फैसलाको प्रतिलिपी समेत साथै राखी जिल्ला बाल कल्याण समिति इलाम मार्फत कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका थी बालक “क” बहादुर दर्जीलाई पुनरावेदनको म्याद पठाईदिनु.....^३

प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत इलाममा पुनरावेदन गर्नु भनी फैसलाको प्रतिलिपी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, इलाममा पठाईदिनु.....^४

प्रस्तुत फैसलाको १ प्रति प्रतिलिपी जानकारीको लागि केन्द्रिय बाल कल्याण समितिमा पठाईदिनु.....^५

सरोकारवालाको प्रस्तुत फैसलाको नक्कल माग गरे कानून बमोजिम गरी नक्कल सारी सराईदिनु.....^६
ज

प्रस्तुत मुद्दामा अन्य काम बाँकी नदेखिदा दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख फाँटमा बुझाईदिनु.....^७

प्रस्तुत पाना-९ फैसला माननीय जिल्ला न्यायाधीशज्युले
टिपाए बमोजिम तयार गर्ने
ना.सु.फरिणन्द्रराज भट्टराई।

जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्वत् २०६६ साल कार्तिक ९ गते रोज २ शुभम्.....

भापा जिल्ला अदालत
इजलाश
माननीय न्यायाधीश अर्जुनप्रसाद कोइराला
फैसला
कोड नं. ८८-०६६-०००१८२
निर्णय नं. २३
मुद्दा :- जवरजस्ती करणी ।

वादी	प्रतिवादी
नेपाल	जिल्ला भापा बाहुनडाँगी वार्ड नं. ६ बस्ते वर्ष १६ का
सरकार.....१ क रिजाल [♦]१
ऐ को प्रमाण	ऐ.को प्रमाण
साक्षी:-	साक्षी:-
कागज:-	कागज:-

अदालतबाट बुझिएको
साक्षी:-
पीडित ग-१
जाहेरवाला
भीमनाथ रिजाल
धनपति भन्ने कृष्णप्रसाद रिजाल
पदम खड्का
अशोक चौलागाई

विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारवाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता कायम राख्ने सम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम यस फैसलामा पीडितको र प्रतिवादीको व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण गोप्य राखीएकोले यस मुद्दामा पीडितलाई ग-१ र प्रतिवादीलाई क रिजाल भनी सम्बोधन गरिएको छ ।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन, अ.वं. २९ न.बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ ।

घटनास्थल चारकिल्ला विवरण:

जिल्ला भापा बाहुनडाँगी गा.वि.स.वार्डनं. ४ बौद्ध स्थित भीमनाथ चौलागाईको टाङ्डे टिनको छाना भएको घर, पुर्वमा यशोदा पौडेलको घर, पश्चिम सोम चौलागाईको घर, उत्तर बौद्ध मोड बजारको खाली जग्गा, दक्षिण गोपाल रिमालको घर, यति चार किल्ला भित्र मिति २०६६।२३ गते १४.०० बजेको समयमा घरको माथिल्लो तलाको उत्तरतर्फ ग-१ उपनामकी वर्ष ९ की बालिकालाई प्रतिवादीले प्रलोभन देखाई आफ्नो लिङ्ग खेलाउन लगाई उत्तेजीत भएपछि बालिकाको कटुखोली योनीमा छिराउंदा कराई थाहापाई हेर्दा नाड्गो अवस्थामा देखेको घटनास्थल चारकिल्ला विवरण ठीक छ भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

♦ काल्पनिक नाम राखेकै फैसला प्राप्त ।

जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा :

मिति २०६६।५।२३ गते १४.०० बजेको समयमा नाबालिका छोरी वर्ष ९ की ग-१ लाई क रिजालले अप्राकृतिक मैथुन गराई योनीमा छिराउंदा दुखी कराएको सुनेपछि जाहेरी दिन आएको छ, हैदैसम्मको कारबाई गरीपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा ।

घटना विवरण कागज :

मिति २०६६।५।२३ गते १४.०० बजेको समयमा म एक्टै घरमा बसेको अवस्था क रिजाल घरमा आई घरको एकान्त कोठामा लागि फुच्चे रमपम किनीदिन्छु । कसैलाई नभन्न भनी निजको हाफपैन्ट खोली लिङ्ग निकाली खेलाई देउ भनी खेलाउन लगाई लिङ्ग उत्तेजित भएपछि मेरो कटू खोली योनीमा छिराउन खोज्दा दुख्यो, निजको लिङ्ग मेरो योनीमा केही छिरायो । मलाई दुखी कराउंदा मेरो दाई आई नाइगो देखि हल्ला गर्दा बुबा आएपछि नालीबेली सुनाएकी हुं भन्ने समेत व्यहोराको उपनाम ग-१ की बालिकाले गरीदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६६।५।२३ गते १४.०० बजेको समयमा पिडीता ग-१ रोई कराई गर्न थालेपछि घटनास्थलमा गई हेर्दा प्रतिवादीले हतार हतार लुगा लगाउदै भागी गए । मेरो बहिनीलाई रमपम किनीदिन्छु भनी प्रलोभन देखाई लुगा खोली अप्राकृतिक मैथुन गराई गुप्ताङ्गमा छिराउन खोज्दा दुखि कराएकी हुं भनी बताएकीले बुबालाई सुनाएको हुं भन्ने समेत व्यहोराको पिडीताको दाजुले गरीदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६६।५।२३ गते १४.०० बजेको समयमा म आफ्नो घरमा नै थिएं । वारदात भएको घर र मेरो घर टांसीएको अवस्थामा छ । वारदात भएपछि हल्ला खल्ला भयो । म तत्काल पीडित ग-१ लाई भेटी सोधनी गर्दा प्रतिवादीले रमपम फुच्चे किनी पिडीतालाई रिई फकाई पीडितको कटू खोली पिडीताको गुप्ताङ्ग/योनी खेलाई पीडितको हातले निज क रिजालको लिङ्ग खेलाउन लगाई अप्राकृतिक मैथुन गरी गराई उत्तेजित लिङ्ग योनीमा छिराई जबरजस्ती करणी गरेकाले हैदैसम्म सजाय गरीपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सोमनाथ चम्लागाईले गरीदिएको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान :

मिति २०६६।५।२३ गते १४.०० बजेको समयमा म जाहेरवालाको घरमा गएको थिएं । घरमा अस्त कोही थिएनन् । जाहेरवालाको बालिका छोरीलाई खाटमा बस्न लगाई योनी खेलाउदै मेरो लिङ्ग खेलाउन लगाएको हुं । बालिकाको कटू खोलीरहेको अवस्थामा निजको दाजु आई थाहा पाएपछि उठी गएको हुं । केही समयपछि मलाई खोज्दै आई हल्ला खल्ला गरी कुटपीट गरेपछि प्रहरी आई पकाउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनको व्यहोरा :

पिडीता वर्ष ९ की ग-१ बालिकालाई शारीरिक परीक्षण गर्दा निजलाई करणी गरे नगरेको यकीन साथ भन्न नसकिने, निजको कन्या जाली च्यातिएको छैन । योनीको वरीपरी घाउ चोट नदेखिएको भन्ने व्यहोराको पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट ।

प्रतिवादीको हकमा निजले करणी गरे नगरेको यकीन भन्न नसकिने, लिङ्गमा चोट पटक नदेखिएको भन्ने व्यहोराको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन ।

बस्तुस्थिति मुचुल्को व्यहोरा :

मिति २०८६।४।२३ गते १४.०० बजेको समयमा हामीहरू आ-आफ्नै घरमा नै थियौं । सो समयमा प्रतिवादीले जाहेरवालाको बालिका छोरी ग-१ लाई आफ्नो लिङ्ग खेलाउन लगाई उत्तेजित लिङ्ग योनीमा छिराउन खोज्दा दुखी कराएपछि पीडितको दाजुले हेर्दा क रिजाल भागी गएकोले निजलाई जबरजस्ती करणी गरेमा हैदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बस्तुस्थिति मुचुल्का ।

अभियोग पत्रको व्यहोरा

प्रतिवादीले जाहेरवालाको छोरी ग-१ लाई अप्राकृतिक मैथुन गरी जबरजस्ती करणी गरेको संकलित प्रमाणबाट पुष्टी भएकोले निजलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ९क बमोजिमको कसुरमा सोही जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ. महलको ९क नं. बमोजिम थप सजाय समेत गरीपाउन र ऐ को १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति समेत दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानको व्यहोरा

मिति २०८६।४।२३ गते १४.०० गते अन्दाजी दिउंसो ३/४ बजे भीम चौलागाईको घरमा गएको थिए । उक्त ग-१ उपनाम गरेकी केटीसंग फिल्मी गितको चक्का मारें । निज आफैले कटु खोली र त्यतिवेला नै उसको योनी मैले छोइदिए । निजको दाजु अशोक चौलागाई आईपुरयो । त्यतिवेला केहीपनि गरेन । पछि, मेरो घरमा आएर कुटपीट गरे । बेलुका प्रहरीले पकाउगरी त्याएको हो । पीडितलाई मैले अप्राकृतिक मैथुन र जबरजस्ती करणी गरेको होईन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी क रिजालले अदालतमा गरेको बयान ।

साक्षीको बकपत्र

मिति २०८६।४।२३ गते गरेको घटना विवरण कागजको सहीछाप र व्यहोरा मेरै हो । २०८६।४।२३ गते क रिजालले छाडा गर्न आटेको थियो । दादा आएर छाडा गर्न पाएन भन्ने समेत व्यहोराको पिडीताको बकपत्र ।

जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा र सहीछाप समेत मेरो हो । वारदातको समयमा म घरमा थिईन । प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गर्न खोजेको, उत्तेजित लिङ्ग योनीमा पूऱ्याएको भन्ने घरमा आई बुझेकोले जाहेरी दिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवालाको बकपत्र ।

मिति २०८६।४।२३ गते दिउंसो एक्कासी बैनी रोएको आवाज सुनी म त्यहां पुग्दा दुवैजना सुतेको अवस्थाबाट जुरुक्क उठे । प्रतिवादी आफ्नो हाफपैन्ट कम्मर भन्दा तल भारेर फुकालेको अवस्थामा थियो । म पुग्नासाथ हाफपैन्ट तान्दै ढोकाबाट निस्केर भाग्यो । बैनीलाई सोद्वा तेल्ले मेरो हाफपैन्ट खोली दियो अनि म रोएकी भने पछि मानीस भेला भई प्रतिवादीलाई सोद्वा मैले गल्ती गरें भन्यो । योनीमा लिङ्ग छिरायो छिराएन त्यो मैले देखिन भन्ने समेत व्यहोराको अशोक चौलागाईको बकपत्र ।

खे हामीलाई जबरजस्ती करणी गरे जस्तो लादैन । प्रतिवादी जाहेरवालाको घरमा सि.डी.चक्का लिन गएका ग-१ रुदै गरेकी र त्यतिकैमा नानीको दाजुले क रिजाललाई कुटपीट गरेछन् । त्यसैले प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्ने होईन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी धनपति रिजाल र पद्मा खड्काको बकपत्र ।

कानून व्यवसायीको बहस

वादीका तर्फबाट विद्वान जिल्ला न्यायाधीवक्ता केशवप्रसाद रेग्मी, यी प्रतिवादीले पीडितको योनी खेलाएको, पीडितको कटू खोलेको भनी मौकामा स्वीकार गरी बयान गरेको, प्रतिवादीले उत्तेजित लिङ्ग आफ्नो योनीमा

छिराएको र दुख्दा मैले कराएको भनी पीडितले मौकामा लेखाएकोले अभियोग मांग दावी बमोजिम सजाय हुन पर्ने भनी गर्नु भएको बहस ।

प्रतिवादीतर्फबाट अधिवक्ता भीम बरालः प्रतिवादी कसुरमा ईन्कार रहेको मिसिल संलग्न अभिलेखबाट १४ वर्षको नाबालक देखिएको, जाहेरवाला, पीडित र चस्मदीत अशोक चौलागाई समेतको बकपत्रबाट जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टी हुन नसकेकोले आरोपित कसुरबाट प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्ने भनी गर्नु भएको बहस ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचिमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान जिल्ला न्यायाधिवक्ता केशवप्रसाद रेग्मी र प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री भीम बरालको वहस जिकीर समेत सुनी मिसिल समेत अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा यसमा देहायका प्रश्नहरूमा न्यायीक निरूपण गर्नु पर्ने देखिन आयो :-

- १) प्रतिवादीको हकमा वालवालिका सम्बन्धि ऐन आकर्षित हुने नहुने के हो ?
- २) प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो होइन ?
- ३) आरोपित कसुरमा प्रतिवादीलाई सजाय हुने नहुने के हो ?

पहिलो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा आफू १६ वर्षको भए भनी बयान गरे तापनि यस अदालतमा आई बयान गर्दा १४ वर्षको भए र आफू मेची जनसाधारण मा.वि.को कक्षा द मा अध्ययनरत रहेको भनी बयान गरेकोले उमेरमा विवाद देखिदा उक्त विद्यालयमा निजको जन्म मितिको अभिलेख मांग गरी पठाएकोमा मेची जनसाधारण उ.मा.वि. को च.नं. ९५/०६६/६७ मिति २०६६।१।२६ को पत्रबाट निज उक्त विद्यालयको कक्षा द को छात्र भएको र निजको जन्म मिति २०५२।४।१२ मा भएको भनी उमेर उल्लेख गरेर पठाएको देखियो । त्यस्तै मिसिल संलग्न जन्मदर्ताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपी (वाहूनडाङी गा.वि.स.स्थानीय पंजीकाधिकारीको कार्यालयको दर्ता मिति २०५४।१।२१ द.नं.५९२) बाट समेत यी प्रतिवादीको जन्म २०५२।४।१२ मा भएको भनी उल्लेख भएको देखिंदा जन्मदर्ता र विद्यालयमा राखीएको अभिलेखलाई बालन्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०६३ को नियम १५ बमोजिम उमेर प्रयोजनको निमित्त उक्त लिखितको मितिलाई आधार मान्न सकिने हूँदा घटना हूँदांको अवस्थामा प्रतिवादीको उमेर १४ वर्ष मात्र पूरा भएको देखियो । तसर्थ १४ वर्ष मात्र पुरा भएकाको हकमा वालवालीका सम्बन्धि ऐन, २०४८ आकर्षित हुने नै देखियो । दोश्रो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा कस्तो कार्यलाई जबरजस्ती करणी मान्ने भन्ने विषयमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं उल्लेख छ । जस अनुसार “कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोहू वर्षभन्दा कम उमेरकी वालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ ।

स्पष्टीकरण : यस नम्बरको प्रयोजनको लागि :

- (क) “डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, भुक्यानमा पारी वा जोरजुलुम गरी वा अपहरण गरी वा शरीर वन्धक राखी लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन ।
- (ख) होस ठेगानमा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन ।
- (ग) योनीमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश भएको रहेछ भने पनि यस नम्बरको प्रयोजको लागि करणी गरेको मानिनेछ ।” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सोहू वर्षभन्दा कम उमेरकी वालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको मानिने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

त्यस्तै सर्वोच्च अदालतबाट भएका केहि निर्णयहरू पनि यस सम्बन्धमा हेर्दा:-

जवरजस्ती करणीको कसुर खासगरी महिलाको शरीर र इज्जत माथि यौन इच्छा पुरा गर्ने उद्देश्यबाट गरीने आक्रमणको रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ । जर्वजस्ती करणीको कसुर कायम हुन योनिभित्र लिङ्ग पूर्ण प्रवेश गरेको हुनपर्ने वा योनि भित्रै विर्य स्खलन भएको हुनुपर्ने वा पीडितको योनीको कन्याजाली च्यातिएको हुनपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा मोदीको मेडिकल जुरिस्प्रेडेन्स एन्ड टेक्सीकोलोजी (२३ औं संस्करण पृष्ठ ८९७) मा To constitute the offence of rape it is not necessary that there should be complete penetration of the penis with the emission of semen and rapture of hymen. partial penetration of the penis within the labia majora or the vulva or pudenda, with or without the emission of seamen or even an attempt at penetration is quite sufficient for the purpose अर्थात योनिमा विर्य स्खलित वा विर्य स्खलित रहीत स्त्री जनेन्द्रीय वाह्य डिल र वाह्य भाग भित्र आंशिक लिङ्ग प्रवेश गराउनु वा लिङ्ग प्रवेश गराउने प्रयत्न गर्नु पनि कानूनी प्रयोजनको लागि पर्याप्त हुने देखिन्छ । (नेपाल कानून पत्रिका २०६३ साल श्रावण, भाग-४८, अंक-४, निर्णय नं. ७६८२, पृष्ठ- ४७०)

मुलुकी ऐन जर्वजस्ती करणीको १ नं. अनुसार जर्वजस्ती करणीको वारदात कायम हुनका लागि योनिभित्र लिङ्ग पूर्ण प्रवेश गरेको हुनुपर्ने वा योनि भित्रै विर्य स्खलन भएको हुनुपर्ने वा पीडितको योनीको कन्याजाली च्यातिएको हुनुपर्ने भन्ने कुरा उल्लेख नभएको अवस्थामा लिङ्ग र योनी वीच सामान्य घस्त्रण पर्याप्त देखिने भनी व्याख्या भएको छ । (नेपाल कानून पत्रिका २०६३ साल श्रावण, भाग-४८, अंक-४, निर्णय नं. ७६८२, पृष्ठ- ४७०)

उल्लेखित मौजुदा कानूनी व्यवस्था र सर्वोच्च अदालतको व्यख्याबाट जवरजस्ती करणीलाई योनी र लिङ्ग वीचको केही मात्र प्रवेश वा सामान्य घर्षणलाई समेत जवरजस्ती करणी भएको मनिने देखियो । सोहू वर्षभन्दा कम उमेरकी वालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा पनि जवरजस्ती करणी भएको मनिने कानूनी प्रावधान रहेको देखियो ।

प्रस्तुत मुदामा वर्ष ९ की पीडित ग-१ ले मौकामा कागज लेखाउंदा कानूनसँग द्वन्द्वमा परेका यी क रिजालको उत्तेजीत लिङ्ग योनीमा छिराउन खोज्दा मेरो योनी दुख्यो, निजको लिङ्ग केही मेरो योनीमा छिरायो । मलाई दुखेर कराउंदा मेरो दाईं कोठामा आई नाङ्गे देखि हल्ला गरेको हो भनी लेखाएको देखिन्छ । यी कानून संग द्वन्द्वमा परेका यी क रिजालले अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा निज ग-१ को योनी खेलाउदै गर्दा निजको दाजु आई थाहापाएको हो, आफ्नो उत्तेजित लिङ्ग नावालिकाको योनीमा छिराएको छैन भनी बयान गरेको देखियो । तर घटनाबाट पीडित ग-१ ले कानूनसंग द्वन्द्वमा परेका यी क रिजालले उत्तेजीत लिङ्ग मेरो योनीमा छिरायो, मलाई दूखी कराउंदा मेरो दाईं घरमा आउदै गर्दा सूनी जवरजस्ती गर्दागाईको अवस्थामा नाङ्गे देखि हल्ला गरेको भनी बयान गरेको देखियो र यस अदालतमा आई बकपत्र गर्दा मौकामा गरेको बयान व्यहोरा मैले भनी लेखाएको हो भनी व्यहोरा समर्थन गरी बकपत्र गरेको तथा पीडितको दाजुले पनि बकपत्र गर्दा वैनी कोठामा रोएको आवाज सुनी कोठामा जांदा कानूनसंग द्वन्द्वमा परेका यी क रिजालले आफ्नो हाफपैन्ट कम्मर भन्दा तल भारेर फूकालेको अवस्थामा रहेको र आफु पूर्नासाथ हाफपैन्ट तान्दै ढोकाबाट निस्केर भागेको हो, आफु ढोका खोलेर पस्नासाथ दूबैजना सूतेको अवस्थामा जूरूक्क उठे भनी (स.ज.५/६ मा प्रत्यक्षदर्शी/साक्षी) बकपत्र लेखाई दिएको देखियो ।

जवरजस्ती करणीको अपराधमा मुल चस्मदीत गवाह अर्थात प्रत्यक्ष प्रमाण साधारणतया प्राप्त हुदैन । खासगरी करणी सम्बन्धी अपराधमा करणी गरिएकी पीडित नै प्रमुख प्रमाण हो । प्रमाण ऐनले जवरजस्ती करणीबाट पीडित व्यक्तिलाई नै प्रमुख प्रमाण मानेको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० (१) (ख) मा कुनै काम घटना वा अवस्थाबाट पीडित व्यक्तिले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिने प्रमाण मानेको छ । पीडितले यस अदालतमा आई बकपत्र गर्दा आरोपित क रिजालले जवरजस्ती करणी गरेको भन्ने समेत व्यहोरा लेखाई दिएकोले पीडितले

अदालतमा आई गरेको बकपत्र लाई प्रमाणमा लिनुपर्ने नै हुँदा र प्रत्यक्षदर्शी साक्षीले गरेको बकपत्र समेतवाट समर्थित भै रहेको हुँदा जबरजस्ति करणीको कार्य भएको नै देखियो ।

तेश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जबरजस्ती करणीको कार्य महिला उपरको एक निकृष्ट फौजदारी अपराध रहेको मात्र वोध गराउदैन की अदालतले समेत यसलाई महिला अस्मिता, अस्तित्व र मानव अधिकारसँग जोडेर संवेदनशिल रूपमा लिई हेनुपर्छ र जर्वजस्ती करणी जस्तो अपराधमा अन्य मुद्दामा जस्तो अंक गणितिय हिसावबाट हेर्नु भन्दा पनि नारीको अस्मितामा गम्भीर आँच आउने विषय भएकाले अदालतले संवेदनशिल रूपमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । यसमा सर्वोच्च अदालतबाट केहि निर्णयहरू पनि भएको पाईन्छ, जस्तै:-

पीडित महिलाको भनाइलाई विश्वास नगर्नु पर्ने कुनै ठोस आधार वा प्रमाण वेगर एउटा साधारण महिलाले अदालतमा उपस्थित भई आफ्नो र आफन्तको इज्जतमा आँच आउने कुरा सामान्यत भन्न सकिदैन भन्ने स्वभाविक न्यायीक अनुमानको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्दछ । भारतीय सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीश ए.एस.आनन्दले पीडितको वयान विश्वासनिय लागदछ भने त्यसलाई समर्थन गर्ने प्रमाण खोजी रहन आवश्यक हुदैन भनी भनिएको छ । (नेपाल कानून पत्रिका २०६२ फाल्गुण, भाग-४७, अंक-११, निर्णय नं.- ७६२६, पेज नं.- १४३४)

अर्को एउटा विषयमा पनि सर्वोच्च अदालतबाट यस्तो प्रकृतिको अपराधमा पीडित व्यक्ति १७, १८ वर्षको केटीको कलिलो उमेर र निज उपर भएको शारीरिक एवं मानसिक बलत्कार, अपराधीको पाशाविक मनोवृत्ति र वर्वरतापूर्ण शारीरिक र मानसिक आक्रमणले पीडित महिलाले सहनुपर्ने जीवनभरीको मनोवैज्ञानिक चोट र कुण्ठा एवं पीडित परीवारले व्यहोर्नु पर्ने सामाजिक वदनामी सम्बन्धी तथ्यगत कुराहरू महत्वपूर्ण देखिन आउँछ । प्रतिवादीले जुन किसिमले जाहेरवाली जस्तो उमेर र अवस्थाको केटीलाई भयावह स्थिति सिर्जना गरेको मिसिलबाट देखिन आउँछ । त्यस्तो अवस्थामा डाक्टरी जाँचबाट पीडित व्यक्ति वा प्रतिवादीको शरीरमा संघर्षको चिन्ह (Sign of Struggle) देखिनु नदेखिनु पनि महत्वपूर्ण मान्न मिल्दैन । निज प्रतिवादी वारदातको लगतै फरार रही पछि उपस्थित भई वारदात हुँदाको अवस्थामा आफू अन्यत्र रहेको जिकिर लिएको भएतापनि निजको सो जिकिर र निजबाट दिइएका साक्षीहरूको बकपत्रको विश्वासनीयता यसै पनि पत्यारलायक नदेखिने (नेपाल कानून पत्रिका २०५७ माघ/फाल्गुण, भाग-४२, अंक- १०/११, निर्णय नं.६९४९, पृष्ठ -७५१) भनी व्याख्या भएको पाईन्छ । “पीडितको भनाईको तुलनामा अरू सबुद प्रमाणहरू गौण हुन्छन् । श्री ५ को सरकार विरुद्ध हरिलाल रोकाय समेत भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प. २०५७, पृष्ठ ७५०) मा पीडित महिलाको वयानको विश्वसनीयता बारे चर्चा गर्दै जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडित महिलाको भनाइलाई अन्य प्रमाणबाट समर्थित हुनु पर्ने र त्यसलाई विश्वासनिय वा अनुमानको रूपमा ग्रहण नगरी शका र अविश्वासको दृष्टिले हेरी प्रमाणको प्रारम्भीक भार समेत निज वा अभियोजन उपर थोपने अवधारणालाई न्यायीक रूपले अपनाउनु हाम्रो सामाजिक वातावरणमा हुर्क्ने महिलाको जीवनचर्या अनुकूल हुने देखिदैन भनी भनिएको पाईन्छ ।

कानून संग द्वन्द्वमा परेका यी क रिजालले अदालतमा आई बयानगर्दा पीडितसँग फिल्मी गीतको चक्का मागें र निजले आफैले कटू खोली र त्यतिबेला नै उसको योनी छोई दिएको र त्यतिखेर नै निजको दाजु अशोक चौलागाई आईपूर्गेको भनी वयान गरेको हुँदा आफुले पीडितको योनी छूझिएको र तत्कालै पीडितको दाजु आईपूर्गेको हदसम्म स्वीकार नै गरेको देखिन्छ । जसबाट पीडितले मौकामा गरेको कागज, अदालतमा गरेको बकपत्र र अशोक चौलागाईले अदालतमा आई गरेको बकपत्रबाट यी प्रतिवादीले करणी गरेको अवस्थाको पुष्टी हून आएको देखिन्छ ।

अब माथी उल्लेख गरे बमोजिम जाहेरवालाले जाहेरीको व्यहोरा आफैनै भएको भनी बकपत्र गरेको (स.ज.६मा), पीडितले गरेको बकपत्र, पीडितको दाजु अशोक चौलागाईले गरेको बकपत्र, पीडित ग-१ को उमेर ९ वर्षको मात्र

देखिएको समेतवाट क रिजालले गरेको कार्य जबरजस्ती करणीको परिभाषा भित्र पर्ने हुँदा यी कानून संग द्वन्द्वमा परेको यी बालकालाई बाल विज्याई गरेकोमा सजाय हुने नै देखियो ।

तसर्थ माथि विवेचना गरीएका आधार एवं कारणहरूबाट क रिजाललाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. बमोजिमको कसुर/बाल विज्याईमा सोही महलको ३(१) बमोजिम १० (दश) वर्ष कैद सजाय हुने भए तापनि मिसिल संलग्न विद्यालयको पत्र, र जन्म दर्ताको प्रमाणपत्रको अभिलेखमा निजको जन्म मिति २०५४/२०५५ भनी उल्लेख भएको र विज्याई गर्दाको अवस्थामा निजको उमेर १४ वर्ष पुरा भएको तर १६ वर्ष पुरीसकेको नदेखिंदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (३) बमोजिम १६ वर्ष नपुगेको बालकले कुनै अपराध/विज्याई गरे निजलाई कानून बमोजिम उमेर पुगेको व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने भन्ने व्यवस्था भएको हुँदा निजको उमेर १६ वर्ष पुगि नसकेको हुदा निजलाई ५ (पांच) वर्ष कैद हुने ठहर्छ । साथै पीडितले प्रतिवादीबाट रु.४०,०००/- (चालीस हजार) रूपैयां क्षतिपूर्ति भराई पाउने हुन्छ । अभियोगपत्र मा जबरजस्ती करणीको महलको ९क नं. बमोजिम थप सजाय मांग गरेकोमा सो पुष्टीहुने आधारहरू नदेखिएको हुँदा सो हदसम्म बादी दावी पुनर सबैदैन । यी कानूनसंग द्वन्द्वमा परेका क रिजालको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आकर्षित भएकोले निजलाई बाल सुधार गृहमा पठाई दिनु । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नेगरी मुलुकी ऐन, अ.व.१८६६ नं. बमोजिम यो फैसला गरिदिएको छ ।

तपसिल

- माथी इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम कानूनसंग द्वन्द्वमा परेका क रिजाललाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको दफा ३(१) नं. तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद सजाय हुने ठहरेकाले निज मिति २०६६/२०६७ गते देखि प्रहरी हिरासतमा रही पुर्पक्षको निमित्त थुनामा रहेको देखिंदा सोही मिति देखि नै निजको कैद कट्टा हुने गरी कैद म्याद ठेगी बाल सुधार गृहमा पठाई दिनु भनी जिल्ला कारागार कार्यालय, भद्रपुर भापामा लेखि पठाई दिनु ।
- पीडित ग-१ लाई कानूनसंग द्वन्द्वमा परेका क रिजालबाट रु.४०,०००/- (चालीस हजार) क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहरेकाले प्रस्तुत निर्णय अन्तिम भए पछि अदालतकै अग्रसरतामा भराई दिनु ।
- यस फैसला उपर चित नबुझे ७० दिन भित्र श्री पुनरावेदन अदालत इलाममा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीलाई फैसला सुनाई सुनी पाएको कागज गराई निस्सा मिसिल संलग्न राख्नु र फैसलाको प्रतिलिपि सहित जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय भद्रपुर, भापालाई समेत पुनरावेदनको म्याद दिनु ।
- सरोकारबालाले नक्कल माग गरे नियम बमोजिम लाग्ने दस्तुर लिई सारी वा सराई दिनु ।
- यस मुद्रामा अन्य काम बाँकी नहुँदा प्रस्तुत मुद्राको दायरीको लगत कट्टागरी मिसील अभिलेख संरक्षण फाँटमा बुझाई दिनू ।

यो फैसला माननीय न्यायाधीशज्यूले
बोली टिपाए बमोजिम फैसला तयारगर्ने
फाँटवाला ना.सु देवीप्रसाद दाहाल ।

न्यायाधीश

कम्प्युटरमा लेख्ने : ता.द्वि.हेमराज लम्साल ।

इति सम्बन्धी २०६६ साल माघ १९ गते १ रोज ३ शुभम्.....।

**पुनरावेदन अदालत बुटवल
संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरपुरुष ठकाल
माननीय न्यायाधीश श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती
फैसला**

सम्बत् २०५८ सालको स.फौ.पु.न.२६१

मुद्दा : बाल विवाह ।

रूपन्देही जिल्ला शंकरनगर गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने रन कुमारी पुनको जाहेरीले श्री ५ को सरकार पुनरावेदक वादी

विरुद्ध

ऐ.ऐ. वडा नं. ५ बस्ने शंकर कार्की	प्रत्यर्थी प्रतिवादी
--	-------------------------

प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ ।

मैले माझला छोरा बलवहादुर पुन र नाबालक छोरी कुमारी पुन समेतलाई घरमा छाडी काम विशेषले काठमाडौं गएको अवस्थामा छोरी कुमारी पुनलाई शंकर कार्कीले लोभ लालच प्रलोभनमा फसाई छोरीबाट घरमा भएको नगद रु. २००००।- छोरीले लगाउने गरेको सुनको टप थान २, सुनको सिक्री, हातमा लगाउने सुनको चेन, औठीसमेत गरी अ. १० तोला सुन र नगद धनमाल समेत छोरीलाई मिति २०५४।।१६ गते साँझ ६।।३० बजेको समयमा भगाई लगेको कुरा ऐ. ७ गते म घरमा आउँदा छोरा दलवहादुर पुनले बताएपछि थाहा पाएकोले मेरो नाबालक छोरीलाई ललाई फकाई विवाह गरी निजले श्रीमती बनाई सकेको भन्ने प्रष्ट थाहा भएकाले नाबालक छोरी विवाह गर्ने शंकर कार्कीलाई विवाह गराउने मानिस निजबाट खुलाई विवाह गराउने मानिस र विवाह गर्ने शंकर कार्कीलाई कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत जाहेरी दरखास्त ।

छोरी कुमारी पुनको मिति २०३९।।१२९ मा लु.अ.अस्पतालमा जन्म भएको भन्ने दर्ता प्रमाणपत्र ।

शंकर कार्की र कुमारी पुनलाई खोज तलाश गर्दा बुटवल बजारमा फेला पारी दाखेल गरेका छौं भन्ने प्रतिवादी मान बहादुरको प्रतिवेदन रहेछ ।

आजभन्दा ६।।७ महिना अगाडिबाट शंकर कार्कीसँग मेरो प्रेम थियो । २०५४।।१६ गते साँझ अ. ६।।३० बजे बसमा चढी पोखरा गएका हौं । मलाई लोभ लालच प्रलोभनमा पारी फसाई लिई गएको होइन । हामी दुवै जनाको सरसल्लाहअनुसार लोग्ने स्वास्ती भै बसी आएका छौं । म १५ वर्षकी पुगी सकेको छु । मैले नगद लिई गएको होइन । सुन कानमा लगाउने टप, सिक्री लिई गएकी हुँ । मैले औठी लगेको होइन । १० तोला सुन भनी किन लेखाए भन्न सकिदन । शंकरले मेरो मंजुरले सिन्दुर हालेका हुन् भन्नेसमेत कुमारी पुनको प्रहरीमा भएको बयान रहेछ ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

२०८

आजभन्दा ६।७ महिना अगाडिदेखि कुमारी पुनसँग मेरो माया प्रेम थियो । निजलाई लोभ लालच प्रलोभनमा पारी ललाई फकाएको होइन । नगद सुनसमेत लगे नलगेको मलाई थाहा छैन । विवाह गराउन कसैको सरसल्लाहबाट हैन । घरबाट भागी पोखरा गै बसेका थियौं । मैले मिति २०५४।१।७ गतेका दिन पात्या जिल्लाको रम्मा देवीको मन्दिरमा सिन्दुर हाली विवाह गरेका हुन् भन्नेसमेत शंकर कार्कीको प्रहरीमा भएको बयान ।

जाहेरवाली कुमारी पुनको छोरीलाई शंकर कार्कीले भगाई लगी विवाह गरेको भन्ने सुनेको हुँ । धनमाल सम्बन्धमा थाहा छैन भन्नेसमेत सर्जिमिन मुचुल्काका मानिसको भनाई रहेछ । बुझिएका आधार प्रमाणबाट वर्ष १८ को शंकर कार्की वर्ष १५ कि कुमारी पुनसमेतका जना २ ले संरक्षक मंजुरीवेगर अरू कोही कसैको सहयोग नली आफ्नो खुसीसाथ विवाह गरी मु. ऐन विहावारीको २ नं. देहाय ३ को कसुर गरेकोले प्रतिवादी शंकर कार्की, कुमारी पुनलाई सोही ऐनको दफा ३ को सजायको माग दावी लिई प्रतिवादी कुमारी पुन नावालिका देखिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार माग दावी लिएको छ भन्नेसमेत अभियोगपत्र माग दावी ।

हामी दुवैवीच सरसल्लाह अनुसार प्रेम भै राजीखुसी विवाह भएको हो अभियोगअनुसार कसुर नगरेको हुँदा सफाई आउ भन्नेसमेत प्रं शंकर कार्कीले अदालतमा गरेको बयान ।

शंकर कार्कीसँग राजीखुसीले विवाह गरेको हुँ । ६।७ महिना अगाडिदेखि हाम्रो प्रेम बसी आएको थियो । जीवन साथी हुने इच्छा गरी विवाह गरेको हौ भन्नेसमेत कुमारी पुनको अदालतमा गरेको बयान ।

बुझिएको प्रतिवादीहरूको साक्षीको बकपत्रसमेत मिसिल साथ रहेछ । प्रतिवादीहरूले विहावारीको महलको २ नं को देहाए दफा ३ को कसुर गरेको सिद्ध हुन आएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम विहावारीको महलको २ नं को देहाय दफा ३ ले तजविजी २००।- रूपैया जरिवाना हुनेमा सोको आधा रु. १००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने शुरू रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०५४।४।८।१ को फैसला ।

प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम कसुर स्थापित गरी विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) ले तजविजी सजाय गरी रु. २००।- जरिवाना हुने ठहराई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) आकर्षित गरी रु. १००।- जरिवाना हुने ठहराएको प्रतिवादी शंकर कार्कीको हकमा चित्त बुझेन । प्रतिवादी शंकर कार्कीले अदालतमा समेतमा बयान गर्दा आफू १८ वर्ष पुगेको स्वीकार गरी बयान गरेको देखिँदा-देखिँदै पनि निज शंकर कार्कीको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) आकर्षित गरी भएको फैसला सो हदसम्म बदर भागी हुँदा बदर गरी निजलाई शुरू अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी श्री ५ को सरकारको यस अदालतमा दर्ता हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादीमध्येका शंकर कार्कीको उमेर १८ वर्ष भएको स्वीकार गरेको अवस्थामा पनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) प्रयोग हदसम्म शुरूको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमानुसार आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी ईजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेदा प्रं शंकर कार्कीको हकमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) आकर्षित गरी १००।- जरिवाना गर्ने गरी भएको शुरू इन्साफ मिले नमिलेको के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा प्रतिवादी शंकर कार्कीको उमेर १८ वर्ष भएकोमा विवाद छैन । त्यस्तोमा निजउपर बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) आकर्षित गरी गरेको शुरू फैसला मिलेन । तसर्थ सो हदसम्म उक्त शुरू फैसला बदर मारी छ भन्ने जिकिर लिई प्रतिवादी शंकर कार्कीको हकमा मात्र पुनरावेदन परेको रहेछ । छलफलको सन्दर्भमा पुनरावेदक पक्षबाट उपस्थित हुनु भएका पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय बुटवलका शाखा अधिकृत विश्वराज कोइराला र प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता शुभाष धितालले गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजात र सम्बन्धित ऐनहरूसमेत दृष्टिगत गरिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २(क) मा “बालक” भन्नाले सोहङ वर्षको उमेर पूरा नगरेको बालबालिका सम्झनुपर्छ भनी परिभाषित भएको पाइन्छ । यस्तो स्थितिमा १८ वर्षका प्रतिवादी शंकर कार्कीउपर उक्त बालबालिका सम्बन्धी ऐन, आकर्षित नभई मुलुकी ऐन विहावारीको महलको २ नं. आकर्षित हुने देखियो । यसरी बालबालिकाको परिभाषाभित्र नपर्ने प्रतिवादी शंकर कार्की उपर बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ आकर्षित गरी भएको शुरू रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०५४/५/१९ को फैसला नमिली सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ । अब निज प्रत्यर्थीलाई विहावारीको महलको २ नं. को देहाय ३ को प्रयोजनको लागि पूरै सजाय हुने हो की भन्नको लागि उमेर पुगेकालाई मात्र सजाय हुने प्रावधान भएको देखियो । यस ऐनको प्रयोजनले उमेर पुगेको भन्नु पर्दा संरक्षकको मन्त्रीरी नलिई बालविवाह गर्ने शंकर कार्कीको उमेर २१ वर्ष हुनुपर्ने यस्तो स्थितिमा १८ वर्षका निज प्रत्यर्थीलाई उमेर पुगेकालाई हुने सरह सजाय गर्न मिलेन । सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको पुनरावेदन नै नपरेकोले केही विचारै गरी रहन परेन । प्रत्यर्थी शंकर कार्कीलाई विहावारीको महल आकर्षित गरी बालविवाह गरेको कसुरमा पूरै सजाय हुनुपर्ने भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसला भएको जनाउ पु.वे.स.व.का. बुटवललाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिन ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५५ साल माघ २० रोज ४ शुभम्।

श्री गोरखा जिल्ला अदालत
इजलास
माननीय न्यायाधीश बालकृष्ण उप्रेती
फैसला
सम्वत् २०६२ सालको स.फौ.नं. २७/३७
नि.नं. ४८

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

वादीको नाम

लेखबहादुर प्रजाको जाहेरीले वादी ने पाल	सरकार.....१
साक्षी	
सीता प्रजा.....१	
यमबहादुर प्रजा.....१	
दिलबहादुर प्रजा	१
घनबहादुर प्रजा	१
पदमबहादुर प्रजा	१

प्रतिवादीको नाम

गोरखा ताडनीचोक गा.वि.स.	बस्ते राजन प्रजा(नाम परिवर्तन)
.....१	
साक्षी	
जद्वबहादुर	१
जुठे प्रजा	१

अदालतबाट बुझेको

साक्षी

जुद्वबहादुर प्रजा	१
लेखबहादुर	१

कागज

X

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ र अ.वं. २९ नं. समेतको यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण र निर्णय यसप्रकार छ ।

मिति २०६२।१।२७ गतेका दिन मेरो वर्ष ९ की छोरी सीता प्रजा र वर्ष ५ को छोरा सूर्यमान प्रजा बाखालाई घास काटन भनी काख्ने खोला भन्ने ठाउँमा गएको अवस्थामा प्रतिवादी राजन प्रजाले बाटो माथिबाट एककासी दुङ्गाले प्रहार गर्दा मेरो छोरा सूर्यमान प्रजालाई लागेर निजलाई उपचार गर्न गोरखा त्याउँदा-त्याउँदै बाटैमा मृत्यु भएकोले अभियुक्त राजन प्रजालाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको लेखबहादुर प्रजाको जाहेरी दरखास्त ।

गोरखा जिल्ला पृ.ना.न.पा. ३ स्थित गोरखा अस्पतालको मुर्दा घरभित्र रहेको सूर्यमान प्रजाको लासको कपाल रगतले भिजेको, नाकको दाँया प्वालबाट र वाया कानबाट रगत बगोको टाउकोको वायाँ पट्टिका कन्चट र वायाँ आँखा नजिकमा दुङ्गाले हानेको चोट घाउको सानो चोट डाम देखिएको भन्ने घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्का ।

मिति ०६२११।२७ को विहानमा जाहेरवालाको छोरी सीता प्रजा र सूर्यमान प्रजा भाई काभ्रे खोला भन्ने खोल्सातिर घास काट्न भनी गएका रहेछन् । म समेत उक्त स्थानतिर गई माथि बाटोबाट दुङ्गा लडाउने खेल खेल्दाको अवस्थामा तल रहेका वर्ष ५ का सूर्यमान प्रजाको टाउकोमा मैले लडाएको दुङ्गाले लाग्न पुगी घाइते भएको हो र पछि निजको मृत्युसमेत हुन गएको हो । मेरो मृतकसँग कुनै पूर्व भै भगडा रीसइवी थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी राजन प्रजाले प्रहरीमा गरेको वयान कागज रहेछ ।

मिति ०६२११।२७ गतेका विहान मेरो आमाबुवा घर बनाउने काममा गएको म घास काट्न गएको घरमा १ मात्र भाई सूर्यमान प्रजा रहेकोमा सोही दिन विहान कमल प्रजाले मेरो भाई सूर्यमान प्रजालाई लखेटदै म भएको ठाउँमा पुच्याएको भाई रुदै गरेको थाहा पाई किन रोएको कस्ले के गच्छो भन्दा राजन प्रजाले तरकारी चोरी खाई दिएकाले आमालाई भनी दिन्छु भन्दा पिटनलाई लखेटेको छ भनी भनेको भाई र म खोला पारी आएपछि निज राजन प्रजा घर फर्की गएकोमा पुनः राजन प्रजा मैले घाँस काटी रहेको स्थानमा आई बाटो माथिबाट दुङ्गा प्रहार गरेकाले तल मसँग रहेको मेरो भाई सूर्यमान प्रजाको टाउकोमा लागि घाइते भएको र तत्काल उपचारको लागि गोरखातर्फ ल्याउँदा-ल्याउँदै बाटोमा मृत्यु भएको हो । निज राजन प्रजाले नै हानेको दुङ्गाले लागि भाई सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको सीता प्रजाले प्रहरीमा गरेको कागज रहेछ ।

राजन प्रजा मेरो साला नाताका हुन् । ०६२११।२७ गतेका दिन विहान दाजुको छोरी सीता प्रजा रुदै भाईलाई दुङ्गाले लागेर घाइते भएको छ भन्न घरमा आएकाले तत्काल गई हेर्दा नाकबाट रगत बगेको बेहोस अवस्थामा सूर्यमान प्रजालाई देखेकाले तत्काल दाजुलाई ख्वर गरी उपचारको लागि गोरखा अस्पताल ल्याउँदा-ल्याउँदै सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको हो । घटना सम्बन्धमा बुझ्दा राजन प्रजाले सूर्यमान प्रजाको घरमा गई तरकारी चोरी खाई दिएको निउमा काभ्रे खोलसी भन्ने ठाउँमा निज राजन प्रजाले तल रहेको सूर्यमान प्रजालाई दुङ्गाले हानी घाइते बनाई दिएको भन्ने सीता प्रजाबाट सुनी थाहा पाएको हुँ । सूर्यमान प्रजाको मृत्यु राजन प्रजाले हानेको दुङ्गाले टाउकोमा चोट लागी भएको भन्नेसमेत व्यहोराको पदमबहादुर प्रजाले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति ०६२११।२७ गतेका दिन पदमबहादुरको सालाले सूर्यमान प्रजालाई दुङ्गाले हान्दा घाइते भएकोमा उपचारको लागि गोरखामा लाँदालाई मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ पछि बुझ्दा राजन प्रजाले लेखेटदा बहादुरको घरमा तरकारी चोरी खाएको निउमा केटाकेटीहरू दुङ्गा हानाहान गर्दा राजन प्रजाले हानेको दुङ्गाले सूर्यमान प्रजालाई लागेको रहेछ । निजै राजन प्रजाले हानेको दुङ्गाले लागेर सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत घनबहादुर प्रजाले प्रहरीका गरेको कागज ।

लेखबहादुर प्रजा तथा निजकी श्रीमती घरमा नभएको मौका पारी राजन प्रजाले तरकारी चोरी खाएको र सीता प्रजा र मृतक सूर्यमानले बाबुआमालाई भनी दिन्छु भनेको रीसमा राजन प्रजाले, सूर्यमान प्रजा र सीता प्रजालाई दुङ्गा हान्दा सूर्य मानलाई लागी सोही चोटपटकका कारण सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको यमबहादुर प्रजा, दिलबहादुर प्रजाको अभियुक्त प्रहरीका गरेको कागज रहेछ ।

मिसिल संलग्न प्रमाण आधारबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी राजन प्रजाले मिति ०६२११।२७ का दिन घटनास्थल मुचुल्कामा उल्लेखित स्थान गोरखा ताडलीचोक ९ काभ्रे खोलास्थित भिराले पाखामा आफूले जाहेरवालाको घरमा तरकारी चोरी खाएको कुरा मृतकले आफ्नो बाबुआमालाई बताई दिन्छु भनेको रीसइवीका कारण दुङ्गाले जाहेरवालाको छोरा सूर्यमान प्रजालाई हानेको र सोही प्रतिवादीले हानेको दुङ्गाको चोटबाट निज सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको देखिएबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी राजन प्रजाले मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३ (३) नं. को कसुर गरेको पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादी राजन प्रजालाई मु ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (३) नं. अनुसार सजाय दावी लिइएको छ । साथै मिसिल संलग्न प्रतिवादीको जन्म दर्ताको प्रमाणपत्र तथा श्री जन

जागृत मा.वि. ताडलीचोकको ०६२१२१५ को पत्रबाट प्रतिवादीको जन्म २०५१।४।५ भन्ने देखिन आई वारदात हुँदा १२ वर्षको भन्ने देखिएकोले निज राजन प्रजालाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (२) अनुसार सजाय गरी पाउन अनुरोध गर्दै दर्ता हुन आएको अभियोगपत्र रहेछ ।

मिति ०६२११।२७ गते विहान जाहेरवाला लेखबहादुर प्रजा गाउँतर्फ घर बनाउने काम गर्न गएका थिए । जाहेरवाला मेरो भेना नाताका मानिस भएकाले करिव १ महिनादेखि म जाहेरवालाकै घरमा काम गर्दै बस्दै आएको थिए । उक्त दिन तरकारी चोरेर खाएँ । मैले चोरेर खाएको सूर्यमानले थाहा पाई बाबुआमालाई भनी दिन्छु भन्दै भारयो । यस्तैमा घरनजिकै रहेको चिउरीको रूख थियो । मृतकको दिदी सीता चिउरीको घास भाईदै थिई । मृतक सूर्यमान चाहिँ भूझ्मा घाँस बटुल्दै थियो । ठाउँ केही भिरालो थियो । मैले केही माथिबाट ढुङ्गा पल्टाएकोमा सोही ढुङ्गाले सूर्यमान प्रजाको टाउकोमा लाग्यो । अनि गाएर हेर्दा नाक कानबाट रगत बगेको देखेँ । डर लागी घरमा आई बसेको मृतक सूर्यमान प्रजा र निजको परिवारसँग मेरो पूर्व रीसइकी केही थिएन । मैले जानी जानी ज्यान मार्ने उद्देश्यले ढुङ्गाले हानको होइन । ढुङ्गा पल्टाउँदा लाग्न गई मृत्यु भएको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी राजन प्रजाले यस अदालतमा गरेको वयान रहेछ ।

यस अदालतमा आदेशानुसार जाहेरवाला लेखबहादुर प्रजा प्रतिवादीका साक्षी जुद्धबहादुर प्रजाको वकपत्र भै मिसिल सामेल रहेछ । साथै प्रतिवादीले मिति ०६३३।१४ बाट तारेख गुजारी बसेको रहेछन् ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी वादी नेपाल सरकारतर्फका विद्वान् सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री बाबुराम खनाल एवं प्रतिवादीतर्फका विद्वान् अधिवक्ता श्री रामबहादुर पोखरेलले गर्नु भएको बहससमेत सुनियो । प्रस्तुत मुद्दामा आफूले जाहेरवालाको घरमा तरकारी चोरी खाएको कुरा मृतकले आफ्नो आमाबाबुलाई बताई दिन्छु भनेको रीसइकीको कारण ढुङ्गाले जाहेरवालाको छोरा सूर्यमान प्रजालाई प्रतिवादीले हानेको र सोही प्रतिवादीले हानेको ढुङ्गाको चोटबाट निज सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएकोले प्रतिवादी राजन प्रजाले मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३ (३) नं.को कसुर गरेकाले निज प्रतिवादीलाई सोही ज्यान सम्बन्धी महलको १३ (३) नं. अनुसारको सजाय हुन र प्रतिवादीको जन्म दर्ताको प्रमाणपत्र र जन जागृति प्रा.वि ताडलीचोक गोरखाको पत्रबाट प्रतिवादीको जन्म २०५१।४।५ मा भएको भन्ने देखिन आई वारदात हुँदा निज प्रतिवादी १२ वर्षको भन्ने देखिन आएकाले निज प्रतिवादीलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) अनुसार गरी पाउन अनुरोध गर्दै अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

अब यस स्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेका हुन होइनन् ? प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिमको सजाय हुने नहुने के हो ? भन्ने कुराको निर्णय दिनुपर्ने देखिन आई सोतर्फ विचार गर्दा जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त एवं अदालतमा भएको वकपत्र, मृतक सूर्यमान प्रजाको लास प्रकृति मुचुल्कामा टाउकाको वाँया पट्टिको कन्चट र वाँया आँखा नजिकमा ढुङ्गाले हानी बनेको घाउको चोट रहेको भनी उल्लेख गरिएको व्यहोरा, मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मेडिकल सुपरिटेन्डेन्टले मृतकको मृत्यु टाउकोको हड्डी फुटी रक्तश्वाको कारण भएको जस्तो लाग्छ भनी दिएको राय, प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारी एवं अदालतसमक्ष गरेको वयान तथा प्रतिवादीका साक्षीले अदालतमा गरेको वकपत्र समेतबाट मृतकको मृत्यु प्रतिवादीले हानेको ढुङ्गा मृतकको टाउकोमा लाग्न गै सोही चोटपटकबाट भएको भन्ने देखिन पुष्टि हुन आएकाले मृतक सूर्यमान प्रजाको मृत्यु स्वभाविक रूपमा कालगातिले भएको नभै प्रतिवादीका कर्तव्यबाट भएको भन्ने कुराको पुष्टि भएको र प्रतिवादीलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. एवं उमेर १२ वर्षको भएको आधारमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिमको सजायको माग दावी लिइएको सन्दर्भमा विचार गर्दा मिसिल संलग्न जन्मदर्ता एवं विद्यालयको पत्रानुसार प्रतिवादी राजन प्रजाको जन्म २०५१।४।५ मा भएको

देखिएँ वारदात हुँदाका अवस्था २०८२।१।२७ मा निजको उमेर १२ वर्ष पुगी ११ वर्ष ७ महिना २२ दिन मात्र देखिएको र मृतककी दिदी सीता प्रजाको अनुसन्धानका क्रममा भएको कागज एवं प्रतिवादीले अदालतमा गरेको वयान समेतबाट मृतक र प्रतिवादीका बीच अन्य कुनै रिसइवी रहेको नदेखिएँ प्रतिवादीले तरकारी चोरी खाएको कुरा आफ्ना बाबुआमालाई भनी दिन्छु भनी मृतक सूर्यमानले भनेको कारणबाट प्रतिवादी प्रजाले माथिबाट दुङ्गा लडाएको अवस्थामा ५ वर्षीय सूर्यमान प्रजालाई लाग्न गै सोही दुङ्गाले लागेको चोटका कारणबाट सूर्यमान प्रजाको मृत्यु भएको भन्ने देखिएकाले प्रतिवादीलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिमको अधिकतम सजाय ६ महिना कैद गर्न उपयुक्त नदेखिएकोले प्रतिवादी राजन प्रजालाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ (२) बमोजिम तजविजी सजाय कैद दिन २७ सत्ताईस हुन ठहर्छ । सो ठहराले तपसिलका कुरामा तपसिल बमोजिम गर्ने गरी अ.वं. १८६ नं. बमोजिम फैसला गरी दिएँ ।

तपसिल

प्रतिवादी राजन प्रजामाथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिम कैद दिन २७ हुने ठहरेकाले मिति ०६।२।१।२१ गते देखि ऐ २७ गतेसम्म प्रहरी हिरासत बसी लागेको कैद भुक्तान गरी सकेको हुँदा ०६।२।१।२१ गतेबाट यस अदालतका आदेशले तारेखमा छुटेको देखिँदा पुनरावेदनको अवस्था नाघैपछि सोही अवधिको दिन २७ लगत कसी कैदको लगत कट्टा गर्नु..... १

यो इन्साफमा चित्त नवुभेश्वी श्री पुनरावेदन अदालत पोखरामा पुनरावेदन गर्न जानु भनी प्रतिवादीका नाउँमा ७० दिने पुनरावेदनको म्याद दिनु साथै फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय गोरखामा फैसला भएको जानकारी लेखी पठाई दिनु..... २

सरोकारवाला व्यक्तिले फैसलासहितको नकल माग गरे ऐन नियमले लाग्ने दस्तुर लिई सारी सराई दिनु..... ३

जिल्ला न्यायाधीश

श्री माननीय जिल्ला न्यायाधीशज्यूले बोली
टिपाएबमोजिम लेख्ने डि. मुकुन्द अर्याल
फाँट डि. गणेशमान श्रेष्ठ

इति सम्वत् २०८३ साल कार्तिक १३ गते रोज २ शुभम्।

ललितपुर जिल्ला अदालत

इजलास

माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री कुमार प्रसाद पोखरेल

जाहेरी फैसला

२०८३।६४ को स.वा.फौ.मि.नं. १५८

निर्णय नं. ३८६

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान ।

वादीको नाम, थर, वतन	प्रतिवादीको नाम, थर, वतन
खोम बहादुर घिमिरेको जाहेरीले नेपाल सरकार..... १	किशोर पोखरेल(नामपरिवर्तन) को छोरी ललितपुर जिल्ला चापागाउँ गा.वि.स. बस्ने अनिता पोखरेल (नामपरिवर्तन)..... १

वादीको साक्षी

१. पुष्पा थिङ्
२. रामकृष्ण हुमागाई
३. किरण खड्का
४. नकराज महत
५. कृष्णबहादुर खड्का
६. रामकाजी खड्का
७. भरत बस्नेत
८. सानु घिमिरे
९. खोमबहादुर घिमिरे

प्रतिवादीको साक्षी

१. शंकरप्रसाद लामिछाने
२. कपिलदेव न्यौपाने
३. पुरुषोत्तम न्यौपाने

अदालतबाट बुझेको

साक्षीहरू - डा. चन्द्रशोभा अमात्य,

वैज्ञानिक- उद्धव बलामी

विशेषज्ञ - अम्बिकाप्रसाद धिताल

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा अ.वं. २९ नं. समेतले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।

मेरो छोरा वर्ष १६ को कृष्णप्रसाद घिमिरे ल.प.जि. चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित ज्ञानेन्द्रप्रसादको घरमा डेरा गरी ऐ चापागाउँको कन्चन मा.वि (बोडिङ स्कूल) मा कक्षा १० मा अध्ययन गरी बसेको थियो । मिति २०८३।६ गते बेलुकी मेरो छोरो कृष्णकुमार घिमिरे डेरामा छटपटाई रहेको, मलाई विष पन्यो कागती ल्याउ भनी कराएको, गोडाँको तल्लो भागमा काटेको विष जान्छ, भनी चिरेछ सो कुरा घर धनीसमेतले स्कुलका पाले र सरहरूलाई खवर गरेपछि स्कुलका सरहरूले छोरालाई उपचारको लागि पाटन अस्पतालमा ल्याएको र मलाई गाउँमा खवर गरेकोमा म पाटन अस्पतालमा आउँदा छोरोको मृत्यु भई सकेको रहेछ मेरो छोराले विष आफै खाएको वा खुवाएको सो सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धान कारबाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोरा समेतको खोमबहादुर घिमिरेको जाहेरी दरखास्त ।

यसमा ललितपुर जिल्ला चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ प्याङ्गाउँ स्थित पूर्वमा कन्चन मा.वि. पश्चिममा बज्रबाराही रेन्च पोष्ट, उत्तरमा ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको गोठ, दक्षिणमा सार्वजनिक चौर यति चार किल्लाभित्र रहेको ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको घर भएको, सो घरमा पहिलो तल्लामा कृष्णकुमार घिमिरेको कोठा रहेको, सो कोठाभित्र टि-टेवुलमाथि स्टीलको गिलास भरी रहेको फिक्का चियाजस्तो देखिने तरल पदार्थ रहेको, कोठाको पलङ्ग नजिक स्टीलको गिलासमा चिया खाईसकेको चियापत्तिको छोक्रा फेला परेको, टेवुलमा रहेको एउटा कापीको पानामा रातो मसीको अक्षरले “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खुवाएर घर गएको” भन्ने लेखिएको कापी फेला परेकोले सोसमेत प्रहरीले उठाई बरामद गरी लगेको भन्ने व्यहोरा समेतको खानतलासी बरामदी मुचुल्का ।

यसमा ललितपुर जिल्ला चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ प्याङ्ग गाउँस्थित पूर्वमा कन्चन मा.वि., पश्चिम बज्रबाराही रेन्च पोष्ट, उत्तरमा ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको गोठ दक्षिणमा सार्वजनिक चौर यति चार किल्लाभित्र रहेको ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको घर भएको, सो घरको पहिलो तल्लामा कृष्णकुमार घिमिरेको कोठा भैरहेको सो कोठाको उत्तर साईडमा पूर्व सिरानी पश्चिम गोडा बनाई सुत्ने गरेको विस्तरासहितको पलङ्ग रहेको, कोठाको पूर्वतर्फ टि-टेवुल र सोमाथि किताबसमेतको सामान रहेको सोही टेवुलमाथि स्टील गिलासमा फिक्का चिया जस्तो देखिने तरल पदार्थ गिलास भरी रहेको सो गिलास नजिकै कापीको पानामा रातो मसीको अक्षरले “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खुवाएको र घर गएको” भन्ने लेखिएको कापी फेला परेको भान्छाको सामान रहेको ठाउँमा चिया खाई सकेको चियापत्ति र केही तरल पदार्थ गिलासको पिँधमा रहेको भन्ने व्यहोरासहितको घटनास्थल मुचुल्का ।

मृतक कृष्णकुमार घिमिरेको कपाल कालो भएको, हल्का कपाल तान्दा नआउने, आँखा दुवै अर्ध खुल्ला रहेको, मुख खुल्ला रहेको मृतकको शरीरमा घाउ चोटपटक निलडाम नभएको, दुवै खुट्टाको पैतालाको भागमा रगत लागेको, दाहिने खुट्टाको कान्छी औलामा थोरै काटिएको घाउ भएको, मृतकको हात खुट्टाको नझहरू निलो, पहँलो देखिएको पाइएको भन्ने व्यहोरासमेतको कृष्णकुमार घिमिरेको लाश जाँज मुचुल्का ।

मेरो छोरा वर्ष १६ को कृष्णप्रसाद घिमिरे ल.प.जि. चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको घरमा डेरा गरी ऐ. चापागाउँको कन्चन मा.वि. (बोडिङ स्कुल) मा कक्षा १० अध्ययन गरी बसेको थियो । मिति २०८६/८७/६ गते दिउँसो स्कुलमा कक्षा १० मा पढ्ने अनिता पोखरेल मेरो छोरा कक्षा १० मा नै पढ्ने सुभाष घिमिरेलाई पनि मार्छु म पनि मर्छु भनी धम्काई सोही ६ गते बेलुका मेरो छोरो कृष्णकुमार घिमिरे डेरामा कपडा धोई कोठामा आई कोठा खोली निजसँग नबोली कोठामा गएकोमा निज अनिता पनि छोरासँगै कोठामा गएकी त्यसको ५, ७ मिनेटपछि मेरो छोराले कागती छ भनी आफूसँगै पढ्ने रामचन्द्र घिमिरेसँग मागेकोमा कागती नपाएपछि दुई ओटा चिया खाने गिलास लिई कोठामा गएको त्यसको ४, ५ मिनेटपछि कागती माग्न आउँदा अनिता कोठामा नभएको, त्यसको ४, ५ मिनेटपछि छोराले मलाई विष पन्यो भनी कागती मागेको र निजलाई तत्काल त्यहाँ भएको मानिसहरूसमेत भई उपचारको लागि पाटन अस्पतालमा त्याएको थाहा भएको हुँदा मेरो छोरालाई विष मिसाई खुवाई कर्तव्य गरी मार्ने निज अनिता पोखरेलउपर कानूनी कारबाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोरासमेतको खोमबहादुर घिमिरेको जाहेरी दरखास्त ।

ललितपुर जिल्ला लेले गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई ऐ चापागाउँ स्थित कन्चन मा.वि.मा अध्ययनरत वर्ष १६ को कृष्णकुमार घिमिरेलाई ऐ चापागाउँ गा.वि.स.वडा नं. ६ टाखेल बस्ने ऐ. स्कुलमा कक्षा १० मा अध्ययनरत अनिता पोखरेलले मिति २०८६/८७/६ गते साँझ विष चियामा मिलाई खुवाई मारेको भन्ने सम्बन्धमा पीडित बाबु खोमबहादुर घिमिरेले यस कार्यालयमा दरखास्त गरी आवश्यक अनुसन्धान भई रहेको नै छ । उक्त घटना

सम्बन्धमा सुक्ष्म रूपले अनुसन्धान गरी दोषीउपर कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोरासमेतको गम्भीरबहादुर राणासहित ६१ जनाको पर्न आएको संयुक्त निवेदन ।

अनुसन्धानकै सिलसिलामा मृतक कृष्णकुमार घिमिरे बस्ने गर्दै आएको डेरा कोठामा फेला परेको फिक्का चिया जस्तो देखिने तरल पदार्थ, गिलास, गिलासको पिंडमा रहेको चियापति जस्तो देखिने वस्तुसहितको तरल पदार्थ, स्टील गिलाससमेत परीक्षण गर्दा किटनाशकहरू (अर्ग्यानोफोस्फारस, अर्ग्यानोक्लोरिन, पाइथोइड तथा कार्बामेट), प्युमिगेन्ट र मुसा मार्ने विषादी पाउन सकिएन भन्ने व्यहोरासमेतको केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशाला काठमाडौंबाट प्राप्त हुन आएको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०८६ राशद ६ गतेको दिनमा हामी स्कुलमा रहेको अवस्थामा हामीसँग अध्ययनरत अनिता पोखरेले मलाई बोलाएकीले निज भएको ठाउँमा जाँदा निजले साथी कृष्णकुमार घिमिरेलाई बोलाउ भनेकीले मैले बोलाई निज भएको ठाउँमा लगे, तिमीले के मेरो बेइज्जत गर्न खोजेको, मेरो अटो डायरीको कसलाई देखाएको थियौं भनी धम्काएकी थिइन, कृष्णकुमार घिमिरेले मैले डायरी कसलाई पनि पढ्न दिएको छैन भनेकोले त्यसो भए मेरो फोटो त्याउ भनेपछि कृष्णकुमारले फोटो सम्झनाको लागि पनि हुन्छ म दिन्न भने । त्यसपछि तिमी दुवैलाई पनि मार्छै र म पनि मर्छै भनी धम्काई गएकी थिइन, सोही दिन बेलुकी कृष्णकुमार घिमिरेको विष सेवनबाट मृत्यु भएकोले निज अनिता पोखरेलले नै चियामा विष मिसाई खुवाई कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्दछ, भन्ने व्यहोरासमेतको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका सुभाष घिमिरेले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०८६ राशद ६ गते बेलुकी अं. १८:२० बजेको समयमा म दुध दोएर बालीनमा राखी घरतर्फ गई रहेको अवस्थामा अनिता पोखरेल आई कृष्णकुमार घिमिरे खोई दाई भनी सोधेकीले मैले कपडा धुन गएको छ, भनी बताएँ, निजले चावी तपाईँसँग छ भनी सोधेको मैले छैन भने । सोही ठाउँमा वसी रहेकी थिइन, रामचन्द्र र कृष्णकुमार घिमिरे कपडा धोएर कोठामा आएपछि रामचन्द्र कपडा सुकाउन गए, कृष्णले चावी खोली कोठाभित्र अनिता र कृष्णसँगसै बोलामा गाएको र भित्रबाट चुक्कुलसमेत लगाएका थिए । केही समयपछि रामचन्द्रको कोठामा कृष्ण कागती मारन आएका थिए । म त्यस बेला रामचन्द्रकै कोठामा वसी रहेको थिए । त्यसको केही समयपछि, पुनः दुई ओटा गिलास मारन आएर लिएर गए । त्यसपछि म आफ्नो कोठामा गई टि.भि.मा समाचार हेरी वसी रहेको थिएँ । त्यसको केही समयपछि रामचन्द्र चिच्याउदै कृष्णकुमारलाई के भयो ठूलाबा भनेपछि म तत्काल कृष्णको कोठामा आएँ । पुष्पा थिङ्गले कृष्णलाई कागती खुवाउदै रहिछ । के भो भनी सोध्दा चियामा विष राखी दिई अनिता गइछन् भनेपछि मसमेत भई गाडी खोजी गरी तत्काल उपचारको लागि पाटन अस्पताल त्याउँदा निजको मृत्यु भएकोले निज कृष्णकुमार घिमिरेलाई निज अनिता पोखरेलले चियामा विष राखी खान दिई कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने व्यहोरा समेतको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०८६ राशद ६ गते स्कूलबाट आएपछि, कृष्णकुमार घिमिरे र म भई कपडा धुन गएकोमा कपडा धुने क्रममा मलाई साथी कृष्णकुमारले म आज धेरै खुसी छु । किनभने मेरो जग्गा पनि पास भयो, अनिता पोखरेलसँग विछोड भयो । त्यसैले आज मेरो कोठामा वसी खाना खाने भनी भनेको र कपडा धोई सकेपछि हामी कोठामा आउँदा अनिता आई रहेकी रहिछन् म कपडा सुकाउन गएँ, कृष्ण कुमारले कोठा खोलेपछि अनिता र कृष्ण कोठाभित्र पसी ढोका लगाएको थिए । म कपडा सुकाई कोठामा आई घरवेटि ठूलाबासँग कुराकानी गरी रहेको अवस्थामा कृष्णकुमार कागती मारन आएकोले मैले छैन भनी पठाई दिएँ, त्यसपछि फेरि गिलास मारन आएकोले दुईवटा गिलास दिएर पठाएँ । फेरि पनि चियामा राखी खानको लागि भनी कागती मारन आए, कोठामा आफैले खोजे, फेला नपरेपछि फर्की गए । त्यसको ३, ४ मिनेटपछि अनिता पोखरेल कृष्णको कोठाबाट निस्किएर गएपछि कृष्णकुमारले ढोकामा आई तिमी पसलमा जाने भए कागती त्याई दिनु भनेकोले म विस्तारै पसलतर्फ गएकोमा

पुष्पा थिङ्ग हतारले पसलमा पुरी कागती किनी मलाई छिटो आउँ भनी फर्किइन । म विस्तारै कोठामा आउँदा टि-टेवुलमाथि रहेको कापी हेर्न लाग्दा कृष्णकुमार घिमिरेले मलाई विष पच्यो छिटो अस्पताल लैजाउ भनेकोले तत्काल मसमेत भई उपचारको लागि अस्पताल त्याउँदा निजको मृत्यु भएको हो । निज कृष्णकुमार घिमिरेलाई अनिता पोखरेलले नै विष चियामा मिसाई खान दिई कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने व्यहोरा समेतको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएको रामचन्द्र घिमिरेले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६२ राशदा६ गते म कोठावाट बाहिर निस्की बसी रहेको अवस्थामा कृष्णकुमार घिमिरेको कोठावाट अनिता पोखरेल निस्की गएकी थिइन । त्यसको केही समयपछि कृष्णकुमार कोठावाट निस्किएर मलाई विष पच्यो मलाई कागती त्याई दिनु भनेकोले म तत्काल पसलमा गई कागती किनी रामचन्द्रलाई पनि बोलाई कृष्णको कोठामा आउँदा निज कृष्ण सुतिरहेको रहेछ त्यहाँ पुग्नासाथ टेवुलमाथि “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिलाई खुवाएको” भनी लेखी सहीसमेत गरी छटपटाई रहेको अवस्था मैले किनी लगेको कागतीसमेत काट्न नपाउदै हातबाट नै लिई सिङ्गे मुखमा हाली चपाएर रस निलेका थिए । त्यसपछि निजलाई उपचारको लागि अस्पताल त्याएकोमा निजको मृत्यु भएको हो । निज कृष्णकुमार घिमिरेलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाई खान दिई कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने व्यहोरासमेतको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएको पुष्पा थिङ्गले गरेको घटना विवरण कागज ।

अनुसन्धानको सिलसिलामा मृतक कृष्णकुमार घिमिरेको डेरा फेला परेको “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खुवाएको र घर गएको” भन्ने लिखत र मृतक कृष्णकुमार घिमिरेले अधिपछि लेखे गरेको हस्तलिपिसँग मेल खाएको हुदाँ उक्त फेला परेको लिखत कृष्णकुमार घिमिरेले लेखेको हो भन्ने व्यहोरासमेतको केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशाला काठमाडौँवाट प्राप्त भएको परीक्षण प्रतिवेदन ।

कृष्णकुमार घिमिरेको पेटको भाग च्यातिएको (फुटेको) अन्य विवरणको लागि भिषेरा परीक्षणपश्चात् मात्र मृत्युको कारण खुल्न सक्ने भन्ने व्यहोरासमेत पाठन अस्पतालबाट प्राप्त भएको शब्द परीक्षण प्रतिवेदन ।

मृतक कृष्णकुमार घिमिरेको भिषेरा नमुनाहरूमा किटनाशकहरू (अर्ग्यानोफोस्फोरस, अर्ग्यानक्लेरिन, पाईरेगोइड तथा कार्बमेट) प्युमिगेन्ट र मुसा मार्ने विषादी पाउन सकिएन भन्ने व्यहोरा समेतको केन्द्रीय वैज्ञानिक प्रयोगशाला काठमाडौँवाट प्राप्त भएको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मृतक कृष्णकुमार घिमिरे र म एउटै स्कलमा कक्षा ९ मा अध्ययन रहेको हुँदा निज र मेरो बीचमा माया प्रेम रहेको थियो । यस्तैमा मिति २०६२ राशदा६ गते बेलुका कृष्णकुमारले मलाई बोलाएकोले म स्कुलबाट घरमा गै कपडा बदली कृष्णकुमारको कोठामा जाँदा निज कोठामा नभई कपडा धुन गएको रहेछ । म त्यहाँ केही समय बसेपछि कृष्णकुमार आई कोठाको ढोका खोलेपछि हामी दुवै जना कोठामा गयौँ । कोठाभित्र गई बसेपछि किन मलाई बोलाएको भनी सोधा निजले मलाई यस पाली विवाह गर्नको लागि दवाव दिई रहेका छन् यस पालि विवाह गर्नुपछि भनेको । मैले अहिले हाम्रो विवाह गर्ने समय भएको छैन, हाम्रो जातित्व पनि मिल्दैन, इन्टरकाष्ट त्यसमाथि पनि अहिले कलिलै उमेर छ, पछि हाम्रो उमेर पुगेपछि म विचार गरूँला भन्दा निज कृष्णकुमारले हुँदैन तिमी र म कि विवाह गर्ने कि विष खाएर दुवैसँगसगै मर्ने भनेकोले त्यसको जवाफ केही नदिई म चुप लागि बसेकोमा निजले विष सेवन गर्नको लागि स्वीकृत पाएको भन्ने सोचेछन् । त्यसपछि हामी दुवै जना मिलि चिया बनायौँ, कृष्णले चियामा निजले लगी राखेको विष निकाली मिलाएपछि मैले एक घुट्का खाँदा तितो भएकोले र घरमा केही पनि न भनेको मलाई मर्नदेखि डर लागेको हुँदा मैले खाइन । निजले २, ३ पटक खाए । मैले तिमी पनि न खाउ भनी मेरो गिलासको विष मिसाएको चिया पनि निजको गिलासमा खानाई दिई त्यहाँवाट आफ्नो घरमा गएकोमा म लडेपछि आमाले के भयो भनी सोधा मैले विष खाएको भनेपछि मलाई तत्काल उपचारार्थ

पाटन अस्पतालमा त्याएकोले म बच्च सफल भएको हुँ भने निज कृष्णकुमार घिमिरेको सोही विष सेवन गरेको कारण उपचारार्थ अस्पताल त्याउने क्रममा नै मृत्यु भएको हो । कृष्णकुमार घिमिरेलाई चियामा विष मिसाई दिई मारेकी होइन भन्ने व्यहोरासमेतको पकाउमा परेको प्रतिवादी अनिता पोखरेलले गरेको बयान कागज ।

मिति २०८६शब्दाद गते साँझ मेरो छोरी अनिता पोखरेल साथी भएको ठाउँमा गई कापी लिएर आउँछ भनी गएकोमा नआएपछि छोरीको खोजी गरी रहेको थिए । मेरो घरबाट ५ मिनेटको दुरीमा छोरीलाई फेला पारेपछि राती कहाँ गएकी भनी निजको हात समाती दुई थप्पड हिर्काई हातमा समाती घरमा त्याएकोमा निजले विष सेवन गरेको कुरा बताई किन कुन ठाउँमा विष खाएको भनी सोध्दा निज बेहोस भई सकेकोले निजलाई उपचारको लागि पाटन अस्पताल त्याएकोमा उपचारपश्चात् ठीक भएकी हो भोलिपल्ट कृष्णकुमार घिमिरेको विष सेवनबाट मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हो । सुने अनुसार कृष्णकुमार घिमिरे र मेरो छोरी अनिता पोखरेलले सँगै विष सेवन गरेकोमा कृष्णकुमार घिमिरेको मृत्यु भएको रहेछ भन्ने व्यहोरासमेतको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएको जयन्ती पोखरेलले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०८६शब्दाद गते बेलुका अनिता पोखरेल, कृष्णकुमार घिमिरेको कोठामा आई चियामा विष मिसाई खान दिएकी र सोही विष सेवन गरेको कारण कृष्णकुमार घिमिरेलाई उपचारको लागि अस्पताल लैजाने क्रममा मृत्यु भएको कुरापछि थाहा पाएको हुँदा निज अनिता पोखरेलले चियामा विष मिलाई खान दिएकै कारण निजको मृत्यु भएकोमा विश्वास लागेकोले निज अनिता पोखरेलउपर कानूनी कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोरासमेतका प्राय एक मिलानमा अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका कृष्णप्रसाद दुलाल, केदारनाथ न्यौपाने र कृष्णप्रसाद घिमिरेले आ-आफ्नो दफा-दफामा खुलाई लिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०८६शब्दाद बेलुका अनिता पोखरेल कृष्णकुमार घिमिरेको कोठामा गई कृष्णकुमार घिमिरेको चियामा विषादी पदार्थ राखी कृष्णकुमार घिमिरेलाई सोही विषादी पदार्थ राखेको चिया खुवाई सोही विषको कारणबाट बेहोस भएका कृष्णकुमार घिमिरेलाई उपचारको लागि अस्पताल लैजाने क्रममा सोही विषको कारण मृत्यु भएको हो । उक घटनामा अन्य कुनैको संलग्नता नभएको हुँदा विष खुवाई मार्ने निज अनिता पोखरेलउपर कानूनी कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोरासमेतको प्रायः एकै मिलानमा अनुसन्धानको क्रममा घटनासम्बन्धी बुझिएका तेजनाथ संजेल, शिवराज संजेल, रामकृष्ण हुमागाई र बालकृष्ण खड्काले आ-आफ्नो दफा-दफामा खुलाई गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादी अनिता पोखरेलले कक्करलाई मार्ने विष खुवाई कृष्णकुमार घिमिरेलाई मारेकोमा विश्वास लाग्दछ, निज प्रतिवादीको आमा ५, ६ महिना अगाडिसमेत नझकरप्रसाद दुलालको कुकुरलाई समेत विष खुवाई मारेको हो भन्ने व्यहोरासमेतको नझकरप्रसाद दुलाल, कृष्णप्रसाद दुलालले गरेको घटना विवरण कागज ।

२०८६शब्दाद गते प्रतिवादी अनिता पोखरेलले आफू अध्ययनरत रहेको स्कुलका सुभाष घिमिरे र कृष्णकुमार घिमिरेसँग अटो डायरीको विषयमा लिई वादविवाद गर्दा दुवैलाई मारी आफू पनि मर्ने भनी धम्काएको र सोही साँझ १८:३० बजेको समयमा ल.पु.जि. चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ प्याङ्गाउँस्थित रहेको कृष्णकुमार घिमिरेको कोठामा गई कोठामा बसी दुवैले चिया बनाई कृष्णकुमार घिमिरेलाई चियामा विष मिसाई खान दिई कर्तव्य गरी मारी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १३(२) नं. बमोजिम कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी अनिता पोखरेललाई सोही ऐनको ज्यान सम्बन्धी महलको १३(२) नं. अनुसार हुने सजाय हुन माग दावी लिई दायर भएको अभियोगपत्र ।

मृतक कृष्णकुमार घिमिरेलाई मैले विष खुवाई मारेको हैन । हामी दुवैको सहमतिमा खाएकोमा निजको मृत्यु भयो । विष निज कृष्णकुमार घिमिरेले नै त्याएको थिए । निजले नै चियामा मिसाएका हुन् । मेरो कसैसँग पनि वादविवाद नभएको र मैले कसैलाई मार्ने धम्की दिएको थिइन । खानतलासी मुचुल्कामा उल्लेखित कापीको पानामा रातो मसीले लेखिएको मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खुवाएको र घर गएको भन्ने लेखिएको निजको हस्ताक्षर मलाई होइन जस्तो लाग्छ । तर सोको मुनि भएको सहित्याप निज कृष्णकुमार घिमिरेको हो जस्तो लाग्छ । अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो र सहीछापसमेत मेरो हो । मैले विष खुवाई कृष्णकुमार घिमिरेलाई मारेको हैन । घटनास्थल बुझिएका मानिसले किन त्यस्तो कागज लेखाई दिए मलाई थाहा छैन । म बेकसुर भएकोले अभियोग दावीबाट मैले सफाई पाउनुपर्दछ भन्ने व्यहोरासमेतको प्रतिवादी अनिता पोखरेलले यस अदालतमा गरेको बयान ।

तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादी अनिता पोखरेल कसुरदार होइन रहेछन् भन्ने अवस्था विद्यामान नभएकोले पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई अ.वं. १९८ को देहाय २ नं. बमोजिम सम्बन्धित कारागार शाखामा थुनामा राख्नुपर्नेमा अधिकार प्राप्त अधिकारी र यस अदालतमा बयान गर्दा समेत प्रतिवादीले आफ्नो उमेर १५ वर्ष उल्लेख गरेको र प्रतिवादीका कानून व्यवसायीले प्रतिवादी अनिता पोखरेलको जिल्ला स्तरीय परीक्षा बोर्ड ललितपुरको सर्टिफिकेटको प्रतिलिपि पेश गरेको र सोमा निज प्रतिवादीको जन्म वि.सं. २०४६९०११२ भनी उल्लेख भएको देखिएको हुँदा प्रतिवादी नाबालिका देखिएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम बाल सुधार गृहमा पठाउने गरी यस अदालतबाट भएको आदेशानुसार निज प्रतिवादी अनिता पोखरेल बालसुधार गृह सानो ठिमी भक्तपुर रही मुद्दा पुर्क्ष गरी आएकी रहिछिन् ।

कृष्णकुमार घिमिरेले मलाई विष पत्यो कागती त्याई दिनुपत्यो भने र म कागती लिन गएँ । कागती लिन जाँदा रामचन्द्रलाई पसलमा भेटें । रामचन्द्रलाई छिटो आऊ भने आफूचाहिँ कागती लिएर दौड्दै आएँ । त्यसपछि कृष्णकुमारले आफ्नो कापीको पानामा अनिता पोखरेलले मलाई चियामा विष हाली दिएको भनी लेखेको रहेछ । कागती काटेर दिन्छु भन्दा मैले काट्न र दिन पनि भ्याइनँ । सिङ्गै चपाएपछि रामचन्द्रले कागती त्याई दिए । सो पनि सिंगै चपाएँ । त्यसपछि छटपटिदै लुगा धुने सावुन पनि चपाए र पछि मलाई धेरै गाहो भयो अस्पताल लगिदेउ भने त्यसपछि घरपति ज्ञानेन्द्र दाई अन्य रामचन्द्र घिमिरे, स्कुलका पाले दाईसमेत भई अस्पताल लगेको हो । प्रहरीमा गरेको कागजको व्यहोरा सहित्यापसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने पुष्पा थिङ्गले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अनिता पोखरेल र मृतक घिमिरे एउटै कक्षामा पढथे । अनिताले चाहीं कृष्णसँग विवाह गर्न खोजेको वा प्रेम गर्न खोजेको कृष्णले पढाईको कारणले गर्दा अनितासँग प्रेम गर्न इन्कार गरेको कारण अनिताले आवेशमा आएर चियामा विषादी प्रयोग गरी हत्या गरेको हुनुपर्दछ । प्रहरीमा भएको कागज र सोमा लागेको सहित्यापसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस रामकृष्ण हुमागाईले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मृतक कृष्णकुमार घिमिरेले मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष राखी खुवाई भागी भनी लेखी कृष्णकुमार घिमिरेले सही गरेको चिह्नी जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरमा देखेको हो । कृष्ण मेरो साथी हो । उ सोभ्यो, कहिल्यै केटीको कुरा गर्ने, सँगै हिड्ने आदि गर्दैनय्यो । मिति २०६८.०६.२०६ गते बेलुका उक्त घटना घटेको थियो । उक्त दिन अनिता पोखरेल कृष्णकुमार घिमिरेको कोठामा आई बसेकी र चिया खाउँ भनी चिया पकाई कृष्णकुमार घिमिरेलाई कागती लिन पठाई कृष्णकुमार घिमिरेको चियामा विष राखी आफ्नो चिया गिलासमा विष नराखी चिया खुवाई गएकी हुन् । सोही कारणले निजको मृत्यु भएको हो । प्रहरीमा भएको कागजमा लेखिएको व्यहोरा र सोमा भएको सहित्यापसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको किरण खड्काले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अनिता पोखरेलले कृष्णकुमार घिमिरेलाई विष सेवन गराएकोले निज कृष्णलाई अस्पताल उपचारको लागि लिगिएको निजको मृत्यु भइसकेको रहेछ । छोराको मृत्यु भएपछि निजको बुवा खोमबहादुर घिमिरेलाई फोन गरेपछि उनीहरू अस्पताल गई सकेपछि खोमबहादुरले मलाई पनि फोन गरी बोलाएपछि म अस्पताल गएँ । डाक्टरलाई मैले हाम्रो विरामीको के कारणले मृत्यु भएको हो भनी सोध्दा विष सेवनको कारणबाट मृत्यु भएको हो भनी जानकारी दिएँ । घटना भई सकेपछि अरूले भने अनुसार अनिता पोखरेलले कृष्णकुमार घिमिरेलाई विष सेवन गराई मारेको हो । घटनास्थल मुचुल्काको कागजमा लागेको सहीछाप मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रायः एकै मिलानमा आ-आफ्नो बकपत्रमा लेखाई दिएको कृष्णबहादुर खड्का र नवराज महतसमेतले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०८६शाही गते पाटन अस्पतालमा सुरक्षाकर्मीले लास बुझ्नुस भनी अनिता पोखरेलले विष खुवाई घर गई भनी लेखिएको एउटा निजकै हस्ताक्षर भएको कापी देखाई विष सेवनबाट कृष्णकुमार घिमिरेको मृत्यु भएको हो भनी आधार प्रमाणहरू देखाएपछि हामीले लास बुझेको हो अन्य कुरा थाहा छैन । लास जाँच मुचुल्कामा लागेको सहीछाप मेरो हो भन्ने व्यहोरासमेतको रामकाजी खड्काले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

उनीहरूको मनासय के थियो थाहा भएन । कृष्णकुमार घिमिरे ज्ञानेन्द्र घिमिरेको घरमा डेरा कोठा लिई बसेको र उक्त दिन अनिता पोखरेल आई विष खुवाएकी हुन् । कृष्णकुमार घिमिरेको घर र मेरो घरसँगै हो । कृष्णकुमार घिमिरेलाई अस्पताल लैजाँदा-लैजाँदै बाटोमा मृत्यु भएको भनी फोन आएपछि हामी राति आयौँ । केटो अति सोभो थियो । भोलिपल्ट सबैले भनेपछि हामी पुगदा उक्त जानकारी पायौँ । घटना विवरण कागज मेरो रोहवरमा भएको हो र सोमा लागेको सहीछापसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको भरत बस्नेतले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अनिता पोखरेलले कृष्णकुमार घिमिरेलाई विष खुवाएको र सो कारणबाट निजको मृत्यु भएको भन्ने कुरा सुनेको हो । म पहिल्यै ललितपुर पाटनमा बस्थैँ । पुलिसले लाश मुचुल्कामा भनेकोले मात्र थाहा पाएको हो । दुईजना मध्ये कृष्णकुमार घिमिरेको मात्र मृत्यु भएको छ । अनिता पोखरेलको मृत्यु भएको छैन । घटनास्थल मुचुल्कामा भएको सहीछाप मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको सानु घिमिरेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०८६शाही को जाहेरी दरखास्त, मिति २०८६शाही को लास जाँच मुचुल्का र मिति २०८६शाही को किटानी जाहेरी दरखास्तसमेतको व्यहोरा सत्य तथा ठीक साँचो हो, किनकी मेरो छोराले चिङ्गी लेखेको आधारबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । साथै उक्त कागजहरूमा भएको सहीछापसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला खोमबहादुर घिमिरेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पोष्टमार्टम रिपोर्टमा लेखिएको कुरा ठीक साँचो हो । मृतकको पेट फुटेको छ । पेटभित्र ट्याब्लेट पनि भेटिएको थियो । सो धेरै सेवन भएबाट पेट फुटेको हुन सक्छ । पेटमा पहिलेदेखि अल्सल भएर खान पोइजन, कोरोसिया पोइजन भएर, पेटमा धेरै एसिडको निर्माण गर्ने खानेकुरा सेवन भएमा पनि त्यस्तो हुन सक्छ । ओभर डिस्टेन्सन भएर पनि हुन सक्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शब परीक्षण गर्ने डा. चन्द्र शोभा अमात्यले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

परीक्षण थिन लिएर क्रोम्याले ग्राफी प्रविधिबाट परीक्षण गरेको हो तर पछि थप नमुना र विवरणको आधारमा परीक्षण गरी पठाइएको हो । उक्त परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यहोरा सत्य साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको विषादी परीक्षण गर्ने वैज्ञानिक प्रहरी निरीक्षक उद्धव बलामीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८दा७ १६ गतेको प्रतिवेदन म समेतबाट विभिन्न वैज्ञानिक उपकरणको मद्दतले कम्प्यारीजन म्याथडबाट परीक्षण गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गरी पठाइएको हो । मिति २०६८दा७ ४ को हस्ताक्षर परीक्षण प्रतिवेदनको व्यहोरा सत्य हो र सोमा भएको सहीसमेत मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको हस्ताक्षर परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ अम्बिका प्रसाद धितालले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी अनिता पोखरेल पढ्ने विद्यार्थी भएको र निजले त्यस्तो खराव काम गर्ने जस्तो लाग्दैन । निजको बानी व्यहोरा आचारण राम्रो थियो । त्यसैले अनिता पोखरेलले मृतक कृष्णकुमारलाई विष खुवाउने कारण पनि थिएन र निजले खुवाएको भन्ने कुरामा मलाई विश्वास लाग्दैन । मृतक कृष्णकुमार र प्रतिवादी अनिता कन्चन मा.वि.मा सँगसँगै पढ्ने विद्यार्थी भएको । निजहस्तीच सामान्य प्रेम बसेको भन्ने कुरा सुनेको हो अन्य कुरा मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अनिता पोखरेलको साक्षी शंकरप्रसाद लामिछानेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अनिता पोखरेल मेरो छिसेकी भएको हुनाले निजलाई मैले सानैमा चिनेको, निजको र मेरो घर तल्लो र उपल्लो घर हुँदा निजको बानी व्यहोरामा त्यस्तो खराव बानी नभएको र निज लगनशील र पढाईमा ट्यालेन्ट भएको हुँदा निजले त्यस्तो विष सेवन गराउने कार्य तथा अपराध गर्दिन् तथा गरे जस्तो लाग्दैन । निज प्रतिवादीले मृतक कृष्णकुमार घिमिरेलाई विष सेवन गराई मानुपर्ने कुनै कारणसमेत नभएको र निजले त्यस्तो अपराध नगरेको हुँदा अपराध नै नगरेको मानिसलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । निजले अभियोग दारीबाट सफाई पाउनुपर्दछ । निज मृतक र प्रतिवादीबीच घटना घट्नु अघि कुनै वादविवाद भएको मैले थाहा पाएको छैन । मृतकको पिताले आफ्नो छोराको मृत्यु भएको कारणले सो कुरा उल्लेख गरेका होलान्, तर अन्य घटनास्थलमा बुझिएका मानिसले आफ्नो जातिगत तथा रिसइवीका कारण त्यस्तो भनेका हुन् । तर मलाई निजले विष खुवाई भन्ने कुरामा विश्वास लाग्दैन भन्नेसमेतव्यहोराको प्रतिवादी अनिता पोखरेलको साक्षी कपिलदेव न्यौपानेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८दा७ ६ गते विहीवारका दिन बेलुकी लगभग ८:०० बजेतिर पसलमा गई म फर्कि आउँदा, घरमा आइपुग्दा निजको अनिता पोखरेलको घरमा रूवावासी चलेको सुनी केटाकेटी रोएका होलान् भनी भित्र छिर्न लाग्दा दुईचार जनाकै रूवावासी सुनेकोले के भएछ भनी हेर्न जान लाग्दा सोही घरमा दाई गोविन्दहरि पोखरेलले मलाई छिटो आइ भनी बोलाउनु भयो । जाँदा निज अनिता पोखरेललाई बोकेर तल त्याउन लाग्नु भएको थियो । के भयो भन्दा विष खाई भनेको सुनेपछि, कपिल दाईको घरमा बोलाउन गएँ । त्यसपछि त्यहाँबाट बज्रवाराही हेल्पोप्टमा फोन गरी एम्बुलेन्स बोलाई त्यहाँबाट पाटन अस्पताल त्यायौं । त्यहाँ आएपछि केही वेरपछि, दुवैजनाले विष खाएको भन्ने थाहा पाइयो । अनिता पोखरेलको बानी व्यहोरा चालचलन हेर्दा उसले विष खुवाउनुपर्ने कारण देखिएदैन । उसले पनि दुवै जनाको सहमतिमा खाएको हो भन्ने सुनेको हो । दुईचार दिन अगाडि घरमा आईमाईहरूबाट उनीहस्तीच प्रेम सम्बन्ध भएको कुरा थाहा थियो । त्यस विषयलाई लिएर घरमा विवाद पनि भएको थियो । त्यसभन्दा पहिले केटाकेटीको बीचमा झै-झगडा भएको थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अनिता पोखरेलको साक्षी पुरुषोत्तम न्यौपानेले यस अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गर्दा मिति २०६८दा७ ६ गते प्रतिवादी अनिता पोखरेलले आफू अध्ययनरत रहेको स्कूलका सुभाष घिमिरे र कृष्णकुमार घिमिरेसँग अटो डायरीको विषयलाई लिई वादविवाद गर्दा दुवैलाई मारी आफू पनि मर्ने भनी धम्काएको र सोही साँझ १८:३० बजेको समयमा ल.पु.जि. चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ प्याङ्गगाउँ स्थित रहेको कृष्णकुमार घिमिरेको कोठामा गई वसी दुवैले चिया बनाई कृष्णकुमार घिमिरेलाई चियामा विष मिसाई

खान दिई कर्तव्य गरी मारी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १३(२) नं बमोजिम कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी अनिता पोखरेललाई सोही ऐनको ज्यान सम्बन्धी महलको १३(२) नं. अनुसारको सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग माग दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फका विद्वान् जिल्ला न्यायाधिवक्ता मुरारीप्रसाद पौडेलले आफ्नो बहसमा जाहेरी दरखास्त वादीका साक्षीहरूको बकपत्र, मृतकले मृत्युपूर्व आफ्नो मृत्युका सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरा, Viscera जाँच प्रतिवेदनसमेतबाट कृष्णकुमार घिमिरेको मृत्यु विष सेवनबाट भएको र सो विष यीनै प्रतिवादीले नै ख्वाएको हुन भन्ने देखिएको हुँदा र निज प्रतिवादी सावालक भै सकेको हुँदासमेत अभियोग पत्र माग दावीबमोजिम सजाय होसु भन्नेसमेत उल्लेख गर्नुभयो । त्यसैगरी जाहेरवालातफबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता किशोरकुमार विष्ट र सूर्यलक्ष्मी मर्हजनले Postmortem Report बाट मृतकको Stomach ruptured देखिएको छ, यस्तो विष सेवनबाट मात्र सम्भव हुन्छ । प्रतिवादी मृतकका कोठामा आई चियामा विष हालेर ख्वाई हतार-हतार आफ्नो घरतर्फ गएको कुरा प्रत्यक्ष दर्शीको भनाईबाट देखिएको छ । कृष्णकुमारलाई मार्ने नियतले कुकुर मार्ने विष त्याएर कृष्णकुमार कागती लिन बाहिर गएको मौका पारी चियामा उक्त विष हालेर मारेको भन्ने मृतकले लेखिदिएको मृत्युकालीन घोषणासमेतबाट देखिएको छ । यसर्थ यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलले नै आफ्ना प्रेमी कृष्णकुमार घिमिरेलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने देखिँदा निजलाई अभियोगपत्र मागबमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत र प्रतिवादी पक्षबाट विद्वान् अधिवक्ता अम्बर राउतले आफ्नो बहसमा यी प्रतिवादी र मृतक (मर्ने) बीच प्रेम सम्बन्ध भएकै कारणले यी प्रतिवादी मृतकको कोठामा जाने आउने गर्ने गरेको र सो दिन पनि सहज ढंगले गई वसी गफ गरी चिया खाएका हुन्, उक्त कुरा अस्पतालको Report अदालत र मौकाको बयानबाट समेत निर्विवाद रूपबाट देखिन आएको छ । यी प्रतिवादीले कृष्णकुमारलाई मात्र मार्ने नियतले सो विष ख्वाएकी हुन् भन्ने देख्ने चस्मादीद गवाहको अभाव छ । पहिलो Viscera जाँचबाट विष देखिएको छैन । पछि फेरि विष सेवनबाट मानिस मरेको भनियो । यो अविश्वासनीय छ । Dying declaration अकाट्य प्रमाण होइन । यो अप्रत्यक्ष प्रमाण हो जसको पुष्टि स्वतन्त्र प्रमाणबाट हुन सकेको छैन । यस अवस्थामा यी प्रतिवादीले सफाई पाउनुपर्दछ भन्नेसमेत उल्लेख गर्नुभयो । उल्लेखित तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न कुराको निर्णय गर्नुपर्ने भयो:

- (क) कृष्णकुमार घिमिरेको मृत्यु विष सेवनबाट कर्तव्यबाट भएको हो ?
- (ख) सो विष यिनै प्रतिवादीले ख्वाएकी हुन् वा मृतक आफैले आत्महत्या गरेका हुन् ?
- (ग) प्रतिवादीले नै ख्वाएकी भए यी प्रतिवादी नावालिका हुन् हैनन् ?
- (घ) निज प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्ने हो वा होइन ?
- (ङ) भए के कति सजाय गर्नुपर्ने हो त ?

अब सर्वप्रथम पहिलो बुँदामा विचार गर्दा मिति २०८२ साल आश्विन ६ गते साँझ अ. ७:०० बजेको समयमा यी प्रतिवादी अनिता मृतक कृष्णकुमारको डेरा कोठामा गएकी, त्यसपछि मृतक कहिले कागती लिन, कहिले चिया खाने गिलास लिन छिमेकी ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेको कोठामा गै चिया बनाई मृतक कृष्णकुमार र यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलले चिया खाएका र तत्कालै निज प्रतिवादी मृतकको कोठाबाट निस्किएर गएपछि मृतक कृष्णकुमारले “मलाई विष पन्यो कागती त्याउ” भनी कराएको र निज बस्ने कोठाका छिमेकी पुष्पा थिङ्ग, ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरेसमेतका मानिसले निजलाई कागती काटेर ख्वाएको र निजहरूलाई मृतकले “मलाई विष पन्यो” भनी सुनाएको तथा कृष्णकुमारलाई उपचारार्थ पाटन अस्पताल लैजाँदा निजको मृत्यु भै सकेको भनी डाक्टरले घोषणा गरेको भन्ने मौकामा प्रहरीले बुझी यस अदालतमा समेत आई बकपत्र गर्ने पुष्पा थिङ्ग, ज्ञानेन्द्रप्रसाद घिमिरे, किरण खड्कासमेतका भनाईहरूबाट देखिन आएको छ ।

घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट मृतक बस्ने गरेको कोठाबाट टि-टेबुलमा स्टीलको ग्लासमा चिया जस्तो तरल पदार्थ र पलड नजिक स्टीलकै ग्लासमा खाइसकेको चियाको छोक्रा पाइएको छ र सो छोक्रामा Alkaloid भन्ने विषादी फेला परेको भन्ने मिति २०८२।।।।। को Central Police Science Laboratory, महाराजगञ्जको पत्रबाट

देखिएको छ र सोही Ackaloid भन्ने विषादी मृतकको Viscera मा पनि पाइएको भन्ने सोही पत्रबाट देखिएको छ । हुन त यसअघि मिति २०६२/२०६३ र २०६२/२०६३ का पत्रहरूबाट उक्त ग्लास र मृतकको Viscera मा समेत Insecticides (organo phosphorus, organo chlorine, carbamet and pyrethroid) बाट Alkaloid भन्ने विष पाइएको भन्ने उल्लेख छ । यो कुकुर आदि मार्न प्रयोग गरिने विष हो । पहिला सामान्यतया गरिने Viscera test को आधारमा जाँच गरिएको थियो भन्ने पछि जिल्ला प्रहरी कार्यालयले कुकुर मार्ने विषादी प्रयोग हुन सक्ने शंका छ भनी लेखी पठाएकोले Thin layer chromatography (TLC) technic बाट जाँच गर्दा उक्त Alkaloid (Strychnine Sulphate) विष रहेको पाइयो भन्ने Report दिने वैज्ञानिक उद्धव बलामीले यस अदालतमा गरेको बकपत्र बाट देखिएको छ । साथै मृतकको मृत्युको कारण Rupture of stomach हो भन्ने Autopsy Report बाट देखिएको छ र यस अदालतमा आई बकपत्र गर्ने सो Autopsy गर्ने डा. चन्द्रशोभा अमात्यले आफ्नो बकपत्रमा Strychnine sulphate को सेवनबाट stomach rupture हुन सक्छ भन्ने उल्लेख गरेका समेतका आधार प्रमाणबाट मृतक कृष्णकुमार घिमिरेको मृत्यु Alkaloid (Strychnine sulphate) विष सेवनबाट भएको कुरा स्थापित हुन आयो ।

अब सो विष यिनै प्रतिवादीले खाएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी मिति २०६२/२०६३ गतेका दिन मृतकको डेरा कोठामा गएकी, त्यसपछि मृतक र प्रतिवादीले ढोकासमेत थुनेर गफ गरेका, केही क्षणपछि मृतक चियामा राख्न कागती मार्न चिया खाने ग्लास मार्न आएको, त्यसको ३४ मिनेटपछि प्रतिवादी अनिता कृष्णकुमारको कोठाबाट निस्केर गएको भन्ने रामचन्द्र घिमिरेसमेतको भनाई छ । त्यसको तुरूल्तौ यी रामचन्द्र घिमिरे, पुष्पा थिङ्ग समेतलाई मृतकले “मलाई विष पच्यो” भनेका छन् “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खुवाएको र घर गएको” भन्ने व्यहोरा मृतकले आफ्नो कापीमा लेखी टि-टेवुलमा राखेको देखियो सो कापीको हस्ताक्षर मृतककै हुन् भनी विशेषज्ञको राय समेत रहेको छ । यसरी मृतकको आफ्नो मृत्युको कारणका बारेमा मौकामा पुष्पा थिङ्गसमेतका व्यक्तिहरूलाई सुनाएको कुरा र अनिताले मलाई विष खाएकी भनी आफ्नो कापीमा होस छैदै लिखित रूपमा व्यक्त गरेको कुरासमेत प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ ले प्रमाणयोग्य हुन्छ ।

प्रतिवादी अनिताले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा र यस अदालतमा समेत दुवैजनाको सल्लाहले हामी दुवैले चियामा विष धोली खाएको मैले थोरै खाएँ कृष्णकुमारले धेरै खाएँ । म बाँच सफल भए कृष्ण कुमारको मृत्यु भयो भन्ने उल्लेख गरेकी छन् । प्रतिवादी अनिताले आफ्नो बयानमा मृतकले नै विष निकालेको भन्ने उल्लेख गरेपछि परिस्थितिको अध्ययनबाट सो विष मृतकले नै राखेका थिए र फिके भन्ने देखिएदैन । यी प्रतिवादीकै भनाई अनुसार पनि विष खाने काम हुनासाथ प्रतिवादी तत्कालै निस्किएर गएकी छन् । कृष्णकुमार कोठाबाट बाहिर गएका छैनन् । घटनास्थल मुचुल्काबाट विष राखिएको भाँडो (शिशी, खोल वा कागज) केही पनि सो ठाउँमा फेला परेको छैन । यदि मृतकले नै सो विषको बन्दोबस्त गरेर दुवैले खाएका भए सो विष भएको भाँडो अवश्य त्यहीं हुनु पर्दथ्यो । तर सो नभएबाट सो विष यिनै प्रतिवादीले नै ल्याएकी र दुवैले खाई सो खोल निजले नै लगी फालिन भन्ने तर्कसँगत रूपबाट अनुमान गर्न सकिने अवस्था छ । यस प्रसङ्गमा मृतकको मृत्युकालीन घोषणा- “मलाई अनिता पोखरेलले चियामा विष मिसाएर खाएको र घर गएको” भन्ने बाक्यांश पनि मनन्योग्य छ, जस्मा निज प्रतिवादी अनिताले मृतक कृष्णकुमारलाई विष खुवाएको भन्ने नै देखिन्छ ।

वादी पक्षका विद्वान् जिल्ला न्यायाधिवक्ता एवं जाहेरवाला पक्षबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूले आ-आफ्नो बहसमा यी प्रतिवादीले एकोहोरो मायाको रीसको भोकमा कृष्णकुमारलाई मार्ने नियतले चियामा हाल्ने कागती लिन पठाई यिनै प्रतिवादीले कृष्णकुमारको चियामा मात्र विष हाली दिएर आफूले चिया मात्र खाएकी हुन् भन्ने उल्लेख गरे पनि वैज्ञानिक परीक्षणबाट समेत दुवै ग्लासमा विष पाइएको छ । म र कृष्ण कुमारको सल्लाहले सँगै

मर्ने मनसायले चियामा विष हाली दुवैले खाएको, कृष्णकुमारले वढी खाएको र आफ्लाई भने मर्न डर लागेकोले एक घट्टकी मात्र चिया खाएकी थिएँ । वढी खाने कृष्णकुमारको मृत्यु भएछ । मलाई भने अस्पतालमा भर्ना गरी उपचारपश्चात् ठीक भएकी हुँ भनी तथ्यमा सावित हुने यी प्रतिवादीको भनाईलाई अनुसन्धानका क्रममै बुझिएका नवराज महत र सानु धिमिरेको भनाईले पुष्टि गरेको छ । त्यसैगरी पाटन अस्पतालबाट प्राप्त यी प्रतिवादीको उपचार गरिएको Report हेर्दा “Unknown Poisoning” सेवनको कारणले यिनलाई उक्त अस्पतालमा सोही मिति २०८६शृङ् ६ गते सार्क द:४५ बजेतिर भर्ना गरी ऐ. ९ गतेसम्म उपचार गरी Discharge गरिएको भन्ने देखिन्छ । सोही Discharge गरिएकै दिन यी प्रतिवादीलाई पकाउ गरिएको छ र पकाउ गर्ने प्रतिवादी ह । लोककुमारी गुरौ र प्रतिवादी ज. मुना लामाको प्रतिवेदन हेर्दासमेत “पाटन अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएकाले निजलाई पकाउ गरी आवश्यक कारवाहीका लागि पेश गरिएको छ” भन्ने व्यहोरावाट समेत यी प्रतिवादीले पनि मृतक कृष्णकुमार सँगसगै विष सेवन गरेकी रहिछन् र उपचारसमेत गरिएको रहेछ भन्ने देखिएकोले अनिताले विष सेवन गरेकी थिइनन् । निजले कृष्णकुमारलाई मात्र विष खुवाएको हुन् भन्ने विद्वान्हरूको भनाईलाई तथ्यले सर्मथन गरेन ।

यसप्रकार यी प्रतिवादी अनिताले लगेको विष मृतक र प्रतिवादीसमेतले आपसमा सल्लाह गरी विष सेवन गरेकोमा कृष्णकुमारको मृत्यु भएको र यी प्रतिवादी भने संयोगवंश बचेकी भन्ने देखिएबाट सो कार्यबाट यिनले उन्मुक्ति पाउनुपर्दछ भन्ने प्रतिवादी पक्षका विद्वान्का वहसका सन्दर्भमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. मा “कानूनबमोजिम बाहेक कसैले कुनै मानिसको ज्यान मार्न.. हुदैन” भन्ने व्यवस्था भएबाट कसैले अर्काको ज्यान मार्न पाइदैन भन्ने कानूनले बन्देज गरेको पाईयो । अर्थात् कसैले कसैलाई कुनै कारणबाट पनि मार्न नपाइने कानूनी बन्देज छ । ऐ. महलको ७ नं. मा कसैले कसैको ज्यान मारे वा ज्यान मर्न गए सोबाट नलाग्ने उन्मुक्ति पाउने व्यवस्था भए पनि आफूले पनि विष खाने र अर्कालाई पनि विष खाई मानिस मर्न गएको अवस्थामा सो बमोजिमको उन्मुक्ति पाउने अवस्था पनि भएन । नेपाल कानूनमा आत्महत्या गर्ने प्रयास गरे वापत कुनै आपराधिक दायित्व बोहोनु पर्ने कतै व्यवस्था छैन । तर अन्यको ज्यान लिन भने नपाइने उल्लेखित व्यवस्थालाई विचार गर्दा यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलले आफूले पनि विष सेवन गर्ने र मृतक कृष्णकुमारलाई पनि खुवाउने (सल्लाहले नै भए पनि) कार्य गरेकोमा निज आफू बचे पनि मानिस मारेको कानूनी दायित्वबाट भने निजले उन्मुक्ति पाउने अवस्था छैन । तसर्थ यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलले आपै प्रेमी कृष्ण कुमार धिमिरेलाई विष खाई कर्तव्य गरी ज्यान मारेको ठहर्छ । तसर्थ निजलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय (२) बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुनेसमेत ठहर्छ ।

तर यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलले मौकाको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको र यस अदालतसमक्षको बयान समेतमा आफ्नो उमेर १५ वर्षको भन्ने उल्लेख गरेकी र चिकित्साशास्त्र अध्ययन संस्थान, महाराजगञ्ज क्यामपस फरेनसिक मेडिसिन विभागले यी प्रतिवादीले उमेर जाँच गरी दिएको रिपोर्टमा निजको उमेर १५ देखि १७ वर्षको सम्मको हो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ, भने मिसिल सामेल रहेको District Level Examination Board Lalitpur को Mark-Sheet मा निजको जन्म मिति २०४६१०१२ हो भन्ने देखिएको छ । त्यसैले यही उमेर निजको आधिकारिक हो भन्ने देखियो । तसर्थ यो वारदात हुँदाको दिन यी अनिता १५ वर्ष ७ महिना १४ दिन रहिछन् भन्ने देखियो । यस हिसावले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २(क) बमोजिम यी प्रतिवादी अनिता “बालिका” नै रहेकी भन्ने कुरामा द्विविधा रहेन ।

बालबालिकाको मस्तिक अपरिपक्व हुन्छ । तसर्थ यिनले जानेर कुनै अपराध गर्दैनन् र कथं निजहरूबाट अपराधजन्य कार्य भैहाले पनि त्यो “बाल विज्याई” मात्र हुन्छ । त्यसैले कुनै अपराध गरेको कारणबाट कानूनबमोजिम कुनै पद वा सुविधा प्राप्त गर्न कुनै व्यक्ति अयोग्य हुने रहेछ, भने पनि बाल्यवस्थामा गरेको गरेको त्यस्तो अपराधबाट त्यस किसिमको अयोग्यता निजको हक्कमा सिर्जना भएको नमानिने, बाल्यवस्थामा जस्ता सुविधाहरू

हाम्रो ऐन (बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८) ले प्रदान गरेको छ। त्यसैगरी उमेरको आधारमा उसले गरेको अपराधमा कुनै प्रकारको सजाय नहुने, हप्काई दफ्काई गरेर छाड्ने वा कैद हुने अपराधजन्य कार्य गरेकोमा पनि ६ महिनासम्म सजाय हुने तथा १४ वर्ष देखि माथि १६ वर्षमुनिका बालबालिकाले त्यस्तो अपराध गरे उमेर पुगेकालाई हुने सजायको आधा सजाय हुने व्यवस्था सो ऐनको दफा ११ ले गरेको छ।

उक्त दफा ११ को व्यवस्था बालबालिकाले मनसाययुक्त अपराधजन्य कार्य गर्दा पनि छुट पाउने सम्बन्धी व्यवस्था हो। अर्थात् बालबालिकाले जानी-जानी सो सम्पूर्ण कृया गरेको अपराधमा समेत छुट पाउने हो। यसै मुद्दालाई समेत उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गर्दा यदि यी प्रतिवादी अनिताले कृष्णकुमारलाई मात्र मार्ने भनी निजलाई विष खाएकी भए र आफूले भनेसँगै भने भनी विष सेवन नगरेकी भए पनि उल्लेखित अनुसारको सुविधा पाउने हो। तर यस मुद्दामा माथि नै उल्लेखित भएअनुसार कृष्णकुमारसँग सल्लाह भई दुवैजनासँगै मर्ने भनी विष सेवन गरेकी र कृष्ण कुमारको भने मृत्यु भएको तर यी प्रतिवादी भने बाँच सफल भएकी भन्ने तथ्य स्थापित भएको अवस्थालाई विचार गर्दा उल्लेखित अनुसार दफा ११(३) बमोजिमको उमेर पुगेकालाई हुने सजायको आधा सजाय गर्दा यी बालिकाप्रति कानूनले दिन खोजेको सहुलियत दिन नचाहेको अर्थ लाग्न जान्छ।

नेपालसमेत पक्ष भै बालबालिकाको हकको संरक्षण गर्ने सम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामा हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरी सोहीबमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐनको निर्माण भएको परिपेक्ष्यमा ती सन्धि सम्झौता र ऐनको मूल मर्मअनुसार त्यस्ता बालबालिकाले वास्तविक रूपमा सहुलिया सुविधा पाउनुपर्छ। बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३ समेतमा अदालतसमेतले बालबालिका सम्बन्धी काम कुरा गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई ध्यानमा राखी काम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यस हिसावले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई मध्यनजर राख्नुपर्ने करालाई विचार गर्दा ऐनको कुनै दफामा उसको सुविधाहरू सीमित गरिनु हुदैन। ऐनको दफाले मात्र उसको हितको संरक्षण गर्न सक्दैन। ऐनको दफाको गोलीले मात्र उसको समुचित उपचार हुन सक्तैन। ऐनको दफा देखाउन मात्र बालबालिकाको हकको सम्बद्धन गर्न तोकिएको निकायको दायित्व पूरा हुन सक्दैन। अपराध हुँदाको परिस्थित एवं सोमा उसको वास्तविक समेतलाई विचार गरेर मात्र दण्डको निर्धारण गरिनुपर्दछ, भन्ने उक्त सन्धि सम्झौता एवं ऐनको मर्म हो। भाव हो।

त्यसकारणले ऐ दफा ११(३) बमोजिम उमेर पुगेकालाई हुने सजायको आधा सजाय गर्दा माथि नै विवेचना गरिए भै यी प्रतिवादीलाई १० (दश) वर्ष कैदको सजायसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ। तर माथि नै भनिए भै कृष्णकुमारलाई मार्ने मात्र मनसाय गरेको अवस्थामा पनि सो बमोजिमको आधा सजाय हुने हो। तर यस मुद्दामा त यी प्रतिवादी अनिता पोखरेलसमेत मर्ने भनी मृतक र यिनले सँगै विष खाएको अवस्था छ। तसर्थ निश्चित रूपमा ऐ, दफा ११(३) बमोजिमको सजाय गर्दा निजलाई चर्को पर्ने देखिन्छ। तसर्थ ऐनको दफाको प्रयोग मात्रले यी प्रतिवादीको उच्चतम् हितलाई प्राथमिकता दिएको हुन नसक्ने हुँदा र माथि नै उल्लेख गरिए भै यी प्रतिवादीले कृष्णकुमारलाई विष खाएकी कर्तव्य गरी मारेको ठहर भै निजलाई मु. ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय (२) बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर भएको परिपेक्ष्यमा र आफूसमेत मर्न मृतकसँग साथ यी प्रतिवादीले समेत विष सेवन गरी मर्न खोजेको समेतको अपराध हुँदाको अवस्था र परिस्थितिलाई विचार गर्दा सो अनुसारको सजाय गर्दा चर्को पर्ने चित्तमा लागेकोले निजलाई कैदका हकमा वर्ष ६(छ) को सजाय गर्न उचित हुँदा मुलुकी ऐन अ.वं १८८ नं. बमोजिम आफ्नो राय साथ ऐ १८६ नं. बमोजिम साधक सदरको लागि श्री पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेश गरेको छु। सो ठहनाले तपसिलको कलममा तपसिल बमोजिम गर्ने गरी मुलुकी ऐन अ.वं. १८८ नं. बमोजिम अदालतबाट आजै यो जाहेरी फैसला गरी दियाँ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

२२६

तपसिल

प्रतिवादी अनिता पोखरेलके माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत ऐनको १३(२) नं. अनुसारको कसुर अपराध गरेकोले सोही महलको सोही दफा १३(२) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहरी फैसला भएकोले निज मिति २०८८शाही १९ गतेदेखि प्रहरी हिरासतमा रही हालसम्म पनि बालसुधार गृह भक्तपुरमा थुनामा नै रहेकीले लागेको कैद असुल गर्दा मिति २०८८शाही २० गतेसम्म थुनामा राखी मिति २०८८शाही १९ गते थुनाबाट छाडी दिनु भनी रीतपर्वकको कैदी पूर्जीसमेत दिई अब यी प्रतिवादी नाबालक पनि भै सकेकीले सम्बन्धित कारागार शाखामा पठाई दिनु भनी लगत दिनु १

यी प्रतिवादी अनिता पोखरेललाई सर्वश्वसमेत गर्ने सजाय भएकाले कानूनबमोजिम निजको सर्वश्व गर्नु २

उल्लेखितअनुसार निज अनिता पोखरेललाई ६ वर्षको कैद गर्नेसम्बन्धी राय व्यक्त भएकोले मुलुकी ऐन अ.वं. १८६ नं. बमोजिम साधक सदरको लागि प्रस्तुत मिसिल श्री पुनरावेदन अदालतमा पठाई दिनु ३

यस इन्साफमा चित्त नबुझे ७० (सत्तरी) दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरमा पुनरावेदन गर्न जानु प्रतिवादी अनिता पोखरेललाई ७० दिने पुनरावेदनको म्याद दिनु ४

जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय ललितपुरलाई फैसलाको प्रतिलिपिसहितको जानकारी लेखिपठाई दिनु ५
सरोकारवालाले नक्कल मागे कानूनबमोजिम लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल दिनु ६

प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ७

माननीय न्यायाधीशज्यूले बोली टिपाए बमोजिम

टिपी कम्प्युटर टाइप समेत गराउने फाँटवाला

ना.सु. बसन्त सुवेदी

टाइप : राजु कङ्गेल

जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्वत् २०८३ साल चैत्र २९ गते रोज ५ शुभम् ।

श्री रूपन्देही जिल्ला अदालत
इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णाकमल अधिकारी
फैसला
सम्पर्क २०६३ सालको स.फो.नं. ६७-०६३-०९८५९ नि.नं २८

मुद्दा: सवारी ज्यान।

वादी

जिल्ला कपिलवस्तु एकलपुर. गा.वि.स.वडा नं. २
 इमलिया वस्ते विष्णु भुसालको जाहेरीले नेपाल
 सरकार..... १

प्रतिवादीको प्रमाण

मदन खड्का, रमेश नेपाल।
 जाहेरवाला विष्णु भुसाल, विष्णु प्रसाद पराजुली,
 दिपक घिमिरे, शारदा भुसाल र खेमबहादुर के.सी.
 समेतक मानिसहरू।

वादीको प्रमाण

अदालतबाट बुझेको
 साक्षी
 शारदा भुसाल
 कागज :
 उमेर जाँच प्रतिवेदन।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको २९ नं. बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्रभित्र पर्न आई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको साक्षिप्त तथ्य र व्यहोरा यस प्रकार छ।

जिल्ला रूपन्देही रूपन्देही गा.वि.स.वडा नं. २ फायर लाईन जंगलस्थित पूर्व अं ५० मिटरको फरकमा फायरलाईन चोक, पश्चिम जंगल, उत्तर महेन्द्रराज मार्ग, दक्षिण भसाही रेन्जपोष्ट यति चार किल्लाभित्र रहेको महेन्द्रराजमार्ग देखि दक्षिण १३ फिट ३ ईन्च कच्ची सडकमा पूर्व टाउको, पश्चिम खुट्टा भई बोमलाल भुसालको नाकबाट रगत बगेको भन्नेसमेत व्यहोराको लास जाँच घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का।

मिति २०६३।१।२३ गते दिउँसो जिल्ला रूपन्देही रूपन्देही गा.वि.स.वडा नं. २ स्थित सडकमा पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टर जिल्ला रूपन्देही सालभण्डी गा.वि.स.वडा नं. ५ वस्ते बोमलाल भुसाललाई ठक्कर दिई मुत्यु भएको छ भन्ने खबर पाई घटनास्थल गई लास जाँचसमेतको कार्य सम्पन्न गरी टेक्टर चालक रमेश पोखरेललाई पकाउ गरी दाखिला गराएको भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.नि.नविन क्षेत्रीको प्रतिवेदन।

म मृतक बोमलाल भुसालको भाई हुँ मिति २०६३।१।२३ गते दिउँसो १.४० बजेको समयमा जनमुक्ति सेना कृष्ण सेन स्मृती विग्रेडमा रहेको जनमुक्ति सेनालाई आवश्यक पर्ने दाउरा लिन गएको पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टरमा वसी गएका अवस्थामा टेक्टर व्याक भई सोही टेक्टरको चक्काले किची बोमलाल भुसालको मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरी आवश्यक किया खर्च तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था मिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विष्णु भुसालको जाहेरी।

मिति २०८३।१।३ गते दिउँसो म कार्यरत रहेको जनमुक्ति सेना कृष्णसेन स्मृति विग्रेडमा पि.एल.ए ०२ नं. को टेक्टर चलाउथै सोही क्रममा क्याम्प आवश्यक पर्ने दाउरा लगी दाउरा लिने क्रममा टेक्टर चलाई गई रहेको अवस्थामा मैले चिया खाने पसलको मालिक मृतक बोमलाल भुसाल नवस भन्दा-भन्दै उक्त टेक्टरमा बसेका र अचानक टेक्टर व्याक भई रहेको हुँदा कति बेला निज खसी टेक्टरको चक्काले किची मृत्यु भयो म केही अगाडि गएपछि मात्र थाहा पाई हेर्दा मृत्यु भइसकेको रहेछ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश पोखरेलको बयान कागज ।

पहिलाको सहमति अनुसार मृतकको सम्बन्धित हकवालालाई रु. १,५०,०००।- किया खर्च तथा क्षतिपूर्ति पुनाराम भुसाललाई दिएको भन्ने जनमुक्ति सेना नेपालको मिति २०८३।१।२६ गतेको पत्र र मृतक बोमलाल भुसालको श्रीमती शारदा भुसालले क्रियाखर्च तथा क्षतिपूर्तिको रकम पाइसकेको हुँदा अब दावी नगर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको कागज ।

मिति २०८३।१।२३ गतेका दिन म जिल्ला रूपन्देही रूद्रपुर गा.वि.स.वडा नं. २ मा फायरलेण्ड चोकमा बसिरहेको अवस्थामा अ. १३।४० बजेको समयमा हाल पकाउमा परेको प्रतिवादी रमेश पोखरेल पि.एल.ए. ०२ नं. टेक्टर फायरलेण्ड चोकबाट नजिक शाखा बाटो किनारसम्म रोकी राखेका थिए । निज प्रतिवादीले उक्त टेक्टर कोठी जंगलमा दाउरा लिनका लागि जाने हो, दाउरा लिन जाउँ भनी बोमलाल भुसालसमेतलाई भनेका थिए, सो टेक्टर स्टार्ट नहुने हुँदा मृतक र मसमेतका व्यक्तिहरूले उक्त टेक्टरलाई धक्का लगाई स्टार्ट भईसकेपछि मृतक बोमलाल भुसालसमेत सो टेक्टरको सिटदेखि दाँयातरफका भागमा बसेका थिए । उक्त टेक्टर निज चालक रमेश पोखरेलले केही अगाडी बढाई टेक्टरलाई पिच सडकतर्फ निकाल्न खोज्दा उक्त टेक्टरमा बसेका बोमलाल भुसाललाई टेक्टरको ट्रलीको टायरले किची मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको दिपक घिमिरेले गरेको कागज । मिति २०८३।१।३ गतेको दिउँसो अ. १।४० बजेको समयमा पकाउ भई दाखिला हुन आएका रमेश पोखरेलले चालएको पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टरले जिल्ला रूपन्देही सालझण्डी गा.वि.स.वडा नं ५ बस्ने बोमलाल भुसाललाई ठक्कर दिई दुर्घटना गराउँदा निजको मृत्यु घटनास्थलमा भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पुनाराम भुसालसमेतले गरी दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

यसमा चालक अनुमती पत्रसमेत नभएका प्रतिवादी रमेश पोखरेलले मिति २०८३।१।२३ का दिन टेक्टर चलाएका र मानिस ओसार पसारका लागि अनुमती नभएको टेक्टरमा मृतकसमेतलाई चढन दिई सोही टेक्टरबाट मृतक खसेका र सोही टेक्टरको ट्रलीले किची बोमलाल भुसालको मृत्यु भएको देखिन आएबाट प्रतिवादी रमेश पोखरेलले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) तथा १६१(४) को कसुर गरेको पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादीको उमेर हालसम्मको अनुसन्धानबाट १५ वर्षको भन्ने देखिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) का आधारले सोही सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन २०४९ को दफा १६१(२) अनुसार सजाय गरी ऐ दफा १६१(४) अनुसार थप सजायसमेत गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको अभियोग माग दावी ।

मसँग सवारी चालक अनुमती पत्र छैन । २०६२ सालमा टेक्टर चालउन सिकेको हुँ । जनमुक्ती सेना कृष्ण सेन स्मृति विग्रेड सैनामैनामा रहेको पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टर मैले चलाउथै । मिति २०८३।१।३ गते विहान क्याम्पमा आवश्यक परेको दाउरा लिन जाउँ भनी पठाएकोमा एक पटक ल्याई क्याम्प छोडी पुन लिन जाँदा फायरलाइन जंगल नजिकै हरैया जाने चोकमा बोमलालको चिया पसलमा रोकी चिया खाएँ निजले पनि सँगै जान्छु भनेको थिएँ । मैले टेक्टरमा नचढ भनेको थिएँ । निज जबरजस्ती चढी बसेकाले टेक्टर हाँकी जाँदा खस्न गएको कारण निजको मृत्यु भएको हो मैले जानेर गराएको होइन मैले आदेशानुसार टेक्टर चलाएको हुँदा मलाई

अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश पोखरेलले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

बोमलाल भुसाल मेरा पति हुनुहुन्छ । प्रतिवादी रमेश पोखरेलले दाउरा लिन जाउँ भनी टेक्टरमा बोलाएर लिई गएपछि रमेश पोखरेलले चलाएको टेक्टरले किची मिति २०६३९२१३ मा बोलमाल भुसालको मृत्यु भएको हो । किया खर्च वापत रु. १,५०,०००।- पाएकी छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने शारदा भुसालले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहायक जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री यदुनाथ शर्माले प्रतिवादीले चलाएको टेक्टरले किची बोललाल भुसालको मृत्यु भएको कुरालाई स्वयं निजले स्वीकार गरेका र सो कुरा प्रहरीमा कागज गर्ने शारदा भुसालले अदालतमा गरेको बकपत्रबाट समेत पुष्टि भई रहेको हुँदा चालक अनुमती पत्र विना सवारी चलाउने यी प्रतिवादीलाई मागबमोजिम सजाय गरी पाउँ भनी गर्नु भएको वहस तथा प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शिव प्रसाद गौडेलले प्रतिवादी उपर बालबालिका ऐन, २०४८ समेतको आधार लिई अभियोग पत्र दायर गरेकोमा प्रतिवादी नावालक भएको कुरालाई अभियोजन पक्षले स्वीकार गरी रहेको अवस्थामा यस्ता नावालकलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) अनुरूप सजायको माग गर्न मिल्दैन । वादी पक्षले नावालक भनी स्वीकार गरी सकेको अवस्थामा पुनः उमेर पुगेको भनी प्राप्त प्रमाणलाई आधार लिई गरिएको अनुरोधमा अदालतबाट संशोधन गर्न नमिल्ने भनी आदेश भएबाट प्रतिवादीको उमेर सम्बन्धमा अन्यथा भन्ने अवस्था छैन । तसर्थ यस्तो अवस्थामा दफा १६१(२) को अवस्था आकर्षित हुने होइन, आकर्षित नभएको अवस्थामा निजलाई सफाई हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहससमेत सुनियो ।

मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादी रमेश पोखरेल उपर निजले चलाएको पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टरले बोमलाल भुसाललाई किची मारेकोमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) को आधारले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) अनुसार सजाय भई ऐ १६१(४) अनुसार थप सजायको माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा आफूले चलाएको कृष्ण सेन स्मृति विग्रेडको टेक्टरमा चढेका बोमलाल भुसाल टेक्टरबाट खसी किचिन गई मृत्यु भएको हो, जानेर दुर्घटना गराएको होइन भन्नेसमेतको प्रतिवादीको बयान देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा बालबालिका ऐन, २०४८ समेतका आधारमा अभियोग पत्र दायर भएकोमा तत्पश्चात नावालक देखिने गरी उमेर संशोधनका लागि अनुरोध भई आएको र त्यस सम्बन्धमा तात्विक अन्तर आउने गरी उमेर संशोधन गर्न मिलेन भनी मिति २०६४१।२ मा आदेश भई रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने कुरामा प्रवेश गर्नुपूर्व यस सम्बन्धमा भए गरेको काम कारबाहीलाई उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयको च.नं ९५९ मिति २०६३९२२७ को पत्रमा अनुसन्धान गर्ने निकाय इलाका प्रहरी कार्यालय बुटवलका नाउँमा प्रतिवादीको उमेर एकिन खुल्ने आवश्यक प्रमाणहरू मिसिल सामेल राख्नु भनी लेखी पठाएको देखिन्छ । तत्पश्चात् उक्त इलाका प्रहरी कार्यालयबाट उमेर एकिन भई नआएको भन्नेसमेतको व्यहोरा खोली मिति २०६३९२२८ मा सरकारी वकील कार्यालयका नाउँमा पत्राचार भई सोही दिन अभियोग पत्र दायर भई रहेको देखिन्छ । अभियोग पत्रमा यी प्रतिवादीलाई नावालक स्वीकार गरी प्रचलित कानूनका आधारमा २०६३९२२९ मा थुनछेको आदेश सम्पन्न भई सकेपश्चात् इलाका प्रहरी कार्यालय बुटवलबाट उमेर जाँच प्रतिवेदन सिँधै यस अदालतमा मिति २०६३९२३० मा प्राप्त भएको छ

भने जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयबाट २०६४।४।२५ मा प्रतिवादीको उमेर १६ साडे वर्ष कायम हुनेगरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ बमोजिम अनुरोध भई आएकोमा संशोधन गर्न नमिल्ने आदेश भई रहेको छ । यी मिसिल संलग्न कागजातको समग्र अध्ययनबाट अनुसन्धान गर्ने निकायले उमेर सम्बन्धमा समयमै प्रमाणको संकलन गर्न र आफूलाई प्राप्त निर्देशन बमोजिम अभियोग पत्र दायर हुनुपर्व उमेर खुलेको एकिन प्रमाण पेश गर्न समेत सकेको देखिँएन । अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादीको बयानबाट १५ वर्ष देखिन आएकोमा अनुसन्धानको अन्त्यतिर निर्देशन दिइएको छ र सो अनुसार अभियोग पत्र दायर हुँदाका दिनसम्म स्वास्थ्य परीक्षणबाट उमेर एकिन भई रहेको पनि देखिँदैन । संकलित प्रमाणको विश्लेषण गरी प्रतिवादीलाई नाबालक मानी अभियोग पत्र दायर भई थुनछेको आदेश पश्चात अदालतमा संशोधनका लागि अनुरोध भई आएपछि इजलासबाट संशोधन गर्न नमिल्ने गरी आदेश भई रहेको छ । अनुसन्धानको क्रममा सम्बद्ध निकाय प्रमाण संकलन गर्ने कार्यमा सक्रिय रहेमा न्याय सम्पादनमा मद्दत पुग्छ भन्ने तर्फ सदैव सजग रहनुपर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीको उमेरको सम्बन्धमा भए गरेको काम कारबाहीले सम्बद्ध निकायलाई समय मैं प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नुपर्ने तर्फ ध्यान दिनुपर्ने अभिव्यक्ति दिई रहेको छ ।

अब प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा प्रतिवादी उपरको अभियोग दावी, प्रतिवादीको बयान लगायतका मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी निर्णय तर्फ प्रवेश गर्नुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा मूलभूत रूपमा देहाएका विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

१. यी प्रतिवादीले के कस्तो कसुर गरेका हुन् ?

२. निजलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो ?

सर्वप्रथम पहिलो बुदा तर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी रमेश पोखरेलले चलाएको कृष्णसेन स्मृति विग्रेड पि.एल.ए. ०२ नं. को टेक्टरले किचेर बोमलाल भुसालको मृत्यु भएको कुरामा प्रतिवादी स्वयं सावितै रहेका निजको सावितीलाई शब परीक्षण प्रतिवेदन तथा मौकाको शारदा भुसालले गरेको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेको छ । यस अवस्थामा निजले गरेको कसुर के कस्तो प्रकृतिको हो ? हेनुपर्ने हुन्छ । निज उपर ऐनको १६१(२) को सजायको माग गरिएको छ । उक्त १६१(२) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “.....कसैले ज्यान मर्न सक्ने ठूलो संभावना छ भन्ने कुरा जानी-जानी वा लापरवाही गरी सवारी चलाएको कारणबाट दुर्घटना हुन गई त्यसैको कारणबाट कुनै मानिसको मृत्यु हुन गएको रहेछ भने” भन्नेसमेत व्यवस्था देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले जानी-जानी वा लापरवाही गरेको अवस्था देखिनुपर्ने भनेको छ । प्रतिवादीको उमेरलाई हेर्दा नाबालक रहेका छन् । यो उमेरका व्यक्तिले चालक अनुमती प्राप्त गर्ने हैसियत पनि राख्दैनन् । अनुमती प्राप्त गर्नको लागि कानूनले अधिकार प्रदान नगरेका नाबालकलाई दफा १६१(२) र १६१(४) को दावी गरिएको छ । यी दुवै दफालाई जोडेर हेर्दा नाबालकको हकमा कानूनले परिकल्पना गरेको भनी मान्न मिल्दैन । किनभने साबालक भएका व्यक्तिले आफूले गर्न लागेको कामको प्रकृतिलाई विश्लेषण गरी परिणामको आँकलन गर्न सक्छ भन्ने कुरा कानूनले अनुमान गरेको हुन्छ तर सोही कुरालाई नाबालकको हकमा गरेको हुँदैन । चालक अनुमती प्राप्त गर्ने अधिकार प्राप्त भई नसकेका यी प्रतिवादीलाई नेपाल कम्यूनिष्ट पार्टी माओवादीको जनमुक्ति सेनाको आफै नम्वर अंकित ट्याक्टर चलाउन लगाइएको अवस्थामा वारदात भएको छ । प्रतिवादी १५ वर्षको नाबालक र मृतकको उमेर वयस्क देखिन्छ । नाबालकले चलाएको टेक्टरबाट मृत्यु भएको छ । प्रतिवादीले जानी-जानी वा लापरवाही गरेको भन्ने गरी दफा १६१(२) ले गरेको कानूनी व्यवस्थालाई आधार लिई गरिएको दावीलाई यी नाबालक प्रतिवादीको सन्दर्भमा जोडेर हेन्ने न्यायोचित हुँदैन । उमेर अवस्थाको कारणले नाबालकमा परिपक्वता आईसकेको हुँदैन । तसर्थ त्यस्ता व्यक्तिको हितको लागि राज्य स्वयंले सोची बालकको सर्वोत्तम हित (Best interest of the child) लाई ध्यानमा राख्नुपर्छ भनेर नै बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि (Child Right Convention, 1989) ले व्यवस्था गरेको छ । यसै महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने हाम्रो मुलुकले पनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को व्यवस्था गरी रहेको छ । यी कानूनी व्यवस्थाले नाबालकको कारणले उनीहरूको शारीरिक

र मानसिक परिपक्वता आइसकेको हुँदैन भन्ने कुरालाई स्थापित गरेको छ । यस स्थापित मान्यता अनुरूप नाबालक कै हक अधिकारको लागि अदालतसमेत संवेदनशील हुनुपर्छ ।

उक्त बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि १९८९ को धारा ३(१) ले अदालतसमेत बालबालिकाको सर्वोत्तम हित नै प्राथमिक विचारको कुरा हुनेछ भन्ने व्यवस्थाको उल्लेख गर्नुका अतिरिक्त बालबालिका संलग्न विवादमा अनिवार्य रूपमा कानून व्यवसायी राख्नुपर्ने गरी गरेको व्यवस्थासमेत प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक छ । सोही अनुरूप यी प्रतिवादीले तारेख गुजारी बसे पनि निजका कानून व्यवसायीको बहस सुन्ने काम भएको छ । यी सबै कुराबाट नाबालकको उमेर अवस्थाको कारणले निजमा परिपक्वता आइसकेको हुँदैन । त्यस अवस्थामा निजलाई साबालक सरह हेतन हुँदैन भन्ने कुरालाई मानेको छ । प्रस्तुत विवादको प्रकृतिले मृतक बोमलाललाई प्रतिवादीले मार्नुपर्ने अवस्था छैन । यस अवस्थामा निजले अभियोग दावीअनुसारको कसुर गरेको मान्न मिल्दैन । वारदातको प्रकृति, प्रतिवादीको बयान, निजको उमेर, अवस्था तथा सवारी चलाउने गरेको र त्यसैबाट दुघटना भई मृतक बोमलालको मृत्यु भएको समेतका मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रतिवादीले सवारी तथा यातायात व्यवस्थापन ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) अनुसारको कसुर गरेको ठहर्छ । ऐ दफा १६१(२) बमोजिमको कसुर गरेमा सजाय गरी पाउँ भन्ने दावी पुग्न सक्दैन ।

अब निजलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो भन्ने दोस्रो बुँदा तर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले दफा १६१(३) बमोजिम कसुर गरेको कुरा ठहर भझरहेको हुँदा सो कसुरमा हुन सक्ने सजाय तर्फ हेतुपर्ने हुच्छ । उक्त दफा हेदा १ वर्षसम्म कैद वा दुई हजार रूपैयासम्म जरिवाना वा दुवै हुनेछ भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी नाबालक रहे भएको कुरा माथि उल्लेख भझरहेको छ । नाबालकलाई ऐनमा भएवमोजिम के कति सजाय गर्नुपर्ने हो त्यसतर्फ निर्णयकर्तालाई स्वविवेकीय अधिकार छाडेको छ । तर पनि न्यायकर्ताले स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्दा बालकको सर्वोत्तम हित (द्यभक्त प्लतभचभक्त या तजभ अजष्म) भन्ने कुरालाई कदापि विर्सन हुँदैन ।

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि (ऋच्छ) १९८९ को व्यवस्थालाई समेत प्रस्तुत मुद्दामा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ । सो महासन्धिको धारा ३७(ख) “ले बालबालिकाको गिरफतारी थुना वा कैद कानून अनुरूप हुनेछ र अन्तिम उपायको रूपमा र सबभन्दा कम समयावधिको लागि मात्र प्रयोग गरिने छ” भनी व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्थाले नाबालकलाई सकभर कैद नगर्ने तर्फ निर्देश गरेको छ । प्रतिवादी रमेश पोखरेलले चलाएको गाडी ने.क.पा. माओवादीको कृष्णसेन स्मृति विग्रेडसँग सम्बद्ध भई पार्टीको निर्देशन अनुरूप सवारी चालक अनुमती पत्र बिना सवारी चलाएको अवस्था छ । निज प्रहरी हिरासतमा २६ दिन बसिसकेको देखिन्छ । यसरी अनुसन्धानमै हिरासतमा बसिसकेका यी प्रतिवादीलाई पुनः कैदको सजाय गर्दा विश्वव्यापी रूपमा ऋच्छ ले स्थापित गरेको मान्यता अनुरूप सजाय गरेको ठहर्दैन ।

तसर्थ उक्त महासन्धिको दफा ३७(ख) अनुरूप जरिवानासम्म गर्नु न्यायोचित हुँदा प्रतिवादी रमेश पोखरेललाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) बमोजिम रू. ६५०- जरिवाना हुने हुँदा रू. ३२५१- जरिवाना हुने ठहर्छ । प्रतिवादी उपर ऐ. १६१(४) बमोजिम सजायको माग दावी लिएको तर्फ हेदा उक्त १६१(४) ले दफा १६१(१) वा १६१(२) को कसुर गरेको अवस्थामा मात्र थप सजायको व्यवस्था गरेको छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले दफा १६१(३) बमोजिमको कसुर गरेको ठहरी दफा १६१(२) बमोजिमको सजाय गरी पाउँ भन्ने दावी पुग्न नसक्ने ठहरेकाले दफा १६१(३) को सजायको ठहर भएका यी प्रतिवादीको हकमा थप सजाय गर्न मिल्दैन । सो नमिल्नाले ऐ दफा १६१(४) बमोजिम थप सजाय गरी पाउँ भन्ने तर्फ समेतको अभियोग दावी पुग्न सक्दैन ।

तपसिल

प्रतिवादी रमेश पोखरेलके, माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) अनुसार कसुर गरेको ठहरी निजलाई ऐ बमोजिम रु. ६५०।- जरिवाना हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधी सजाय हुने हुँदा रु. ३२५।- जरिवाना हुने ठहरेकाले निज प्रतिवादी रमेश पोखरेल मिति २०६३९।२।३ देखि प्रहरी हिरासतमा रही मिति २०६३९।२।९ का आदेशले तारेखमा छुटी जम्मा दिन २६ (छब्बीस) प्रहरी हिरासतमा रही थुनामा बसेको देखिँदा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ५३ नं ले प्रति दिनको रु. २५।- का दरले दिन २६ को जम्मा रु. ६५०।- हुनेमा निजलाई ठहरेको जरिवाना रु. ३२५।- थुनामा बसी कट्टा भई सकेको देखिँदा केही गरिरहन परेन १

यस इन्साफमा चित्त नबुझे ऐनका म्याद ७० (सतरी) दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत बुटवलमा पुनरावेदन गर्नु भनी जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय रूपन्देही र प्रतिवादी रमेश पोखरेललाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २६(१) बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिई निस्सा मिसिल सामेल राख्नु २

सरोकारवाला व्यक्तिले फैसलाको नक्कल माग्न आए नियमानुसार लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल सारी सराई दिनु ३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ४

मा.जि.न्या.ज्यू ले बोली टिपाएवमोजिम
कम्प्यूटर टाइप गर्ने लक्ष्मी फाँटवाला
ना.सु.रामप्रसाद शर्मा

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०६४ साल भाद्र २७ गते रोज ५ मा श्वभम्.....।

रहेको अवस्थामा मिति २०८१११०।८ गतेका दिन गणेशचौक स्थित साइकल स्टोरमा मेरो उक्त हर्कुलस टप गियर साइकललाई निलो रंगबाट रातो रंग पोती निज अन्यायी भवानी नेपालीले त्यहाँ लगेर राखेका रहेछन् । उक्त साइकल मेरो हो कि भनेर साइकल स्टोरका मालिकले हेर्न मलाई बोलाउँदा उक्त रातो रड पोतेको ड्रेड नं. हेर्दा UH 143858 भएको उक्त साइकल मेरै हुँदा निज अन्यायीहरूलाई पक्की मेरो उक्त साइकल फिर्ता दिलाई पाउँ साथै निज अन्यायी भवानी नेपाली र भीम भन्नेलाई चोरीको महलअनुसार कारबाही गरी पाउँ भन्ने रामबहादुर चौधरीले मिति २०८१११११२ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय सुखेतमा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सुखेत वीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. ६ गणेशचौकको पूर्वमा पक्की सडक, पश्चिममा पक्की सडक, उत्तरमा दुई तले घर, दक्षिणमा सडकको नाली एवं कच्ची घर यस्तै चार किल्लाभित्र रहेको सडकमा हर्कुलस टप गियर साइकल चढी हिँडिरहेका १ जना अन्दाजी १४ वर्षका व्यक्तिलाई प्रहरीले नियन्त्रणमा लिई सोधपुछ गर्दा निजले आफ्नो नाम भवानी नेपाली हो भनी बताएका हुँदा निजले चलाएको हर्कुलस टप गियर साइकल हामीहरूको रोहवरमा प्रहरीले बरामद गरी लगेको ठीक साँचो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०८१११११४ गते पराक्रम सिंह ठकुरी, बलबहादुर चौधरी र टीकाराम चौधरीले गरिदिएको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०८१११०।३० गते साँझ भीम मेदासी र मैले देउती बज्यै मन्दिरमा पूजा गर्न जाने मानिसको साइकल चोर्न पाइन्छ, भोलि विहानै देउती बज्यै मन्दिर जाने सल्लाह भएअनुसार मिति २०८११११ गते विहानै उठी हामी दुवै जना भई देउती बज्यै मन्दिर पुर्याँ । मन्दिर बाहिर राखेको हाल बरामद भई आएको साइकल हेयाँ । सो साइकल ताला लगाएको थिएन । साइकल मैले र भीम मेदासीले समाई केही वेर त्यही वरपर चलायाँ । साइकलको बारेमा कोही कस्लै केही नभनेपछि, भीम मेदासीलाई पछाडि राखी मैले चलाई त्याई आएका हाँ । साइकल भीम मेदासीले आफ्नो घरमा लगे, निलो रड फाली रातो इनामेल पोतेछन् । ३।४ दिनपछि मैले त्याई २ दिन चलाएपछि सो हामीले चोरेको साइकलको बारेमा मानिसले थाहा पाए भनी भीमले भनेपछि उक्त साइकल लगी हामीले गणेशचौक स्थित रहेको साइकल स्टोरको अगाडि राख्याँ । त्यसपछि निज कता गयो, म घरतिर आएँ । त्यहिवेला साइकल मालिकले थाहा पाएछन् । पछि उक्त साइकल लिई आउँदा प्रहरीले पक्राउ गरी त्याएका हुन् । भीम र मैले चोरेको साइकल देखे चिने यही हो । साथी भीमले निलो रड कोतरी फाली नयाँ रड रातो ईनामेलले रंगाएका हुन् भन्ने प्रतिवादी भवानी परियारले मिति २०८११११७ गते अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जिल्ला सुखेत लाटीकोइली गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित पूर्वमा देउती बज्यै मन्दिर आउने जाने पुल तथा बाटो पश्चिममा देउती बज्यै मन्दिरको कम्पाउण्ड तथा काँडेतार उत्तरमा सोही मन्दिरको खाली जग्गा तथा खोला, दक्षिणमा सोही मन्दिरको जग्गा तथा खोला, यस्तै चार किल्लाभित्र गंगामाला देउती बज्यै मन्दिर प्रवेश गर्ने द्वारको बाहिर राखेको हाल बरामद भई आएको साइकल राखिएको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ठीक छ, भन्ने मिति २०८११११७ गते घटनास्थल मुचुल्का ।

वारदात भएको मिति २०८११११ गते म मेरो घरमा नै थिएँ । जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीको छोरा इन्द्रबहादुर चौधरी मिति २०८११११ गते देउती बज्यै मन्दिरमा पूजा गर्न हर्कुलस टप गियर साइकल बाहिर गेटमा राखी भित्र गएका र पूजा गरी सकी बाहिर आउँदा साइकल राखेको स्थानमा नभई कस्ले चोरी गयो भनी बुभदा जिल्ला सुखेत वी.न.न.पा. वडा नं. ५ बस्ने वर्ष १४ को भवानी परियार र ऐ.ऐ. बस्ने भीम मेदासीसमेत जना २ ले चोरी गरेको र प्रतिवादी भवानी नेपाली उक्त साइकल सहित पक्राउ परेको भन्ने कुरा जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीले भनेपछि सुनी थाहा पाएको हुँ । निज प्रतिवादीहरूको बानी व्यहोरा ठीक नभई साना तिना चोरी गर्ने गरेको कुरा सुनी थाहा पाएकोले जाहेरवालाको हर्कुलस टप गियर साइकल चोरी गरेको पूर्ण विश्वास

लाग्छ भन्ने व्यहोराको मंगलबहादुर चौधरीले मिति २०६१११।२३ गते अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष लेखाई दिएको घटना विवरण कागज ।

उल्लेखित सोही व्यहोराको शिवप्रसाद उपाध्यायले मिति २०६१११।२४ गते, रामप्रसाद थारूले लेखाई दिएको मिति २०६१११।२६ गते र खिमबहादुर नेपालीले मिति २०६१११।२७ गते अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष लेखाई दिएको एकै मिलानको घटना विवरण कागज ।

जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीको छोरा इन्द्रबहादुर चौधरी २०६१११।१ गते देउती बज्जैको दर्शन गर्न भनी हाल बरामद भई आएको साइकल लिई देउती बज्जै मन्दिरको गेटमा राखी आफू दर्शन गर्न गएको अवस्थामा हाल नाम थर खुल्न आएका भवानी परियार र भीम मेदासीसमेत जना २ ले राखेको ठाउँबाट उक्त साइकल चोरी गरी लिएछन् । जाहेरवालाले साइकल हरायो चोरी भयो भनी खोजी गर्न गएको हुँदा थाहा पाएको हुँ । उक्त चोरी भएको साइकल भवानी परियार र भीम मेदासीले चोरी गरेका रहेछन् भनी जाहेरवालाले भने पछि थाहा पाएको हुँ । निज प्रतिवादीहरूको वानी व्यहोरा राम्रो नभएको र पटक-पटक चोरी गर्दछन् भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ । बरामद भै आएको साइकल निज प्रतिवादीहरूले नै चोरी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको विनो चौधरी, दिलबहादुर चौधरी र पतिराम चौधरीले मिति २०६१११।३० गते लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का कागज ।

प्रतिवादीहरू भवानी परियार र भीम मेदासीले मुलुकी ऐन चोरीको महलको १ नं. विपरीतको कसुर गरेको र निज प्रतिवादीहरू १४ वर्ष ननाथेका हुँदा वालबालिका सम्बन्ध ऐन, २०४८ को दफा ११।२) बमोजिम सजाय गरी पाउन सजायको माग दावी लिईएको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सुखेतको अभियोगपत्र ।

घटना भएको दिन म मेरै घरमा थिएँ, मैले साइकल चोरी गरेको होइन, भीम मेदासी र म सँगै पढ्ने साथी हौ । निजसँग आउँदा जाँदा साथ हुने गर्थ्यो । निजले साइकल चोरी गरेछन् र मलाई निजसँग साथ गरेकै कारण शंकाको भरमा किटानी जाहेरी दिएछन् । भीम मेदासीले साइकल चोरी गरेको कुरा मलाई बताएनन् बरू मैले साइकल किनेको छु र बनाउन साइकल पसलमा दिएको छु भनेका थिए । साइकल आज मात्र देखें को कस्को हो कहाँबाट बरामद भएको हो । देखाएको साइकल मैले चलाएको होइन । साइकल र केही सामान भीमको घरबाट बरामद भएको भन्ने सुनेको हुँ, साइकल मबाट बरामद भएको होइन । प्रहरीमा मलाई केही सोधेनन्, मैले बयान गरेको होइन, सही मेरै हो । मैले साइकल चोरी गरेको नहुँदा मलाई अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन । भुट्ठा अभियोग दावीबाट सफाई पाउनुपर्ने हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भवानी परियारले मिति २०६१११।२३ गते यस अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१११।१ गते म मेरै घरमा थिएँ । मैले साइकल चोरी गरी लगेको होइन । म माथि भुट्ठा अभियोग लगाइएको हो । साइकल चोरी गर्ने कार्यमा म संलग्न थिइन । भवानी नेपाली र मसँगै पढ्छौं । आउँदा जाँदा बाटोमा भेट हुने गर्थ्यो । भवानी नेपालीले साइकल चोरी गरेछन् र मलाई निजसँग साथ गरेकै कारण शंकाकै भरमा किटानी जाहेरी दिई भुट्ठा अभियोग लगाएका हुन् । भवानी नेपालीले साइकल चोरी गरेको कुरा मलाई भनेनन् । मैले साइकल किनेको हुँ भनी भनेको थियो । साइकल कहाँबाट बरामद भयो मलाई थाहा छैन । भवानी नेपालले चलाउने गरेको साइकल प्रहरीले लगे भन्नेसम्म सुनेको हुँ । जाहेरी दरखास्त लगायतका कागज बनावटी एवं भुट्ठा हुन् । मैले साइकल चोरी गरेकै छैन, मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन, भुट्ठा अभियोग दावीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने प्रतिवादी भीम मेदासीले मिति २०६२।१।२ गते यस अदालतमा आई गरेको बयान ।

प्रतिवादी भीम मेदासीले साइकल चोरी गरेका होइनन् । प्रतिवादी भवानी नेपाली र भीम मेदासी देउती बज्यैबाट एउटै साइकलमा घरतिर फर्केका रहेछन् । भवानी नेपालीले त्याएको साइकल चोरीको भनी समातिए पछि भीम मेदासीलाई समेत अभियोग लगाएका हुन् । वारदात मितिमा प्रतिवादी भीम मेदासी आफ्नै घरमा थिए । साथीले चोरी गरेको साइकलमा भीम मेदासी चढेर आएका हुन्, अरु मलाई केही थाहा छैन भन्ने प्रतिवादी भीम मेदासीका साक्षी अर्जुन मल्लले यस अदालतमा आई बक्की लेखाई दिएको मिति २०८२।४।१९ को बकपत्र ।

मिति २०८१ साल फागुन १ गते देउती बज्यैबाट भवानी परियार र भीम मेदासीले मेरो साइकल चोरी गरेका हुन् । साइकल चोरी गरेको मैले देखिन । साइकल गणेशचौकमा रहेको उमेश साइकल स्टोरबाट भेटाई लिएको हुँ । साइकल मिति २०८१।१।१४ गते गणेशचौकबाट बरामद भएको हो । साइकल बरामद हुँदा म रोहवरमा थिएँ भन्ने व्यहोराको जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीले यस अदालतमा आई बक्की लेखाई दिएको बकपत्र ।

प्रतिवादी वर्षी भवानी परियार नेपालीसमेतले फाल्गुनको महिनामा जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीको साइकल चोरी गरेका हुन् । चोरी गरेको मैले देखिन जाहेरवालाबाट थाहा पाएको हुँ भन्ने शिवप्रसाद उपाध्यायले अदालतमा आई मिति २०८२।४।१९ गते बक्की लेखाई दिएको बकपत्र ।

दुवै जना प्रतिवादीहरूले चोरी गरेको साइकल मेरो नेपाल टेलर्समा त्याएका थिए । साइकल भीम मेदासीले चलाएको थियो । दुवै प्रतिवादी सँगै थिए । साइकल कहाँबाट त्याइस भन्दा भवानी ले साथीको हो भनी भीमलाई देखायो । भीम केही बोलेन । भवानी नेपाली मेरो पसलमा बस्यो । भीम साइकल लिएर वीरेन्द्रचौकदेखि दक्षिणतर्फ लाग्यो भन्ने प्रतिवादी भवानी नेपालीका साक्षी टेकबहादुर नेपालीले मिति २०८२।४।१९ गते अदालतमा आई बक्की लेखाई दिएको बकपत्र ।

साइकल वीरेन्द्रनगर बजार गणेशचौकबाट भवानी परियारबाट प्राप्त भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.वं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका बलबहादुर चौधरी र टीकाराम चौधरीले अदालतमा आई मिति २०८२।६।२४ गते बक्की लेखाई दिएको बकपत्र ।

साइकल कसरी चोरी गरेको मैले देखेको होइन । म प्रहरी कार्यालयमा गएका अवस्थामा साइकल चोरी भएको छ यस मुचुल्कामा सही गरिदिनुहोस् भनेकाले मुचुल्कामा सही गरी दिएको हुँ भन्ने मिति २०८२।९।३ गते अ.वं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका पराक्रम सिंहले गरेको बकपत्र ।

साइकल २०८१ साल फागुन १४ गते वि.न.पा. बडा नं. ६ स्थित चोकमा मोवाइल गस्तीमा गएको टोलीले फेला पारेको हो । बरामदी मुचुल्का साइकल बरामद भएको स्थानमा गरिएको हो भन्ने व्यहोराको अ.वं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका द. लुदबहादुर के.सी. ले अदालतमा आई मिति २०८२।१।२९ गते बक्की लेखाई दिएको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अ.वं. २९ नं. बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्न भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा अध्ययन गरी हेरियो । यसमा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् जिल्ला न्यायाधिकर्ता श्री लक्ष्मीकान्त आचार्य र प्रतिवादीहरूका तर्फबाट विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री वीरेन्द्रकुमार थापाको बहससमेत सुनी अङ्ग पुगी छिनी किनारा गरिदिए हुने देखिँदा यसमा प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको

साइकल चोरी गरेका हुन्, होइनन् ? हुन् भने यी प्रतिवादीहरूलाई के कस्तो सजाय हुनुपर्ने हो ? सोही विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६१११११ गते विहान ७.०० बजेको समयमा श्री गंगामाला देउती बज्य मन्दिर अगाडि गेटवाट UH 143858 नम्बरको हक्कुलस टप गियर साइकल हराएको र सो साइकल भवानी नेपाली र भीम भन्नेले चोरी गरेकाले कारवाही गरी पाउँ भन्ने रामबहादुर चौधरीको मिति २०६११११२ गतेको जाहेरी दरखास्त, साइकल बरामद भएको मिति २०६११११४ गतेको बरामदी मुचुल्का, साइकल भीम मेदासीले चोरी गरी घरमा राखेको हो भन्ने प्रतिवादी भवानी नेपालीको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान, साइकल भवानी नेपाली र भीम मेदासीले चोरी गरेका हुन् भनी मंगलबहादुर चौधरी, शिवप्रसाद उपाध्याय, रामबहादुर र खिमबहादुर नेपालीले गरी दिएको घटना विवरण कागज, यीनै प्रतिवादीहरू भवानी नेपाली र भीम मेदासीले जाहेरवालाको साइकल चोरी गरेका हुन् भन्ने वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू पतिराम चौधरी, दिलबहादुर चौधरी र विनोद चौधरीको कागज रहेको र प्रतिवादी भवानी परियार (नेपाली)ले भीम मेदासीले चोरी गरेको भनी एक आपसमा पोलापोल गरी अदालतमा बयान गरेको, जाहेरवाला रामबहादुर चौधरीले साइकल मिति २०६१ साल फागुन १ गते देउती बज्य मन्दिरबाट भवानी परियार र भीम मेदासीले चोरी गरेका हुन् भनी अदालतमा आई बकपत्र गरेको; प्रतिवादी भीम मेदासीका साक्षी अर्जुन मल्लले साथी भवानी परियारले चोरी गरेको साइकलमा भीम मेदासी पनि चढी आएकाले अभियोग लगाइएको हो । घटना भएको दिन प्रतिवादी भीम आफै घरमा थिए भनी बकपत्र गरेका छन् भने अर्का प्रतिवादी भवानी नेपालीका साक्षी टेकबहादुर नेपालीले चोरी गरेको साइकल मेरो नेपाल टेलर्समा त्याएका थिए, दुवै प्रतिवादी सँगै थिए, साइकल कहाँबाट त्याईस भन्दा साथीको हो भनी भीम मेदासीलाई देखायो । भवानी त्यही वस्यो, भीम मेदासी साइकल लिएर वीरेन्द्रचौकदेखि दक्षिण लाग्यो भनी यी दुवै प्रतिवादीहरूका साक्षीहरूले एक अर्काले चोरी गरेको भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । साइकल भवानी परियारबाट गणेशचौकबाट बरामद भएको भन्ने बुझिएका मानिस बलबहादुर चौधरी र टीकाराम चौधरी र साइकल २०६१ साल फागुन १४ गते मोबाइल गस्तीमा गएको टोलीले फेला पारेको हो भन्ने बुझिएका लुद्रबहादुर के.सी.को बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ ।

उल्लेखित बकपत्र र प्रतिवादीहरूको अदालतसमक्षको बयानबाट बरामद भएको साइकल चोरी भएको भन्नेमा विवाद देखिएन । चोरी गरेको भनी अभियोग लगाएका प्रतिवादीहरू भवानी परियार र भीम मेदासीले अदालतमा बयान गर्दा एक अर्कामा पोल गरी बयान गरेको देखिन्छ । साइकल चोरी भएको देख्ने प्रत्यक्षदर्शी नभए पनि बरामद भएको साइकल आफ्नो भनी सनाखत गरी सो साइकल जाहेरवालाले बुझी लगेको देखिन्छ । निजहरूका साक्षीहरूले आफ्नो पक्षले चोरी नगरी अर्को पक्षले चोरी गरेको हो भन्ने अर्थमा बकपत्र गरेको र दुवै प्रतिवादीका साक्षीहरूले साइकल लिएर हिँडेको कुरालाई समर्थन गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरू एउटै विद्यालयमा सँगै पढ्ने साथी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले चलाई त्याएको साइकल आफ्नो हो भन्न र लेखाउन सकेको पनि देखिदैन । निज प्रतिवादीहरू वीचमा एक आपसमा पूर्व रीसइवीसमेत रहेको देखिदैन र यस्तो अवस्थामा एकले अर्कालाई पोल गरी बयान दिएको देखिँदा विना कारण अर्कालाई पोलापोल गरी बयान गर्नुपर्ने अन्य कुनै कारण देखिदैन । जाहेरवाला र बुझिएका मानिसहरूले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा बरामद भएको साइकल यी प्रतिवादीहरूले चोरी गरेका हुन् भनी बकपत्र गरेकोले निजहरूको बकपत्र व्यहोरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ ।

यसरी प्रतिवादीहरू चोरी गरेकोमा इन्कार रहे पनि सो बरामद भएको साइकल एक अर्काले चलाएको भनी बयान गरेको देखिएको अवस्थामा प्रत्यक्ष देख्ने कोही नभए पनि साइकल हराएका जाहेरवालाले दिएको जाहेरी बकपत्रबाट समर्थन भएको र साइकलसमेत बरामद भएको स्थितिमा परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट बरामद भएको साइकल चोरीको हो भन्ने नै देखियो । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट “परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा ठहर

गर्ने आधार विन्दु सम्बद्ध तथ्यको कडी एक आपसमा एकबद्ध रूपले आवद्ध एवं गाँसिएको हुनुपर्दछ। सो गाँसिएको मालाकार कडीमा कुनै छुट हुनु हुदैन। एउटा तथ्य अर्को तथ्यसँग अन्योनाश्रित हुनु पर्दछ (ने.का.प. २०४८ नि.नं. ४२८७ पृष्ठ १८६)। भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र बरामद भएको साइकल चोरीमा यी प्रतिवादीहरू संलग्न रहेको भन्ने जाहेरी भएकोमा अदालतमा आई बयान गर्दा प्रतिवादीहरूले एक आपसमा पोल गरी बयान गरेको, चोरी गरिएको साइकलमा दुवै प्रतिवादीहरू चढेको कुरा निजहरूकै बयान र साक्षीको बकपत्र व्यहोरावाट देखिँदा बरामद भै आएको साइकल चोरी गरेको तथ्य र त्यसको कडीमा एक रूपता रहेको देखिँदा र बारदातको स्थिति र बरामदी लगायतका सम्बद्ध तथ्य एक आपसमा मिलेको र यसमा कुनै श्रृङ्खला भंग पनि भएको नदेखिएवाट यी प्रतिवादीहरूले परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा अभियोग माग दावीअनुसार चोरीको कसुर गरेको ठहर्छ।

जहाँसम्म यी प्रतिवादीहरूलाई के कति सजाय गर्नुपर्ने हो भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरू १४ वर्ष भन्दामुनिको नावालक देखिएवाट बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिमको सजायको माग दावी देखिएको छ। बालबालिकाले गरेका यस प्रकारका कसुरलाई अपराधको श्रेणीमा नराखी बाल विज्याईको रूपमा लिइनुपर्ने, यस प्रकारको बाल विज्याई गरेको प्रमाणित भएमा पनि पटके सजाय नगरिने, Recidivism कायम नरहने र न्याय सम्पादन गर्दा समेत Best Interest of Child Principle लाई विचार गरिनुपर्ने भनी बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ ले उल्लेख गरे मुताविक नेपालसमेत पक्ष भएको यस महासन्धिअनुसार बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी भएको र सो Best Interest Principle लाई यस ऐनले समेत मान्यता प्रदान गरेको छ।

यसमा साथै बाल विज्याई कम गर्न बालबालिकाको Best Interest Child Principle लाई ध्यान दिई Restorative Justice Principle लाई समेत आत्मसात् गर्नुपर्ने हुन्छ। बालबालिकाको सर्वोत्तम् हित के हुन्छ र सो हितलाई विचार गरी बाल विज्याईकर्तालाई समाजमा सामाजिक परिवेशमा कसरी समायोजना गर्न सकिन्छ त्यसतर्फ पनि विचार गरिनुपर्ने हुन्छ। बालविज्याई कर्तालाई stigmatised गरेर सो बालबालिका समाजमा स्थापित हुन सक्दैन। यस प्रकारको Stigma लान्ने अवस्था आउनु सर्वथा Best Interest Principle को विपरीत हुने हुँदा सकेसम्म बालबालिकाको सर्वतोमुखी हितलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ।

अतः प्रस्तुत मुदामा प्रतिवादीहरू भवानी परियार र भीम मेदासीले साइकल चोरी गरी बाल विज्याई गरेको अवस्था देखिएको र निजहरू १४ वर्षमुनिका भन्ने देखिँदा निजहरूलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) मा जरिवाना हुनेमा हप्काई, सम्भाई-वभाई र कैद हुनेमा कसुर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुने उल्लेख भएको देखिँदा प्रतिवादीहरू दुवैलाई मुलकी ऐन चोरीको १२ नं. को कसुर अपराध गरेको भनी अभियोग लगाएको देखिँदा कसुरदारलाई जनही सो चोरीको जम्मा विगो बमोजिम जरिवाना र पहिलोपटकको लागि एक महिना कैदसमेत गर्नुपर्ने भन्ने देखिँदा प्रतिवादीहरूलाई जनही दिन १५ (पन्थ) कैद हुने ठहर्छ। तर प्रतिवादीमध्येका भवानी परियार अनुसन्धानको क्रममा नै दिन १५ हिरासतमा रहेको देखिँदा निजका हकमा केही गरी रहनु परेन। अर्का प्रतिवादी भीम मेदासीको हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी अदालतमा उपस्थित भएको र निजको हकमा दिन १५ (पन्थ) कैद हुने ठहरे पनि माथि उल्लेख गरिए भैं विद्यालयमा पढ्ने बालक भएको देखिएको र यसरी सजाय गर्दा Stigma लाग्न सक्ने भैं निजको पढाई लगायत सबै पक्षमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गाई Best Interest /Restorative Justice प्रतिकूल हुन जाने देखिँदा निजलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम हाल कारागारमा नपठाई परिवारसँगै रहने गरी सजाय स्थगत गरिदिएको छ।

जहाँसम्म जरिवानाको सम्बन्ध छ सोतर्फ हेर्दा बाल विज्याई गर्ने यी प्रतिवादीहरू १४ वर्षमुनिका नावालक देखिएका र १४ वर्ष भन्दामुनिका बालबालिकाले बाल विज्याई गरेको ठहर भएमा जरिवाना हुनेमा हप्काई,

सम्भाई-बुझाई गर्नुपर्ने भनी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) मा उल्लेखित भएको देखिँदा निजहरूलाई सम्भाई बाल विज्याई गर्नबाट विमुख गराउनु उपयुक्त हुने देखिँदा जरिवाना गरिरहनु परेन । अरुमा तपसिलबमोजिम हुने गरी अ.बं. १८६ नं. बमोजिम यो फैसला गरिदिएको छ ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादीहरू भवानी परियार (नेपाली) र भीम मेदासीलाई जनही १५ दिन कैद हुने ठहरी फैसला भएकाले प्रतिवादी भवानी परियार (नेपाली) मिति २०६११११४ गते देखि ऐ. २०६११२२२ सम्म अनुसन्धानको क्रममा हिरासतमा बसेको देखिँदा निजलाई लागेको कैद दिन १५ भुक्तान भएको देखिँदा लगत कसी असूल जनाउनु । साथै अर्का प्रतिवादी भीम मेदासीलाई लागेको कैद दिन १५ लगत कसी राखी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम सजाय स्थगत गर्नु १

यस अदालतको इन्साफमा चित नबुझे ७० (सत्तरी) दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत सुर्खेतमा पुनरावेदन गर्नु भनी प्रतिवादीहरूलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु २

फैसलाको जानकारी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सुर्खेतलाई दिनु ३

नक्कल मारने सरोकारवालाबाट नियमानुसार लारने दस्तुर लिई नक्कल सारी सराई दिनु ४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीबाट लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ५

मा.जि.न्या.ज्यूले बोली टिपाएबमोजिम

लेख्ने:- ना.सु. दामोदर पौडेल

कम्यूटर :- टा. ख. दीपक रास्कोटी ।

जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्बत् २०६४ साल वैशाख १७ गते रोज २ मा शुभम् ।

श्री भक्तपुर जिल्ला अदालत
ईजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनरमण भट्टराई
फैसला
दायरी मिति :- २०८५।०३।१७
स.वा.फौ.मि.नं. :- ५७/१३० नि.नं. :- १

मुद्दा :- चोरी ।

वादी

भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने सुरेन्द्र भेलेको जाहेरीले नेपाल सरकार..... १

प्रतिवादी

रविवारी घर भै हाल भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका च्यामासिंह बस्ने ज्ञान बहादुरको छोरा अ लामा..... १
काभ्रेपलान्चोक जिल्ला फुलवारी दाच्चा गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल भक्तपुर पाँचतले बस्ने बुद्धिबहादुरको छोरा द तामाङ..... १
भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने काले दादा भन्ने क बजिखो..... १

अदालतबाट बुझेको

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अ. वं. २९ नं. समेतले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण यस प्रकार छ :-

भक्तपुर जिल्ला नगरपालिका वडा नं. ११ स्थित उत्तर मोहडा भएको चारतले सुरेन्द्र भेलेको घर रहेको, सो घरको पहिलो तलाको एक वटा कोठा रहेको, सो कोठाको उत्तर साईडमा झ्याल रहेको, सो झ्यालमुनि भुईमा निलो जिन्सको पाइन्ट रहेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०८५।०३।१७ गते राती अ. १:०० बजेको समयमा मेरो कोठाको सिरानमा काँटीमा भुण्ड्याई राखेको पाइन्टको गोजीमा रहेको कालो पर्स सहित नगद रु. ७०६०/- र भारू. ४००/- नयाँ एभरेष्ट बैड़को चेक समेत द लामा सहितका मानिसहरूले चारी गरेको हुँदा निजहरूलाई पकाउ गरी कारवाही गरी पाउँ भन्ने सुरेन्द्र भेलेको जाहेरी दरखास्त ।

भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. २ स्थित कमलविनायक जाने सडकको पूर्व चोकमा दुईजना केटा मानिस शंकास्पद रूपमा उभिएको देखिएको, निजहरूको शरीर तलासी गर्दा द लामाको साथबाट सुरेन्द्र भेले लेखिएको एभरेष्ट बैड़ लि. को बैड़ चेक तथा भारू. ४००/- र नेपाली रु. ७०६०/- कालो पर्ससहित फेला परेको हुँदा कानूनबमोजिम बरामद गरी प्रतिवेदन साथ दाखिला गरेको र अ लामाको साथबाट केही फेला नपरेको भन्ने बरामद मुचुल्का ।

बरामद भई आएको पर्स र सो भित्र रहेको नगद रु. ७०६०/-, भारू. ४००/- तथा बैड़को कागजात सहित मेरो हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवालाले गरी दिएको सनाखत कागज ।

म, द लामा, दिपेश पहाडी र कालेदादा भन्ने क बजिखो जना ४ मिति २०८५।०३।१७ गते अं. २३:०० बजेको समयमा जाहेरवालाको कोठाको भ्यालबाटभित्र पसी नगद समेत रहेको पर्स चोरी गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अ लामाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरी दिएको बयान कागज ।

म, अ लामा, दिपेश पहाडी र कालेदादा भन्ने क बजिखो जना ४ भई २०८५।०३।१७ गते अं. २३:०० बजेको समयमा जाहेरवालाको कोठाको भ्यालबाट भित्र पसी नगद समेत रहेको पर्स चोरी गरेको हो । मिति २०८५।०३।१८ गते सो पर्स नगद सहित मलाई प्रहरीले पकाउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी द लामाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरी दिएको बयान कागज ।

जाहेरवालाको नगद समेत भएको पर्स अ लामा, द लामा समेत भई चोरी गरेको हो भन्ने बुझिएका राजेन्द्र किजु र शिव सित्पकारले गरी दिएको कागज ।

मेरो बुवाले छोराछोरी हेरचाह नगर्न भएकाले भाई द लामालाई जिम्मा लिन नसक्ने हुँदा बाल सुधार गृहमा राखी अनुसन्धान गरी पाउँ भन्ने लक्ष्मी तामाङ्गले गरेको कागज ।

यी प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको घर पसी नगद समेत चोरी गरेको देखिएकोले यी प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन चोरीको १/३ नं. को कसूरमा ऐ. को १२ नं. र १४ नं. बमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को समेत आधारमा सजाय हुन मागदावी लिई पेश भएको अभियोग पत्र ।

दिपेश र क ले म र अ लाई पाटीमा छाडेर केही बेर गएपछि, पैसा चोरेर त्याई मलाई राख दिएका थिए, कहाँबाट त्याए थाहा भएन भन्ने समेत प्रतिवादी द तामाङ्गको बयान ।

मैले पैसा चोरेको होइन, क ले पैसा चोरेर द लाई राख दिएको हो भन्ने समेत प्रतिवादी अ लामाको बयान ।

प्रतिवादी क बजिखोको नामको म्याद बेपत्ते भई सरकारी वकिल कार्यालयबाट अर्को वतन खुलाउन नसक्ने भनी पत्राचार गरेको देखिन्छ ।

बालमनोविज्ञ तथा समाजसेवीको राय प्रतिवेदन प्राप्त भै मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम दैनिक सूचीमा पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत महाका मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी वादी नेपाल सरकारको तरफबाट जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय भक्तपुरको विद्वान जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री रमानाथ पौडेलले यी प्रतिवादीहरूबाट रु ७०६०/- ने.रु. तथा अरू भारू. ४००/- समेत बरामद भएको अवस्था हुनाले यी प्रतिवादीहरूको कसूर गरेको कुरा निजहरूको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको बयानबाट समेत स्पष्ट भएको हुनाले यी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग पत्र माग दावी बमोजिम सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत जिकिर लिई गर्नु भएको बहस समेत तथा प्रतिवादीहरूको तरफबाट विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री प्रदिप कार्कीले यी प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा कसूरमा इन्कार रही बयान गरेका छन् तसर्थ भरसक यी प्रतिवादीहरूलाई सफाई हुनुपर्छ यदी सजाय नै गर्नु पर्ने भएको खण्डमा पनि यी नावालक तथा अवोध जस्ता भएको हुनाले यी प्रतिवादीहरूलाई न्यूनतम सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेत जिकिर लिई गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । अब यी प्रतिवादीहरूले अभियोगपत्रमा उल्लेख भए बमोजिमको कसूर गरे नगरेको के हो ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने भएको छ ।

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह २०६७

२४२

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यी प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन चोरीको १/३ को कसूरमा ऐ.को १२ नं. र १४ को १ नं. बमोजिम बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को समेत आधारमा सजाय हुन मागदावी लिई अभियोगपत्र पेश हुन आएकोमा सर्वप्रथम प्रतिवादी मध्येका क बजिखोको नामको समत्वान स्याद बेपत्ते तामेल भै आएको र वादी पक्षले अर्को वतन नभएको भन्ने पत्र समेत पठाएका आधारमा प्रस्तुत मुद्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९ क (४) नं. बमोजिम तामेलीमा राखी दिनु पर्ने देखियो । अरू प्रतिवादीहरू अ लामा र द लामाको हकमा निजहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कसुर स्वीकार गरी वयान गरेको देखिएको र प्रतिवादीहरूसँगै उभिएको अवस्थामा द लामाबाट रु.७०६०/- र ४००/- भा.रु. समेत बरामद भएको देखिन आयो । यस अदालतमा प्रतिवादी द तामाङ्गले वयान गर्दा दिपेश र क ले म र अ लाई पाटीमा छाडेर केही बेर गएपछि पैसा चोरेर ल्याई मलाई राख दिएका हुन भन्ने समेत व्यहोरा लेखिएको देखिन्छ । साथै बाबुले रक्स खाएर आएर आमालाई कुटपीट गर्नु हुन्छ, मैले पैसा नपाएर दुई कक्षामा पढ्दा पढ्दै छाडेको छ, भन्ने समेत निजको वयान व्यहोरामा देखिन आयो । यसै गरी प्रतिवादी अ लामाले गरेको यस अदालतको वयानमा क लाई पैसा चोरेर दिनेशलाई राख दिएको हो, हामी पाटीमा बसेका थियौ, पैसा चोर्न गएको होइन भन्ने समेत व्यहोरा लेखेको देखिन आयो । यी प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको रकम जाहेरवालालाई फिर्ता दिनु भन्ने समेत यस अदालतबाट आदेश गएको देखिन आयो ।

यी प्रतिवादीहरूको उपर्युक्त वयान व्यहोरा तथा बरामदी मुचुल्का समेतका आधारमा यी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको देखिन आएकोमा बाल मनोविज्ञ श्री प्रभाकर खनाल तथा समाजसेवी श्री विवेक राज दुंगेलको मिसिल संलग्न राय समेतका आधारमा प्रतिवादीहरू १४ वर्ष मुनीका १० वर्ष भन्दा माथिका उमेर समूहका देखिन आएकोमा यी प्रतिवादीहरूले नकवजनी चोरी गरेको अवस्था देखिन आएकोले दावीको मुलुकी ऐन चोरीको १२ र १४(ख) नं. तथा बालबालिका ऐन २०४८ को दफा ११ को (२) समेतका आधारमा यी प्रतिवादीहरूलाई सम्भाई बुझाई गरी १५ दिन कैद हुने ठहर्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम यि प्रतिवादीहरूलाई कारागारमा राख्न उपर्युक्त नदेखिएकाले निजहरूलाई निजहरूको संरक्षक कै संरक्षणमा रहने गरी सजाय तोकिएको छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्ने गरी मुलुकी ऐन अ.वं.१८६ नं. बमोजिम फैसला गरी दिएको छ ।

तपसिल

माथि ईन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम मुलुकी ऐन चोरीको १२ र १४ (ख) नं. तथा बालबालिका ऐन, २०४८ को दफा ११ को (२) समेतका आधारमा यि प्रतिवादीहरूलाई सम्भाई बुझाई गरी १५ दिन कैद हुने ठहरी बालबालिका ऐन, २०४८ को दफा ५० (२) बमोजिम यी प्रतिवादीहरूलाई कारागारमा राख्न उपर्युक्त नदेखिएकाले निजहरूलाई निजहरूको संरक्षक कै संरक्षणमा रहने गरी सजाय तोकी फैसला भएकोले प्रतिवादीहरूलाई केही गरी रहन परेन.....^१

प्रस्तुत फैसला चित नबुझे श्री पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरमा ७० दिन भित्र पुनरावेदन गर्न जानु भनी प्रतिवादीहरूलाई पुनरावेदन स्याद दिनु.....^२

प्रस्तुत फैसलामा चित नबुझे श्री पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरमा ७० दिन भित्र पुनरावेदन गर्न जानु भनी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय भक्तपुरलाई फैसलाको जनाऊ पठाई दिनु.....^३

सरोकारवालाले फैसलाको नक्कल मार्ग आए कानूनको रीत पुऱ्याई नक्कल दिनु.....।

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु.....।

फाँट :— बलराम ।

जिल्ला न्यायाधीश

ईति सम्वत् २०६६ साल जेष्ठ महिना २२ गते रोज ६ शुभम्.....।

**श्री भक्तपुर जिल्ला अदालत
बाल ईजलास
माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री मोहनरमण भट्टराई
फैसला
दायरी मिति :- २०८५।०८।२४।५
स.वा.फौ.नं. :- ८१, नि नं. २**

मुद्दा :- मोटर साईकल चोरी ।

बादी	प्रतिवादी
सुन्दरी प्रजापतीको जाहेरीले नेपाल सरकार	भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने रत्नकिशोरको छोरा ल प्याठ ऐ.ऐ. वडा नं. १४ बस्ने बालकृष्णको छोरा व श्रेष्ठ.....

अदालतबाट बुझेको

साक्षी :-

कागज :-

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा मुलुकी ऐन अ.वं. २९ नं. ले समेतले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सर्काप्त विवरण यस प्रकार छ ।

मिति २०८५।०९।०९ गते भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ७ स्थित मेरो घर बाहिर पार्किङ गरी राखेको वा. १० प. ५८२७ नं. को स्मेल्डर मोटरसाईकल बेलुकीको समयमा अ. २०:०० बजे तिर चोरी भएकोले खोज तलास गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सुन्दरी प्रजापतीको निवेदन ।

मिति २०८५।०९।०९ गते अ. २०:०० बजेको समयमा भक्तपुर जिल्ला ठिमि वडा नं. ७ स्थित आफै घर बाहिर पार्किङ गरी राखेको वा. १० प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल चारी भई हराई राखेकोमा महानगरीय प्रहरी वृत्त भक्तपुरमा चोरी भएको मोटरसाईकलहरू सहित चारी गर्ने व्यक्तिहरू पकाउ गरी ल्याएको छ भनी थाहा पाई यस वृत्तमा आउँदा बरामद भएका दुई मोटरसाईकल मध्ये वा. १० प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल देखे चिने उक्त मोटरसाईकल चोरी गर्ने व्यक्ति उपर आवश्यक कारबाही गरी मोटरसाईकल फिर्ता पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ७ स्थित पूर्वमा राजमान बोडेको घर, पश्चिममा पक्कि सडक, उत्तरमा मध्यपुर खाजा घर र दक्षिणमा ईलाका हुलाक कार्यालय ठिमिको भवन यती चार किल्ला भित्र भएको खाली जग्गामा वा. १ प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल फिर्ता पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ९ स्थित पूर्वमा विनायक कम्पाउन्ड, पश्चिममा करण प्रजापतीको घर उत्तरमा कस्मानछी जाने सडक र दक्षिणमा भुलाडखेल तर्फ जाने सडक यती चार किल्ला भित्र वा. १० प. ४९३८ नं. को मोटरसाईकल र नम्वर प्लेट नभएको च्यासीस नं. ००j20cl2001 भएको मोटरसाईकल २ थान सहित व श्रेष्ठ र ल प्याठलाई फेला पारी चोरी मोटरसाईकल भनी खुलाएको अ.व. १७२ नम्वर बमोजिम बरामद गरी लगेको भन्ने समेत व्यहोराको मुचुल्का विशेष सुचनाको आधारमा भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि

नगरपालिका वडा नं. ९ मा बसेका मोटरसाईकल थान-२ समेत फेला पारी भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. १४ बस्ने ब श्रेष्ठ र ए. वडा नं. ११ बस्ने ल प्याठलाई पकाउ गरी आवश्यक कारबाहीको लागि दाखिला गरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीको प्रतिवेदन ।

मिति २०६५०९०९ गते साँझ अ. १९:०० बजेको समयमा म र मेरो साथी ल प्याठ भई भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ७ मा रहेको मध्यपुर खाजा घर अगाडि वा. १० प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल चोरी गरी प्रनप प्रजापतीको घरमा लुकाई राखेको थियौं । प्रनप र व मिली अर्को वा. ७ प. ४९३८ नं. को मोटरसाईकल समेत चोरी गरेको रहेछन भन्ने समेत व्यहोराको प्र. ल प्याठको अधिकार प्रति अधिकारी समक्ष भएको बयान कागज ।

मिति २०६५०९०९ गते साँझ १९:०० बजेको समयमा म र मेरो साथी ल प्याठ भई भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ७ बाट वा. १० प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल चोरी गरी भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ९ मा रहेको प्रनप प्रजापतीको घरमा लुकाई राखेको हो । मिति २०६५०९०९ गते भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ३ बाट म र प्रनप भई वा. ७ प. ४९३८ नम्बरको मोटरसाईकल चोरी गरेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको प्र. व श्रेष्ठको अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष भएको बयान कागज ।

भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि नगरपालिका वडा नं. ७ स्थित आफ्नो घरमा मेरो मोटरसाईकल वर्कशप छ, यस वृक्तमा मलाई देखाई सोधनी गरिएका वा. १० प. ५८२७ नम्बरको मोटरसाईकलको कणिङ्गसनको आधारमा बजारको खरिद विक्रि मुल्य रु. ४०,०००- उपयुक्त हुँच्छ भन्ने प्रमकृष्ण श्रेष्ठको मुचुल्का ।

मिति २०६५०९०९ गते साँझ अन्दाजी २०:०० बजेको समयमा भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमि वडा नं. ७ स्थित पसलमा थिए, उक्त रात प्रतिवादीहरूले वा. १० प. ५८२७ नं. को मोटरसाईकल चोरी गरेको सम्बन्धमा मलाई तत्काल केही थाहा भएन । प्रहरीले पकाउ गरिसके पछि सुनी थाहा पाएको हुँ त्रै निज प्रतिवादीहरू दुवै जनाले मिली मोटरसाईकल चोरी गरेको हुँदा निजहरूलाई कारबाही हुनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको हरि प्रजापती समेतको कागज ।

जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन, प्रतिवादीको बयान कागज र घटना विवरण कागज समेतका आधारमा चोरी भएको सिद्ध भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले गरेको उक्त कार्य मुलुकी ऐनको १२ नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा निज प्रतिवादी मध्येका व श्रेष्ठको उमेर १४ वर्षको र प्र. ल प्याठको उमेर १५ वर्ष भएकोले निजहरूलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (३) बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिईएको छ, साथै बरामद भई आएको मोटरसाईकल जाहेरीवाली सुन्दरी प्रजापतीलाई मुलुकी ऐन चोरीको महल अनुसार दिलाई दिन समेत माग दावी लिईएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

वा. १० प. ५८२७ नम्बरको मोटरसाईकल मैले चलाएको वा चोरी गरेको होइन छैन, अभियोग भुट्टा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्र. मध्येका ल प्याठको बयान ।

मिति २०६५०९०९ गते म र ल प्याठ भएर मोटरसाईकल लिएर गई प्रनोप प्रजापतीको घरमा राखेको र पछि २०६५०९०९ गते विग्रेको मोटरसाईकलको सामान किन आएको बेला सल्लाधारी भक्तपुर पार्किङ गरी साँचो त्यही मोटरसाईकलमा रहेको वा. १० प. ५८२७ नम्बरको मोटरसाईकल मैले चलाएँ, प्रनप प्रजापती पछाडी बसी

सामान लिएर गई रोकेर वा. ७ प. ४९३८ नम्वरको मोटर साईकल बनाउन सामान लिएर घर जान लागेको बेला प्रहरीले पकाउ गरेको हो । मैले चोरी गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्र व श्रेष्ठको बयान ।

वा. १०प. ५८२७ को मोटरसाईकल मेरो हो, प्ररोमन पिला श्रेष्ठलाई कानून बमोजिम कारबाही गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला सुन्दरी प्रजापतीको सनाखत बयान ।

मिति २०६५।०९।०९ गते मेरो मोटरसाईकल अं. बेलुका द वजेको समयमा आफ्नै घरबाट हराएको हो, मेरा उक्त मोटरसाईकल व श्रेष्ठ र ल प्याठले चोरी गरी लगेको हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला सुन्दरी प्रजापतीको बकपत्र ।

अदालतको ठहर

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा आज यस अदालत समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाका मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय भक्तपुरका विद्वान जिल्ला न्यायाधिवक्ता श्री रमानाथ पौडेलले यी प्रतिवादीहरूले कसूर गरेको कुरा मोटरसाईकल बरामद भएबाटै पृष्ठ भएको छ र यी प्रतिवादीहरू बालक भएको हुनाले बालबालिका सम्बन्धी ऐनलाई दृष्टिगत गरी सजाय हुनुपर्छ, भन्ने समेत जिकिर लिई गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । प्रतिवादीहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री किरण न्यौपानेले यी वादीहरू स्कुलमा पढ्ने विद्यार्थी हुन, यी प्रतिवादीहरू निरन्तर सुधारको क्रममा भएका हुनाले यी प्रतिवादीहरूलाई सजाय नगर्नु उपयुक्त देखिन आउँछ, यदी सजाय गर्नै पर्ने भएको भए न्यूनतम सजाय होस् भन्ने समेत जिकिर लिई गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । अब यी प्रतिवादीहरूले अभियोग-पत्रमा उल्लेख भए बमोजिमको कसूर गरे नगरेको के हो भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने भएको छ ।

यसमा निर्णय तर्फ, विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन चोरीको १ नं. को कसूरमा ऐ. को १२ नं. बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिई अभियोग-पत्र दावी पेश हुन आएकोमा यी प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कसूर स्विकार गरी बयान गरेका छन् । यी प्रतिवादीहरूबाट २ थान मोटरसाईकल बरामद भएको हो भन्ने बरामदी मुचुक्काको व्यहोरा देखिन आयो । विग्रेको मोटरसाईकलको सामान किन्न सल्लाघारी गएको अवस्थामा त्यहाँ पार्किङ गरी राखेको मोटरसाईकल मैले चलाई प्रनप प्रजापतीलाई पछाडी राखी घर जान लागेको बेलामा प्रहरीले पकाउ गरेको हो, विग्रेको मोटरसाईकल बनाउन सामान लगी फेरी मोटरसाईकल त्यही राख्ने भनी लागेकोमा प्रहरीले पकाउ गरेको हो, चोरी गरेको होइन भनी प्र. व श्रेष्ठले यस अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ । यसै गरी ल प्याठले मोटरसाईकल मैले चोरी गरेको होइन उक्त मोटरसाईकल व श्रेष्ठ र प्रनप प्रजापतीले त्याएका हुन भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा बयान गरेको देखियो । जाहेरवाली सुन्दरी प्रजापतीले बरामद भएको बुझी नसकेको अवस्थामा समेत मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन आएको छ । यी प्रतिवादीहरू विद्यालयमा पढी रहेका विद्यार्थीहरू हुन् भन्ने पनि देखिएको छ, र निजका संरक्षकहरूले यी प्रतिवादीहरू निरन्तर सुधारको क्रममा छन् भन्ने समेत प्रतिवेदन समेत पेश गरिरहेको अवस्था देखिन आएको छ । यसै गरी बालमनोविज्ञ र समाजसेवी समेत यी प्रतिवादीहरूमा मनोवैज्ञानिक सामाजिक समस्या नभएको राय प्राप्त भएको अवस्था विद्यमान रहेको छ । यी प्रतिवादीहरूले कसूर गरेको कुरा यी प्रतिवादीहरूबाट मोटरसाईकल बरामद भएको र यी प्रतिवादीहरूको अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा यस अदालत समक्ष गरेको बयान व्यहोरा समेतबाट देखिन आएका छन् । यी प्रतिवादीहरूको मुलुकी ऐन चोरीको १ नं. को कसूर गरेको अवस्था देखिन आएकोमा यी प्रतिवादीहरूलाई सोही चोरीको १२ नं. तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा ११(३) नं. बमोजिम जनही १५ दिनका दरले कैद र रु २०,०००/- (वीस हजार रुपैयाँ) को दरले जरिवाना हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम निजहरू विद्यार्थी भन्ने देखिएकाले तत्काल निजहरूलाई कारागारमा राख्नु उपयुक्त नहुने हुनाले तत्काल सजाय गर्नु नपर्ने गरी स्थगित गरिएको छ । अरूमा तपसिल बमोजिम गर्ने ।

तपसील

माथी इन्साफ खण्डमा राखिए बमोजिम यी प्रतिवादीलाई जनही १५ दिनका दरले कैद र रु. २०,०००/- (विस हजार रुपैया) को दरले जरिवाना हुनेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम निजहरू विद्यार्थी भन्ने देखिएकाले तत्काल निजहरूलाई कारागारमा राख्नु आवश्यक नहुने हुनाले तत्काल सजाय गर्न नपर्ने गरी स्थगीत गर्ने गरी फैसला भएकाले प्रतिवादीहरूलाई केही गरी राख्न परेन.....।^१

प्रस्तुत फैसलामा चित्त नबुझे ७० दिन भित्र श्री पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्नु भनी वादी पक्षलाई फैसलाको जानकारी सहित र प्रतिवादीहरू ब श्रेष्ठ र ल प्याठलाई पुनरावेदनको म्याद जारी गर्नु.....।^२

सरोकारवालाले फैसलाको नक्कल माग्न आए कानूनको रित पुर्याई नक्कल दिनु.....।^३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखाम बुझाई दिनु.....।^४

माननीय जिल्ला न्यायाधीश ज्यूले बोली टिपाए बमोजिम पाना ४ को फैसला टाईप गर्ने डि. राजकुमार खत्री, फाँट :- ना.सु. दिलिप कुमार श्रेष्ठ ।

जिल्ला न्यायाधीश

इति सम्बत् २०६६ साल जेष्ठ महिना २२ गते रोज ६ शुभम्.....।

**श्री काठमाडौं जिल्ला अदालत
बाल इजलाश
माननीय अतिरिक्त जिल्ला न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद घिमिरे
फैसला
सम्वत् २०८८।०५।०५ सालको स.फौ.दा.नं.२८१
राय नम्बर : २६४**

मुद्दा: क्षतिपूति भराई पाउँ समेत ।

वादीको नाम, थर र वतन

बाल स्याहार केन्द्र (सिविन) बस्ने वर्ष १२ स के.सी. (नाम परिवर्तन) को हकमा जन सरोकार मञ्चका तर्फबाट र आफ्ना हकमा समेत अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा १
जन संरक्षण मञ्चका तर्फबाट र आफ्ना हकमा समेत का.जि. कलंकी बस्ने अधिवक्ता अम्बिका प्रसाद कोइराला १
जनहित संरक्षण मञ्चका तर्फबाट र आफ्ना हकमा समेत नयाँवानेश्वर बस्ने अधिवक्ता शर्मिला पराजुली १

साक्षी :

कागज :

प्रतिवादीको नाम, थर र वतन

जिल्ला पाल्या तानसेन नयाँ घर भई जि.का., का.म पा.वडा नं.११ त्रिपुरेश्वर कुमारी मार्ग डेरा गरी बस्ने मधुसुदन मुनाकर्मी १
ऐ बस्ने ज्ञान मुनाकर्मी १

साक्षी :

कागज :

अदालतबाट बुझेको

साक्षी :

कागज :

मुद्दाको संक्षिप्त विवरण :

संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले नोभेम्बर १९८९ मा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि पारित गरी उक्त महासन्धिको धारा १९(१) ले बालबालिकालाई शारीरिक वा मानसिक वा दुर्व्यवहार हेला वा उपेक्षित व्यवहार वा यौन अवचार लगायतका दुर्व्यवहार तथा शोषणहरूबाट बालबालिकालाई जोगाउन उपयुक्त वैधानिक प्रशासनिक सामाजिक वा शैक्षिक उपायहरू अपनाउने छन् । धारा १९(२) मा राज्य पक्षबाट आवश्यक भएमा न्यायिक हस्तक्षेपको लागि समेत प्रभावकारी उपाय गर्नुपर्ने व्यवस्था भै सो महासन्धिमा उल्लेख भएका प्रावधानलाई नेपालले १९९० मा अनुमोदन गरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ र नियमावलीसमेत तर्जुमा भई सकेको छ । विपक्षीहरूले आमाको समेत मृत्यु भै सकेका कलिलो उमेरका बालक स के.सी.लाई ५।७ वर्ष अगाडि पढाई दिने प्रलोभन दिई फकाई काठमाडौं ल्याई केही समय पढाए जस्तो गरी पछि घरमा काम गर्ने मानिस भएन भनी स्कुलबाट भिकी निजलाई विभिन्न किसिमबाट कुटपिट गरी दुःख दिन थालेका र भरपेट खान नदिने सानो गल्ती गर्दा वा केही नगर्दा पनि उसलाई कुटी हाल्ने निजको स्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर पर्ने निधाउने औषधी खुवाएर सुताउने त्यसले गर्दा विहान उठन ढिलो भए लट्टीले हिर्काई उठाउने र सो यातना सहन नसकी कतै गएमा खोजेर ल्याई कुटपिट गर्ने गरेको र २०५३।४।२ गतेदेखि कहिले धागोले कहिले कुकुरको साङ्गलाले दुवै खुट्टा कस्ने र केही दिन पछि निजलाई विहान बेलुका मरुन्जेल काम गर्न लगाउने कही कतै हिँड्न नदिनका लागि फलामको सिकीले बाँधी घाँटीमा दुईवटा र खट्टामा दुईवटा ताल्वा लगाई पाइला मात्र चल्न सकिने अवस्थामा भाँडाकुँडा

मोल्न र ट्वाइलेट सफा गर्न लगाई कार्यालय जाने गरेको कुरा संचार माध्यामहरू पत्रपत्रिकाबाट जानकारी हुन आएको र बालबालिका माथि गरिने दुर्व्यवहार सार्वजनिक चासोको विषय भएको र बालकको हक हितको लागि कलिलो बालक स के.सी. लाई क्रुर एवं यातनापूर्ण व्यवहार गर्ने विपक्षीहरू उपर आवश्यक सजायसमेत गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २० बमोजिम जोसुकैले बालकको तर्फबाट निवेदन दिन सक्ने हुँदा विपक्षीहरूले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ विपरीत बालक स के.सी. माथि क्रुर यातनापूर्ण व्यवहार गरेको हुनाले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा ५३ को उपदफा ३ बमोजिम सजाय गरी पीडितलाई उचित क्षतिपूर्तिसमेत विपक्षीहरूबाट भराई पाउँ भनी बाल स्याहार केन्द्र सिविन बस्ने स के.सी. को हकमा जनसरोकार मञ्चका र आफ्ना हकमा समेत अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा, जन संरक्षण मञ्च र आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ता शर्मिला पराजुलीसमेतका २०५३।६।११ मा संयुक्त निवेदन परी कार्यवाही चल्दै जाँदा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले सार्वजनिक अपराध ऐनअन्तर्गत कारवाही गरेको र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को उद्देश्य र मनसाय विपरीत कार्य गरेको हुँदा सो बदर गरी पाउन सम्मानीत श्री सर्वोच्च अदालतमा रिट दायर गरी कार्यवाही चलिरहेको हुँदा सो मुद्दा किनारा नभएसम्म प्रस्तुत मुद्दा मुलतवी राखी पाउँ भनी निवेदन दिई सोही निवेदन अनुरूप २०५४।३।१३ मा मुलतवी रहने आदेश भई २०५८।८।२० को श्री स.अ. को फैसलाअनुसार कारवाहीको लागि वादीहरूको २०५८।४।२० मा निवेदन परी मुलतवीबाट सोही मितिमा जगाई कारवाही चलेको ।

मिति २०५३।४।५ मा स के.सी. लाई साङ्गलोले बाँधेको अभियोग लगाई दायर गरेको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा सजाय पाएको र निजको आमाको मृत्यु भई निजको बाबुको स्वीकृतिले निजको बहिनी रीता के.सी. समेतलाई ९ वर्ष अगाडि बालककै अवस्थामा ल्याई हेरिविचार गरी पालनपोषण गरी आएको र निज स के.सी. लाई विद्यालयमा पनि भर्ना गरी दिएकोमा विद्यालय नगई घरको पैसा चोर्ने र खराव साथीको संगतमा परी खराव आचरणहरू गर्ने गरेकोले बानी सुधियोस् भनी मैले सुधार्न अभिभावकको हैसियतले गरेको कार्यलाई पत्रपत्रिकाले अतिरज्जित रूपमा प्रस्तुत गरेको सब भुट्टा हो एउटै कसुरमा दोहोरो सजाय पाउनु पर्ने नहुँदा विपक्षीहरूको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने प्र. मधुसुदन मुनाकर्मीको प्रतिउत्तरपत्र ।

विपक्षीहरूको मउपर लगाएको आरोप भुट्टा हो सोही कसुरमा मेरो पतिलाई सार्वजनिक अपराधमा सजाय गरी सकेको छ । मउपर कस्तो प्रकारको कसुर गरेको हो सो स्पष्ट रूपमा खुलाउन सकेको छैन म उक्त घटना हुनुभन्दा अगाडि २०५३।४।१० गते नै आफ्नो माइती सर्लाही गई भाद्र ७ गते काठमाडौं आएको र काठमाडौं आएपछि मात्र मैले यथार्थ जानकारी पाएको हो निज स के.सी. लाई सानै उमेरदेखि राखी राम्ररी नै पालन पोषण गरी आएको निजलाई नराप्तो क्रुर व्यवहार गरेको मलाई थाहा छैन मैले कृनै कसुर नगरेको हुँदा म उपरको निवेदन दावी खारेज गरी पाउँ भन्ने ज्ञानु मुनाकर्मीको प्रतिउत्तरपत्र ।

बुझिएका वादीका साक्षी शोभा गौतमले वादीको निवेदन जिकिरलाई समर्थन गरी वकपत्र गरेको र प्रतिवादीहरूले साक्षी उपस्थित नगराएको ।

अदालतको ठहर

नियमानुसार दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ अ.व. २९ र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भै निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा विपक्षी मधुसुदन मुनाकर्मी तथा निजकी श्रीमती ज्ञानु मुनाकर्मीसमेतले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ विपरीत बालक स के.सी. माथि क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार गरेको हुनाले निज अन्यायीहरूलाई उक्त ऐनको दफा ५३(३) बमोजिम सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेतको वादी स के.सी. र निजकी बहिनीलाई निजहरूकै बाबुको स्वीकृतिले ९ वर्ष अगाडि बालक अवस्थामा ल्याई पालनपोषण गरेको

हो निजले राम्ररी पढिलेखि आफ्नो स्थान बनाउन सकोस् भनी मैले विद्यालयमा भर्ना गरी दिएकोमा निज विद्यालय नजाने, पठन मन नगर्ने, घरको पैसाहरू चोर्ने र बाहिर खराव साथीहरूको संगतमा परी खराव आचरण गर्ने गरेकोले सुधियोस् भनी निजलाई सम्भाउँदा नमानी खराव आचरण गर्ने गरेकोले निजलाई सुधार्नको लागि संरक्षकको हैसियतले गरेको कार्यलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ को प्रतिवन्धात्मक बाक्यांशले सजाय गर्न मिल्दैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(२) ले कुनै पनि व्यक्ति उपर अदालतमा त्यसै कसुरमा एकपटक भन्दा बढी मुद्दा नचलाइने र सजाय गर्ने छैन भनी संवैधानिक व्यवस्था गरेको र मलाई यसै कसुरमा केही सार्वजनिक अपराध नियन्त्रण ऐन, २०२७ को दफा २(भ)(ज) अनुसारको कसुर गरेको ठहरी फैसला भएको र दण्ड सजायसमेत भोगी सकेकोले एकै विषयमा दोहोरो सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने समेतको मध्यसुदन मुनाकर्मीको प्रतिउत्तरपत्र र मैले प्रतिवादीउपर के कस्तो अमानवीय एवं क्रुर व्यवहार गरेको हो सो कुरा दावीमा उल्लेख गर्न नसकेको र बालकलाई ल्याई राम्रोसँग पालि राखेको र निजले कुनै गल्ती गरे सम्भाउन हप्काउनेसम्म गरेको हो श्रीमिकको रूपमा काममा लगाएको छैन भन्नेसमेतको प्र. ज्ञानु मुनाकर्मीको प्रतिउत्तर जिकिर भएको मुद्दामा वादीतरफाट रहनु भएको विद्वान् अधिवक्ता श्री राजुप्रसाद चापागाईले प्रतिवादीहरूले बालबालिका सम्बन्धी ऐनअन्तर्गत नाबालकलाई गर्नु पर्ने कार्य नगरी पीडित बालक स के.सी. लाई विभिन्न किसिमको क्रुर यातनापूर्ण व्यवहार गरेको र त्यस्तो कार्यलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले निषेध गरेको हुँदा दावीबमोजिम सजाय गरी पीडितलाई प्रतिवादीहरूबाट क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउँ भन्ने र प्रतिवादीहरूका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् अधिवक्ताहरू द्वय श्री लव मैनाली र सोमनाथ सापकोटा र स के.सी. हाल साबालक भैसकेको छ, साबालक भैसकेपछि आफ्नो मुद्दा आफै सकार गर्नुपर्नेमा सो गरेको छैन तसर्व यो मुद्दा खारेज गरी पाउँ । संरक्षकमा लिएको बालकलाई पालेको छ बालकलाई कुन मितिमा यातना दिएको हो सो कुरा दावीमा उल्लेख छैन बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५४ को हदम्याद नाघेको छ दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ हेर्दा निम्नलिखित कुरामा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (क) साबालक भैसके पछि मुद्दा आफैले सकार गर्नु पर्ने हो होइन र प्रस्तुत फिराद पत्र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५४ को हदम्याद भित्र दायर भएको छ, छैन ?
- (ख) जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा प्रतिवादी मध्यसुदन मुनाकर्मी विरुद्ध दायर भएको सार्वजनिक अपराध मुद्दा र यो मुद्दाको विषय वस्तु एउटै हो होइन ? दोहोरो खतराको सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा लागु हुने हो होइन ?
- (ग) प्रतिवादीहरूले निजलाई संरक्षणमा राखेको अवस्थामा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिमको सुविधा दिएको थियो थिएन ?
- (घ) राखेको पीडित बालकलाई यी प्रतिवादीहरूले क्रुर अमानवीय यातना दिएको हो होइन ?
- (ङ) हो भने प्रतिवादीहरूलाई के कति सजाय हुने र पीडितले के कति क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने हो ?

सर्वप्रथम पीडित बालक साबालक भैसकेको छ, निजले मुद्दा सकार गरेको छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रस्तुत मुद्दा बालक नाबालक छदा निजले प्रतिवादीहरूबाट पाएको यातना सम्बन्धमा अदालतको अनुमति लिई मुद्दा दायर भएको र कार्यवाही चल्दै जाँदा बालक साबालक भएको देखिन्छ । साबालक भैसकेपछि मुद्दा सकार गर्ने नगर्ने अधिकार पीडित बालकमाथि नै हुने हुँदा निजले साकार नगरेको कारणले प्रस्तुत मुद्दामा सजाय गर्न मिल्दैन भनी भन्न मिलेन ।

प्रस्तुत फिराद पत्र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५४ को को हदम्यादभित्र परेको छ, छैन भन्नेतर्फ हेर्दा उक्त ऐनको दफा ५४ मा “यो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कसुरका सम्बन्धमा सो भए गरेको मितिले १ वर्षभित्र मुद्दा दायर गर्नु पर्दै” तर बदनियतपूर्वक बालकको सम्पत्ति वेचिखन गरेकोमा जहिलेसुकै पनि, बालकलाई अनैतिक काममा लगाएकोमा सो काम भए गरेको नितिले ३ वर्षसम्म नालिस लाग्न सक्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको र यी बालक स के.सी.लाई प्रतिवादीहरूले आफ्नो संरक्षकत्वमा लिई राखेको अवस्थामा विभिन्न क्रुर र अमानवीय यातना दिएको भन्ने कुराको पुष्टि पीडित स के.सी. ले यसै लगाउको बादी हकमा तारक

धितालले दायर गरेको स.फौ. नं.२८२ को क्षतिपूर्तिसमेत मुद्दामा तारेखमा रहेका पक्षबाट उपस्थित गराई २०५८।१।२१।१।२ मा वयान गर्दा सविस्तार प्रतिवादीबाट भए गरेको कुरा उल्लेख भएको र बुझिएका शोभा गौतमको बकपत्रबाट देखिन्छ । त्यसरी पीडित बालकले पाएको यातनाको फोटो २०५३।५।७ को कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा निस्केको र त्यसपछि मात्र पीडितले प्रतिवादीहरूको हातबाट छुटकारा पाई सो छुटकारा पाएको म्यादबाट प्रस्तुत फिरादपत्र दिन हदम्याद सुरू भएको र छुटकारा पाएको मितिले दफा ५४ मा उल्लेखित हदम्यादभित्र प्रस्तुत मुद्दामा फिरादपत्र दायर भएको हुँदा हदम्याद नाघेको भन्ने विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

फिरादपत्र ऐनको दफा ५४ बमोजिमको हदम्यादभित्र दायर भएको देखिए पछि जिल्ला कार्यालयमा प्रतिवादी मध्यसुदन मुनाकर्मी विरुद्ध दायर गरेको सार्वजनिक अपराध मुद्दा र यो मुद्दाको विषयवस्तु एउटै हो होइन, दोहोरो खतराको सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा लागु हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा यसै विषयमा स के.सी. को हकमा शर्मिला पराजुली विरुद्ध प्रतिवादी मध्यसुदन मुनाकर्मी भएको २०५४ सालको रिट नं. ३१२३ को उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने मुद्दामा सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०५३।६।१।१ मा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २० (१) बमोजिम दिएको उजुरी निवेदनउपर दिएको कार्यवाही केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ८ ले निष्कृत्य हुन जान्छ भन्ने बहसका सम्बन्धमा विचार गर्दा सार्वजनिक अपराधमा सजाय हुने कसुरमा अन्य कानूनबमोजिम पनि कार्यवाही चलाउन सकिने व्यवस्था सो ऐनको दफा ८ को बनोटबाट देखिन्छ । दफा ८ प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा सो ऐनअन्तर्गत कार्यवाही र सजाय भै सकेकोमा सोही कसुरमा अन्य कानूनअन्तर्गत सजाय गर्न निषेध गरेकोसम्म देखिन्छ । जो कि प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान् अधिवक्ताले जिकिर लिएको दोहोरो खतराको सिद्धान्तद्वारा निषेधित स्थितिसमेत हुने स्वतः स्पष्ट छ । दोहोरो खतराको सिद्धान्तलाई नेपाल अधिराज्यको सविधान, २०४७ को धारा १४ को उपधारा २ ले कुनै पनि व्यक्तिउपर अदालतमा त्यसै कसुरमा एकपटकभन्दा वढी मुद्दा चलाइने र सजाय गरिने छैन भन्ने फौजदारी न्याय सम्बन्धी हकको रूपमा प्रत्याभूतसमेत गरेको देखिन आउँछ । तर रिट निवेदकहरूले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरेको उजुरी निवेदन सार्वजनिक स्थानमा कुनै मानिसउपर भयावह अवस्था सृजना गरी त्यहाँ रहे भएका मानिसहरूलाई त्रासयुक्त पारी त्यस प्रकृतिको पीडा पुऱ्याए वापत सार्वजनिक अपराधको कसुर पीडित व्यक्ति एउटा बालकलाई १।५।२० दिन देखि बालकलाई वाँधछाँद गरी कानून विरुद्ध काम लगाएमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ द्वारा सुरक्षित अधिकार हनन् भैराखेको भनी सो ऐनको २० (१) अन्तर्गत दिएको उजुरी बेरलै प्रकृतिको उजुरी भएको देखिन आउँछ ।

सार्वजनिक अपराध सम्बन्धी कारवाहीमा सार्वजनिक स्थलमा जनसाधारणलाई त्रासयुक्त वातावरण सृजना गरेको कसुरउपर कारवाही भएको र रिट निवेदकहरूले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दिएको उजुरीमा १।५।२० दिन देखि वाँधछाँद गरी कानून विरुद्ध काममा लगाइएको भन्ने एक बालकको कानूनबमोजिमको हक अधिकार विरुद्धको कार्यउपर बालबालिकाको हक अधिकार विरुद्ध भएको कसुरलाई एउटै कसुर मान्न मिल्ने देखिन आएन भनी मिति २०५८।८।८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । तसर्थ बालकलाई सार्वजनिक स्थानमा गरेको कार्यउपर सार्वजनिक अपराध र सजाय ऐनअन्तर्गत सजाय भएको र प्रस्तुत मुद्दा बालकलाई श्रमिकको रूपमा घरमा काममा लगाई बालकलाई विभिन्न यातना दिएको विषयमा दायर भएको देखिँदा दुई मुद्दाको विषयवस्तु फरक-फरक रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा दोहोरो सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

पीडित स के.सी. लाई प्रतिवादीहरूले संरक्षणमा लिई राखेको भन्ने वादीको फिरादपत्रमा उल्लेखित व्यहोरा र प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तरबाट समेत पीडितलाई प्रतिवादीहरूले नावालक छँदाकै अवस्थामा आफूहरूले संरक्षणमा लिएको कुरा निर्विवाद रूपमा देखिन आयो । संरक्षणमा राखेको बालकलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८

बमोजिमको सुविधा दिएको थियो थिएन भन्नेतर्फ हेर्दा फिराद लेख र प्रतिउत्तरपत्रबाट यी पीडित स के.सी. लाई प्रतिवादीहरूको बाबुको स्वीकृति लिई आफूहरूले संरक्षणमा लिएको कुरा प्रमाणित भएको देखिएको र त्यसीरी आफूहरूले संरक्षणमा लिएको बालकलाई उचित स्याहार संरक्षण शिक्षा स्वास्थ्य उपचारलगायतका सम्पूर्ण दायित्व यी प्रतिवादीहरूमा रहेको र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को प्रस्तावनालाई हेर्दा “बालबालिकाको हकहित संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्न वाच्छनीय भएकोले” भनी बालबालिकाको हकहित संरक्षणको लागि प्रस्तुत ऐन बनेको र बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि सन् १९८९ र यातना तथा कुर अमानवीय व्यवहार वा सजाय सम्बन्धी महासन्धि, १९८४ लाई नेपालले अनुमोदन गरी सकेको र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावमा मानव अधिराज्यको संरक्षण गर्ने उल्लेख भएको र संविधानको धारा २६(८) मा राज्यले बालबालिकाको शोषण हुन नदिई उनीहरूको हकहितको रक्षा गर्न आवश्यक अवस्था गर्नेछ र निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था क्रमशः गर्दै जानेछ भन्ने र ऐ को (९) मा राज्यले अनाथ बालबालिका असहाय महिला वृद्ध अपाङ्ग र अशक्तहरूको संरक्षण उन्नतिको लागि शिक्षा स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ भन्ने धारा २० मा मानिसलाई वेचविखन गर्ने दास तुल्याउन वाधा बनाउन वा कुनै किसिमले निजको इच्छा विरुद्ध काम गराउन निषेध गरिएको छ। यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ। तर सार्वजनिक प्रयोजनको लागि कानूनद्वारा अनिवार्य सेवाको व्यवस्था गर्न वाधा पर्ने छैन। नाबालकलाई कुनै कलकारखाना खानी वा त्यस्तै अन्य कुनै जोखिमपूर्ण काममा लगाइने छैन भनी संवैधानिक रूपमा अधिकारको प्रत्याभूति गरेको देखिन्छ। बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ को धारा १८ मा बालबालिकाको लालनपालन र विकासका निमित्त बाबु आमा र वैधानिक अभिभावकको प्रथम दायित्व हुने व्यवस्था, धारा १९ मा बाबु आमा वा बालबालिकाको स्याहारको निमित्त उत्तरदायी व्यक्तिहरूद्वारा हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारका शारीरिक र मानसिक चोट वा दुर्घटनाहार हेला वा उपेक्षित व्यवहारलगायतका दुर्घटनाहार तथा शोषणबाट संरक्षण गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था, र धारा ३७ मा कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा अन्य कुनै क्रुरता अमानवीय वा होच्याउने खालको व्यवहार वा सजाय दिइने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यातना तथा अन्य कुर अमानवीय व्यवहार वा सजाय सम्बन्धी महासन्धिको धारा २ र १४ ले पनि यातनाबाट संरक्षण गरेको र उक्त सन्धिहरूलाई नेपालले मान्यता दिई हस्ताक्षर गरिसकेको देखिन्छ। यी उल्लेखित महासन्धि बमोजिम नेपालले पनि बालबालिका सम्बन्धी ऐन लागू गरी उक्त ऐनको दफा ७ मा बालबालिकालाई क्रुर र यातनापूर्ण व्यवहार गर्न नहुने र दफा १५ मा कठोर सजाय दिन नहुने भनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसरी नेपालले माथि उल्लेखित सन्धिहरूमा हस्ताक्षर गरी सकेपछि ती सन्धिहरूमा उल्लेखित कार्यहरूको पूर्ण रूपमा दायित्व पालन गराउन पर्ने कर्तव्य राज्यको हो। ती कर्तव्यहरू पालन भएन भने पालन गर्न लगाउने पर्ने दायित्व पनि राज्यको हो। नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ ले पनि उक्त कुरलाई प्रष्ट गरेको पाइन्छ। यसरी नेपाल अधिराज्यको संविधान र बालबालिका सम्बन्धी ऐनबमोजिम आफूले संरक्षकत्वमा लिएको व्यक्तिलाई आधारभूत सुविधा दिनुपर्ने कर्तव्य प्रतिवादीहरूको हो। त्यसीरी संरक्षणमा लिएको व्यक्तिको उचित रूपमा स्याहार शिक्षा-दिक्षा भएन भने त्यस्तो कार्य दण्डनीय हुने हुन्छ। प्रतिवादीहरूले आफूले संरक्षणमा लिएको कुरलाई स्वीकार गरेको, संरक्षकको हैसियतले गरेको कार्यमा सजाय नहुने भनी प्रतिवादीहरूले जिकिर लिए पनि सोतर्फ कुनै प्रमाण दिन नसकेको, कहाँ कुन स्कुल भर्ना गरेको हो, के कस्तो प्रकारको सुविधा दिएको थियो सो स्पष्ट रूपमा प्रतिवादीहरूले उल्लेख गर्न नसकेको, २० औँ शताब्दीमा एउटा बालकलाई संरक्षण दिन्छु भनी त्याई संरक्षण दिएको नाममा बालकलाई पशुवत व्यवहार गरी सिकीले बाँधेको, कुर अमानवीय व्यवहार गरेको मिसिल संलग्न रहेको प्रकाशित समाचारको फोटोकपीबाट देखिएको र पीडित स के.सी. को २०५८/२१९ को वयानबाट सो कुरा प्रमाणित भएको देखिँदा राज्यले स्वीकार गरेको महासन्धिहरू र बालबालिका सम्बन्धी ऐनबमोजिम बालकलाई दिनुपर्ने आधारभूत सुविधा प्रतिवादीहरूले दिएको देखिएन।

कस्तो कार्यलाई कुर र अमानवीय यातना भनिन्छ, भनी हेर्दा Black's Law Dictionary, 8th Edition पृष्ठ ३४० मा Cruelty- The intentional and malicious infliction of physical or mental suffering upon living

creatures particularly human beings of as applied to the later wanton, malicious and unnecessary infliction of pain upon the body, or the feelings and emotions, abusive treatment inhumanity, outrage भनी अर्थात् क्रुरताको अर्थ निष्ठुरता, जीवित प्राणी विशेष मानव जातिमाथि शारीरिक दुःख पुऱ्याउने, जानाजान द्वेषपूर्ण कार्य वा कुनै व्यक्तिको भावना, विचार वा शरीरमाथि निच द्वेषपूर्ण र अनावश्यक रूपमा कष्ट पुऱ्याउने कार्य अमानवीयता निष्ठुर व्यवहार भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ । भागव आदर्श हिन्दी शब्दकोष पृष्ठ ३५९ छैठौ संस्करणमा निर्दय (दयाहीन, निष्ठुर) निर्दयताको निष्ठुरता भन्ने र नेपाली शब्दकोष सम्पादक बालचन्द्र द्वितीय प्रकाशन पृष्ठ ५७७ मा निर्दयको अर्थ दया नभएको निष्ठुर, निर्दयता निष्ठुरता भन्ने र भागव डिक्सनेरीमा Cruel (क्रुर) को अर्थ निर्दय निष्ठुर भन्ने र नालन्द करेन्ट डिक्सनरी पृष्ठ ३१८ मा Cruel निष्ठुर, क्रुर, कठोर, निर्दय, दुखदाय भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ, भने नेपाली बृहद शब्दकोषमा अमानवीय भन्ने शब्दको अर्थमा मानिसले गर्न नसक्ने, नहुने वा नसुहाउने दानवीय वा आसुरी, मानिसलाई उचित नहुने तथा नसुहाउने गुणका व्यवहार भनी परिभाषा गरेको देखिन्छ । Convention against torture and other cruel; in human or degrading treatment or punishment 1984 को article 1(1) मा torture means any act by which severe pain or suffering whether physical or mental is intentionally inflicted on person for such purposes भन्ने समेत उल्लेख भएको देखियो । नेपालको कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा २० सालभन्दा अगाडि गम्भीर प्रकृतिको फौज्दारी मुद्दामा अपराधीहरूलाई मात्र पुर्खको निमित नेल ठोकी थुनामा राख्ने व्यवस्था तत्काल प्रचलित मुलुकी ऐन अ.व. १५२ मा व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने कारागारमा कैद गर्दा पनि त्यस्तै ज्यान जाने, दामल हुने र गम्भीर प्रकृतिका चोरी ढाँका मुद्दामा नेल, हतकडी, गलफन्ची समेत हाले व्यवस्था तत्काल प्रचलित खोर भेलखानाको कैदी थुनुवाको २ नं. मा व्यवस्था भएको देखिन्छ । २०२० सालपछि मुलुकी ऐनमा तत्सम्बन्धी व्यवस्था हटाएको पाइन्छ । कारगार ऐन, २०१९ लागू भएपछि सामान्य अपराधीलाई पनि नेल हतकडी लगाउने व्यवस्था भएको पाइदैन । कैदबाट भागी प्रकाउ परेको वा कैदबाट भाग्ने उद्योग गर्ने वा सोही ऐनको दफा २२(२) वर्मेजिम बल प्रयोग गर्ने अपराधीहरूलाई मात्र कारागारभित्र नेल वा हतकडी लगाउने प्रावधान रहेको देखिन्छ । यसरी सर्विधानको भावनाअनुसार नागरिकको व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको संरक्षण हुँदै आएको देखिन्छ । राज्यले समेत साना-तिना अपराध गर्ने व्यक्तिलाई नेल हतकडी लगाउन बन्देज लगाएकोमा व्यक्तिले आफ्नो संरक्षणमा लिएको बालकलाई साझालाले बाँधे कार्य गर्दछ भने सो कार्यलाई क्रुर र पर्याप्त मात्रामा अमानवीय व्यवहार गरी पर्याप्त मात्रामा यातना दिएको मान्नुपर्दछ ।

यसरी संरक्षणमा राखेको पीडित बालकलाई यी प्रतिवादीहरूले क्रुर र अमानवीय यातना दिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीहरूले स के.सी. लाई आफूहरूले संरक्षणमा लिएपछि निज बालकलाई दिनुपर्ने सम्पूर्ण सुविधा दिनुपर्नेमा सो नगरी संरक्षणमा लिएको नाउँमा आफूहरूले जे गरे पनि हुन्छ भन्ने ठानी बालकलाई दिनुपर्ने सुविधा नदिई बालकमाथि विभिन्न किसिमवाट कुटपिट गरी दुःख दिने भरपेट खान नदिने मानवीय व्यवहार नगरी कलिलो बालकलाई काममा लगाउने नमाने कुटपिट गर्ने आफू काममा जाँदा भाग्छ, भनी सिक्रिले बाँधे भागेको ठाउँबाट समातेर त्याई साझालाले दुवै खुट्टा बाँधे गरी यी पीडित बालकलाई विभिन्न प्रकारको यातना दिई निजको बालकको जीवनमा विभिन्न किसिमको मनोवैज्ञानिक असर पर्ने कार्य यी प्रतिवादीहरूले गरेको र सो कुरा मिसिल संलग्न प्रकाशित समाचार, प्रकाशित फोटो स्वयं पीडित बालकको व्यानवाट पुष्टि भएको देखिए प्रतिवादीहरूले पीडितमाथि क्रुर र अमानवीय व्यवहार गरी यातना दिएको पुष्टि हुन आयो । तस्री यी माथि उल्लेखित बुँदा प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले पीडित बालक स के.सी. माथि क्रुर र अमानवीय व्यवहार गरेको देखिए वादी दावीबमेजिम आरोपित कसरु गरेको ठहर्छ ।

अब प्रतिवादीहरूलाई के कति सजाय गर्ने हो भनी हेर्दा ऐनको दफा ५३(३) मा कैद वा जरिवाना गरी दुवै किसिमको सजायको व्यवस्था गरे पनि यी प्रतिवादीहरूले बालकलाई आफ्नो संरक्षणमा लिएको कुरालाई स्वीकार गरेको र संरक्षणमा लिएपछि सुरुको समयमा उचित संरक्षण दिएको र कुनै यातना दिएको नदेखिएको र पछि आएर प्रतिवादीहरूको व्यवहारमा परिवर्तन भएको देखिएको र त्यसरी व्यवहारमा परिवर्तन भए पछि पीडितलाई क्रुर र अमानवीय व्यवहार गरेको देखिएको हुँदा ऐनमा कैद वा जरिवानाको दुवैको व्यवस्था भएको देखिए पनि प्रतिवादीहरूको उमेरसमेत विचार गर्दा जरिवाना सजाय नै पर्याप्त हुने हुँदा र प्रतिवादीमध्ये मध्यसुदन मुनाकर्मीलाई

बाल न्याय र बाल अधिकार सम्बन्धी

फैसलाहरूको संग्रह, २०८७

२५४

सार्वजनिक अपराधमा सजाय भैसकेको र प्रतिवादीहरूले यस्तो कार्य पहिलोपटक गरेको देखिँदा जरिवानाको सजाय नै पर्याप्त हुने हुँदा ५३(३) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही रु. ३०००/- का दरले जरिवाना हुने ठहर्छ ।

अब क्षतिपूर्तिको हकमा यी प्रतिवादीबाट बालकलाई के कति क्षतिपूर्ति भराई दिने हो सो सन्दर्भमा विचार गर्दा पीडित बालकलाई पर्न गएको क्षति, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने उसको अधिकारमा पर्न गएको असर र कलिलो उमेरमा भोग्नु परेको क्रु एवं अमानवीय व्यवहारबाट पुग्न गएको पीडालाई हेरी उचित राहत दिनुपर्ने कुरालाई अदालतले उच्चतम् महत्व दिनुपर्ने हुन्छ साथै अपराधको प्रकृति, कसुरको गम्भीरता प्रतिवादीहरूको आर्थिक स्थिति र पारिवारिक अवस्थासमेतलाई अदालतले क्षतिपूर्तिको सन्दर्भको दृष्टिगत गर्नुपर्ने दायित्व पनि रहन्छ । तसर्थ यी कुराहरूलाई समग्रमा हेरी यी दुई प्रतिवादीमध्ये मध्यसुधन मुनाकर्मी औषधि व्यापार गर्ने र निजको श्रीमतिको व्यवसाय भएको नदेखिएको एउटाको आम्दानीबाट आश्रित परिवारहरू पाल्नुपर्ने अवस्था देखिँदा उल्लेखित आधारमा प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले पीडित बालक स के.सी.ले रु. ७५,०००/- (पचहत्तर हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने ठहर्छ । अरु तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

(१) निम्न प्रतिवादीहरूके माथि इन्साफ खण्डमा कसुर गरेको ठहरी निजहरूलाई बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५३(३) अनुसार जनही रु. ३०००/- का दरले जरिवाना हुने ठहरेकाले निजहरू गैर हुँदा असल गर्न लगत दिनु १

प्रतिवादी मध्यसुधन मुनाकर्मी के रु. ३०००/- ।

ऐ ज्ञानु मुनाकर्मी के रु. ३०००/- ।

(२) पीडित स के.सी.के प्रतिवादी मध्यसुधन मुनाकर्मी, ज्ञानु मुनाकर्मीबाट माथि इन्साफ खण्डमा रु. ७५,०००/- (पचहत्तर हजार) क्षतिपूर्ति वापतको रकम भराई लिन पाउने ठहरेकाले पुनरावेदन परी यही फैसला सदर भएमा वा पुनरावेदनको अवधि व्यतित भएपछि ऐनका स्यादभित्र प्रतिवादीहरूको जेथा देखाई उक्त रकम भराई पाउँ भनी दरखास्त दिए सो रकम दामासाहीले प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई भराई दिई भराए वापत कोटि फि ऐनको दफा १३ ले दशौद पीडित पक्षबाट लिन लगत दिनु २

(३) हाजिर नरहेका प्रतिवादीहरूलाई यो फैसलाप्रति चित्त नबुझे बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५६ बमोजिम ३५ दिनभित्र श्री पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्नु भनी पुनरावेदनको स्याद जारी गरी निस्सा मिसिल सामेल राख्नु ३

(४) नक्कल माग्नेबाट नियमानुसार लाग्ने दस्तुर लिई नक्कल सारी सराई दिनु यो मुद्दाका दायरी लगत कट्टा गरी अभिलेख संरक्षकलाई बुझाई दिनु ४

श्रीमान्बाट बोली फैसला टाइप गर्ने
टा. ना.सु. सुन्दर कार्की
(फाँटबाला: ना.सु.नारायण वि.सी.)

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०५९ साल वैशाख २० गते रोज ६ शुभम्।

Serial No. 20

Mailing Address:

National Judicial Academy (NJA)

Hariharbhawan, Lalitpur

Nepal

Tel: 977-1-5549057 / 5549067

Fax: 977-1-5530662

E-mail: info@njanepal.org.np

Website: njanepal.org.np